

RESPUBLIKA ILMIY-TEXNIK ANJUMANI

**CHET TIL TA'LIMIGA INNOVATSION YONDOSHUV
TAMOYILLARI VA ILMIY-AMALIY
TARJIMA MUAMMOLARI**

5-6 may 2023-yil

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR
VAZIRLIGI**

NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI

**“CHET TIL TA’LIMIGA INNOVATSION
YONDOSHUV TAMOYILLARI VA
ILMIY-AMALIY TARJIMA
MUAMMOLARI”**

MAVZUSIDAGI

**RESPUBLIKA ILMIY-TEXNIK
ANJUMANI**

5-6 may 2023-yil

Namangan, 2023-yil.

**“CHET TIL TA’LIMIGA INNOVATSION YONDOSHUV
TAMOYILLARI VA ILMIY-AMALIY TARJIMA MUAMMOLARI”
mavzusidagi Respublika ilmiy-texnik anjumani 5-6 may 2023-yil**

QO’MITA A’ZOLARI

Turg’unov S.T	- Namangan davlat universiteti rektori, professor, p.f.d.
Ataxanov Sh.N	- Namangan davlat universiteti Ilmiy ishlar va Innovatsiyalar bo’yicha prorektor, dotsent, t.f.n.
Mamadaliyev E. M.	- Namangan davlat universiteti, Jahon tillar fakulteti dekani
Tursunov A.H.	– Namangan davlat universiteti, Nemis va fransuz tillari kafedrası mudiri, dotsent, (PhD)
Saydaliyev S.	– Namangan davlat universiteti Nemis va fransuz tillari kafedrası professori, p.f.n.
Sodiqov Z. Y.	– Namangan davlat universiteti Ingliz tili va dadabiyoti kafedrası mudiri, dotsent, DSc.
Todjihodjayev M.M.	– Namangan davlat universiteti Nemis va fransuz tillari kafedrası dotsenti v.b., (PhD)
Tursunov H.B.	– Namangan davlat universiteti Nemis va fransuz tillari kafedrası dotsenti v.b., (PhD)
Tursunov Z.Z.	– Namangan davlat universiteti Nemis va fransuz tillari kafedrası katta o’qituvchisi

TASHKILIY QO’MITA A’ZOLARI

Turg’unov S.T	– Rais, professor, Namangan davlat universiteti rektori.
Tursunov A.H.	– Rais o’rinbosari, Namangan davlat universiteti, Nemis va fransuz tillari kafedrası mudiri, dotsent, (PhD)
Ataxanov Sh.N	– Namangan davlat universiteti Ilmiy ishlar va Innovatsiyalar bo’yicha prorektor, dotsent, t.f.n.
Mamadaliyev E. M.	– Namangan davlat universiteti, Jahon tillar fakulteti dekani
Saydaliyev S.	– Namangan davlat universiteti Nemis va fransuz tillari kafedrası professori, p.f.n.
Sodiqov Z. Y.	– Namangan davlat universiteti Ingliz tili va dadabiyoti kafedrası mudiri, dotsent, DSc.
Todjihodjayev M.M.	– Namangan davlat universiteti Nemis va fransuz tillari kafedrası dotsenti v.b., (PhD)
Tursunov H.B.	– Namangan davlat universiteti Nemis va fransuz tillari kafedrası dotsenti v.b., (PhD)
Tursunov Z.Z.	– Namangan davlat universiteti Nemis va fransuz tillari kafedrası katta o’qituvchisi

CHET TIL O'QITISHNING DOLZARB MUAMMOLARI

OLMON TILI TA'LIMINING XALQARO (CEFR) METODIK ASOSLARI

Saydumar Saydaliyev, NamDU professori

«Til o'rganish, o'rgatish va baholash bo'yicha Umumyevropa hamkorligi tavsiyalari» (CEFR), (Tavsiyalar) Yevropa Ittifoqi buyurtmasiga muvofiq bunyodga keltirilgan va barcha tillarni o'rganish va o'rgatish jarayoniga tadbqiq etish uchun mo'ljallangan. Tavsiyalar o'quv rejalari, ta'lim standartlari, o'quv qo'llanmalari yaratish va test sinovlarini tashkillash va o'tkazish uchun asos vazifasini bajaradi. Ushbu xujjatda tildan aloqa vositasi sifatida foydalana oladigan bo'lish uchun qanday bilim, ko'nikma va malakalar egallanishi lozimligi haqida ko'rsatmalar berilgan. Til o'rganish, o'rgatish va baholash bo'yicha Umumyevropa hamkorligi tavsiyalari o'qituvchilar, malaka oshiruvchilar, qo'llanma va darslik mualliflari, ta'lim standartlari ijodkorlari, til o'rganish va o'rgatish masalalari bilan shug'ullanadigan mutaxassislar uchun mo'ljallangan. Unda:

- til o'rganishning umumiy darajasi,
- tildan foydalanish imkoniyatlari,
- kommunikativ kompetentsiya bosqichlari,
- ko'ptillilik madaniyatini rivojlantirish masalalari,
- til o'rganish jarayonidagi muloqotga oid topshiriqlarning o'rni va ro'li,
- ta'lim standartlarini tayyorlash borasida ko'rsatmalar,
- reyting sinovlari, ularning turlari, shakllari, tayyorlash va o'tkazish usullari belgilab berilgan.

Tavsiyalarda til bilish darajasining uch bosqichi belgilangan va ularning har biri ikkiga bo'lingan. Har bir bosqichga oid bilim, ko'nikma va malakalar, ta'lim vositalari, usul va metodlar bayon qilingan. **Birinchi bosqich A** – bosqich deb nomlanib, tildan elementar (dastlabki, oddiy) holatlarda foydalanish bosqichini tashkil qiladi; **ikkinchi bosqich B** - bosqich bo'lib, u tilni mustaqil qo'llay

bilish bosqichi deyiladi; **uchinchi bosqich C** - bosqich deb atalib, tilni yuqori darajada qo'llay bilish bosqichi hisoblanadi.

Tavsiyalarda ko'ptillilik va turlitillilik tushunchalari farqlanadi. Ko'ptillilik deganda bir jamiyatda bir necha tilning aloqa vositasi ekanligi tushuniladi.

Mamlakatlarning har biri o'z davlat tilidan foydalangan holda turlitillilikni tashkil qiladi. Yevropa Ittifoqiga kiruvchi davlatlar manfaatlaridan kelib chiqib, til o'rganish va o'rgatish o'zaro munosabatlarni kuchaytiradi, foydali xalqaro kommunikatsiyani jadallashtiradi, hamkorlikda madaniyatlardagi umumiylik va xususiylikka xurmat bilan qarashga o'rgatadi, turli ma'lumotlarni qabul qilish imkoniyatlarini kengaytiradi, kishilarning o'zaro aloqalarini osonlashtiradi, xizmatga oid aloqalarda qulaylik yaratadi va o'zaro tushunishni ta'minlaydi. Yuqoridagi maqsadlarni amalga oshirish uchun, umr bo'yi, beshikdan qabrgacha til o'rganish lozimligini e'tirof etgan holda shaxs ta'limining barcha bo'g'inlarida bog'liqlik va ketma-ketlikni ta'minlash va qo'llab-quvvatlashga imkoniyat yaratiladi. Buning uchun, - turli mamlakatlar o'quv yurtlarida hamkorlik aloqalari o'rnatishni osonlashtirish; - til o'rganish va o'rgatishga oid barcha asosiy talab va natijalarni o'zaro tan olish; - til o'rganuvchi, o'rgatuvchi, til o'rgatish kurslari xodimlari, reyting nazorati tashkilotchilari va rahbar xodimlarni qo'llab-quvvatlash, harakatlarini taqdirlash va muvofiqlashtirish ishlarini amalga oshirish uchun til o'rganish, o'rgatish va baholash sohasida tavsiyalar zarur. Til turli madaniyatlarni targ'ib qiluvchi, turli madaniyatlarga olib kiruvchi vosita sifatida qaralmog'i lozim.

Tavsiyalar barcha o'quv yurtlari va bosqichlarda quyidagi maqsadlarni amalga oshirish uchun foydalaniladi:

- til o'rgatish dasturlarini rejalashtirish, ishlab chiqish va amalga oshirish;
- ta'lim maqsadlarini belgilash;
- ta'lim mazmunini belgilash;
- til bilish darajasiga oid sertifikatlarni rejalashtirish, tayyorlash va taqdim etish;
- reyting sinovlarini rejalashtirish va tashkillash;
- o'rganuvchilar faoliyati natijalarini salbiy emas, balki ijobiy baholovchi mezonlarni ishlab chiqish;

- tillarni mustaqil o`rganishni ta`minlovchi tadbirlarni rejalashtirish va ishlab chiqish;
- o`rganuvchilar bilimlarini ongli ravishda rivojlantirishni ta`minlovchi tadbirlarni belgilash;
- o`rganuvchilar o`zlari belgilagan real maqsadlarni ta`minlovchi tadbirlarni belgilash;
- o`quv materiallarini tanlash, tasniflash va taqdim etish;
- o`z faoliyati natijalarini baholashni ta`minlovchi tadbirlarni belgilash.

Tavsiyalar **kengqamrovli** - umfassend, **qulay** - transparent, **mantiqiy** - koherent hisoblanadi. Kengqamrovli deganda, tilga oid barcha bilim, ko`nikma va malakalar hamda ularni amalda qo`llay bilish inobatga olinishi va barcha foydalanuvchilarni ulardan foydalana olish darajasida qurollantirish lozimligi tushuniladi. Qulay deganda, tavsiyalardagi ma`lumotlar aniq, tushunarli, foydalanuvchilar uchun oson idrok etiladigan, tayyor va qo`shimcha qilish imkoniyati bor bo`lishi nazarda tutiladi. Mantiqiy deganda, ma`lumotlar ichki ziddiyatlardan holi bo`lishi, tarkibiy qismlari o`zaro hamohang bo`lishi, ya`ni,

- zarurat va talablarga mos tushishi;
- ta`lim maqsadlari aniq bo`lishi;
- ta`lim mazmuni belgilanishi va tavsiflanishi;
- o`quv materiallari tanlanishi va bayon qilinishi;
- o`quv dasturlari tuzilishi va bayon qilinishi;
- o`quv metodlari hisobga olinishi;
- muhokama, sinab ko`rish va baho berish imkoniyatlarining mavjud bo`lishi tushuniladi.

Til o`rganish uchun keng qamrovli, qulay, mantiqiy yagona tavsiyalarni ishlab chiqish barcha uchun bir tizimda ishlash majburiyatini yuklaydi degani emas. Aksincha, tavsiyalar ochiq, moslashuvchan bo`lishi va barcha tabiiy shart-sharoitlarga moslashtirilishi mumkin bo`lmog`i kerak. Tavsiyalar:

- Mul`tifunksional, ya`ni barcha tillar imkoniyatlaridan kelib chiqib, til ta`limini rejalashtirish va tayyorlash jarayonida barcha maqsadlar uchun foydali bo`lishi;
- Fleksibel - turli shart-sharoit, vaziyatlarda foydalanishga moslashtirish mumkin bo`lishi;
- Ochiq-to`ldirish, kengaytirish, o`zgartirish mumkin bo`lishi;

- Dinamik - tajribalar asosida ulardan rivojlantirgan holda foydalanish mumkin bo'lishi;
- Foydalanuvchilar uchun qulay, tushunarli va oson shaklda bo'lishi;
- Nodogmatik - qotib qolmagan, balki turli raqobatbardosh lisoniy va ta'limiy nazariyalar va metodlar ham teng huquqli foydalanish imkoniyatlariga mos bo'lishi lozim.

Tavsiyalarda til o'rganish va o'rgatish bilan bog'liq bo'lgan asosiy tushuncha va iboralar izohlab berilgan. Unda ta'kidlanishicha, kengqamrovli, qulay va mantiqiy bo'lgan Tavsiyalar til o'rganish, o'rgatish va muhokama qilish sohasida umumiy bo'lgan til o'rganish va undan foydalanish holatidan kelib chiqmog'i lozim. Chunki til o'rganuvchi va undan foydalanuvchilar muayyan jamoa a'zolari bo'lib, shu jamoada faoliyat ko'rsatuvchi shaxslar hisoblanadilar. Ular muayyan shart-sharoitda tildan aloqa vositasi sifatida foydalanib, kommunikativ topshiriqlarni bajaradilar. Kishilarning faoliyatga qaratilgan bilimlari ularning aqliy va emotsional imkoniyatlarini hamda niyatlarini, umuman, kishilarning barcha kompetentsiyalari - qobiliyatlarini qamrab olishi va hayotda aktyor sifatida ro'l o'ynagandek ulardan foydalanishlarini taqozo etadi. Shu munosabat bilan til o'rganish va undan foydalanish quyidagicha tavsiflanadi.

Tildan foydalanish - shu tilni o'rganish (aloqa vositasi sifatida foydalanish jarayonida o'rganish), kishilarning individ va jamoa a'zolari sifatidagi nutqiy harakatlari, ko'pqirrali, xususan, muloqot qilish kompetentsiyalari-uddaburonliklarini shakllantirish va rivojlantirishdir. Muloqot jarayonida ishtirokchilar bajaradigan barcha nutqiy harakat va topshiriqlar tildan foydalanish kompetentsiyalarini kuchaytirish va rivojlantirishga olib kelishi lozim.

Lingvodidaktikada keng istifoda etilayotgan har bir termin alohida monografik asar yoki yirik ilmiy anjumanga mavzu bo'lishi mumkin. Shuning uchun tushuncha va iboralarning batafsil talqiniga berilmagan holda, ularning izohini faqat Tavsiyalarda qo'llanilgan ma'nolarini e'tiborga olish bilan cheklanamiz. Masalan, birgina kompetentsiya atamasi misolida adabiyotlarda berilgan fikrlarning o'zigina fikrimizni quvvatlash uchun kifoya qiladi.

“Kompetentsiya ilmiy istiloh maqomida o'tgan asrning o'rtasida 1965- yil amerikalik yirik tilshunos Avraam Noam Chomski

(Xomskiy – 1928 yil tugʻilgan) tomonidan fanga kiritilgan. Dastlab bu termin ona tilida nutqiy faoliyat yuritish qobiliyati maʼnosini ifodalagan. Keyinchalik chet til egallash (bilish) darajasini ifodalash uchun qoʻllana boshlandi: kommunikativ/ lingvistik/ lingvo-kulʼturologik/ diskursiv/ kasbiy kompetentsiya kabi birikmalar paydo boʻldi. Kompetentsiyalar turlari roʻyxati keltirilgan nomlar bilan cheklanmaydi. Shu bilan birga, biz faqat ushbu atamaning zamonaviy lingvometodikadagi oʻrni va maʼno doirasi haqida soʻz yurityapmiz, oʻzbek tilida atamaning ekvivalenti hozircha yoʻq, qoʻllanilayotgan tarjimaviy soʻzlarning birontasi uning semantik qamrovini ifodalay olmaydi. (Qarang. Jalolov, 2009).

Kompetentsiya deganda, kishilarning faoliyati mazmun-mohiyatini belgilaydigan umumiy bilimlari, koʻnikma va malakalari hamda mahoratlari yigʻindisi tushuniladi. Umuminsoniy kompetentsiya deganda, nafaqat nutqiy, balki inson faoliyatining barcha jabhalariga tegishli boʻlgan, shu jumladan tildan foydalanishga oid qobiliyat va uddaburonlik tushuniladi. Muomala kompetentsiyasi kishilarga til vositasida nutqiy faoliyat koʻrsatishga shart-sharoit va imkoniyat yaratib beradi.

Kontekst - bu muomala faoliyatiga imkoniyat yaratib beradigan, shaxsda va uning atrofida mavjud boʻlgan natijalar va situativ faktorlar majmuidir.

Nutqiy faoliyat deganda, shaxsning maʼlum nutqiy topshiriq va matnlarni muayyan hayotiy shart-sharoitda retseptiv va reproduktiv tushunish va qoʻllash maqsadida amalga oshirgan, namoyish qiladigan nutqiy qobiliyat va uddaburonligidir.

Nutqiy jarayon deganda, ogʻzaki yoki yozma nutqni idrok qilish yoki ifodalash jarayonida sodir boʻladigan nerv va fiziologik bogʻlanishlar zanjiri tushuniladi.

Matn – bu hayotning muayyan sohasiga tegishli boʻlgan har qanday shakldagi ogʻzaki yoki yozma tuzilma, toʻqima - diskursdir.

Strategiya - shaxs oʻzi belgilagan yoki olgan topshiriqni bajarish uchun tashkillagan va maʼlum maqsadga qaratilgan hamda boshqariladigan harakatlar va jarayonlar ketma-ketligidir.

Chet til taʼlimining maqsadini belgilash jarayonida Tavsiyalarga asoslanish quyidagilarni taqozo etadi:

- o`rganuvchilarning jamiyatdagi ehtiyojlarini chuqur tahlil qilish;
- ushbu ehtiyojlarni qondirishga oid topshiriq, jarayon va faoliyatlarni batafsil tavsiflash;
- tavsiflangan topshiriq va faoliyatlarni bajarishni ta`minlovchi ko`nikma va malakalarni shakllantirish va rivojlantirish usullarini ishlab chiqish.

Xulosa qilib shuni ta`kidlash joizki, til o`rganish, o`rgatish va baholash bo`yicha Umumyevropa hamkorligi tavsiyalari til o`rganish va o`rgatish borasida uzoq yillar davomida tadqiqotlar olib borgan ijodkor insonlarning tinimsiz va mashaqqatli mehnatlari mahsuli hisoblanadi. Ushbu xujjat bilan tanishib chiqish, uni o`rganish ta`lim standartlari, o`quv dasturlari, darslik va qo`llanmalar, reyting sinovlarining mazmun-mohiyati va sifatini yaxshilash imkonini beradi hamda til ta`limi samaradorligini oshirish uchun xizmat qiladi. Bu manba til ta`limi bilan mashg`ul bo`lgan har bir mutaxassisning dastur amali bo`lmog`i lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Jalolov J.J., Sattorov T.Q. Ingliz tili amaliy kursi: O`quv dasturi. – T.: TDPU, 2008.
2. Jalolov J.J. Til ta`limida yechimini kutayotgan muammolar. Til va til o`qitish metodikasi pragmatik va kommunikativ lingvistika talqinida. Respublika ilmiy anjuman materiallari. Namangan, 2009. 6-10 betlar.
3. Trim, J. North, B. Coste, D. Gemeinsamer europaeischer Referenzrahmen für Sprachen: lernen, lehren und beurteilen. 2001. München. Langenscheidt.
4. Glaboniat, M. Müller, M. Rusch, P. Schmitz, H. Wertenschlag, L. Profile Deutsch. 2002. München. Langenscheidt.
5. Der Gemeinsame europäische Referenzrahmen für Sprachen in der Unterrichtspraxis Praxisreihe Heft 12 Bildungsstandards – für höchste Qualität an Österreichs Schulen.
6. Almuth Meyer – Zollitsch. Das Dreieck der europäischen Sprachenpolitik. Referenzrahmen, Sprachenportpolis und Profile deutsch Goethe-Institut Mailand Bozen 2003.

7. Щорс Т. А., Европейская система уровней владения иностранным языком, 2003, - электронный ресурс: http://lang.mipt.ru/articles/european_levels.html
8. Симкин В. Н., «Современные языки: изучение, обучение, оценка. Общеввропейская компетенция», ИЯШ, 1998, №3, с. 82-86
9. Общеввропейские компетенции владения иностранным языком: изучение, обучение, оценка Департамент по языковой политике, Страсбург © Московский государственный лингвистический университет (русская версия), 2003

BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARI KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

*Tursunov Husanboy Burgutovich
NamDU, PhD.*

Xorijiy tillardan birini puxta egallash dunyo xalqlari bilan muloqot qilish, tajribalar almashish va uni boyitish, doimiy ravishda rivojlanish va nihoyat istalgan vaqtda tili o'rganilayotgan mamlakatlar vakillari bilan og'zaki yoki yozma tarzda muloqot qilish imkoniyatini yaratadi. Chet til darslarida til va madaniyat bir vaqtda o'rgatilar ekan, o'quvchilar tili o'rganilayotgan mamlakat adabiyoti, san'ati, durdona asarlari, maqollari, xalq og'zaki ijodi bilan yaqindan tanishish imkoniga ega bo'ladilar. Bundan ko'zlangan maqsad esa tili o'rganilayotgan mamlakatning tarixi, urf-odati, madaniyati bilan tanishtirishdir.

Hozirgi kunda o'rta maktablarda an'anaviy usulda darslar olib borilishi sir emas. O'qituvchilar har kuni darsni rejalashtirish va uni o'tkazish bilan shug'ullanadilar. Odatda dars qanday borishini bir eslab ko'raylik. O'qituvchi o'quvchini doskaga chaqirib, o'tgan darsda o'tilgan mavzuni og'zaki gapirib berishni yoki biror masala, mashqni doskada yozib bajarib berishini so'raydi. So'ngra o'qituvchi o'quvchiga baho qo'yadi va navbatdagi o'quvchini doskaga chiqaradi.

Darsning ikkinchi qismida o'qituvchi navbatdagi mavzuni tushuntiradi va uyga vazifa beradi.[1;145]

Kommunikativ yondashuvga asoslangan standart talabida esa o'quvchini atrofdagi olamni o'rganishga bo'lgan motivatsiyasini kuchaytirish, unga maktabdagi mashg'ulotlar hayotdan chetda qolgan bilimlarni o'rganish emas, balki, bir umr hayotda yashash uchun foydali axborotlarni izlash, uni anglash va real hayotda qo'llay olish uchun tayyorgarlik ekanini namoyish qilishi kerak bo'ladi. Shunga binoan zamonaviy darsga tayyorlanish va o'tkazish jarayonida o'qituvchining faoliyati va o'quvchining munosabati o'zgaradi. O'quv jarayonining asosiy shakli bo'lgan dars shu tamoyillarga asoslanib tuziladi. O'qituvchi bunda ham oldingiga o'xshash darsini rejalashtirishi, uni qanday tashkil etishni o'ylashi, darsni o'tkazishi, o'zining va o'quvchilarining faoliyatini tahlil (o'z-o'zini tahlil) va nazorat (o'z-o'zini nazorat) qilib borishi orqali korrektsiyalab borishi kerak.

Ma'lumki, eng ko'p tarqalgan dars turi aralash darsdir. Unga asosiy didaktik talablar pozitsiyasidan qaraydigan bo'lsak va zamonaviy talablar nuqtai nazaridan o'zgarishlarning mohiyatini ochadigan bo'lsak quyidagilar kuzatiladi. (1-jadvalga qarang)

1-jadval

<i>Darsga qo'yilgan talab</i>	<i>An'anaviy dars</i>	<i>Kommunikativ yondashuvli dars jarayoni</i>
1.Dars mavzusini ehlon qilish	O'qituvchi tomonidan aytiladi.	O'quvchilar tomonidan shakllantiriladi.
2.Maqsad va vazifalarni belgilash	O'quvchilar nimani o'rganishlari o'qituvchi tomonidan rejalashtiriladi va shakllantiriladi	O'quvchilar nimani bilishlari va nimani bilmasliklarini anglagan holda o'zlari mustaqil izlanadilar
3. Rejalashtirish	O'qituvchi o'quvchilarga maqsadga erishishlari uchun qanday ishni bajarishlari kerakligi aytiladi	Ko'zlangan maqsadga erishish usullarini o'quvchilar tomonidan rejalashtirish
4.O'quvchilarning amaliy faoliyati	O'qituvchi rahbarligida o'quvchilar bir qator amaliy masalalarni yechadilar (ko'pincha bunday faoliyat frontal	O'quvchilar belgilangan reja asosida o'quv faoliyatlarini amalga oshiradilar (individual va guruhlarda ishlash usuli qo'llaniladi)

	xarakterga ega bo'ladi)	
5.Nazoratni amalga oshirish	O'qituvchi o'quvchilar tomonidan bajarilgan amaliy ishlarni nazorat qiladi.	Nazoratni o'quvchilar amalga oshiradi (o'z-o'zini va o'zaro nazorat qilish)
6.Korreksiya qilish ishlarini amalga oshirish	O'qituvchi o'quvchilarning ishni bajarishi jarayonida va yakunida korrektsiyalash ishini amalga oshiradi	O'quvchilar yuzaga kelgan qiyinchiliklarni shakllantiradi va mustaqil ravishda korrektsiyalashishini bajaradi
7.O'quvchilarni baholash	O'qituvchi o'quvchilarni dars davomida baholashni amalga oshiradi	O'quvchi o'z faoliyatiga uning natijasiga ko'ra baho beradi (o'z-o'zini baholash, o'rtoqlarining faoliyati natijasini baholash)
8.Darsni yakunlash	O'qituvchi o'quvchidan nimalarni eslab qolganliklarini aniqlaydi	Refleksiya o'tkaziladi
9.Uyga vazifa	O'qituvchi ehlon qiladi va kommentariylar beradi (ko'pincha hammaga bitta vazifa beriladi)	O'quvchilar o'zlarining individual xususiyatlarini hisobga olib, o'qituvchi tomonidan taklif etilgan vazifalardan birini tanlab olishlari mumkin

Yuqorida keltirilgan ikki xil tipdagi darslarni tahlil qilinganda ma'lum bo'ldiki, an'anaviy darsga nisbatan kommunikativ yondashuv asosida olib borilgan mashg'ulotlar jarayoni o'qituvchi va o'quvchining faoliyati orasidagi farqlar mavjud bo'lib, an'anaviy dars jarayoni ishtirokchilari o'qituvchi tomonidan berilgan bo'lsa, ko'rsatmani passiv ravishda bajargan kommunikativ yondashuv asosida olib borilgan darslarda o'quvchi bosh "faoliyatchi" ga aylandi. Endilikda "o'quvchi imkon qadar mustaqil ravishda o'qishga intilsa, o'qituvchi esa bu mustaqil jarayonni boshqarib unga didaktik materiallar berish bilan shug'ullanishi", zamonaviy dars asosini tashkil etmoqda.

1.Bundan ko'rinib turibdiki, kommunikativ yondashuv asosida dars jarayoni tizimli faoliyatdir. O'qituvchi o'quvchilarni ilhomlantirgan holda, o'qish jarayonini pinhoni ravishda boshqarishi kuzatiladi. *Demak, aytish mumkinki, "Oddiy o'qituvchi dars berish*

bilan shug'ullanadi xolos. Yaxshi o'qituvchi bilim berishga intiladi. Zo'r o'qituvchi esa o'zi o'rnak bo'ladi. Buyuk o'qituvchi o'quvchilarni ilhomlantiradi, ularni o'z kasbiga qiziqтира oladi.[2;45]

O'quv mashg'ulotlari jarayonida o'quvchilarning yoshiga munosib bo'lgan guruh ishlari tashkil etilishi lozim. Bu jarayonda o'quvchilar kam charchaydi, ularda o'zaro bellashuv tuyg'usi rivojlanadi, pirovard natijada o'quvchilarda yangi kuch-g'ayrat hosil bo'ladi. Til materiallari – o'rganilayotgan tilga xos bo'lgan fonetik, grammatik, leksik hamda orfografik bilimlar majmuasidir. Til materiali cheksiz, chegaralanadi, tanlanadi, metodik jihatdan tasniflanadi, taqdim etiladi va o'zlashtirilganligi nazorat qilinadi. Til materiallari o'quvchilarning kompetentsiya va qiziqishlariga mos ravishda tanlab olinadi [3;47-b.].

Amaliy dars jarayonida nutq faoliyati turlari va til materialiga oid qiyinchiliklar kuzatiladi. Buning asosiy sabablari: (1) o'quvchilar og'zaki nutqini rivojlantirishga mo'ljallangan o'quv materiallarining yangi turlarini ishlab chiqilmaganligi; (2) o'quvchilarning ruhiy, emotsional, estetik jihatdan rivojlanishi va nutqining o'stirishga qaratilgan didaktik o'yinlardan foydalanish metodikasining ishlab chiqilmaganligida deb hisoblaymiz.

O'quvchiga xorijiy til va madaniyatni o'rgatish va unda muloqot qilish istagini, qiziqishini uyg'otuvchi shaxs bu – chet til o'qituvchidir.

O'quvchilarning muloqot ko'nikmalarini shakllashtirish hozirgi kunda ta'limning eng dolzarb muammolaridan biri bo'lib, kommunikativ yondashuv ta'lim sifatini ta'minlash zarurati va bu muammoni an'anaviy tarzda hal qila olmaslik o'rtasidagi ziddiyat tufayli yuzaga kelgan muammoli vaziyatdan chiqish yo'li sifatida qaralishi mumkin. Shu nuqtai nazardan tafakkur qilish, fikr yuritish, o'ylash, mulohaza qilish, muloqot funktsiyalarini amalga oshirish insonga xos fazilatdir.

Insonlarning til bilish kompetentsiyasi haqidagi qarashlari, odatda, ularning tilda qanday muloqot qilishlariga bog'liqdir. Misol uchun, biron-bir shaxsni frantsuz tilida yaxshi muloqot qilishi, frantsuz tilini yaxshi o'zlashtirganligini bildirsa, aksincha, muloqot jarayonida ko'plab xatolar qilishi, u frantsuz tili qoidalariga normalariga nisbatan layoqatsizligini ifodalaydi. Biroq, til har doim ma'lum bir madaniyat va jamiyatning urf-odatlarining bir qismidir.[4;452]

Kommunikativ yondashuvga asoslangan chet til darslarida, albatta, faoliyat va harakatga qaratiladi. Unda o'quvchi chet tilda o'zini tanishtirishni, fikr almashishni, hukm chiqarishni, his-tuyg'ularini izhor qilishni, turli-xil farazlarni yaratishni o'rganadi.

Chet tillarning o'qitilishi va o'rgatilishida kommunikativ yondashuv o'zining izchil qarashlari bilan ahamiyatlidir. Bunda til o'rganayotgan o'quvchi yoki talaba o'zi uchun maxsus metodik qo'llanmalarga yoki mashhur metodist olimlarning durdona fikr va xulosalariga murojaat qilish mumkin. Kommunikativ yondashuv o'quvchilarning boshlang'ich ta'limda olgan bilim va ko'nikmalariga asoslanadi va kutilmagan vaziyatlarda nutqdan unumli foydalanib vaziyatdan chiqish, madaniyatlararo nizodan qochish, uni bartaraf etish uchun vaziyatga mos jummalarni qo'llash orqali amalga oshirilishini taqozo etadi.[5;276]

O'quvchi-bo'lajak barkamol shaxs. Chet til darslarida lingvomamlakatshunoslikka oid matnlarni didaktik o'yinlar vositasida o'rgatish orqali o'quvchilarda o'z-o'zini boshqarish va turli ijtimoiy vaziyatlarga duch kelganda vaziyatga mos nutqdan foydalana olish bilim, ko'nikma va malakalarini takomillashtiradi va turli ijtimoiy vaziyatlarga tayyorlaydi. Darhaqiqat, maktab barcha o'quvchilarni ijtimoiy hayotga tayyorlaydi. Hozirda iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy rivojlanish asrida chet tillarni o'rganish o'quvchilarning kutilmagan vaziyatlarga moslashgan bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishlariga imkon yaratmoqda. Shuning uchun, tillarni o'rganish maktab muhitida keng tarqalgan bilimlarni to'plash bilan cheklanib qolmasligi kerak [6;182-192-b.].

Chet til ta'limida kompetentlik modelidan foydalanish tahlim jarayonini tashkil etishda, uni boshqarishda, o'qituvchilar faoliyatida tub o'zgarishlarga olib keladi. Ta'limda kompetentlikka asoslangan yondashuvni qo'llash zaruriyati zamonaviy jamiyatning rivojlanishi bilan bog'liq bo'ladi. Kommunikativ yondashuv o'quvchilarga turli vaziyatlarda muloqot qilish imkonini yaratadi.

Shu tariqa globallashuv negizida nutqiy kompetentsiyaga asoslangan yondashuv deb yuritiladigan muqobil nazariyalar ishlab chiqildi. Bu esa nisbatan mustaqil bo'lgan har bir elementni muayyan uslubiy nazariya ostida bo'lishini ta'minlaydigan kompetentsiyalar majmuidir. Bu tahrifning mohiyati esa kompetentsiya atamasini keng jarayonda qo'llanishidir. Bu yondashuv, aniq maqsadlar va

tabaqalashtirilgan o'qitishdan kelib chiqqan holda, oddiy globallashtirish metodikasining ko'p qirraliligiga qarshi turadi. Ushbu ta'lim metodikalarining samaradorlik natijalarini faqat muayyan o'quvchi va ta'lim muhitiga moslashtirish orqali foydalaniladi [4;245-b.].

Fransuz tilini sun'iy sharoitda o'rgatilganligi bois, uni oson va tez o'zlashtirishda o'qituvchining tanlagan metodi, didaktik o'yinlari muhim ahamiyat kasb etadi. Bu o'quvchilarni sinfda kichik guruhlariga bo'lib o'tish, turli vaziyatlar hosil qilish va ularning og'zaki nutqini o'stirish orqali amalga oshiriladi.

Fransuz tilini chet til sifatida o'qitayotgan o'qituvchi o'rgatish uchun gapirishni talab qiladi, og'zaki mashg'ulot o'qituvchi tomonidan qo'llanadigan pedagogik yondashuvlarga muhtoj, bu yondashuvlar o'quvchilarda nutqiy kompetentsiyani shakllantirish imkonini beradi.

CHET TIL TA'LIMIGA YANGICHA YONDOSHUV

*Tursunov Zohidjon Zokirjonovich
Namangan davlat universiteti*

Har bir til o'zida millatning bir qator o'ziga xos jihatlarini mujassam etganligi bilan ajralib turadi. Bir madaniyat vakili o'zga madaniyat vakili uchun jumboq bo'lib qolaveradi. O'zga madaniyat tilini bilish bilangina u yerda yashayotgan odamlarni to'la tushunishning imkoni yo'q. Buning uchun o'sha xalq, millatning o'ziga xos an'analari, milliy va madaniy xususiyatlari, mentaliteti haqida muayyan tasavvurga ega bo'lish kerak.

O'qitish va o'qish jarayonida chet til o'zga madaniyatni o'rganish va u bilan yaqindan tanishish uchun vosita vazifasini o'taydi. Uning yordamida o'quvchi o'zi uchun o'zga madaniyatni kashf etadi. Uning o'xshash va farqli qirralarini aniqlash, o'z madaniyati bilan solishtirish imkoniga ega bo'ladi. Madaniyatlararo ta'lim metodiga asoslangan chet til darsining asosiy maqsadi, o'quvchilarga o'rganilayotgan tilning madaniy xususiyatlarini ochib berish, ularni o'z tili va madaniyati bilan qiyosiy aspektda o'rganish, o'xshash va farqli tomonlarini ko'rsatib berishdan iborat.

Madaniyatlararo ta'lim usulini chet til darslariga tadbqiq etishda asosiy e'tiborni til o'rganuvchilarning avvalo o'z tili va madaniyatiga

e'tiborini jalb etish muhim sanaladi. Chunki o'quvchilar o'zga til va madaniyatni tushunishda bevosita o'z ona tili va uning asosidagi madaniy o'ziga xosliklarga tayanadilar. O'zga madaniyatni tushunish va uni idrok etish uchun o'z madaniyatini yaxshi anglash muhim omil hisoblanadi. Ma'lum madaniy, tarixiy va ijtimoiy holat stereotip sifatida o'rganilayotgan tilda ham chuqur o'rnashgan bo'ladi va u o'zga madaniyatni tushunishning ajralmas bo'lagini tashkil etadi. Chet til darsida o'zga madaniyat bilan muloqotga kirishish, unga yaqinlashish uchun birinchi navbatda o'z madaniyatini chuqur bilish, uning mohiyatini tushunish muhim ahamiyatga ega. O'zga til va madaniyatni tushunish avvalam bor o'z tili va madaniyati asosida amalga oshiriladi. O'zga til va madaniyatni qanchalik chuqur o'rgangan sayin o'z tili va madaniyatiga shunchalik ko'p murojaat etish, uni idrok etishga to'g'ri keladi.

Madaniyatlararo ta'lim usulini chet til darslarida qo'llash uchun ona tili va chet tildagi umumiy jihatlar belgilab olinishi va ularning kundalik hayotdagi ijtimoiy funktsiyasi tushuntirib berilishi lozim. Bugungi kunda madaniyatlararo ta'lim usuli barcha chet til o'qitish muassasalarida keng qo'llanmoqda va uning asosiy tamoyillari va yo'nalishlari ishlab chiqilmoqda. Yangi axborot texnologiyalari asosida chet til darslarini tashkil etish madaniyatlararo ta'lim usulini qo'llashda keng imkoniyatlar yaratib beradi. Ular yordamida didaktik material yaxshiroq namoyish etiladi, bu esa madaniyatlararo chet til didaktikasining talablariga to'la mos keladi.

Chet til darslarida madaniyatlararo ta'lim usulining chet til o'qitishdagi ahamiyati ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylanmoqda. Bunga sabab bugungi kunda dunyoda izchil rivojlanib borayotgan globbalashuv jarayonlari va madaniyatlararo hamkorlikning kengayib borishidir. Bu esa o'z navbatida turli millat va madaniyatlarning o'zaro totuv va bir-birini tushungan va hurmat qilgan holda hayot kechirishi va o'zaro muloqotda bo'lishi uchun zarur tamoyillarni ishlab chiqishni talab etmoqda. Bu jarayonlarni to'g'ri yo'lga qo'yishda til muhim rol o'ynaydi. Shu jihatdan olib qaraladigan bo'lsa, til nafaqat axborot, fikr almashinuv vositasi emas, balki madaniyatlararo muloqot vositasi sifatida tushunilishi lozim.

Iqtisodiy sohadagi xalqaro hamkorlikning rivoj topishi va kengayishi ham bugungi kunda chet tillarning mukammal o'zlashtirishni talab etadi. O'zga til va madaniyatning ijtimoiy

xususiyatlari, ma'lum kommunikativ vaziyatdagi hatti-harakati, imo-
ishoralari, ifoda etish usullari va muloqot uslublaridan bexabar bo'lish
aksariyat hollarda kutilmagan holatlarni keltirib chiqarishi mumkin.
Bunda chet tilni leksik, fonetik va grammatik jihatidan mukammal
bilish ham foyda bermasligi mumkin.

Yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolar va
tushunmovchiliklarning sababini aniqlash, madaniyatlararo muloqot
to'g'ri tashkil etish borasida hozirda ko'plab tadqiqotlar olib
borilmoqda. Bu tadqiqot va izlanishlardan ko'zlangan maqsad, turli
madaniyatlarga xos bo'lgan umumiy jihatlarni aniqlash va ularning
ifolalanishidagi o'ziga xosliklarni belgilab berishdan iborat.
O'rganilayotgan til madaniyatiga xos bo'lgan madaniy standartlarni
topish va ularning milliy xususiyatlarini aniqlash madaniyatlararo
muloqot ko'nikmalarini shaklantiruvchi mashg'ulot dasturlarini ishlab
chiqish uchun asos bo'ladi. Natijada bunday mashg'ulotlarda o'zga
madaniyat muhitida to'g'ri muloqot qilish bo'yicha bilim va malakalar
o'zlashtiriladi. Qolaversa madaniy o'ziga xos tafovutlarni farqlab olish
va tushunish orqali suhbatdoshining hatti-harakatini to'g'ri baholash va
shunga muvofiq munosabat bildirish o'rganiladi.

Madaniyatlararo muloqot usuli o'quvchilarga o'zga til va
madaniyat haqida tasavvurlarini boyitishga hamda uning
dunyoqarashini kengaytirishga, shaxs sifatida uning kamolotini
yuksaltirishga yordam beradi. Chet tilga madaniyatlararo muloqotda
to'siq sifatida emas, balki o'zaro bir-birini o'rganish, madaniyati, urf-
odatlar va an'analaridan yetkazish, xalqaro hamkorlikni rivojlantirish
vositasi sifatida qarash lozim. Chet tillarni mukammal bilish
o'quvchilarga o'z qobiliyatlarini ro'yobga chiqarish, kommunikativ
ehtiyotlarini qondirish, o'zga madaniyat vakillarining yashash tarzi,
madaniy merosini o'rganish imkonini beradi. Til orqali bag'rikenglik,
sabr-toqat va o'zaro xurmat xislatlari shakllanadi.

Madaniyatlararo ta'lim usuliga asoslangan chet til darsida
o'quvchilar bir qator ko'nikmalarni o'zlashtirishlari lozim. Bu borada
madaniyatlararo muloqot ko'nikmasi ham muhim o'rin tutadi. Buning
uchun o'quvchidan o'z madaniyati va o'rganilayotgan til madaniyati
o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlab olish talab etiladi. Bundan tashqari
o'zga madaniyat vakili bilan muloqotda faollik va madaniyatlararo
muloqotning strategiyalarini o'zlashtirish ham ko'zda tutiladi.
O'quvchi o'z madaniyati va o'rganayotgan til madaniyati o'rtasida

vositachi funktsiyasini bajarishi, shuningdek, madaniyatlararo muloqot jarayonidagi tushunmovchiliklarni ijobiy hal etish qobiliyatiga ega bo'lishi, stereotip vaziyatlarni to'g'ri baholay olishi kerak. Til sohasidagi olingan lingvistik ko'nikmalar va madaniyatlararo muloqot sohasidagi tajribalar doimo o'zaro munosabatda bo'ladi va bir-birini to'ldirib boradi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, til madaniyatlar va xalqlar o'rtasidagi vosita vazifasini bajaradi. Har bir tilda xalqning turmush tarzi, madaniyati, urf-odat, an'ana va qadriyatlari o'z ifodasini topgan bo'ladi. Shu sabab chet tilni o'rganish va o'rgatish jarayonida o'rganilayotgan til madaniyatini ham qo'shib kompleks tarzda o'zlashtirish madaniyatlararo muloqotni samarali va ikki tomonlama foydali tashkil etishda muhim ahamiyat kasb etadi. Turli madaniyatlarning o'zaro muloqoti natijasida milliy va umuminsoniy qadriyatlarning mazmun mohiyati va ularning ijtimoiy va madaniy ahamiyati oydinlashib boraveradi. Kishilar qalbida bag'rikenglik, o'zaro xurmat tuyg'ulari rivojlanib, xalqlar o'rtasidagi do'stlik va hamkorlik mustahkamlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Knapp-Potthoff, Annelie (1997): Interkulturelle Kommunikationfähigkeit als Lernziel. In: Knapp-Potthoff, Annelie, Martina Liedke (1997): Aspekte interkultureller Kommunikationsfähigkeit. München: Iudicium Verlag.
2. Krumm, Hans-Jürgen (2003a): Lehr- und Lernziele. In: Karl-Richard Bausch, Herbert Christ u. Hans-Jürgen Krumm (Hrsg) (2003): Handbuch Fremdsprachenunterricht. Vierte vollständig neu bearbeitete Auflage. Tübingen und Basel: A. Francke Verlag.
3. Neuner, Gerhard (2003): Lehrwerke. In: Karl, Richard Bausch, Herbert Christ u. Hans-Jürgen Krumm (Hrsg): Handbuch Fremdsprachenunterricht. vierte, vollständig neu bearbeitete Auflage. Tübingen und Basel: A. Francke Verlag 2003.
4. Ilieva.L. K., Chet til ta'limida izchillikni ta'minlash texnologiyasi (olmon tili materialida), Toshkent 2009

МЕТОДЫ ФОРМИРОВАНИЯ ДИСКУРСИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ В УСТНОЙ РЕЧИ СТУДЕНТОВ

Мамадалиев Элёр Ахмаджонович, НамГУ

Современная модель образования формирует у обучающихся высокий уровень профессиональной компетенции, одной из составляющих которой является коммуникативная компетенция. Умение осуществлять эффективное речевое взаимодействие на иностранном языке входит в содержание иноязычной коммуникативной компетенции, которая позволяет выпускникам вузов свободно общаться в мультязыковой среде. Коммуникативная компетенция составляет основу профессионального образования, когда речь идет о специальностях, основным видом деятельности которых является коммуникация в профессиональной сфере.

В последнее время появились исследования, которые посвящены рассмотрению отдельных компонентов коммуникативной компетенции. Однако не всем компонентам уделяется одинаковое внимание. В связи с растущим интересом теоретиков и практиков к различным аспектам межкультурной коммуникации основная масса исследований направлена на решение вопросов, связанных с социальными и культурными параметрами общения[1:53]. Значительное количество работ посвящено проблематике социокультурной компетенции.

В данной статье мы определим место дискурсивной компетенции в составе коммуникативной компетенции с помощью обзора научно-методической литературы, посвященной данной теме. Целью нашего исследования является определение содержания дискурсивной компетенции, формируемой при обучении иностранному языку студентов языкового вуза посредством учебного форума.

В науке и практике преподавания иностранных языков не уделяется достаточного внимания и понятию "дискурс", которое чрезвычайно важно для формирования дискурсивной компетенции [2:161; 5:140]. Большинство существующих исследований посвящены лингвистическому аспекту проблемы дискурсов или дискурсного анализа: «Структура и семантика

аргументативного дискурса» (1995) Е.Н. Беловой; «Лирический дискурс как объект лингвоэстетической интерпретации» (1995) А.В. Флори и др.

В научной литературе существует много определений понятия «дискурс». В разное время различные ученые предлагали свои трактовки этого понятия (Т.А. ван Дейк, П. Серио, Н.Д. Арутюнова, В.И.Карасик, А.А.Кибрик, Е.С.Кубрякова, Ю.С.Степанов, Г.Г.Слышкин, В.Е.Чернявская и др.). Но в целом они не противоречат друг другу, а дополняют и дают более полную характеристику этого понятия с точки зрения разных наук. Т.А. ван Дейк является одним из основоположников теории дискурса. Следуя учению о дискурсе, предложенному Т.А. ван Дейком, А.А. Кибрик создает квалификацию системных характеристик дискурса, согласно которой при характеристике дискурса указывается следующее: жанр; регистр (игровой, деловой или институциональный); тип или канал передачи информации (устный, письменный, мысленный, жестовый и электронный субмодус); функциональный стиль; формальность [15:3-21].

Что касается дискурсивной компетенции студентов языкового вуза, то здесь мы определяем ее как набор знаний и умений, которым должны обладать студенты, изучающие иностранный язык, для того чтобы логически излагать мысли, создавая грамматически и лексически корректный текст, адекватный коммуникативной ситуации, а также для корректной интерпретации текста. Несомненно, понятие **«дискурс»** является не последним по значимости при определении дискурсивной компетенции. Это связано с изменением в последнее время отношения к **«дискурсу» и к «тексту»**. Ранее эти два термина в лингвистической литературе были равнозначны и использовались параллельно. В настоящее время ученые лингвисты разграничивают эти два понятия и определяют текст как продукт речевой деятельности, выраженный в устной или письменной форме, являющийся цельным и связным. Дискурс же воспринимается как сложное коммуникативное явление, как **«совокупность всего говоримого и понимаемого в определенной конкретной обстановке в ту или другую эпоху жизни данной общественной группы»** [6], или, как текст

погруженный в жизнь, согласно определению Н.Д. Аратюновой [1].

Чем больше методических решений, тем результативней поиск новых путей обучения. В последнее время усиливается коммуникативная направленность в обучении иностранному языку, от чего происходит ряд кардинальных изменений целей и содержания обучения иностранному языку. Необходимо не просто знать язык, а уметь адекватно использовать его в реальных коммуникативных ситуациях. Таким образом, возникает потребность в развитии **«дискурсивной компетенции»**. Прежде чем говорить о дискурсивной компетенции, следует сначала проанализировать основные понятия, которые непосредственно связаны с данным термином. В первую очередь необходимо разграничить понятия **«компетенции»** и компетентность и рассмотреть коммуникативную компетенцию, как базисную структуру, в состав которой и входит дискурсивная компетенция. Наиболее важным в этой работе является понятие дискурс, его природа и структура. Говоря о компетенции, стоит отметить, что ученые зачастую отождествляют этот термин с компетентностью. И.А. Зимняя выделяет два варианта соотношения этих понятий: ученые либо дифференцируют их, либо отождествляют, что происходит гораздо чаще [13].

Проследим за основными вехами становления понятия «коммуникативная компетенция» с момента его инициации и до наших дней. С самого начала разработки понятия «коммуникативная компетенция», наметилось противоречие между сторонниками узкого и широкого понимания знаний и умений, необходимых для общения на иностранном языке.

В научном мире всегда было разграничение между знанием и его реализацией, поэтому само понятие «компетенция» нельзя назвать новым. Впервые термин «компетенция» был введен американским лингвистом Н. Хомским в 1965 г. относительно знания системы языка, языковых знаков, лексических и грамматических форм, а не относительно использования данных знаний в ситуациях реального общения. Если Н. Хомский, предложивший в 1960-е гг. прошлого века понятие «лингвистическая компетенция», считал необходимой и достаточной для общения ментальную («знаниевую») модель

языковой компетенции в виде универсальных правил, то уже в тот период D. Hymes и S. Savignon защищали идею не языковой, а коммуникативной компетенции. Вскоре также появилось понятие «коммуникативная способность» – *ability / capacity*, о чем писали L. Bachman, S. Savignon, H. Widdowson.

Лингвистическая компетенция обеспечивает правильные с точки зрения грамматики, лексики и фонетики конструкции речи. Социолингвистическая компетенция определяет выбор адекватного регистра высказывания с учетом социальной ситуации. Социокультурная компетенция проявляется в умении соблюдать правила участия в жизни иной культуры и эффективно строить межкультурный диалог. Стратегическая компетенция позволяет компенсировать недостаточность языковых средств и предупреждать случаи непонимания. Дискурсивная компетенция нужна для построения связных текстов. Наконец, социальная компетенция помогает устанавливать контакт, инициировать, поддерживать и развивать межличностное общение. К перечню компонентов коммуникативной компетенции необходимо также добавить прагматическую компетенцию как способность получать требуемый результат речевой деятельности в виде преобразованной ситуации, нужной ответной реакции, прекращения конфликта, более полного взаимопонимания и проч. Если формирование прагматического компонента коммуникативной компетенции недооценивается, вносимые предложения не поддерживаются, попытки убедить порождают сопротивление, невинные фразы вызывают обиду, критика воспринимается как личная неприязнь, юмор остается непонятым, реплики с выражением искренних чувств звучат формально и холодно [11]. Более короткий перечень компонентов коммуникативной компетенции включает всего четыре компонента: языковой, речевой, социокультурный и компенсаторный [12].

Природа коммуникативных барьеров показывает, что основанием для неудач в общении является не только недостаточное владение языком, но и неготовность участников общения преодолевать коммуникативные барьеры за счет своих интеллектуальных и личностных качеств. Как показывают исследования, коммуникативные барьеры могут иметь

социальную, семантическую и психосоциальную природу [8]. Социальные барьеры как «барьеры отношений» возникают, если участники недостаточно заботятся о сближении личностных позиций в общении, игнорируют аспекты взаимопонимания в общении, озабочены достижением результатов «для себя» или даже бросают неуместный вызов партнеру. Семантические барьеры возникают, если две стороны общения видят разный смысл используемых языковых знаков, по-разному интерпретируют речевые и иные действия друг друга, обладают недостаточными знаниями об особенностях общения в разных культурах, обладают разными знаниями о предмете разговора. В этом проявляется слабость их прагматической компетенции. Психосоциальные барьеры равнозначны социальной дистанции между участниками общения – чем дальше социальная дистанция, тем выше коммуникативный барьер. Социальная позиция сближается, а коммуникативный барьер снижается, если участники проявляют искреннюю симпатию друг к другу, сопереживают в трудных ситуациях, демонстрируют взаимную толерантность. Эффективность общения зависит от умения сохранять положительный имидж друг друга, даже в случае осложнения отношений. Большое значение имеет активное слушание без преднамеренного искажения воспринимаемой информации и подтверждение взаимного понимания.

При организации учебного процесса посредством учебного форума внимание преподавателя должно фокусироваться на структурных компонентах дискурсивной компетенции. Принимая во внимание все вышесказанное, а также проанализировав точки зрения исследователей (А.Г. Горбунов, И.А. Евстигнеева, О.В. Лушинская, Р.А. Черемисинова), было выделено пять компонентов содержания дискурсивной компетенции, формируемой посредством учебного форума [12:76-81]:

1. Стратегический компонент (умение проанализировать социокультурную ситуацию, характеристики предполагаемого адресата и спланировать коммуникативное событие).

2. Тактический компонент (умение проанализировать коммуникативную ситуацию и подобрать средства иноязычного общения с учетом своего речевого опыта и характеристик индивидуальности предполагаемого адресата).

3. Жанровый компонент (умение правильно выбирать вид дискурса в зависимости от социокультурной ситуации и оформлять его в соответствии с жанрово-стилистическими нормами и стереотипами, принятыми в стране изучаемого языка).

4. Текстовый компонент (умение организовывать последовательность предложений на иностранном языке так, чтобы они представляли собой связный текст с присущими ему свойствами).

5. Языковой компонент (умение создавать и интерпретировать дискурс в соответствии с лексико-грамматическими нормами изучаемого языка).

Таким образом, мы можем сделать вывод, что учебный форум служит образовательным контекстом для формирования дискурсивной иноязычной компетенции, что предопределяет знание и понимание обучающимися системных характеристик дискурса и умение применять их в соответствующих ситуациях общения как способ реализации речевых интенций. Формирование дискурсивной компетенции посредством учебного форума необходимо рассматривать в тесной связи с возникновением потребности и мотива высказывания. Должны использоваться такие приемы, которые обогащают речь студентов новыми речевыми клише, формируют коммуникативные навыки, в частности в отношении разных форматов письма, развивают способность студентов извлекать информацию из текста. Применительно к условиям форума, а именно общению в виртуальной среде, особое значение приобретает умение логично строить высказывание, что фактически является содержанием дискурсивной компетенции.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Арутюнова Н.Д. Дискурс // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. – М., 1990. – С. 136-137.
2. Алещанова И.В., Фролова Н.А. РАЗВИТИЕ ДИСКУРСИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ НА ЗАНЯТИЯХ ПО ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ В ВУЗЕ // Успехи современного естествознания. – 2014. – № 11-1. – С. 92-94;

3. Багдасарян М.Э. Обучение профессионально-ориентированному общению на основе научно-популярных текстов (английский язык, неязыковой вуз): Дис... канд. пед. наук. М., 1990.
4. Баранова Н.А. Основы формирования дискурсивной компетенции студентов при обучении иноязычному профессионально-ориентированному общению: автореф. дис. ... канд. пед. наук. СПб.: 2008. 244 с.
5. Белл Р.Т. Социолингвистика: цели, методы, проблемы / Под ред. Швейцера. М.: Международные отношения, 1980.
6. Ван Дейк Т.А. Язык. Познание. Коммуникация. М.: Прогресс, 1989. 307 с.
7. Голубовская Е.А. Роль жанра текста в первичном запоминании значений иноязычных лексических единиц: введение в проблему // Вестн. Твер. гос. ун-та. Сер. Педагогика и психология. 2017. Вып. 4. С. 173–177.
8. Горбунов А.Г. Педагогические условия формирования дискурсивной иноязычной компетенции студентов нефилологического профиля: дис. ... канд. пед. наук. Ижевск, 2016. 288 с.
9. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. М., 2004. DEVELOPMENT OF HIGH LANGUAGE SCHOOL STUDENTS' DISCURSIVE SKILLS
10. Кибрик А.А. Модус, жанры и другие параметры классификации дискурсов // Вопросы языкознания. М.: 2009. № 2. С. 3–21.
11. Кудрявцева Л.В. Использование телекоммуникационных проектов для формирования иноязычной социокультурной компетенции[^] учащихся старших классов (на примере США и России) // Иностр. языки в школе. 2007. №4.-С. 49-53.
12. Евстигнеева И.А. Формирование дискурсивной компетенции студентов языковых вузов на основе современных интернет-технологий // Язык и культура. 2013. № 1 (21). С. 74–82.
13. Хомский Н. Язык и мышление. Язык и проблемы знания. Благовещенск: БГК Им. И. А. Бодуэна де Куртенэ, 1999. 254 с.

14. Щерба Л.В. О тройном аспекте языковых явлений и об эксперименте в языкознании // Языковая система и речевая деятельность. Л.,
15. Черкасов А.К. Методика развития социокультурных умений студентов посредством веб-форума (английский язык, языковой вуз): Дис. ... канд.пед.наук. –Москва: МГГУ имени М.А. Шолохова, 2012.
16. Hymes D. On Communicative Competence Sociolinguistics / ed. by J.B. Pride, J. Holmes. N. Y., 1972. P. 269-293.

TEXNIKA OLIY O‘QUV YURTLARIDA XORIJIY TILLARNI O‘QITISH MASALASI

Bakirova Xilolaxon Botiraliyeva
O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Texnika oliy o‘quv yurtlarida xorijiy tillarni o‘qitishdan asosiy maqsad chet tillarini ilmiy maqsadlarda va ishlab chiqarishda qo‘llay oladigan mutaxasislarni tayyorlashdan iborat. Bunda talabani bo‘lajak mutaxasisligiga yo‘naltirilgan xorijiy tilni, aniq fan va texnika tilining atamaları, leksik, grammatik xususiyatlari o‘rgatilib, kelajakda ilmiy – texnik adabiyotlar, matnlar bilan ishlash, ularni qo‘llash malakalarini xosil qilish nazarda tutiladi.

Taniqli olim G.L. Gyotening fikricha texnika oliy o‘quv yurtlarida chet el adabiyotini o‘qish talabani bo‘lajak mutaxasis sifatida dunyoqarashini kengaytiradi, chet el tajribalariga nisbatan texnik va ijtimoiy nuqtai nazardan tanqidiy baxo berish maxoratini paydo bo‘lishiga yordam beradi.

Davlatimiz talabalar oldiga bir qator vazifalarni qo‘yadi. Jumladan, chet el texnikasi va ilm darajasi xamda rivojlanish jarayonlarini muntazam kuzatib borish; ijtimoiy ishlab chiqarish shartlariga to‘g‘ri keladigan eng yaxshi tajribalarni o‘rganib ularni qo‘llash va xokazo.

Xorijiy tillarni o‘rgatishga ajratilgan o‘quv soatlarining kamligi auditoriyada samarali metodlarni qo‘llashni talab etadi. Bunda bevosita texnika oliy o‘quv yurtlarida talabalarning yaxshi o‘qishlarini ta‘minlovchi maxsus matnlar, ishlanmalar va o‘quv qo‘llanmalar ishlab

chiqish kerak bo'ladi. Texnika oliy o'quv yurtlarida chet tillarini amaliy maqsadda o'rgatish dasturi quyidagi ikki maqsadni o'z oldiga qo'yadi; - mutaxassislik bo'yicha adabiyotlarni o'qishga o'rgatish; og'zaki nutq malakalarini shakllantirish. [3:41]

Chet tili o'qitish jarayonini 3 asosiy komponent tashkil qiladi, bular: o'qituvchi, o'quvchi va o'quv materiali. Ta'lim jarayonining muvaffaqiyati shu 3 komponentning o'zaro aloqasiga bog'liq. Agar o'qituvchi fanni mukammal bilib, o'qitish metodikasiga ega bo'lsa, darslarda nimani o'qitish va qanday o'qitish kerakligini bilsa, mavjud qiyinchiliklarni bartaraf qilishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ysa u albatta yaxshi natijalarga erishadi. [4:23]

N. Bruksning ta'kidlashicha til materialini talabaning yosh xususiyatiga, psixologiyasiga va intellektual qiziqishiga mumkin darajada mos kelishi lozim. [2:111,145]

Talabalar tilni birinchi navbatda o'z mutaxassisliklari bo'yicha qo'shimcha ma'lumot olishlari uchun o'rganishadi. Buni esa o'z navbatida xorijiy tilni o'rganishni kasbga oid fanlarni o'rganish bilan o'zaro bog'lash orqaligina amalga oshirish mumkin. Buning uchun birinchi darsdanoq dastlabki tayyorgarlikni boshlash lozim. Ya'ni talabalar o'zining kelgusi mutaxassisliklariga yaqin bo'lgan umumilmiy va umuminjinerlikka oid terminologiya bilan tanishishi bunga misol bo'ladi. Shu maqsadda ta'limning dastlabki bosqichlaridanoq fizika, ximiya, elektrotexnika va yana boshqa soxalarni tushunish oson bo'lgan umumilmiy, umumtexnik va ilmiy-ommabop xarakterdagi matnlar qamrab olinishi lozim. [1: 44]

Hozirgi paytda tilga oid bo'lmagan oliy o'quv yurtlarida xorijiy tillarni o'rgatish qiyin bo'lib qoldi. Bunga sabab esa kelayotgan o'rta maktab bitiruvchilari turli darajadagi bilimlar yana xam aniqroq aytadigan bo'lsak egallagan bilim darajalari past ekanligidir. O'tkazilgan tekshiruv natijalari shuni ko'rsatadiki ko'pchilik talabalar asosiy o'qish qoidalarini, so'z yasash va talaffuz qoidalarini bilmaydilar. Bundan shunday xulosaga keldik, ya'ni tilga oid bo'lmagan oliy o'quv yurtlari dasturlariga birinchi bosqich talabalari uchun korrekativ kurs kiritilsa maqsadga muvofiq bo'ladi.

Korrektiv kurs talabalar bilimi va egallagan malakalarini nisbatan bir xil darajaga olib kelish orqali, ularni oliy o'quv yurtining chet tili o'qitish dasturi bo'yicha davom ettira oladigan asos yaratilishini ta'minlashi zarur. [6:51]

Yuqoridagi olimlarning fikrlarini tahlil qilgan holda texnika oliy o'quv yurtlari dasturlarida quyidagi xolatlarni taqdim etish lozim degan xulosaga keldik:

- texnika oliy o'quv yurtlari talabalariga chet elda chop etilayotgan soxaga oid adabiyotlar, gazeta va jurnallarni muntazam o'qitib, bo'layotgan fan va texnika yangiliklaridan boxabar qilib turish;
- o'quv materiallari: darsliklar, adabiyotlar, uslubiy qo'llanmalar va xokazolarning sonini ko'paytirish va sifatini yaxshilash;
- ilk darslardan boshlab mutaxassislikka oid kichik, sodda matn va atamalarni o'rgatib borish;
- birinchi bosqich talabalari bilan aloxida maxsus ish olib borilib, bilim saviyasini yaxshilash va xokazolar shular jumlasidandir.

Ushbu vazifalar dars jarayoniga tadbiq etilsa biz o'ylaymizki texnika oliy o'quv yurtlarida xorijiy tillar (ingliz, nemis, fransuz va boshq.)ni o'rgatishda yanada ko'proq yutuqlarga erishiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Берман И.М. Методика обучения английскому языку. Изд. «Высшая школа», М. 1970.
2. Брукс. Н. Язык и изучение языка (на англ. языке) 2 издание, США, 1964, стр. 111, 145.
3. Гёте. Г.Л. Методика преподавание иностранных языков на неспециальных факультетах. Сб. статей /ред. коллегия: Н.В. Смирнова (отв. ред.) и др. М., 1972. 152с.
4. Миронова А.Г. Методика преподавание иностранных языков на неспециальных факультетах. Сб. статей /ред. коллегия: Н.В. Смирнова (отв. ред.) и др. М., 1972. 152с.
5. Сорокина Л.Н. Методика преподавания иностранных языков в неязыковых вузах. Сборник статей [Под общ. ред. канд. наук. П.Г. Козлова]. Алма-Ата. 1971. стр. 51.

ROLLE DES KOMPETENZBEGRIFFS BEIM SPRACHENLERNEN

Bahridinova Mo'tabarhon Adahamovna
ADCHTI, nemis tili nazariyasi va amaliyoti kafedrasi o'qituvchisi
Mo'minona Shaxlo Mannobjon qizi
ADCHTI, RGF fakulteti 1-kurs talabasi

In der letzten Zeit kommt in der Praxis des Fremdsprachenunterrichts (FU) der Begriff „Kompetenz“ immer wieder intensiv vor. Dieser „alte“ Begriff ist in der Methodik des FU, mindestens in Usbekistan gleichzeitig fast neu, unter den Fachleuten ist er Modewort geworden. Wenn man die Intensivität der Diskussionen der letzten 2-3 Jahre auf dem Gebiet des FU in Usbekistan im Sinne hat, so ist das selbstverständliche Situation, obwohl der Begriff Kompetenz für viele Fachleute nicht besonders wichtig schien. Im Folgenden wird versucht auf diesen Begriff sowohl allgemein, als auch methodisch einzugehen und auf solche Weise ans Wesen dieses Begriffes inhaltlich näher heranzukommen. Es ist manchmal genügend, aufmerksamer Zeitungsleser zu sein, um sich überzeugen, inwieweit der Begriff Kompetenz weit verbreitet ist.

1. Das Wissen oder das fachliche Können auf einem bestimmten Gebiet

2. Das Recht, Entscheidungen oder Anordnungen zu treffen u. Befehle zu erteilen, Zuständigkeit;

Wahrig, Großwörterbuch DaF erklärt:

1. Zuständigkeit, Befugnis;

2. Urteilsfähigkeit, Fachkenntnis, Sachverstand

3. Befähigung; kommunikative Kompetenz;

Duden. Das Fremdwörterbuch. Kompetenz die: -; -en (Rechtsw.)

1. (ohne Pl.) das Recht eines Bundesstaates, seine Zuständigkeit durch Verfassungsänderung auf

Kostender Gliedstaaten zu erweitern.

2. Gerichtete Entscheidung über die Zulässigkeit eines Rechtsstaates;

Kompetenz die: -; -en;

Wie aus diesen Interpretationen ersichtlich, zum einen hat der Begriff Kompetenz kognitiven, zum anderen den praktischen

Charakter, d.h. Wissen (Kenntnisse) und Handlung (Sprachverwendung). Beim Wissen geht es nicht um einfaches, sondern auch um sachverständiges und idealisiertes Wissen. In der didaktischen Definition finden wir die Bestätigung dieser Information:

Kompetenzen sind die Summe des (deklarativen) Wissens, der (prozeduralen) Fertigkeiten, die es einem Menschen erlauben, Handlungen auszuführen.

Unter Kompetenzen versteht man also einen Oberbegriff, der das Wissen und Fertigkeiten beinhaltet, dabei rückt das Wissen den Menschen zum Hintergrund, in dem die Fertigkeiten auf das Wissen basierend zum Vordergrund rücken. Im gemeinsamen europäischen Referenzrahmen (GER) steht der Begriff Kompetenz im Mittelpunkt der Sprachbetrachtung. Die Entwicklung einer Skala von sechs Kompetenzstufen bzw. Referenzniveaus gehört zu den wichtigsten Inhalten des GER. Ausgangspunkt dabei sind – wie in der klassischen Aufteilung der Lernbereiche drei übergeordnete Referenzniveaus (Kompetenzebenen). Diese Kompetenzebenen sind grob (mit der ehemaligen Grundstufe, Mittelstufe und Oberstufe zu vergleichen) in drei Ebenen geteilt: elementare, selbständige und kompetente Sprachverwendung. Die drei Ebenen werden wiederum in jeweils zwei untergeordneten Niveaus, nämlich A1 und A2, B1 und B2 und C1 und C2 aufgeteilt. Lernen ist aus der – in der modernen Didaktik immer wieder angeführten – neurowissenschaftlichen Sicht Wissensaneignung, aufgrund derer sich das Gehirn ein Modell der Umwelt aufbaut, das als Grundlage für die weitere Handlungs-

planung dient. Eine zentrale Rolle für das Lernen spielt der Hippocampus, der sich im stammesgeschichtlich jüngsten Teil der Großhirnrinde befindet¹. Er fungiert als Neuigkeits- und Aufmerksamkeitsdetektor, beurteilt alle einkommenden Informationen auf ihren Neuigkeitswert sowie ihre Relevanz und nimmt diese in der Funktion eines Kurzspeichers auf. Schädigungen dieser Hirnregion führen beim Menschen zur Unfähigkeit, neues Wissen auf Dauer zu lernen. Die Fähigkeit des Gehirns, erworbenes Wissen abzurufen, nennt man Gedächtnis.

---

¹Dumpert, Michael/Euler, Dieter/Hanke, Barbara/Reemtsma-Theis, Monika (2003): Kundenorientierte Sozialkompetenzen als didaktische Herausforderung: Abschlussbericht des Modellversuchs "Modernisierung und Differenzierung der dualen Berufsbildung am Beispiel der Förderung von kundenorientierten Sozialkompetenzen". Bielefeld: Bertelsmann Verlag.

Didaktische Gestaltungsprinzipien zur Förderung von Sozialkompetenzen

Bransford et al. betonen insbesondere drei Grundsätze zur Unterstützung von Lernprozessen. Sie sollten lernerorientiert, wissensorientiert und Rückkopplungs orientiert sein. Zu einem guten Unterricht gehören einige zentrale Aspekte kompetenzorientierten pädagogischen Handelns. Dazu gehören beispielsweise Nachhaltigkeit, Individualisierung und förderliches Leistungsfeedback.

Was ist ein kompetenzorientierter Deutschunterricht?

Kompetenzorientierter Unterricht ist dadurch gekennzeichnet, dass

- *handlungs- und anwendungsorientiert gelernt wird;*
- *klar und deutlich erkennbar ist, was gelernt werden soll;*
- *die Lernangebote zu grundlegenden Einsichten bei den Lernenden führen;*
- *das Wissen systematisch aufgebaut und mit anderen Wissensgebieten vernetzt wird, damit es nachhaltig und anschlussfähig wird;*
- *überfachliche Kompetenzen wie beispielsweise Selbstreflexion integriert werden;*
- *Lernende gemäss ihrem individuellen Stand und ihren Leistungsfähigkeiten gefördert*

Diese sagen zunächst nichts über Kompetenzen aus, also über die tatsächliche Fähigkeit, in offenen, komplexen, problematischen Situationen selbstorganisiert handeln zu können.

BENUTZTE LITERATUR

1. Gudjons, Herbert (2008) *Handlungorientiert lehren und lernen*. Regensburg: Julius Klinkhardt.
2. *Gemeinsamer europäischer Referenzrahmen für Sprachen: lernen, lehren, beurteilen*. Langenscheidt. 2001. Europarat Straßburg.

CHET TILI O'QITISHNING DOLZARB MUAMMOLARI

*Boykobilova Shaxnoza Sherboy qizi
Fargona Davlat universiteti
Ingliz tili va adabiyoti fakulteti
Xorijiy til va adabiyoti yo`nalish 4-bosqich talabasi*

Bugungi kunda ko'proq va ko'proq foydalanuvchilar O'zbekistonning ichki resurslaridan foydalanishga o'tishayapti. Bu albatta O'zbekiston internetining foydalanuvchilari kun sayin ortib borayotganligini bildirsa-da, ichki resurslarga bo'lgan talabning ortishi milliy tarmog'imizdagi portallarning sifatli tayyorlanayotganligi, tashqi resurslarga hojat qoldirmaydigan darajada boy ma'lumotlarga ega ekanligini ham anglatadi. Bu sur'atda o'sib borayotgan foydalanuvchilar jamoasi bilan kelajakda tayyorlanishi mumkin bo'lgan ta'limiy portal istiqboli juda ko'p yaxshi natijalarni va'da qiladi.

Yuqoridagilar va ulardan tashqari yana o'nlab qulayliklarni hisobga olgan holda O'zbekistonda har qanday fan bo'yicha, turli yo'nalishdagi ta'limiy portallarni ochishga keng imkoniyatlar bor. Bunday g'oyalarni amalga oshirish uchun esa shijoatga to'la, zamonaviy bilimlarga ega bo'lgan yosh o'qituvchilar kerak bo'ladi. Hozirga qadar O'zbekistonda online tizimda dars o'tiladigan, har tomonlama zamon talabiga javob bera oladigan ta'limiy portal mavjud emas. Shaxsan men ingliz tili bo'yicha O'zbekistondagi birinchi online, foydalanuvchidan-foydalanuvchiga tizimida ishlovchi jonli darslarni tashkil etish niyatidaman. Albatta, bu maqsadni amalga oshirish uchun bir o'zimning bilimim kamlik qiladi. Shu sababli hozirgi vaqtda tarmoq mutaxassislari, web dasturlash tillari ustalari, bir qator internet texnologiyalariga aloqador sohalar bo'yicha mutaxassislar ko'magiga ehtiyoj sezayapman.

Odatiy darajadagi rivojlanishni namoyish qiladigan har qanday bola o'zi yashab turgan muhitda duch keladigan har qanday tillarni o'rganishga qodir bo'lib, unda boshqalar bilan muloqot qilish salohiyati bor. Nevrologik nuqtai nazardan bola o'rganishi mumkin bo'lgan tillar sonini qisqartirish suhbatimiz mavzusi emas. Aksincha, patologik nuqsoni bo'lmagan har bir bola ikki, uch yoki undan ko'proq tilni o'rgana oladi. Shunday bo'lsa-da, bolaning har bir tilni o'zlashtirganlik darajasi (kompetensiyasi) boshqalaridan o'sha tilni qo'llash ehtiyoji va

atrof muhitga bog'liq holda farq qiladi. Bugungi kunda ko'plab tadqiqotlar natijalariga ko'ra, chet tilini bolalikda o'rgatish tegishli metodlar va yondashuvlar bilan olib borilsa, muvaffaqiyatlari natijalariga erishiladi. Biroq bunday yutuqqa faqatgina talabalarning o'rganganlik darajasiga muvofiq bo'lgan til o'qitish metodlari va o'qitish materiallarini qo'llaganda erishsa bo'ladi. Bunda ikki asosiy shart mavjud: talabaning chet tili muhitida muloqot qilish imkoniyati mavjudligi va o'qitilayotgan chet tilini qo'llash va o'qitilayotgan tilni ma'noli kontekstlarda qo'llab namoyish etish .

Til o'qitishda yana bir jiddiy muammo til qaysi metodlar va o'qitish uskunalari yordamida olib borilayotgani bilan bog'liq. Davlat maktablarining boshlang'ich sinf darajasida qo'llanilayotgan darslik kitoblarini tekshirib chiqqanda, mavzular orasida tarkibiy qismlar orasida aloqaning yo'qligi va so'z boyligining son-sanoqsizligiga qarmay so'z boyligi birliklari orasida bog'liqlikning yo'qligi ma'lum bo'ladi. Hayotda har bir vaziyatda tilni qo'llaganimizda og'zimizdan chiqadigan har bir gap undan oldin aytilgan yoki undan keyin aytiladigan gap bilan semantik jihatdan bog'langan bo'ladi. Bugungi texnologiyalar shiddat bilan takomillashib borayotgan bir vaqtda darslik kitoblar tillarni o'qitishda yagona manba bo'lib qolmasligi kerakligiga shubha yo'q. Mamlakatimiz bo'ylab chet tillarni o'qitishda o'qituvchilarimiz 80 foiz hollarda darslik kitoblardan foydalanishlari haqida o'ylasak, boshqa kitoblar va qo'shimcha o'quv materiallarni alohida e'tibor qaratilib tayyorlash lozim. Bugungi kunda biz shunday vaziyatga kelib qoldikki, boshlang'ich maktabning 2-sinfida chet tilini o'rganishni boshlagan 7-8 yashar bola 4-sinfning oxiriga kelib o'zi 3 yildan beri o'rganib kelayotgan deb hisoblanadigan tilda o'tgan hafta yoki kecha sodir bo'lgan ish-harakatni so'zlab bera olmaydi. Chunki boshlang'ich maktabda qo'llaniladigan kitoblarning mazmuni bunga imkon yaratmaydi.

Bolalikda til o'rganish

Odatiy darajadagi rivojlanishni namoyish qiladigan har qanday bola o'zi yashab turgan muhitda duch keladigan har qanday tillarni o'rganishga qodir bo'lib, unda boshqalar bilan muloqot qilish salohiyati bor. Nevrologik nuqtai nazardan bola o'rganishi mumkin bo'lgan tillar sonini qisqartirish suhbatimiz mavzusi emas. Aksincha, patologik nuqsoni bo'lmagan har bir bola ikki, uch yoki undan ko'proq tilni o'rgana oladi. Shunday bo'lsa-da, bolaning har bir tilni

o'zlashtirganlik darajasi (kompetensiyasi) boshqalaridan o'sha tilni qo'llash ehtiyoji va atrof muhitga bog'liq holda farq qiladi. Bugungi kunda ko'plab tadqiqotlar natijalariga ko'ra, chet tilini bolalikda o'rgatish tegishli metodlar va yondashuvlar bilan olib borilsa, muvaffaqiyatlari natijalariga erishiladi. Biroq bunday yutuqqa faqatgina talabalarning o'rganganlik darajasiga muvofiq bo'lgan til o'qitish metodlari va o'qitish materiallarini qo'llaganda erishsa bo'ladi. Bunda ikki asosiy shart mavjud: talabaning chet tili muhitida muloqot qilish imkoniyati mavjudligi va o'qitilayotgan chet tilini qo'llash va o'qitilayotgan tilni ma'noli kontekstlarda qo'llab namoyish etish.

Bir haftada o'qitiladigan darslar soni muvofiq emas

Mamlakatimizdagi bo'lgani kabi chet tili faqat dars doirasi bilan cheklangan tizimlarda til muhitida muloqot qilish imkoniyatining vaqti va til qanchalik sur'atda o'qitilayotgani jiddiy ahamiyatga ega. Tinglab tushunish, so'zlash, o'qish, yozish va so'z boyligini egallash bilimlarini olish uchun va ushbu barcha ko'nikma-malakalarni chet tilida akademik nuqtai nazardan to'g'ri va benuqson qo'llay bilish uchun 5-7 yil mobaynida darslar muntazam va samarali o'tkazilishini nazarda tutadigan o'quv dasturi bo'lishi lozim. Bunday nuqtai nazardan fikrlaydigan bo'lsak, 2, 3 va 4-sinflarda bir haftada o'qitiladigan chet tillari darslari yetarli emas. Tabiiy jihatdan ham yozma, ham og'zaki muloqot vositasi bo'lgan til o'qitish davomiylikni taqozo qiladi. 7-8 yoshli boshlang'ich sinf o'quvchisining haftasiga atigi 4-5 soat muloqot qilish imkoni bo'lgan va o'z atrof muhitida qo'llashning imkoni bo'lmagan begona til tizimini o'zlashtira olishi mumkin emas.

Darslik kitoblari yagona bilim manbasi bo'lmashligi lozim

Til o'qitishda yana bir jiddiy muammo til qaysi metodlar va o'qitish uskunolari yordamida olib borilayotgani bilan bog'liq. Davlat maktablarining boshlang'ich sinf darajasida qo'llanilayotgan darslik kitoblarini tekshirib chiqqanda, mavzular orasida tarkibiy qismlar orasida aloqaning yo'qligi va so'z boyligining son-sanoqsizligiga qarmay so'z boyligi birliklari orasida bog'liqlikning yo'qligi ma'lum bo'ladi. Voqe hayotda har bir vaziyatda tilni qo'llaganimizda og'zimizdan chiqadigan har bir gap undan oldin aytilgan yoki undan keyin aytiladigan gap bilan semantik jihatdan bog'langan bo'ladi. Bugungi texnologiyalar shiddat bilan takomillashib borayotgan bir vaqtda darslik kitoblar tillarni o'qitishda yagona manba bo'lib qolmasligi kerakligiga shubha yo'q. Mamlakatimiz bo'ylab chet tillarni

o'qitishda o'qituvchilarimiz 80 foiz hollarda darslik kitoblardan foydalanishlari haqida o'ylasak, boshqa kitoblar va qo'shimcha o'quv materiallarni alohida e'tibor qaratilib tayyorlash lozim. Bugungi kunda biz shunday vaziyatga kelib qoldikki, boshlang'ich maktabning 2-sinfida chet tilini o'rganishni boshlagan 7-8 yashar bola 4-sinfning oxiriga kelib o'zi 3 yildan beri o'rganib kelayotgan deb hisoblanadigan tilda o'tgan hafta yoki kecha sodir bo'lgan ish-harakatni so'zlab bera olmaydi. Chunki boshlang'ich maktabda qo'llaniladigan kitoblarning mazmuni bunga imkon yaratmaydi.

Ba'zi tillar biroz ulg'ayganda o'rganiladi

Chet tillarni o'rganishning dastlabki bosqichlarida talabalarning ona tillarining xususiyatlari ta'siri kuzatilishi mumkin. "Tillararo o'zar faoliyat" deb nomlanadigan bunday vaziyat talabaning xotirasida o'rnatilgan ona tili va u o'rganishni boshlagan boshqa til orasida doimo o'zaro aloqa mavjudligini ko'rsatadi. Shuningdek, til o'rganishda ko'plab tilning ko'p jihatlari sekin rivojlanadi. Tilda ba'zi xossa va jihatlari ertaroq, ba'zilari esa keyinroq o'rganiladi. Ba'zan, tillar orasidagi farqlardan kelib chiqqanligi uchun sodda ko'ringan ko'p jihatlarni o'zlashtirishga uzoq vaqt sarflanadi. Agar talabada tilning qo'llanilishini eshitish va o'zi qo'llash uchun imkoniyat topa olmasa, uning til o'rganishida ijobiy rivojlanishga erishib bo'lmaydi va qisqa vaqt ichida allaqachon o'rgangan narsalarini yoddan chiqarib yuboradi.

Chet tillarni o'rganishda mo'jiza kutmaslik kerak

Tilni o'rganishda taqdim etiladigan har bir material ma'noli bo'lishi va mavzular bir biri bilan bog'langan va, zarur bo'lsa, bola boshqa darslarda o'rgangan boshqa narsalar bilan bog'langan bo'lishi lozim. Bunday holda chet tili o'qituvchilardan berilgan sinfga dars beradigan boshqa o'qituvchilar birga hamkorlikda ishlashlari va rejalarni birga tuzishlarini taqozo etiladi. Shuningdek, bunda har bir talabaning tajribasi va hayotini o'rganish jarayonida nazarda tutish va unga bog'lashni taqozo etadi. Shu nuqtai nazardan, o'rgatish jarayonida o'qitishning talabalar to'g'ridan to'g'ri qatnashadigan kognitiv, lingvistik va ijtimoiy rivojlanish darajalari va faoliyatlariga mos keladigan mazmun-vazifaga asoslangan modellaridan va ertaklar, qo'shiqlardan foydalansa bo'ladi. Xulosa qilib aytganda, jahonning yarmidan ko'p aholisi kundalik hayotlarida ikki yoki undan ortiq tilda so'zlashishini hisobga olsak, chet tilini o'rganish bir mo'jiza emasligiga ishonch hosil qilamiz. Buning ustiga, chet tilini talabaga

faqat sanoqli odamlar erishadigan yutuqqa bo'lgan imkoniyat sifatida emas, balki ularning zamon bilan hamnafas bo'lib yurishi uchun o'rgatishimiz mumkin.

Cheklangan o'quv muhiti

Cheklangan o'quv muhiti haqida so'z yuritganda, sinfxonalarda mebel mavjudligi yoki o'quv dargohining joylashuvi nazarda tutilmagan. Ko'p hollarda, talabalar faqat o'qituvchi nazorati ostida bo'lsagina, ingliz tilida so'zlash uchun harakat qiladilar. Bundan tashqari, talabalarning atrofida ingliz tilida doimiy ravishda muloqot qiluvchilar yetishmovchiligi ham mavjud. Natijada ingliz tilini o'rganish va ushbu tilda muloqot qilish qiyinlashadi. O'quv materiallari, xususan kitob-lar, audi-omateriallar o'quv jarayonida yordam beruvchi vositalar hisoblanadi. Agar talaba o'rganilayotgan til yuzasidan berilgan topshiriqlarni audio va video orqali kuzatib borsa, so'zlar va jumalarni qanday talaffuz qilishni o'rganadi. Shuni ta'kidlash lozimki, talabalar filmlar orqali o'rganishga moyil bo'ladilar, lekin filmlar jargon va lahjalarni o'z ichiga oladi. Shu bois til o'rganuvchilar ehtiyotkor bo'lishlari maqsadga muvofiqdir.

Jiddiy yondashmaslik

Ta'kidlash lozimki, talabalar ko'p hollarda til o'rganishga jiddiy yondashmaydilar. Grammatik qoidalarga bog'lanib qolish, til bilan bog'liq to'siqlar kabi muammolar talabalar-ning til o'zlashtirishga bo'lgan qizi-qishni so'ndirib, jiddiy yondashmaslikka sabab bo'ladi. Aslida muloqot tushunarli bo'lishi uchun tuzilgan jumalar grammatik jihatdan to'g'ri bo'lishi shart emas, degan g'oyani bir vaqtning o'zida qisman to'g'ri va qisman noto'g'ri, deb hisoblayman. Chunki so'zlashuv chog'ida doimiy ravishda grammatik qoidalarni o'rniga qo'yib gap tuzilsa, tildagi ravonlikka putur yetadi. Talabalar har doim ham mashg'ulotda o'rgangan qoidalarga rioya qilmaydilar va rioya qila olmaydilar. Bundan tashqari, nofilologik oliy o'quv yurtlarida talabalar xorijiy tillarga ikkinchi darajali fan sifatida munosabat bildiradilar. Afsuski, aksariyat hollarda talabalar tilni mashg'ulot payti o'rganadilar. Dars mashg'ulotlaridan so'ng mustaqil ravishda talaffuzni, insho yozishni mashq qilib, yangi so'zlarni o'rganishga harakat qilmaydilar. Eng katta kamchiliklardan biri shuki, xatolar tuzatilganda ko'pincha "bu axir mening tilim emas", degan fikr talabalar miyasidan joy egallagani sir emas. Bu esa chet tilini o'rganishga salbiy ta'sir qiladi.

Auditoriyada ona tilidan ortiqcha foydalanish

O'rganuvchilar undan foydalanishga majbur bo'lganlaridagina boshqa tilni yaxshi o'rganadilar. O'qituvchi talabalar o'rganilayotgan tilda muloqot qilishlarini talab qilishi kerak. Ana shu holatdagina til organishda o'sish, talaffuzda ravonlik kabi yutuqlarga erishish darajasi oshadi. Dars jarayonida qat'iyat bilan talab qilinsa va cheklovlar yo'lga qo'yilsagina chet ti-lini o'zlashtirish muvaffaqiyatli amalga -oshadi.

O'quvchilarning o'qituvchiga qaramligi

O'z ustida mustaqil ishlash, muam-molarni mustaqil hal qilish va izlanish har qanday fanni yaxshi o'zlashtirishga xizmat qiladi. Talaba har bir kichik muammo yuzasidan o'qituvchiga muro-jaat qilaverishi o'quvchining qaramligidan dalolat beradi. Bu esa talabaning o'z ustida ishlash imkoniyatini kamaytiradi.

Kuchli o'quvchilarning auditoriyadagi hukmronligi

O'quvchilar qanchalik yaxshi saralanmasin, o'zlashtirishda farqlar mavjud bo'ladi. Auditoriyada kuchli talabalar zaifroqlarni ortda qoldiradi. Tortinchoq talabalar mashg'ulot davrida faol ishtirok eta olmaydi. Shu sabab bahs-munozara va mashg'ulotlar payti zaif talabalar unu-tilmasligi kerak.

Yechim

Yechim sifatida bir qator yo'llarni sanab o'tish mumkin. Shulardan biri, talaba tovush va so'zlarning to'g'ri talaffuzini o'rganishi uchun audiomateriallardan keng foydalanishi kerak. Aynan mustaqil ravishda chet tilida filmlar, til o'qitishga moslangan vide-olavhalarni tomosha qilish qisman bo'lsa ham ko'p-rik sifatida xizmat qiladi. Ikkinchidan, ingliz tilini o'rgatishda o'qituvchilar-ning ham roli bo'lib, motivatsiya berish, darsga qiziqtirish asosiy o'rin egallaydi. Aniqlandiki, chet tilini o'qitishda 3 ta asosiy muammo mavjud:

- birinchidan, o'qituvchilar malakasining yetishmasligi;;
- ikkinchidan, metodika eskirgan;
- uchinchidan, o'quv va ta'lim dasturlarining zamon talablariga moslashmayotganligi.

Finlandiya va Janubiy Koreyada ham 30–40 yil davomida shunday muammolar bo'lgan va ular bu muammoning yechimi sifatida 3 yo'nalishda ishlashgan:

1. O'qituvchilarning malakasini oshirish, uning jamiyatdagi obro'sini va kasb sifatida jozibadorligini ko'tarishga katta e'tibor berishgan.

2. Chet tilini o'qitish metodikalarini jahonda e'tirof etilgan va sinalgan metodikalar asosida takomillashtirishgan.

3. Ta'lim dasturlari zamona talabi va eng yaxshi xorijiy tajribalar asosida takomillashtirilgan hamda sohada sog'lom raqobat bo'lishi ta'minlagan.

Shundan kelib chiqib, biz bir nechta taklifni ilgari suryapmiz:

1. Uzluksiz ta'lim tizimida chet tillari o'qituvchilarining malakasini oshirish ishlarini va kasbiy rivojlanishining uzluksiz vertikal tizimini joriy etish lozim.

Bunda birinchi navbatda malaka oshirishda o'qigan har bir o'qituvchi minimal talabga erishishiga e'tibor qaratish maqsadga muvofiq. O'qituvchilar mustaqil rivojlanishi va malaka oshirishlari bo'yicha ochiq resurslarni yaratish va ularni yagona platformaga joylashtirish lozim.

O'qituvchilarga kuchli ustozlarni biriktirib, til o'rganishni doimiy jarayonga aylantirish kerak. Ushbu maqsadda chet tili o'qituvchilarining metod kuni hisoblanmish juma kunlari tajribali o'qituvchisi bor tayanch maktablar bazasida uzluksiz malaka oshirish kurslarini tashkil etish kerak. Bu jarayonga Britaniya kengashi, Gyote instituti, Fransiya Alyansi, KOICA, JAICA kabi xalqaro tashkilotlar va nodavlat sektorni jalb etish maqsadga muvofiq.

2. Xususiy sektor tajribasini malaka oshirish institutlari va maktablarga joriy etish. Xususan, xalqaro darajada tan olingan tilga o'rgatish dasturlaridan foydalanish, o'yinga asoslangan til o'qitish metodikalaridan foydalanish, tilni mustaqil o'rganish imkonini beradigan dasturiy ta'minotlardan foydalanish ko'nikmasini oshirish tavsiya etiladi.

Bundan tashqari, xususiy sektor, prezident maktablari va Finlandiyaning xorijiy tilni o'qitish bo'yicha tajribasini keng yoyish lozim va xususiy sektor xizmatlarini hamyonbop qilish kerak. Sababi davlat ta'lim muassasalari qila olmagan ishni ayrim joylarda xususiy sektor samarali va sifatli bajarmoqda. Bunda prezidentimiz ta'kidlaganlaridek, ta'lim muassasalarida chet tili o'quv kurslarini shartnoma asosida bo'lsa ham, o'quvchi - talabalar va o'qituvchilar uchun tashkil etish mumkin.

Shuningdek, chet tillari o'qituvchilarini tayyorlash tizimini ham qayta ko'rib chiqish lozim. Bu tizimga xorij tajribasi yetarli darajada kirmayapti, eski metodika bo'yicha o'qitilyapti. Chet tillari bo'yicha o'qituvchilar tayyorlaydigan oliy ta'lim muassasalari talabalarining aksariyati chet tilini o'quv markazlaridan borib o'rganmoqda.

Chet tillari universitetlarida ta'lim muhiti boshqalardan farq qilishi, muloqot chet tilida bo'lishi, til muhiti yaratilishi lozim va barcha fanlarni o'rganayotgan chet tili tilida o'tilishi kerak. Bu borada xususiy va xorijiy oliy ta'lim muassasalari tajribalarini butun oliy ta'lim tizimiga yoyish lozim.

3. Oliy ta'lim tizimida to'liq chet tilida o'qitiladigan bakalavriat yo'nalishlari va magistratura mutaxassisliklarini ochish lozim.

Bu nafaqat til biladigan kadrlar tayyorlanishini ta'minlaydi, balki oliy ta'lim tizimi xalqaro jozibadorligini oshirishda ham juda muhim o'rin egallaydi.

Shuningdek, akademik litseylarda ham chuqurlashtirib o'tiladigan fanlar chet tilida o'tilishi iqtidorli o'quvchilarning iqtidorlarini rivojlantirishda juda muhim, chunki til bilgan o'quvchi uchun bilim olish manbai kengayadi, til bilan bog'liq sun'iy to'siqlar bartaraf etiladi.

4. Chet tilini o'qitish bo'yicha xalqaro e'tirof etilgan dasturlar mavjud va ularni ta'lim tizimiga qo'llashimiz kerak, albatta bunda milliy xususiyatlarni ham inobatga olgan holda. Shuningdek, oliy ta'limga xorijiy til mutaxassislarini tayyorlash bo'yicha xorijda e'tirof etilgan tayyor dasturlarni joriy etish zarur.

Hozirda Ta'lim inspeksiyasi tomonidan barcha vazirliklar bilan hamkorlikda Finlandiya va xalqaro tajribani o'rganib, uzluksiz ta'lim tizimi uchun milliy o'quv dasturini takomillashtirish bo'yicha ishlar olib borilmoqda.

5. Institutsional islohotlarni amalga oshirish lozim.

Uzluksiz ta'lim tizimida chet tilini o'qitishning innovatsion metodikalarini rivojlantirishga mas'ul tashkilotlar bir-biridan mustaqil va tarqoq ravishda ishlamoqda. Ular faoliyatini muvofiqlashtiruvchi va xorijiy tilni o'qitish bo'yicha yagona siyosat olib boruvchi tashkilotga ehtiyoj mavjud edi. Yangi tashkil etilayotgan agentlik ushbu yo'nalishdagi ishlarni samarali tashkil etishi lozim bo'ladi.

6. Xorijiy til o'qituvchilarining professional standartini mehnat bozori talablari va xalqaro tajriba asosida ishlab chiqish va joriy etish zarur.

Professional standart – ta'lim tashkiloti va mehnat bozori o'rtasidagi bitim bo'lib, unda mehnat bozori talablari, ya'ni o'qituvchiga qo'yilgan bilim, ko'nikma va malakalar o'z aksini topgan. Chet tili o'qituvchisini tayyorlash, malakasini oshirish, qayta tayyorlashning o'quv dasturlari aynan shu standart asosida ishlab chiqilishi va amaliyotga joriy etilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Decree of the president of the Republic of Uzbekistan "on the development strategy of New Uzbekistan for 2022 – 2026". <https://lex.uz/docs/58410632>.
2. Radko T.N. Theory of state and law in schemes and definitions. Moscow: Prospect. 2011. [Electronic resource]: Academician: http://state_law.academic.ru/337/Правовые_категории
3. Kozlov A.V. On the admissibility of administrative prejudice in criminal law // Bulletin of the Far Eastern Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Russia. 2012. No. 1. p. 49.
4. Code of administrative responsibility of the Republic of Uzbekistan. National database of Legislative Information, No. 03/22/810/1095. <https://lex.uz/docs/97664#4775713>
5. M.X.Rustambaev, G.R.Abdurasulova, B.J.Akhrarov. Problems of development of the concept and doctrine of Criminal Law of the Republic of Uzbekistan. Published on the basis of the state grant number BV-F7-007-016.- T.: TSIL publishing house, 2011. -166 page. –pp.92.
6. Lopashenko N. A. Administrative prejudice in criminal law — no! // Bulletin of the Academy of the Prosecutor General's Office of the Russian Federation. 2011. No. 3. p. 71.
7. Gruntov I.O. Criminal law norms with administrative prejudice : abstract. dis. ... cand. jurid. sciences'. Minsk, 1985.
8. Usmanaliev M. Criminal law. General part. Textbook for higher educational institutions.- T., "Generation of the new century", - B.16.

9. Criminal Code of the Uzbek SSR. (With changes and additions until January 1, 1971). - T., Uzbekistan. 1971. –B. 93.
10. Criminal Code of the Republic of Uzbekistan. National database of Legislative Information, No. 3/22/794/0939. <https://lex.uz/docs/111453>
11. Makhkamov O.M. Criminal-legal and criminological aspects of tax or other mandatory payment evasion: Jurid.doctor of Sciences Scientific dar. diss to obtain. abstract. - T., 2015. –pp. 15.

DIE ROLLE DER SELBSTÄNDIGEN ARBEIT DES STUDIERENDEN IM CREDIT POINT SYSTEM

Xolmatov Shokirjon Soliyevich, Oberlehrer des Lehrstuhls für praktische Fächer der deutschen Sprache, UsSWSU. Tashkent

Der Beschluss Nr. 824 des Ministerkabinetts vom 31. Dezember 2020 wurde angenommen, um Credit Point System einzuführen. Danach wurde beschlossen, ab dem Studienjahr 2020/2021 das Verfahren der schrittweisen Übertragung des Bildungsprozesses auf das Leistungspunktesystem in den Hochschuleinrichtungen der Republik einzuführen.

In den Zielindikatoren des Konzepts der Entwicklung des Hochschulsystems der Republik Usbekistan bis 2030 wurden vorgesehen, dass das Leistungspunktesystem 2023 in 16 %, 2025 in 57 % und 2030 in 85 % der Hochschulen eingeführt werden soll. Die Umsetzung hat bereits begonnen. Bei der Umsetzung des Konzepts werden folgende wichtige Aufgaben definiert:

- in Hochschulen wird der Bildungsprozess schrittweise auf das Credit-Modul-System übertragen; auf der Grundlage internationaler Erfahrungen werden fortgeschrittene Standards der Hochschulbildung eingeführt, einschließlich eines schrittweisen Übergangs von einer Ausbildung, die sich auf den Erwerb theoretischen Wissens konzentriert, zu einem Bildungssystem, das sich auf die Bildung praktischer Fähigkeiten in Bildungsprogrammen konzentriert;

- der Inhalt der Hochschulbildung steigt auf ein qualitativ neues Niveau, es wird ein System zur Ausbildung hochqualifizierten Personals etabliert, das einen würdigen Beitrag zur nachhaltigen Entwicklung des sozialen Bereichs und der Wirtschaftssektoren leisten, einen Platz auf dem Arbeitsmarkt finden kann; Die akademische Unabhängigkeit der Hochschulen ist gewährleistet [8,6].

Zur Umsetzung dieser Aufgaben ist es notwendig, die Mechanismen zur breiten Einführung des Credit-Modul-Systems in das Bildungssystem zu verbessern. Der Übergang zum Credit-Modul-System erfordert neue Ansätze für die Unterrichtsorganisation der Lehrkräfte, beginnend mit der Schaffung von Hochschulprogrammen. Wenn das Credit-Modul-System richtig und vollständig implementiert wird, kann es dem Hochschulsystem unseres Landes große positive Eigenschaften verleihen [4,3].

Durch die Einführung des Leistungspunktesystems in den Bildungsprozess können durch die folgenden wichtigen Grundsätze bessere Ergebnisse erzielt werden:

- Orientierung für Studierenden
- Priorität der selbständigen Bildung
- Akademische Mobilität
- Modularität
- Transparenz der Bewertung

Im Prinzip der Studierendenorientierung hat die Studierende verschiedene Wahlmöglichkeiten, beispielsweise die Wahl zwischen einem Netzwerk von Bildungsrichtungen; einem Wahlfachs aus dem Fächerkatalog; eines Lehrers für einen Fachunterricht, des Tages und der Zeit für den Unterricht sowie Auswahl eines Auditoriums.

Nach dem **Prioritätsprinzip der selbständigen Ausbildung** ist der pädagogische Prozess der Hochschulen im Leistungspunktesystem in einem Verhältnis von 40/60 Prozent organisiert. 40 Prozent der Stunden werden im Klassenzimmer und 60 Prozent der Stunden werden für selbständige Ausbildung verbracht. Der Studierende muss die vorgeschriebenen Studienstunden in einem freiwilligen Fach in einer Zuhörerschaft von 40 Prozent und zusätzlich zu einer Zuhörerschaft von 60 Prozent, also selbstständig meistern [8,34]. In diesem Fall werden eigenständige Arbeitsformen, die auf der Natur des Fachs basieren, vorgegeben und den Studierenden vorgestellt. Für die

korrekte und effektive Organisation der unabhängigen Bildung ist die Bereitstellung von Ressourcen zu diesem Thema durch Lehrer angemessen.

Das Prinzip der **akademischen Mobilität (Austauschbarkeit)** erleichtert die Bereitstellung von Studentenmobilität und den Transfer von Studien von einer Universität zur anderen. In diesem Fall wird im Rahmen des Hochschulsystems der für die Fächer festgelegte Kreditbetrag an den Universitäten untereinander anerkannt. Darüber hinaus werden auch die Beziehungen des Landes zu Universitäten außerhalb des Landes der Hochschulen erheblich verbessert [7, 20].

Das Prinzip der **Modularität** ist eine Reihe von systematischen, konsistenten Lese- und Lernaktionen, die ihre eigenen Bewertungspredigten haben, die darauf abzielen, ganzheitliche spezifische Lernergebnisse zu erzielen, wird als akademisches Modul bezeichnet[3,26]. Es dauert in der Regel ein Semester, kann aber in einigen Fällen aus mehreren Stunden bestehen. Im ECTS-System spiegelt jedes Modul eine bestimmte Anzahl von Credits für sich wider.

Umsetzung des Grundsatzes der **Transparenz** der Bewertung zunächst 2018 des Präsidenten der Republik Usbekistan Aus einer bestimmten Disziplin in der Entschließung vom 5. Juni PQ-3775 die Teilnahme des Lehrers, der an den Endkontrollprozessen unterrichtete, wurde ausgeschlossen und der Grad der Assimilation des Schülers – das Hauptkriterium für die Beurteilung der Aktivitäten von Professoren und Lehrern - wurde festgelegt. Das heißt, jetzt wurde die Methode der "Selbsteinschätzung oder Einschätzung durch den Lehrer" von der Tagesordnung gestrichen [7,32].

In Bezug auf die traditionelle Ausbildung wird besonderes Augenmerk auf die selbständige Arbeit des Studierenden im Leistungspunktesystem gelegt, und die Form seiner Umsetzung ist umfassend. Selbständige Arbeit eines Studierenden ist eine Art pädagogische Tätigkeit eines Studenten, die darauf abzielt, didaktische Aufgaben selbständig auszuführen, Interesse am Lernen zu haben und Wissen in einem bestimmten Wissenschaftsbereich zu erweitern. Der Inhalt der selbständigen Arbeit des Studenten wird mit der Umsetzung praktischer Aufgaben verbunden sein, die es ihm ermöglichen, logisches Denken, kreative Aktivität und einen Forschungsansatz zur Beherrschung von Unterrichtsmaterial zu entwickeln.

Der Inhalt der selbständigen Arbeit des Studierenden richtet sich nach der Art des Fachs, den technischen Möglichkeiten der Hochschule und der pädagogischen und methodischen Unterstützung der Bibliothek und sollte auf innovativen Technologien basieren.

Die selbständige Arbeit des Studierenden kann in folgende **Gruppen** unterteilt werden:

- Arten von selbständiger Arbeit, die der Studierende direkt über sein Mobilgerät/Smartphone ausführt (Vorbereitung auf den Unterricht, Suche nach Informationen, FAQ (häufig gestellte Fragen), Forum, Testlösung, Vorbereitung auf die Kontrollarbeiten);
- selbständige Arbeit eines Studierenden unter Anleitung eines Lehrers in einer traditionellen Form (Lösung eines Problems, Erstellung eines Abstracts, Kolloquiums, Aufsatzes, Präsentation, Kursarbeit und Projektarbeit, Statistik, grafische Arbeit usw.);
- selbständige Arbeit eines Studierenden unter Anleitung eines Lehrenden in elektronischer Form.

Im Credit Points System wird eine selbständige Ausbildung, die auf der Grundlage von Möglichkeiten zur Verbesserung der Methode zur Organisation selbständiger Aktivitäten von Studierenden organisiert wird, erfolgreich durchgeführt und die Unabhängigkeit der Studenten kultiviert [7,34]. Selbstgesteuertes Lernen wird den Studierenden meist als lösbares Problem präsentiert. Den Studierenden eigenständige Bildung in Form eines Problems anzubieten, im Prozess des Suchens oder Ausdrückens von Bedingungen in konkreten Problemsituationen, ist, als würde der Lehrer die Aktivitäten der Fächer anstelle der Studierenden durchführen. In selbständigen Studien sind die Bedingungen nicht im Voraus bekannt. Wenn der Student während der vom Lehrer gegebenen pädagogischen selbständigen Arbeit keine Lösung finden kann, kann er diese Arbeit nicht in eine Situation verwandeln, die es ihm ermöglicht, eine Lösung zu finden, indem er sich einer bestimmten Situation stellt.

Selbstständig Bildung ist die Organisation regelmäßiger selbstständiger Aktivitäten von Bildungsprozessen in Übereinstimmung mit dem subjektiven Ziel der Selbsterziehung, der Beherrschung des unabhängigen Lesens und Wissens, der Entwicklung von Vorstellungskraft, Verständnis und Fähigkeiten. Eines der ersten Prinzipien des unabhängigen Bildungsfaktors ist die intellektuelle

Aneignung wissenschaftlicher Methoden und fortgeschrittener pädagogischer Erfahrungen. Wissenschaftliche Erkenntnisse spiegeln die Realität wider. Als wissenschaftlich gilt nur Wissen, das die Gesetze der umgebenden Welt, die inneren wichtigen Eigenschaften von Dingen und Ereignissen und deren Wechselwirkungen widerspiegelt [7,35].

Bei der Organisation der selbständigen Arbeit von Studierenden müssen folgende Elemente berücksichtigt werden:

1. Vorbereitung der Lernenden auf die Arbeit in Gruppen, genaues Hinzufügen von Bildungsaufgaben, Einblick in die Gruppenarbeit, Festlegung von Vorschriften.

2. Erstellung eines Plans für die Erledigung von Bildungsaufgaben, Diskussion darüber. Ermittlung von Lösungswegen und Verteilung der gegenseitigen Aufgaben zur Ausführung der Arbeiten.

3. Arbeit an der Erfüllung von Bildungsaufgaben organisieren zu können.

4. Bei der Organisation der Arbeit in einer Gruppe überwachen der Arbeitsprozess und die Mitglieder die Jobs und kommen bei Bedarf zu Hilfe.

5. Bereitstellung von Informationen über die Ergebnisse der Erledigung von Aufgaben in Gruppen, Durchführung von Diskussionen in einer Gruppe, Einführung zusätzlicher und Anpassungen im Verlauf des Arbeitsprozesses. Schlussfolgerungen und Schlussfolgerungen des Lehrers zu den Ergebnissen der Arbeit ziehen.

6. Festlegung der Durchführung gegenseitiger Inspektionen und Kontrollen bei der Erledigung von Aufgaben in der Gruppe.

7. Analytische Bewertungen der Arbeitsergebnisse jeder Gruppe, der Arbeit der Gruppe. Der Erfolg der Gruppenarbeit hängt von der Bewegung und den Fähigkeiten des Lehrenden ab, pädagogische Aktivitäten organisieren zu können. Das heißt, es hängt von der Tatsache ab, dass der Lehrende in der Lage ist, die persönlichen Aktivitäten jedes an der Gruppe teilnehmenden Studierenden zu organisieren, jeder Studierende die Unterstützung des Lehrenden erhält und das Endergebnis mit dem Fortschritt der Arbeit erfolgreich zeigen kann. [6, 1162].

Der Übergang zu einem Leistungspunktesystem, das dem Studenten viele Möglichkeiten und Annehmlichkeiten bietet, erhöht seine persönliche Verantwortung. Dies kann auch aus der Tatsache verstanden werden, dass im Leistungspunktesystem nur die Stunden des selbständigen Lernens zu 60% im Bachelor und zu 70% in der Masterstufe sind. Daher ist es ein System, das den Schwerpunkt auf das unabhängige Lernen der Studierende legt. Daher ist eine selbständige Bildung, die in diesem System ordnungsgemäß organisiert ist, der Hauptfaktor, der die Effektivität der Bildung erhöht [7, 12].

Die Hauptziele der selbständigen Ausbildung der Studierende sind folgende: der Studierende

- besitzt die Fähigkeit, neues Wissen selbstständig gründlich zu beherrschen;
- wird die Fähigkeiten haben, nach den notwendigen Informationen zu suchen,
- und Mittel zum Lernen zu identifizieren;
- nutzt effektiv die Informationsquellen und Adressen;
- arbeitet mit pädagogischer und wissenschaftlicher Literatur;
- arbeitet mit elektronischer Literatur und Datenbank in der Bibliothek;
- nutzt effektiv das Internet-Netzwerk;
- analysiert die Datenbank;
- ermittelt die rationalen Lösung der gestellten Aufgaben;
- systematische und kreative Herangehensweise an die Erledigung von Aufgaben;
- wird die Fähigkeiten haben, wissenschaftliche Informationen unabhängig von pädagogischer und wissenschaftlicher Literatur zu erhalten;
- macht praktische Aufgabe zur selbständigen Durchführung in der praktischen Ausbildung [6, 1162].

Das Verfahren zur Organisation der selbständigen Ausbildung und die **Hauptaufgaben** des wissenschaftlichen Leiters in diesem Prozess:

- Themen der selbständigen Ausbildung werden gegeben;
- Informationen über die Frist für die Einreichung der Arbeit (Zeitintervall) und die Einreichungsformulare werden bereitgestellt;

- Kenntnisse, Fähigkeiten und Fertigkeiten, die zu Themen erworben werden müssen, werden in Form von Empfehlungen gegeben;

- Literatur zum Thema wird empfohlen;

- dem Studenten wird bei Bedarf geholfen, einen Plan für das Fach zu erstellen;

- es wird eine ständige Kontrolle über die Umsetzung eigenständiger Arbeiten und Pläne durchgeführt und Empfehlungen ausgesprochen;

- Aufträge, die innerhalb des angegebenen Zeitraums erteilt wurden, werden angezeigt;

die Lösung von Aufgaben praktischer Natur wird anhand ähnlicher Beispiele aufgezeigt und überprüft;

- Kontrolle (Test, Frage und Antwort usw.) wenn die Aufgabe erledigt werden muss, um den Grad der Beherrschung des Fachs durch den Studierenden zu klären.) stattfinden wird;

Die **Pflichten** des Studierenden bei der Durchführung selbstständiger Arbeiten:

- Auswahl des Themas der Arbeit nach den Anforderungen des Fachbereichs;
- termingerechte Erledigung der Aufgaben auf Grundlage des gemeinsam mit dem wissenschaftlichen Betreuer erstellten Plans;
- Eigenständiges Arbeiten nach festgelegtem Verfahren und fristgerechte Meldung an die Fachabteilung gegenwärtig [6, 1163].

Um den Grad der Erreichung des gesetzten Ziels vom Studierenden aus seiner selbständigen Arbeit, der Beherrschung des Faches, zu klären, wird eine Abschlusskontrolle von den Professoren auf der Grundlage des im Lehrstuhl entwickelten Zeitplans durchgeführt. Die Arten der Kontrolle über die selbständige Arbeit der Studierenden und Kriterien für ihre Bewertung werden zu Beginn des akademischen Jahres entwickelt und vom Akademischen Rat der Fakultät genehmigt. Die im heutigen Bildungssystem durchgeführten Reformen basieren auf der Entwicklung des unabhängigen Denkens der Studierenden, der individuellen Bildungswege der Studierenden um Probleme im Zusammenhang mit kreativem Denken zu beseitigen, die Ausbildung praktischer Fähigkeiten fokussiert.

Wenn das Credit Points System korrekt und vollständig implementiert wird, kann es dem Hochschulsystem unseres Landes viele positive Eigenschaften verleihen. Insbesondere dient es der Einführung der weltweit anerkannten perfekten Maßeinheit für Bildung in das Hochschulsystem unseres Landes, der Entstehung von Gleichgewicht und Norm in den Lehrplänen der Universitäten, der transparenten Organisation des Studienprozesses an Universitäten, der Bildung von Lehrplänen auf der Grundlage der Bedürfnisse der Wirtschaft, des Arbeitsmarktes und der Studierenden und der Schaffung von Gleichgewichten und Normen in den Lehrplänen der Universitäten[9, 244].

LITERATURVERZEICHNIS

1. 08.10.2019 Dekret PF-5847 des Präsidenten der Republik Usbekistan “über die Genehmigung des Entwicklungskonzepts des Hochschulsystems der Republik Usbekistan bis 2030”. Nationale Datenbank mit legislativen Informationen 9. Oktober 2019. www.lex.uz.
2. 07.02.2017 Dekret PF-4947 des Präsidenten der Republik Usbekistan “über Handlungsstrategie in fünf vorrangigen Entwicklungsbereichen der Republik Usbekistan in den Jahren 2017-2021” lex.uz
3. Baxodirova G., Kinjayeva G., Xolmatov Sh. Methodik und Praxis der Einführung des Credit-Points Systems an Hochschulen Usbekistans. Lehrmittel. Tashkent. 2022
4. Beschluß №824 vom Ministerkabinett “Über Maßnahmen zur Verbesserung des Systems im Zusammenhang mit der Organisation des Bildungsprozesses in Hochschuleinrichtungen” 31.12.2020
5. Karimov K. Credit-Points System im Hochschulsystem: die Bedeutung von Grundlagen und praktischen Erfahrungen. Hochschulbildung in Usbekistan. Wissenschaftliche, pädagogisch-methodische, analytische Zeitschrift. 2022, S. 2-7.
6. Turayev Sh.F. Verbesserung der Bildungseffizienz durch die Organisation einer selbstständigen Ausbildung mit Hilfe innovativer Technologien im Credit-Point System. Internationales wissenschaftliches Forum. 22.06.2022. S.1161-1164.

7. Urinov B. ECTS Credit-Points System in den Hochschulen der Republik Uzbekistan: Grundlegende Konzepte und Regeln. Guide. 2020.
8. Usmonov B., Xabibullaev R. Organisation der Lernprozesse in den Hochschulen nach dem ECTS-modularem System. Lernmittel. Tashkent, 2020.
9. Xolmatov Sh. Wichtige Grundsätze des Credit-Points Systems in: „Theoretische und praktische Grundlagen zur Verbesserung der Effektivität des Fremdsprachenunterrichts im militärischen Bereich".29.04.2022. S.241-244

OLIY TA'LIM TIZIMIDA PEDAGOGIK KOMPETENTLIKNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

*Dadajanova Dilbar Abdurashidovna,
Toshkent davlat pedagogika
universiteti katta o'qituvchisi*

Keyingi o'n yilliklar mobaynida bir qator Yevropa, AQSh, Rossiya va bizning mamlakatimizda, oliy ta'lim tizimi tubdan isloh qilina boshlandi. Bunda asosiy e'tibor, talabalarda egallayotgan mutaxassisligi bo'yicha kompetensiya shakllanishi va takomillashuviga qaratilmoqda. Bugungi kunda jamiyat uchun butunlay yangi qiyofadagi mutaxassis talab qilinayapti. U faol ijodiy fikrlovchi, izlanuvchan, ilmiy axborotlarni mustaqil ravishda izlab topuvchi va ularni o'z amaliy faoliyatida qo'llovchi mutaxassis bo'lib etishishi lozim. Universitetlar oldiga bitiruvchiga nafaqat ma'lum bilim, ko'nikma va malakalar majmuini, bir qator umumiy madaniy va kasbiy vakolatlarga ega bo'lish vazifasi ham qo'yildi.

Ushbu maqolada pedagogik shartlar ,oliy o'quv yurtlarida o'qitishda tala-balarning ijtimoiy-madaniy kompetensiyasini shakllantirish masalalari muhokama qilinadi.Olimlarning fikriga ko'ra, oliy ta'limni isloh qilish, yangilash, takomillashtirishda zamon talablariga javob beradigan mutaxassis-larni tayyorlashning asosiy yo'llaridan biri kompetensiya nuqtai nazaridan yondoshuv hisoblanadi. Oliy ta'limda o'qish va tarbiyaning bunday uslubini joriy qilish o'z-o'zidan an'anaviy qarashlarni tubdan o'zgartirishni talab qiladi. Bilim, ko'nikma va tajribalar bu borada endi kamlik qilishi ko'zga

tashlanmoqda. Hozirgi zamon pedagogika fani va bu borada olib borilayotgan ilmiy izlanishlarga nazar tashlasak, turli soha va mutaxassisliklarga, fan va uslublarga, o'qitish usullari, texnologiyalariga juda ko'p e'tibor qaratilgan-ligini sezamiz. Ammo ana shu pedagogik usullarni tushunish, ularni amaliy faoliyatda qo'llash masalasi eng dolzarb muammolardan biriga aylanganligini ta'kidlash mumkin. Muammo bu sohadagi pedagogik nazariy bilimlarni amaliy faoliyatga tatbiq etishda yaqqol ko'zga tashalanadi. Aniqroq qilib aytadigan bo'lsak, o'qituvchilarda nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llay olish mahoratining etishmasligi sezilmoqda.

Demak, ko'plab o'qituvchilarni, pedagoglarni eskirib qolgan nazariy bilimlar yuki bosib qolmoqda. Ularda zamonga xos tub o'zgarishlarga mos kelish, munosib bo'lish kabi sifatlar etishmaydi. Huddi shu sifat kompetensiya – kompetensiya egasi bo'lish, kompetent pedagog nomini olish masalasi hisoblanadi. Yevropa mamlakatlari o'qitish tizimidan ko'chirib olingan kompetensiya nuqtai nazaridan yondoshuv Rossiya pedagog olimlarini chuqur izlanishlar olib borishga chorlamoqda. Ammo pedagogik o'qitish usul va metodlari texnologik yo'llarini kompetensiya nuqtai nazaridan yondoshuv atamasiga ag'darib olish bilan masala echilmasligi yanada ayon bo'lib bormoqda. Kompetensiya masalasining dolzarbligini shundaki, eng avvalo, o'qituvchi va pedagogning kasbiy kompetensiyasini shakllantirish va takomillashtirish muammosini echishni talab qiladi. Kompetensiya nuqtai nazaridan yondoshuvning dolzarbligini Vatanimiz ta'lim-tarbiya tizimida ham sezish mumkin. Kompetensiya eng avvalo, davlat va jamiyat tomonidan beriladigan ishonch, vakolat ekanligini ta'kidlash zarur. Aniqrog'i, mamlakatimiz manfaati uchun xizmat qilish kompetensiyasi – vakolati zarurligini ko'ramiz.

Mustaqilligimizning, bugungi va ertangi kuni yoshlarimizning qo'lida ekanligi hammamizga ma'lum, binobarin yoshlar hayotimizning kafolati ham hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi oliy ta'limi mutaxassislar tayyorlashda mehnat bozori talablaridan kelib chiqqan holda islohotlar sari yuz tutmoqda. Hozirgi paytda oliy pedagogik maktabning asosiy vazifasi, biz yuqorida tilga olib o'tgandek raqobatbardosh, kompetentli o'qituvchilar tayyorlashdan iboratdir. Shiddat bilan o'zgarib borayotgan oliy ta'lim maktablarida ishlay oladigan, o'z kasbiy vazifalarini mustaqil va ijodiy echa oladigan o'qituvchilarga bizning mamlakatimizda ham talab kuchayib

bormoqda. Rivojlangan mamlakatlarda pedagogik kompetentlikka oid ilmiy yondoshuvlar pedagogik kasbiy kompetensiya nuqtai nazaridan yondoshuv masalasida butun dunyo olim va mutaxassislari o'rtasida ilmiy munozara va bahslar davom etmoqda. AQSh va Yevropa mamlakatlari pedagogik olimlariga nisbatan Rossiya olimlari kasbiy kompetensiya masalalariga jiddiy e'tibor qaratayotganligi yaqqol ko'rinadi.

Pedagogik kompetensiya tizimi, amaliy va nazariy tayyorgarligi, pedagogning kasbiy kompetensiyasi kasbi boshqaruvchi va shakllantiruvchi xususiyatga ega. Shaxs shakllanishini boshqarish kompetentlikni talab qiladi. Bu o'zida o'qituvchining nazariy va amaliy tayyorgarligini jamlagan holda uning kasbiy mahoratini namoyish qiladi. U yoki bu kasb yo'nalishi bo'yicha o'qituvchining malakaviy tasnifi pedagog kompetensiyasi modeli me'yorlari bilan o'lchanadi, deb yozadilar. Talabning o'zlashtirishiga baho berishdan maqsad, berilgan ta'limning qanchalar samarador bo'lganligi darajasini aniqlash, bu birinchidan, maktabda olgan nazariy bilimlari darajasini bilish, ikkinchidan undagi kompetensiya shakllanishi, amaliyot paytidagi muvaffaqiyatli faoliyati yanada tezlashadi. Chuqur islohotlarni, modernizatsiyalashni talab qiladigan zamonaviy ta'lim o'z-o'zidan kompetensiya nuqtai nazaridan yondoshuv masalasini ko'ndalang qilib qo'yadi. Bu albatta, kasb jihatdan kompetentligi bo'lgan bo'lajak o'qituvchini tayyorlashni talab qiladi.

Ta'limning asosiy maqsadi talabada ijtimoiy zarur sifatlarni va kompetensiyani, shaxs sifatida o'zo'zini anglash, o'z bilimlarini doimiy oshirib borish, o'z-o'zini boshqarib borish va faollashib borishni shakllantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Axmedova M.T. Pedagogik kompetentlik (uslubiy qo'llanma): Nizomiy nomidagi TDPU, 2018. - 80 bet.
2. Kolova S.M. Формирование социокультурной компетентности будущих специалистов: дисс...канд. пед.наук. – Челябинск, 2002. 190 p.
3. Shishov S.E. Понятие компетенции в контексте качества образования //Стандарты и мониторинг в образовании. 1999. но. 2. pp. 30–34.

4. Slastenin V., Isaev I. Pedagogika: o'quv qo'llanmasi.
5. Bolotov V.A., Serikov V.V. Компетентностная модел: От идеи к образовательной программы. Pedagogika. 2003. № 3.
6. Bondorevskaya Ye.V., Kulnevich S.V. Pedagogika. 2004. № 10.
7. Elegina V.S., Poxlebaev S.M. Компетентностный подход к организации обучения студентов в педагогическом вузе. Фундаментальное исследование. 2012 № 3.

ENTWICKLUNG KOMMUNIKATIV-PRAGMATISCHER KOMPETENZ

R.Mavlanova, S.Abdug`aniyeva.

In der Auseinandersetzung mit der Entwicklung kommunikativ-pragmatischer Kompetenz im Erstspracherwerb' spannt sich ein weiterer thematischer Bogen über eng verknüpfte Wissenschaften. So müssen neben der Sprachwissenschaft und Kommunikationswissenschaft auch Teildisziplinen der Entwicklungspsychologie, wie die der Ontogenese, beleuchtet werden.

Der Ursprung menschlicher Kommunikation gründet sich in einer vielseitigen und mannigfaltigen Sprache. Durch sie können Intentionen, Wünsche und Abneigungen zum Ausdruck gebracht werden und als zentraler Aspekt des humanen Lebens steht die Sprache in enger Beziehung zu kognitiven und sozialen Fähigkeiten. „Viele Fortschritte des Denkens werden erst durch die Sprache ermöglicht, so wie auch umgekehrt das Denken das sprachliche Wissen beeinflusst.“¹ Das gesamte Leben ist sprachlich durchdrungen. So werden kulturelle Formen und kulturelles Wissen durch zwischenmenschliche Kommunikation erworben und gefestigt. Gerade die Entwicklung eines jeden Kindes zu gesellschaftlicher und persönlicher Identität verzahnt sich mit der Fähigkeit sprachlichen Wirkens und bietet so die Chance globaler Interaktion.

„Es ist wichtig zu wissen, dass Sprache, Mensch und Kultur eine Einheit bilden. Kinder schwimmen von Beginn an in einem Strom von Sprache. Je mehr sie sich davon aneignen, je fortgeschrittener ihr Sprachwissen ist, umso tiefer wachsen sie in die geistige Welt ihrer Kultur hinein und werden auf diese Weise selbst geistig geformt.“²

Das Kind wächst in sprachliche Handlungsformen hinein und erwirbt so im Austausch mit wichtigen Personen seiner Umwelt die Regeln der Sprache. Der bekannte Sprachpsychologe HANS HÖRMANN sah in „der Sprache [...] alle Möglichkeiten des Menschseins beschlossen“³. Sprache, ob nun verbal durch Laute oder nonverbal über die Mimik und Gestik, bietet Kindern eine „radikal neue Form kognitiver Repräsentation [...], die die Art und Weise verändert, wie [sie] die Welt auffassen.“⁴

Die sich anschließenden Kapitel werden wesentliche Teilaspekte des kindlichen Erstspracherwerbs anführen und sollen so, durch die Darstellung zentraler Inhalte und anhand eines aktuellen Forschungsstandes, den Bogen über Sprache, Kommunikation und Pragmatik aufspannen. Das Anliegen besteht also darin, einen möglichst breiten Blick über die Thematik aufzuzeigen, ohne dabei jeden angesprochenen Aspekt in seiner vollen Tiefe darzustellen. Vielmehr sollen die zahlreichen Verschmelzungspunkte der Teilgebiete, die durch das Thema tangiert werden, verdeutlicht werden.

Pragmatik untersucht, wie sprachliche Ausdrücke in den jeweiligen Situationen verwendet werden. Sie analysiert die Bedeutung, die einer bestimmten Äußerung in einer ganz bestimmten Situation zukommt. Sie „befasst sich also mit dem Sprachgebrauch, d.h. welche sprachlichen Äußerungen in den verschiedenen Situationen vorkommen und wie sie zu bestimmten Zwecken in der täglichen Kommunikation eingesetzt werden.“⁵ Jeder Sprecher möchte einen bestimmten Inhalt vermitteln und er verfolgt so über eine spezifische Äußerung ein gerichtetes Ziel. Grundlegend für diese Form der Vermittlung ist ein System von Regeln, die zum zentralen Thema der Pragmatik werden. Das sprachliche Zeichensystem und das System von Sprachgebrauchsregeln arbeiten für die Pragmatik Hand in Hand. „Beide Systeme gemeinsam erlauben es erst, die Art und Weise, wie Menschen die Sprache gebrauchen umfassender zu beschreiben.“⁶

Kommunikation definiert sich in „zwischenmenschliche[r] Verständigung, vor allem durch Sprache als besondere Form sozialer Interaktion [und spiegelt sich so als] absichtsgelenktes und zielgerichtetes, auf das Bewusstsein von Partnern einwirkendes und eigenes Bewusstsein veränderndes sprachliches Handeln [wider]“⁷. Somit ist Kommunikation eine besondere Form des Verhaltens. Handeln, als intentionales Verhalten, führt über partnerorientiertes

Handeln zur Interaktion zwischen Sender und Empfänger. Beide verfügen über ein teilweise übereinstimmendes Weltwissen und einen weitgehend übereinstimmenden Sprachschatz. Diese Interaktion kann sich über Symbole zur Kommunikation entwickeln und so über intentionale, verbale Kommunikation im Sprachgebrauch in interaktive Sprechhandlung münden. Produzent und Rezipient müssen sich in der bestehenden Kommunikationssituation individuell definieren und die sprachlichen Äußerungen auf diesem Hintergrund formulieren, verstehen und im weiteren Gesprächsverlauf berücksichtigen.⁸

Bei Kindern beginnt das Erlernen dieser Kommunikationsmuster schon lange bevor sie ihre ersten Wörter formulieren können. Sie orientieren sich dabei an ihrer Umwelt und zeigen so, auch in der präverbalen Phase (siehe Kap. 3.2), kommunikative Absichten.

„In ernsthaften wie spielerischen Kommunikationssituationen lernt das Kind in den ersten 12 bis 15 Monaten die wesentlichen Elemente einer menschlichen Kommunikation kennen. Es entdeckt, dass hinter jeder Botschaft, die ein Sender ausschickt, eine Absicht steckt, dass diese Botschaft in einer Sprache, einem Code verschlüsselt [ist, der zu entschlüsseln ist]. Es spürt, dass die Beziehung, die die Kommunikationspartner zueinander haben, für Erfolg und Misserfolg der Kommunikation von großer Bedeutung ist, und es lernt unterschiedliche Kommunikationsmittel kennen.“⁹

Von immanenter und fundamentaler Wichtigkeit ist für das Kind das Aneignen des 'turn-taking', des abwechselnd Sprechens, und die damit verbundene Fähigkeit der Rollenübernahme. Schon im spielerischen Umgehen miteinander sind die Ansätze für diese Prinzipien verwurzelt.

BENUTZTE LITERATUR

1. Grimm, Hannelore: Störungen der Sprachentwicklung. Grundlagen - Ursachen - Diagnose - Intervention - Prävention. 2., überarbeitete Auflage. Göttingen, Bern, Toronto, Seattle: Hogrefe-Verlag für Psychologie, 2003, S. 15.
2. Ebd., S. 15.
3. Hörmann, Hans: Psychologie der Sprache. 2., überarbeitete Auflage. Berlin, Heidelberg: Springer, 1977, S. 1.

4. Tomasello, Michael: Die kulturelle Entwicklung des menschlichen Denkens. Zur Evolution der Kognition. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 2002, S. 115.
5. Gadler, Hanspeter: Praktische Linguistik. Eine Einführung in die Linguistik für Logopäden und Sprachheillehrer. 4.Auflage. Tübingen und Basel: A. Francke Verlag, 2006, S. 202.
6. Ebd., S. 203.
7. Kluckhohn, Kim: Kleines Glossar zur „Einführung in die Sprachwissenschaft“. Leipzig, Stand Juli 2004. Online im Internet: URL: <http://www.uni-leipzig.de/~kluck/a1/glossar.htm> [Zugriff 18.08.2008]
8. Vgl. Linke, A., Nussbaumer, M., Portmann, Paul R.: Studienbuch Linguistik. Ergänzt um ein Kapitel „Phonetik/Phonologie“ von Urs Willi. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2004, S. 197.
9. Winner, Anna: Kleinkinder ergreifen das Wort. Sprachförderung mit Kindern von 0 bis 4 Jahren. Berlin, Düsseldorf, Mannheim: Cornelsen Verlag Scriptor GmbH & Co. KG, 2007, S.38.

XORIJIY TILLAR EGALLASH VA O'RGANISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

*Karimova Gulbahor Nabijon qizi
Namangan davlat universiteti*

Chet tilining egallash - nafaqat lingvistika balki psixologiya, didaktika hamda boshqa ilmiy sohalarining tadqiqot predmeti sanaladi. Jahon olimlari tadqiqotlarda chet tilni egallash va chet tilini o'rganishga oid izlanishlar mavjud.

Tilni o'zlashtirish – bu odamlarning tilni idrok etish va tushuntirish qobiliyatiga ega bo'lish jarayoni, shuningdek, muloqat qilish uchun so'zlar va jummalarni ishlab chiqarish va ishlatish.

Chet tilini egallash – tabiiy muhitda beixtiyor sodir bo'luvchi noaniq jarayondir, misol tariqasida xarid qilish yoki jamoat joylaridagi muloqot jarayonlarini keltirish mumkin. Inson o'z davlatidan boshqa begona davlatda chet tilini bilmay tabiiy muhitga tushsa u chet tilini o'rganmaydi balki uni egallaydi.

Chet tilini o'rganish – aniq boshqaruv mexanizmga ega ixtiyoriy sodir bo'luvchi aniq jarayondir. Bu jarayonda chet tili o'rgatuvchi va til o'rganuvchi ishtirok etadi.

Bolalarda ona tillaridagi til bilimlari yaqqol namoyon bo'ladi. Ularning ona tillarni egallashlari kundalik muloqotda til qoidalarini mavjudligini juda kam xolatda qamrab oladi. Ona tilini egallash grammatik qoidalarni cheklangan tarzda sturukturalarni mashq qilishga qaramasdan muofaqiyatlidir. Ona tili normalarining o'zlashtirish til o'rganish jarayonining asosiy tarkibiy qismidir.

Ota onalar tomonidan xatolarni tuzatilmasdan ham bolalar ona tilini mustaqil o'zlari to'laqonli egallay oladilar. O'quvchilarga chet tili ikkinchi til sifatida o'rgatiladi. Majburiy o'quv predmetlaridan bo'lmish chet tili, boshqa fanlar qatori umumiy ta'lim berishda o'z ulushini qo'shadi. Chet tili o'rganish natijasi ham, jarayoni ham umumta'limiy ahamyatga molikdir. Chunki chet tili vositasida olinadigan axborotdan tashqari, uni o'rganish jarayonida qo'llaniladigan til birliklari tafakkurni rivojlantiradi, nutqning ifoda planidagi yangi hodisalar o'quvchilar uchun qiziqarli bo'lib, ularni til tajribasini boyitadi. O'quv muassasalarida chet tillarini o'rganish jarayonida til o'rgatuvchi tomonidan xatolarni tuzatishlar amalga oshiriladi. Shunga qaramasdan natijada yangi bir tilni o'rganish to'laqonli muofaqiyatli bo'lavermaydi. Bu til xodisasi uchun mashg'ulot vaqtining qamrovi, kommunikatsiya imkoniyatlari, til o'rganishdan maqsad kabi ko'plab sabablar mavjud.

Tilni egallashda bolalarning asosiy maqsadi ma'lumotni uzatish emas balki ishtimoiy aloqa zaminida yotadi. Shu sababli muloqot qilish hajmi yuqori bo'lgan, o'quvchilar almashunuvi hamda sinf sayohatlari joriy etilgan o'quv muassasalarida chet tilida til bilimlari yaxshi natijada.

Aksincha shunday kuzatishlar ham mavjudki, bolalardan farqli o'laroq o'smirlarda chet tili bilimlarini yaxshilash kommunikatsiya bilan bog'liq emas. Faqatgina tili o'rganilyotgan mamlakatda isteqomat qilish yaxshi chet tili bilimi uchun kafolat bo'la olmaydi.[1.30]

Dars tahlillariga ko'ra o'rganuvchi gapirish va yozish ko'nikmalarida intensiv mashq va takrorlashlarga qaramasdan ma'lum grammatik xatolar qiladi. Qanday chet tillari yoki ikkinchi chet tillari o'rganiladi, egallanadi, qanday usullar samarali kabi savollarga nazariy metodlar turli javoblar beradi. Bu savollar bilan ko'p holatlarda yosh

omillari bog'liq bo'ladi. Bugungi kun tajribalariga ko'ra shunday xulosa chiqarish mumkinki, bolalar va yoshlar uzoq vaqt oralig'ida rivojlangan chet tili darajasiga erishish imkoniyatiga ega bo'ladi ammo o'smirlar bundan farqli o'laroq talaffuz sohasida intensiv mashqlar orqali ona tili darajasiga erishishi mumkin. [2.746]

Tilni egallash va tilni o'rganish tushunchalari xozirgi kunda turli usullarda foydalaniladi. Ko'pchilik bu tushunchalarni bir-biridan farqlay olmaydi. Bazilar bu tushunchalarning biridan asosiy tushuncha sifatida foydalanishsa, boshqalar tor doirada qo'llashadi. Shu bilan tilni egallash ham asosiy tushuncha ham tor doirada qo'llaniladi. Joriy nazariyalardan foydalangan holda tilni tahlil qilish bo'yicha universal grammatikani dolzarb nazariyalar vositasida tahlil qilishdir. Nazariy psixolingvistikaning chet tili o'rganuvchilarning vazifasiga umuman bog'liq bo'lmagan soha, ayniqsa grammatika ong uchun deyarli imkonsiz deb hisoblanadi. O'rganuvchiga ko'rsatmasiz ega bo'lgan bilim va ko'nikmalariga chet tilidan foydalanish, matnlar bilan bevosita aloqa qilish yoki bevosita ishtirok etish natijasida erishiladi. "Tilni o'rganish" umumiy atama sifatida ishlatilishi mumkin yoki tor doirada, til qobilyati boshqariladigan jarayonning natijasini anglatadi. Hozirgi kunda terminlarni bir qolipga solish mumkin emas, ayniqsa umumiy atama mavjud emas.[3.120]

Ona tili va ikkinchi chet til ta'limidagi qoidalar sistemali, uzviy lingvistik mazmun kasb etadi. Chunki tilni tabiiy muhitda amaliy o'rganish va unga ajratilgan vaqt miqdori mukammal qoidalar berish imkoniyatini yaratadi. Chet til o'rganish sharoiti (suniy muhit va ajratilgan kam soatlar) qoidalarni oddiylashtirish va sonini ozaytirish muammosini ko'ndalang qo'yib qo'yadi.

Til birligi, bir tomondan, sezgilar yordamida idrok etilsa, ikkinchi tomondan, faqat tafakkur hosilasi, mantiqiy jarayon natijasi bo'lib ro'yobga chiqadi.[4.12]

Til vositalarini egallash mushohada va idrokdan boshlanib, tafakkur tomon, so'ngra amalyotga yo'naltirgan bilish jarayoni ekanligi ruhshunoslikda aniqlangan. Fikr yuritish chog'ida taqqoslash, tillararo va til ichki munosabatlarni aniqlash, shuningdek, til hodisasining obyektiv borliqqa bog'lanishini ochish kabilar tafakkur zimmasida turadi. Tafakkurning mavjud ilk shakllaridan birlamchisi amalyotdir. Shunga ko'ra tilga oid bilimlarni o'zlashtirish tilni o'rganishga qo'yilgan dastlabki qadamdir, asosiy masala nutq

amalyotini egallashga borib taqaladi. Til materialini intuitive tarzda, ong ishtirokisiz, avtomatlashgan darajada nutqda qo'llana oladigan bo'lgandagina, tilni his etishga erishiladi., ya'ni nutq malakalari hosil bo'ladi.[4.28]

Chet tili egallash prinsipi chet tilda o'ziga xos talqin etiladi. Turli metodik sistemalarda ushbu prinsipdan turlicha foydalaniladi. Chet tili birliklari (so'z, so'z brikmasi, nutq namunasi)ni o'rganuvchinig xotirasida saqlanishi, nutq faoliyatida ulardan xohlagancha foydalanish puxta o'zlashtirishni ta'minlay oladi. O'quv materialini analiz, sintezlash, qiyoslash, mulohaza yuritish, yordamida ta'sirchan taqdimoti, tanishishdan keyin materialni ko'rish, eshitish, harakat analizatorlari ishtirokida ko'plab mashq qilish va chet tili nutqida ijodiy qo'llash fikrni bayoni hamda o'rganilyotgan materialni o'zlashtirish darajasini nazorat qilib borish bilan puxta o'zlashtirishga erishiladi.

Shuni unutmaslik kerakki, til o'rganuvchilarni qo'shimcha vazifalar va uyga berilgan topshiriqlar bilan ortiqcha band qilish evaziga yohud bir fanning boshqa fan hisobiga erishgan yutug'ini ilg'or tajriba deb bo'lmaydi. Bir guruh mutaxassislarni fikricha, til o'rganishda o'rgatuvchi til o'rganuvchiga quruq ma'lumot berish bilan band qilmay, til muhiti sharoitiga olib kirishda. Til vositasida muloqot qilish sharoitiga kirish va unda bevosita ishtirok etish til o'rganishning eng muhim sharti hisoblanadi. Boshqalar esa o'qish, o'rganish uchun qoidalar yetarli bo'lishi, o'rganuvchi shu qoidalar asosida tajribasiga tayangan holda tilni o'rganib olish mumkin, deb hisoblaydilar, sun'iy ravishda yaratilgan shart-sharoit va doimiy mashq til o'rganishni osonlashtiradi jadallashtiradi. Yevropada keng tarqalgan metodik adabiyotlarda chet tili ta'limida lisoniy, ko'nikma va malakalarni rivojlantirish, muomila qobiliyatini rivojlantirish tub maqsadlar hisoblandi.[5.33]

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ute Koithan. Helen Schmitz. Anja Sieber. Ralf Sonntag. Aspekte neu Mittelstufe Deutsch. München. 2018. 30-s.
2. Ahrenholz, Bernt. Empirische Befunde zu DAF-Erwerb und Sprachförderung. Freiburg. 2009. 746-s.

3. Referezhramen für Sprachen: lernen, lehren, beurteilen. München. Langenscheidet. 2020. 120-s
4. Jamol Jalolov. Chet tili o'qitish metodikasi. Toshkent. 2020. 12-28-b
5. Saidumar Saydaliyev. Tillar o'qitish metodikasi va ta'lim texnologiyalari. Namangan. 2019. 33-b

SCAFFOLDING MODEL OF TEACHING ENGLISH TO YOUNG LEARNERS

Tajibayev Gayratjon Shovdorovich
Docent at Namangan State University, (PhD)

Teaching English to young learners can be a challenging task for teachers. Young learners have different learning needs and abilities compared to adult learners. Therefore, teachers need to use effective teaching strategies that cater to the needs of young learners. One such strategy is the scaffolding model, which is a teaching approach that provides support to students as they learn new concepts and skills. This article will discuss the scaffolding model in teaching English to young learners.

Literature Review

The scaffolding model was first introduced by Jerome Bruner, a renowned psychologist and educator. According to Bruner, scaffolding is a process where a teacher provides support to students as they learn new concepts and skills. This support can be in the form of guidance, feedback, and assistance. The goal of scaffolding is to help students become independent learners by gradually reducing the level of support provided by the teacher.

Research has shown that the scaffolding model is an effective teaching approach for young learners. In a study conducted by Vygotsky (1978), it was found that young children learn best when they are provided with support from more knowledgeable others. The scaffolding model provides this support by allowing teachers to guide students through the learning process.

Key Principles of Scaffolding

The scaffolding model is based on several key principles. The first principle is that learning is a social process that involves interaction between the learner and the teacher. The second principle is that learning is an active process that requires learners to be engaged and involved in the learning process. The third principle is that learning is a process of building on prior knowledge and experiences.

The scaffolding model involves providing support and guidance to learners as they work towards achieving their learning goals. This support can take many forms, such as providing clear instructions, breaking down complex tasks into smaller steps, providing feedback, and modeling the desired behavior. The aim of scaffolding is to help learners develop the skills and knowledge they need to become independent learners.

Benefits of Scaffolding

Scaffolding has been shown to have several benefits for young learners. One benefit is that it helps learners develop a deeper understanding of the language by providing them with the necessary support and guidance. Another benefit is that it helps learners develop their critical thinking skills by encouraging them to think independently and solve problems on their own. Scaffolding also helps learners develop their confidence and self-esteem by providing them with positive feedback and recognition for their achievements.

Implementation of Scaffolding in the Classroom

The implementation of scaffolding in the classroom involves several steps. The first step is to identify the learning goals and objectives for the lesson. The second step is to assess the learners' prior knowledge and experiences. The third step is to design the lesson in a way that provides support and guidance to learners as they work towards achieving their learning goals. The fourth step is to provide feedback and recognition to learners for their achievements.

Recent Scientific Issues

Recent research has focused on the effectiveness of scaffolding in teaching English to young learners. One study found that scaffolding was effective in improving the language skills of young learners by providing them with the necessary support and guidance. Another study found that scaffolding was effective in promoting critical thinking skills in young learners by encouraging them to think independently and solve problems on their own.

Methods

The scaffolding model can be applied in various ways in teaching English to young learners. Here are some methods that teachers can use:

1. Modeling: Teachers can use modeling to demonstrate how to perform a task or use language correctly. For example, teachers can model how to ask and answer questions in English.
2. Guided Practice: Teachers can provide guided practice by working with students in small groups or individually. This allows teachers to provide feedback and support as young learners practice using language.
3. Feedback: Teachers can provide feedback to students on their language use. This feedback can be in the form of correction or praise.
4. Gradual Release: Teachers can gradually release responsibility to students as they become more proficient in using English. This means that teachers provide less support as learners become more independent learners.

Conclusion

In conclusion, the scaffolding model is an effective teaching approach for young learners. It provides support to students as they learn new concepts and skills. Teachers can use various methods such as modeling, guided practice, feedback, and gradual release to apply the scaffolding model in teaching English to young learners. By using this approach, teachers can help pupils become independent learners and achieve success in learning English.

REFERENCES

1. Bruner, J. S. Child's talk: Learning to use language. New York: Norton. 1983.
2. Vygotsky, L. S. Mind in society: The development of higher psychological processes. Cambridge, MA: Harvard University Press. 1978.
3. Tajibayev, G.Sh. Communicative approach to teaching English to young learners. Namangan. NamDU axborotnomasi. 2022. - P. 48-49.

MADANIYATLARARO TA'LIM USULI

*Boboxanov Muxammadjon Yaxyaevich, Dadaboev Saminjon
Mamajonovich Namangan Davlat universiteti
nemis va frantsuz tillari kafedrası
katta o'qituvchilari*

Ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy globalashuv jarayonida madaniyatlararo muloqotga bo'lgan ehtiyoj kun sayin o'sib bormoqda. Bu esa o'z navbatida zamonaviy chet til darslarida madaniyatlararo ta'lim usulini ko'llash zaruriyatini keltirib chiqarmoqda. Bundan ko'zda tutilgan maqsad o'quvchilarda nafaqat til ko'nikmalarini mustahkamlash, balki o'zga xalq, millat madaniyati, dunyoqarashi, milliy an'ana va qadriyatlarini to'g'ri qabul qilish, ularga bag'rikenglik tamoyillari asosida yondashishni shakllantirishdan iborat. Biz quyida madaniyatlararo ta'lim usulining chet til o'rganish va o'rgatish jarayonidagi o'rni va uning qo'llash yo'llari xususida to'xtalib o'tmoqchimiz. Madaniyatlararo ta'lim usulining chet til darslariga tadbiq etish tamoyillari barcha tillar uchun umumiy xisoblanadi.

Madaniy, iqtisodiy va ijtimoiy sohadagi xalqaro xamkorlikning rivoj topishi va kengayishi bugungi kunda chet tillarning mukammal o'zlashtirishni talab etmoqda. O'zga til va madaniyatning ijtimoiy xususiyatlari, ma'lum kommunikativ vaziyatdagi xatti-xarakati, imoishoralari, ifoda etish usullari va muloqot uslublaridan bexabar bo'lish aksariyat xollarda kutilmagan xolatlarning yuzaga kelishiga sabab bo'ladi. Bunda chet tilni leksik, fonetik va grammatik jihatidan mukammal bilish ham foyda bermasligi mumkin.

Yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolar va tushunmovchiliklarning sababini aniqlash, madaniyatlararo muloqotlarni to'g'ri tashkil etish borasida hozirda ko'plab tadqiqotlar olib borilmokda. Bu tadqiqot va izlanishlardan ko'zlangan maqsad, turli madaniyatlarga xos bo'lgan umumiy jihatlarni aniqlash va ularning ifodalanishidagi o'ziga xosliklarni belgilab berishdan iborat. O'rganilayotgan til madaniyatiga xos bo'lgan madaniy standartlarni topish va ularning milliy xususiyatlarini aniqlash madaniyatlararo muloqot ko'nikmalarini shakllantiruvchi mashg'ulot dasturlarini ishlab chiqish uchun asos bo'ladi. Natijada bunday mashg'ulotlarda o'zga madaniyat muxitida to'g'ri muloqot qilish bo'yicha bilim va malakalar

o'zlashtiriladi. Qolaversa, madaniy O'ziga xos tafovutlarni farqlab olish va tushunish orqali suxbatdoshning xatti-xarakatini to'g'ri baholash va shunga muvofiq munosabat bildirish o'rganiladi.

Madaniyatlararo ta'lim usuli o'quvchilarga o'zga til va madaniyat xaqida tasavvurlarini boyitishga hamda ularning dunyoqarashini kengaytirishga, shaxs sifatida kamolotini yuksaltirishga yordam beradi. CHet tilga madaniyatlararo muloqotda to'siq sifatida emas, balki o'zaro bir-birini o'rganish, o'zga xalq madaniyati, urf-odatlari va an'analarini yetkazish, xalqaro hamkorlikni rivojlantirish vositasi sifatida qarash lozim. CHet tillarni mukammal bilish o'quvchilarga o'z qobiliyatlarini ro'yobga chiqarish, kommunikativ ehtiyojlarini qondirish, o'zga madaniyat vakillarining yashash tarzi, madaniy va adabiy merosini o'rganish imkonini beradi. Til orqali barrikenglik, sabr-toqat va o'zaro xurmat, millatlararo totuvlik xislatlari shakllanadi.

CHet til darsida o'quvchilar bir qator ko'nikmalarni o'zlashtirishlari lozim. Bu borada madaniyatlararo muloqot ko'nikmasi ham muxim o'rin tutadi. Buning uchun o'quvchidan o'z madaniyati va o'rganilayotgan til madaniyati o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlab olish talab etiladi. Bundan tashqari o'zga madaniyat vakili bilan muloqotda faollik va madaniyatlararo muloqotning strategiyalarini ham o'zlashtirish ko'zda tutiladi. O'quvchi o'z madaniyati va o'rganayotgan til madaniyati o'rtasida vositachi funksiyasini bajarishi, shuningdek, madaniyatlararo muloqot jarayonidagi tushunmovchiliklarni ijobiy xal etish qobiliyatiga ega bo'lishi, stereotip vaziyatlarni to'g'ri baholay olishi kerak. Til soxasidagi olingan lingvistik ko'nikmalar va madaniyatlararo muloqot soxasidagi tajribalar doimo o'zaro munosabatda bo'ladi va bir-birini to'ldirib boradi.

Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, aksariyat chet til darslarida o'quvchilarga grammatika soxasidagi bilim va ko'nikmalar berishga ahamiyat qaratiladi. Kundalik turmushga oid pragmatik elementlar esa asosan grammatik qoidalar va lug'at boyligini mustaxkamlash uchun qo'llanadi. Ma'lum qolipga solingan dialoglar va kundalik kommunikativ vaziyatlarga taqlid etish doim xam kutilgan natijani bermaydi. Yahni ular yordamida madaniyatlararo muloqot ko'nikmalarini mukammal o'zlashtirishga erishib bo'lmaydi. SHu bois ham so'ngi paytlarda chet til grammatikasini a'naviy qoida va mashqlar tarzida emas, balki kundalik turmushdagi xayotiy vaziyatlar

asosida o'qitishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Boshqacha tushuntiradigan bo'lsak, qoidadan matnga tamoyili o'rniga, matndan qoidaga tamoyiliga amal qilinmoqda. Grammatikani madaniyatlararo muloqot usulida o'rgatishda kontrastiv yo'ldan borib o'quvchilar diqqat e'tiborini ona tili va chet tildagi o'xshashlik va tafovutlarga jalb etish xam chet tilni mukammal va yengil o'zlashtirishga yordam beradi.

Chet til tahlimida madaniyatlararo ta'lim usulini ko'llashga doir ko'plab tadqiqotlar amalga oshirilgan va bu jarayon muntazam davom etmoqda. Ma'lum tilni o'rganish deganda nafakat uning lug'at tizimi, fonetik va fonologik xususiyatlari va grammatik qurilishini o'zlashtirishni tushunmaslik lozim. Chunki har bir til, avval tahkidlanganidek, o'zida millatning bir qator o'ziga xos jixatlarini mujassam etganligi bilan ajralib turadi. Bir madaniyat vakili o'zga madaniyat vakili uchun jumboq bo'lib qolaveradi. O'zga madaniyat tilini bilish bilangina u yerda yashayotgan odamlarni to'la tushunishning imkoni yo'q. Buning uchun o'sha xalq, millatning o'ziga xos anhanalarini, milliy va madaniy xususiyatlarini to'la o'zlashtirgan bo'lish lozim.

O'qitish va o'qish jarayonida chet til o'zga madaniyatni o'rganish va u bilan yaqindan tanishish uchun vosita vazifasini o'taydi. Uning yordamida o'quvchi o'zi uchun o'zga madaniyatni kashf etadi. Uning o'xshash va farqli qirralarini aniqlash, o'z madaniyati bilan solishtirish imkoniga ega bo'ladi.

Madaniyatlararo ta'lim usuli metodiga asoslangan chet til darsining asosiy maqsadi, o'quvchilarga o'rganilayotgan tilning madaniy xususiyatlarini ochib berish, ularni o'z tili va madaniyati bilan qiyosiy aspektda o'rganish, o'xshash va farqli tomonlarini ko'rsatib berishdan iborat.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, chet tilni madaniyat va millat xususiyatlaridan ajratilgan xolda o'rganishning iloji yo'q. Chunki til va madaniyat biri-biri bilan uzviy bog'langan. Chet til darslarida ana shu jihatga alohida e'tibor qaratish lozim. Til va madaniyatni o'rganish va o'rgatishda har ikki xalq uchun umumiy mavzular ustida ishlash maqsadga muvofiq. Bu esa o'z navbatida madaniyatlararo muloqot ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Galskova N.D. Mejkulturnoe obuchenie problema yeley i sodержanie obuchenie inostrannom yazikam . Inostranniy yazik v shkole 2004-№ 1
2. Jalolov J.J Chet tili vositasida madaniyatlararo muloqotni o'rgatish yoki kommunikativ-kumulyativ metodika xususida Madaniyatlararo muloqot nazariyasi va amaliyoti. Ruspublika ilmiy amaliy konferentsiyasi materiallari.T- TDPU. 2008
3. S.Saydaliev, Chet til o'qitish metodikasidan ocherklar, Namangan, 2004
4. www.ecolemusicaviva.com
5. www.education.gouv.fr

CHET TILLARNI O'RGANISHDA XOTIRANING ROLI

Rahimova Mohlaroyim Rasuljon qizi
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti talabasi,

Til - bu bilim, fikr, axborotni almashish va muloqat vositasidir. Til o'rganishda xotiraning ahamiyat katta, ayniqasa, chet tillarni o'rganishimizda unga suyanamiz. Ko'pgina adabiyotlarda xotira tushunchasi quydagicha ta'riflanadi: "Individning o'z tajribasida ma'lumotlarni esda olib qolishi, esda saqlash hamda key inchalik uni yana esga tushirish xotira deb ataladi.

Xotira sohsida quyidagi asosiy jarayonlar esda olib qolish, esda saqlash, esga tushurish va unutish bir-biridan farq qiladi. Bu jarayonlar faoliyatda tarkib topadi ham belgilanadi. Ma'lum materialni esda olib qolish hayot faoliyati davomida individual. ya'ni shaxsiy tajribani to'plash bilan bog'liqdir. To'plangan tajribadan keying faoliyatda foydalanish qayta esga tushirish talab qiladi. Ma'lum materialning faoliyatda qatnashmay qolishi yoddan chiqarishga olib keladi.

Bu ma'limotni qanday taqdim etish va axborotlarni keyinroq saqlab golishga yordam beruvchi mazmunli aloqalarni ta'minlash uchun imkoniyatlarni maksimal darajada oshirishni ko'rib chiqish kerakligini anglatadi. Chet tillarni o'rgatishda bularni hisobga olish zarur. O'rganuvchining ma'lumotni saqlash va qayta tiklash qobiliyatiga

yordam beruvchi o'qitiladigan materillar diqqat bilan tashkillashtiriladi, shu bilan birgalikda, undan fikr almashish jarayoni kutiladi.

Agar og'zaki materiallar yig'ilib, tadbqiq qilinsa, tasniflansa ham umumlashtirilsa, o'rganuvchiga yordam beradi:

- muhim qismlar aniqlab olish va ajratish;
- faktlar va tushunchalar o'rtasidagi aniq aloqalarni yo'lga qo'yish;
- shu faktlarni ochib beruvchi kalit so'zlarni tashkil etish;
- kelajakda foydalanish uchun bilish zarur bo'lgan narsalarni aniqlab olish

Insonlarni o'rganish va axborotni qabul qilish bo'yicha 3 turga ajratsak bo'ladi. Bular: eshitish, ko'rish va harakat xoiralar. Bular miyaga kiriyotgan xabarning turiga bog'liq. Til o'rganish hamda xotirada saqlashning turli usullari mavjud. Har bir odamda ma'lum usullarning majmui mujassam bo'lib, turlicha usullar orqali har xil o'rganish mumkin.

Vizual va harakat usullarni ta'lim sharoitida qo'llash ko'proq samarlidir. Eski va yangi ma'lumotlar o'rtasidagi bog'lanishlar hamda assotsatsiyalarning aniqligi. ishonchligini oydinlashtirish uchun "ko'r, eshit, ayt, tegin, bajar" yondashuvi o'rganuvchiga yordam bera oladi. Buni o'yin yoki obyektlarni(rasmlarni) o'rganish orqali amalga oshirish mumkin. Bundan tashqari, visual tasvirlar, ma'lumotlarni o'zlashtirish bilan birgalikda, axborotni bog'lash jarayonida qanday yordam berish mumkinligi bizga yaxshi ma'lum. Ma'lumotlar teatrlashtirilgan harakatlar, imo-ishora va jonlantirilgan ovoz bilan kengaytirilganda ham muhokama qilinganda ko'proq yodda qoladi.

Axborotni yodlash bilan shug'ullanadigan boshqa daraja ijro etuvchining ta'lim darajasidir. O'quvchilar bunda:

- O'z-o'zini so'roq qiladi va o'z-o'zini boshqaradi;
- Biror ishni bajarish bilan birgalikda monitoringni davom ettirishni rejalashtiradi;
- Fikrlash jarayonini tartibga solidi. Faol ta'lim strategiyasidan foydalanish zarur fikrlash va xotira jarayonlarini rivojalntirishga olib kelishi mumkin. Masalan, 'birinchi/keyingi' yondashuv mantiqiy fikrning dastlabki bosqichlarini qo'llab-quvvatlaydi va kelajakda navbatdagi ma'lumotlarni qabul qilishga yordam beradi.

Asosiy axborotlar va kalit so'zlarni yodda qolishi uchun yanada chuqurroq yondashishga, o'quv dasturlarini kuchaytirishga yordam

beradigan o'yinlar orqali erishish mumkin. Bu so'zlarning xususiyatlarini ta'kidlash uchun lotto yoki juft o'yinlardan foydalanish yordam beradi. Shu bilan birgalikda xotira tizimidagi so'zlar o'rtasidagi aloqalarni mustahkamlaydi. Bundan tashqari, assotsiasiyalashga yordam berish va ma'lumotlarni ketma-ket eslab qolish uchun darslik mashg'ulotlarida tanlash/xarid qilish(fetching/shopping) o'yinlaridan foydalanish mumkin.

Har qanday ta'lim turida o'quvchilar bilan nima oson yoki nima qiyin ekanligi to'g'risida muhokama qilish muhimdir. Buning ortidan, yaxshiroq tanib olishni rejalashtirish hamda xotirada saqlash uchun ba'zi strategiyalarning dolzarbligini oshirish mumkin. Ba'zida strategiyalarni qo'llash uchun to'g'ridan-to'g'ri yo'l-yo'riq talab qilinishi mumkin. Bolalarga odatda, aql xaritasi (mind map), asosiy xususiyatlarni ta'kidlovchi to'q rangdagi tasvirlar (rasmlar) orqali narsalar bilan bog'liq bo'lgan amaliyot va ko'rsatma kerak bo'ladi. Bunday yo'l-yo'riq va munozaralar og'zaki ma'lumotlar yig'ish shu bilan birgalikda, ularni saqlashga yordam beradi.

Xotiraning muhim omillardan biri boshqa ta'lim jarayonlariga ham bog'liq. Jumladan, tinglash va diqqat. Shu tariqa xotiraning ishlashiga tinglash va diqqatni jalb qilish, shuningdek, umumiy qabul qilishda qobiliyatlar hisobga olinishini o'z ichiga oladi. Ishchi xotirani o'rganish juda muhimdir. U inson aqlining vazifalarni bajarish uchun qayta ishlaydi. Ishchi xotirasi qanday ma'lumotlarni eslab qolishi va qaysi ma'lumotlar muhim bo'lmasligini hal qilishda ishtirok etadi.

Tabalarning ishchi xotirasini og'zaki va tinglashga yordam berishi uchun o'qituvchi nutqini minimallashtirishi kerak. O'qtuvchi qancha ko'p gapirsa, shuncha ko'proq talabalar tushunishga harakat qiladi, chunki ortiqcha o'qtuvchining nutqi ishchi xotirasi hadan tashqari og'irlik qilishi mumkin. Ma'lumotni o'ylab va tanishib olishlari uchun talabalarga ozgincha vaqt berish kerak. Chet tilini o'rganib olingan talabalar savollarga javob berishlari uchun ko'proq vaqt talab etadi, chet tilini o'rganib olinganligi sababli, ular ko'proq o'ylashga majbur bo'lishadi.

Talabalarga test strategiyalarni o'rgatish. Ularga qanday qilib, ko'rsatmalarni o'qish, savollarga to'g'ri javob berish, qanday qilib

vazifalarni tushunib o'qish, eshitish vazifalarni qanday bajarish kerakligi, kalit so'zlarni qanday qilib qidirish kerak, qanday qilib ularni ajratib olish va boshqalar o'rgatiladi. Binobarin, darslarga, o'yinlarga, sinfdagi munosabatlarga va uy ishilarga e'tiborni oshirish kerak. Shunda quyidagilarga e'tibor qaratilgan bo'ladi: atrof-muhit, madaniyat, savodxonlik, tilshunoslik (so'z boyligi, grammatika, semantika, fonetika va boshqalar), ilmiy mazmun va o'zaro bog'liq.

Mashg'ulotlar va munozaralarda, madaniy ta'lim, taqqoslash va savodxonlikni birlashtirish kerak. Shu orqali, talabalar ishonchini taminlanadi. Madniy qobiliyatni mustahkamlash va ta'sirini oshirish bilan ishonchi oshib boradi. Bundan tashqari, dalda ham ishonch mustahkamlanadi. Sinf faoliyati davomida talabalar ochiq munosabatda bo'lishlari uchun imkoniyat yaratish, shuningdek o'zining ichida o'ylagan fikrlarni bayot etishi uchun ularni da'vat qilish lozim. Chet tili o'qituvchilari o'quvchilarning chettilini o'rganishi uchun xotirasigasezilarli ta'sir ko'rsatadigan tashvish qo'rquvni kamaytirishga qaratishlari zarur. Samarali ishchi xotira vazifasini rag'batlantirish uchun o'quvchilarning samarali filtrni kamaytirish, o'qtuvchi har doim mavjud bo'lgan tashvish va qo'rquvni minimallashtirish usullarni qo'llaydigan strategik yo'l-yo'riqni, o'quv vazifalarini, sinfning o'zaro munosabatlarini va uy vazifalarini tayinlashi lozim. Bu esa chet tili o'rganuvchilar uchun juda muhim, tilini mukammal darajada egailashlari, chet tili kitobxoni va yozuvchisi bolishlariga yordam beradi. Shunday qilib, yuroqida aytib o'tilganidek, tilini o'rganish ham xotirani yaxshilashga yordam beradi. Talaba yetarlicha ishonch va g'ayratga ega bo'lsa, ingliz tilini o'rganishi mumkin. Bu esa talabaning oldinga qo'ygangan maqsadiga bog'liq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Rubin, J., & Thomson, L. (1994). How to be More Successful Language Learner, Second Edition. Boston.
2. Weinstein, C., & Mayer, R. (1996). The teaching of learning strategies. In M.C. Wittrock (Ed), Handbook of Research on Teaching, 3rd Edition.

INGLIZ TILINI O'QITISHDA OG'ZAKI NUTQ KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH JARAYONINING AMALDAGI HOLATI TAHLILI

*Saydalieva Mashhura Anvarjon qizi.
Namangan davlat universiteti,
Ijtimoiy-gumanitar yo'nalishlar bo'yicha
chet tillar kafedrası katta o'qituvchisi.*

Uzluksiz ta'lim tizimining chet tillar bo'yicha davlat ta'lim standartlari o'quvchilarning chet tillar bo'yicha bilim va tayyorgarlik darajalarini belgilab beradi, o'quv reja va dasturlar, darsliklar, qo'llanmalarni ishlab chiqishda asos bo'lib xizmat qiladi. Mazkur standart asosida chet (ingliz, fransuz, nemis va boshqa tillar) tillari bo'yicha ta'lim muassasasi xususiyatlarini inobatga olgan holda davlat attestatsiyasi uchun nazorat-baholash ko'rsatkichlari, o'quv dasturlar ishlab chiqiladi va tegishli vazirliklarning buyruqlari bilan tasdiqlanadi. Davlat ta'lim standartining tuzilishi Boshlang'ich sinf o'quvchilari A1 chet tilini o'rganishning boshlang'ich darajasi hisoblanib, chet tillar bo'yicha uzluksiz ta'lim uchun davlat ta'lim standarti quyidagilarni belgilab beradi:

- o'quv fanining maqsad va vazifalari;
- chet tilini o'qitish va o'rganishning mazmuni;
- ta'limning barcha bosqichlarida ta'lim muassasalari bitiruvchilarining majburiy tayyorgarlik darajalariga qo'yiladigan talablar.

O'quv fanining maqsad va vazifalari
O'zbekiston Respublikasida ta'limning barcha bosqichlarida chet tilini o'qitishning asosiy maqsadi o'rganuvchilarning ko'p madaniyatli dunyoda kundalik, ilmiy va o'quvga oid sohalarda faoliyat olib borishi uchun chet tilida kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishdan iborat.

Chet tili kommunikativ kompetensiyasi – o'rganilayotgan chet tili bo'yicha egallagan bilim, ko'nikma va malakalarni muloqot jarayonida qo'llash qobiliyatidir.

Ushbu hujjatda kompetensiyalar quyidagi guruhlariga ajratiladi:
Lingvistik kompetensiya. Til materialini hisoblangan – talaffuz (fonetika), leksika, grammatika haqidagi bilimlarni va nutq faoliyati

turlari tinglab tushunish, gapirish, o'qish va yozuv bo'yicha ko'nikmalarni egallashni nazarda tutadi.

Sotsiolingvistik kompetensiya. So'zlovchining biror bir nutqiy vaziyat, kommunikativ maqsad va xohish-istagidan kelib chiqqan holda kerakli lingvistik shakl, ifoda usulini tanlash imkonini yaratadi. Sotsiolingvistik kompetensiya ijtimoiy-madaniy kompetensiyani o'z ichiga olib, autentik nutqning milliy xususiyatlarini - o'zi yashayotgan mamlakatning urf-odatlari, qadriyatlari, marosimlari va boshqa milliy-madaniy xususiyatlarni bilish hamda tili o'rganilayotgan mamlakat bilan taqqoslagan holda taqdim eta olish qobiliyatini ko'zda tutadi.

Pragmatik kompetensiya. O'rganilayotgan chet tilida kommunikativ vaziyatda tushunmovchiliklar paydo bo'lganda takroran so'rash, uzr so'rash va hokazolar orqali murakkab vaziyatlardan chiqib keta olish qobiliyatini nazarda tutadi. Mazkur standartda diskurs kompetensiyasi pragmatik kompetensiya tarkibiga kiritildi. Mazkur kompetensiya og'zaki yoki yozma nutqda fikrlarni tegishli til vositalari orqali ifodalashni nazarda tutadi. Diskurs kompetensiyasi og'zaki yoki yozma nutqdagi izchillikni ta'minlashda lingvistik signallarni tushunish va interpretatsiya qilish ko'nikmalarini nazarda tutadi.

Ta'lim mazmuni. Boshlang'ich sinflar bo'yicha chet tillardan ta'lim mazmuni fanga doir o'quv dasturlariga kiritilgan mavzulardan iborat. O'quv materiallari ta'limning barcha turlarida uzviylik, uzluksizlik va davriylikni ta'minlaydi.

Har bir ta'lim bosqichida mazkur standart mazmunidan kelib chiqqan holda o'quv dasturlari va darsliklar ishlab chiqishda minimum sifatida foydalaniladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining egallagan bilim, ko'nikma va malaka darajalariga qo'yiladigan talablar:

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining chet tillar bo'yicha egallagan bilim, ko'nikma va malaka darajalariga qo'yiladigan talablar ta'lim mazmuniga muvofiq ishlab chiqilgan, maktabgacha ta'lim va umumiy o'rta ta'lim bo'yicha uzviy bo'lib, nutq ko'nikma va malakalarning deskriptorlari "can do" mazmunida tasvirlangan hamda kerakli joylarda grammatika, leksika, fonetika va orfografiya bilan to'ldirilgan. Xalqaro standartlarga moslashtirish maqsadida nutq ko'nikma va malakalarning deskriptorlari chet tillarni bilishning umumevropa tizimiga o'zaro bog'liq holda olindi hamda ular sodda va tushunarli shaklda berildi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari egallagan bilim, ko'nikma va malaka darajalariga qo'yiladigan talablardan kelib chiqib,

Boshlang'ich sinflarda chet tillar bo'yicha quyidagi mavzular davlat ta'lim standartlarida tanlab olingan.

Kundalik hayotga oid mavzular (shaxsiy ma'lumot, oila haqida ma'lumot, bo'sh vaqtni o'tkazish va hokazolar).

Ijtimoiy hayotga oid mavzular (atrof-muhit bilan ijtimoiy aloqalar).

Kundalik hayotga oid mavzular (shaxsiy ma'lumot, oila haqida ma'lumot, bo'sh vaqtni o'tkazish va hokazolar).

Ijtimoiy hayotga oid fikrlar (atrof-muhit bilan ijtimoiy aloqalar).

Ijtimoiy-madaniy muhit (atrof-muhit-bu aloqa, O'zbekiston va tili o'rganilayotgan mamlakatlar bilan taqqoslanadigan madaniy rivojlanish).

Ta'limga oid mavzular (maktab, o'qish va o'qitish, maktabdagi fanlar va hokazolar).

Ijtimoiy-madaniy mavzular (Atrof-muhit bilan ijtimoiy aloqalar, O'zbekiston va tili o'rganilayotgan mamlakatlar madaniyatlarini qiyoslash va taqqoslash).

Tinglab tushunish. Sodda yo'riqnomalarni tushuna oladi va ularga amal qila oladi. Tinglash uchun mo'ljallangan matnlar. Darsga oid ko'rsatmalar va o'qituvchi nutqi. Sodda savollar va gaplarni tushuna oladi. Sodda she'rlar, hikoyalar, qo'shiqlarni tushuna oladi. Tanish kontekstlarda sodda autentik nutqni tushuna oladi.

Dialogik nutq. Salomlashish. O'zini tanishtirish. Minnatdorchilik bildirish. Iltimos qilish. Ma'lumot olish va berish. Uzr so'rash. Tabriklash. Taklif etish va taklifni qabul qilish/rad etish.

Monologik nutq. Yashash joyi, oila, do'stlari va tanishlari haqida gapira oladi. O'zini tanishtira oladi, yoqtirgan va yoqtirmagan narsalari haqida gapira oladi. Tanish mavzuda juda qisqa taqdimotlar qila oladi.

Insonning har qanday faoliyati, jumladan, nutqiy faoliyat ham, tuzilishiga ko'ra undovchi (motivatsion), yo'llovchi va ijro qismlaridan iboratdir. Nutqiy faoliyatning motivatsiyasi shaxs harakatining murakkab aloqalaridan tashkil topgan bo'lib, u ehtiyoj, maqsad tufayli sodir bo'ladi. Nutqiy faoliyatga asosan ichki va tashqi motivlar sabab bo'lishi mumkin. Nutqiy faoliyatning ichki turtkisiga o'quvchining bilish-kommunikativ ehtiyoji sababchi bo'lsa, muallimning tashqi

motivi o'quvchilarga turtki beruvchi, qo'zg'atuvchi, dalda beruvchi, kuchaytiruvchi omillardan hisoblanadi. Shaxs fikrining shakllanish jarayoni nutqni ifodalashning vosita va usullarini tanlashdan iboratdir.

Faoliyatning ijro, amalga oshirish bosqichi gapirish, tinglab tushunish, o'qish va yozuv sifatida namoyon bo'ladi. Fikr nutq faoliyatining predmeti, til uning vositasi, nutq esa chet til amaliyoti uchun fikrning shakllanish va ifodalanish usuli deb belgilanadi [1]. Chet tilda nutq faoliyatining reproduktiv (gapirish, yozuv) va retseptiv (tinglab tushunish va o'qish) turlarini egallash bir-biridan farq qiladi. Boshlang'ich sinflarda nutq malakalariga qo'yiladigan talablarni yoritishda, avvalo, bilim, ko'nikma va malaka tushunchalarini tahlil etish zaruriyati tug'iladi.

Hozirgi zamon chet til o'qitish metodikasida nutqiy malakalarni egallash nutq faoliyati nazariyasi (psixolingvistika) ma'lumotlariga muvofiq tahlil etiladi.

Bilimlar – odamlarning ijtimoiy-tarixiy amaliyoti jarayonida to'plagan umumlashgan tajribasidir. Didaktik atama bilim ta'lim maqsadiga muvofiq keladigan, o'zaro bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lgan axborot(ma'lumot)lar tizimini ifodalaydi [2]. Chet til metodikasida bilim tushunchasi qamroviga nutqda leksika, grammatika va talaffuzni o'zlashtirish va ularga oid sodda qoidalarni bilish kiradi. Bizningcha, bilimning bosh mezoni uning amaliyotga bevosita tatbiq etilishidir. Bilim nutq faoliyati uchun o'ta zarur bo'lgan, uni takomillashib borishida vosita vazifasini bajaradigan omillardan biridir.

Nutq malakalarining yana bir tarkibiy qismi – ko'nikmadir. Ko'nikma hosil qilish ish-harakat yo'l va usullarini bilib olish, ularni amaliyotda qo'llay bilishdir [3]. Ko'nikma bilimdan farq qiladi. Har qanday ko'nikma bilimni talab qiladi. Biroq bilim hamma vaqt ham ko'nikmaga bog'liq bo'lavermaydi. Bilim muhokamalar orqali shakllanib boradi. Bular aqliy va jismoniy bo'lishi mumkin. Masalan, o'quvchi grammatik qoidalarni bilishi, ularni istalgan vaqtda takrorlab borishi mumkin-u, lekin ulardan amaliyotda foydalana olmasligi mumkin. Shularni hisobga olib, biz ko'nikmani amaliy faoliyatga taalluqli hodisa deyishimiz mumkin.

Ruhshunoslikda keng tarqalgan ta'riflardan birida ko'nikmani "ongli avtomatlashgan harakat" sifatida baholanadi [4]. Xuddi shunday talqinni ta'limshunoslikda ham uchratish mumkin: ya'ni ko'nikmaga "u yoki bu harakatda bilimlarni ongli va to'g'ri qo'llash" deb qarash

ham mavjud. Yana bir talqinda ko'nikma "u yoki bu harakatni bir xil sharoitda ko'p marta takrorlash natijasida hosil qilinadigan ongli faoliyatdagi avtomatlashgan qism" deb ta'riflanadi [5]. Boshlang'ich sinf ingliz tili ta'limida ko'nikma o'quvchilarning olgan bilimlariga asoslanib qo'yilgan vazifa va shartlarga binoan bajaradigan harakatlar yig'indisi, ya'ni ko'nikma hosil qilish, mehnat qilish yo'l va usullarini bilib olish, o'z bilimlarini amalda qo'llay bilish demakdir. Qisqasi, ko'nikma ilgari egallangan tajribalar asosida muayyan faoliyat yoki harakatni ongli ravishda takrorlanishi yoki amalga oshirilishi, mashq qilish natijasida bajariladigan harakatlar yig'indisi hisoblanadi.

Ruhshunoslik va ta'limshunoslikda mavjud nuqtai nazarlarga ko'ra malaka inson olgan bilim va ko'nikmalarni amaliy faoliyat chog'ida sobitqadamlik bilan ijodiy qo'llay olish qobilyatidir. Malaka avtomatlashgan ko'nikma bo'lib, biror ishni amalda qiyinchiliksiz, ortiqcha bilim va iroda kuchi sarflamasdan bajara olish, boshqacha aytganda, muayyan harakatlarni bajarish jarayonlarining tezlashishi yoki qisman avtomatlashuvdir. Avtomatlashuv (avtomatizatsiya) til birligining nutqda erkin qo'llanishidir [6].

Ta'lim jarayonida bilim, ko'nikma va malakalar o'zaro uzviy bog'lanadi. Lekin bunda yetakchi rolni, albatta, bilim egallaydi. O'quvchilar bilimlar asosida muayyan ko'nikma va malakalarni egallaydilar. Ko'nikma va malakalarning umumiy hamda farq qiluvchi tomonlari mavjud. Umumiyligi shundaki, ko'nikma va malakalar o'quvchilarning olgan bilimlari asosida bajariladigan faoliyat usullarini tashkil etadi, boshqacha aytganda, ushbu bilimlar amaliyotga o'tadi. Ko'nikma va malakalar ham, o'z navbatida, bilimlarni egallash jarayoniga o'zining ijobiy ta'sirini ko'rsatadi.

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, egallangan bilim mashq yordamida ko'nikmaga, so'ngra doimiy mashqlar vositasida malaka darajasiga ko'tarilar ekan. Bilim asosida ko'nikma va malaka hosil bo'lishi fanda anchagina tadqiq etilgan sohalardan biridir. Bilim, ko'nikma va malaka ingliz tili o'rganishda o'ziga xos munosabat kasb etadi va o'quv predmetining xususiyatini aks ettiradi. Bu jarayonlar nutqiy faoliyatni vujudga kelishida muhim omillardan biridir. Boshlang'ich sinf o'quvchilari erishgan ko'nikma va malakalar darajasi aniqlanishi va ular oldida turgan dasturiy talablar belgilab olinishi muhim metodik masalalar sirasiga kiradi. Boshlang'ich sinflarda o'quvchilarning ingliz tilidagi ko'nikma va malakalarga unchalik

darajada shakllanmagan bo‘ladi va endi egallanadigan ta’limiy marralar yanada yuqori bosqichga ko‘tarilishi lozim. Chet til o‘qitish metodikasida nutq malakalari gapirish, tinglab tushunish, o‘qish va yozuv faoliyatlari bilan bog‘liq holda tadqiq etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Sattorov T. Q.-Bo‘lajak chet tili o‘qituvchisining uslubiy omilkorligini shakllantirish texnologiyasi. –T.: TDYUI, 2003.–191 b.
2. Qiyasova Q. Q.-Ta’lim qaraqalpoq tilida olib boriladigan kasb-hunar kollejlari ixtisosiy nutq ustida ishlashning metodik asoslari: Pedagogika fan. ... nomzodlik dissertatsiyasi avtoreferati. –T.: TDPU, 2004. –26 s.
3. G‘oziyev E.- Psixologiya. Yosh davrlari psixologiyasi. –T.: O‘qituvchi, 1994. – 224 b.
4. V. Petrovskogo-Obshaya psixologiya/ Pod red. –M.: Prosveshcheniye, 1986. –463 s.
5. G‘oziyev E.- Psixologiya. Yosh davrlari psixologiyasi. –T.: O‘qituvchi, 1994. – 224 b.
6. Zinchenko V. P. (pri uchastii Gorbofa S. F., Gordyevoy N. D.) - Psixologicheskiye osnovi postroyeniya sistemi razvivayushhego obucheniya Yu. B. Elkonina, V. V. Davydova): Uchebnoye posobiye. M.: Gardariki, 2002. –431 s

FRANSUZ TILINI O‘QITISHDA INTEGRATIV YONDASHUV KOMPETENSIYALARINING RIVOJLANISH OMILLARI

*Atamirzayeva E‘zoza Bekmirzayevna
Namangan Davlat Universiteti*

Ta’kidlash joizki, bugungi kunda barcha fanlarni o‘qitish jarayoniga yondashuv keng tadbiq etilmoqda. Endilikda o‘quvchi – talabalarga fan bo‘yicha bilim, ko‘nikma va malakalar berishning o‘zi yetarli emasligi , balki hosil qilingan bilim, ko‘nikma va malakalarni turli vaziyatlarda amaliy qo‘llash malakasini shakllantirib kerakligi yaqqol namoyon bo‘lib qoldi. Binobarin, kompetensiyaviy

yondashuvga asoslangan ta'lim egallangan bilim, ko'nikma va malakalarni o'z shaxsiy, kasbiy, ijtimoiy faoliyatlarida amaliy qo'llay olish layoqatini shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim bo'lib, talabalarda mustaqil fikrlash, faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo'lish, tashabbuskorlik, axborot x-kommunikasion texnologiyalaridan o'z faoliyatida oqilona foydalana olish, kasb-hunar tanlash, sog'lom raqobat hamda umummadaniy ko'nikmalarni hosil qiladi.

Shundan kelib chiqqan holda, ta'lim jarayonida kompetensiyalarning 2 ta asosiy turi-tayanch va xususiy kompetensiyalar ajratiladi. Tayanch kompetensiyalar insonning shaxsiy, ijtimoiy, iqtisodiy va kasbiy munosabatlarga kirisha olish, jamiyatda o'z o'rnini egallay olish, duch keladigan muammolarning yechimini hal eta olish, eng muhimi o'z sohasi, kasbi bo'yicha raqobatbardosh bo'la olish ko'nikma -malakalarini tarkib toptirishga qaratiladi. Ular quyidagi turlarga bo'linadi: kommunikativ kompetensiya, axborot bilan ishlash kompetensiyasi; matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo'lish hamda foydalanish kompetensiyasi.

Bundan tashqari, ta'limda har bir o'quv fanini o'zlashtirish jarayonida talabalarda, shu fanning o'ziga xosligi, mazmunidan kelib chiqib sohaga tegishli xususiy kompetensiyalar ham ajratiladi. Jumladan, fransuz va ingliz tilini o'rganishda talabalarda nutqiy, lingvistik, ijtimoiy-madaniy, pragmatik kompetensiyalarni shakllantirish talab etiladi.

Tayanch va xususiy kompetensiyalar bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lib, ular bir-birini to'ldirgan holda shakllantirib borilsagina samarali natija beradi, ya'ni talabalarining turli fanlar bo'yicha egallagan bilim, ko'nikma, malakalarini o'rni kelganda to'g'ri qo'llay olishga olib keladi. Bu fanlar o'rtasida uzviy aloqani ta'minlash, ya'ni fanlarni integrasiyalashtirib o'qitilishiga e'tibor qaratishni taqozo etadi. Jumladan, tayanch kompetensiyalarning birinchi asosi hisoblanuvchi kommunikativ kompetensiya tillarni o'qitish orqali amalga oshirilsada, ayni vaqtda barcha fanlarni o'qib, o'zlashtirishda amaliy qo'llanadi. Shu bilan birga tayanch kompetensiyalar tarkibidagi axborot bilan ishlash kompetensiyasi, shaxs sifatida o'z-o'zini rivojlantirish kompetensiyasi, ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi, umummadaniy kompetensiya, matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo'lish hamda foydalana olish kompetensiyalari, turli fanlar

orqali egallangan bilimlarni turli hayotiy vaziyatlarga mos ravishda qo'llashni va fanlarning o'zaro uzviy aloqasini –integrasiyasini ta'minlashga xizmat qiladi.

Demak, integrativ yondashuv ham ta'limning zamonaviy usuli sifatida pedagogik ta'limda muhim o'rin tutadi va tayanch kompetensiyalarning shakllantirish va rivojlantirishning muhim omili hisoblanadi.

Xorijiy tillarni kommunikativ yondashuv asosida o'rganish masalasi XX asrning boshlaridayoq G'arbda markaziy muammolardan biri sifatida tadqiq etilgan va qator olimlar (N. Xomskiy, D. Xayms, K. Dansiger, M. Kanali, V. Kupa, R. Rubin, M. Sveyn, V. Ulrix, G. Fridrix, va boshqalar) tomonidan o'rganila boshlandi. Bu ayniqsa, M.N. Vyatyutnev, I. A. Zimnyaya, N. I Gez, G.Pifo va boshqalar ishlarida keng tadqiq etildi. O'tgan asrning 70- yillarida G'arb mamlakatlarida kompetensiyaviy yondashuvning pedagogik nazariy asoslari R. Berintoft, D. Jiro, X. Krumm, X. Pifo, V.Rivers, D. Xeyndler, D.Sheyls, V.Ekk, I.Bim, G. Koshanskiy, S. Melnik, Ye. Passovlar tomonidan ishlab chiqildi.

Aynan til ta'limida kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirish masalasi N. B. Ishxanov, L.S. Znikina, S. I Shevchenko, S.A Chichilanova, L.M. Voytenko, S. A. Kurilova, Ye. Yu Kudryavseva, T.P.Popova, N.A. Rotovalarning tadqiqot ishlarida o'rganilib chiqilgan. "Kompetensiya" va "Kompetentlik" atamalar o'rtasidagi farqni T.P. Popova o'z tadqiqot ishida ochib berishga harakat qilgan. Shu bilan bir qatorda, kommunikativ kompetensiyaning maqsadi, turlari, strukturasi va darajalari guruhlariga ajratilgan va ilmiy asoslab berilgan.

Respublikamizda chet tillarni kommunikativ yondashuv asosida o'qitish dastlab yetakchi metodist olimlar J. Jalolov, T.Q. Sattorovlar tomonidan tadqiq etilgan bo'lib, J.Jalolov bo'lajak mutaxassislarning kasbiy kompetensiyasini shakllantirishni ustuvor ta'limiy muammo sifatida, T.Q.Sattorov esa bo'lajak chet til o'qituvchisining uslubiy omilkorligini shakllantirish masalalarini o'rgangan. Bundan tashqari o'zbek olimlaridan S. I Kazakbayeva, D.Sh. Olimova, M.A Berdiyeva, D.A Kurbanbayev, G. T Mahkamova, X. A Mamatkulov, K. D Riskulova, F.Sh Alimovlar xam kompetensiyaviy yondashuv bo'yicha tadqiqot ishlarini bajardilar.

“Kompetensiya”, “Kompetentlik” tushunchalari tilshunoslikda ilk bor XX asr o‘rtalarida (1955 yilda) N.A. Xomskiy tomonidan qo‘llangan bo‘lib, tilni ishlatish jarayonida “faoliyatga yo‘naltirilgan bilim, ko‘nikma va malakalar mazmuni sifatida ” talqin etilgan , “kompetensiyaviy yondashuv” esa ta’limda natijaviylikni ko‘rsatuvchi omil sifatida qayd etilgan. AQSHda esa o‘tgan XX asrning 60 – yillarida mehnat bozorida raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash maqsadidagi faoliyatga asoslangan ta’lim sifatida (performance – based education) yuzaga kelgan va Webster lug‘atida o‘z aksini topgan edi.

Respublikamiz ta’lim tizimiga ushbu tushuncha 90 –yillardan boshlab kirib kela boshladi. Mutaxassislar tomonidan turlicha , jumladan, layoqat (J.Jalolov), omilkorlik (T. Sattorov), mahorat (pedagogikada), malaka (psixologiyada) kabi tushunchalar bilan nomlanib kelinmoqda. Ushbu termin lug‘atlarda ham turlicha talqin etilmoqda . Quyida ularning ayrimlariga to‘xtalib o‘tamiz .

“O‘zbek tilining izohli lug‘ati” ning 2-jildida kompetensiyaga shunday ta’rif berilgan *kompetensiya* (lot. Competere – layoqatli , munosib bo‘lmoq)

1) Muayyan organ yoki mansabdor shaxsning rasmiy xujjatlarda belgilangan vakolatlar doirasi, vakolat. 2. Shaxsning biror bir sohadan xabardorlik. Shu sohani bilish darajasi

“Oliy ta’lim lug‘at ma’lumotnomasi” da esa “...kompetensiya (lotincha competentia –huquq bo‘yicha taalluqlilik) -1) muayyan davlat idorasining majburiyatlari doirasi; 2) masalalar doirasi , bunday muayyan amaldor shaxs bilimlar , tajribalar ega bo‘ladi”. “Kompetentlilik (competens tegishli, layoqatli), Vakolatlilik -1) muayyan ijtimoiy- kasbiy mavqega ega shaxslarning ular bajarayotgan va hal etayotgan muammolari mavjud murakkablik darajasiga bilimlari , layoqatlari va tajribalarining mos kelganlik darajasi. “ Malaka ” terminidan farqli o‘laroq, ya’ni malakani tavsiflovchi sof kasbiy bilim va layoqatni o‘z ichiga olishdan tashqari , yana sifat, tashabbus, hamkorlik, guruhda ishlay bilish qobiliyati, kommunikativ o‘quv, ta’lim olish , baholash o‘quvi , mantiqiy fikrlash, axborotni tanlash va foydalanish layoqatlari kabi sifatlarni ham o‘zida mujassamlashtiradi”. Kompetensiya va kompetentlik so‘zlariga berilgan ta’riflar bo‘yicha turli xil qarashlar , ularga bildirilgan munosabatlar quyidagicha aks etadi:

Kompetensiya va kompetentlik soʻzlarining izohi

J. Jalolov -kompetensiya tilni oʻrganishga harakat qilmoq, til oʻrganishga qobiliyatli boʻlmoqlikdir.

G. K. Selevkova – kompetensiya til taʼlimi natijasida shakllantiradigan bilim, koʻnikma va malakalardan iborat , u shaxsning integrar xususiyatlarini ifodalaydi deb taʼrif bergan.

E. G.Azimov , A.A Shukinlar esa –kompetensiya biror fanni oʻqitish jarayonida shakllantiriladigan bilim , koʻnikma va malakalarning birliga; kompetentlik esa olingan bilimlar asosida shakllangan koʻnikma va malakalardan biror bir faoliyatni bajarishda foydalana olish qobiliyatini oʻz ichiga olishini eʼtirof etadi.

G. A. Asilova – kompetensiya maʼlum bir sohada faoliyat yuritish jarayonida shaxsiy sifatlar hamda bilim va koʻnikma va malakalarning samarali qoʻllanishi; Kompetentlik esa muayyan faoliyatni amalga oshirish uchun mavjud hamda yuzaga chiqishi mumkin boʻlgan layoqatdir deb taʼkidlaydi.

K. D. Riskulova “Kompetensiya” u yoki bu kasb egasiga zarur boʻlgan kasbiy qonuniyatlar , talablar , qoidalar , burch , vazifa hamda majburiyatlar , shuningdek shaxsiy deontologiya yigʻindisini anglatadi. “ Kompetentlik ” esa shaxs amaliy faoliyati bilan bogʻliq boʻlib, kompetensiya meʼyorlarini jamiyat talablaridan kelib chiqqan holda kreativ asosida ish tajribasida namoyon etish mahoratidir. Kompetentlikning asosiy mezonlari samarali faoliyat, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash bilan belgilanadi.

Hozirgi kunda kompetensiya soʻzi layoqat , kompetentlik layoqatlilik , taʼlimga kompetensiyaviy yondashuv esa egallangan bilim, koʻnikma va malakalarni oʻz shaxsiy , kasbiy hamda ijtimoiy faoliyatlarda amaliy qoʻllash olish layoqatlarini shakllantirishga yoʻnaltirilgan taʼlim yoʻnalishi , deb tushunilmoqda Demak, til taʼlimida kompetensiyaviy yondashuv taʼlim oluvchilarning oʻrganatayotgan til materiallaridan va olingan axborotlardan oʻz hayotiy faoliyatida oqilona foydalana olish , shu tilda oʻz fikrini ogʻzaki va yozma tarzda mustaqil ifodalay olish va nutqiy vaziyatlarga mos ravishda qoʻllay olish koʻnikma – malakalarini tarkib toptirish , yaʼni tilni maqsadli ravishda amaliy qoʻllay olish layoqatini shakllantirishdan iborat.

Maʼlumki, talabalarning ijtimoiy, madaniy-maishiy va turli sohaviy mavzularda xorijiy tillarda tinglab tushunish va soʻzlashish

malakalarini rivojlantirish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri sifatida qayd etiladi. Biroq nutqiy faoliyatning yana 2 turi – o‘qish va yozish amallari ham mavjud bo‘lib, ularni bilmaslik yoki bo‘sh egallash kommunikativ kompetensiyaning to‘liq egallanmasligiga olib keladi. Shu bois ta‘lim jarayonida nutq faoliyatining barcha turlarini birdek uzviy holda shakllantirib borish, ya‘ni ularni integrasiyalab o‘qitishning ham amaliy ahamiyati katta. Demak, tillarni o‘qitishda integrativ yondashuvni tadbiq etishni nafaqat fanlararo aloqalarni kuchaytirish, balki nutq faoliyatining tinglab tushunish, gapirish, o‘qish va yozish turlarini integrasiyalashtirib o‘rgatib borish yo‘nalishlarida ham tashkil etilishi maqsadga muvofiq.

Insonning shaxsiy, ijtimoiy, iqtisodiy va kasbiy munosabatlarga kirisha olishi, jamiyatda o‘z o‘rnini egallay olishi, duch keladigan muammolarni yecha olishi, har tomonlama keng dunyoqarashga va bilimga ega bo‘lishi uchun, avvalo, fanlarni o‘qitishni intyegrasiyalash, jamiyatda o‘zaro muloqotga kirisha olish uchun esa tilni mukammal o‘zlashtirish va muloqotda kompetensiyaning rivojlantirish zarur. Shu bois kommunikativ kompetensiya barcha fanlarni o‘qitish negizida turadigan tayanch kompetensiyalardan eng birinchisi hisoblanadi. Ayni vaqtda chet tillarni integrativ yondashuv asosida o‘qitish o‘quvchi-talabalarga turli fanlardan egallangan bilimlarni til ta‘limining to‘rt amali –tinglab tushunish, gapirish, o‘qish va yozish vositasida o‘z faoliyatida amaliy qo‘llash malakalariga ega bo‘lish va shu orqali kommunikativ kompetensiyaning rivojlantirishga ham yordam beradi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. “Xorijiy tillarni o‘rganishni ommalashtirishni samarali tashkil etish chora –tdbirlari to‘g‘risida” gi Ozbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 312 –sonli Qarori
2. N.D. Galskova. Lingvodidaktika i metodika. Moskva Akademiya 2006.
3. A.V Vartanov Ot obucheniya inostrannim yazikam k prepodavaniyu inostrannix yazikov – 2003. – №2. – C.21-25.
4. Shepilova Teoriya I metodika obucheniya fransuzkomu yaziku kak vtoromu inostrannomu. M. Vldos.2005.

5. Qiziqarli fransuz tili.O'rta maktab o'quvchilari uchun fransuz tilida o'qish uchun kitob.tomonidan tuzilgan Turchina B.I. va Pisarenko O.A. M .: Ta'lim, 1992. S.302-310.
6. O'.Hoshimov. I.Yoqubov. Ingliz tili o'qitish metodikasi.- Toshkent-2003.

TALABALAR KASBIY NUTQ KOMPETENSIYASINI TAKOMILLASHTIRISHNING PEDAGOGIK ASPEKTLARI

*Durdona Ismatullayeva Amandjonovna,
teacher of the Department of Foreign Languages
Namangan Institute of Engineering and Construction*

Respublikamizda ta'lim sohasini zamonaviy rivojlanish tendensiyalariga moslashtirish, innovasion o'qitish texnologiyalarini rivojlantirish bo'yicha katta tajriba to'plandi. Ta'lim jarayoniga zamonaviy axborot-kommunikaniya texnologiyalari, xorijiy tajribalar tatbiq qilinmoqda. Gumanitar fanlarni o'qitishning uzluksizligi va izchilligini ta'minlash,+ zamonaviy metodologiyasini yaratish, gumanitar fanlar bo'yicha davlat ta'lim standartlarini kompetensiyaviy yondashuv asosida takomillashtirish, o'quv-metodik majmualarning yangi avlodini ishlab chiqish zarur bo'lib bormoqda. Oliy ta'limda ingliz tili darslarida talabalar kasbiy nutq kompetensiyasini takomillashtirish maqsadida tashkil qilish va talabalarning egallagan bilimlarini amaliyotda foydalana olish malakalari takomillashtirishga olib keladi. Ta'lim jarayonini samarali tashkil qilish uchun innovasion texnologiyalardan uzviy, integrativ asosda foydalanish bugungi kun talabidir.

Zamonaviy rivojlangan jamiyatga ilimli, ma'naviyatli, barqaror rivojlanish talablariga javob beradigan, respublikamiz kelajagi uchun qayg'uradigan intellektual yetuk avlodni tarbiyalash zarur. O'zbekiston Respublikasida ta'limning barcha bosqichlarida chet tilini o'qitishning asosiy maqsadi o'rganuvchilarning ko'p madaniyatli dunyoda kundalik, ilmiy va kasbga oid sohalarda faoliyat olib borishi uchun chet tilida kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishdan iborat. Chet tili kommunikativ kompetensiyasi – o'rganilayotgan chet tili bo'yicha egallagan bilim, ko'nikma va malakalarni muloqot jarayonida qo'llash

qobiliyatidir. Lingvistik kompetensiya til materialini (fonetika, leksika, grammatika) haqida bilimlar va nutq faoliyati turlari (tinglash, gapirish, o'qish va yozish) bo'yicha ko'nikmalarni egallashni nazarda tutadi. Sotsiolingvistik kompetensiya so'zlovchining biror bir nutqiy vaziyat, kommunikativ maqsad va xohish-istagidan kelib chiqqan holda kerakli lingvistik shakl, ifoda usulini tanlash imkonini yaratadi. Sotsiolingvistik kompetensiya ijtimoiymadaniy kompetensiyani o'z ichiga olib, autentik nutqning milliy xususiyatlarini: o'zi yashayotgan mamlakatning urf-odatlarini, qadriyatlarini, marosimlari va boshqa milliy-madaniy xususiyatlarni bilish hamda tili o'rganilayotgan mamlakat bilan taqqoslagan holda taqdim etish olish qobiliyatini ko'zda tutadi.

Pragmatik kompetensiya o'rganilayotgan chet tilida kommunikativ vaziyatda tushunmovchiliklar paydo bo'lganda takroran so'rash, uzr so'rash va hokazolar orqali murakkab vaziyatlardan chiqib keta olish qobiliyatini nazarda tutadi. Mazkur standartda diskurs kompetensiyasi pragmatik kompetensiya tarkibiga kiritildi. Mazkur kompetensiya og'zaki yoki yozma nutqda fikrlarni tegishli til vositalari orqali ifodalashni nazarda tutadi. Diskurs kompetensiyasi og'zaki yoki yozma nutqdagi izchillikni ta'minlashda lingvistik signallarni tushunish va interpretatsiya qilish ko'nikmalarini nazarda tutadi. Ta'lim tizimidagi bugungi ijtimoiy talablar axborotlashtirish jarayonlarini rivojlantirishni taqozo qilmokda. Oliy ta'limni zamonaviy rivojlanish talablariga moslashtirish, fanlardan elektron ta'lim resurslarini takomillashtirish, talabalarning elektron manbalar bilan faol muloqotni ta'minlash, mustaqil ta'limni amalga oshirish va uzini baholash, zaruriy ma'lumotni tezkor izlab topish va yuzaga kelayotgan muammolarni hal qilish va undan foydalanish ko'nikmalarini shakllantirishni nazarda tutadi. Shu nuqtai nazardan, ta'lim sifati ko'rsatkichlaridan biri kompetentlik hisoblanadi. Inglizcha "competence" tushunchasi lug'aviy jihatdan bevosita "qobiliyat" ma'nosini ifodalaydi. Mohiyatan esa faoliyatda nazariy bilimlardan samarali foydalanish, yuqori darajadagi kasbiy malaka, mahorat va iqtidorni namoyon qila olishni anglatadi. Kompetentlik - ma'lum fan sohasida samarali faoliyat olib borish uchun bilim va tajribalarni egallash.

Kompetentlik (lotincha competens - mos keladigan, muvofiq keladigan, qobiliyatli, bilimli) qaysidir sohada har tomonlama mukammal bilim egallagan shaxsga xos sifat va qarashlar bo'lib,

shuning uchun salmoqli, nufuzli hisoblanadi. Kompetentlik tarkibiga sof kasbiy bilim, ko'nikma va malakalardan tashqari tashabbuskorlik, hamkorlik, guruhda ishlash layoqati, kommunikativ qobiliyat, real baholay olish, mantiqiy fikrlash, axborotni saralash va foydalana olish kabi sifatlar ham kiradi. "Competence" so'zi "to compete" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "musobaqalashmok", "raqobatlashmoq", "bellashmoq" degan ma'noni bildiradi. So'zma-so'z tarjima qilinsa, "musobaqalashishga layoqatlilik" degan ma'noni ifodalaydi. Ilmiy pedagogik, psixologik manbalarda keltirilishicha, kompetensiya, kompetentlik o'ta murakkab, ko'p qismli, ko'pgina fanlar uchun mushtarak bo'lgan tushunchalardir. Shu boisdan uning talqinlari ham hajmi ham tarkibiga ko'ra, ham ma'nosi, ham mantiqiy mazmuni jihatidan turli-tumandir. Atamaning mohiyati, shuningdek, "samaradorlik", "moslashuvchanlik", "yutuqlilik", "muvaffaqiyatlilik", "tushunuvchanlik". "natijalilik", "o'quvlilik", "xususiyat", "sifat", "miqdor" kabi tushunchalar asosida ham tavsiflanmoqda. "Kompetentlik", "kompetensiya" tushunchalarining tavsiflarida quyidagi holatlarga alohida e'tibor qaratiladi: bilimlar majmuining amalda qo'llanishi; shaxsning o'quvi, xislatlari, fazilatlar; amaliy faoliyatga tayyorlik darajasi; muammolarni hal qilish, amalda zarur natijalarni qo'lga kiritish layoqati; shaxsning kasbiy faoliyatini ta'minlovchi bilim, ko'nikma, malakalar yaxlitligi: faollashgan (amaliyotga tatbiq qilingan) o'quv, bilim, tajribalar majmui; shaxsning maksadga yo'naltirilgan emotsional iroda kuchi. Bizningcha, kompetentlik faqatgina bilim va ko'nikmalar yig'indisi bo'libgina qolmay, balki talabalarning egallagan bilimlarini mobillashtirish va amaliyotda muayyan vaziyatlarda qo'llay olishi bilan ham tavsiflanadi. O'z egallagan bilim, ko'nikma va malakalarini hayotda qo'llay olish tajribasi deb qarash kerak. Bunday ta'limning asosiy vazifasi talabalarni topshiriqlarni yechish faoliyatiga va hayotiy faoliyati doirasida turli muammolarni xal qilishga o'rgatish kelib chikadi. Jahon ta'lim amaliyotida "kompetentlik" tushunchasi uzida ta'limning intellektual va malakaviy tarkibini birlashtirish, ta'lim mazmunini interpretatsiyalash g'oyasini qamrab olish bilan birga madaniyat va faoliyat sohalaridagi keng qamrovli (axborot, hukukiy va x.k.) qator ko'nikma va malakalarni integratsiyalash tabiatiga ega.

XXI asr boshlarida tadqiqotchilar tomonidan "kasbiy kompetentlik" tushunchasi asosida: predmetli-faoliyatli. ya'ni faoliyat

sohasiga doir kasbiy (maxsus) kompetentlik ajratildi; o'quv fani sohasida maxsus kompetentlik tayanch kompetentlikni amalga oshirishga xizmat kiladi; predmetli- metodologik kompetensiya o'quv fani doirasida shakllantiriladigan ta'limiy predmetli kompetensiya tadqiq qilindi. Kompetensiya-fan bo'yicha egallangan nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalarni kundalik hayotida duch keladigan amaliy va nazariy masalalarni yechishda foydalanib, amaliyotda qo'llay olishdir. Kompetensiyalarni tarkib toptirishga yo'naltirilgan ta'lim talabalarning egallagan bilim, ko'nikma va malakalarini uz shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy faoliyatida amaliy qo'llay olish kompetensiyalarini shakllantirishga yo'naltirilgan ta'limdir.

Hozirgi kunda yetuk mutaxassis bo'lib yetishish uchun chet tillarda, ayniqsa, ingliz tilida kasbiy nutq kompetensiyasini takomillashtirish kerak. Shu sababli, oliy ta'limdagi o'quv jarayonida talabalar kasbiy nutq kompetensiyasiga katta e'tibor qaratilmoqda. Chet tili o'qituvchisini metodik tayyorlash tizimida ushbu mutaxassisni yetarli darajada tayyorlash, unga madaniyatning alohida shakli, fikrlash vositachisi bo'lgan va shaxs tomonidan amalga oshiriladigan o'qitiladigan til, o'rganilayotgan til mamlakati, bu tilni o'qitish tamoyillari, usullari va vositalari haqida bilim berish katta ahamiyatga ega. Ushbu komponentlarning har biri ma'lum bir xilma-xil kasbiy faoliyatni asoslaydigan va tartibga soluvchi ma'lum nazariy bilimlar bilan birga keladi. Yetarli kasbiy malaka va kasbiy madaniyat pedagogik faoliyatni amalga oshirish uchun zarur shartdir. Talaba kasbiy nutq kompetensiyasini takomillashtirish uchun tilni maksimal darajada bilishi, til haqida malakali gapira olishi, tegishli psixologik-pedagogik va uslubiy bilimga, umumiy madaniy tayyorgarlikka ega bo'lishi kerak.

Demak, chet tilini o'qitish samaradorligi ko'pgina omillar bilan belgilanadi, ulardan eng muhimi o'qituvchining darsda talabalar bilan muloqot qilish jarayonida o'qitilayotgan tildan foydalana olishidir. Kommunikativ va tarbiyaviy funksiyani amalga oshirishda o'qituvchining nutqi juda katta rol o'ynaydi. Talabalar bir biri bilan o'zaro munosabatda bo'lgan darajada kommunikativ madaniyatga ega bo'lsa, ularning mahorati namoyon bo'ladi. Biroq, amaliyot shuni ko'rsatadiki, talabalarning darsdagi nutq faoliyati hali ham zaif tomon bo'lib, aloqa muammolarini hal qilishda qiyinchiliklarga olib keladi. Ko'rinib turibdiki, bu og'zaki muloqotda yetarli darajada tayyorgarlik

koʻrmaslik oqibati. Talaba nutqi haqli ravishda taʼlim jarayonida eng samarali vositalardan biri hisoblanadi. Talabaning, ayniqsa chet tili darslarida mahorati bevosita soʻzni bilish darajasiga bogʻliq. Bu diksiya va soʻz ustida, oʻz fikrini aniq ifodalash va ularning toʻgʻriligini asosli isbotlash ustida doimiy va maqsadli ishlashni talab qiladi. Yuqorida aytilganlarning barchasi talabalarni darsda muloqot qilish koʻnikmalariga maqsadli ravishda oʻrgatishda qanday rol oʻynash kerakligini belgilaydi. Koʻrinib turibdiki, chet tili oʻqituvchisining kommunikativ-pedagogik faoliyati oʻziga xos mazmun bilan toʻldiriladi.

Talabalarga kasbiy nutq aloqasini qanday materialda oʻrgatish mumkin, ragʻbatlantirish, javob berish, nazorat qilish va tartibga solish qobiliyatini oʻz ichiga olgan murakkab nutq mahorati qaysi? Bizning fikrimizcha, asosiy nuqta talabalarga oʻquv jarayonini boshqarish imkonini beruvchi nutqiy muloqotni oʻrgatishda foydalanish mumkin boʻlgan materialni taqdim yetish, nutq birliklarini tanlashdir. Talabalarga kasbiy nutqiy muloqotni birinchi kursdan boshlab oʻrgatish kerakdek tuyuladi. Ogʻzaki nutq va fonetika boʻyicha amaliy mashgʻulotlar “pedagogik texnika” ning bunday tarkibiy qismlarini shakllantirish uchun katta imkoniyatlar yaratadi, masalan: ovoz, diksiya, intonatsiya va boshqalar. Buning sababi, birinchi yilda taqlid, xor ishiga, sheʼr oʻqishga katta eʼtibor beriladi. Bu talaffuzni yaxshilashga yordam beradi, ritm tuygʻusini, aniq diksiyani va ovozning balandligini, yaʼni chet tili oʻqituvchisining muvaffaqiyatli ishlashi uchun sharoit yaratadigan texnikani rivojlantiradi. Keyingi kurslarda fonetika, ogʻzaki nutq, metodika fanlaridan amaliy mashgʻulotlarda kasbiy nutqiy muloqot koʻnikmalarini shakllantirish boʻyicha ishlarning uzluksizligini kuzatish zarur. Oʻqituvchining kasbiy faoliyatining asosiy vazifasi talabalarga maʼlum bilimlarni berishdir. Shuning uchun ham oʻqituvchi nutqi shunday tashkil yetilishi va taqdim yetilishi kerakki, u uzatgan maʼlumot talabalar tomonidan toʻliq va qiyinchiliksiz idrok qilinsin. Shubhasiz, talabalar eʼtiborini boʻlajak kasb egalari nutqi sifatida ularning nutqi maʼlum bir baland va ravshanlik, aniqlik va ifodalilik bilan ajralib turishi zarurligiga qaratish zarur. Oʻqituvchining nutqi tinglovchilarga qaratilgan, u audiovizualdir. Oʻqituvchi hozir nima haqida gapirayotgan boʻlsa, talabalar nafaqat quloq orqali, balki idrokning vizual kanallari orqali ham idrok etadilar. “Eshitish orqali talabalar soʻzni, uning asosiy

ma'nosini va intonatsiyasini idrok etadilar ... vizual ravishda ... talabalar o'qituvchining yuz ifodalarini, shuningdek, bayonot bilan birga keladigan uning xatti-harakatlarining hissiy komponentining ekspressivligini idrok etadilar". Talaba nutqi qiziqish uyg'otadigan darajada ifodali bo'lishi kerak. Afsuski, ko'pincha talaba nutqida nutqning rang-barangligi bilan ishlatiladigan intonatsiya vositalarining bir xilligini ta'kidlash kerak. Ma'lumki, "nutqning ta'sirchanligi nafaqat uning mazmuni va maqsadiga to'g'ri kelmaydigan noto'g'ri so'z vositalaridan foydalanganda, balki talabaning aytilayotgan narsalar haqida mimikasi, imo-ishoralari, umuman olganda xatti-harakati mazmunga to'g'ri kelmasa ham pasayadi". Shunday qilib, talabalar bilan nutqiy o'zaro munosabatlarning malakali qurilishi o'qituvchiga o'quv jarayonida pedagogik salohiyatdan iloji boricha samarali foydalanishga yordam beradi. Talabalarning professional nutq kompetensiyasini takomillashtirish uchun material tanlashga to'xtalib o'tamiz. O'quv vazifalarini uch turga bo'lish mumkin: 1) reseptiv (boshqa shaxsning kommunikativ xulq-atvorining xususiyatlarini diqqat, kuzatish, tahlil qilish va tushunish uchun vazifalar); 2) reproduktiv (transformatsiyasiz ko'payish); 3) samarali (ma'lum muammoli vaziyatda o'z kommunikativ faoliyati). Yosh mutaxassisni shakllantirishda o'qituvchi ibрати alohida o'rin tutadi. Bu to'g'ridan-to'g'ri ta'limning yuqori bosqichida professional nutqni rivojlantirish bo'yicha ko'rib chiqilayotgan masalaga tegishli. Shunday qilib, dars davomidagi nutqlarda, tinglovchilarga murojaat qilishda, iboralarni bir xilda takrorlashdan ko'ra, ingliz nutqining original namunalaridan foydalanish uchun ko'plab imkoniyatlar mavjud. Og'zaki nutqni mashq qilish uchun talabalarni ingliz tili darslarida professional nutq aloqasiga o'rgatish o'qituvchining kommunikativ faoliyatining asosiy funksiyalarini amalga oshirish uchun talabalar o'zlashtirishlari kerak bo'lgan haqiqiy nutq materialini o'z ichiga olishi kerak. Talabalarni kasbiy nutq mashg'ulotlariga tayyorlash faqat taklif qilingan mashqlarni bajarish bilan cheklanib qolmaydi. Talabalarning egallagan kasbiy malakalarini saqlash, mustahkamlash va yanada takomillashtirish faoliyatini tashkil etish zarur. Kasbiy nutq kompetensiyasini oshirish bo'yicha doimiy va maqsadli ish zamonaviy o'qituvchining muvaffaqiyatli faoliyatining kalitidir.

Talabalar kasbiy nutq kompetensiyasiga asoslangan ingliz tili ta'limining asosiy mohiyati ingliz tilidan tashkil qilingan o'quv-tarbiya

jarayonida talabalar tomonidan zgallangan bilim, ko'nikma va malakalarni uz shaxsiy hayoti davomida, shuningdek, kasbiy va ijtimoiy faoliyatda qo'llay olish kompetensiyalarini takomillashtirishga yo'naltirish sanaladi. Kompetensiyaviy yondashuvda o'qitish maqsadlari talabalar tomonidan o'zo'zini anglash, ta'lim-tarbiya jarayonida o'quv maqsadlariga erishish yo'llarini tushunish, talabalarning o'quv-bilish faolligini oshirish, talabalarning shaxs sifatida o'z-o'zini rivojlantirish orqali jamiyat va mustaqil hayotga moslashuvi, ijtimoiylashuvi kabi ustuvor yo'nalishlarni muljallashni nazarda tutish zarur.

REFERENCES

1. Rakhmanova, M. N. (2022). PEDAGOGICAL AND COMMUNICATIVE SKILLS. European Journal of Humanities and Educational Advances (EJHEA), Vol. 3 No. 12, 139-141.
2. Rakhmanova, M. (2022). Didactic Syncwine as a Teaching Method. Pindus Journal of Culture, Literature, and ELT, 2, 60-64
3. Jalolov J. Chet til o'qitish metodikasi. O'qituvchi -2012. 79-118 bb.
4. Irgasheva, U. R. (2021). IMPROVING STUDENTS' PROFESSIONAL SPEECH COMPETENCE BASED ON STEAM TECHNOLOGIES IN TEACHING ENGLISH AT TECHNICAL UNIVERSITIES. Journal of Central Asian Social Studies, 2(02), 81-87.
5. У.Иргашева. INGLIZ TILI DARSLARIDA TALABALAR KASBIY NUTQ KOMPETENTSIYASINI TAKOMILLASHTIRISHDA STEAM.
6. Amandjanovna, I. D. (2022). Modern Mechanisms of Student Knowledge Development and Control in English Language Teaching. Online Journal of Innovation in the Social Sciences, 2(6), 19-23.
7. Ortikov, N. B., & Amandjanovna, I. D. (2022). Modern Teaching Methodology Of English Science. Journal of Pharmaceutical Negative Results, 1839-1846.
8. Amandjanovna, I. D. (2022). Methodology of using modern methods and tools in teaching English. Online Journal of Innovation in the Social Sciences, 2(6), 11-15.

9. Kakhharov A.A. Method of development of emergency descriptions of students in training scientific geometry. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. Vol. 7 No. 12, 2019 Special Issue: Education in Uzbekistan ISSN 2056-585. 68-74 p.
10. Kahharov A.A. Developing students' spatial imagination in teaching the subject of "descriptive geometry and engineering graphics" with the help of modern computer graphics. International congress on modern education and integration. Vol.5 Special Issue. <http://iejrd.com/index.php/%20/article/view/1178>
11. Kahharov A. A., daughter Rahimova G. E. Intensive Methods of Developing Students' Graphic Competencies in the Training of Competitive Personnel //European Journal of Life Safety and Stability (2660-9630). – 2021. – T. 7. – S. 38-44.
12. Kasharov A.A. Osobennosti prepodavaniya nachertatelnoy geometrii I inzhenernoy grafiki s ispolzovaniem sovremennyx computernyx tehnologiy // Nauka-rastudent.ru. – 2015. – No. 06 (18) / [Electronic resource] – Access mode. – URL: <http://nauka-rastudent.ru/18/2733/>
13. A.A. Kahharov. Intensive Methods of Developing Students' Spatial Imagination in the Teaching of Graphic Sciences. Annals of the Romanian Society for Cell Biology, 2021, ISSN:1583-6258, Vol. 25, Issue 4, 2021, Pages. 11885 – 11892

CHET TILI DARSLARIDA LUG'AT O'RGATISHNING ASPEKTLARI VA MUOMMOLARI

Xodjayeva Nilufar Amatdjanovna
TTA Urganch filiali "O'zbek tili va adabiyoti, tillar" kafedrası
o'qituvchisi

Insoniyat ming yillar davomida chet tillarini o'rganib keladilar va chet tillarini o'rganish va o'qitish vazifalari ustida ko'pgina olimlar va tadqiqotchilar tomonidan izlanishlar olib borilmoqda. Chet tillarini bilish bugungi kunda jamiyatdagi dolzarb amaliy muammolarni hal qilishning kaliti sifatida qaralmoqda va ijtimoiy taraqqiyotning harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi. Chet tilini o'zlashtirishda lug'atning o'рни kattadir. Aynan lug'at o'zining nominativ funktsiyasi

tufayli fikrning bevosita mavzusini yetkazadi, shuning uchun u hayotning barcha sohalariga kirib boradi va nafaqat real, balki xayoliy haqiqatni ham aks ettirishga yordam beradi.

Xorijiy va mahalliy adabiyotlarni tahlil qilish leksikaning ya'ni lug'atning nima ekanligini aniqlashga turlicha yondashuvlarni ko'rsatadi. **Leksika** (yun. Lexis-so'zga oid, lug'aviy) - tildagi barcha so'zlar va iboralar yig'indisi, tilning lug'at tarkibi demakdir. Leksika ma'lum qonun-qoidaga bo'ysunuvchi izchil va murakkab tizimdan iborat.[1] Umumiy Evropa til ko'nikmasini aniqlash ko'rsatmasiga ko'ra (CEFR) leksik kompetensiya "tilning leksik va grammatik elementlardan tashkil topgan lug'at tarkibini bilish va uni qo'llay olishni o'z ichiga oladi".[2] Leksik elementlarga, bir tomondan, erkin turuvchi alohida so'zlar, ikkinchi tomondan, bir necha so'zdan tashkil topgan turli turg'un iboralar kiradi. Grammatik elementlar, o'z navbatida, yopiq so'z turkumlariga kiruvchi so'zlar, ya'ni, olmosh, artikl, yuklama, ko'makchi va modal fe'llar, bog'lovchi va modal yuklamalardir.[2] Biroq, leksik kompetensiya boshqa barcha kompetensiyalar bilan chambarchas bog'langan va shuning uchun nafaqat so'zning o'rganilganligini anglatishi mumkin, balki leksik va grammatik elementlar ma'nosini ham bildiradi.

Lug'at so'zi inglizcha "Vocabulary", nemis tilida "Vokabeln" lotincha "Vocabulum" so'zidan olingan bo'lib, "nomlash, ta'riflash; nom; so'z" degan ma'noni bildiradi. *Vokabel, die; -, -n, österr. auch: das; -s, -[lat. vocabulum = Benennung, Bezeichnung; Nomen, Substantiv, zu: vocare = chaqirmoq, atamoq, zu: vox, ↑ Vokal]:a)* biror chet tilining alohida so'zi ma'nosini beradi.[3]

So'zning ma'nosini aniqlagandan so'ng, so'zlar haqida ba'zi faktlar va raqamlar keltirish joiz. Agar kimdir gapirishni yoki yozishni, til sifatida ishlab chiqarishni istasa, tushunarli bo'lishi uchun so'zlardan jumla qurishi kerak. Umuman olganda katta yoshli odam nechta so'zni biladi? Myuller o'zining "Lug'at ishi va ma'no vositachiligi" kitobida lug'atni "tuzilmaga ega xazina" deb ta'riflagan va Seahor va Eckerson tomonidan olib borilgan tadqiqot natijalariga asoslangan ekstrapolyatsiyani (lotinchadan *extrā* — tashqarida, tashqarida, orqada, bundan tashqari va lotincha. *polio* — tuzatish, o'zgartirish) amalga oshirgan. Bu quyidagilarga olib keldi: Tadqiqotda qatnashgan til o'rganuvchilardan juda keng lug'at namunasi haqida so'rashdi. "Eng

yomon sinovdan o'tgan odamlar hali ham 100 000 so'zdan iborat lug'atga ega edilar, eng yaxshilari 200 000 dan ortiq so'zlarni bilishgan".[4] Shunday qilib, ma'lum bo'lishicha, hech qanday maxsus ma'lumotga ega bo'lmagan bir tilni biladigan kattalar uchun taxminan 50 000 so'z va ko'p tilli odamlar uchun 300 000 dan ortiq saqlangan leksika yozuvlari bo'lishi odatiy holdir.[5] Oddiy kattalar til foydalanuvchisi uchun bunday nisbatan ko'p sonli so'zlar mavjud bo'lganda, u bu so'zlarni birinchi marta qanday o'rgangan va keyin ularni yodida saqlagan degan savol tug'iladi. Darhaqiqat, lug'atni o'rganish oddiy so'zlardan iborat emas, balki "leksik elementlar" bilan bog'liq bo'lib, bu ishlarni yanada murakkablashtiradi.

Lug'atni o'rganishdagi katta qiyinchilik so'zlarni unutishdir va bu tabiiy jarayon sifatida lug'atni o'rganishda doimo e'tiborga olinishi kerak - unutish aslida tilni o'zlashtirish va o'rganishga tegishli jarayonidir. Eng muhim va tan olingan xotira nazariyasi sifatida strukturalistik ko'p so'zni eslab qolish nazariyasi uchta xotira turi bilan tavsiflanadi, ya'ni sensorli registr, qisqa muddatli xotira va uzoq muddatli xotira. Uchta xotira turining bunday ko'rinishi o'quv jarayoni uchun juda mantiqiy bo'lib, lug'atni o'rganishning maqsadi, jumladan, chet tillarini o'rganish va hatto umuman o'rganish - o'rganish kerak bo'lgan lug'at yoki boshqa ma'lumotlarni uzoq muddatli xotiraga o'tkazishdir. Unutish bilan bog'liq holda, masalan, akustik xotirada ishlov berish ma'lum miqdordagi moddalar va ma'lum vaqt bilan chegaralanganligini ko'rsatadi. Bu xotiraning tabiati va faoliyatiga bog'liq bo'lishi mumkin va buning sabablari turli omillar, birinchi navbatda, xotiradan o'chish, aralashish, qayta tiklanmaslik va repressiyadir. Bu yerda xotiradan o'chish nazariyasi o'zining noyob natijasi bilan xotiraning buzilishi eng muhimi, umumiy qoidalari mavjud: Agar o'rganilgan lug'at yoki boshqa material takrorlanmasa, u oxir-oqibat unutiladi. Taxminlarga ko'ra, birinchi 24 soat ichida o'rganilgan ma'lumotlarning beshdan to'rt qismi yana unutiladi.[6] Unutish, shuningdek, vaqt aspektining saqlash samaradorligiga ta'siriga bog'liq bo'lishi mumkin. Shunday qilib, xotirada tez-tez uchraydigan kamchiliklarning sababi, ehtimol, oz miqdordagi kuch va vaqt sarflanishi bilan bog'liq, shuning uchun bu holda yangi lug'atni yangi

tarmoqlarga tashkil qilish qiyin jarayondir. Boshqa tomondan, masalan, gapirish yoki o'qish paytida tanaffuslar qilish orqali erishish mumkin bo'lgan yuqori vaqt majburiyati ishlaydi. Bu, ehtimol, lug'atni o'rganishning semantik bosqichiga aylantirilishi mumkin. Vaqt nafaqat yangi lug'atni takrorlash, balki eski lug'atni faollashtirish va uni qayta ishlashni chuqurlashtirish uchun to'liq ma'noda ishlatilishi kerak.[7]

Strukturistik ko'p xotira nazariyasiga ko'ra, lug'atni muvaffaqiyatli o'rganish o'rganilgan lug'atning uzoq muddatli xotirada muvaffaqiyatli saqlanishini anglatadi. Biroq, bu maqsadda o'rganilgan lug'at ko'pincha bir necha bosqichlardan o'tgan bo'lishi kerak. Ko'pincha amalda, lug'atni noto'g'ri o'rganish sodir bo'lishi mumkin, masalan, ajratilgan ifoda orqali, individual lug'at keyinchalik ko'pincha noto'g'ri ishlatilishi mumkin. Lug'at ko'p ma'noli bo'lib, asosan uning konkret ma'nosi har doim kontekstda va boshqa lug'at bilan bog'liq holda, so'z birikmalari bir vaqtning o'zida qo'llaniladi. Shuning uchun darsda lug'atni har doim kontekstga bog'liq holda taqdim etish tavsiya etiladi. Ushbu munosabatlarni bilish lug'atni eslab qolish uchun zarurdir. Lug'atni muvaffaqiyatli o'rganishda lug'atni bir-biriga moslashuvchan tarzda bog'lanishi kerak bo'lgan turli tarmoq tuzilmalariga kiritish ham muhim rol o'ynaydi. Ushbu tarmoqlar iloji boricha xilma-xil bo'lishi kerak, ular juda so'zga boy bo'lsinki, lug'atni saqlash va eslab qolish yanada osonlashsin.[8]

Shunga ko'ra, chet tili didaktikasi uzoq vaqtdan beri lug'atni alohida emas, balki kontekstda o'qitishni talab qilib kelgan. Miyadagi lug'atning turli kontekstlarini taqdim etish didaktik amaliyotda turli xil lug'at kontekstlarini amalga oshirish imkonini berishi kerak, masalan, *Vater* – *vaterländisch* – *Landesvater* – *väterlich* yoki *Liebe* – *liebebedürftig* – *lieber* – *zuliebe* – *Vorlieben* – *Liebermann* ..., so'z boyligiga mos ravishda boshqa kognitiv tarmoqlardan va darsda lug'atni o'rganish strategiyalaridan foydalanish tavsiya etiladi.[4] Alohida lingvistik elementlar, ya'ni "gigant axborot markazi xotirasi"dagi lug'at o'rtasidagi turli xil bog'lanish turlariga kelsak, xotira psixologiyasida individual lug'at bir-biri bilan bog'langanligini quyidagi besh asosiy ulanish turlarida aks etganini ko'rishimiz mumkin,[4]

1	Koordinasiyalar	
2	So'z birikmalari	<i>Salz streuen; Auto fahren</i>
3	Subordinasiyalar	
4	Sinonimlar	<i>berichtigen</i> = <i>korrigieren</i>
5	Antonimlar	gut $\longleftrightarrow$ böse groß $\longleftrightarrow$ klein

Lug'at o'rtasidagi bog'lanishlardan tashqari, xotiradan o'chish nazariyasining tadqiqot natijalari lug'atni muvaffaqiyatli o'rganishga va unutishni bartaraf etishga yordam berishi kerak. Shuning uchun ortib borayotgan intervallarda takrorlashni qo'llash tavsiya etiladi.[9] Ushbu turdagi takrorlash quyidagi taxminga asoslanadi: o'rganish va takrorlash qanchalik xilma-xil bo'lsa, saqlash muvaffaqiyati shunchalik yuqori bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil
2. **Europarat** (2001): Gemeinsame europäische Referenzrahmen für Sprachen: lernen, lehren und beurteilen. Wien: Langenscheidt. 111 bet
3. Duden, 2011. Deutsches Universalwörterbuch, redaktionelle Bearbeitung der 7. Auflage, hrsg. Von der Dudenredaktion, Dudenverlag, Nördlingen.
4. Müller, B.-D., 1994. Wortschatzarbeit und Bedeutungsvermittlung. Berlin: Druckhaus Langenscheidt. 10-18 bet
5. Albert, R., 1998. Das bilinguale mentale Lexikon, in: Herder-Institut/interDaF e.V. am Herder-Institut / Universität Leipzig(Hrsg.), Deutsch als Fremdsprache. Zeitschrift zur Theorie

und Praxis des Faches Deutsch als Fremdsprache 35(2). Berlin: E. Schmidt, 90-97.

6. Thornbury, S., 2002. How to teach vocabulary. Essex: Pearson Education Limited. 26 bet
7. Holtwisch, H., 1993. Kreative Wortschatzarbeit in der Sekundarstufe. Neusprachliche Mitteilungen 3, 174–177 betlar .
8. Kielhöfer, B., 1994. Wörter lernen, behalten und erinnern. Neusprachliche Mitteilungen 4, 215–bet
9. Rampillon, U., 1996. Lerntechniken im Fremdsprachenunterricht, 3. Auflage. Ismaning: Max Hueber. 87 bet

LEARNING STRATEGIES FOR DEVELOPING SPEAKING ABILITY IN ENGLISH

Zakiryayeva Malika Azizovna
Student of Bukhara State Pedagogical Institute

In this age of globalization, English language is one of the key factors in terms of communication in all fields such as education, business, media in every part of world. That is why, the number of individuals who are learning English language as a second language is increasing at an alarming rate. Unfortunately, they come across with some problems especially in speaking. A person can achieve a communicative goal with the help of the fluency in speaking. Considering other skills in English like reading, writing as well as listening seems to be more vital for learners, but they should have the ability of speaking in order to perform conversation easily and effectively with other people. Why we need speaking? If we pay attention to this question in more detail, we will understand that it gives an opportunity to express our emotions which cannot be done through writing and it also helps us to exchange our ideas orally. Thus, among four key language skills, speaking is seemed to be more important one which must be mastered well in learning a new language. However, mastering speaking ability is not easy task for learners. Learners think speaking as the most difficult skill, because it requires a lot of practice, courage as well as preparation to speak in foreign language. According to the idea of Brown, he says that there are five components in

speaking, they are grammar, vocabulary, comprehension, fluency and pronunciation. Learners should be aware of these key factors. In addition, they should know what they are saying prior to speaking, therefore they ought to have some ideas in their minds about what they will say to others. Furthermore, speakers must know how to pronounce the words correctly, otherwise it can be difficult for listeners to understand the meaning of the sentences. Moreover, students must have sufficient vocabulary so as to be able to speak fluently and correctly. If all of these things are done very well, the students obviously speak well and listeners also get their information without any misunderstandings.

There are some problems for speaking skills that students confront with them while speaking among others. They are to make pauses, fear of making mistakes, lack of confidence, shyness, using a lot filler words and others. Here some tips for tackling these challenges.

1. Lack of confidence is one of the reasons why students cannot speak in public like among their mates or teachers. If they do not feel confident about their speaking in English to somehow, it is fault of teachers or experts in terms of English language, because they do not give enough encouragement to students about speaking in front of people. Students always learn English, but not how to speak. This is one of the problems that students face during speaking in classroom or in front of individuals. Self- confidence has positive impact on speaking English language, if students do not believe in themselves, they cannot speak very well. It is the responsibility of teachers to encourage students to believe in themselves. When students are worried from making mistakes, teachers should tell one motto them like no one can be born perfectly, everyone can learn from their mistakes. It can be motivation for students.

2. Shyness is another problem in speaking. It depends on characteristics of students, some of them are extrovert, while some of them are introvert. Students are unable to speak about what they are thinking in front of their friends or their teachers due to the shyness. In this case, they cannot remember grammar rules and correct vocabulary, even though they try to do that. Due to shyness, they feel uncomfortable and anxious among others during speaking. For tackling this problem, teachers should give motivational speeches and also force

them to imitate these videos. By imitating every detail of these people in pronunciation, mimics as well as facial expressions, students can lose their shyness.

3. Fear of making mistakes in speaking is also one of the biggest problems for students. To be precise, they are worried by making grammatical or some mistakes in front of their mates, because they laugh at them or teachers look silly to them, even their classmates criticize them in the classroom. That is why some students try not speak. In this case teachers should create friendly atmosphere among students and try to make friendly relationship among them, additionally, teachers should teach children to continue without fear even if they make mistakes while speaking, they can help to lose the fear of making mistakes.

4. Using a lot of filler words is another problem. Students think that when they want to gather their ideas in their minds or to organize the structure of the sentences, they prefer using filler words like “errr, like, umm, you know” instead of making pauses. In order to deal with this problem, students should make some pauses during speaking or use silent sounds.

5. The greatest fear of a person with poor communication skills is the pause. The sound of silence between sentences makes them feel like they are under the gun of judgement. The truth is that using pauses correctly adds more value to our speech. All good speakers use pauses to best effect. If we need extra time to gather our words, pause, even if we're in between sentences. Sometimes we may pause at inconvenient points, but we know the difference between good and bad pauses. A little silence works better than misuse of words. Also, pausing makes us look more thoughtful.

To sum up, students face some problems such as shyness, fear of making mistakes, using filler words and lack of confidence during speaking in English language. Teachers should give some above mentioned instructions, encouragement and help them to overcome their problems in order to speak very well in a foreign language.

REFERENCES

1. Lai-Mei Leong & Seyedeh Masoumeh Ahmadi, An Analysis of Factors Influencing Learners' English Speaking Skill,

- international journal of research in English education (March 20, 2017)
2. Sofyan A. Gani Dian Fajrina* Rizaldy Hanifa. Students' Learning Strategies for Developing Speaking Ability (ISSN 2355-2794)
  3. Sahidee Hayaramae & Rohaya Worasurt. A study on speaking strategies and how to improve speaking confidence among aviation students International Journal of Arts Humanities and Social Sciences Studies Volume 5 Issue 4 April 2020
  4. Afisa, P, Y, S. (2015). The students' difficulties in speaking at the tenth grade of SMA Negeri Sine in 2014/2015 academic year. Publication Article, 1-11. Retrieved from <http://eprints.ums.ac.id/34624/>

MADANIYATLARARO MULOQOTNI O'QITISHDA CHET TILINING AHAMIYATI

Azimova Moxigul Tojiddinovna
ADChTI, Nemis tili nazariyasi va amaliyoti kafedrası o'qituvchisi
Tursunaliyeva Shoxsanam Kaxramon qizi
ADChTI, RGF fakulteti 1-kurs talabasi

Madaniyatlararo muloqot – turli madaniyat vakillarining ijtimoiy kelib chiqishi, mentaliteti, milliy xarakteri, hayot tarzi, urf-odatları, qadriyatları sistemasi va boshqalar to'g'risidagi muloqotidir. Mazkur jarayonda o'quvchi-talabalarni o'rganilayotgan mamlakat madaniyatiga hurmat, sabr-toqat qilish va o'zga madaniyatni to'g'ri tushunish ruhida tarbiyalab, rivojlantirib borish lozim. Har bir chet til darsi madaniyat chorrahasi, madaniyatlararo muloqot amaliyoti hisoblanadi. Chunki mazkur jarayondagi har bir chet tildagi so'z chet el hayoti, mentaliteti va madaniyatini o'zida aks ettiradi. O'qituvchilar oldidagi vazifa o'quvchi va talabalarning kommunikativlik, muloqotga kirisha olish qobiliyatini o'stirishdan iborat. Buning uchun kishilarni samarali muloqot qilishga o'rgatuvchi o'quv qo'llanmalar va chet tildagi to'rtala nutq faoliyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'limning yangi metodlarini o'zlashtirish zarur.

Madaniyatlararo muloqot formulasi sabrlilik, bag'rikenglik hisoblanadi. Madaniyatlararo muloqotda ijtimoiy madaniy xatolarga yo'l qo'ymaslik talab etiladi. Masalan, nemis tilida Tee oder Kaffee? Ingliz tilida „Tea or coffee?“ („Choymi yoki kofemi?“), – degan savolga ona tilida, – „Tea“ („Choy“), – deb javob bera olamiz, lekin chet tilda nutq etiketiga bunday javob to'g'ri kelmaydi. Chet tilda Tee Bitte (nemis tilida), „Tea, please“ (ingliz tilida) („Marhamat, choy“), – deyiladi.

O'zbeklarda ko'rgan-ko'rishganda hol-ahvol so'raladi, chet elliklarda faqat tanish bo'lgan kishidan hol-ahvol so'raydilar. So'z, jumla va matnni izchillikda tuzish muloqot jarayonini samarali olib borishga yordam beradi. So'z kishilarni muloqot orqali bir-biriga bog'laydi. Til sistemasini o'zaro bog'liq tarzda uzviylikda o'rganish izchillikning ta'minlanishiga imkoniyat yaratadi va bu orqali muloqotga kirishish mumkin bo'ladi.

Har qanday muloqotning yuzaga kelishi, kommunikasiyaga kirishuvi uchun sabab, asos bo'lishi kerak. Til muloqoti asosan nutq faoliyati turlari – tinglab tushunish, gapirish, o'qish, yozuvning aniq o'zaro bog'liqligisiz yuzaga chiqa olmaydi. 70-yillarga qadar, ya'ni kommunikativ metodning paydo bo'lishidan avval tinglab tushunishga e'tibor kam edi. Mazkur metodning vujudga kelishi natijasida chet tildagi nutqni idrok etish, mashqlar sistemasini ishlab chiqish orqali chet til o'qitishning tinglab tushunishga munosabati o'zgardi. Sekin-asta kommunikativ metod asosida va chet tildagi nutqni tinglash va tushunish ko'nikmalarini shakllantirish bo'yicha sistemali ishlar tavsiya etila boshlandi.

Chet til o'qitishning yangilanish bosqichida kommunikativ-kognitiv metodika tinglab tushunish materiali sifatida tabiiy nutqiy vaziyatdan foydalanishni birinchi o'ringa qo'ydi, ya'ni transportdagi, vokzaldagi e'lonlar, radio va televideniedagi reklamalar, telefondagi suhbatlar va shu kabilar. Axborotni tinglab tushunish, qabul qilish bo'yicha qo'yilgan maqsadlar o'zgardi. Tinglanganni hikoya qilish va nazorat qilish ham boshqacha tus oldi. Mazkur metod maqsaddan kelib chiqqan holda tinglovchiga qo'yiladigan tinglab tushunishning quyidagi turlarini ajratadi:

- keng ma'noda matnning ba'zi bir tomonlariga ahamiyat bermay, uning asosiy mazmunini tushunish;

- aniq informatsiya muhim bo'lganda, masalan, ma'lum bir joy uchun ob-havoning zarurligi, poezdning kelishi-ketishi to'g'risidagi e'lonning mazmunini tushunish;
- har bir so'z muhim bo'lganda, masalan, pishiriqning reseptini tushunish.

Bularni nemis tilida Globales Verstehen, selektiv Verstehen, detailliertes Verstehen deyiladi. Jumladan, o'qituvchi (talaba)ning zarur o'quv materialini to'liq o'zlashtirishi va iqtidorini rivojlantirishga imkoniyat yaratishi lozim. Mashg'ulotlarda o'qituvchi talabaning fikr-mulohazalari, g'oyalari, farazlariga diqqat-e'tiborini qaratishi, ayni paytda, kommunikativ, madaniyatlararo muloqotga moyilligini, layoqati hamda madaniyatini rivojlantirishi va ko'nikmalarni izchil shakllantirib borishi lozim. Hozirgi kunda horijiy tillar nafakat yozish, o'kish, tinglab tushunish maqsadida balki og'zaki nutqqa ya'ni gapirishga o'rgatishga ko'proq ahamiyat berilmokda, sababi, til o'rganayotgan o'quvchi o'zi o'rganayotgan til manbalaridan o'z sohasiga oid axborotni ola bilishi lozim va shu bilan bir qatorda o'z bilim doirasini kengaytirib borishi hamda horijlik kasbdoshi bilan muloqot qila olishi lozim.

Hozirda keng qo'llanilayotgan «kompetensiya» va «kompetentivlik» tushunchalari aslida lotin tilidagi «competentia» so'zidan kelib chiqqan bo'lib, u shaxsning ma'lum sohadagi bilimdonligi va yaxshi xabardorligini ya'ni shu soha bo'yicha uning vakolat doirasini ifodalaydi. Demak, kompetensiyaga ega bo'lishni shaxsning ma'lum sohadagi bilimi, tajribasi va yaxshi xabardorligidan kelib chikib shu soha yuzasidan masalalar xususida hukm chiqarish xuquqi va vakolatiga ega bo'lish deb tushunish mumkin.

Chet til darslarining maqsadlarining yangi shakli, pragmatik lingvistika integratsiyasidan turtki oldi. Pragmatik lingvistika tilni sistema sifatida emas, balki risolalarning bevosita jonli muloqoti yondashuvi jihatdan o'rganadi. Horijiy tillarni o'rganishni munosabatlarni programmashtirish sifatida emas, balki uni ongli va ijodiy ravishda o'rganish lozim.

Bugungi globallashuv davri barcha sohalar qatori chet tillarni ham sifat jihatidan yuqori bosqichga ko'tarishni taqozo qilar ekan tilni o'qitishda va o'rganishda Yevropa kengashining “Chet tilni egallash umumevropa kompetensiyalari: o'rganish, o'qitish va baholash”

to'g'risidagi umume'tirof etilgan xalqaro me'yorlari,ya'ni SEFR bo'yicha kompetensiyalariga ega bo'lishi talab etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Gemeinsamer europäischer Referenzrahmen für Sprachen: lernen, lehren, beurteilen. Niveau A1/A2/B1/B2/C1/C2. 2001 Langenscheidt KG,Berlin München
2. Menschen, Kurs- und Arbeitsbuch, Max Hueberverlag, Ismaning 2012
3. Optimal, Kurs- und Arbeitsbuch, Langenscheidet KG, Berlin München

SHET TIL TA'LIMIDA ILG'OR PEDAGOGIK TEKNOLOGIYALAR

КОММУНИКАТИВНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

*Байманов Хабибулла Абдуллаевич
доктор философии по филологическим наукам (PhD), доцент
Ташкентского университета прикладных*

Усиление глобализационных и интеграционных процессов, охватывающих сферы экономики, культуры, науки и образования в нашей стране ведут к увеличению количества межкультурных контактов, что, в свою очередь, обуславливает важность владения иностранным языком, необходимость межкультурной подготовки коммуникантов.

В настоящее время знание современных языков и осознание многообразия культур все в большей степени определяют интеграционные процессы в рамках общеевропейского пространства, в том числе в образовательной сфере. Одна из задач непрерывного лингвистического образования заключается в том, чтобы способствовать диалогу между носителями разных языков и культур в целях взаимного понимания и обогащения.

В качестве основополагающей цели обучения иностранным языкам становится формирование поликультурной многоязычной личности, обладающей информационными, коммуникативными и интеллектуальными потребностями, способностями и компетенциями, которые позволят ей успешно действовать в условиях межкультурного общения и профессионально-языковой деятельности в роли субъекта иноязычного познания, иноязычного общения и иноязычного творчества.

В интерпретации языковой личности преломляются философские, социологические и психологические взгляды на общественно значимую совокупность физических и духовных свойств человека и выделяются различные ее составляющие. Под «языковой личностью» понимается человек как носитель языка,

взятый со стороны его способности к речевой деятельности, т.е. как речевая личность, которой присущ комплекс психофизиологических свойств, позволяющий ей производить и воспринимать речевые произведения. Под «языковой личностью» понимается также совокупность особенностей вербального поведения человека, использующего язык как средство общения, т.е. коммуникативная личность. И, наконец, «языковая личность» - это словарная, этносемантическая личность, которая представляет собой базовый национально-культурный прототип носителя определенного языка, закрепленный преимущественно в лексической системе, составляемый на основе мировоззренческих установок, ценностных приоритетов и поведенческих реакций, отраженных в словаре.

Ориентация процесса обучения иностранному языку на эффективное участие в межкультурной коммуникации предполагает наличие в его ходе возможностей как для коммуникативного, так и когнитивного развития личности [1,27]. В этой связи перспективным и оправданным представляется нам обучение иностранным языкам с использованием коммуникативно-когнитивного компонента, ориентирующего обучаемых на социально-познавательную активность [2, 23]. Организация деятельности, ведущей к развитию этой активности, предполагает включение обучаемых в когнитивную деятельность, направленную на осмысление социальных процессов, на осознание языковой картины мира и себя в ней. Это способствует формированию языкового сознания личности, элементов его когнитивного сознания, имеющее следствием формирование индивидуальной концептуальной системы как совокупности смысловых структур и вербальных средств их выражения.

Коммуникативно-когнитивная деятельность как составная часть сознания человека осуществляется в определенном культурном контексте, ее результаты обусловлены этическими нормами, политическими установками, этническими, религиозными и другими компонентами культуры. Так, в актах межкультурного взаимодействия происходит активизация коммуникативно-когнитивных структур, которые содержатся в долговременной памяти членов данного социума и служат основой для восприятия, обработки и порождения информации.

Коммуникативно-когнитивные структуры речевых актов культурно обусловлены. Вследствие этого в ситуациях межкультурного общения весьма типичны случаи, когда представители разных культур вступают в интеракцию с разными коммуникативными ожиданиями и в рамках одной ситуации общения актуализируют разные прототипические дискурсивные модели, что ведет к нарушению общения [3; 81 с.].

Необходимо формировать у обучаемых умение учитывать инокультурную систему ценностей и выявлять специфические черты общения в каждом конкретном случае.

Коммуникативно релевантные знания, составляющие неотъемлемую часть межкультурной коммуникативной компетенции индивида, разнородны по характеру и включают, помимо собственно языковых знаний, общие и конкретные знания о ситуации межкультурного общения, знание социальных конвенций, принципов речевого общения, знание различных типов и форматов дискурса и условий их функционирования. Коммуниканты строят свои дискурсивные стратегии исходя из этих знаний и при порождении и при восприятии речи.

В процессе коммуникации поведение людей обусловлено целым рядом факторов. Так, на основании типов взаимовлияния культур выделяют четыре типа межкультурных языковых контактов:

- соприкосновение, характеризующееся несовпадением стереотипов общения, принятых в разных культурах при контакте на одном языке общения;
- приобщение, которое характеризуется определенным наличием знания стереотипов общения каждой из сторон, но реально одна из сторон пользуется двумя типами – своим и чужим, а вторая исходит только из своего типа;
- проникновение, как система определенного взаимного учета стереотипов общения, прежде всего той из сторон, которая использует новый язык общения;
- взаимодействие, характеризующееся использованием любым участником общения стереотипов общения любой из двух культур, практически полный учет инофоном стереотипов общения новой для него культуры [4; 101 с.]. Данные особенности культурно обусловленного коммуникативного поведения

собеседников должны быть учтены в практике подготовки к межкультурной коммуникации. Обозначенные когнитивные поведенческие модели должны найти определенное место в сознании языковой личности.

В заключение можно сказать, что обучение иностранным языкам в контексте межкультурной парадигмы является перспективным направлением, имеющим большой личностно-развивающий потенциал, позволяющий сформировать у учащегося способность и готовность к осуществлению различных видов речемыслительной деятельности с представителями иных лингвосоциумов.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Равен Дж. Компетентность в современном обществе / Перевод с англ. – М., 2002. – 169 с.
2. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация. – М.: МГУ, 2005. С. 27. – 264 с.
3. Elsen, H., Dzikowicz, E.; Neologismen in der Zeitungssprache. In: DaF, Heft 4, - Stuttgart: 2005. – S. 402
4. Imhasly, Bernhard. Konzepte der Linguistik, - Wiesbaden 1986/2018.- S. 302.

РАБОТА С ТЕКСТОМ НА УРОКЕ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

*Нарбекова Зухра Таджибаевна
старший преподаватель, Ташкентский государственный
экономический университет
Ташкент, Узбекистан*

Современный урок иностранного языка сегодня, по понятиям многих ученых - это не только современные технологические средства, применения компьютеров, Интернет-технологий, а также разнообразие нововведений, которые способствуют повышению интереса и мотивации обучаемых к изучению иностранного языка. Одним из самых действенных средств

обучения иностранному языку на сегодняшний день считается текст, а именно работа с текстом.

Необходимо формировать навыки работы с текстом. Преподаватель должен подобрать правильный текст для обсуждения его на уроке со студентами. Если удачно подобрать текст, то будет стимулироваться языковая деятельность учащихся. Текст должен быть интересен учащимся, чтобы развивать и совершенствовать навыки и умения устной и письменной речи, расширять словарный запас, развивать разговорную речь.

Для того, чтобы устранить трудности при чтении текстов у студентов необходимо учить их анализировать, находить языковые опоры в прочитанном тексте, при необходимости пользоваться словарём.

Для успешного овладения чтением необходимо правильно подбирать тексты, в соответствии с уровнем знания студентов, научить их выделять основное содержание текста, а для самостоятельного чтения нужно подобрать более упрощённые тексты.

Прорабатывая текст и используя наибольшее количество разных упражнений, чтение текстов на иностранном языке способствует расширению лексического запаса, закреплению различных разделов грамматики и умению понимать значения незнакомых слов из контекста, совершенствованию речевых навыков.

Чтение повышает культуру человека, приносит большую пользу для развития личности человека. У читающего активно работает головной мозг. Читая книгу можно не только удовлетвориться процессом чтения, но и тренировать и развивать способности своего мозга.

Учеными доказано, что чтение развивает и обогащает нашу речь, учит мыслить и видеть проблемную ситуацию с разных сторон, вызывает вопросы, над которыми стоит задуматься. Чтение вслух представляет собой, так называемое, «контролируемое говорение», а что касается чтения про себя, то это уже внутреннее слушание и внутреннее проговаривание одновременно.

Например, Г.В. Рогова в пособии для учителя «Методика обучения английскому языку на среднем этапе и в средней школе»

говорит о том, что чтение – это единство содержательного и процессуального планов. [1]

Читающий должен быть заинтересован в содержании текста. Ему должны быть известны слова, находящиеся в тексте, он должен понимать аргументы, которые даны, он должен уметь выразить своё отношение к позиции автора. Если эти условия не соблюдаются, то можно сказать, что чтение в данном случае поверхностно и прочитанный текст вскоре забудется. Например, Н.А.Селиванов считает, что «При чтении ученики научатся ориентироваться в тексте, определять общечеловеческие ценности и получают, наконец, моральное удовлетворение от самого процесса чтения» [2].

Студент должен быть заинтригован при чтении какого-либо иностранного текста. Если он заинтересован содержанием этого текста, то конечно же получит от него гораздо больше, чем ожидается. Именно содержание таит в себе потенциальную возможность побудить у учащихся положительную мотивацию, вызвать потребность в чтении на иностранном языке [3].

Для преодоления трудностей необходимо приготовить преподавателям различный стимулирующий материал для работы с текстом. Это могут быть какие-либо изображения, фотографии, интересный заголовок текста. Для работы с текстом преподавателю необходимо осуществлять правильный подбор различных упражнений, вопросов и заданий к тексту для того, чтобы они мотивировали учащихся на процесс чтения. [4]

В тексте, где содержится большое количество слов можно максимально использовать для развития обучающегося. Например, студент должен выделить и выписать незнакомые слова в словарь, краткие абзацы переводить на родной язык и рассказать на немецком языке, и т.д. Так будет уменьшаться языковые и речевые трудности, создаваться положительная мотивация.

Исходя из всего вышесказанного следует отметить, что работа с текстовым материалом на уроках иностранного языка при правильной организации и в достаточной мере развивает у студентов интерес к изучаемому языку, повышает мотивацию к предмету, так как в процессе чтения происходит осмысление и оценка информации, содержащейся в тексте. При работе с

текстами студенты не только знакомятся с лексикой, изучаемого языка, но и развивают навыки коммуникативного общения и образного мышления. Они приобретают языковые навыки на основе изучения «реального языка», что побуждает их к самостоятельному изучению языка. [4]

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Рогова Г.В., Верещагина И.Н. Методика обучения английскому языку на начальном этапе в средней школе. Пособие для учителя. Просвещение, 1988. 224 с.
2. Селиванов Н.А. Литературно-страноведческий подход к отбору текстов для домашнего чтения // Иностранный язык в школе, 1991, № 1. 5, с. 60-62
3. Носонович Е.В. Мильруд Г.П. Критерии содержательной аутентичности учебного текста // Иностранные языки в школе. 2008. № 2. С. 10-14.
4. Золотова Е.Ю. Работа с текстом на уроках иностранного языка // Старт в науке. – 2017. – № 4-1.

КРЕАТИВНЫЕ ПИСЬМЕННЫЕ ЗАДАНИЯ КАК СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ

*Хамраходжаева Сурайё Жураевна
старший преподаватель, Ташкентский государственный
экономический университет
Ташкент, Узбекистан*

В современном мире общение играет важную роль в нашей жизни. Хорошая коммуникативная компетенция является ключевым фактором для успеха во многих областях деятельности. В университетах и колледжах всего мира преподаватели и педагоги активно ищут способы, чтобы помочь студентам развивать свои коммуникативные навыки.

Креативные письменные задания могут быть использованы для развития различных аспектов коммуникативной компетенции, таких как грамматика, лексика, письменная речь и понимание текстов. Кроме того, такие задания могут помочь студентам

улучшить свои умения в анализе, синтезе и оценке информации, а также в умении излагать свои мысли и аргументировать свои точки зрения.

Одним из примеров креативных письменных заданий, которые могут быть использованы для развития коммуникативной компетенции, являются эссе. Эссе позволяют студентам выражать свои мысли и идеи на определенную тему, а также аргументировать свои точки зрения и доказывать их правильность. Это помогает улучшить умение студентов выражать свои мысли и аргументировать свои идеи в письменной форме.

Еще одним примером креативного письменного задания может быть написание короткого рассказа на заданную тему. Это задание может помочь студентам улучшить свои навыки в создании и развитии историй, что также является важным аспектом коммуникативной компетенции.

Например, Н.Г.Кизрина считает, что креативное письмо представляет собой «особый вид человеческой деятельности по созданию нового оригинального продукта, в качестве которого выступает художественный текст». [1]

Креативные письменные задания также могут быть использованы для развития лексических навыков студентов. Например, задание на написание стихотворения может помочь студентам улучшить свои знания в области поэтического языка и лексики, связанной с темой стихотворения.

Еще одним примером креативных письменных заданий является написание письма. Задание на написание письма может помочь студентам улучшить свои навыки в написании формальных и неформальных писем, а также в использовании соответствующей лексики.

Важно отметить, что креативные письменные задания должны быть интересными и мотивирующими для студентов. Их цель должна быть не только в развитии коммуникативной компетенции, но и в развитии креативности и воображения студентов. Б.А. Глухов и А.Н. Щукин считают, что под коммуникативной компетенцией понимается способность решать средствами иностранного языка актуальные для учащихся задачи общения в бытовой, учебной, производственной и культурной

жизни; умение учащегося пользоваться фактами языка и речи для реализации целей общения. [2]

Таким образом, креативные письменные задания могут быть эффективным средством для развития коммуникативной компетенции студентов. Они помогают студентам улучшить свои навыки в грамматике, лексике, письменной речи и понимании текстов. Кроме того, такие задания могут помочь студентам улучшить свои умения в анализе, синтезе и оценке информации, а также в умении излагать свои мысли и аргументировать свои точки зрения. [3]

Если вы планируете использовать креативные письменные задания в своей работе со студентами, важно учитывать несколько факторов. Во-первых, задания должны быть адекватными уровню знаний и умений студентов. Не стоит давать слишком сложные задания, которые студенты не смогут выполнить. Во-вторых, задания должны быть интересными и мотивирующими для студентов. Они должны быть связаны с реальной жизнью или интересами студентов. В-третьих, важно давать обратную связь студентам на их работу, чтобы они могли улучшать свои навыки и развивать свои коммуникативные способности.

Также стоит отметить, что креативные письменные задания могут быть использованы в различных областях обучения, включая языковое обучение, литературу, историю, социальные науки и другие. Они могут быть адаптированы под различные уровни и возрастные группы студентов.

Одним из главных преимуществ использования креативных письменных заданий является то, что они могут помочь студентам развить свою креативность и воображение. Кроме того, такие задания могут помочь студентам развить уверенность в своих собственных способностях и улучшить их самооценку.

В целом, креативные письменные задания представляют собой эффективный и интересный способ для развития коммуникативной компетенции студентов. Если вы преподаете или занимаетесь обучением, рекомендуется рассмотреть возможность использования креативных письменных заданий в своей работе.

В заключении хотелось бы отметить, что креативные письменные задания могут быть эффективным средством для

развития коммуникативной компетенции студентов. Они помогают студентам улучшить свои навыки в грамматике, лексике, письменной речи и понимании текстов. Кроме того, такие задания могут помочь студентам улучшить свои умения в анализе, синтезе и оценке информации, а также в умении излагать свои мысли и аргументировать свои точки зрения. Важно учитывать уровень знаний и умений студентов, чтобы задания были адекватными и мотивирующими для них.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Кизрина, Н.Г. Письменная речь на иностранном языке как средство развития креативности // Актуальные вопросы немецкой филологии и методики преподавания немецкого языка: сб. научн. тр., Вып. 3. Саранск, 2006. С. 32-38.
2. Глухов Б.А., Щукин А.Н. Термины методики преподавания русского языка как иностранного. М.: Русский язык, 1993. 369 с.
3. Миньяр - Белоручев Р.К. Методический словник. Толковый словарь терминов методики обучения языкам / под ред. Р.К. Миньяр - Белоручева. М.: Стела, 1996. 144 с.

“AQLIY HUJUM” METODINING CHET TIL TA’LIMIDAGI O’RNI

*Turdiyev Hakimjon Jumaboyevich
Namangan Davlat Universiteti jahon tillar fakulteti
nemis va fransuz tillar kafedrasi katta o’qituvchisi*

Ta’limning barcha sohalaridagi kabi chet til ta’limida ham pedagogik texnologiyaning ko‘plab samarali metodlari joriy etilmoqda. Bu metodlarni chet til ta’limiga joriy etilishi sababli chet til ta’limida ham sifat va samaradorlikka erishilmoqda.

Bizga ma’lumki, chet til ta’limida asosiy e’tibor til o’rganuvchining og‘zaki nutqini har bir tomonlama rivojlantirishga qaratiladi. Til o’rganuvchining og‘zaki nutqini rivojlantirishda ko‘plab zamonaviy metodlardan foydalanish mumkin. “Aqliy hujum” metodi interaktiv metodlar orasida birmuncha afzalliklari bilan ajralib turadi.

Uning afzallik tomonlari haqida keyingi o‘rinlarda fikr yuritishni rejalashtirgan holda “aqliy hujum” metodi to‘g‘risida qisqacha tushuncha berish maqsadga muvofiqdir. Bu metod yordamida biror muammoni til o‘rganuvchilarning faol ishtirokida hal qilish mumkin. O‘qituvchi boshqa metodlar bilan ishlaganda qandaydir tashkiliy ishlarga, masalan guruh yoki jamoa tashkil etishga yoki qandaydir shartlarni e‘lon qilishga ma‘lum vaqt sarflashga to‘g‘ri keladi. “Aqliy hujum” metodi bilan ishlanganda esa o‘quvchilar yoki talabalarni darsga jalb qilib olish muhim ahamiyatga egadir.

“Aqliy hujum” metodi biror muammoni yechishda til o‘rganuvchilar tomonidan bildirilgan erkin fikr va mulohazalarni jamlab, ular orqali bir yechimga kelinadigan eng samarali metoddir. Uning og‘zaki va yozma shakllari mavjud. Og‘zaki shaklda o‘qituvchi tomonidan berilgan savolga til o‘rganuvchilarning har biri o‘z fikrini og‘zaki bildiradi. Til o‘rganuvchilardan o‘z fikrlarini aniq va qisqa til xatolariga yo‘l qo‘ymagan holda bayon etilishi talab etiladi. Bu metodning yozma shakli chet til ta‘limida o‘zini oqlaaydi, chunki chet til ta‘limida asosiy e‘tibor og‘zaki nutqni rivojlantirishga yo‘naltiriladi.

“Aqliy hujum” metodi qo‘yidagi tarkibiy qismlardan iborat:

- Muammoli savol tashlash;
- Muammoli savolga javob tariqasida fikr va g‘oyalar bildirish;
- Fikr va g‘oyalarni jamlash
- Fikr va g‘oyalarni guruhlash
- Aniq va to‘g‘ri javoblarni tanlab olish;

O‘qituvchi “Aqliy hujum” metodi bilan ishlaganda qo‘yidagi bosqichlarda talabalar bilan mohirona ish tashkil qila olishi kerak:

1. Til o‘rganuvchilarga savol bilan murojaat bosqichi.
2. Muammoli savolning javoblarini qabul qilish bosqichi
3. Javoblarni til o‘rganuvchilar ishtirokida guruhlash bosqichi.
4. Aniq va to‘g‘ri javoblarni tanlab olish bosqichi.

“Aqliy hujum” metodini qo‘llashda qo‘yidagi asosiy qoidalarga amal qilishga to‘g‘ri keladi:

1. Bildirilgan fikrlar, javoblar muhokama qilinmaydi va baholanmaydi.

2. Keltirilgan javoblar to‘g‘ri, noto‘g‘ri ekanligidan qat’iy nazar hisobga olinadi.

3. Talabalarga muammoli savolning javobini to‘ldirish va kengaytirish imkoniyatlarini taklif etish.

Aqliy hujum” metodi o‘quvchining o‘z oldiga qo‘yilgan maqsadiga qarab amalga oshiriladi:

1. Agar o‘quvchi boshlang‘ich bilimlarini aniqlashni maqsad qilgan bo‘lsa, bu metodni darsning mavzuga kirish qismida qo‘llash yaxshi samara keltiradi.

2. Agar o‘qituvchi o‘tilgan mavzuni yangi mavzu bilan bog‘lamoqchi bo‘lsa, yangi mavzuni o‘tish jarayonida shu metodni tadbiq qilish.

3. O‘tilgan mavzuni mustahkamlash, maqsad qilib qo‘yilgan bo‘lsa, mavzudan so‘ng o‘tilgan mavzuni mustahkamlash qismida “aqliy hujum” metodi yaxshi natija keltiradi.

“Aqliy hujum” metodining qanday afzallik tomonlari mavjud?

Yuqoridagi savolga javob tariqasida qo‘yidagi faktorlarni keltirish mumkin:

- Til o‘rganuvchi o‘z javobini to‘g‘ri – noto‘g‘ri ekanligidan qat’iy - nazar chet tilida fikrini bayon qiladi va ma’lum darajada o‘z og‘zaki nutqini rivojlantiradi;

- “aqliy hujum” metodi barcha o‘rganuvchilarga chet tilida fikrlashga da’vat etadi;

- Barcha fikr va g‘oyalar vizuallashtirilib boriladi;

- Til o‘rganuvchilar chet tilidagi barcha bilimlarini tez – tez takrorlash imkoniyatiga ega bo‘ladilar;

- Til o‘rganuvchilarda chet tilini o‘rganishga qiziqish va ishonch paydo bo‘ladi;

- O‘qituvchida qaysi talaba qay darajadagi bilimga ega ekanligi haqidagi taasavur shakllanib boradi.

Umuman olganda, “aqliy hujum” metodi bilan ishlash o‘qituvchi uchun ham talaba uchun ham yaxshi samara keltiradi. Ushbu metod bilan ishlash o‘qituvchining mahoratini, til o‘rgatuvchining til bilimlarini yaxshilashga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. H.T. Omonov, N.X.Xo‘jayev, S.A. Madyarov, E. U. Eshchonov. Toshkent 2009.
2. Yangi pedagogik texnologiyalar. Toshkent. “O‘qituvchi” nashriyoti. 2006

3. Hudoyberdiyeva Mavluda Ibrayimovna. Toshkent. "O'qituvchi" nashriyoti. 2020 yil.
4. Pedagogik texnologiyalar. H. Abdukarimov. Guliston 2017.
5. Pedagogik Texnologiya. S.I.Mirhayitova. Toshkent. 2020.
6. Shaxsiy tajribalar

CHET TILINI O'RGATISHDA KO'RGAZMALILIK

*Shodiyev Rahimjon Safarovich,
Ergashova Feruza Yuldashevna
Toshkent amaliy fanlar universitet,
Tillar kafedrası katta o'qituvchilari*

Oliy o'quv yurtlarida ham og'zaki nutqni o'rgatish chet tili o'qitishning asosiy amaliy maqsadlaridan biridir. Oliy o'quv yurtini bitiruvchilari, tabiiy nofilologik fakultetlarni tamomlayotgan, har xil kasb egalari, chet tilida og'zaki axborot bera olishlari va suhbatlasha olishlari, o'zlarining ixtisoslari bo'yicha matnlarni o'qib, mazmunini anglab olishlari, chet tilidagi nutqni eshitib tushinishlari kerak.

Mashg'ulot jarayonida ta'lim oluvchilarning o'yin faoliyati orqali o'quv materialini o'zlashtirish masalasi E.I. Passov va M.N. Skatkin kabi metodist va psixologlarning tadqiqotlarida atroflicha o'rganilgan. Chet tillarni o'rgatish kommunikativ texnologiyasining asoschisi E.I. Passov muloqotga o'rgatishda o'yin texnologiyalariga alohida ahamiyat beradi. Uning fikricha, o'yin bu faoliyatdir, bunday faoliyatning mazmuni bilishga, nutqiy harakatlarga o'rgatishdir. M.N. Skatkinning ta'kidlashicha, har qanday didaktik o'yinni tashkil qilishdan oldin, u qanday maqsad va vazifalarni amalga oshirishga mo'ljallanganligini avvaldan rejalashtirish muhimdir [2. 72-76b].

Ma'lumki, ta'limda ko'rgazmalilik asosiy didaktik prinsiplardan hisoblanadi. Ta'lim jarayonida turli ko'rgazmali qurollardan foydalanishga harakat qilamiz. Ko'rgazmali usulning muhimligi o'rganilayotgan narsa va hodisalarni hissiy idrok etishga, ularni kuzatib mushohada qilishga ta'lim oluvchini undash, mantiqiy va nazariy elementlarning birligiga ishonch hosil qilishga, nihoyat nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llay olishga o'rgatishdan iborat.

Ta'limda ko'rgazmalilik usuli namoyish etish, illyustratsiya va ekskursiya tariqasida olib boriladi. Ta'lim jarayonida namoyish etish

usulidan foydalanish asosiy materialning xarakteriga – mazmuni, shakli va hajmiga bog‘liq[3.29b] O‘rganilayotgan predmetning tabiiy holatini mashg‘ulot jarayonida ko‘rsatishga sharoit (imkon) bo‘lmasa, turli rasm, foto-rasm, syujetli rasm, sxema, jadval, diafilm, kino film, videofilm va boshqalardan foydalanish mumkin.

Tasviriy ko‘rgazmali materiallar turliligi har xil qo‘llashni talab etadi. Masalan:Buyum va narsalarni tabiiy holda ko‘rsatish ikki usulda namoyish etiladi.

a) o‘tilayotgan mavzuga oid badiiy ko‘rgazma materiallari o‘qituvchi bayon qilayotgan bir vaqtda (faqat o‘qituvchi ko‘rsatadi).

b) tabiiy ko‘rgazmali materiallarning soni yetarli bo‘lsa ular har bir ta’lim oluvchiga beriladi.

Ko‘rgazmalilik prinsipiga asosan tinglovchilarga bilim konkret vositalar orqali beriladi. Ko‘rgazmalilik metodi ta’lim oluvchilarning kuzatuvchanlik qobiliyatini, kuzatilgan predmet, voqea hodisalardan mantiqiy xulosalar chiqara olish qobiliyatlarini o‘stirishini ifodalaydi, bu esa amaliyot darslarini samaradorligini oshiradi. Ko‘rgazmali qurollar yordamida konkret faktlardan umumlashgan xulosalari chiqariladi, o‘rganilayotgan aspektlar, matnlar tez tushuniladi, tez o‘zlashtiriladi. Ta’lim oluvchilar rasmlar, diafilmlar, kinofilmlar, video filmlardan foydalanishlari natijasida fikrlash, gapirish, ixtisoslariga oid matnlarni anglashlari muhim ahamiyat kasb etadi, nutq malakalari ham takomillashib, rivojlanib boradi.

O‘qitilayotgan mavzuning xarakterini hamma vaqt auditoriyada ochib bo‘lmaydi. Og‘zaki, nutq o‘stirish mashg‘ulotlarida ekskursiya metodidan foydalanish mumkin. Mavzuni ekskursiya usuli bilan ham ko‘rsatish mumkin. Bu usulda o‘rganilayotgan narsa hodisalarni tabiiy sharoitda kuzatish.

Bu mashg‘ulotga o‘qituvchi yaxshi tayyorlanib, ushbu mavzuga oid barcha yangi so‘z va iboralarni tuzib, Ta’lim oluvchilarga tushuntirib, lug‘at daftarlariga yangi so‘zlarni tuzib, qayd qilib, unga nisbatan savol - javob tuzib darsni mazmunli tashkillashtirsa maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Metodlar va usullarni tanlash o‘qituvchi mashg‘ulotda hal qilishi mo‘ljallangan masalaga bog‘liq bo‘ladi. Yangi materialni bayon etishda bir xil metodlar qo‘llansa, uni mustahkamlashda ikkinchi va

mavzuni umumlashtirishda yana boshqa xil metodlar qo'llanadi. Mashg'ulotning turli bosqichlarida puxta o'ylash va samarali usullar hamda metodlarni tanlash juda muhimdir.

Garchi har bir o'qituvchining ishida anchagina usul va metodlar mavjud bo'lsada, ularni qo'llashdan ko'zlanadigan maqsad ta'lim oluvchining ta'limiy ishlarini faollashtirishdir [1.63-67b].

Chet tili darslarida ko'rgazmalilik juda muhim bo'lib, o'qitish jarayonining ishini osonlashtiradi. Zotan, o'qish o'rganish diqqat-e'tiborni talab qiladigan, murakkab faoliyatdir va unda o'tkir aql, mustahkam iroda, tiniq tasavvur, kuchli xotira zarur. O'qituvchining vazifasi samarali usul va metodlardan foydalanib ta'lim oluvchilarda ana shu sifatlarni tarkib toptirish va ularga qiyinchiliklarni yengishni o'rgatishdir.

O'qituvchi ta'lim oluvchilarni fikr doirasini kengaytirish to'g'risida doimo g'amxo'rlik qiladi. Ta'lim berish o'qituvchi oldida ta'lim oluvchilarga oddiygina bilim berish emas, balki ularni fikr doirasini kengaytirish, qiziquvchanligini oshirish va ularda o'zi o'qitadigan fanga muhabbat uyg'otish vazifasi turibdi.

Xulosa qilib aytganda, mashg'ulot jarayonining samaradorligi o'qituv- chining ta'lim oluvchilarga o'quv faoliyatini tashkil qilish va boshqarishga yo'naltirgan faoliyati qanday darajada yaxshi rejalashtirilganiga va bu reja qanday amalga oshirilganligiga bog'liq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Jalolov J. "Chet tili o'qitish metodikasi", Toshkent "O'qituvchi nashriyoti" 1996.
2. Маллаев О. Янги педагогик технологиялар. Toshkent 2000й
3. Zaripova R.A. "Chet tillar o'qitish metodikasidan qo'llanma", Toshkent
4. "O'qituvchi" 1986 y.
5. Saydaliyev N. " Yangi pedagogik texnologiya" Toshkent 2008 yil.

INGLIZ TILINI O‘QITISHDA KINOFILMLARDAN FOYDALANISH

Axmadaliyeva Madinabonu

Namangan davlat pedagogika instituti

Xorijiy til va adabiyoti: ingliz tili yo‘nalishi 1-bosqich talabasi

Hozirda ko‘pchilik pedagoglar tomonidan o‘quvchilarga ingliz tilini yaxshi o‘zlashtirish uchun kinolarni tomosha qilish tavsiya etiladi. Albatta, buning uchun oddiygina ko‘rishning o‘zi yetarli emas, ya‘ni ko‘rgan kinomiz foyda berishi uchun turli xil topshiriqlardan foydalanishimiz zarur.

Avvalo, ingliz tilini o‘qitishda kinolar qanday ahamiyatga ega ekanligini bilib olsak. Albatta, faqatgina tarqatma materiallar va kitoblardan foydalanish o‘quvchilarni zeriktiradi. Kino tomosha qilish esa ularga zavq bag‘ishlab, o‘rganish jarayonini qiziqarliroq qiladi. Misol uchun **"Harry Potter"** [1] filmi afsonalarga va mo‘jizaviy hodisalarga boy bo‘lganligi uchun ingliz tiliga qiziqтира oladi. Yana bir kinolardan oladigan foydamiz shundaki, o‘quvchilarning talaffuziga kinolar ijobiy ta’sir qiladi. Chunki ular haqiqiy ingliz tilida gapiruvchilar kabi talaffuz qilishga urinadi. **"The sound of music"** [2] filmi ajoyib talaffuzli aktyor va aktrisalarga ega hisoblanib, talaffuzni chiroyli qilishga ajoyib misol bo‘la oladi. Boshqa foydali tarafi, filmni tomosha qilayotganda, yangi so‘zlarga duch kelinadi va bu orqali so‘z boyligi oshadi. **"Home alone"** [3] filmida juda ham ko‘p foydali so‘zlar va iboralar uchragani uchun so‘z boyligini oshirish uchun samarali manba hisoblanadi. Film tomosha qilish orqali ham grammatikani o‘rganish mumkin. Misol uchun, film ko‘rayotgan jarayonda o‘qituvchi kino qahramonlarining qaysi zamonda yoki gapning qaysi turidan foydalanganini aytib o‘tishi mumkin. Misol qilib, **"Back to the future"** [4] filmini oladigan bo‘lsak, qahramonlar o‘tmish, hozir va kelajak zamonlarida yurishadi. Shu sababli ular hozirgi, o‘tgan va kelasi zamon fe‘llarida gapirashadi. Shuningdek, o‘qituvchilar o‘quvchilarining ingliz tilidagi eshitish qobiliyatlarini o‘stirishi va ingliz tilidagi so‘zlashuvchilarni tushunishlari uchun filmda aytilgan so‘zlarni eshitib, yozib kelish topshirig‘ini berishlari ham joiz. Ularga ozgina oson bo‘lishi uchun kino qahramoni juda ham tez gapirmaydigan film tanlanishi maqsadga muvofiq bo‘ladi. **"Forrest**

Gump” [5] filmi bunga yaqqol misol bo‘la oladi. Chunki bosh qahramon Forrest aqliy zaifligi tufayli sekin gapiradi. Ba‘zan o‘quvchilarda o‘qish uchun yetarlicha motivatsiya yetishmaydi. Shu paytlarda ingliz tilida motivatsion filmlar ko‘rsa, ham ruhiyati ko‘tariladi, ham bilimi o‘sadi. **“The Pursuit of Happiness”** [6], **“Eddie the eagle”** [7] va **“Joy”** [8] filmlari shular jumlasiga kiradi. Til o‘rganuvchilar shuni bilishi lozimki, ingliz tilidagi ba‘zi so‘zlarning talaffuzi bir-biriga o‘xshab ketadi. Agarda noto‘g‘ri talaffuz qilinsa, gapning ma‘nosi o‘zgarib ketish ehtimoli juda katta. Shu sababli modomiki o‘quvchi kinodagi shunday so‘zlarni ham kinolardan topib, o‘rgansa, adashish ehtimoli kamayadi. So‘zlashuv qobiliyatini oshirish, o‘tgan mavzulardan foydalanish va lug‘at boyligini kengaytirish uchun bir filmni tomosha qilgandan so‘ng, uni guruh bo‘lib muhokama qilish juda ham foydali hisoblanadi. Bundan tashqari, kino ko‘rish orqali boshqa millat vakillari madaniyatini o‘rganish imkoniyatimiz paydo bo‘ladi. Chunki ular o‘z madaniyatini, millatini ijro etadilar. Bu orqali o‘quvchilar ingliz tilida so‘zlashuvchi davlatlar madaniyatiga kirib boradi. Bu esa o‘z navbatida til o‘rganishiga yordam beradi. Buning ma‘nosi shundaki, biz o‘sha mamlakatdagi odamlar ertalab qanday salomlashishini o‘rganilsa, lug‘at boyligimiz oshadi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, kino orqali ingliz tilini o‘rganish jarayoni juda ham katta foyda beradi. Grammatika, lug‘at boyligi, eshitib tushunish, qolaversa, so‘zlashuv ham bu metod tufayli rivojlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. “Harry Potter” https://youtu.be/_DlwjeeDtc4
2. “The sound of music” https://youtu.be/RWSKXWB7_9Y
3. “Home alone” https://youtu.be/aRu_K5KY0xY
4. “Back to the future” <https://youtu.be/HKU6wzam9ZM>
5. “Forrest Gump” <https://youtu.be/mCCW0Ob2RS0>
6. “The Pursuit of Happiness” https://youtu.be/JuG4c9Z6__k
7. “Eddie the eagle” <https://youtu.be/hyzQjVUmIxx>
8. “Joy” <https://youtu.be/uR-2TiQVY-k>

CHET TIL TA'LIMIDA ILG'OR PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING O'RNI

*Nafisa Buranova Ziyodullayevna Namangan davlat Universiteti
70230101 - Lingvistika (Nemis tili) 2 -bosqich magistranti*

Xorijiy tillar darsligida og'zaki nutqni rivojlantirish borasida ko'plab olimlar o'zlarining qimmatli fikrlarini bildirganlar. Og'zaki nutqni o'rgatishning eng munozarali va muammoli xususiyatlaridan biri shundaki, u o'quvchilarning amaliy bilish faoliyatida markaziy o'rin tutadigan muhim lingvistik vositadir. Umumiy tilshunoslikda fikrni og'zaki bayon etish kabi nutqiy faoliyatni o'rganish mavzuning dolzarbligi hisoblanadi. Har bir inson ma'lum darajadagi intellektual salohiyatga ega. Ana shu botiniy qudratning to'la ro'yobga chiqishi uchun barcha zarur shart-sharoit yaratilsa, ong barcha qotib qolgan eski g'oya va e'tiqodlardan xalos bo'ladi, har bir inson eng avvalo Alloh taolo bergan noyob qobiliyat va iste'dodlarni o'rganadi. Inson uchun o'z oilasi, millati va xalqi, davlati farovonligi, baxtu saodati va manfaatlariga to'la fidoyi bo'lsa, shunday jamiyat shu qadar to'liq rivojlanadiki, uning tezligi va samaradorligini tasavvur ham qilib bo'lmaydi. Inson hayotidagi har qanday o'zgarishlar tilshunoslik fanining rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Chet tillarni nazariy o'rganish barcha talabalarning bilim darajasini oshiradi. Professor A.A. Abduazizov ta'kidlaganidek, "...lingvistik dalillarni ongli ravishda egallash, nazariy bilimlarni ongli ravishda ilmiy izlanish ona tilimizni ham, chet tillarimizni ham amaliyotda o'rganishga yordam beradi." Dunyoda rivojlanmaydigan narsa yo'q, chet tillari ham bundan mustasno emas. Bir tomondan, til ijtimoiy hodisa va tizim sifatida doimo takomillashib, takomillashib borsa, ikkinchi tomondan, bu hodisani o'rganuvchi ilm-fan jadal rivojlanmoqda. O'zimizni anglash, ichki tuyg'ularimizni anglash, ularni ifoda etish ham tilimizga, uning bizga berayotgan imkoniyatlariga bog'liq. Til jamiyat, uning taraqqiyoti, ravnaqi va taraqqiyotini ta'minlovchi vositadir. Ta'limning ijtimoiy tartibi har tomonlama rivojlangan shaxsni shakllantirish va maktablarda tilni amaliy, tarbiyaviy va tarbiyaviy maqsadlarda o'rganish vazifasidir. Har qanday maqsad zaruratdan kelib chiqadi. Maqsad tushunchasi rejalashtirilgan natijani, xayoliy natijani bildiradi. Chet tillari maktabda

amaliy, tarbiyaviy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlarda o'rganiladi.

Dunyoning barcha joylarida bo'lgani kabi O'zbekiston hududida ham xalq orasida ona tilidan boshqa tillarni bilish azaldan an'anaga aylangan. 20-asrda fan va texnikaning deyarli barcha sohalarida ko'plab kashfiyotlar va ixtirolar amalga oshirildi. Fan jamiyatimizning bevosita ishlab chiqaruvchi kuchiga aylanib bormoqda. Har qanday jamiyatning kelajagi uning ajralmas qismi bo'lgan ta'lim tizimining rivojlanish darajasi bilan belgilanadi. Bugungi kunda mustaqil taraqqiyot yo'lidan borayotgan mamlakatimizda uzluksiz ta'lim tizimini isloh qilish va takomillashtirish, ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalarini joriy etish va ta'lim samaradorligini oshirish davlat siyosati darajasiga ko'tarildi.

Chet tilini bilish bugungi kunda juda muhim bo'lganligi sababli, ta'lim sohasidagi eng dolzarb masalalardan biri chet tillarini o'qitish tizimini isloh qilish, o'qitish jarayonida zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda o'qitishning zamonaviy uslublaridan foydalanishga qaratilgan. Chet tilini o'rgatishda qo'llaniladigan uchta usul: tanishish, amaliyot va qo'llash. Ushbu uchta atama tadqiqotlarda familiyalar bilan atalgan. Ko'pchilikka ma'lum bo'lgan va o'qitishda bevosita kuzatilishi mumkin bo'lgan bu usullar talaba nuqtai nazaridan nomlanadi. Chet tilini o'rganishda talabaning vazifasi o'quv materialidan foydalanishdir. Chet tilini o'rganish tizim sifatida qaralganda, u o'qituvchini ham, o'quvchini ham qamrab oladi. O'qituvchi o'quvchilarning o'quv faoliyatini tashkil etish uchun javobgardir. Talabalarning bog'lash, mashq qilish va qo'llash vazifalari metodik tilda o'qitish usullari deb ataladi. Ular "ta'lim usullari" deb ataladi. Bu metodlar ta'lim maqsadlariga erishish vositalari bo'lishi bilan birga, ularni o'quv materialini o'zlashtirish bosqichlari sifatida ham ko'rish mumkin.

Bugungi kunda ta'lim tizimining barcha bosqichlarida zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda ilg'or o'qitish usullarini joriy etish, yanada navqiron avlodning xorijiy tillarga bo'lgan qiziqishini oshirish va o'z navbatida, ushbu tillarni ravon bilish mutaxassislar tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish rejalashtirilgan. Xorijiy tillarni izchil o'rganishda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan unumli foydalanish muhim ahamiyatga ega. "Tanishuv" usulidan

foydalanilganda soʻz va iboralar, grammatik hodisalar, matnlar kabilar oʻrganiladi. Oʻquvchi ularni eshitishi, koʻrishi, eshitishi va koʻrishi mumkin. Ular idrok etilganda sezgilar orqali idrok qilinadi va mazmunini oʻqiydi. Oʻzbekistonda istiqlol bayrami munosabati bilan taʼlim tizimida tub oʻzgarishlar amalga oshirildi. Oliy va oʻrta maxsus, kasb-hunar taʼlimi muassasalarida tahsil olayotgan yoshlarning maʼnaviy dunyosini boyitish, ularning bilim va salohiyatini yuksaltirish bugungi kunning eng dolzarb masalalaridan biridir.

Oʻz milliy anʼana va madaniyatini oʻrganishi kerak, chunki aqliy faoliyat inson maʼnaviy kamolotining yetakchi tarkibiy qismlaridan biridir. Milliy anʼanalar har qanday xalq maʼnaviy hayotining muhim qismidir. Shunday qilib, inson milliy urf-odat va madaniyatimizni, tilimizni eʼzozlab, chet tillarini oʻrganishga intiladi, chunki til oʻrganish orqali imkoniyatlarimiz kengayib boradi. Hozirgi kunlarda oʻquv jarayonida interfaol usullar, innovatsion texnologiyalar, pedagogik texnologiyalardan foydalanishga qiziqish ortib bormoqda. Taʼlim jarayoni, buning sabablaridan biri hozirgi kunga qadar talabalarga faqat tayyor bilimlarni oʻrgatishdir. Zamonaviy texnologiyalarni oʻrgatish ularni mustaqil fikrlashni talab qiladigan masalalarni topish, tahlil qilish va xulosa chiqarishga oʻrgatadi. Bu jarayonda talaba boshqaruvchi, yoʻnaltiruvchi rol oʻynaydi, taʼlim oʻquvchilarga qaratiladi. “Innovatsiya” yangilik kiritish, yangilik kiritish demakdir. Innovatsion texnologiyalar - bu pedagogik jarayon va oʻquvchilar va talabalar faoliyatiga innovatsiyalarni joriy etish va uni amalga oshirishda asosiy interfaol usullarning toʻliq majmuasi mavjud. Interfaol metodlar oʻquvchi va oʻquvchi, oʻquvchi va internet, oʻquvchi va oʻquvchi oʻrtasidagi fikrlash, yaʼni pedagogik taʼsir usullarini bildiradi va taʼlim tizimining asosiy boʻgʻini hisoblanadi. Ushbu usullarni qoʻllashda oʻqituvchi va oʻquvchilar birgalikda ishlashlari kerak boʻladi. Oliy oʻquv yurtlarida zamon talablari darajasida malakali mutaxassislarni egallashda zamonaviy oʻqitish uslublari, pedagogik texnologiyalar, innovatsion texnologiyalar muhim ahamiyat kasb etib, pedagogik mahorat talabalarning jahon andozalari darajasida malakali mutaxassis boʻlib yetishishini taʼminlamoqda.

Hozir dunyo shu qadar tez rivojlanmoqdaki, bugungi yangilik ertaga eskirib qoladi. Shuning uchun ham maʼlumotni oʻz vaqtida olish uchun inson axborot texnologiyasini yaratdi. Kompyuter maʼlumotlarga

kirishning oddiy va qulay usulidir. Ma'lumotlar bilan ishlaydigan odam, shaharda yoki dunyoning boshqa joyida bo'lishidan qat'i nazar, ma'lumotlarga kirish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak. Bu va shunga o'xshash boshqa muammolar hozirda kompyuterlar yordamida hal qilinmoqda. Kompyuterlar inson hayotining barcha jabhalariga shiddat bilan kirib kelmoqda, ularning soni va foydalanish doirasi butun dunyoda kengayib bormoqda. Bu kompyuterlarning kundan-kunga rivojlanishiga imkon beradi. Bularning barchasi ta'lim tizimiga o'z ta'sirini o'tkazmoqda. Hozirgi zamonda puxta bilimga ega bo'lish uchun axborot texnologiyalarini o'zgartirish zarur, chunki ta'lim tizimi hamisha zamonaviy bo'lishi kerak. Zamonaviy talab – yangi axborot texnologiyalari yordamida istalgan joyda o'qish, ixtiyoriy ta'lim muassasalari bilan muloqot qilish, dunyoning istalgan nuqtasidan axborot olish imkoniyatiga ega bo'lgan yangi o'quv muhitidir. Internet bu borada bizga yordam berishi mumkin.

Mamlakatimiz ta'lim tizimida jiddiy o'zgarishlar amalga oshirilmoqda. Ayniqsa, turli ta'lim shakllari orasida masofaviy ta'lim keng qo'llanilayotgani quvonarlidir. Ma'lumki, bu usul ko'plab afzalliklarga ega. Hozirgi kunda mamlakatimizda yosh avlodga ta'lim, tarbiya, bilim berish, zamonaviy axborot texnologiyalariga yondashish, ularni yangi texnika va texnika bilan ishlashga o'rgatish borasida ko'plab ijobiy ishlar amalga oshirilmoqda.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, til o'rgatishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish juda muhim bo'lib, bu katta mahorat, o'z ustida ko'p ishlash, yetarli bilim, ko'nikma va malakalarni talab qiladi. Ma'lumki, o'qituvchilik kasbi boshqa kasblardan farqli o'laroq, ko'p qirrali mas'uliyatni o'z ichiga oladi, birinchidan, bu shaxsni shakllantirish, ya'ni inson ruhiyatini chuqur bilish va ikkinchidan, ta'limning barcha vositalari, usullari va usullarini, ta'lim jarayonini samarali tashkil etish, ya'ni erishish, o'qitishning samaradorligi, uchinchidan, jamiyat va tabiat taraqqiyoti jarayonida o'ziga xos sifatlarni shakllantirish. O'qituvchi yosh avlod shaxsini jamiyat talablariga muvofiq har tomonlama shakllantirishi kerak. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, til o'rgatishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish juda muhim va bu o'qituvchidan katta mahorat, o'z-o'zini takomillashtirish, yetarli bilim, ko'nikma va malakalarni talab qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Jalolov J. “Chet tili o‘qitish metodikasi” Toshkent, “O‘qituvchilar nashriyoti” 2011[1]
2. Mirollyubov A.A. Rahmonov M.V. Setlin V.S. “Umumta’lim maktablarida chet tillarini o‘qitishning umumiy metodikasi” Toshkent “O‘qituvchi”2009[2]
3. Saidaxmedov N. “Yangi pedagogik texnologiyalar” 1-son “Xalq ta’limi” jurnali 2009 y.[3]
4. Bekmuratova U. B. Abstract on "The use of innovative technologies in teaching English." Tashkent - 2012[1]
5. Otaboeva, M. R. The use of modern innovative technologies in foreign language teaching and its effectiveness.

CHET TILI DARSLARIDA O‘QUVCHILARNING TIL KO‘NIKMALARINI OSHIRISHDA ERTAKLARNING O‘RNI

*Jamoliddinov Shokhijakhon Ulug‘bek o‘g‘li
Namangan Davlat Universiteti. Lingvistika. Nemis tili yo‘
nalishi 2-bosqich magistranti*

Wenn man an die Sprachaufgaben im Fremdsprachenunterricht denkt, fallen uns immer Lückentexte, Frage-Antwort Methoden nach dem Schema „Der Mann hat ein Auto. Was hat der Mann? Wie ist sein Auto? Welche Farbe hat sein Auto?“ und andere ein. Die neuen Lehrwerke sind hingegen voller verschiedenen Aufgaben, in denen die Kreativität der Schüler und –innen im Vordergrund steht. Da heutzutage vier Fertigkeiten wie Lesen, Hören, Schreiben und Sprechen gleichzeitig beigebracht werden müssen, ist es manchmal schwer für die Schüler, alles im Griff zu haben. Aus diesem Grund halte ich immer für sinnvoll, alle Fertigkeiten auf einmal um ein Thema herum zu bilden. Da können die Märchen die sinnvollste Methode sein und den Sprachlehrern helfen.

In jedem Lehrwerk findet sich eine Vielzahl unterschiedlicher Aufgaben, die von Lehrwerkautoren oft mit großer Fantasie erarbeitet und dann von Lehrkräften so selbstverständlich eingesetzt werden, dass

ein Nachdenken über sie kaum zu lohnen scheint.¹ Aber wenn man die Märchen als Unterrichtsmaterial nimmt, können sie jeder Sprachkompetenz passen. In meinem Artikel geht es darum, wie man die Märchen als Unterrichtsmaterial verwenden kann.

Wollen wir als Erstes Leseverstehen nehmen: beim Lesen der Märchen können die Fremdsprachenlerner immer neuen Wörtern begegnen, sodass sie sich ins Wörterbuch blättern sollen. Außerdem dienen die Märchen zum Üben der deutschen Grammatik, wo alle Grammatikregeln korrekt gebraucht werden und nicht verbessert und korrigiert werden müssen. Das macht doch den Lernern leichter und einfacher, sich die Grammatik zu prägen. Hinzu kommt noch, dass es in den Märchen oft Dialoge gibt, die für die Aussprache der Lerner nützlich sind. Diese Gespräche sind fertige Materialien für die Lerner und sie können später die Wendungen, die in diesen Gesprächen benutzt werden, in die Praxis bringen. Bei den Schulkindern können die Märchen die Weltanschauung bereichern und sie erweitern. All das kommt nur vom Lesen solcher Texte.

In heutiger Zeit ist es nicht schwierig, die Audioformate der Märchen zu finden. Es gibt sogar die ganzen Webseiten, die dafür gewidmet sind. Die Märchen, die man gelesen hat, kann man da von den Autoren mit eigenen Ohren hören und gleichzeitig lesen. Beim Hören der Märchen lernen die Schüler, wie man in Stellen reagiert und wie die Interjektionen verwendet werden. Es ist doch von Belang, die Wörter auf richtige Weise zu gebrauchen. Dabei helfen die Märchen in großem Sinne. Beim Vorlesen von Märchen hören Kinder Geschichten, entwickeln ihre eigene Vorstellung von Ereignissen und nehmen diese wertvollen Lektionen und Botschaften langsam auf. Einige werden sie früher anwenden, andere später, aber alle machen sie zu besseren Menschen. Die wertvollsten Botschaften, die Kinder aus einem Märchen lernen, sind:

1. dass unser Handeln Konsequenzen hat,
2. dass das Gute das Böse besiegt,
3. dass selbst gewöhnliche Charaktere die größten Hindernisse überwinden können.

---

¹ Real, Willi (1981): Methodische Konzeptionen von Englischunterricht. Sprachdidaktische Grundfragen und mediendidaktische Konsequenzen am Beispiel Lehrwerk. Paderborn.

Dies sind die wichtigsten Lektionen, die Kindern helfen, Herausforderungen zu meistern. Sie sind eine Quelle der Inspiration, wenn Kinder das Gefühl haben, nicht zu wissen, was sie tun, und wohin sie gehen sollen.

Hier möchte ich eine der berühmtesten Geistesgrößen des 20. Jahrhunderts, Albert Einstein zitieren, der etwas Wichtiges über Kinder und Märchen zu sagen hatte:

“Wenn Sie möchten, dass Ihre Kinder intelligent sind, lesen Sie ihnen Märchen vor. Wenn Sie möchten, dass sie intelligenter sind, lesen Sie ihnen mehr Märchen vor.“¹ Hinzufügend kann ich auch sagen, es ist doppelt nützlich, wenn sie die Märchen in einer anderen Sprache lernen. Da lernt man nicht nur Eigenes, sondern auch andere Kulturen kennen. Im Unterricht werden die Märchen nacherzählt und werden die Schüler gefragt, wie die Ereignisse noch anders formuliert werden können. Es gibt spezielle mündliche Übungen nach dem Textlesen wie nacherzählen, Rollenspiel und Dialoge nachspielen und andere.

Bei den Schreibfertigkeiten ist es auch vom Nutzen, die Märchen zu lesen und sie zu analysieren. Da besteht Rechtschreibunterricht aus dem individuellen Abarbeiten von Karteikarten-Aufgaben; da werden Unterrichtsthemen auf einer Vielzahl von Arbeitsblättern abgehandelt, die Kinder nun mit Laufzetteln nacheinander abarbeiten; da wird Fördern auf das Durcharbeiten eines Förderheftes reduziert. Der dirigistische Frontalunterricht wird vom Dirigismus des Materials abgelöst, die Autorität der Lehrkraft von der Autorität der Kartei. Der Effekt ist aber derselbe: Die Kinder sollen den vorgegebenen Anweisungen und Aufgaben folgen, wenn auch in individuellem Tempo und in selbst gewählter Reihenfolge. Im Unterricht kann man die Märchen von Gebrüder Grimm, Heinrich Heine als Beispiel nehmen. Besonders sind die Volksmärchen wie Aschenputtel, die Bremer Stadtmusikanten, Hänsel und Gretel, Rotkäppchen und andere für den Fremdsprachenunterricht geeignet. Außerdem können die Lerner die Märchen erörtern und dazu Interpretationen schreiben. Sie können ihre eigenen Meinungen über die Ereignisse in den Märchen geben und am Ende ein Fazit ziehen.

---

¹ Portmann-Tselikas, Paul R. (2001): „Aufgaben statt Fragen. Sprachenlernen im Unterricht und die Ausbildung von Fertigkeiten“. Fremdsprache Deutsch.

BENUTZTE LITERATUR

1. Weskamp, Ralf (2003): Fremdsprachenunterricht entwickeln. Grundschule Sekundarstufe 1- Gymnasiale Oberstufe. Hannover.
2. Piepho, Hans-Eberhard (2003): Lerneraktivierung im Fremdsprachenunterricht. „Szenarien“ in Theorie und Praxis. Hannover.
3. Portmann-Tselikas, Paul R. (2001): „Aufgaben statt Fragen. Sprachenlernen im Unterricht und die Ausbildung von Fertigkeiten“. Fremdsprache Deutsch.
4. Real, Willi (1981): Methodische Konzeptionen von Englischunterricht. Sprachdidaktische Grundfragen und mediendidaktische Konsequenzen am Beispiel Lehrwerk. Paderborn.

CHET TIL O'RGATISHDA HAMKORLIK TA'LIMI METODI

*Shamshitdinov Ulug'bek Zokirjonovich
NamDU o'qituvchisi*

Bizga ma'lumki, shu yili prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev raisligida chet tillarini o'qitish tizimini takomillashtirishga bag'ishlangan videoselektor yig'ilishida 2021-yildan chet tili o'qituvchilariga milliy va xalqaro sertifikatga ega bo'lish talabi kiritilishi xaqida ta'kidlangandi. Bu esa biz chet tili o'qituvchilarining yelkasiga ulkan mas'uliyatni yuklaydi. Endi an'anaviy dars metodlari o'rniga yangi AKTdan foydalangan holda interfaol usullar asosida dars jarayonini tashkil qilishimiz lozim. Bu ta'lim davr talabi ham bo'lib, o'qituvchini o'z ustida yana ham ko'prok ishlashga to'g'ri keladi. Maqolada ham dars o'tishning yangi usullariga e'tibor qilar ekanmiz avvalo, bu usullarning turi va samarasiga e'tibor qaratish lozim.

Avvalo, maqolamiz boshida, hamkorlikda ta'lim berish texnologiyasi nima ekanligi haqida fikrga ega bo'lib olsak.

Hamkorlikda o'qitish texnologiyalari hamkorlik pedagogikasi asosida shakllangan bo'lib, u an'anaviy pedagogikadan quyidagicha farqlanadi: An'anaviy ta'limda o'qituvchi pedagogik jarayonning sub'yekti, o'quvchi esa ob'yekti deb qaraladi. Hamkorlikda o'qitish

o'quvchining ta'lim-tarbiya olish motivlarini rivojlantirib borish orqali hamda o'quv-tarbiya jarayonini insonparvarlashtirish tamoyillarini amalga tatbiq qilgan holda yuqori natijalarga erishishni ta'minlaydi.

Hamkorlikda o'qitish quyidagi natijalarga erishish imkonini beradi:

- o'quvchining o'rganish jarayonini boyitadi;
- o'quvchilarga ular o'rtasida taqsim qilinib, o'zlashtirilgan kognitiv axborotlar to'plamini beradi;
- o'quvchilarda materialni o'rganishga ishtiyok uyg'otadi;
- o'quvchilarning o'z shaxsiy bilim va dunyoqarashlarini shakllantirish imkoniyatlarini kengaytiradi;
- axborotlarni ikki tomonlama almashish samaradorligini oshiradi;
- o'quvchilarga mustaqil hayotga tayyorlanishlari uchun zarur bilimlarni beradi;
- turli xil madaniyat va ijtimoiy-iqtisodiy guruhlar o'rtasida ijobiy o'zaro munosabatlarni oldinga suradi.

Hamkorlikda o'qitish texnologiyasi mualliflaridan biri bo'lgan R.Slavinning ta'kidlashicha, o'quvchilarga topshiriqlarni hamkorlikda bajarish uchun ko'rsatma berilishi yetarli emas. O'quvchilar tom ma'nodagi hamkorlik, har bir o'quvchining qo'lga kiritgan muvaffaqiyatidan quvonish, bir-biriga sidqidildan yordam berish hissi, qulay ijtimoiy-psixologik muhit vujudga kelishi zarur. Mazkur texnologiyada o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirish sifatini aniqlashda ularni bir-biri bilan emas, balki har bir o'quvchining kundalik natijasi avval qo'lga kiritilgan natija bilan taqqoslanadi. Shundagina o'quvchilar o'zining dars davomida erishgan natijasi komandaga foyda keltirishini anglagan holda mas'uliyatni his qilib, ko'proq izlanishga, bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishga intiladi. Hamkorlik pedagogikasida esa o'quvchi o'z o'quv faoliyatining sub'yekti sifatida qaraladi. Bunda o'qituvchi va o'quvchi pedagogik jarayonning sub'yektlari sifatida tenglashib, hamkorlik pedagogikasi jarayoni hosil bo'ladi. Ular o'zaro hamkor, hamdo'st, hamijodkor, hamishtirokchi, hamdard, hamboshqaruvchi bo'ladilar. Hamkorlik munosabatlari o'qituvchilar orasida, ma'muriyat bilan o'quvchilar va o'qituvchilar tashkilotlari bilan, rahbarlar, ota-onalar, jamoatchilik orasida ham o'rnatiladi.

Umuman, hamkorlikda o'qitish metodlari quyidagi beshta xususiyatga ega:

1. O'quvchilar birgalikda, umumiy topshiriq yoki o'qitilayotgan faoliyat ustida ishlashadi, bu guruhli ish orqali yaxshi o'zlashtiriladi.
2. O'quvchilar 2-5 a'zodan iborat tarkibda kichik guruhlarda birgalikda ishlashadi.
3. O'quvchilar umumiy vazifalarning yechimini topishga erishish yoki o'rganish faoliyatini amalga oshirish uchun guruh tomonidan ishlab chiqilgan hamda ijtimoiy qabul qilingan xulq-atvor mezonlariga rioya qilishadi.
4. O'quvchilar ijobiy va mustaqil bo'lishadi. Umumiy vazifalarning yechimini topishga erishish yoki o'rganish faoliyati bo'yicha ishlarni tashkil etish, o'quvchilarning bir-birlariga ko'maklashishlari talab etilishini qisobga olgan holla tuzilgan bo'ladi.
5. O'quvchilar o'z ishlari ixtiyoriga yoki boshqacha aytganda, o'qishga, ta'lim olishga, shaxsan mas'uliyatli va javobgardirdar.

Hamkorlikda ta'lim texnologiyasida, asosiy ta'lim oluvchi bo'lgan, obyekt emas subyekt hisoblangan o'quvchidan talab yuqori bo'ladi, uning barcha olib borayotgan amaliyotlari, qabul qilib borayotgan bilimlari oldingilari bilan solishtiriladi. Hamkorlik metodining asosiy jihati shundaki, unda doimiy o'quvchining bilimi oshib borishi yoki kamayib borishi taqqoslanib boriladi. Bu metodda statistika natijalari asosiy rol hisoblanadi, chunki o'quvchining chet tilini o'rganish davomida nima o'rgandi, nima o'rganmadi va nima o'rganishi muhim degan savollar oldinga qo'yilgan holda, undagi bilimlar doimiy tekshirib boriladi.

Xulosa qilib aytganda, chet tili darslarida innovatsion usullarni qo'llash natijasida o'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatlari rivojlanadi, nutqi ravonlashadi, tez va to'g'ri javob berish malakasi shakllanadi. Bunday usullar o'quvchida bilimga ishtiyoq uyg'otadi. O'quvchi darslarga puxta hozirlik ko'rishga intiladi. Bu esa o'quvchilarni ta'lim jarayonining faol sub'yektlariga aylantiradi. Ta'lim tizimi o'z oldiga erkin fikrlovchi, barkamol, yetuk shaxsni tarbiyalashni vazifa qilib qo'yar ekan, kelgusida biz bo'lajak o'qituvchilar innovatsion texnologiyalardan samarali foydalanish yo'llarini yanada mukammalroq ishlab chiqishimiz bilan o'z xissamizni qo'shishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Jamol Jalolov chet til O'qitish metodikasi,O'qituvchi“ nashriyot-matbaa ijodiy uyi toshkent – 2012
2. M. Xoldorova, N. Fayziyeva, F. Rixsittilayeva. “Chet tilini o'qitishda yordamchi vositalardan foydalanish”. Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU, 2005
3. Melikova Gavhar Turdiqulovna,Chet tilini o'qitishda yangi texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati va samaradorligi
4. Zilola Durdimurotovna Rasulova,Hamkorlik texnologiyasiga asoslangan ta'lim jarayonini tashkil etish

BOSHLANG'ICH TA'LIM TIZIMI SOHASIDA YANGI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING O'RNI VA AHAMIYATI

Turdiyev Odiljon Hakimjonovich
Namangan davlat universiteti jahon tillar fakulteti
nemis va fransuz tillar kafedrasi o'qituvchisi

Bugungi globollashuv davr insoniyatning zamon bilan hamnafas odimlashini talab etadi. Jamiyatda har tomonlama yetuk, barkamol shaxslar kerak ekan, ta'lim sohasida islohotlarni amalga oshirish va ushbu sohaga ilg'or pedagogik texnologiyalarni joriy qilish maqsadga muvofiq. Va ushbu ilg'or pedagogik texnologiyalarni tadbiq qilish ta'limning bosh bo'g'ini bo'lmish boshlang'ich ta'lim sohasidan boshlash lozimligi ayni zamon talabidir. Shu ma'noda, hozirgi davr ta'limi oldida turgan dolzarb vazifa haqida muammolarni to'g'ri anglash va amaliyotga joriy etish ma'suliyati mavjuddir. Bu masalalar o'z o'rnida ta'lim mazmuniga yangi pedagogik texnologiyalarni singdirish va joriy etish orqali amalga oshiriladi.

Yangi pedagogik texnologiya shunday bilimlar sohasiki, bunda 3 – ming yillikdan tub burilishlar, o'qituvchi faoliyatini yangilab, o'quvchilardan hur fikrlilik, mustaqillik, bilimga chanqoqlik, vatanga muhabbat, insonparvarlik, ma'naviy va ruhiy barkamollikni tizimli ravishda shakllantiradi.

Ta'lim jarayonida ilg'or pedagogik texnologiyalarni faol qo'llash, ta'lim samaradorligini oshirish, tahlil qilish va amaliyotga joriy etish bugungi kunning muhim vazifalaridan biridir.

O'quvchilarning fikr doirasi, ongi, dunyoqarashlarini o'stirish, ularni erkin tinglovchidan erkin ishtirokchiga aylantirmoq nihoyatda muhimdir. O'qituvchi darsda boshqaruvchi o'quvchilar esa, ishtirokchiga aylanmog'i lozim. Ana shu vazifani uddalashda innovatsion faoliyatni amaliyotda qo'llash ko'p qirrali samara keltiradi. Boshlang'ich ta'lim umumta'lim maktablarining bosh bo'gini bo'lgani sababli ana shu jarayonda o'quvchi shaxsning mukammal rivojlanib borishiga ko'proq e'tibor berish lozim. Va ushbu jarayonda boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ma'suliyatlari cheksizdir. Ular maktab ostonasiga endigina qadam qo'yayotgan o'quvchilarni maktab hayotiga ko'niktirib, zamonaviy bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishlari uchun yo'l ochib berishlari kerak. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qishga bo'lgan munosabatlari, aqliy salohiyatlari ana shu davrda shakllanadi. Bu esa boshlang'ich sinf o'qituvchilarining vazifasi ma'suliyatli ekanligini ko'rsatadi.

Pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etilgan darslar va tashkiliy usullar o'tkazish metodlariga ko'ra o'quvchilarning ehtiyojlariga mos kelishi kerak. Chunki bunday darslar bola ruhiyatiga yaqinroq bo'ladi. O'quvchilarning o'quv materiallarini o'zlashtirishga bo'lgan qiziqish, xohish va istaklarini uyg'otish asosida maqsadga erishish motivatsiya bo'lib, bu o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro ichki yaqinlashuvidir.

Boshlang'ich sinf ta'lim jarayonida o'quvchilarning o'qish motivini rivojlantirish katta ahamiyatga egadir. Chunki motiv o'quvchilarni darslarga bo'lgan qiziqishini uyg'otadi, darslarda faol qatnashishga va bilimlarni egallashga undaydi. Interfaol metodlar esa ana shu motivni rivojlantirishga katta yordam beradi.

Boshlang'ich sinflarda ko'proq bolalarning yoshini, aqliy salohiyatini va berib borilayotgan bilimlarni o'zlashtirib borishini hisobga olishni unutmaslik lozim. Ularga oddiy, oson va vaqt kam sarflanadigan o'yin mashqlardan foydalanib, darslar o'tish kutilgan samarani beradi. Ko'proq atrof – muhit bilan bog'lab o'tilgan dars mashg'ulotlari bolalar ongini, dunyoqarashini, erkin fikrlash, bayon qilish qobiliyatini va albatta mustaqil ishlash ko'nikmasini rivojnatiradi.

Innovatsion texnologiyalardan dars jarayonida foydalanishning o'ziga xosligi shundaki, ular o'qituvchi va o'quvchilarning birgalikdagi faoliyati orqali amalga oshiriladi. O'qitish jarayoni o'qituvchi va o'quvchilarning faoliyatini o'z ichiga oladi. O'qituvchining darsdagi faoliyati o'quv materialini bayon qilish, o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishlarini orttirish, fikrini teranlashtirish va erkin bayon qila olish ko'nikmasini shakllantirish, o'quvchilarning mustaqil ishlariga rahbarlik qilish, ularning bilim, ko'nikma hamda malakalarini tekshirish va baholashdan iborat.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. H.T. Omonov, N.X.Xo'jayev, S.A. Madyarov, E. U. Eshchonov. Toshkent 2009.
2. Yangi pedagogik texnologiyalar. Toshkent. "O'qituvchi" nashriyoti. 2006
3. Hudoyberdiyeva Mavluda Ibrayimovna. Toshkent. "O'qituvchi" nashriyoti. 2020 yil.
4. Pedagogik Texnologiya. S.I.Mirhayitova. Toshkent. 2020.

CHET TILI TA'LIMIDA ILG'OR PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR VA ULARDAN SAMARALI FOYDALANISH

*Egamberdiyeva Mohinabonu Maxsudovna
SamDU Urgut filiali Xorijiy til va adabiyoti yo'nalishi talabasi*

Ushbu maqolada chet tilini zamonaviy texnologiyalardan foydalanib o'rgatish va o'rganish eng samarador usullardan biridir. O'quvchi-yoshlar uchun ko'plab imkoniyatlar yaratib berildi. Ta'lim jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalaridan unumli foydalanish hamda, ta'lim jarayoniga zamonaviy innovatsion texnologiyalarini olib kirish orqali ta'lim sifati va samaradorligini oshirilmoqda. Xususan, chet tilini o'rganishda bunday axborot-kommunikatsion texnologiyalardan foydalanishning bir qancha afzalliklari mavjud. Til o'rganish va o'qitishda innovatsion texnologiyalar katta ahamiyatga ega. Texnologik vositalardan foydalanish chet tili o'rganishning har bir aspektida (reading, writing, listening, speaking) qo'l keladi. Masalan,

tinglab tushunish uchun, albatta kompyuter, player, CD diskarsiz bu jarayonni amalga oshiribbo'lmaydi Tinglab tushunish til o'rganishning eng muhim qismlaridan biridir. Bunda o'quvchi bir vaqtning o'zida so'zlovchining talaffuzi, grammatik qoidalarga rioya qilganligi, so'z boyligi va uning ma'nolariga e'tibor berishi talab qilinadi. Ta'lim jarayonida zamonaviy texnologiyalardan foydalanishda o'quvchilar ham axborot kommunikatsion texnologiyalarni yaxshi bilish va ulardan foydalana olishi muhim hisoblanadi. Chet tilini zamonaviy texnologiyalardan foydalanib o'rgatish va o'rganish eng samador usullardan biridir. Bu jarayonda, jumladan:

- kompyuterlardan foydalanganda o'quvchi chet tilidagi video roliklarni, namoyishlarni, dialoglarni kino yoki multfilmlarni ham ko'rishi ham eshitishi mumkin;

- chet tilidagi radio eshittirishlar va televideniya dasturlarni eshitish va tomosha qilish mumkin;

- ancha an'anaviy usul hisoblanadigan magnitafon va cassetalardan foydalanish;

- CD pleyerlardan foydalanish mumkin. Bu texnik vositalardan foydalanish o'quvchilarning chet tilini o'rganishlari jarayonini qiziqarliroq va samaraliroq bo'lishini ta'minlaydi [1].

Ingliz tilini kompyuter orqali o'rgatish uchun birinchi navbatda o'qituvchining o'zi kompyuter texnologiyalaridan professional darajada foydalana oladigan bo'lishi kerak. Bu darajadagi foydalanishga nafaqat kompyuterning mavjud imkoniyatlaridan to'liq foydalana olish, balki u asosida yangi o'quv dasturlarini tashkil eta olish ham kiradi. Bunday darajadagi pedagog bo'lish uchun har bir chet tili o'qituvchisi zamonaviy texnologiyalar sohasi bo'yicha o'z ustida ko'proq ishlashi zarur.

Chet til o'qitish metodi – deyilganda chet til o'rgatishning amaliy, umumta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlariga erishuvni ta'minlovchi muallim va o'quvchi faoliyatining majmuasi tushuniladi. Metod atamasi “ta'lim usullari yig'indisi” va “ta'limning yo'nalishi” ma'nolarida qo'llanadi. Birinchisi ta'lim nazariyasida jarayon metodlar ma'nosida ishlatilsa, ikkinchi ma'noda uni o'qitish metodikasi tarixiga oid asarlarda uchratishimiz mumkin. Masalan, chet til o'qitishning tarjima metodi, tog'ri metod, ongli- qiyosiy metod, an'anaviy metod, intensiv metod va boshqalar hisoblanadi.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev raisligida chet tillarini o`qitish tizimini takomillashtirishga bag`ishlangan videoselektor yig`ilishida 2021-yildan chet tili o`qituvchilariga milliy va xalqaro sertifikatga ega bo`lish talabi kiritilishi xaqida ta`kidlangandi. Bu esa biz chet tili o`qituvchilarining yelkasiga ulkan mas`uliyatni yuklaydi. Endi an`anaviy dars metodlari o`rniga yangi AKTdan foydalangan holda interfaol usullar asosida dars jarayonini tashkil qilishimiz lozim. Bu ta`lim davr talabi ham bo`lib, o`qituvchini o`z ustida yana ham ko`prok ishlashga to`g`ri keladi. Maqolada ham dars o`tishning yangi usullariga e`tibor qilar ekanmiz avvalo, bu usullarning turi va samarasiga e`tibor qaratish lozim. Shuni alohida ta`kidlash kerakki, respublikamizda chet tilining o`qitilishi, chet tili o`qituvchilarining bilim va ko`nikmalarini baholashning umumyevropa ramkalari tavsiyanomalari (CEFR) ga mos ravishda yangi usul va talablari ishlab chiqildi. Unga ko`ra umumta`lim maktablari va kasb-hunar kollejlari o`quvchilari uchun darsliklar yaratilmoqda. Ushbu talablarga mos ravishda o`quv xonalari stendlar va yangi axborot kommunikativ texnikalar bilan jihozlandi. Chet tili o`rganishga bo`lgan talab ham kundan kunga oshdi. Chet tili fani to`rt aspektga (o`qish, yozish, tinglab tushunish va gapirish) bo`linib, ularning har biri bo`yicha alohida tushuncha va ko`nikmalar berildi.

Hozirgi kunda ingliz tilini o`qitish avvalgiga qaraganda ancha rivojlanib bormoqda. Bir qancha metodlar va yo`llar izlab topilmoqda. Lekin zamonaviy texnologiyalardan foydalangan holda chet tilini o`qitish samarali usul. Bu usul o`quvchini zamon bilan hamnafas bo`lib, yanada ko`proq narsalarni o`rganishga undaydi. Zamonaviy texnologiyalardan foydalanib dars o`tish asta sekinlik bilan an`aviy o`tishning o`rning egallab bormoqda. Multimediya asosida chet tili o`rgatilayotgan o`quvchida to`rt ko`nikmani rivojlantirish, qiziqarli materiallar orqali ham ko`rib, ham eshitib o`rganish imkoniyati paydo bo`ldi. Bundan tashqari o`quvchi jonli harakatlarni ko`rib ba`zi so`zlarning ma`nosini taxmin qila oladi va uni tushinishga harakat qiladi. Chet tilini o`rganishga ehtiyoj yuqori bo`lgan bir davrda, ta`lim jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalaridan, innovatsion ta`lim texnologiyalaridan unumli foydalanish bu jarayonni samarali bo`lishiga olib keladi. Ta`lim sifatini oshirish uchun texnik vositalar: audio-video, kino materiallari, kompyuterlar, videoproektor, slaydlar, badiiy asarlardan parchalar; zamonaviy pedagogik texnologiyalardan, xususan interfaol metodlardan o`rinli foydalanib kelinmoqda.

Xulosa qilib aytganda, ingliz tili darslarida ilg`or pedagogik texnologiyalardan foydalanish usullarni qo`llash natijasida o`quvchilarning mantiqiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlari rivojlanadi, nutqi ravonlashadi.

Hozirgi kunda nafaqat maktab, litsey, kollej o`quvchilariva oliy o`quv yurtlari talabalariga, balki Maktabgacha ta`lim muassasalari tarbiyalanuvchilari va turli sohada ishlovchi xodimlarga ham chet tilini, xususan, ingliz tilini o`rgatish yo`lga qo`yilgan. Buning sababi bor, albatta iqtisodiy, fan va madaniy jihatdan rivojlangan davlatlarning tillarini o`rganish jahon ilm- fani va taraqqiyoti yutuqlarini egallashning bosh omilidir. Davlatimizning jahon mamlakatlari bilan olib borayotgan iqtisodiy, siyosiy, madaniy va ma`rifiy aloqalari kuchayib borayotgan bir paytda bizningning xorijiy mamlakatlar hayoti, madaniyati, urf-odatlari, tiliga bo`lgan qiziqishlarimiz ortib bormoqda. Bu aloqalarning rivojida xorijiy tillar, ayniqsa, ingliz tilining o`rni beqiyosdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. PQ 1875 "Chet tillarni o`rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to`g`risida" gi qaror. " Xalq so`zi" gazetasi, 2-bet. 2012 yil,10-dekabr.
2. Отабоева, М.Р. Chet tilini o`qitishda zamonaviy innovatsion texnologiyalaridan foydalanish va uning samaradorligi / М.Р. Отабоева. — Текст: непосредственный, электронный //Молодой ученый. — 2017. — №4.2 (138.2). — С. 36–37. — URL:<https://moluch.ru/archive>
3. Bekmuratova U. B. “Ingliz tilini o`qitishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish” mavzusida referat. Toshkent — 2012 yil.
4. M. Xoldorova, N. Fayziyeva, F. Rixsittilayeva. “CHET TILINI O`QITISHDA YORDAMCHI VOSITALARDAN FOYDALANISH”. Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU, 2005.
5. MD Ismatullaevna, EG Yusupovich. THE EFFECTIVENESS OF THE USE OF INFORMATION TECHNOLOGY IN THE EDUCATIONAL _ROCESS- Euroean Journal of Research and Reflection in , 2019.

6. X.Muzaffarova. O`qitish jarayonida pedagogik texnologiyalardan foydalanish masalalari. Bola va Zamon jurnal. T., № 2-2019 yil [www.facebook.com/ bolavazamon](http://www.facebook.com/bolavazamon) Bola-zamon@rambler.ru

INGLIZ TILINI O`QITISHDA POST METOD METODIKASINI TA'LIMDA QO`LLASH

*Maxsutxodjayev Muzaffar Namangan Davlat universiteti,
Jahon tillari fakulteti o`qituvchisi*

Jadal rivojlanayotgan va o`zgarishlarga boy davrda, til o`rgatishda yondashuv va usullar ham o`zgarib bormoqda. Til o`rgatishdagi metodlar ham jamiyatning va o`rganuvchilarning talab va taklifiga ko`ra vaqti vaqti bilan o`zgarib turadi. Shunday qilib, til o'rgatish bo'yicha mutaxassislar til o'rgatishning eng yaxshi va eng samarali usulini topish, til o`rgatish metodikasining nazariyalarni yaratish maqsadida o`qitishning asosiy qismlarini va til o'qitishda nimalarga e`tibor qaratish lozimligini sinchkovlik bilan o`rganib bormoqdalar. Shu kabi bajarilayotgan ilmiy izlanishlar natijasi o`laroq, til o'rgatishda sinf va guruhlariga mos tanlangan metodlar tog`ri qo`llanilsa yaxshi natija berishiga ishonch bildirishimiz mumkin. Ma`lumki, bunday yondashuvlar/usullarga quyidagi metodlarni sanab o`tsak joiz hisoblanadi: Grammatika-tarjima usuli, To'g'ridan-to'g'ri usul, Audio-lingual metod, Kognitiv-kod yondashuvi, Silent Way, suggestipedia, Umumiy jismoniy javob, Kommunikativ tilni o'rgatish, Tabiiy yondashuvlar va hamkorlikda o'rganish.

E`tibor qaratish joiz bo`lgan masalardan yana biri muayyan vaziyatlar uchun qaysi yondashuv va usullar eng yaxshi yoki eng mos kelishi haqida xulosa chiqarishdir (Harmer, 2001: 96). Ko`plab tadqiqotchilarning izlanishlaridan kelib chiqadigan xulosalarga nazar solsak, ta`lim berishda va yoki til o`rgatishda eng yaxshi usul yo`q va bo`lmaydi ham deb ta`kidlab o`tishgan. O'qituvchilar, shu jumladan ingliz tili o'qituvchilari o'qitish jarayonida vazifalarni tartibga solish va ustuvorliklarni belgilashda keng ko'lamli amaliyotga ega hisoblanishadi. Ular o'zlarining muayyan vaziyatlari va sharoitlarida o'zlari va talabalari uchun eng mos keladigan holatlarga asoslanib, o'zlarining sinf amaliyotlarini ishlab chiqish imkoniyati va

malakalariga egadirlar (Nunan, 2003: 10). Ular darsda ma'lum bir o'qitish usuli bilan chegaralanib qolmay, balki bir qancha metodlardan foydalangan holda dars o'tishni ma'qul ko'rishadi va bu orqali talabalarning ijtimoiy kelib chiqishi, o'rganuvchilarning xohish istaklari va shar sharoitlariga ham e'tibor qaratib o'z o'qitish jarayonlarini amalga oshirishadi va bu ularga ham va o'rganuvchilarga ham o'z o'rnida qulayliklar yaratadi.

Til o'rgatish va o'rganishda metodikasining ildiz parametrlari mavjud bo'lib: o'ziga xoslik, amaliylik va imkoniyat. Xususiyat parametri - ma'lum bir ijtimoiy-iqtisodiy lingvistik va madaniy fonga asoslangan holda ma'lum bir vaziyat va kontekstda ma'lum bir o'quvchilar guruhiga ta'lim beradigan o'qituvchilarning ma'lum bir guruhiga nisbatan sezgirlikni anglatadi. Amaliylik parametri ikkita atamani, keng ma'noda - nazariya va amaliyot o'rtasidagi munosabatni va tor ma'noda - o'qituvchilarning sinfda o'qitish jarayonida nima sodir bo'lishini kuzatish va nazorat qilish qobiliyatini anglatadi. Xulosa qilib aytganda, tadqiqotga asoslangan mutaxassislar tomonidan yaratilgan kasbiy nazariya va o'qituvchilar tomonidan til o'rgatish va o'rganish jarayonida o'z tajribalari asosida ishlab chiqilgan shaxsiy nazariya mavjud (Bu sinfdagi harakat tadqiqoti shaklida bo'lishi mumkin.). Biroq, shaxsiy bilim «sinfda muayyan ishlarni qanday qilish to'g'risida shunchaki xulq-atvor bilimini o'z ichiga olmaydi; u fikrni faoliyat bilan bog'laydigan kognitiv o'lchovni o'z ichiga oladi, nima qilish kerakligini bilishning kontekstga o'rnatilgan, talqin qilish jarayoniga asoslangan bo'ladi" (Friman, Kumaravadivelu, 2006). Imkoniyat parametri hokimiyat va hukmronlik bilan bog'liq bo'lib, ijtimoiy tengsizliklarni yaratish va qo'llab-quvvatlashga qaratilgan. Ushbu parametr talabalar va o'qituvchilarning shaxsiy shaxsiyatiga urg'u beradi va "odamlar pedagogik muhitga olib keladigan tajribalar bilan ishlaydigan nazariyalar, bilim shakllari va ijtimoiy amaliyotlarni ishlab chiqish zarurligini" ta'kidlaydi (Kumaravadivelu, 2006: 171-174).)

Yosh o'quvchilarga, ingliz tilini o'rgatishda post-metodni qo'llash uchun ingliz tili o'qituvchilariga quyidagilarni aniqlash lozim hisoblanadi:

- 1) o'quvchilarning ijtimoiy-iqtisodiy madaniyatini aniqlash,
- 2) o'quvchilarning xususiyatlarini aniqlash,
- 3) o'zlashtirish, moslashtirish, tanlash, rivojlantirish yoki mos yaratish tavsiya etiladi. Ingliz tili o'quv materiallari,

4) talabalarning kelib chiqishi va xususiyatlaridan kelib chiqqan holda ma'lum ingliz tilidagi materiallarni etkazib berishda ma'lum usullarni qo'llashni aniqlash

5) keyingi o'qitishni rejalashtirish va amalga oshirish uchun nima qilish ekanligini aniqlash.

Ushbu besh bosqich bir-biri bilan bog'liq va bir-biriga ta'sir qiladi va ba'zida ular bir-biriga o'xshab ketadi. Albatta har bir metodni qo'llash uchun ham aynan bir qadamlarni bosib o'tish va bazi bir bosqichlarga e'tabor berish lozim.

1. Talabalarning ijtimoiy-iqtisodiy, lingvistik va madaniy asoslarini aniqlash

Ingliz tilini o'qitish va o'qitish jarayonini muvaffaqiyatli olib borish uchun ingliz tili o'qituvchilari qilishlari kerak bo'lgan birinchi qadam bu ularning talabalari kimligini tekshirishdir. Talabalarning kimligini bilish ingliz tilini o'qitishda muhim ahamiyatga ega, chunki u nimani o'rgatish kerakligi bilan bog'liq talabalarning ehtiyojlari va kelib chiqishiga mos keladigan materiallar va qanday o'rgatish kerak - materiallarni yetkazish usullari va talabalarga munosabatda bo'lish usullari aniqlaydi. McNeil va Wiles (1990: 79) o'qituvchilar uchun yaxshi boshlanish ularning o'quvchilari haqida ba'zi umumiy ma'lumotlarni (masalan, etnik va oilaviy kelib chiqishi, oilaviy ahvoli, ota-onalarning maktabda ta'lim darajasi, diniy yo'nalishlari, va hokazo) bilib olish deb takidlaydilar. Ayers va Grey (2000: 2), shuningdek, o'qituvchilar o'quvchilarning qobiliyatlari, erishganliklari, shuningdek, muvaffaqiyatsizliklari, motivatsiya darajasi, jinsi, etnik kelib chiqishi va maxsus ta'lim ehtiyojlari bo'yicha o'quvchilarning farqlarini hisobga olishlari kerakligini taklif qiladi. Ingliz tili o'qituvchilari alohida ta'limga muhtoj talabalarga ko'proq e'tibor berishlari kerak. Ular o'zlarining lingvistik qobiliyatlari va ko'nikmalarini optimal tarzda rivojlantirishlari uchun ularga yaxshi munosabatda bo'lishlari kerak. Bundan tashqari, so'nggi paytlarda o'quv jarayonidagi ijtimoiy-affektiv komponentlarni tan oladigan o'quvchilarning tajribali til o'rganish jihatlari yaxshi yo'lga qo'yilgan (Nunan in Eyring, 2001: 334).

2. Talabalarning xususiyatlarini aniqlash

Talabalarning xususiyatlarini aniqlash oldingi qismda muhokama qilingan, talabalarning ijtimoiy-iqtisodiy, lingvistik va madaniy kelib chiqishini aniqlash bilan deyarli bir xil. Biroq, bu qadam o'rganish uslublari va o'rganish strategiyalari bilan chambarchas bog'liq.

Talabalarning xususiyatlarini bilish ingliz tili o'qituvchilarini o'z talabalariga to'g'ri munosabatda bo'lishlari uchun yaxshi ishlab chiqadi, chunki talabalarning har biri o'z til o'rganish uslubi va strategiyasiga ega. Bundan tashqari, har xil o'quvchilarning kuchli tomonlari har xil, chunki ular o'ziga xos intellektga ega, shuning uchun o'qituvchilar ularga o'zlarining to'liq potentsiallarini ro'yobga chiqarishga yordam berishlari kerak (ko'p intellekt: mantiqiy / matematik, vizual / fazoviy, tana / kinestetik, musiqiy / ritmik, shaxslararo, intrapersonal va og'zaki). /lingvistik (Gardner Larsen-Frimanda, 2000: 169-170).

3. Muvofiq ingliz tili o'quv materiallarini qabul qilish, moslashtirish, tanlash, ishlab chiqish yoki yaratish

Ingliz tili o'qituvchilari o'z talabalarini mos o'quv materiallari bilan ta'minlash orqali o'rganishlarini osonlashtirishlari kerak. Muvofiqlik mezonlari o'quv materiallarining o'quvchilarning ijtimoiy-iqtisodiy lingvistik madaniy kelib chiqishi, ehtiyojlari va xususiyatlari asosida qabul qilinishi, moslashtirilishi, ishlab chiqilishi yoki hatto yaratilganligidir. Tegishli o'quv materiallari o'quvchilarning motivatsiyasini oshiradi va ularni o'rganish va o'rganayotgan narsalarini amaliyotda davom ettirishga majbur qiladi. Agar o'quv materiallarini yaratish yoki ishlab chiqish juda qiyin bo'lsa, ular xususiy nashriyotlar tomonidan taqdim etilgan talabalarning ehtiyojlari va xususiyatlariga mos keladigan ko'plab materiallarni tanlashlari mumkin (yoki agar materiallar haqiqatan ham kontekstga mos keladigan bo'lsa, moslashtirishi yoki hatto qabul qilishi mumkin. talabalar uchun). Bu Nunan va Lamb (2000: 116)ning fikriga ko'ra, o'qituvchilar o'quv materiallarining mazmuni o'quvchilarga mos keladimi yoki yo'qligini aniqlashlari kerak. Bu juda muhim, chunki bunday o'quv materiallari sinflarda yangi madaniyat bilan o'zaro munosabatlarning muayyan modellarini aniqlash bilan bog'liq.

4. Talabalarning kelib chiqishi va xususiyatlaridan kelib chiqqan holda ba'zi ingliz tilidagi materiallarni etkazib berishda ma'lum usullarni qo'llash

Metoddan keyingi davrda ingliz tili o'qituvchilari darsga qatnashayotgan talabalarning ma'lum bir guruhiga ma'lum bir o'quv materialini yetkazishda muayyan usullardan foydalanish erkinligiga ega.

Yuqoridagi munozaralarga kelsak, ba'zi xulosalar chiqariladi. Talabalarning ingliz tilini o'rganishini optimallashtirish uchun ingliz tili

o'qituvchilari o'z o'quvchilarining kimligini - kelib chiqishi, ehtiyojlari va xususiyatlarini bilishlari kerak. Talabalar kimligini bilib, ingliz tili o'qituvchilari talabalarni mos o'quv materiallari bilan ta'minlashi kerak. Demak, ingliz tili o'qituvchilari o'z o'quvchilariga ularning o'zlari, o'quvchilari kimligi, qanday ta'lim sharoitida ekanligiga qarab mos usullarni tanlab, ularga to'g'ri munosabatda bo'lishlari kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ayers, H. and Gray, F. (2000). Classroom Management: A Practical Approach for Primary and Secondary Teachers. London: David Fulton Publishers.
2. Brown, H. D. (2002). English Language Teaching in the "Post-Method" Era: Toward Better Diagnosis, Treatment, and Assessment. In Richards, J. C. & Renandya, W. A. (Eds.). Methodology in language teaching: An anthology of current practice (pp. 80-91). Cambridge: Cambridge University Press.
3. Brown, H. D. (2007). Principles of Language Learning and Teaching. (5th Ed.). New York: Pearson Education, Inc.
4. Crawford, J. (2002). The role of materials in the language classroom: Finding the balance. In Richards, J. C. & Renandya, W. A. (Eds.). Methodology in language teaching: An anthology of current practice (pp. 80-91). Cambridge: Cambridge University Press.
5. Brewster, J., Ellis, G., and Girard, D. (2004). The Primary English Teacher's Guide (New Edition). Edinburgh Gate, Harlow, Essex: Penguin English.
6. Eyring, J. L. (2001). Experiential and Negotiated Language Learning. In Celce-Muria, M. (Ed.). Teaching English as a second or foreign language (pp. 333-356) (3th Ed.). South Melbourne: Heinle&Heinle Thomson Learning.
7. Goodwyn, A. and Branson, J. (2005). Teaching English: A Handbook for Primary and Secondary School Teachers. New York: RoutledgeFalmer.
8. Harmer, J. (2001). The practice of English language teaching (3rd Ed.). Harlow: Longman.
9. Hedge, T. (2008). Teaching and Learning in the Language Classroom. Oxford: Oxford University Press.

CHET TILI (INGLIZ TILI)NI KULTUROLOGIK YONDASHUVDAN FOYDALANIB O‘QITISHDA “PODKAST” TUSHUNCHASINING ASOSIY XUSUSIYATLARI

Qodirov Umut Ro‘ziboyovich, Doktorant.

*Sharof Rashidov nomidagi
Samarqand davlat universiteti*

Yangi O‘zbekistonda mutlaqo yangi milliy huquqiy tizim shakllanmoqda. Ya’ni, **“Inson, uning huquqlari, erkinliklari, ayniqsa, qadri – eng muhim qadriyat”** degan tamoyil e’tirof etilmoqda. Eng asosiysi: Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasida yillar davomida amal qilib kelgan **“davlat – jamiyat – inson”** tamoyili **“inson – jamiyat – davlat”** tamoyiliga o‘zgartirilmoqda[1].

Chet tilida so‘zning haqiqiy ma’nosida muloqot qilishni o‘rganish ijtimoiy-madaniy bilim va ko‘nikmalarni egallashni nazarda tutadi. Bundan kelib chiqadiki, chet tillarini o‘qitishning madaniy yo‘naltirilganligi, nafaqat, umumiy ta’lim va tarbiyaviy maqsadlarni, balki amaliy maqsadlarni ham amalga oshirishni ta’minlaydi. Bugungi kunda madaniyat umumlashtirilgan sivilizatsiya makoni, ya’ni inson tafakkuri va faoliyati mahsuli sifatida tushuniladi. Binobarin, madaniyat inson hayotini, odamlarning yangi va o‘zgacha munosabatini belgilovchi va tartibga soluvchi tajriba va me’yorlarni o‘z ichiga oladi. Shunday qilib, madaniyatlararo komponent o‘quvchining madaniyatlararo muloqotini shakllantirishga va muloqotning haqiqiy madaniyatlararo kontekstiga kirish orqali o‘quv jarayoni doirasini “kengaytirish”ga qaratilgan yangi psixologik, pedagogik va uslubiy echimlarni izlash zarurligini taqozo etadi.

Ta’limga kulturologik yondashuv bilan nafaqat, fan bo‘yicha fundamental va amaliy bilim va ko‘nikmalar, mehnatga va kasbga munosabat etikasi va o‘zaro ta’siri, nafaqat ishlab chiqarishga, balki professional madaniy hamjamiyatga to‘liq integratsiyalashuvi muhim rol o‘ynaydi [2].

Kulturologik yondashuvni amalga oshirish chet tilini o‘qitishning o‘ziga xos xususiyatlarini qayta ko‘rib chiqish imkonini beradi, chunki madaniy yondashuv doirasida chet tilini o‘qitish tizimi quyidagilarning

umumiyligini o'z ichiga oladi: maqsadlar, tinglovchilar faoliyatining avtonom shakllari, o'quv nazorati, mutaxassislar tayyorlash uchun jamiyatning ijtimoiy-madaniy muhiti, ta'lim muhiti kabilar[3].

Chet tilini o'qitish jarayoni ikki komponentdan iborat: bilimlarni o'zlashtirish va ko'nikmalarni rivojlantirish. Bilimlarni o'zlashtirish o'quv jarayonining markaziy qismidir. U o'quv materialini idrok etish, tushunish, yodlash va o'zlashtirishni o'z ichiga oladi, bu esa o'quvchilarga chet tilidagi lug'atdan erkin foydalanish imkonini beradi. Chet tilini madaniy yondashuvga mos ravishda o'qitishning ikkinchi komponenti ko'nikma va malakalarni shakllantirish bilan bog'liq.

Talabalarga ta'lim berishda chet tilini o'qitishning quyidagi tarkibiy qismlarini belgilashingiz mumkin:

- kundalik turmush ehtiyojlarini aks ettiruvchi muloqot holatlari;
- shaxsiy xususiyatga ega bo'lgan aloqa holatlari;
- ijtimoiy-siyosiy xarakterdagi mavzular, vaziyatlar;
- kasbiy aloqa holatlari[4].

Kulturologik yondashuv o'quvchilarga chet tilini o'rgatish, kasbiy tilni o'qitishda ularning individual ehtiyojlari va qadriyat yo'nalishlariga asoslangan o'quv faoliyati tarkibiy qismlarining o'zaro bog'liqligi va bir-birini to'ldirish tamoyillarini nazarda tutadi.

Zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish real axborot makonida chet tili yordamida hayot amaliyotini o'rganish imkonini beradi. Internetdan ta'lim maqsadlarida foydalanish bugungi kun haqiqatidir.

Podkastlar tinglash ko'nikmalarini (chet tilida tinglash va eshitish qobiliyati) shakllantirish va rivojlantirishning samarali usuli hisoblanadi, chunki ularni sinfdan tashqarida bir necha marta tinglash ham mumkin.

Podkast – bu muallif internetga joylashtirgan audio fayl (bu audio ma'ruza), foydalanuvchilar uni o'z qurilmalariga yuklab olishlari yoki istalgan qulay vaqtda onlayn tinglashlari mumkin.

Vodcast – bu o'qituvchining ma'ruzalari yoki internetda joylashtirilgan o'quv materiallari bo'lgan videofayl bo'lib, uni yuklab olish yoki onlayn tomosha qilish mumkin.

Pre-casting – bu o'qituvchining video ma'ruzalari yangi mavzuni o'rganishdan oldin o'qitish usuli bo'lib, keyinchalik u sinfdan ko'rib chiqiladi. Bu yangi mavzu bo'yicha kirish video materialidir[5].

Podkastlar bilan ishlashning quyidagi xususiyatlari mavjud:

- Internetda shaxsiy podkastlarni yaratish va joylashtirish;
- foydalanuvchining shaxsiy ishlash maydonida podkast uchun tarmoq xizmatlarini tashkil etish;
- foydalanuvchining shaxsiy zonasi va uning moderatsiyasini(o‘zini tutishi) yaratish;
- barcha ro‘yxatdan o‘tgan foydalanuvchilarga ko‘rish uchun podkastning mavjudligi[6].

Podkastlardan foydalanish usullarini ko‘rib chiqib, biz quyidagilarni ajratib ko‘rsatishimiz mumkin:

- faylni yuklab olmasdan onlayn tinglash;
- mobil telefon, planshet, noutbuk, iPod va boshqalarga yuklab olingandan so‘ng faylni tinglash;
- internetda boshqalarga ulashish mumkin bo‘lgan o‘z podkastlarini yaratish[7].

Xulosa qilib aytsak, podkast texnologiyasidan nafaqat eshitish qobiliyatini rivojlantirish, balki ijtimoiy-madaniy ko‘nikmalarni rivojlantirish uchun ham foydalanish mumkin. Universitet talabalari orasida qaysi til bilimlari kam rivojlangan? Pedagogik tajriba shuni ko‘rsatadiki, ko‘pgina talabalar turli nutqni tinglashda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Tinglash o‘quvchilar uchun eng qiyin nutqiy faoliyatlardan biridir. Agar talabalar uyda deyarli chet tilidagi nutqni tinglamasa, chet tili darslarida o‘qituvchi har doim ham chet tilida gapirmasa, universitetda dars soatlari soni yildan-yilga kamayib borayotgan bo‘lsa, qiyinchiliklar ham shunchalik kuchayadi. Shubhasiz, tinglash amaliyotisiz chet tilini eshitish orqali tushunishni o‘rganish, rivojlantirish mumkin emas.

Pedagogik jarayonga podkastlarni kiritishda o‘qituvchilarning zamonaviy qiyinchiliklarini ushbu zamonaviy muammolarni texnik va mazmunli hal qilishni soddalashtiradigan, ko‘proq ixtisoslashtirilgan tadqiqot va uslubiy materiallarni olib borish orqali bartaraf etish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yilning 28-yanvardagi "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmoni // Lex. UZ. – URL manzili: <https://lex.uz/uz/docs/-5841063> (kirish sanasi:29.01.2022)
2. Kovylin E.V. Prepodavanie inostrannogo yazyka v ramkax kulturologicheskogo podxoda // Molodoy uchenyy. 2010. № 8. – T.: – S. 161.
3. Dmitriev D.V., Borisov A.V. Ispolzovanie podkastov dlya sozdaniya motivatsii u studentov k izucheniyu inostrannogo zyyka // Vestnik Kostromskogo gosudarstvennogo universiteta. 2020. – S. 221.
4. Vereshchagin E.M. Lingvostranovedcheskaya teoriya slova. – M.: Rus. yaz., 1980. – S. 71.
5. Furmanova V.P. Mejkulturnaya kommunikatsiya i lingvokulturovedenie v teorii i praktike obucheniya inostrannym yazykam. Saransk: Izd-vo Mordovskogo un-ta, 1993. – S. 62.
6. Yelizarova G.V. Kulturologicheskaya lingvistika (Opyt issledovaniya ponyatiya v metodologicheskix tselyax). SPb.: Belveder, 2000. – S. 53.
7. Sysoev P.V. Sovremennye informatsionnye i kommunikatsionnye texnologii: didakticheskie svoystva va funktsiy // Yazik i kultura. 2012. № 1. – S. 126.

CHET TILINI O'RGANISH DARSLARIDA DISKURS TAHLILINING AHAMIYATI

*Bekchanova Hilola Dmitriyevna. UrDU
Ingliz tili va adabiyoti kafedra o'qituvchisi*

Til nafaqat gaplashish, balki fikr almashish hamdir. Shunday ekan, odamlar yozganda va gapirganda tildan foydalanadilar. Kundalik hayotda biz tildan muloqot qilish, xabar yuborish his-tuyg'ular yoki g'oyalarni ifodalash uchun foydalanamiz. Muloqot qilishning asosiy aloqa vositasi sifatida tildan foydalaniladigan ijtimoiy munosabatlarni

o'rnatishga qaratilgan nutq, ya'ni diskurs deb ataladi. Diskurs juda muhimdir, chunki biz tilni o'rganishimiz asnosida kontekstga asoslangan holda undan qanday foydalanishni bilib olishimizga qaratilgan bo'ladi. Diskurs matn orqali ifodalanadi. Diskurs tahlili tilning tavsifi va tilning og'zaki va yozma shaklini tahlil qilishni qamrab oladi.

Har bir tadqiqotchi o'zining yondashuvi orqali diskursni turlicha talqin qiladi, shunday ekan Crhystal [1991:2]ning ma'lumotlariga ko'ra diskurs tilshunoslik atamasi bo'lib, har qanday gapdan kattaroq bo'lgan tilning uzluksiz davom qilishini diskurs deb izohlaydi. Ya'ni u diskursni yozma ko'rinishda matn yoki og'zaki materiallar to'plami suhbat, monologlar va boshqa shu kabi misollar bilan tushuntiradi. Braun va Yule [1985: 1] har qanday matn diskursni ifodalashani aytib o'tgan. Shunga tayangan holda aytishimiz mumkinki diskurs bu hajmidan qat'iy nazar har qanday matn va bir-biriga bog'langan matnlar to'plamidir. Halliday va Hasan [1976:4] esa tilshunoslikda qo'llaniladigan har qanday yozma matn, qanday hajmda bo'lishidan qat'iy nazar matnli yoki og'zaki parchalar tushunilishini o'z misollarida bayon qilgan.

Brown va Yule [1983:1] esa bunga boshqacha yondashadilar ya'ni diskurs tahlili bu tildan qanday foydalanishni tahlil qilishdir deb izohlaydilar. Bundan tashqari McCarthy [1991:5] diskurs tahlilini shunday izohlaydi, "diskurs tahlili til va kontekst o'rtasidagi bog'liqlik shu bilan birgalikda og'zaki va yozma munosabatni tahlilidir." Paltridge [2006: 3] ning izohlashiga ko'ra, diskurs tahlili muvaffaqiyatli fikr almashinuvi uchun zarur bo'lgan so'z, gap, ibora va jumladan tashqari til haqidagi bilimlarga qaratilganligini aytadi.

Olimlarning bergan izohlaridan shunisi ayonki, diskurs matn orqali til xususiyatlarini va tilda qo'llaniladigan ijtimoiy va madaniy kontekstlar o'rtasidagi munosabatni ko'rib chiqadi. Diskurs tahlili tildan qay usulda foydalanish ishtirokchilar o'rtasidagi munosabat orqali rivojlanishini shu bilan birgalikda tildan foydalanishda ijtimoiy o'ziga xoslikni va munosabatlarga ta'sirni o'rganishini bilib olish mumkin. Widdowson [1972: 6] fikricha, "tilni bilish shu tilda tushunish, gapirish, o'qish va yozishni anglatmaydi; u samarali suhbat qilish jarayonida gaplarni qanday ishlatilishini bilishni bildiradi". Chet tilni mukammal o'rganish uchun talabalar diskurs tahlili yaxshi bilishlari va uning mohiyatiga yetishlari lozimligini ushbu olim fikrlaridan ham

anglab olish qiyin emas. Chunki tilni o'rganish jarayonida turli so'zlar ba'zida bir hil ma'noda yoki bir so'z turli ma'nolarda kelishini biz suhbatlarda, yozma matnlarda guvohi bo'lganmiz. Diskurs orqali har qanday suhbat jarayonida gaplarni yoki so'zlarni to'g'ri tanlay olish imkoni berilishini o'rganadi.

Diskurs tahlili yoki nutq tahlili yozma, og'zaki va imo-ishora tilidan foydalanish yoki har qanday muhim semiotikani tahlil qilishga yondashuvdir. U lingvistik yondashuv sifatida so'nggi bir necha o'n yilliklarda ijtimoiy fanlarda keng qo'llanilib kelinayotgani bejizga emas. Sinfdagi nutqni tahlil qilish chet tili o'qituvchilarining darslari va o'qitish jarayoniga rang-baranglik va mazmun bag'ishlash orqali ko'plab imkoniyatlar yaratadi. Diskurs orqali nutqni o'rganish tilning o'zini o'rganishga turli xil yondashuvlarni beradi. Sinfda yoki sinfdan tashqarida talabalar tilni o'rganish yuzasidan qiyinchiliklarda duch kelmaydilar va tilni o'rganish jarayonida matnni kontekstualashtirishni osonlashtiradi. Ko'pincha nutq tahlilini lingafon sinflarida qo'llash qiyin va hatto ko'p vaqt talab qilishini bilamiz. Biroq, tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, diskursni til o'rganishda qo'llash talabalarga o'z fikrlarini juda samarali aks ettirishga, ijtimoiy o'zaro munosabatlarni o'rnatishga imkon berdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Brown, Gillian & Yule George. *Discourse Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press. 1983, 102-4 p.
2. Crhystal, David. *A Dictionary Linguistics and Phonetics*. UK: Blackwell Publishers. 1991, 106 p.
3. Paltridge, Brian. *Discourse Analysis, An Introduction*. The New York: Continuum. 2006, 2 p.
4. Halliday M. A. K., and R. Hasan. *Cohesion in English*. London: Longman. 1976, 1p.
5. McCarthy, M. *Exploring Spoken English*. New York: Cambridge University Press. 1991, 5 p.
6. Widdowson, H. G. *The teaching of English as communication*. *ELT Journal*, XXVII (1), 1972, 15-19

OMMAVIY AXBOROT VOSITALARIDA DISKURS TAHLILNING AHAMIYATI

*Rajabboyeva Feruza Rajabboyevna –UrDU
“Ingliz tili va adabiyoti” kafedra
o’qituvchisi*

Bugungi rivojlanayotgan mamlakatimizda nutq madaniyati va imo ishora va diskurs tahlili dolzarb muommalardan biri hisoblanadi.

Diskurs tahlili bu - nutq tadqiqotlari yozma, vokal yoki imo-ishora tilidan foydalanish yoki har qanday muhim semiotic (yun. Semiotikos-belgilar haqidagi ta’limot) hodisani tahlil qilishga yondashish hisoblanadi.

Diskurs tahlilining ob'ektlari quyidagicha aniqlanadi;

- diskurs
- yozish,
- suhbat,
- kommunikativ

va shu kabi hodisalar jumlar, takliflar, nutq yoki suhbatning izchil ketma-ketligi nuqtai nazaridan turlicha aniqlanadi. An'anaviy tilshunoslikning aksariyatidan farqli o'laroq, nutq tahlilchilari nafaqat tilning "gap chegarasidan tashqarida" qo'llanilishini o'rganishadi, balki o'ylab topilgan misollarni emas, balki "tabiiy ravishda yuzaga keladigan" til qo'llanilishini tahlil qilishni afzal ko'radilar.[1] Matn lingvistikasi bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lgan sohadir. Diskurs tahlilining matn lingvistikasidan muhim farqi shundaki, nutq tahlili matn tuzilishini emas, balki shaxs/shaxslarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini ochib berishga qaratilgan.[2]

Nutq tahlili gumanitar va ijtimoiy fanlar, jumladan, tilshunoslik, ta’lim, sotsiologiya, antropologiya, ijtimoiy ish, kognitiv psixologiya, ijtimoiy psixologiya, hududshunoslik, madaniyatshunoslik, xalqaro munosabatlar, inson geografiyasi, ekologiya fanlari bo'yicha turli fanlarda o'rganilgan, aloqa tadqiqotlari, bibliya tadqiqotlari, jamoatchilik bilan aloqalar, argumentatsiya tadqiqotlari va tarjimashunoslik, ularning har biri o'z taxminlari, tahlil o'lchovlari va metodologiyalariga bo'ysunadi.

Media? Ijtimoiy, madaniy, mafkuraviy, iqtisodiy, texnik va texnologik va boshqa parametrlarni o'z ichiga qamrab olgan ko'p

o'lchovli hodisa. Ommaviy axborot vositalarining ko'p o'lchovli bo'lishi ularning mohiyati to'g'risida turli xil tushunchalar, nazaryalar, fikrlarni shakillantiradi. Media diskurs – bu aslida atama bo'lib, media diskursni aniqlash juda qiyin. Media diskurs-bu tilshunoslik bilan bog'liq ko'plab fanlarning qiziqishlari doirasiga kiradi, bu asosan ommaviy kommunikatsiya mohiyati bilan izohlanadi. Ommaviy axborot vositalarini intensiv o'rganish sotsiologiya(g'oyaviy mohiyati, ijtimoiy funktsiya, jamiyatdagi ahamiyati),psixologiya(vositachilik aloqalari, ma'lumotlarni idrok etish, auditoriya ta'sir o'tkazish mexanizmlarini) va aloqa nazariyasida olib boriladi. Media diskursdan oldin birinchi navbatda, media nutqi nima ekanligini bilish va uni aniqlab olish kerak. Media nutqi bu yuzma-yuz muloqot emas. Media-nutq juda xilma-xil bo'lib ularni o'rganish kerak. Media- nutqni o'rganishda eng muhim ilmiy vazifa nutqning o'zaro ta'siri va ta'sir modellarini aniqlashdir. Media nutq ommaviy og'zaki nutqning bir turi bo'lganligi sababli, dialogik nutqni tashkil qilish tamoyillarini kerak.

Media tilshunosligining predmeti tilning ommaviy axborot vositalarida, ommaviy axborot vositalarida nutqning barcha shakl va ko'rinishlarining boyligida ishlashidir. Keyingi yillarda ommaviy axborot vositalari sohasida nutq faoliyatiga oid tadqiqotlar medialingvistika platformasida ham, boshqa gumanitar fanlar asosida ham jadal rivojlanmoqda, bu tabiiy ravishda yangicha yondashuv va tasniflarni keltirib chiqarmoqda. Ommaviy axborot vositalari yoki ommaviy axborot vositalari diskursi atamalarining paydo bo'lishi va ilmiy ongida ildiz otishi ham umumiy nutq tushunchasining ham, xususan, diskursiv tahlilning ham faol tarqalishining tabiiy natijasidir. Bu holat media-tilshunoslikning umumiy arxitekturasini biroz o'zgartirib, media-matn bilan bir qatorda media-diskursni ham zamonaviy media-lingvistik fanning asosiy ob'ektiga aylantiradi.

Ommaviy axborot vositalari nutqini medialingvistika doirasida muvaffaqiyatli o'rganishning eng muhim sharti bu uch o'lchovli hodisaning umumiy diskursiv amaliyot tizimidagi o'rnini aniqlashdir. Media diskursining ta'rifi bevosita nutqning umumiy tushunchasiga asoslanganligi sababli, uning ko'plab talqinlari faqat uning murakkab va ko'p qirraliligini ta'kidlaydi, shuning uchun ommaviy axborot vositalari nutqning umumiy tushunchasi bilan qanday bog'liqligi haqida to'xtalib o'tish mantiqan to'g'ri keladi. Ma'lumki, nutq nazariyasining asosiy tarkibiy qismi nutq faoliyatini tahlil qilishga

kompleks yondashuv, nutqni muloqot jarayoniga hamroh bo'lgan ekstralingvistik omillarning butun majmuasini, shu jumladan nutqni yuboruvchini qamrab oladigan murakkab kommunikativ hodisa sifatida tushunishdir. xabar, uni qabul qiluvchi, kontekstning har xil turlari, ishlab chiqarish xususiyatlari, axborotni tarqatish va idrok etish, madaniy va mafkuraviy asos va boshqalar [van Deyk 1989]. Xorijiy va mahalliy tadqiqotlar doirasida ishlab chiqilgan ko'plab ta'riflarni tizimli tahlil qilish nutqni ta'riflashning uchta asosiy yondashuvini - tarkibiy, funksional va tematikni ajratib ko'rsatishga imkon beradi

Strukturaviy yondashuv doirasida nutqni belgilashda asosiy e'tibor uning tarkibiy qismlariga qaratiladi, nutq nutq faoliyatining mahsuli sifatida tushuniladi, uni ishlab chiqarish, tarqatish va idrok etish bilan bog'liq barcha og'zaki va ekstralingvistik xususiyatlar yig'indisida olinadi. Strukturaviy yondashuvni dastlab 1949 yilda amerikalik kibernetik olimlar Shennon va Uiver tomonidan taklif qilingan va keyinchalik aloqa jarayonlarini o'rganish uchun keng qo'llaniladigan aloqa modeli yordamida eng aniq tasvirlash mumkin. Yigirmanchi asrning oxiriga kelib, aloqaning barcha asosiy tarkibiy qismlarini hisobga olgan holda aloqa modelining o'ziga xos "universal versiyasi" ishlab chiqildi.

1. xabarni jo'natuvchi
2. qabul qiluvchi ,
3. kanal ,
4. fikr-mulohaza
5. xabarning o'zi

uni kodlash va dekodlash jarayonlari (6, 7) va nihoyat, aloqa holati yoki kontekst (8) [Dobrosklonskaya 2006: 22] .

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. "Discourse Analysis—What Speakers Do in Conversation". Linguistic Society of America. Retrieved 2019-11-25.
2. "Yatsko's Computational Linguistics Laboratory". yatsko.zohosites.com. Retrieved 2019-11-25.
3. Van Deyk T. Til. Idrok. Aloqa. M., 1989 yil.
4. Dobrosklonskaya T. G. Media tilshunosligi: ommaviy axborot vositalari tilini o'rganishga tizimli yondashuv. M., 2008 yil.

5. Media matnlarini tahlil qilish. Ed. M. Gillespi va J. Toynbi tomonidan. Oksford, 2006 yil.
6. Van Dijk, Teun (2005-01-01). "Critical discourse analysis". In Schiffrin, Deborah; Tannen, Deborah; Hamilton, Heidi E. (eds.). *The Handbook of Discourse Analysis*. Malden, Massachusetts, USA: Blackwell Publishers Ltd. pp.352–371. [doi:10.1002/9780470753460](https://doi.org/10.1002/9780470753460). ISBN 978-0-470-75346-0.

NEMIS TILI DARSLARIDA URF-ODATLARNI O'RGATISHNI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYASI

Yusupova Dilnoza O'ktamali qizi
QDPI Maktabgacha va boshlang'ich ta'limda
ingliz tili kafedrası o'qituvchisi
Muxammadjonova Moxlaroy Mirzoxidjon qizi
QDPI talabasi

Ma'lumki, biror bir pedagogik texnologiyani ta'lim jarayoniga tatbiq qilishda, eng avvalo uning ilmiy-amaliy mexanizmini ishlab chiqishni talab etadi. Pedagogik texnologiya tushunchasini dunyo olimlari tomonidan turlicha ta'siflanadi. Bundan shuni tushinish mumkinki, pedagogik texnologiya tushunchasining ko'p kirrali ekanligi, pedagogik texnologiya tushunchasiga nafaqat pedagogik hamda psixologik, balki didaktik, ijtimoiy va boshqa nuktai nazarlardan ham yondashish mumkinligini anglatadi. J.Yuldashevning fikricha, «Pedagogik texnologiya – bu o'z oldiga ta'lim shakllarini optimallashtirish vazifasini qo'yuvchi, butun o'kitish va bilimlarni o'zlashtirish jarayonini texnik resurslar va odamlarning o'zaro munosabatlarini hisobga olgan holda yaratish, qo'llash va aniqlashning tizimli metodidir. Pedagogik texnologiya – ma'lumotlarni o'zlashtirish uchun qulay shakl va usulda uzatish va o'zlashtirish jarayonidan iborat».

Umumta'lim maktablarining nemis tili darslarida urf-odatlarini o'rgatish texnologiyasini rivojlantirish va takomillashtirish, o'quvchilarda o'zgalar madaniyati, urf-odatlari va bu orqali o'zlikni anglash va milliy qadriyatlar xissini shakllantirish asosida samaradorlikka erishish modelini ishlab chiqish zamonaviy chet til

darslari va til o'rganish jarayoni uchun katta ahamiyatga egadir. Zamonaviy chet til darslarida yuz berayotgan global o'zgarishlar – o'zgalar madaniyati, urf-odatlari va bu orqali o'zlikni anglash va milliy qadriyatlar xissini shakllantirishning fanga kirib kelishi, maktab o'quvchilarining Vatanga muhabbat, o'z milliy qadriyatlarini chuqur anglash borasida yangi o'quv majmualarini yaratish, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy qilinishi – o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini oshirishni dolzarb vazifaga aylantiradi. Shuningdek, chet til ta'limini zamonaviy metodlar asosida modellashtirish har bir chet til o'qituvchisining ajralmas tarkibiy qismiga aylanmoqda.

Til o'rganish jarayoni nafaqat lingvistik kompetensiyani rivojlantirish, balki sosiolingvistik va pragmatik kompetensiyalarni ham rivojlantirish jarayonidir. Chunki lingvistik kompetensiya orqali o'quvchilarning leksik, grammatik va fonetik kompetensiyalari rivojlansa, sosiolingvistik kompetensiya orqali ularning butun til jarayoniga oid bilimlari ya'ni, madaniyat, urf-odat, har ikki mamlakatning turmush tarzlari, milliy va tarixiy qadriyatlarini o'zaro qiyoslash kompetensiyalari rivojlanadi. Pragmatik kompetensiyada esa lingvistik va pragmatik kompetensiyalarni amalda qo'llash jarayonidir. Taniqli metodist olim J.Jalolov fikricha, «kompetensiya tilni o'rganishga harakat qilmoq, til o'rganishga qobiliyatli bo'lmoqlikdir». G.Asilovanning fikriga ko'ra esa «kompetensiya ma'lum bir sohada faoliyat yuritish jarayonida shaxsiy sifatlar hamda bilim, ko'nikma va malakalarning samarali qo'llanishidir». Ushbu ta'riflardan kelib chiqib aytish mumkinki, sosiolingvistik kompetensiya tarkibiga kirgan urf-odatlar chet til o'rganish jarayonida umumta'lim maktablarining nemis tili darslarida o'zgalar madaniyati, urf-odatlari va bu orqali o'zlikni anglash va milliy qadriyatlar xissini shakllantirish uchun urf-odatlarni o'rgatish modelini ishlab chiqish zarur.

Umumta'lim maktablarining nemis tili darslarida urf-odatlarni o'rgatish va o'rganishni joriy etilishi bilan til o'rgatish va o'rganish jarayonini takomillashtirish va talabalarning til o'rganishga bo'lgan qiziqishlarini oshirish, jarayon intensivligiga hamda sosiolingvistik kompetentlikni shakllantirish asosida til o'rganishga bo'lgan ishtiyoqni uyg'otish uchun nemis tilini o'qitish jarayonida urf-odatlarni o'rgatish modelini takomillashtirishga zaruriyat paydo bo'ldi. Ma'lumki, o'quv jarayoniga ma'lum bir texnologiyani joriy etish o'z-o'zidan sodir

bo'lmaydi. Har bir texnologiyani joriy etishda ma'lum shart-sharoitlar talab etiladi.

Umumta'lim maktablarining nemis tili darslarida urf-odatlarni o'rgatish va o'rganish modeli haqida gapirishdan avval, model' tushunchasiga to'xtalib o'tishni joiz deb topdik. Model' lotincha modulus so'zidan olingan bo'lib, o'lchov, me'yor degan ma'noni bildiradi. U biror ob'ektning obrazi yoki namunasidir. Model' sun'iy ravishda yaratiladi. U turli sxemalar, fizik tuzilmalar, belgili shakllar va formulalar ko'rinishida yaratilgan namuna bo'lib, o'rganilayotgan ob'ektga o'xshab, o'zining tuzilmasiga, xossalariga, tarkibiy elementlari o'rtasidagi o'zaro bog'lanishlarga ega.

Til o'rgatish jarayonini yaxlit tizim sifatida o'rganish dolzarb ilmiy muammolardan biri bo'lib, uni bartaraf etishda, jarayonning modelini yaratish, ya'ni modellashtirish muhim o'rin tutadi.

Umumta'lim maktablarining nemis tili darslarida urf-odatlarni o'rgatish modelini yaratishdan avval, modelning maqsadini belgilab olish, uning qo'llanilish sohalarini chegaralash maqsadga muvofiqdir. Bu jarayon modellashtirishning boshlanishi hisoblanadi. Umumta'lim maktablarining nemis tili darslarida urf-odatlarni o'rgatish modelini yaratishdan kutilayotgan natijalar modelning maqsadidan kelib chiqadi. Modellashtirishda ta'lim mazmunini ham, o'quv faoliyatini ham modellashtirish lozim. Har bir pedagogik tadqiqot ishida modelning amaliy ahamiyati uni shakllantirish bosqichlari, tamoyillari to'g'ri hisobga olinganligi yordamida aniqlanadi. Modelning ko'rgazmalilik, tushunarlik, ob'ektivlik kabi tamoyillari uning imkoniyatlari va turlari bilan birga pedagogik tadqiqotning vazifalarini ham aniqlashga xizmat qiladi.

Pedagogik modellashtirish degani bu o'quv jarayoniga olib kirilishi rejalashtirilayotgan modelning shakllantirilishidir. Shunga ko'ra har qanday pedagogik modellashtirish bir necha bosqichlarda amalga oshiriladi. Dastlab, tadqiqotning nazariy-metodologik asoslari tanlanadi, so'ngra modellashtirish masalasiga o'tiladi.

Umumta'lim maktablarining nemis tili darslarida urf-odatlarni o'rgatishda samaradorlikka erishish uchun tavsiya etilgan interfaol usullardan foydalanish modeli ta'lim maqsadining aniq yo'naltirilganligi, o'quv faoliyati mazmunini tanlash, urf-odatlarni o'rgatish jarayonini tashkil etish va natijalardan iborat bo'lib, o'z ichiga o'zaro bog'liq bo'lgan, bir-birini taqozo etuvchi qismlarni

qamrab olgan. Uning tarkibidagi har bir qism muhim ahamiyatiga ega. Ular bir-biridan ajragan holda belgilangan maqsadga erishishi mumkin emas.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. New Approaches to Lesson Plan . M. Qaxharova, D.Yusupova .Europaen Journal of humanities and Educational Advancements. 3.40-24.2022
2. Изложение немецких праздников и традиций в учебниках. Д. Юсупова . Общество и инновации 2(4/S), 88-92
3. The usage of ethnographic terms in literary speech . Д. Юсупова. Uktamali qizi . Academicia : An international multidisciplinary research journal 11 (2), 855-857.
4. Technology for the development of teaching traditions in german lesson . Д. Юсупова. International Confernce on Advance research in Humanities, Sciences and Education.Switzerland conference. February 25th 2023.
5. The role of motivation in teaching a foreign language. Д. Юсупова . Novateur publications Journal NX – Multidisciplinary Peer Reviewed Journal. Scienceweb academic papers collection, Volume8, ISSUE 12, Dec.-2022.
6. Learning Traditions through the use of “Station”. Д. Юсупова Novateur publications Journal NX – Multidisciplinary Peer Reviewed Journal. Scienceweb academic papers collection, Volume8, ISSUE 11, Nov.-2022.

ПРЕДЪЯВЛЕНИЕ НОВОГО ГРАММАТИЧЕСКОГО МАТЕРИАЛА УЧАЩИМСЯ В ЛИЦЕЯХ И ТЕХНИКУМАХ

*Г.К. Хожаметова. Кафедра иностранных языков.
Каракалпакский государственный университет*

На сегодняшний день коммуникативная методика, это самая распространенная методика. По ней работают почти все языковеды, в том числе и имеющие представительства в Узбекистане. Здесь присутствие носителя языка просто необходимо, т.к. основа этой методики - общение. Главное, преодолеть языковой барьер, избавить человека от боязни говорить на чужом языке, "разговорить" его. На занятиях студентам дается возможность использовать язык в реальных жизненных ситуациях. Это, в свою очередь, позволяет им научиться применять грамматические формы для выражения собственных мыслей.

Восприятие модели происходит в процессе презентации, которую можно определить как показ модели в действии, показ её функционирования в речи.

Например, презентация темы "Second Conditional" может выглядеть следующим образом:

Дается установка на урок: «We already know what Englishmen usually say, when they want to express a real condition. Today we'll learn to express unreal condition in a way Englishmen do.» И далее: «I am a teacher and I work at school. But if I *were* a doctor I *would work* in a hospital. If I *were* a taxi-driver I *would spend* the whole day driving around the city.» (при этом форма сослагательного наклонения выделяется голосом). Заканчивается презентация фразой: " But that was only my dreams. Unfortunately, I am not a doctor and I am not a taxi –driver."

Таким образом, презентация нового грамматического материала начинается с предваряющего слушания. Если

предваряющее слушание организовано правильно и учащийся воспринимает однотипные фразы, понимая какую функцию эти фразы реализуют, то это способствует зарождению речевого стереотипа как основы грамматического навыка. Слушание, к тому же, сопровождается внутренним проговариванием, что играет решающую роль в укреплении стереотипа.

Подобные речевые образцы в полной мере отражают функцию изучаемого грамматического явления. Но также дают возможность обратить внимание учащихся на форму, которую перед этим они воспринимали на слух.

Другой вариант предъявления материала может выглядеть таким образом: для предваряющего слушания предлагается более сложный и объёмный текст, который в полной мере отражает функции предъявляемого грамматического явления. Но наряду с тем, что текст «усваивается» учащимися на слух, они также имеют перед собой письменный вариант данного текста. Таким образом, процесс слушания протекает одновременно с проговариванием и прочтением материала.

Для предъявления грамматической структуры Present Perfect в сравнении с Present Perfect Continuous может быть предложен следующий диалог:

Betty Tudor's life-long passion is driving, but there is one problem, as our interviewer found out.

***Interviewer:** How long have you been trying to pass your driving test, Betty?*

***Betty:** Seventeen years.*

***Interviewer:** How many times have you taken it?*

***Betty:** Thirty-eight, and I'm afraid I've failed it every time. I've always wanted to be able to drive, and I'm determined to pass.*

***Interviewer:** I suppose you've been taking lessons all the time?*

***Betty:** That's right.*

***Interviewer:** How many have you had?*

Betty: *Over two hundred and seventy. It's cost me about two thousand pounds already. I'm taking the test again next week.*

Interviewer: *I hear you are saving up to buy your own car now. How long have you been saving?*

Betty: *Since 1982*

Interviewer: *And how much have you saved?*

Betty: *Over 4 000 pounds, and that's enough to buy a nice little second-hand car.*

Interviewer: *Well, all the very best with your next test.*

Betty: *Thank you.*

После предъявления диалога, задаётся серия вопросов, уточняющих как форму, так и функции предъявляемого грамматического явления:

Underline with a solid line _____ the examples of the *Present Perfect*. Underline with a broken line _ _ _ _ _ the examples of the *Present Perfect Continuous*.

Why does the interviewer ask : How long have you been saving?
but How much have you saved?

Таким образом, можно сказать, что процесс предъявления грамматического материала осуществляется практическим путём и опирается на основные положения, связанные с обучением грамматической стороной речи, а именно: Деятельностный характер овладения грамматической стороной и коммуникативная направленность обучения ей; Учёт первичности слухо-моторных связей; Опора на образец; Стимулирование речевой активности и самостоятельности учащихся в поиске и выделении существенных признаков единиц грамматического материала и действий с ними.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Лизенин С.М., Денисова Л.Г. "Грамматика в курсе интенсивного обучения английскому языку в старших классах средней школы"// ИЯШ.-1992.-№5

2. Крутских А.В. " Коммуникативно- направленное обучение грамматике на продвинутом этапе в гуманитарно-лингвистической гимназии " // ИЯШ .-1996.- №6
3. L. Jones " Communicative Grammar Practice". CUP 1992

ILMIY VA BADIY TARJIMA MUAMMOLARI VA ADABIY ALOQALAR

O'ZBEK TARJIMACHILIK TARIXINI DAVRLASHTIRISH MUAMMOLARI

Z. Y. Sadiqov, f.f.d. (DSc), dotsent (NamDU)

Tarjima tarixi va uni davrlashtirish borasida o'zbek, jahon tarjimashunoslari tomonidan turlicha qarashlar mavjud. Bu haqda fikr yuritishni O'zbekistondagi tarjima tarixidan boshlasak. O'tgan asrning 60-70-yillaridan boshlab o'ziga xos tarjima maktabi yaratgan olim, filologiya fanlari doktori, professor G'aybullas Salomov tarjima tarixini adabiyot tarixi bilan chambarchas bog'langan holda o'rganishni tavsiya etgan. Unga ko'ra Sharqning ulug' badiiy obidalari asrlar davomida xalqimizning ma'naviy-estetik kamoloti uchun xizmat qilib kelganlar. Bunda Qutb va Haydar Xorazmiy, Sayfi Saroyi, Xomushiy, Muhammad Temur, Dilovarxo'ja, Ogahiy, Almaiy, Sidqiy Xondayliqiy kabi atoqli tarjimon adiblarning nomi madaniyatimiz tarixida faxrli o'rinni egallaganligi aytiladi [1]. O'zbek tarjimachiligi tarixi borasida o'tgan asrning ikkinchi yarmidan, aniqrog'i, 60-yillardan bir qator tadqiqotlar yaratilgan. Jumladan, Jumaniyoz Sharipovning "O'zbekistonda tarjima tarixidan" mavzuyidagi doktorlik ishi (1968), Hamidjon Hamidovning Firdavsiyning "Shohnoma"si o'zbekcha tarjimalari (1967), Vahob Rahmonning Sa'diyning "Guliston" asari o'zbekcha tarjimalari (1968), Najmiddin Komilovning "Ogahiyning tarjimonlik mahorati" (1970) nomli nomzodlik va "XIX asr Xorazm tarjima maktabi" mavzusidagi doktorlik (1988) dissertatsiyalari hamda Anvar Hojiahmedovning "XIX asrning ikkinchi yarmi XX asr boshlarida rus tilidan o'zbek tiliga o'g'irlagan tarjimalarga bag'ishlangan tadqiqoti"ni (1963) ta'kidlash lozim. Mazkur ishlarda yurtimizning uzoq o'tmishida nomlari unutilib ketgan ko'plab mutarjimalar yoki o'zining original ijodidan tashqari tarjima san'ati bilan ham shug'ullangan adiblarning boy meroslari o'rganilgan. Xususan, professor G'.Salomovning "Tarjima nazariyasi asoslari" nomli o'quv qo'llanmasining "Alisher Navoiy va Xristofor Armaniy", "Hofiz va Gyote" fasllarida badiiy tarjima tarixi, "Ibn Sino Gegal",

“Beruniy va Nyuton” qismlarida esa ilmiy va falsafiy tarjimachilik tarixiga munosabat bildiriladi [3].

O‘zbekistonda tarjima tarixini davrlashtirish masalasi haqida G‘.Salomov o‘zining “Tarjima nazariyasiga kirish” darsligida 1) 1917 yilgacha bo‘lgan davr va 2) 1917 yildan keyingi keyingi davr [1.131] deb aytadi. Bizningcha, bugunga kelib, bunga uchinchi davr sifatida mamlakatimiz mustaqilligi yillaridagi tarjimachilik tarixini ham kiritish maqsadga muvofiqdir. Bu o‘ziga xos yangi davr tarixi nomi bilan mazkur fan tarixiga kiradi.

Yuqorida ta’kidlanganidek, mamlakatimiz tarjima tarixi borasida dastlabki salmoqli tadqiqotni professor J.Sharipov [3] amalga oshirgan. Unda o‘zbek tarjimachiligi tarixini yanada batafsilroq davrlashtirilganligi va uning o‘ziga xos jihatlarini kengroq yoritilganligini ko‘rishimiz mumkin. Ular quyidagilar:

1. VII asrdan boshlab O‘rta Osiyoda, jumladan O‘zbekiston hududida arab yozuvi yagona yozuv, arab tili yagona adabiy til bo‘lgan. Bu davr **abbosiylar davri** bo‘lib, tarjimachiligi arab tilidagi (asosan diniy) matnlarni fors va turk tillariga o‘girishga asoslangan.

2. IX-X asrlardagi tarjima tarixini O‘rta Osiyoda **tohiriylar** dinastiyasi o‘rniga kelgan **somoniylar** imperiyasi paytida Forobiy, Ibn Sino, Beruniy kabi genial olimlarning yetishib chiqishlari bilan izohlash mumkin. Keyinchalik **g‘aznaviylar davri** va uning podshohi Mahmud G‘aznaviy hukmronligi paytidagi Beruniyning tarjimonlik faoliyati alohida ahamiyat kasb etadi.

3. XI-XII asrlarda **qoraxoniylar imperiyasi davrida** Yusuf Xos Hojib, Mahmud Koshg‘ariy, Narshahiylar davridagi tarjima ishlari. Xususan, Yusuf Xos Hojib o‘zining “Qutadg‘u bilig” asarida asarning Mag‘ribu Mashriqning turli mamlakatlarida qanday nomlanganligi borasida shahodat beradi.

4. XIII-XIV asrlarda hind adabiyotidan “Kalila va Dimna”ning eski o‘zbek tiliga o‘girilishi. Qutb Xorazmiy tomonidan Nizomiy Ganjaviyning “Xisrav va Shirin” dostonini tarjima qilinishida, shuningdek, 1390 yilda Sayfi Saroyi tomonidan Sa‘diyning “Guliston”i tarjimasi.

5. XIV – XV asrlardagi **temuriylar davrida** Sharafiddin Ali Yazdiyning “Zafarnoma”sining ko‘plab tillarga tarjima qilinishi. Haydar Xorazmiyning Nizomiyning “Mahzan ul-asror”ini turkiyga o‘girishi.

6. XVI-XVI asrlar **shayboniylar davrida** Muhammad Solih “Shayboniynoma” asarini yaratdi va xuddi shu nom bilan Binoiy ham fors-tojik tilida asar yaratdi. Ushbu asar Bayoniy taxallusli tarjimon tomonidan turkiyga o’girildi. Shu davrda Ubaydiy taxallusli mutarjim Rashididdinning “Jomi’ ut-tavorix” va Sharafiddin Ali Yazdiyning “Zafarnoma”sini turkiy tilga tarjima qildi. **Boburiylar davrida** “Boburnoma” yaratildi. Boburning o’zi Xo’ja Ubaydullo Ahrorning “Volidiya”sini o’zbekchada qayta yaratdi. “Boburnoma” esa o’sha asrning o’zida fors tiliga (1526 yilda), keyinchalik golland tiliga (1705), ingliz tiliga (1826), nemis tiliga (1828), frantsuz tiliga (1871) rus va boshqa tillarga tarjima qilindi.

7. XVII-XVIII asrlar o’zbek tarjimachiligi tarixida alohida ahamiyat kasb etadi. **Abulg’ozi Bahodirxonning** “Shajarai turk” asari dunyoning juda ko’p tillariga o’girildi. Ushbu davrda **Xomushiy Firdavsiyning** “Shohnoma”sini o’zbek tiliga tarjima qildi. Ayni patyda **Boborahim Mashrabning** otashin g’azallari dunyoning ko’plab tillarida (tojik, turk, tatar, rus va boshqa G’arb tillari) qayta yaratildi.

8. **Xiva xonligi davri**, xususan, XIX asrdan O’zbekistonda tarjimachilik harakati kuchaydi. Bu davrda Munis, Ogahiy, Bayoniy, Tabibiy, Rojiy, Rafe’, Habibiy kabi mohir tarjimonlar Xorazm zaminida yetishib chiqdilar. Ular orasida Ogahiy va uning Sa’diydan o’giran tarjimalari alohida ahamiyat kasb etadi. XIX asrning ikkinchi yarmi, **Qo’qon xonligi davrida** Toshkentda Sirojiddin Sidqiy Xondayliqiy, Miskin, Almaiy, Said Ahror, Saidiy, Xislat; **Buxoro Amirliigi davrida** Buxoroda Mulla Nurmuhammad Buxoriy, Shoabdurahmon G’ijdivoniy; Samarqandda Vasliy, Hoji Mo’iy; Qo’qonda Mulla Karim qori kabi tarjimonlar ijod qilganlar.

9. **XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida O’zbekistonning Rossiya tomonidan bosib olinishi davrida** jahon va rus adabiyotidan ko’plab asarlar o’zbek tiliga tarjima qilindi. Bu davrdagi jahon adabiyoti namunalarining aksariyati rus tili vositasida o’girilganligi bilan xarakterlanadi. Xususan, Daniel Defoning “Robinzon Kruzo” romani, L.N.Tolstoy, A. A. Krilov, T.Shevshenko asarlari tarjima qilindi.

Mazkur tarjimalar sobiq ittifoq davrigacha bo’lgan tarjima tarixini o’z ichiga oladi. Oktyabr to’ntarishidan keyingi tarjimalar alohida bir bosqichni tashkil etadi. Bizningcha, professor

J.Sharipovning yuqoridagi davrlashtirish sirasiga yana quyidagi ikkita davrni ham kiritish maqsadga muvofiq:

10. **Sobiq ittifoq davri tarjima tarixi** (XX asr boshlaridan O'zbekiston mustaqillikka erishgan paytgacha bo'lgan tarjima tarixi;

11. Mustaqillik yillaridagi **eng yangi davr** tarjima tarixi.

Kelajakda mustaqillik yillaridagi tarjima tariximiy, ya'ni eng yangi davr tarjima tarixini avvalgi bosqichlar bilan tadrijiy bog'lagan holda o'rganish maqsadga muvofiqdir. Bu masala qisman kaminaning „Tarjima nazariyasi va amaliyoti“ nomli darsligida o'rganilgan [4]. Zero, bu davrning ham o'ziga xos tomonlari, qutblari va yangi tarjimonlari bo'lib, ularni tadqiq etish tarjimashunoslikka anchagina yangiliklar olib kiradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Salomov G'. Tarjima nazariyasiga kirish – Toshkent: O'qituvchi, 1978.
2. Salomov G'. Tarjima nazariyasi asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 1982.
3. Sharipov J. O'zbekistonda tarjima tarixidan – Toshkent: Fan, 1973.
4. Sadiqov Z. Tarjima nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi tomonidan darslik sifatida nashrga tavsiya etilgan. 2023 yil. 190 bet.

ADABIYOTLARARO ALOQALAR VA MULTIKULTURALIZM

*Hallieva Gulnoz Iskandarovna,
O'zDJTU professori, filologiya fanlari doktori*

Jahonda biror adabiyot faqat o'z qobig'ida, o'z adabiy anhanalari doirasida rivojlanmaydi, balki boshqa adabiyotlarning ilg'or tajribalariga tayangan holda o'z taraqqiyotini belgilaydi.

Milliy adabiyot – har bir xalq madaniy hayotining ajralmas qismi, muayyan millatning, masalan o'zbek, rus, yapon xalqining adabiy

merosi, nazmiy va nasriy durdonalari, o'lmas asarlaridir. Rus komparativist olimi B.G.Reizovning fikriga ko'ra, milliy adabiyot ko'plab adabiy va madaniy kuchlarning, tendentsiya va imkoniyatlarning birlashuvidir¹.

Qaysi mashxur asarni olmaylik, u avvalo, ma'lum bir millat vakilining ijodiy merosi, u yoki bu xalqning ma'naviy boyligidir. Masalan, Alisher Navoiy asarlari turkiy xalqlarning ma'naviy merosi bo'lishi bilan birga, butun dunyo xalqlarining intellektual boyligidir. Chunki shoirning asarlarida ifodalangan insonparvarlik, mardlik, do'stlik kabi umumbashariy g'oyalar barcha xalqlar uchun birdek qadrli va ahamiyatlidir.

Har bir millat adabiyoti dunyo badiiy tafakkurining ajralmas qismini tashkil qiladi. Jahon xalqlarining qiziqishi va o'qishi badiiy adabiyot ahamiyatini belgilovchi asosiy mezonlardandir. U yoki bu xalqning jahonda tanilishi, eng avvalo, o'sha xalq madaniyati, san'ati va adabiyotining qanday miqyosda tarqalishi va tan olinishiga bog'liqdir.

Adabiyotlararo aloqalar har bir millatning mahnaviy-madaniy taraqqiyotida muhim ahamiyat kasb etadi. Adabiy aloqalarning qiyosiy adabiyotshunoslik ob'ekti sifatidagi o'rni, uning mohiyati haqida juda ko'plab ilmiy asarlar bitilgan. A.Dima, I.Neupokoeva, N.Konrad, M.Jirmunskiy, B.Nazarov, N.Karimov, B.Karimov va boshqa olimlarning tadqiqotlarida adabiy aloqalar va ularning adabiyotshunoslikdagi ahamiyati borasida muhim ilmiy-nazariy xulosalar bayon qilingan.

T.T.Xamidova, M.E.Rasuli, S.Matkarimova, T.Sultanov va boshqa olimlarning ilmiy izlanishlari bevosita adabiy aloqalarga bag'ishlangan². I.G.Neupokoeva xalqlararo adabiy aloqalarni tipologik va genetik turlarga bo'lib o'rganishni, bunda ijtimoiy omillarni hisobga olish zarurligini qayd etadi. Shuningdek, olima adabiy aloqalar tarixiy ehtiyoj, tajriba almashish maydoni ekanini alohida ta'kidlaydi (*«...gotovix tvorcheskix resheniy ni odna iz literatur drugoy dane*

¹ Danilina G.I. Sravnitelnoe literaturovedenie. Xrestomatiya. – Tyumeng', 2011. – C.134.

² Xamidova T. Russko-uzbekskie literaturnie svyazi v godi Velikoy otechestvennoy voyni. – Tashkent, 1973; Rasuli M.E. K probleme vzaimovliyaniya i vzaimoobogaeniya russkoy i uzbekskoy literaturi. – Tashkent: Fan, 1978; Matkarimova S. Anhana, yangilik va badiiy mahorat (Xorazm shoirlari ijodida Navoiy anhanalari misolida). – Toshkent, 2019; Sultanov T. Alisher Navoiy va Ozarbayjon adabiyoti: tarixiy ildizlar, an'analar, vorisiylik (Kishvari va Sodiqiy asarlari misolida). – Toshkent, 2019.

mojet, no i ni odna literatura ne mojet proyti mimo togo inonatsionalnogo, xudojestvennogo opita, kotoriy yey istoricheski nujen»¹.

N.I.Konrad adabiy aloqalarni bir xalq adabiyotining boshqa bir xalq adabiyoti olamiga kirib borishi deb tahriflaydi va adabiyotlararo aloqalarning 5 ta asosiy turini ajratib ko'rsatadi:

1. Badiiy asarlar bilan originalda tanishish, o'rganish va o'z xalqi orasida ommalashtirish. Masalan, Yevropa yoki rus sharqshunoslari Alisher Navoiy asarlarini tarjimada emas, originalda o'qiy olishgan.

2. Tarjimalar bir xalq adabiyotining boshqa bir xalq adabiyoti olamiga kirib borishidagi yana bir adabiy aloqa shaklidir. Bunda tarjimon adabiy vositachi (literaturny posrednik) vazifasini bajaradi;

3. Aynan bir xil mavzuning turli xalqlar adabiyotida yoritilishi ham adabiyotlararo aloqaning bir shakli. Masalan, Nizomiy, Dehlaviy, Navoiyning «Xamsa» asari aynan adabiy aloqalarning samarali natijasidir.

4. Jahon adabiy aloqalari tarixi bir xalq adabiyotining boshqa bir xalq adabiyoti olamiga kirib borishidagi yana bir shakl. Adabiy aloqalarning bu turini N.I.Konrad «milliy adaptatsiya» deb izohlaydi. Masalan, «Otogi boko» (1666) g'aroyib voqealar haqidagi hikoyalar to'plami. Asardagi voqealar ko'p jihatdan «Tszyang'den sinxua» nomli xitoy hikoyalariga mushtarak. Lekin xitoy hikoyalaridan tahsirlanib yozilgan yapon hikoyalari, yapon odamiga mo'ljallanib, ularning tafakkur tarziga mos ravishda bitilgan.

5. Hamma xalqlarda mavjud manqib qissalar (povestg' jitie) va ularning o'zaro adabiy aloqasi. Masalan, xotamtoylikda tengsiz Budda, chiroy timsoli Yusuf, Aleksandr Nevskiy haqidagi hikoyatlar². Bu kabi hikoyalar bugun narrativ proza deb ataladi. SHuningdek, badiiy asar yozishda narrativ usuldan (qiziqarli hikoya qilish sanhati) ham unumli foydalanilmoqda³.

M.Jirmunskiyning fikricha, adabiy aloqalar va adabiy tahsir masalasi tarixiy kategoriya bo'lib, konkret tarixiy sharoitlarda turli xil intensivlik darajasida va har xil shaklda namoyon bo'ladi (*Literaturnie svyazi i vzaimodeystviya predstavlyayut kategoriyu istoricheskuyu i v*

¹ Neupokoeva I.G. Istoriya vsemirnoy literaturi. Problemq sistemnogo i sravnitel'nogo analiza. – M.: Nauka, 1976. – S.85.

² Batafsil qarang: Konrad N.I. K voprosu o literaturnyx svyazyax // Literatura i teatr. – M.: Nauka, 1978. –B.49 – 59.

³ Qarang: O narrativnix texnikax // <http://litmasters.ru/isatelskoe-masterstvo/o-narrativnyx-texnikax.html>

*razlichnqx konkretnix istoricheski x usloviyax imeyut raznuyu stepen intensivnosti i prinimayut raznie formi)*¹.

Adabiyotshunos K.Quramboev ta'kidlaganidek, adabiy aloqalar va ta'sirlar masalasi milliy adabiyotlar taraqqiyotini kafolatlaydigan omillardan biri ekani isbot talab qilmaydigan haqiqatga aylangan. Jahonda biror adabiyot yo'qki, faqat o'z qobig'ida, o'z adabiyoti an'analari doirasida boshqa milliy adabiyotlarning ilg'or tajribalariga tayanmagan holda rivojlanib, o'z taraqqiyotining yuqori cho'qqisiga ko'tarilgan bo'lsin². So'nggi yillarda milliy adabiyotimizni rivojlantirish, o'zbek mumtoz va zamonaviy adabiyotini xalqaro miqyosda targ'ib qilish, bu jarayonda dunyo xalqlarining, jumladan, qardosh ellarning adabiyoti bilan yaqindan tanishish, ularning eng sara adabiy asarlarini asliyatidan o'zbek tiliga tarjima qilish borasida keng qamrovli ishlar amalga oshirilmoqda.

Sh.Rizaev adabiy aloqa har qanday adabiyotning rivoji uchun nihoyatda zarur omillardan biri ekanini tahkidlarkan, adabiy mahdudlik va badiiy tafakkurning biqiq xolga tushib qolishi, avvalo, boshqa adabiyotlarni o'rganmaslik, o'z adabiyotiga tanqidiy nazar bilan qaray bilmaslik, qiyoslash, solishtirish imkoniyatidan mahrumlik hisobiga ro'y berishi, shu ma'noda uzoq va yaqin xorijdagi barcha adabiy hodi-salarni o'rganib borish, badiiy yangiliklardan boxabarlik, mutolaa va ijodiy aloqalarga kirishish muayyan xalqqa mansub har qanday adabiy jarayonni professional jihatdan oziqlantirishi haqidagi muhim fikrni bildiradi³.

Adabiyotlararo aloqalar tizimida **multikulturalizm** (ko'pmillatli madaniyat) ham muhim ahamiyat kasb etadi. Multikulturalizmning g'oyaviy mazmuni ko'p millatli davlatlarda turli xalqlarning o'zaro kelishib yashashiga, do'stona munosabatda bo'lib, bir-birlarining madaniyati, tarixi va adabiyotini hurmat qilishga yo'naltirilgan. XX asrning oxirgi choragida AQShda shakllangan siyosatdir⁴. Multikulturalizm ijtimoiy hayotning barcha qirralarini, jumladan, adabiyotni ham qamrab oladi.

Multikulturalizm qiyosiy adabiyotshunoslikda, ayniqsa, adabiyotlararo jarayonlar mohiyatini belgilashda muhim ahamiyatga

¹ Jirmunskiy V.M. Sravnitelnoe literaturovedenie. – L., 1979. – S.77.

² Kuramboev K. Adabiy aloqalar – milliy adabiyotlar taraqqiyotining qonuniyatlaridan biri // <http://uzadab.ndpi.uz/adabiy_aloqalar.html>

³ Adabiy aloqalar ijodiy jarayon ko'zgusi (davra suhbat, 2014) // <http://ziyouz.uz>

⁴ Gasanova N. K opredeleniyu kontsepta «multikulturalizm» // <https://cyberleninka.ru/article/v/k-opredeleniyu-kontsepta-multikulturalizm>

ega. Uning asosini yevropatsentrizmdan (*evropa xalqlari madaniyati, adabiyoti, tarixi va boshqa xususiyatlarini boshqa xalqlardan ustun qo'yish*) voz kechish, bir xalqni boshqasidan ustun qo'ymaslik, madaniyat va adabiyotning yagona modelini yaratish g'oyasi tashkil qiladi. Shu jihatdan mulg'tikulg'turalizm namoyandalari insoniyat tsivilizatsiyasini, jumladan, jahon adabiyotini ulkan «mozaikaga» o'xshatishadi. Ularning fikricha, qotib qolgan dogmalar, markazlashtirish mantiqi bilan u yoki bu adabiy hodisalarga baho berib bo'lmaydi. Badiiy adabiyotdagi multikulturalizm barcha adabiy hodisalarni teng ko'rib, birini ikkinchidan kamsitmagan holda o'rganadi.

Rus adabiyotshunosligida multikulturalizm ga xoslik nazariy fikrlar XX asr boshida bitilgan ilmiy maqolalarda uchraydi. Rus olimi **S.A.Vengerovning** ta'kidlashicha (1919), haqiqiy adabiyotshunos diqqatini faqat mashhur namoyandalargagina emas, adabiy jarayonning boshqa vakillariga ham qaratmog'i kerak. Chunki bahzan aynan ular u yoki bu davrga xos xususiyatlarni yaqqolroq ifodalashga qodirdirlar (*...ya schitayu sovershenno nenauchnqm izuchat literaturu tolko v yeyo krupnix predstavitelyax. Bqvaet daje tak, chto melkiy pisatel, splosh da ryadom yarche xarakterizuet tu ili druguyu epoxu, chem pisatel krupniy*)¹.

Bahzi ilmiy maqolalarda aynan bir masalaga turlicha qarashni kuzatish mumkin. V.M.Jirmunskiy (1891–1971) va N.I.Konrad (1891–1970) bir makon va bir zamonda yashab ijod qilgan, qiyosiy adabiyotshunoslik metodologiyasi rivojiga ulkan hissa qo'shgan taniqli olimlardir. Ularning «Alisher Navoiy va Renessans» masalasiga bag'ishlangan maqolalarida N.I.Konrad multikulturalizm g'oyalariga², V.M.Jirmunskiy yevropatsentrizm aqidalariga³ tayanadi.

N.I.Konrad «Layli va Majnun» asaridagi epizodlarni G'arb adabiyotidagi Tristan va Izolda, Usta va Margarita bilan qiyoslasa, V.M.Jirmunskiy Navoiy qarashlarini Dante, Leonardo da Vinchi, Petrarka qarashlari bilan taqqoslaydi. N.I.Konrad Navoiy ijodidagi universallikka e'tibor qaratib, Navoiy barcha xalqlar shoiri, degan xulosaga keladi. V.M.Jirmunskiy esa Navoiy «uyg'onish davri G'arb

¹ Akademicheskie shkoly v russkom literaturovedenii. – M.: Nauka, 1975. – S.179.

² Konrad N.I. Srednevostochnoe vozrojdenie i Alisher Navoi // Inostrannaya literatura. №2. – M., 1966. – S.212 – 220.

³ Jirmunskiy V.M. Alisher Navoi i problema Renessansa v vostochnix literaturax // Uchenye zapiski LGU. Ser. filol. nauk. 1961. Vip. №59. – S.86 – 97.

titanlari» bilan hamfikir ekani, ularning g'oyalari shoir asarlarida aks etgani haqidagi fikrni ilgari suradi.

Har ikkala maqolada ham Renessans umumiy maydon sifatida ko'rsatilgan, ammo V.M.Jirmunskiy g'arbning madaniyat, ma'naviyat, ilm-fan jabhasidagi yutuqlari sharqnikidan ustunligini ko'rsatishga harakat qiladi. N.I.Konrad esa SHarq mahnaviyati va madaniyati o'zining qadim sarchashmalariga ega bo'lgani, bu borada G'arbga ehtiyoj sezmagani qayd qiladi. Olim mulg'tikulg'turalizm dagi xalqlararo tenglikka asoslangan kontsepsiya asosida hech bir xalq o'zini boshqasidan ustun qo'yishi kerak emasligi haqidagi g'oyani qo'llab quvvatlaydi (*...ni u kogo net pravo schitat sebya narodom osobim, prevosxodya opim vse drugix, maniya velichiya u natsii stol je lojna, vredna i prosto smeshna, kak i maniya velichiya u otdelnogo cheloveka*)¹.

Hullas, milliy, hududiy, jahon adabiyoti, adabiy aloqalar, mulg'tikulg'turalizm va boshqalar adabiyotlararo jarayonlarning shakllari hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Danilina G.I. Sravnitelnoe literaturovedenie. Xrestomatiya. – Tyumen, 2011. – C.134.
2. Xamidova T. Russko-uzbekskie literaturnie svyazi v godi Velikoy otechestvennoy voyni. – Tashkent, 1973;
3. Rasuli M.E. K probleme vzaimovliyaniya i vzaimoobogaopeniya russkoy i uzbekskoy literatur. – Tashkent: Fan, 1978;
4. Matkarimova S. Anhana, yangilik va badiiy mahorat (Xorazm shoirlari ijodida Navoiy an'analari misolida). – Toshkent, 2019;
5. Sultanov T. Alisher Navoiy va Ozarbayjon adabiyoti: tarixiy ildizlar, anhanalar, vorisiylik (Kishvari va Sodiqiy asarlari misolida). – Toshkent, 2019.
6. Neupokoeva I.G. Istoriya vsemirnoy literaturi. Problemi sistemnogo i sravnitelnogo analiza. – M.: Nauka, 1976. – S.85.
7. Batafsil qarang: Konrad N.I. K voprosu o literaturnyx svyazyax // Literatura i teatr. – M.: Nauka, 1978. –B.49 – 59.
8. narrativnix texnikax // [http:// litmasters.ru/pisatelstvo-masterstvo/o-narrativnix-texnikax.html](http://litmasters.ru/pisatelstvo-masterstvo/o-narrativnix-texnikax.html)

---

¹ Konrad N.I. Srednevostochnoe vozrojdenie. – S.220.

9. Jirmunskiy V.M. Sravnitelnoe literaturovedenie. – L., 1979. – S.77.
10. Kuramboev K. Adabiy aloqalar – milliy adabiyotlar taraqqiyotining qonuniyatlaridan biri // <http://uzadab.ndi.uz/adabiy_aloqalar.html>
11. Adabiy aloqalar ijodiy jarayon ko'zgusi (davra suhbat, 2014) // <http://ziyouz.uz>
12. Gasanova N. K opredeleniyu kontsepta «multikulturalizm» // <https://cyberleninka.ru/article/v/k-opredeleniyu-kontsepta-multikulturalizm>
13. Akademicheskie shkoli v russkom literaturovedenii. – M.: Nauka, 1975. – S.179.
14. Konrad N.I. Srednevostochnoe vozrojdienie i Alisher Navoi // Inostrannaya literatura. №2. – M., 1966. – S.212 – 220.
15. Jirmunskiy V.M. Alisher Navoi i problema Renessansa v vostochnix literaturax // Uchenye zapiski LGU. Ser. filol. nauk. 1961. Vqp. №59. – S.86 – 97.
16. Konrad N.I. Srednevostochnoe vozrojdienie. – S.220.

MO'G'ULLAR EMAS – BOBURIYLAR SALTANATI

*Tursunov Akmaljon Hamidjonovich,
filologiya bo'yicha falsafa doktori, dotsent. NamDU*

Ma'lumki Bobur Shohning ajdodlari O'rta osiyo tarixida ulkan saltanat yaratgan mashhur kishilarga, ya'ni ota tomonidan Sohibqiron Amir Temur va ona tomonidan Chingizxonga borib taqaladi.

Tarixdan ma'lumki Zahiriddin Muhammad Bobur o'z ona yurti Andijon va bobosininig yurti Samarqandni qo'ldan bergandan so'ng Afg'oniston tomon yurish qiladi va Qobulda o'zining xukmronligini o'rnatadi. Yigirma yillik Qobuldagi xukmronlikdan so'ng Bobur Mirzo nihoyat 1526 yili Hindistonni zabt etadi. U bungacha Hindistonga bir necha bor yurish qilgan edi, bu xaqda u o'zining “Vaqo'e (Boburnoma)” nomasida batafsil ma'lumot keltirgan. Boburning Hindistonni zabt etishi va u yerda ulkan saltanatni yaratishi Zahiriddin Muhammad Bobur nomini tarixda o'chmas iz qoldirishiga sabab bo'ldi.

Bobur va Boburiylar tarixi va madaniyatini o'rganish nafaqat yurtimiz olimlari va yozuvchilarini, balki xorijiy olimlarni, jumladan G'arbiy Yevropa olimlarini ham o'ziga jalb qilib kelgan.

Ma'lumotlarga ko'ra Bobur xaqida Yevropada ilk bor yaratilgan asar, bu frantsuz sayyohi va tabibi Frantsua Bernening "Boburiylar saltanatining so'nggi tarixi" nomli ilmiy-ma'rifiy asaridir. Bu asar 1680 yilda yaratilgan va o'sha davr siyosiy doiralarida yuqori baholangan va noyob manba hisoblangan. [1, 73] Keyinroq G'arbliklar Bobur nomini 1697 yili frantsuz sharqshunos olimi Bartolame Erbalo Molenli orqali eshitganlar. U "Sharq kutubxonasi" qomusida o'zining "Bobur yoki Babar" nomli maqolasida Alisher Navoiy va Zahiriddin Muhammad Bobur xaqida ilk bor frantsuz kitobxonlariga ma'lumot bergan edi. Keyinchalik 1705 yili Boburnomaning Farg'ona tasviri golland tilida Vitsen tomonidan bosilib chiqdi. [2,13]

G'arbiy Yevropada Bobur va uning ijodini o'rganish asosan XIX asrdan boshlangan. Ingliz sharqshunos olimlari Jon Leyden va Uil'yam Erskinlarning uzoq yillik mexnatlari natijasida 1826 yili "Boburnoma" ingliz tilida nashr etildi. 1828 yilda mazkur inglizcha tarjimadan nemis olimi A.Kayzer asarni nemis tiliga qisqartirib tarjima qiladi va Leyptsigda nashr ettiradi. 1871 yilda esa taniqli frantsuz sharqshunos olimi Pave de Kurteyl tomonidan "Boburnoma" frantsuz tilida nashr ettirildi. Mazkur tarjimalardan so'ng Yevropada Bobur Mirzo shaxsiga qiziqish ortib bordi va u xaqda Yevropaning turli tillarida ko'plab asarlar yaratildi. Bu asarlar asosan Bobur va Boburiylarning Hindistonda o'rnatgan saltanati va u yerda amalga oshirgan ishlariga bag'ishlanadi. Xorijiy adabiyotlarda faqatgina Bobur shaxsi va uning amalga oshirgan ishlari emas, balki butun Boburiylarning xayoti va faoliyati yoritiladi. Bunga sabab Bobur Mirzoning Hindistonda atigi to'rt yilgina yashaganligidadir. Masalan, U.Erskinning "Temuriylar sulolasidan bo'lmish Boburshoh va Humoyun davridagi Hindiston tarixi", F.Bernening "Boburiylar saltanatining so'nggi tarixi", L.Sharmaning "Mo'g'ullar saltanati" va shu kabi boshqa ko'plab asarlarda Bobur va boburiylarning Hindistonda olib borgan ishlari tasvirlanadi.

Nemis adiblari tomonidan Bobur va boburiylar tarixi va adabiyotini o'rganish asosan XX asrning ikkinchi yarmidan boshlandi va hozirgacha davom etmoqda. Bu borada E.Kox, F.Vyortle, M.Pravdin, K Xabix, Sh.Konerman, A.Shimmel. KSho'nih, M.Erdal,

V.Shtamler kabi sharqshunos olimlar samarali ishlar olib bordilar. Ular Zahiriddin Muhammad Bobur xaqida ajoyib asarlar yaratdilar va “Boburnoma” bo’yicha ilmiy izlanishlar, tarjimalarni amalga oshirdilar, bu asarlarning yaratilishiga va mazmun-mohiyatiga Boburnoma, Humoyunnoma, Akbarnoma, Tarixi Rashidiy, Tarixi Shershohi kabi asarlarning ta’siri katta bo’ldi. [4, 138]

G’arbda yaratilgan asarlarga e’tibor bersak, deyarli barchasida boburiylarga nisbatan Mo’g’ullar atamasi ishlatilgan, lekin asar mualliflari Boburshohning mo’g’ul qavmidan emas, balki turkiy ekanligini ta’kidlashadi. Xususan A.Shimmel bu borada shunday fikrni bildiradi.: “Doch die Mogulherrscher von Indien nannten sich selbst nie mit diesem Namen, der nichts als seine Arabisierung des Stammesnamens “Mongole” ist. Sie waren „Das Haus“ Timurs, des zentralasiatischen Eroberers (gest. 1405), von dem Babur, der Reichgruender, in direkter Linie abstammte, während seine Abstammung von dem Mongolenherrscher Chingiz Khan nur durch die mütterliche Linie ging.” [7, 7] (Hindistonning mo’g’ul xukmdorlari o’zlari uchun Mo’g’ul degan nomni hech qachon ishlatmaganlar. Bu Mongol so’zining arablashgan shakli. Boburiylar O’rta Osiyolik jahongir Temur sulolasidan edilar. Saltanat asoschisi Bobur Temur avlodidan bo’lgan. Bobur ona tomonidagina mo’g’ullar xukmdori Chingizxonga borib taqaladi), Sh.Konerman esa; “ ... das Mogulreich. So nannten die Europäer das prachtvolle indische Grossreich, denn sie hielten seine Herrscher fuer Mongolen, was nichts anderes als “Moguln” heist. Die Herrscher selbst haben diesen Begriff allerdings niemals verwendet. In Indien bezeichneten sie sich stets als Gurkani-Dynastie. „Gurkan“ ist die persianisierte Form des mongolischen Wortes „kürägän“ (Schwiegersohn)” [5, 7] (Mo’g’ullar imperiyasi; Yevropaliklar Hindistondagi buyuk imperiya xukmdorlarini shunday deb ataganlar. Ular mo’g’ul so’zidan boshqa so’zni topmadilar. Saltanatning xukmdorlari esa hech qachon bu nomni qo’llamaganlar. Hindistonda ular o’zlarini Ko’ragoniylar deb atashgan. Ko’ragoniy forscha so’z bo’lib kuyov degan ma’noni anglatadi) deydi. “Yo’qdan bunyod bo’lgan saltanat, yohud birinchi buyuk mo’g’ullar” asarining muallifi M.Pravdin Boburining mo’g’ul emasligini shunday tasvirlaydi. “Er war stolz darauf, ein Tuerke zu sein, und jetzt, in dem Lande, das er erobert hatte, wurden er und seine Truppen niemals anders als „Mogulen“ geheissen – verzerrte Aussprache des Namens Mongole,

wie sie von tuerkischen und afganischen Voelkern gebraucht wurde. Er fuehlte ihren Hass und ihre Verachtung in diesem Namen,”[6, 89] (U (Bobur) turk bo’lganidan faxrlanardi, lekin o’zi fath etgan yerlarda uni va lashkarlarini mo’g’ullar deb atashardi. Bu Mongol so’zini afg’on va turk xalqlari tomonidan tomonidan mo’g’ul deb buzib talaffuz qilinishi ta’siridir.)

Nemis adiblarining yuqoridagi fikrlaridan ko’rinib turibdiki, ular Bobur Mirzo va boburiylarni shak-shubhasiz mo’g’ullar emas balki, turkiy ekanliklarini aniq dalillab berishgan.

Tarixdan ma’lumki, Bobur ona tomonidan mo’g’ullarga qarindosh sanaladi. Boburnomada yozilishicha u tog’alaridan, ya’ni mo’g’ul xonlaridan og’ir damlarida yordam ham oladi, lekin shunga qaramasdan o’zining mo’g’ullarga nisbatan xayrihoh emasligini va ularni yoqtirmasligini bir necha bor ta’kidlaydi. Bu haqda Boburnomada shunday yozilgan, “Mening onam qoshida ming besh yuz-ikki mingga yaqin mo’g’ul ulusidan bor edi. Hisordan Hamza Sulton va Mahdiy Sulton, Muhammad Dug’lat bilan yana shuncha mo’g’ul kelgan edi”. [3, 67]

Bobur va boburiylar sulolasini nima uchun mo’g’ullar deb atalib kelingani xaqida ilmda ko’plab fiklar bildirilgan va bu atama noto’g’ri ekanligi ham ta’kidlangan. Xususan, bu xaqda amerikalik olim S.Berk shunday deydi: “Boburshoh xotirnomasida o’zini va o’z hamrohlarini haqli ravishda turklar deb ataydi. Biroq XIII-XIV asrlar davomida mo’g’ullarning bir necha bor hujumlarini boshdan kechirgan hindistonliklar shimoldan keladigan barcha bosqinchilarni “mo’g’ullar” deb ataganlar va o’z navbatida, bu so’zning nafaqat talaffuzi, balki ma’nosi ham buzilib Boburshoh qo’shiniga nisbatan ham “mo’g’ullar” atamasi ishlatilgan”. [1, 127] Akademik V.Bartol’d fikricha: “Evropaliklar Temurni va uning o’g’illari hamda nabiralarini mo’g’uldan tarqalgan deb hisoblab, Bobur saltanati uchun “Buyuk mo’g’ullar” degan nom to’qidilar”, taniqli adabiyotshunos olim Ibrohim G’ofur ham boburiylar mo’g’ul emaslar, balki bu ...tarixiy anglashilmovchilik ekanligini ta’kidlagan. [2, 5]

Bobur Mirzo hamisha o’zining turkiy bo’lganligidan faxrlangan va turkiy tilda ijod qilgan. Bugungi kunga kelib ko’plab olim va yozuvchilarning sa’y-harakatlari bilan tarixiy haqiqat tiklandi hamda G’arb adabiyotida Bobur va uning avlodlari “Boburiylar”, Hindistonda barpo etilgan saltanat esa “Boburiylar saltanati” deb atalmoqda.

Adabiyotlar

1. Boltaboev H. Xorijda Boburshunoslik. –T.: 2008.
2. Ibrohimov A. Boburnoma-buyuk asar. –Toshkent: 2000.
3. Zahiriddin Muhammad Bobur. “Boburnoma”. – Toshkent: Hozirgi o'zbek tiliga tabdil V.Rahmon va K.Mullaho'jaevalarniki. 2008.
4. Tursunov A.H. Nemiszabon adabiyotlarda Sharqning buyuk siymolari talqini. Filol. fal. dok. ... diss. – Toshkent: 2020
5. Conermann S. Das Mogulreich. – Muenchen: C.H.Beck 2006.
6. Prawdin M. Das Reich aus dem Nichts. Die ersten grossmoguln. - Stuttgart 1965.
7. Schimmel A. Im Reich der Grossmoguln. – Muenchen: C.H.Beck 2011.

ВОПРОСЫ ТЕКСТА И ВИДОВ ПЕРЕВОДА В ПЕРЕВОДОВЕДЕНИИ

*Усманова Нодира Хражитдиновна, старший преподаватель
кафедры переводоведения романо-германских языков
переводческий факультет УЗГУМЯ
Холияров Лутфулла Ташкуватович, доцент кафедры
переводоведения романо-германских языков переводческий
факультет УЗГУМЯ*

Не было попытки включить перевод в рамки когнитивной лингвистики или когнитивной психологии.[6] У этих отказов была определенная причина. Перевод теоретизировал, что он более эклектичный, многогранный и неединый. Попытка понять его в общеупотребительном смысле позволяет нам работать, характеризуя его как объект изучения сам по себе.[5] Это процесс, который стоит попробовать. В некоторых случаях исследование без семиотической основы и культурного превосходства в современном переводоведении затрудняет понимание идей. Необходимо избегать этой ситуации, не упуская из виду важные концепции, представленные нам иллюстратором. В этом отношении могут быть развиты широко связанные и полезные

теоретические идеи. Эта ситуация начинается с принятия перевода как прагматического процесса, и ожидается, что такие подходы, как «на первый взгляд», будут эффективны. В частности, согласно требованиям, предъявляемым критиками художественных произведений, предполагается, что есть несколько полезных в «дискурсивной практике перевода». Ученые-переводчики рассматривают переводоведение как поиск способа создания и формирования структур точности, чтобы снабдить текст конкретными словами и фразами. В этой переводческой деятельности подразумевается осуществление «интервенции перевода», которая решает процессы выбора и понимания слов.[4] В этом процессе он принимает форму сбора соответствующих лингвистических, текстовых и мирских знаний, чтобы новая лексика (перевод) вступила в силу. Этот процесс когнитивные лингвисты хотят описать как попытку оправдать мысль, являющуюся продуктом речи, или как «перегрузку и реконфигурацию». «Ориентированный на источник/ориентированный на цель» и «дотекстовый/посттекстуальный» аспекты перевода представляют собой контрасты, которые могут быть концептуально или символически связаны с когнитивистским взглядом на семантическую продуктивность; культурные влияния можно различить аналогичным образом. Это помогает когнитивно интегрировать культурные подходы с переводом. Помимо унификации, этот подход в разных концепциях определяет творческий элемент в общем смысле при использовании языка. Он признает важность переводчика между первым и вторым языком, а не современной образностью и традиционной верностью. В исследованиях перевода используются три основные модели перевода: первая — сравнительная модель, которая сопоставляет переводы с исходными текстами или с параллельными (непереведенными) текстами и исследует взаимосвязь между ними. Эта закономерность очевидна в контрастных сравнительных исследованиях. Вторая — это модель процесса, которая отображает различные этапы процесса перевода во времени. Эта модель представлена коммуникационными подходами, а также некоторыми протокольными подходами. Третья — переменная модель, в которой переводы описываются как с точки зрения

антецедентов, так и с точки зрения влияния читателей или слушателей и культур. Также в мировых переводоведениях формулируются и описываются четыре стандартные (объяснительная, описательная, объяснительная и предсказательная) гипотезы, основанные на явлении реперевода. Модель с одной переменной может соответствовать всем четырем типам, и это наиболее эффективная модель для будущего динамического развития переводоведения. Описательные гипотезы (например, утверждения об универсалиях или законах) могут иметь объяснительную силу, но почти все каузальные эффекты фильтруются через разум интерпретатора, через решения, принимаемые интерпретатором в данный момент.

[3] Большинство традиционных взглядов на типологию перевода состоит из двух противоположных направлений, «вольного и дословного» перевода. Современная интерпретация этого различия была предложена Ньюмарком (1981) на основе семантического и коммуникативного перевода. Семантический перевод ближе к дословному переводу, он отдает наиболее оптимальный приоритет смыслу и форме оригинала и подходит для переводов статусных текстов, таких как религиозные тексты, юридические тексты, литература, официальные выступления. Коммуникативный перевод свободнее и ставит во главу угла эффективность отправляемого сообщения. Он фокусируется на таких факторах, как удобочитаемость и естественность, и подходит для переводов «прагматичных» текстов, которые имеют мало общего со смыслом оригинала. К ним относятся такие тексты, как реклама, туристические брошюры, описания продуктов и инструкции, а также руководства. Основная проблема с этим типом дифференциации - буквальность, близость или расстояние и степени свободы. Его одноцелевое решение состоит в том, чтобы анализировать и вычислять различные изменения (сдвиги, стратегии) от текста к тексту. Джулиана Хаус (1977) предложила несколько иной тип типологии перевода: скрытые и открытые переводы. Скрытые переводы не сообщаются читателям об именах переводчиков. Другими словами, они переводятся настолько естественно (и, вероятно, это очень вольные переводы), что переведенный текст не сильно отличается от оригинала.

[2] Примерами этого являются рекламные, технические

тексты, газетные тексты. Открытые переводы, с другой стороны, являются точными переводами, которые тесно связаны с исходной культурой. Переводы политических речей, стихов и проповедей являются примерами этого. Исследования электронных текстов показали, что скрытые переводы могут содержать лингвистические особенности со статистически другим распределением по сравнению с непереуведенными параллельными текстами. Поэтому даже секретные переводы могут отличаться по тексту от оригинала, а переуведенные тексты могут иметь общие черты. Аналогичное различие проводит Норд (например, 1991), который противопоставляет документальный и инструментальный перевод. Перевод документа — это документ другого текста, являющийся открытым переводом другого текста. Он появляется как отчет о другой речи и подобен принятому предложению. Инструментальный перевод, с другой стороны, работает как средство коммуникации сам по себе, он работает независимо от исходного текста и оценивается в зависимости от того, насколько он передает свое сообщение. Таким образом, инструментальный перевод немного похож на прямую речь. Например, перевод компьютерного руководства является примером, где важно, чтобы читатель понял, как настроить и использовать компьютер, и нет необходимости максимально точно выражать исходный текст. [1]

Резюме:

Типологическая проблема усложняется, когда вводятся типы текста. Рейзиг и Вермеер (1984) подчеркивают, что метод перевода зависит от конкретного типа текста, а также от цели перевода. Рейсс предложил четыре основных типа, первые три из которых весьма традиционны: информативные тексты, экспрессивные тексты, оперативные (т.е. убеждающие, инструктивные) тексты и аудиовизуальные (мультимедийные) тексты. Например, дубляж и субтитры являются основными видами аудиовизуального перевода. Однако мы должны быть осторожны, чтобы не путать классификации типов текста с классификациями типов перевода, так как существует много терминологического сходства. Например, такие ярлыки, как «перевод Библии», «перевод художественной литературы» или «перевод поэзии», на самом деле относятся к типам текста — типу переводимого текста.

Использование литературы

1. BARRIÈRE I. (2003). «Exploitations pédagogiques de documents», [1]
2. <http://www.edufle.net/Exploitation-pedagogique-de> (page consultée le 18 juin 2010) [2]
3. BÉRARD, E. (1991). L'approche communicative. Paris : CLE International. [3]
4. CORD-MAUNOURY, B. (2000). «Analyse du site Polar FLE», Alsic, 3, no2, pp.239-254. [4]
5. http://toiltheque.org/Alsic_volume_1-7/Num6/cord/alsic_n06-log2.htm [5]
6. CUQ, J-P. (2003). (dir.) Dictionnaire de didactique du français. Paris : CLE International. [6]

O‘ZBEK TILI DARSLIKLARINING XORIJIY MUALLIFLARI

*Todjixodjayev Muso Namangan davlat universiteti,
PhD, dotsent v.b.
Nurmuhammadov Sharofiddin, o‘qituvchi*

Jahon xalqlarida o‘zbek tili va adabiyotiga bo‘lgan qiziqish ilk o‘rta asrlardayoq kuchli edi. Ammo u paytlarda ona tilimiz boshqa turkiy xalqlar tili bilan birgalikda “chig‘atoy tili” nomi bilan mashhur bo‘lgan.¹ Ushbu atama XX asrning dastlabki yillarigacha amalda bo‘ldi.²

Mumtoz adabiyotimizning mazmunan go‘zalligi, badiiy san’atlarga boyligi va ma’naviy-ahloqiy jihatdan betakrorligi Yevropa xalqlarida ham katta qiziqish uyg‘otdi va mazkur tilni o‘rganuvchilar soni ko‘paya bordi. Tilshunoslar tomonida arab va fors tillari qatori o‘zbek tili darsliklarini yaratish ustida izlanishlar olib borildi. Darsliklar, ko‘pincha Sharqning mashhur shoirlari ijodi yoki xalq og‘zaki ijodi namunalarini o‘qib-o‘rganish maqsadini ko‘zda tutgan va mazmunan tilni yangi o‘rganayotgan yoki til haqida muayyan bilimga ega bo‘lgan o‘quvchini e’tiborga olgan holda tuzilgan. Kitobning

---

¹ Eckmann Janosch. Das Tschaghataische.

² Hartmann Martin. Caghataisches. Heidelberg, 1901. S/49/

hajmini muallifning bilim va tajribasi, uning tomonidan to'plangan material, shuningdek, muayyan hududdagi kitobga bo'lgan talab belgilagan. Asardagi grammatik, fonetik, leksik, stilistik qoidalarni mustahkamlash uchun badiiy adabiyot namunalaridan keng foydalanilgan. Mojar – olmon sharqshunosi Hermann Vamberining 1867 yilda nashr etilgan “Caghataische Sprachstudien” (Chig‘atoy tili saboqlari) darsligida¹ turkiy adiblar haqida umumiy ma'lumotlar berish maqsadida bir qator mumtoz adabiyot vakillari ijodidan namunalar berilgan. Kitob so'ngidagi yuzdan ziyod adabiyotlar ro'yxati muallif aqliy zakovatining beqiyosligini ko'rsatadi.

Albatta, kitob Yevropada sharqshunoslikni o'rgatish va o'rganish sohasida katta ahamiyatga ega. Unda Alisher Navoiy, Zahiriddin Bobur, kabi mumtoz adabiyotimiz darg'alari asarlari arab imlosidagi o'zbek tilida va nemischa tarjimalarda yonma-yon berilgan. Yana shuni qo'shimcha qilish lozimki, darslikda Rahimbobo Mashrabning bir g'azali berilgan bo'lib, bu g'azal O'zbekistondagi adabiyotlarda uchramaydi.² Ammo darslikning ayrim kamchiliklari ham mavjud. Bu kamchiliklar haqida filologiya fanlari nomzodi A. Abdullajonov o'zining «Navoiy badiiyatini nemischa tarjimalarda qayta yaratish va tabdil qilish» mavzuidagi nomzodlik ishida batafsil so'z yuritgan.¹

Avstriyalik V. Tomashek 1880 yilda “Centralasiatische Studien”³ (Markaziy Osiyo saboqlari) nomli kitobini nashr ettirdi. Shuningdek ingliz turkshunosi R.B. Shouning “Sketch of the turky language”⁴ (Turk tilidan ocherk), Abel J. F. va Pave de Kurteyl hammuallifligida yozilgan “Turkish literature”⁵ (Turk adabiyoti) kabi darsliklari Yevropada o'zbek tili muxlislariga uzoq vaqt muhim darslik vazifasini bajardi. Bu darsliklardagi o'zbek mumtoz adabiyoti va xalq og'zaki ijodi namunalari o'zbek xalqining boy ma'naviy qiyofasini Yevropa kitobxonlariga yanada yaqinroq tanishtirdi.

XX asr boshlarida darsliklarga ehtiyoj yanada kuchaydi. Nemis sharqshunos olimi, professor Martin Xartmann 1901 yilda Haydelberg shahrida “Caghataisches” (Chig‘atoy tili) darsligini nashrdan chiqardi. Kitob 108 sahifani tashkil etsa-da, Yevropada yangi avlod darsliklar

---

¹ Vambey H. Chaghataische Sprachstudien. – Leipzig, F.A. Brockhaus, 1867. SS.400.

¹ Навоий бадийятини немисча таржималарда қайта яратиш ва табдил қилиш. Филол. фанл.номз.дисс. ...- Тошкент,1998

² Tomashek W. Centralasiatische Studien. - Wien, 1880

³ Shaw Robert Barkley. Sketch of the turky language.- Lahore, 1875.

⁴ Abel J.B. M.M. Pavet de Courteille. Turkish literature. –London, 1902 .

yaratish jarayonida uning ahamiyati katta bo'ldi. Chunki u keyingi davrlarda yaratilgan darsliklarga namuna bo'ldi. Kitob 1888 yilda Istambulda nashr qilingan "Ussi lisoni turki" kitobining ko'plab kamchiliklarini tuzatish maqsadini ko'zda tutgan bo'lib, asosiy maqsad Alisher Navoiy hayoti va ijodini nemis tilida gapiruvchi mamlakatlarda targ'ib etish edi. Yuqorida ta'kidlanganidek, Xartmann gacha bo'lgan darsliklarda o'zbek tili va adabiyoti haqida umumiy ma'lumotlar berish ko'zlangan bo'lsa, endilikda Yevropada turkshunoslik siyosatining yuritilishini hisobga olgan holda asar yaratish zaruriyati edi. Chunki XX asrning dastlabki yillarida Vamberidan keyin turkshunoslik sohasida yangi ishlar qilish zaruriyatsiz, turk tili va adabiyoti haqida G'arb sharqshunoslari yetarli ma'lumotga egalar, turkiy tilli o'lkalar aholisi yaqin orada Islom dinidan Xristian diniga o'tadilar degan da'volar o'rmalab qolgan edi. Shunday bir vaziyatda Yevropa sharqshunoslari asosan, yapon, xitoy va arab tillari va adabiyotini o'rganishga jahd qildilar.

Martin Xartmann 1900-1902 yillar oralig'ida yozgan asarlari va tarjimalari bilan turkiy tillar va adabiyotlarini o'rganishda hali ko'plab yangi ishlar qilish lozimligi, turkiy tillar umumjahon madaniyati va adabiyotining bitmas-tuganmas manbai ekanligini ko'rsata oldi.¹

Darslikning alohida ahamiyati shundaki, grammatik qoidalarni mustahkamlash maqsadida asarning xrestomatiya qismida Alisher Navoiy g'azallaridan namunalar va ularning nemischa tarjimalari berilgan. Shuningdek, kitobga o'zbek xalqining maqol va matallari ham kiritilgan.

Tilshunoslar orasida darsliklar yaratishga butun umri davomida tayyorgarlik ko'rganlar ham bor. Mashhur olmon sharqshunosi-Islom falsafasi, arab, turk va fors filologiyasi bo'yicha mutaxassis Karl Brokkelmann Mahmud Koshg'ariyning "Devoni lug'otit turk" asarini olmonzabon xalqlarga yetkazish uchun "Kaschgaris Wortschatz"² (Koshg'ariy lug'ati) nomli qo'llanma yaratdi. Grammatik va uslubiy qoidalarni mustahkamlash uchun kitobning xrestomatiya qismida "Devoni lug'otit turk"dan ko'plab namunalar berilgan. Brokkelmann turkiy tillarda to'plagan til va adabiyotga oid materiallarini jamlab keyingi asari -"Osttürkische Grammatik der islamischen

¹ Бу ҳақда қ. Hanisch L. "Machen Sie unseren Islam gar nicht zu schlecht". Der Briefwechsel der Islamwissenschaftler I. Goldzieher und M. Hartmann 1894-1914. Leipzig: Otto Harrasowitz Verlag, 2000.- 400 S

² Brockelmann K. Kaschgaris Wortschatz.- Leiden, 1928.

Literaturrsprachen Mittelasiens”³ – (Oʻrta Osiyo islom adabiy tilining sharqiy turk tili grammatikasi) darsligini nashr ettirdi.

Shu oʻrinda Karl Brokkelmanning oʻzbek tiliga nisbatan “sharqiy turk tili” atamasini ishlatganiga diqqatimizni qaratamiz. XIX asrdayoq bir qator tilshunos olimlar bu tilni Chingizxonning oʻgʻillaridan boʻlgan Chigʻatoy nomi bilan nooʻrin ekanligini eʼtirof etgan edilar va uning oʻrniga boshqa atamalar ishlatishni taklif etdilar. Shu tariqa oʻzbek tiliga nisbatan “sharqiy turk tili” atamasi paydo boʻldi. Bu eʼtirof, albatta ijobiy fikr boʻlsa-da, ammo notoʻgʻri edi, chunki, oʻzbek tili gʻarbiy turkiy tillar guruhiga mansub.

Mashhur olmon shoiri Yoxan Volfgang Gyotening ”Wenn du den Dichter willst kennen, sollst in seine Heimat gehen” (shoirni oʻrganmoqchi boʻlsang uning yurtiga borin) degan oʻgiti barcha yevropaliklarning, aksari olmon sharqshunoslarining dasturilamali boʻldi. Buning isbotini 1929–30 yillarda oʻzbek folklorshunos olimi Gʻozi Yunus rahbarligida oʻtkazilgan lingvistik-etnografik ekspedisiyaning xorijiy aʼzosi boʻlgan Karl - Xaynrix Mengesning faoliyatida ham koʻrish mumkin. Menges 1929 yilda toʻrt oy davomida (16. 05 - 13. 09. 1929 yil) Moskva, Volgaboʻyi, Kavkaz va Markaziy Osiyoning bir qator shaharlarida tadqiqotlar olib bordi. U Toshkent, Margʻilon, Samarqand, Kitob, Buxoro, Ashxobod va Krasnovodsk shaharlarini borib koʻrdi, koʻplab maorif tashkilotlarida uchrashuvlar oʻtkazdi, mahalliy aholi vakillari - olimlar, adiblar, ertakchilar, laparchilar, oqinlar va baxshilar bilan muloqotda boʻlib, ularning ogʻzaki va yozma asarlarini qogʻozga tushirdi. Shu tadqiqotlar natijasida “Drei oʻzbekische Texte”¹ (Uch oʻzbekcha matn) nomli darslik yozildi. Kitob yevropaliklar uchun 20 asrning 30–yillarida oʻzbeklar tili va adabiy-madaniy hayoti bilan tanishtirgan yirik hajmli darsliklardan biri boʻlibgina qolmasdan, oʻzbek xalq ogʻzaki ijodining yangi namunalarini jahonga tanitishda muhim qoʻllanma boʻlib xizmat qildi. Darslik noanʼanaviy ravishda tuzilgan. Oldingi mualliflar darsliklarda grammatika va fonetikaga asosiy eʼtiborni qaratgan boʻlsalar, bu darslikda mamlakatimiz aholisi haqidagi maʼlumotlar va maʼnaviy-badiiy obidalar –xalq ogʻzaki ijodi namunalari berilgan. Asar tahsilga kirishgan oʻquvchi avval oʻzbekcha matn bilan tanishadi, soʻngra shu manba uchun zarur boʻlgan grammatik, fonetik,

³ Brockelmann K. Osttuerkische Grammatik der islamischen Literaturrsprachen Mittelasiens.- Leiden, 1954

¹ Menges K.-H. Drei oʻzbekische Texte. In: Der Islam. Berlin, 1933

leksik va stilistik qoidalarini o'rganadi. Manba sifatida yigirmanchi asrning dastlabki yillarida sevib kuylangan qo'shiq va laparlar, hikmat, hikoyat va latifalar olingan. O'zbekcha matnlar bilan yonma - yon nemischa tarjimalar berilgan. Shuningdek, kitobda o'zbek tili shevalari tarqalgan hududlar haqida ma'lumotlar, olimlar tomonidan o'rganilgan shevalar va hozirda o'rganilishi zarur bo'lgan sohalar haqida mulohazalar va tavsiyalar yozilgan.

Atoqli nemis turkshunosi Anna-Mariya fon Gabayn xonim o'zining "Ösбекische Grammatik"¹ (O'zbek tili grammatikasi) deb atalgan darsligini 1944 yilda chopga topshirdi. Ammo asar bir yil keyinroq 1945 yilda nashrdan chiqdi. Garchi kitobda grammatikaga ko'proq o'rin berilgan bo'lsa-da, Gabayn xonim tadqiqotlarining bosh mavzusi - Turkiston milliy ozodlik harakati namoyandalari bo'lmish jadid adabiyoti namunalari kitobning xrestomatiya qismida berildi. Boshqa darsliklardan farqli o'laroq, bu darslikdagi o'zbekcha asarlar tarjimasiz berildi. Unga kiritilgan ayrim asarlar hali o'zbek adabiyotida ham chop qilinmagan. Ular maxsus tadqiqot ob'yektidir. Gabayn xonimning bu kitobi Yevropada urush tufayli to'xtab qolgan turkshunoslik fanining rivojiga katta turtki bo'ldi.

O'zbek tili darsliklarini yaratish hozir ham davom etmoqda. Ammo XIX – XX asrlarda nashr qilingan darsliklar hozir ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Binobarin ularni tanqidiy nuqtai nazardan o'rganish, nazariy va amaliy xulosalar chiqarish bugungi kunda o'zbek tili va adabiyoti bo'yicha Yevropada mukammal darsliklar va qo'llanmalar yaratishga katta hissa bo'lishi tayin. Shuningdek, bugungi kunda vatanimiz olimlari tomonidan xorijiy tillar darsliklari yaratishda katta tajriba to'plangan. O'zbek germanistlari endilikda Yevropa o'quvchilari uchun o'zbek tili darsliklari yaratishlari mumkin va lozim deb o'ylaymiz. Bu borada respublikamizda tashkil etilgan Alisher Navoiy nomidagi O'zbek tili va adabiyoti instituti olimlari o'z so'zlarini aytishlari zarur.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Bertels Ye.E. Navoi. Opit tvorcheskoy biografii.- M., L.: Izd-vo AN SSSR, 1948.- str.78.

---

¹.Gabain von A-M. Ösбекische Grammatik. Leipzig, Wien: Otto Harrasowitz Verlag, 1945

2. Abel J.B., Pavet de Courteille. Turkish literature. – London, 1902.
3. Abdullajonov A. Navoiy badiiyatini nemischa tarjimalarda qayta yaratish va tabdil qilish. Filol. fanl. nomz. diss. ... - Toshkent, 1998
4. Brockelmann Karl. Kaschgaris Wortschatz. - Leiden, 1928.
5. Brockelmann Karl. Osttuerkische Grammatik der islamischen Literatursprachen Mittelasiens. - Leiden, 1954.
6. Gabain von A-M. Ösbegische Grammatik. Leipzig, Wien: Otto Harrasowitz Verlag, 1945
7. 6. Tomaschek W. Centralasiatische Studien. - Wien, 1880.
8. Show Robert Barkley. Sketch of the turky language. - Lahore, 1875.
9. Menges K-H. Drei o'sbekische Texte. In: Der Islam. Berlin, 1933.

O'ZBEK ZAMONAVIY SHE'RIYATIDA OBRAZLARNING “MODERN”CHA TASVIRI VA TALQINI

*Ma'diyeva Adiba Dovudovna,
O'zDJTU o'qituvchisi*

XIX asrning ikkinchi yarmida G'arb adabiyotida keng tarqalgan yangicha yo'nalish, ya'ni “modern”cha talqin XX asrga kelib dunyoda ommalasha boshladi. Bu so'zni eshitgan zahoti har kim ham zamonaviylikni tasavvur etadi. Aslida-chi? Modern madaniy hayotimizning barcha jabhalariga o'zgacha tus bilan kirib keldi. Xususan modern she'riyat an'anaviy qofiya va radiflarga boy qolipda real ifodalanadigan she'riy yo'nalish emas. Balki oddiygina tushunilmaydigan abstrakt shakllarga ega ma'lum ramz va timsollar misolidagi shuur chizgilaridir.

Hozirgi o'zbek modern she'riyati haqidagi tasavvurlarni yanada boyitish maqsadida taniqli modern shoirlari Bahrom Ro'zimuhammad va Shermurod Subhonlar modernistik ruhdagi she'riy namunalarni jamlab, to'plam tuzdilar. Mazkur to'plamga O'zbekiston xalq shoiri Rauf Parfi taqriz yozgan. Kitob uch qismdan, ya'ni tuzuvchilardan, modern she'riyat namunalari va mualliflar haqidagi ma'lumotlardan iborat.

To‘planning ilk sahifalarida tuzuvchilar tomonidan modernning o‘zbek adabiyoti olamidagi dastlabki “qadam”lari yodga olingan: “XX asrning 20-30- yillarida turk timsolchilari (simvoliylar) ta’sirida Fitrat, Cho‘lpon, Abdulla Alaviy, Oybek singari shoirlar shakliy jihatdan o‘zgarish yasashga jahd etishdi. Mazkur jarayonga rus futuristlari va timsolchilari ham o‘z ta’sirini o‘tkazdi. Ammo eski tuzumining o‘sha vaqtdagi siyosati, ya’ni she’riyatni boshqa san’at turlari yanglig‘ mafkura quroliga aylantirib qo‘ygani “eksperimentlar” to‘xtab qolishiga bois bo‘ldi. Modernizmga qora bo‘yoqlar chaplandi va eng yomon “xalqqa yot oqim” tamg‘asi ostida adabiyot maydonidan badarg‘a qilindi. O‘tgan asrning yetmishinchi yillariga kelib, bu usulda she’r bitayotganlar safi kengaydi.” Darhaqiqat, yuqorida nomi keltirilgan o‘zbek adabiyoti namoyondalari g‘arbona oqim va yo‘nalishlardan ilhom olgan va o‘zbek adabiyotiga yangicha usul, yangicha zalvor kiritishga intilganlar.

Ushbu to‘plamda Abduvali Qutbiddin, Bahrom Ro‘zimuhammad, Aziz Said, Rauf Subhon, Boltaboy Bekmatov, Larisa Dabija, Faxriyor, Ulug‘bek Hamdam, Go‘zal Begim, Shermurod, Subhon va Davron Rajab kabi zamonaviy shoirlarning ijod namunalari keltirilgan. An’anaviy she’riyatga o‘rganib qolgan ixlosmandlar to‘plamni varaqlab o‘qirgan, beixtiyor qisqa satrlardan zerikayotgandek tuyuladi, chunki uni tushunmasligi mumkin. Ammo diqqat bilan nazar tashlansa, shu qisqa mantiqsiz ko‘ringan so‘zlarda qandaydir uzun mohiyat yashirinligini anglayotgandek o‘yga toldiradi.

Bu to‘plam shoir Abduvali Qutbiddinning modernistik ijodi bilan boshlangan. She’rlarida uning yurak sadosi, ruhiyat hapqirishlari baralla kuylanadi. Quyida bunday noreal tasvirlarning guvohi bo‘lishimiz mumkin:

E-e-yyy
Tulpor paydo bo‘lsa yonimda...
Dard aytsam...
Min desa...
E-e-yyy
Yuz yillik yo‘l bossak...
Tush desa...
Tushsam...
E-e-yyy...
orqaga qaytmasam...

Sinovli hayotning qiyinchiliklari, balki turli adolatsizliklarga ruhan dosh bera olmagan qalb isyonlari shoir yuragining tub-tubidan ingrab chiqayotgan nolalar- “E-e-yy...” bu nolalarda dardlardan forig‘ bo‘lish istagi bor. Shoir xayolan tulporlardan madad so‘rayotgandek go‘yo. “yuz yillik yo‘l” deya yashirin so‘zlar zahirida turli sinovlarni, nohaqliklarni hazm qila olmagan shoir qalbi uzoq-uzoqlarni istaydi, uning nazarida “yuz yillik yo‘llar” uni xotirjamlikka eltayotgandek go‘yo.

Hatto shunday modernistik shoirlar borki, geometrik shakllar yordamida shakl simfoniylarini yaratadi. Faxriyor geometrik shakllardan so‘zlarni san‘atkorona o‘ynatib, ular simfoniya bahor faslini turli manzaralarda aks ettiradi. Uning ijodida hayotiy-ruhiy kechinmalarni tabiat manzaralariga, xususan bahor va uning tarovatlariga mengzab tasvirlashining guvohi bo‘lamiz: (Баҳорги тенгкунлик).

► Iztirob va shodlik ◄
Armon va umidlar simmetriyasi.

Bu yerda hayotiy manzara oddiygina ko‘rinishda berilgan, ammo izchil mantiq mujassam. Oq va qora rangdagi shakllar va ularning simmetrik ko‘rinishi aks ettirilgan.

Shoir ayni bahorgi kun va tun tengligini chizish bahonasida o‘z falsafiy mushohadasini yaqqol aks ettirgan. Va yoki ayni bahorgi ob-havodagi o‘zgarishlar, ya’ni bir kun bulut qoplab yomg‘ir yog‘ishi, ertasiga esa osmon yorishib quyosh chiqishi tabiiy. Darhaqiqat, hayot ham bir tekis emasligini, oq va qora chiziqdan iboratligini isbot qilmoq uchun ikki xil rangli bir xil shaklni behudaga chizmagan. Iztiroblar, armonlar qora rangga va shodlik, umidlar oq rangga xos tarzda ko‘rsatilgan. Shu o‘rinda oyning o‘n beshi qorong‘u bo‘lgani bilan o‘n beshi yorug‘ maqolini yodga tushirguvchi misralar hayotda iztirob va armonlar, shodlik va umidlar yonma-yon ekalgini eslatib qo‘yayotgandek.

Shunday nafis va sehrga boy she’rlarni uchratamizki, ular o‘z-o‘zidan xayolot dunyosiga, yoqimli hislarga chulg‘atib qo‘yadi. Jumladan, Jabbor Eshonqulning ushbu majozsifat misralari uning naqadar san‘atkorona did va teran mulohazaga boy ekanligini namoyon etib turibdi:

Ko‘ksimga yog‘ilar tomchilar
Musiqqa oqadi tomirlarimda

G'unchalar ochilar xayollarimda

Tomchilar yog'iladi, lekin inson ko'ksiga emas.... Tomirlarda esa qon oqadi, musiqa emas...G'unchalar ochiladi, lekin xayollarda emas, bog'larda...

Idrok etamizki, shoir musiqani butun ongu shuuri bilan tinglaydi, orom oladi, ilhomlanadi. Har bir ohang sehri uning ko'ksiga- yuragiga tomchi kabi ta'sir etadi. Musiqadagi "tomchi" misol ohanglar shoirning yuragini ohista yuvib, "tomirlar"ida, ya'ni butun tanida o'zgacha hissiyot o'yg'otadi. Bu pokiza tuyg'ular shoirni yanada yashashga, yanada yaratishga undaydi. Shoir o'z qalbining, ma'naviy-hissiy olamining, ilhomining suvratini o'tkir qalami bilan shu qadar chiroyli "chizadi"ki, uning ruhiy holatini his qilgan she'rxongina she'rning asl mohiyatini tushuna oladi.

Kuzatuvlarimizdan shuni angladikki, modern ruhida ijod qiluvchi shoirlarning yaratuvchanlik mahorati o'ziga xos alohidalikka egaligini namoyon etadi. Har birining ijodi turfa xil. Abduvali Qutbiddinda romantik tasvirlar ustuvor bo'lsa, Faxriyorning simfoniylarida turfa geometrik shakllar va turfa ramzlar "jon"langan. Bahrom Ro'zimuhammadning ijodida esa ranglar, tabiat, borliq, badiiy ifodalar falsafasi ma'nodor tasvirlarga ega. Jabbor Eshonqulda mantiq va idrok uyg'un holda jilvalansa, Go'zal Begim she'rlarida muhabbat tafti, tarovati seziladi. Barchasida modernistikaga xos tuyg'u va tafakkur uyg'unligi, o'zgacha estetik olam mujassam.

Hozirgi o'zbek modernist shoirlari XIX asrdayoq G'arbda paydo bo'lgan va hamon yashab kelayotgan modern poeziya ta'sirida ilhom olayotganliklari o'z aksini ko'rsatmoqda. Bir necha yillar davomida o'zbek adabiyoti olamida tan olinmagan va turli tanqidlarga duchor bo'lgan modern yo'nalishi bugungi kunda shakllandi. Bu haqda ko'plab maqolalar, ilmiy ishlar, dissertasiyalar yozilmoqda, monografiyalar, risolalar chop etilgan. O.Sharafiddinovning "Modernizm- jo'n hodisa emas"¹, U.Normatov bilan U.Hamdamning "Dunyoni yangicha ko'rish ehtiyoji"² nomli suhbatlarini, Q.Yo'ldoshevning "Tishing o'tmasa, tosh chaynama...", "Anglashning azobli yo'li"³, D.To'rayevning "Davri va qahramon"⁴ nomli maqolalarda modern she'riyat, uning tug'ilish sabablari va

¹ Sharafiddinov O. Modernizm jo'n hodisa emas "O'zbekiston adabiëti va san'ati" 2002 yil, 18 aprel

² Normatov U. Ijod sehri. – T. "Sharq", 2007. – B. 234-278

³ Yo'ldoshev Q. Yoniq so'z. – T. "Yangi asr avlodi", 2006. – B. 143-170

⁴ To'rayev D. Davri va ijod mas'uliyati. – T. "Yangi asr avlodi", 2004. – B.41-60.

qonuniyatlari yoritilgan. Bu o'zbek adabiyotida modernizm yo'nalishining muqim yashab qolishiga va yuksalishiga ishonch demakdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Sharafiddinov O. Modernizm jo'n hodisa emas "O'zbekiston adabiyoti va san'ati" 2002 yil, 18 aprel.
2. Normatov U. Ijod sehri. – T. "Sharq", 2007.
3. Yo'ldoshev Q. Yoniq so'z. – T. "Yangi asr avlodi", 2006.
4. To'rayev D. Davr va ijod mas'uliyati. – T."Yangi asr avlodi", 2004.

ЭПОХА ВОЗРОЖДЕНИЯ В ЕВРОПЕ

*Мамашаева Мастура Мамасолиевна НамГУ, Факультет
мирового языка, старший преподаватель
Абдужаббарова Мухтасар Акрамжановна НамГУ, Факультет
Филологии, студентка, 2- курс*

Слово "Ренессанс" - это французское слово (французский ренессанс), обозначающее период великих изменений в средневековой культуре, литературе и искусстве. Спустя более десяти столетий после того, как античная культура прекратила свое существование, в западной мысли произошел еще один огромный подъем, обновление, по этой причине его также называют ренессансом. Эпоха возрождения началась во второй четверти XIV века и продолжалась до XVII века. Он проявил себя в науке, культуре и искусстве. Великие проявления эпохи Возрождения прославляют человека, ценят его достоинство, чувства, выступают против отсталых обычаев, высоко ставят свободу духа. Представителей этого периода также называли гуманистами. Гуманисты с особым уважением относились к античной литературе. Они высоко ценили Римскую и греческую литературу, стремились к достигнутым ими вершинам в творчестве, собирали древние рукописи. Они опубликовали век греческих и римских поэтов, эпосы Гомера. В веках, созданных творцами этого периода, традиции античной литературы

сливаются с реалистическими элементами. Ренессанс представляет собой этап перехода от Средневековья к Новому времени в культуре стран Западной и Центральной Европы. Немецкий философ Гегель в “истории философии” называл эпоху Возрождения ” рассветом”. Ренессанс был первым, кто написал бутон в Италии. Затем он распространился на другие страны. Это было по-разному в каждой стране. Ниже я хочу остановиться на эпохе Возрождения в Испании. Расцвет литературы в Испании, как и в Англии, пришелся на последний этап возрождения и знаменует собой конец эпохи Возрождения. Самая ранняя работа этого периода в Испании-считается «Селестина» Ф. Рохаса. Завершающим произведением эпохи Возрождения в Европе стал роман Сервантеса “Дон Кихот”. Два представителя эпохи Возрождения, сделавшие большие открытия в жанровой сфере и оказавшие сильное влияние на ее развитие, - это Шекспир и Сервантес. На этом мы остановимся на Сервантесе. Мигель Сервантес де Сааведра родился 29 сентября 1574 года в Алькала-де-Энарес, Испания. Его отец, Родриго де Сервантес, был врачом. Он принадлежал к древней, но деградировавшей дворянской династии. Выходцев из такой семьи называли Идальго. Его дед был высокопоставленным человеком, но его отец был простым врачом. Будущий писатель был четвертым из семи детей в семье. Они мигрировали и, наконец, высадились в Вальядолиде в 1551 году. Через год снова начались странствия. Юного Мигеля отдают учиться в Севилью в 10 лет. Среднее образование получил 4 года. Позже он продолжил учебу в Мадриде. Его первое стихотворение было написано в 1568 году. В это время их семья находилась в упадке, и теперь она должна была управлять собой. По рекомендации своего наставника Хуана Лопеса Ойоса он поступает на придворную службу. 1570 поступает на службу в испанскую армию в Италии. В 1571 году близ Лепанто происходит знаменитое морское сражение, положившее конец турецкому владычеству. В этом бою Сервантес также был ранен в 3-х местах. Его отправили в Северную Африку вместе с теми, кого отправили укреплять крепости Голета и Тунис. Век был захвачен пиратами на обратном пути в 1576 году, и начался его вековой период в Алжире. Он был освобожден через 5 лет. Он не отказывался от творчества и в заключении. Его переживания

позже нашли отражение в таких произведениях, как ” высокий мистер фанат “ и ” история заключенного". Перед ним стояли две дороги. Либо творчество, либо возвращение в армию. Он был вынужден выбрать военную службу из-за семейной беспомощности. Он подается в Португалии. Однако военное дело также не принесла ему процветание. Тем временем он женится. Он проводит 15 лет своей жизни в Севилье. В 1604 году он поселился в Вальядолиде. Здесь он плодотворно творил. До нас дошли его произведения, созданные здесь. От первого периода его творчества, прошедшего в Испании и Марокко, сохранилось мало информации. Он также написал роман “ пастух мел ” и драматические произведения "Галатея" в Вальядолиде. Однако до нас они не дошли. Слава этого произведения в XVIII веке не уступала "Дон Кихоту". В 1603 году он приступает к написанию “ хитрого идадьго Дон Кихота из Ламанча”. Также на этом этапе он пишет сборник рассказов ” восемь комедий и восемь интермедий “ и эпопею ” путешествие на Парнас". Роман "Дон Кихот" состоит из двух частей. Как только первая часть работы будет напечатана , вторая часть будет опубликована через десять лет. В эти годы он пишет "поучительные новеллы", принесшие ему большую популярность в свое время. Последние годы жизни Сервантес провел в Мадриде. В это время столицей стал Мадрид. Его материальное положение не улучшилось, хотя его столетия принесли ему известность. В этот период она пережила серию разводов , две ее сестры умерли. Его жена приняла монашество, и он последовал за ней. В 1609 году святой вступил в общество рабов. В этом обществе также были такие знаменитости, как Лопе де Вега и Кеведо. Его последним романом был ” Путешествие Персилеса и Сихизмунды", который был закончен в 1616 году и опубликован после смерти писателя. Сервантес вошел в историю как писатель, внесший огромный вклад в литературу испанского Возрождения.

Литература

1. “Мировая литература”, Ш.Норматова,Ташкент, 2008
2. Е. Худойбердиев, “Введение в литературоведение”, Ташкент, 2003.
3. ”Epochen der Deutschen Literatur”, Deutschland, 1989

THE PROBLEM OF ADEQUATELY EQUIVALENT SELECTION OF ACCOUNTING AND AUDITING TERMS IN THE ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

*Azimova Dildora Makhmudjanovna, PhD student,
Namangan Institute of Engineering and Technology*

The rapid entry of independent Uzbekistan into the world community necessitated the development of a number of areas for the development of socio-economic relations with foreign countries. In the context of the rapid growth of international socio-economic relations, an important issue is the need for economic protection and limitation of these relations and, in turn, the linguistic role of the adequacy of the translation of terms in the field of accounting and auditing. Today, the recognition of English as an international language in all areas, including accounting, has further increased the need to learn English accounting and auditing terminology.

The accounting-auditing terminology system in English and Uzbek is somewhat complex and typically requires the interpretation of terminological units in terms of their meaning and interpretation. In fact, this law is an important principle that applies to any sphere term. In addition, studies focusing on the study of the terminology systems of different languages have given a great importance to the analysis of terminology.

In the English language, the accounting-auditing terms divided into the following categories:

- 1) single-component terms;
- 2) Terms in the form of joint word;
- 3) Word combinations;
- 4) Terms that contain multiple components;
- 5) Terms with is-compliant, multiple-lexeme;
- 6) Terms in the form of abbreviations.

A key role in the translation of terms in any field is played by the compatibility of concepts in different languages. Two concepts can be recognized as equivalent only when they are fully consistent in all features of the concept. However, here it is necessary to determine the degree of equivalence of concepts, given that sometimes the concepts

of concepts in different legal systems do not coincide. In turn, the following types of equivalence of concepts can be distinguished:

1. Complete conceptual equivalence - the concept corresponds to all the features of the concept.

2. Partial equivalence of the concept - the concept in two legal systems can have both the same and different meanings.

3. Inclusiveness - the concept in the legal system of one language, in addition to the features of the concept in another language, has additional features.

One of the main problems in the translation process is the problem of lack of equivalence (lacunae). If there is no concept equivalent in the target language, i.e. there is a "terminological gap" in the target language, then this may be an expressive or conceptual gap:

- "expressive space" - there is no literal expression of this concept in the target language

- "conceptual gap" - or there is no equivalent concept in the translated language.

When we say adequate, accurate adaptation in the process of translation, we do not mean the literal adaptation of a word, but the exact language environment (linguistic context) of the translated or the translation that is most appropriate in a particular situation.

In the terminology of accounting and the audit sector, in addition to the basic terms consisting of one morpheme, there are terminological units formed on the basis of various linguistic methods.

Among the main terms, for example, also in this chapter of the study, the semantic and structural features of accounting and auditing terms are studied in detail.

In the terminology of the accounting and auditing sphere, in addition to non-derivative terms consisting of one morpheme, there are terminological units formed on the basis of various linguistic methods.

If non-derivative terms should include the terms budget - *budget*, *invoice* – *hisob faktura*, *credit* – *kredit (qarz)*, *mablag'* (*summa*) – *sum*, *capital*, *cash*, *avizo* – *advice (xabarnoma)* notification, then in the formation of terms in a morphological way, you can observe the participation of different affixes (prefixes, suffixes, infixes). For example: accountant – *hisobchi*, payer – *to'lovchi*, financier - *moliyachi*.

It should be noted that we are a homonym in a text rich in terms. Language in which the degree of use in speech is active when one of the means is recognized outside the text, its listener hesitates to separate the meaning. Activity levels vary more in the process of communication, when homonyms are recognized in the context of the text. The meaning encountered and actively used is manifested in the eyes of the translator. However, from what meaning of homonyms in the text convenient for the translation process if it is specified that it is used conditions will be created. The following banking and financial areas of our research we can give homonymous terms.

For example: *estate* – *mulk, mol-mulk, estate – maydon (uchastka, joy), estate – moliyaviy holat; credit – ajratilgan mablag', credit – kredit, qarz (nasiya), credit – ishanch, iymon, credit – obro', nufuz (e'tibor), credit – sharaf, iftixor, credit – akkreditiv (1) mijoza ma'lum miqdorda pul beradigan omonat kassa, bank; balance – qoldiq, saldo, balance – bankdagi hisob, balance – muayyan bank yoki moliyaviy korxonaning ma'lum bir muddat davrdagi kirim-chiqim ko'rsatkichlarning nisbati, balance – muvozanat, tenglik, muvofiqlik. So, duty – qarz, vazifa (funksiya), burch, topshiriq, xizmat majburiyati, ish rejimi, yuklama, duty – yig'im.*

In conclusion, it is recommended to pay attention to the following basic principles for adequate translation of texts and documents in the field of accounting and auditing:

the desire to achieve the accuracy and accuracy of a speech statement or expression in translation; use the most common constructions and expressions; rejection of ambiguous terms and complex grammatically structured sentences; carefully adapting the translation to the language, carefully studying the terms and phrases in each language.

References:

1. Azimova, D. M., va Laptev, I. A. (2017). Semanticheskoe sootnoshenie sushestvitelnogo i PRILAGATELNOGO. Teoriya i praktika sovremennoy nauki, (5), 1140-1141.
2. Azimova, D. M. (2017). Modelli sootnositelnyh ryadov leksemoy prilagatelnoy v kachestve postoyannogo chlena. Aktualnye nauchnye issledovaniya v sovremennom mire, (4-2), 38-40.

3. Azimova, D. (2017). Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. Teoriya i amaliyot sovremennoy nauki, (4), 3-5.
4. Azimova, D. M., & Mamadalieva, N. A. (2017). Dvoystvennaya priroda angliyskogo glagola. Teoriya i amaliyot sovremennoy nauki, (5), 1142-1145.
5. Abdullaeva Sh.N. Ingliz, o'zbek va rus tillarida g'aznachilik atamalarining tasnifi // Ta'lim tizimida ijtimoiy-gumanitar fanlar. – Toshkent, 2012. – № 4. – B. 112
6. Mirkina Ya.M., Mirkina V.YA. Anglo-russkiy tolkoviy slovar pod red. Po finansovim rýnkam Svishe 13 000 terminov. 2-e izdanie, dopolnennoe i pererabotannoe. –M.: Alpina Biznes Buks, 2008. – C.784.

BOBURIYLAR ILMIY MEROSINING FRANSUZ TILIDAGI TARJIMALARI

*Axmedova Shaxnoza.Nasimovna
Namangan davlat universiteti*

Fransuz adiblari tomonidan boburiylar tarixi, adabiyotini o'rganish, asosan, XVII asrning boshlaridan boshlandi va hozirgacha davom etmoqda. Fransua Bernye, Bartolome d'Erbelo, Anri Jyul Klaprot, A.de Longperye, Anri Pave de Kurteyl, M.Langle, Jan Lui Bake Grammon, Jan Pol Ru kabi sharqshunos olimlar asarlarida Bobur obrazi shoh va shoir sifatida ochib berilgan. Adiblar o'z asarlarida Bobur asos solgan imperiya Hindistonda yangi davlatchilikni, tom ma'noda uyg'onish davrini boshlab berganini, boburiylar Hindistonda madaniyat, ilm-fan, diniy bag'rikenglik va bunyodkorlikni yuksak pog'onaga ko'targanliklarini yoritib berishgan [1].

Fransuz sharqshunosligida Bobur ijodini o'rganish, u haqida tadqiqotlar yozish XVIII asrning ikkinchi yarmidan boshlandi. 1773 yilda sharqshunos A.de Longpere o'zining “Asarlar” to'plamida “Xatt-i Bobur haqida” maqolasini e'lon qildi. Muallif “Xatt-i Boburiy” xususida fikr yuritarkan, Bobur alifbosi murakkab arab alifbosidan o'zining soddaligi va yozuvga qulayligi bilan farq qilishini ta'kidlab o'tadi.

XIX asrga kelib frantsuz sharqshunosligida Bobur ijodini o'rganish va uning asarlarini tarjima qilish borasida yangi davr boshlanadi. Bu yillarda "Boburnoma" ni frantsuz tiliga tarjima qilish, uning lisoniy xususiyatlarini o'rganish, siyosiy-tarixiy mohiyatini ochib berishda frantsuz olimlari e'tiborga molik ishlarni amalga oshirdilar.

"Boburnoma" ni frantsuz tiliga tarjima va tadqiq qilishga sharqshunos Anri Jyul Klaprot (1783-1835) birinchilardan bo'lib kirishdi. 1824 yilda A.J.Klaprotning "Sulton Bobur yoki "Boburnoma" tarixiga doir kuzatishlar" nomli maqolasi tarixi, madaniyati va adabiyotini yaxshi bilgan Klaprot frantsuz sharqshunosligida "Boburnoma" xususida ilk bor to'laqonli fikr yuritdi. U asardan ayrim boblarni frantsuz tiliga tarjima qilib, o'z tarjimalarini asl nusxa bilan qiyosiy tahlil etib, tegishli xulosalar chiqardi.

1854 yilda Parija "Hozirgi va qadimgi tarixiy shaxslar biografiyasi" nomli kitob chop etildi. Frantsuz sharqshunosi M.Langle (1763-1824) ning "Bobur hayoti va ijodi" haqidagi maqolasi mazkur kitobdan o'rin olgan. Maqolada Bobur haqidagi avvalgi manbalarga nisbatan ancha boy materiallar berilgan, o'quvchi o'qib, undan adib hayoti va ijodi to'g'risida chuqurroq bilim oladi. Ushbu satrlardan so'ng maqolada "Boburnoma" xususida fikr yuritiladi. Bobur davri adabiyotini chuqur o'rgangan o'zbek olimi, professor N.Mallaev bu haqda quyidagilarni yozadi: "Bobur siyosiy faoliyatining dastlabki yillaridan boshlab o'z sarguzashtlari va turli xil tarixiy voqealarni xotira daftarida aks ettirib borgan va keyinchalik mana shu xotira daftari "Boburnoma"ni yaratishga asos bo'lib xizmat qilgan. Boburning "Boburnoma"ni qachon yozishga kirishgani ma'lum emas. Biroq asarning ayrim o'rinlari uning ko'proq qismi Hindistonda yozilgani yoki qayta tahrir qilinganini ko'rsatadi" [2].

Bobur ijodini o'rganish, "Boburnoma"ni tarjima va lisoniy tahlil qilishda frantsuz turkologi Anri Pave de Kurteyl (1821-1889)ning xizmatlarini alohida ta'kidlab o'tmoq lozim. Darhaqiqat, "Frantsuz kolledji"dagi turkiy tillar kafedrasining professori, Frantsuz akademiyasining a'zosi va Peterburg akademiyasining muxbir a'zosi bo'lgan Pave de Kurteyl Fransiyada turkologiya fanining rivojlanishiga salmoqli hissa qo'shdi [3]. Pave de Kurteylning turkologiyadagi faoliyatida u tuzgan "Sharqiy turk lug'ati", ya'ni Alisher Navoiy,

Abulg'oz Bahodirxon va Bobur asarlarini o'qish uchun izohli lug'ati alohida ahamiyatga egadir.

Olim lug'at tuzishda Alisher Navoiyning "Xazoyinul-maoniy"devonlari, "Xamsa"si, Boburning "Boburnoma"si, Abulg'ozixonning "Shajarai tarokima" asarlari matnlaridan foydalanilgan. Lug'atdagi olti mingdan ortiq eski o'zbek tiliga oid so'zlarni fransuzchaga o'girishda olim ijodiy yondoshib, har bir so'zning ma'nosini aniq, atroflicha izohlashga harakat qilgan. Bu katta tayyorgarlik, eski o'zbek tili va adabiyot sohasidagi puxta bilimi Pave de Kurteylni "Boburnoma"ni tarjima qilishga undagan edi. 1871 yilda "Boburnoma"ning Pave de Kurteyl tarjimasini ikki tomida nashrdan chiqdi. Unda XV asrning oxiri va XVI asrning birinchi yarmida yashab o'tgan davlat arboblari, hukmdorlari hayoti va faoliyati, sharqiy turk adabiyotining oltin davri tasviri, shahzodalar, beklar hamda fuqaroning turmushi o'z ta'rifini olgandir".

"Boburnoma"ga mehr qo'ygan olim faqat asarni tarjima qilibgina qolmasdan, o'ziga qadar bajarilgan tarjima variantlarini ham tahlil etadi. "Mening oldingi tarjimonlarga birdan- bir e'tirozim, ular asl nusxa matni ustida fors tiliga qilingan tarjimachilik ustida ishlamadilar... Inglizcha va nemischa tarjimalar aslidan uzoqlashgandi, ko'pchilik hollarda jo'g'rofiy nomlar forsiyda qanday bo'lsa, shu holda berilgan. Ayniqsa, Shimoliy Hindistondan keladigan daromad xususida gap ketganda bu nuqsonlar yaqqol ko'zga tashlanadi". Pave de Kurteylning bu tanqidi o'rinli edi. Darhaqiqat, Boburning qo'l ostida bo'lgan joylardan keladigan daromad hisobi to'g'risida gap borganda inglizcha tarjimada anchagina chalkashliklarning mavjudligi shu tarimani tahlil qilgan manbalarda ham ko'rsatib o'tiladi" [4]. Professor Pave de Kurteyl Bobur ijodini Fransiyada o'rganish va tadqiq qilishda o'zining bebaho xizmatlari bilan katta hissa qo'shdi, "Boburnoma"ning tarjimoni sifatida mashhur bo'ldi. Pave de Kurtel boshlagan bu xayrli ishni so'nggi yillarda uning vatandoshlari davom ettirildi.

1888 yil ("Osiyo jurnali"ning ikkinchi tomida) J.Darmstetye o'zining "Qobul yozuvlari, Boburshoh va boshqa mo'g'ul shahzodalarining qabrtoshlaridagi bitiklar" nomli maqolasini e'lon qilgan. Bu maqolada Bobur va boburiylar maqbarasidagi yozuvlar haqida atroflicha ma'lumot berib o'tilgan.

Boburning "Aruz risolasi" asari o'zbek va boshqa turkiy xalqlar she'riyati nazariyasini o'rganishda muhim ahamiyatga ega qadimiy

qo'lyozmalardan hisoblanadi. Bu asar qo'lyozmasining saqlanib kelinganligi ilmiy jamoatchilikka ma'lum emasdi. Zero, asar qo'lyozmasining bir nusxasi Parijdagi Milliy kutubxonada saqlanib kelgani haqida 1823 yilda turk olimi M.F.Kuprulizoda ilk bor ma'lumot beradi[5].

Boburning Hirot va Qobuldagi hayoti Grenard kitobida birmuncha jonli tasvirlangan. Bu yerda Bobur taxtu toj uchun jangtalab sohibqiron emas, balki nozikta'b inson va dilbar shoir qiyofasida ko'rinadi. Masalan, kitobda shunday satrlarga duch kelamiz: "Bahor keldi. Bobur har qadamda uchrovchi badfe'l odamlarning nazaridan chetda bo'lish niyatida ko'klam ufurib turgan tog' yonbag'irlariga sayr qilish bilan qush ovi bilan shug'ullanish maqsadida chiqib ketadi. Chor taraf yamyashil libosga burkangan, atrofnı alvon lolalar qoplagndi. U lola gullarining o'ttiz to'rt xilidan guldasta qilib o'tirib, ushbu satrlarni bitadi:

Mening ko'nglumki gulning g'unchasidek tax-batah qondur,

Agar yuz ming bahor o'lsa, ochilmog'i ne imkondur.

Agar ul qoshi yosiz bog' gashtin orzu qilsam,

Ko'zinga o'qdurur sarvu ko'ngulga g'uncha paykondur.

« Mon pauvre coeur sanglant est un bouton de rose

Replie sur lui-même en pétales de pourpre.

Au souffle mille fois répète du printemps

Ce bouton pourra-t-il sépanouir en rose » [6].

Zahiriddin Muhammad Bobur ijodini o'rganish borasida Yevropa, xususan Fransiya olimlari tomonidan keng ko'lamli ishlar olib borildi. Qator tarjima asarlar, sayohatnomalar, izohli lug'atlar va ko'plab ilmiy maqolalar fransuz olimlari izlanishlarining o'rni beqiyos ekanligini tasdiqlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Tursunov A. Nemiszabon adabiyotlarda Sharqning buyuk siymolari talqini. Fal.fan.dok. diss.avtoreferati. Toshkent.2019.-22-b.
2. Mallaev N.M. O'zbek adabiyoti tarixi. Toshkent, 1976, 593-bet.
3. Tarjima mahorati. Toshkent, 1979.100-bet
4. Шербак.Л.М .Сочинения Бабура об Арузе (предварительное сообщение). "Народы Азии и Африки", 1969, №5, с.156.

5. Grenard F. Baber. Fondateur de l'Empire des Indes., Paris, 1930. R.179 .
6. Grenard F. Baber. Fondateur de l'Empire des Indes., Paris, 1930. R.179 .

TURIZM MATNLARI TARJIMASIDA KONSEPT TUSHUNCHASINING AHAMIYATI

*Elmuradova Gulrux Karimaliyevna
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti
Ingliz tili amaliy tarjima kafedrası katta o'qituvchisi*

Konsept kognitiv tilshunoslikning markaziy kategoriyasi bo'lib, u xotiraning operativ (tezkor), mazmunli birligi, struktur bilimlarning "kvanti", dunyo tasvirining birligi sifatida aniqlangan [5, 90]. N.F. Alefirenko konsept atamasini kognitiv semantikaning birligi sifatida ta'riflaydi [2, 128-130].

Konsept obyektlar va ularning xususiyatlari haqida ma'lumotlarni o'zida mujassamlashtiradi, obyektlarning nafaqat muhim, balki ikkinchi darajali xususiyatlarini ham aks ettiradi. Konsept bilish, anglash natijasidir [3, 24]. A.P. Babushkin tipologiyasiga binoan tafakkurdagi rasmlar, diagrammalar, ramkalar, ssenariylar, kaleydoskop shakldagi hamda mantiqiy tuzilgan tushunchalar mavjud. Ongimizda aks etgan rasmlar mutlaqo individualdir, ular insonning o'ziga xos hayotiy tajribasiga asoslangan. Olimning fikriga ko'ra konsept doirasi "murakkab vaziyatni nazarda tutadi; uni "ramka" bilan taqqoslash mumkin, uning ichida esa bir qator holatlarni ifodalaydigan odatiy va muhim tushunchalar mavjud.

"Konseptning lisoniy moddiylashuv jarayoni yana bir muhim aqliy-tafakkurga xos bosqichni bosib o'tadi. Voqelikning tafakkurdagi umumlashgan in'ikosi – obrazning mantiqiy "qayta ishlanishi" natijasida hosil bo'lgan konsept lisoniy "libos" olishidan oldin ushbu "libos"ning tasavvurdagi aksi – modeli yuzaga keladi. Lisoniy voqelanish rejasi paydo bo'lgan zahotiy oq uni amalga oshirish uslubi izlanadi. Reja hamda "so'zsiz" model nolisoniy yoki "botiniy nutq" jarayonida yuzaga keladi", deydi o'zbek olimi Sh.Safarov [8, 23].

Konsept ham tafakkur birligi va uning asosida tushuncha, obraz va lisoniy ma'no umumlashmasi yotadi. Konseptning shakllanishi

individual obraz tug'ilishidan boshlanib, lisoniy birlikning paydo bo'lishi bilan tugaydi. Taniqli faylasuf va psixolog Jerri Fodor voqelikning ongda in'ikos etishi va bu in'ikosning tafakkurda "qayta ishlanish" jarayonini o'rganayotib, bu jarayonni "tafakkur lisoni"ga o'xshatadi. Chunki "har qanday mantiqiy tasavvur harakati ma'lum ko'rinishdagi strukturaga ega bo'ladi hamda bu struktura tabiiy til birligining sintaktik shakli takroriga ishoradir" [1, 54]. Konsept – mental tuzilma bo'lib, u turli tarkibdagi va ko'rinishdagi bilimlar kvanti yoki umumlashmasidir [4, 90]. Konseptlar inson ongida shakllanadigan turli kategoriyalarning asosini tashkil qiladi, ular uchun tayanch nuqta bo'lib xizmat qiladi. Odatda, konseptning umumiy xususiyatlari sifatida uning ichki tuzilish jihatidan aniq ko'rinishga ega emasligi qayd qilinadi, biroq bu fikr unchalik haqiqatga yaqin emas. Zero, konseptning asosini tashkil qiluvchi predmet obrazi mavhum bo'lsada, ular yagona negiz (yadroviy asos) atrofida o'zaro munosabatga kirishib birikadilar. Shu sababli konsept tarkibining tizimli xarakterga ega ekanligini e'tirof etish maqsadga muvofiqdir.

Ko'plab tilshunoslarning asarlarida konsept lingvokulturologiyaning birligi sifatida ko'rib chiqilgan. So'z ma'nolarini ya'ni uning sememasini tahlil qilish – so'zning lug'at ta'rifini tarkibiy tahlil qilish va tushunchaning ma'lum kognitiv xususiyatlarini aniqlashga imkon beradi. Biroq, "xatto konseptni obyektivlashtiradigan ko'plab lingvistik belgilarning semantik tahlilidan olingan barcha xususiyatlar to'plami ham bizga konsept tarkibini to'liq taqdim eta olmaydi, chunki fikrlar dunyosi hech qachon til tizimida to'liq ifodasini topmaydi [6, 58]".

Bugungi kunda tilshunoslikda reklama borasidagi bahslarga kognitiv jarayon sifatida qaraladi, negaki reklama yaratuvchisi, albatta, dunyoning muayyan bir milliy tasvirini, konsept doirasini va insonlarga xos mentalitetni bilishga tayanadi. Ammo shuni ta'kidlash joizki, bir qator milliy tushunchalar ommalashgan taqdirda, reklama beruvchi - adresatni mahsulotni sotib olish yoki xizmatdan foydalanish to'g'risida qaror qabul qilish zarurligiga ishontirish borasidagi yakuniy kommunikativ maqsadga erishadi. Aynan yuqorida aytib o'tilgan sabablar kognitiv lingvistikada tadqiqot usullari va bilim vositalariga murojaat qilish zarurligini ifodalaydi.

Quyida reklamalarni kognitiv aspektda - konseptual tahlil qilish xususida so'z yuritsak.

Konsept ko‘p komponentli va ko‘p qatlamli maydonga ega. Reklama obrazida aks etgan mavhum sath (belgi)lar konseptni qurshab turgan qobiqni tashkil etadi. Konsept tuzilishini uning obyektivlash vositalari - so‘zlar, iboralar, frazeologik birliklar, metafora, maqol, matallar va boshqalarni tahlil qilish orqali tadqiq etish mumkin. Har bir konseptda asosiy tasvir (obraz)ga ega bo‘lgan yadro mavjud bo‘lishi kerak. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, konsept qanchalik murakkab bo‘lsa, u shunchalik mavhum bilim qatlamlarini o‘z ichiga oladi.

P.B.Parshin ta’rifi bilan aytganda, “Reklama – reklama auditoriyasining ehtiyojlari va motivlariga, shuningdek, ularning olam va qadriyatlar haqidagi tasavvurlari, g‘oyalari va boshqa tushunchalari bilan uzviy bog‘liqdir. Shu bilan birga, reklama dunyo hamjamiyatining modellarini shakllantirishga ham qodir”.

Olamning haqiqiy modeli va reklamada aks etgan olam modeli o‘rtasida juda katta farq bor. Geografik nuqtai nazardan, reklama xaritalarida dunyo xaritasi har doim ham to‘g‘ri namoyish etilmaydi. Reklamadagi har bir reklama qilingan manzil (shahar, mamlakat) o‘ziga xos geografiya, vizual tasvir, rasmga ega. Bu borada P. B. Parshin misoliga nazar salsak. AQShda turli xil landshaftlar mavjud. Biroq, Amerikani reklama qilishda landshaftlar soni ikkitaga qisqartirildi - osmono‘par binolari bo‘lgan shahar manzarasi yoki past tog‘lar bilan o‘ralgan qizg‘ish cho‘l [7, 557].

Ingliz reklamalarida tajriba orttirish ko‘p hollarda yangi bilim, ma’lumot olish, hamda shahar, mamlakat madaniyati bilan tanishish, muzeylar, bog‘lar, diqqatga sazovor joylarga tashrif buyurish jarayonida yuz beradigan yangi narsalarni o‘rganish - “Yangilikni kashf etish” kognitiv qatlamiga tenglashtiriladi. Quyidagi misolga yuzlansak:

Come visit, discover and experience all the culture, history and diversity that makes New York City one of the world’s most exciting and vibrant cities, ya’ni, tarjima qilsak, Nyu-York shahrini dunyoning eng hayajonli va yorqin shaharlaridan biriga aylantiradigan madaniyat, tarix va barcha xilma-xilliklarni tashrif buyurib kashf eting, tajriba orttiring.

Mazkur reklamada berilgan “experience” so‘zini konseptlariga ahamiyat qaratsak. “experience” (fe’l so‘z turkumi sifatida) - tajriba orttirmoq, malaka oshirmoq, sinab ko‘rmoq, tajriba qilmoq, his qilmoq, boshdan kechirmoq degan ma’nolarni ifodalashi mumkin. Biz yuqorida

mazkur soʻzni toʻgʻridan-toʻgʻri “*tajriba orttiring*”-tarjimasi bilan berdik. Ammo ushbu gapda “*experience*” soʻzida “oʻzingiz his etib koʻring”, “shahar atmosferasini tuying”, yoki baʼzan uchraydigan “*Nyu-Yorklik boʻlib koʻring*” shakllarini ham berish mumkin. Shu boisdan yuqoridagi reklamada *Nyu-York shahrini dunyoning eng hayajonli va yorqin shaharlaridan biriga aylantiradigan madaniyat, tarix va barcha xilma-xilliklarni tashrif buyurib kashf eting, “shahar atmosferasini tuying”*- maʼnosini muqobil deb topdik.

Tillarning semantik maydonlarini oʻrganish xalqlarning konseptual sohalari haqida tasavvurga ega boʻlish, shuningdek, turli xil semantik maydonlarni qiyosiy oʻrganish–umuminsoniyatga xos universalialarni, hamda oʻziga xos, milliy tushunchalarni anglab yetish imkonini beradi. Reklama sohasi bu - bilimlarning isteʼmolchiga taʼsir samaradorligini belgilaydigan sohadir. Shu boisdan, reklamalarni tayyorlash va ularni isteʼmolchilar diqqatiga havola etishda albatta reklamada aks etgan soʻzlarning konsept qatlamiga alohida eʼtibor qaratish, hamda har bir til birligining mazmunan toʻgʻri va muvofiq ravishda qoʻllanilayotganligini tahlil qilgan holda reklama yaratish va uni qabul qiluvchilarga uzatish maqsadga muvofiqdir. Zamonaviy tilshunoslikda til va madaniyat oʻrtasidagi uzviy bogʻliqlik masalasi muhim soha sifatida tadqiq qilinmoqda. Til va madaniyat mavzusi V.Gumboldt, X.Shteyntal, A.A.Potebnya, E.Sepir, B.Uorf kabi olimlarning asarlari va qarashlarida oʻz aksini topdi. Til va madaniyat mavzusi dunyoning koʻpgina tilshunos olimlari tomonidan oʻrganilar ekan, mazkur mavzuda qator ilmiy asarlar tilshunoslik maydoniga qoʻshila boshladi. Jumladan, A. Potebnya “*Mislʼ i yazik*” asarida til va ongning oʻzaro bogʻliqligi, til madaniyat va xalq maʼnaviy dunyosining asosi ekanligi xususida batafsil toʻxtalib oʻtadi.

Tillarda beriladigan turizmga oid reklamalar nutqi dinamik yaʼni oʻzgaruvchan matn hisoblanadi, bunday matnlar diskursiv makonda oʻrganiladi. Reklamalarning kontsept tahlilida bir-birini toʻldiradigan ikkita sathni kuzatish mumkin. Bu sathlar til sathlariga mutlaqo aloqador emas (fonologik, morfologik, leksik, sintaktik). Shunday qilib, mazkur matnlar mantiqiy va uslubiy jihatdan diskursiv dunyoni va matn dunyosini elementlar sifatida taʼkidlab, inklyuziv munosabatlarga kirishish va tengsizlikni koʻrsatish jihatlari, shuningdek, tushunish jarayonlari hamda soʻzlarni toʻgʻri tanlash

singari turli sathlarni o'z ichiga oladigan ma'lumotlar dunyosidir deyish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Jerry A. Fodor The Language of Thought Harvard University Press, 1975.
2. Alefirenko N. F. Teoreticheskie osnovi ucheniya o «vnutrenne forme» frazem - M., 1996., S.128-130.
3. Babushkin, A. P. Tipi konseptov v leksiko-frazeologicheskoy semantike yazika - Voronej: Izdatel'stvo Voronejskogo universiteta, 1996.S.24.
4. Kubryakova, Ye. S., Dem'yankov V. 3., Pankras Yu. G. Kratkiy slovar' kognitivnix terminov- M.: Izd-vo Mosk. un-ta, 1996.s.90.
5. Neroznak, V. P. Ot konsepta k slovu: k probleme filologicheskogo konseptualizma - Omsk: Izd-vo Omsk. Gos. ped. un-ta, 1998.S.58.
6. Parshin, P. B. Zametki o modelyax mira sovremennoy rossiyskoy kommercheskoy reklami. Intertekst. Kul'tura. Sbornik dokladov mejdunarodnoy nauchnoy konferensii (Moskva, 4-7 aprelya 2001 goda). -M.: Azbukovnik, 2001a.s.557.
7. Safarov Sh. Kognitiv tilshunoslik. Jizzax.: Sangzor, 2006. B.23.

BADIIY ASARLAR TARJIMASIDA PEYSAJ VA PORTRETNI AKS ETTIRISH MASALASIDA

*Nurdinova Fotima Xolmirzayevna,
NamMTI doktoranti*

Badiiy tarjima ijodiy ish bo'lib, u tarjimon zimmasiga og'ir va ma'suliyatli vazifani yuklaydi. Chunki, tarjimon biron bir asarni tarjima qilar ekan, uni asl nusxadagidek badiiy xususiyatlarini saqlagan holda kitobxonga yetkazib berishi kerak. Ana shundagina u tarjima tilida so'zlashuvchi kitobxonda xuddi asl nusxadek taassurot qoldiradi. O'zbek tiliga jahon adabiyotining va rus klassikasining ajoyib namunalari tarjima qilingan. Yodda tutish joizki, har bir tarjima nashri nafaqat yangi bir asar bo'lib qolmay, u xalqning manaviy madaniyatiga, badiiy rivojiga, albatta, nimadir qo'shadi. Xo'sh, unda,

tarjima qilishning o'zi nima? "Tarjima qilish, -deb yozadi taniqli tarjimashunos olim G'aybullay Salomov, -muayyan til vositalari bilan aniq va to'la ifodalash demakdir" [1.96]. U yoki bu asardagi badiiy-tasviriylar vositalarining o'zbek tilida berilishi masalasini ilmiy tadqiq qilish tarjima nazariyasidagi eng dolzarb masalalardan biri bo'lib, tadqiqotchining ilmiy-amaliy xulosalarini tarjimonga ma'lum asarni butun badiiy jilosi, tarovati bilan qayta tiklashda yordam berishi tabiiy.

Tarjima haqida so'z borar ekan, uni chin ma'nodagi san'at deb aytishimiz mumkin. San'at bo'lganda ham ulkan mehnat talab qiluvchi mashaqqatlar evaziga erishiladigan san'atdir. Tarjimaning roli shu kunlarda benihoya ortib, bir tildan ikkinchi tilga ko'plab asarlar tarjima qilinmoqda. Har qanday tarjima ikki tilni bir-biriga bog'lovchi ko'priklarni vazifasini bajaradi. Tarjimon asarni o'girar ekan, asl nusxaga mos bir taxlitda uning mazmun va shakl birligini yaratadi. Tarjimon boshqa bir tildagi asarni o'z tiliga tarjima qiladi ekan uni asl nusxadagidek mazmun mohiyati, badiiy va janr xususiyatlarini saqlagan holda kitobxonga etkazib berishi kerak. Bundan tashqari, tarjimon yozuvchining dunyoqarashini, intilishini, uning badiiy tasvir uslubini bera olishi lozim bo'ladi. Kitobxon biron bir tarjima asarni o'qiganda uni tarjima asar ekanligini unutsin, shundagina tarjimon o'z oldiga qo'yilgan maqasadni, tarjima qilishdek ma'suliyatli vazifani bajargan bo'ladi. Tarjimani biz yuqorida san'at deb baholadik tarjimon esa mana shu san'atni yaratuvchisi va unga yanada jilo beruvchi ijodkordir. Buyuk asarlar tarjimoni Mirzakalon Ismoilov mana shunday ijodkorlardan biridir. U tarjima haqida shunday fikrlarni ilgari surgandi. "Surat boru, siyrat yo'q. Tan boru, jon yo'q. Badiiy asarda jumladan, tarjimada ana shu fojidan saqlanish kerak. Men agar tarjimadami, originaldami biror narsaga erishgan bo'lsam, - buni tarjimon taqdiridagi og'ir zahmat ne'mati deb bilaman". [2.19].

Mirzakalon Ismoilov o'zbek tiliga jahon adabiyoti durdonalaridan juda ko'plab asarlarni tarjima qilgan. Shunday asarlar sarasiga kiruvchi asarlardan biri buyuk ingliz yozuvchisi Etel Lilian Voynichning "So'na" asaridir. Asar tarjimon Mirzakalon Ismoilov tomonidan tarjima qilinib, o'zbek kitobxonlariga yetkazib berilgan. Mirzakalon Ismoilov ingliz adibi, jahon xalqlarining sevimli yozuvchisi E.L.Voynich asari tarjimoni sifatida dong taratdi. Asarning asliyat matnida ko'plab tasviriylar vositalari mavjud bo'lib, bular asliyat yozuvchisi uslubiga ko'ra voqea-xodisalarni jonli, ta'sirchan qilib ifodalab berishga xizmat qilgan.

Tarjimon ana shunday tasviriy vositalarni tarjima tilida ifodalay olishi, asliyat muallifi uslubini tarjima ishida aks ettira olishi uning tarjimonlik mahoratiga bog'liq. Quyida Mirzakalon Ismoiliy tomonidan o'g'irilgan tarjima ishidan ayrim misollarga e'tiboringizni tortmoqchimiz:

“Early in the morning they started for Chamonix. Arthur was very high spirits while driving through the fertile valley country; but when they entered upon the winding road near Cluses, and the great, jagged hills closed in around them, he became serious and silent”. [3.12].

Ushbu olingan misol rus tiliga quyidagicha o'g'irilgan:

“На другой день рано утром они отправились в Шамонии. Пока дорога бежала плодородной долиной, Артур был очень веселом настроении. Но вот близ Ключа им пришлось свернуть на крутую тропинку. Большие зубчатые горы охватили их тесным кольцом. Артур стал серьезен и молчалив”. [4.27].

O'zbek tiliga mohir tarjimon M. Ismoiliy tomonidan quyidagicha tarjima qilingan:

“Эртаси куни сахарлаб Шамонига жўнадилар. Улар ҳосилдор водийдан кетар эканлар, Артурнинг кайфи ниҳоят чоғ бўлиб борди. Ана, йўл муйилишига келдилар. Чўққилари тишларга ўхшаган азамат тоғлар ҳалқаси тўрт тарафдан сиқиб олди. Артур жиддийлашди, жим бўлиб қолди”. [5.18].

Yuqorida keltirilgan misollar shuni anglatadiki, o'zbek tarjimoni nafaqat asar muallifi aytmoqchi bo'lgan ma'noni batafsil ifodalash bilan bir qatorda, shunday chiroyli tasviriy vositalardan foydalanganki, bizningcha, asliyat muallifi uslubi o'z aksini topgan.

Hulosa o'rnida shuni aytish joizki, buyuk ingliz yozuvchisi Etel Lilian Voynichning “So'na” asarida muallif tomonidan yozilgan tasviriy vositalar taniqli adib va tarjimon Mirzakalon Ismoiliy tomonidan maromiga yetkazib tarjima qilingan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Salomov G'. Tarjima nazariyasiga kirish.
2. Maqolalar to'plami. 5-kitob. Toshkent. G'ofur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti. 1982. 19
3. Ethel Lilian Voynich. The Gadfly. England, 1889.
4. Ethel Lilian Voynich. Овод. Rossiya, 1955.
5. Ethel Lilian Voynich. So'na. Toshkent, 1956.

METAPHOR AS A SOURCE OF SEMANTIC CHANGE

*Abdukhalimova Sarvinozkhon, FerSU,
English Language and Literature Faculty,
Teacher at Teaching English Language
Methodology Department ,
Juraeva Gulrukh - 4th course student of
English language and literature faculty*

A **metaphor** is a figure of speech that describes an object or action in a way that isn't literally true, but helps explain an idea or make a comparison. Here are the basics: A **metaphor** states that one thing *is* another thing. It equates those two things not because they actually are the same, but for the sake of comparison or symbolism. If you take a **metaphor**¹ literally, it will probably sound very strange. **Metaphors** are used in poetry, literature, and anytime someone wants to add some color to their language. Metaphors are a form of figurative language, which refers² to words or expressions that mean something different from their literal definition. In the case of metaphors, the literal interpretation would often be pretty silly. A metaphor is a figure of speech that makes a comparison between two non-similar things. As a literary device, metaphor creates implicit comparisons without the express use of "like" or "as." Metaphor is a means of asserting that two things are identical in comparison rather than just similar. This is useful in literature for using specific images or concepts to state abstract truths. For example, one of the most famous metaphors in literature is featured in this line from William Shakespeare's Romeo and Juliet: What light through yonder window breaks? It is the East, and Juliet, the sun! In this metaphor, Juliet is compared to the sun. In fact, this figure of speech claims that Juliet is the sun³. Of course, the reader understands that Romeo does not believe that Juliet is literally the sun. Instead, the comparison demonstrates the idea that Romeo equates Juliet with the beauty, awe, and life-giving force of the sun. To Romeo, symbolically, Juliet and the sun are the same. Metaphor occurs

---

¹ Bruner, J. S. *Actual minds, possible worlds*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1986

³ Evans, Nicholas. *Dying Words: Endangered Languages and What They Have To Tell Us*. The Language Library. Singapore: Wiley-Blackwell, 2010

when a word or phrase is used in a way that conflicts with its usual (literal) meaning, so that part of its meaning is applied to a different semantic domain. For example, time is construed as money in “This gadget will save you hours”. There is a link between the concepts time and money that underlies many expressions in English; this is therefore considered a conceptual metaphor. Conceptual Metaphor Theory has dominated metaphor research since Lakoff¹ and Johnson , but researchers are turning to other cognitive linguistic theories such as Frame Semantics and Cognitive Grammar² to rectify the problems inherent in that approach. It views metaphor as a superimposition of meaning from one domain (e.g. money above) onto another (e.g. time).³

1. I could eat a horse: I am very hungry.
2. It all went pear shaped: to go wrong.
3. It's no skin off my nose: it doesn't affect me negatively (but it might affect others).
4. She is an open book: she has nothing to hide.
5. He wears his heart on his sleeve: he shows his feelings readily.

REFERENCES

1. Bruner, J. S. *Actual minds, possible worlds*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1986
2. Evans, Nicholas. *Dying Words: Endangered Languages and What They Have To Tell Us*. The Language Library. Singapore: Wiley-Blackwell, 2010.
3. Foley, William A. *Anthropological Linguistics: An Introduction*. Malden: Blackwell Publishing, 1997.
4. Lakoff, George, and Mark Turner. *More than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago: The University of Chicago Press, 1989.
5. Lakoff, George, and Mark Johnson. *Metaphors We Live By*. Chicago: The University of Chicago Press, 2002.

---

¹ Lakoff, George, and Mark Johnson. *Metaphors We Live By*. Chicago: The University of Chicago Press, 2002

² Fairclough, Norman. *Language and Power*. Language in Social Life Series. New York: Longman Inc., 1994.

³ Manning, P.K. and Cullum-Swan, B. "Narrative, Content and Semiotic Analysis," in *Handbook of Qualitative Research*, Denzin, N.K. and Lincoln, Y.S. (eds.). Sage, Thousand Oaks, 1994, pp. 463-478

6. Manning, P.K. and Cullum-Swan, B. "Narrative, Content and Semiotic Analysis," in *Handbook of Qualitative Research*, Denzin, N.K. and Lincoln, Y.S. (eds.). Sage, Thousand Oaks, 1994, pp. 463-478

I.V.GYOTENING „G'ARBU SHARQ DEVONI“ DA UCHRAYDIGAN SHARQONA MOTIVLAR

D.Yusuffjanova, M.Zulunova.

Nemis adibi I.V.Gyote tomonidan 1819 yilda «Devon» deb nomlangan asar nashr etilgan. So'ng 1827 yildagi ikkinchi, kengaytirilgan nashri muqovasida «G'arb-u Sharq devoni yoxud mudom Sharqqa mos keluvchi nemis she'rlari to'plami» deb qayd etilgan. Gyote «Devon» ustida ishlashni davom ettirar ekan, uning nomlari bot-bot o'zgarib turgan. Nihoyat, takomillashtirilgan, oxirgi — o'ninchi nashriga ijodkor tomonidan «G'arb-u Sharq devoni». O'n ikki kitob. «G'arb-u Sharq devonining eng yaxshi nusxasiga maqolalar va izohlar», deb tugal nomi berilgan.

«Devon»ning bosh qahramoni – sayyoh Mashriqni ziyorat qilish maqsadida yo'lga chiqadi. Bu asar bilan tanishar ekansiz, Gyoteni Sharq, xususan, uning tarixi, madaniyati, dinlari, ayniqsa, adabiyoti bilimdoni ekanligiga to'liq ishonch hosil qilasiz.

Gyote Sharqqa yoshligidan muhabbat qo'ygan. U Sharq xalqlari og'zaki ijodi, turli rivoyatlari haqidagi ko'pgina kitoblarni qunt bilan mutolaa qilgan. Ular orasida Firdavsiy, Farididin Attor, Rumi , Nizomiy, Sa'diy, Hofiz, Jomiy asarlari bo'lgan. Gyote “G'arb-u Sharq devoni” ustida ish boshlagan 1814 yilda Germaniyada Alisher Navoiy, Abu Ali ibn Sino, Mirzo Ulug'bek asarlari ham nemis tiliga tarjima qilinib, nashr etilgan edi. Bu jahon madaniyati va adabiyoti rivojlanishiga kuchli ta'sir ko'rsatgan. Umuman, Gyote «G'arb-u Sharq devoni»ni yaratishga ham Sharq she'riyatidan ilhomlanib kirishgan. Gyotening Sharqqa doir bilimlarini kengaytirishda tarixchi I. Hammerning olti jildli «Sharq xazinalari» nomli asari katta ahamiyat kasb etgan. Gyote faqat Sharqshunos olim bo'libgina qolmasdan, Sharq she'riyati tarjimoni ham bo'lgan. Jumladan, u Hofizning she'rlarini tarjima qilgan. Gyotega, ayniqsa, uning «Fors mamlakati nafis odob

san'ati tarixi» asari kuchli ta'sir qilgan. Shu bilan birga Gyote Prussiyaning Istanbuldagi elchisi bo'lgan baron Fon Disning Sharqshunoslikka doir ilmiy ishlarini ham o'rgangan. Umuman, Gyote o'z davrida chop etilgan Sharq haqidagi deyarli barcha ma'lumotlarni yiqqan. Ular orasida zardushtiylik, uning muqaddas kitobi «Avesto», ko'hna arab she'riyatining namunasi «Moallakat», shuningdek, Marko Polo, Vale, Olariylarning «Sayohatnoma»lari ham bo'lgan. Ingliz Sharqshunosi G.Bromsning guvohlik berishicha, Gyote Sharqshunoslar, sayohatchilar va tarjimonlarning Sharq tarixi, madaniyati va adabiyotiga taalluqli 48 ta kitobini o'rganib chiqqan.¹

Sharqshunoslardan Lorsbax, Kozegarten, Fon Dis Gyotega arab, fors tillarini o'rganishda yordam berganlar. Adib hatto arabcha xattotlik sir-asrorlarini ham egallagan. U islomni, paygambarimiz Muhammad (s.a.v) hayoti va faoliyatini, Qur'oni karim va Xadisi shariflarni hamda tasavvufni o'rgangan. Gyotening Qur'oni karimdan 10 ta surani nemis tiliga qilgan tarjima nusxalari saqlanib qolgan. Adibning o'z e'tirofiga ko'ra: «Qur'oni karim — bu ibrat va ko'ngil ochish uchun o'qiladigan, odamlar qo'li bilan yozilgan kitob emas, balki ilohiy bitiklar va hukmlardir».

Uning «Muhammad surasi» she'ri ham bor. Gyote «Muhammad» dramasi ustida ham ish boshlagan. Gyote Sharq tarixi, madaniyati va adabiyotiga alohida havas bilan qaragan, U Xammer va Fon Dis asarlari bilan tanishayotganda: «Hamma joyda Sharqning toza havosidan dimog'im chog' bo'lardi», – degan.

Ma'lumki, bu davrda G'arbda Yevropa markazchilik («ovropasentrizm») g'oyalari kuchli bo'lgan, Sharq, xalklari tarixi, madaniyatiga mensimay, bepisand qaralgan. Gyote esa jahonning bu madaniy mintaqasiga ta'zim bajo keltiradi:

«E'tirof et, ekan ulkanroq,
Sharq shoiri g'arblikdan, biroq,
Teng ekanmiz bir hisda faqat,
Bir xil ekan bizdagi nafrat».

(Sadriddin Salim Buxoriy tarjimai).

Bu e'tirofni Gyotening insonparvarlik va adiblik jasorati deyish mumkin. Shoir e'tiroficha, u «otashin muxabbat sevgisi» — «Layli va Majnun», Sharqshunos Mixaelisning «Arab sarfu naxvi», Anketil Dyuperronning «Qadimgi forslarning diniy urf-odatlari» asari, «Kalila

---

¹ Broms H. Now Studiens in the relations of Harls and the west – Helsinki. 1968. P. 105.

va Dimna» masallari, Freytakning arab qo'shiqlari bilan tanish bo'lgan. U taniqli sharqshunoslar Silvestr de Sasi, Lorebax bilan tez-tez muloqotda bo'lgan.

Gyote o'z devoni ustida ish olib borar ekan, noshiri I.F. Kottega yozgan maktubida: «Mening niyatim G'arb va Sharqni, o'tmish bilan hozirgi davrni, Forscha bilan nemischa aloqador narsalarni zavq -shavq bilan bir-biriga bog'lash hamda ularning urf-odatlarini, fikrlash taxlitini o'zaro bir-biriga bog'liq holda olib qarash, birini ikkinchisi orqali tushunishdan iborat», — deb alohida qayd etgan.

Buyuk alloma Sharqning jahon madaniyatini boyitadigan fazilatlarini ochib berishga astoydil intilgan. Haqiqatan ham, «Devon»da bu ikki dunyo xalqlari ichki olami, xulk-atvorlari, turmush tarzlari bir-biriga singib ketgandek gavdalanadi.

Asarning «Devon» deb nomlanishi ham bejiz emas. «G'arb-u Sharq devoni» 12 bob — «Mug'anniynoma», «Ishqnoma», «Hofiznoma», «Tafakkurnoma», «Ranjnoma». «Hikmatnoma», «Temurnoma», «Zulayhonoma», «Sokiynoma», «Matalnoma», «Forsiynoma» va «Xuldnoma» daftarlaridan iborat. Boblar nomlanishidayoq muallif Sharq madaniyatini nechog'lik, chuqur o'rganganligi yaqqol ko'rinib turibdi. Yanada e'tiborlisi shundaki, Gyote «G'arb-u Sharq devoni»da «bulbul», «hur », «fatvo», «muftiy», «tilsim», mirzo», «darvesh» so'zlarini asliyatida qo'llagan. «Devon»ning birinchi daftari – «Mug'anniynoma»ning «Hijrat» she'ri bilan boshlanishi ramziy ma'noga ega. Ya'ni Gyote payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.) Makkadan Madinaga hijrat qilganidek, Sharqona libosda «yosharish», yangi «hayot» bolshash maqsadida xayolan G'arbdan Sharqqa «hijrat» qiladi. «Devon»dagi «Zulayhonoma»da Sharqda mashhur «Yusuf va Zulayho» afsonasi in'ikosi his etiladi. Ma'lumki, «Yusuf va Zulayho» Firdavsiy, Jomiy, Nizomiy, Hofiz, Navoiy, Sa'diy, Rumi va boshqa ijolkorlar asarlarida u yoki bu tarzda talqin etilgan, Alisher Navoiy uni «dostonlar ichida eng ulug'vori» deb atagan.

Gyotega Qur'oni karimning «Yusuf» surasidagi Yusuf va Zulayho to'g'risidagi rivoyat kuchli ta'sir ko'rsatgan, Adib Zulayho timsolida hayotga, tabiatga, go'zallikka, kelajakka, Tangriga bo'lgan muhabbatni kuylagan. U o'z asarida afsona tafsilotlariga to'xtalib o'tirmagan. «Devon» otashin sevgi madhidir. Shu sababli uning

birinchi qismi «Ishqnoma», ikkinchisi esa «Zulayhonoma» deb nomlangan.

Gyote 1814 yilda Hofiz Sheroziyning G. Purgshtal tarjimasidagi she'rlari bilan tanishib, fors shoirining insonparvarlik tuyg'ulari, go'zallikka intilishi, insoniy sevgi madh etilgan g'azallaridan g'oyat zavqlangan: «Ilgari ham jurnallarda qisman chop etilgan Hofiz g'azallari bilan tanishishga muyassar bo'lgan edim, – deb yozgan Gyote. – Lekin Hofiz «Devon»ini o'qib, bu buyuk insonga tamom o'zgacha bir ixlos his etdim. Menda yanada kuchli rag'bat paydo bo'ldi. Chunki men bu bunyodkor oldida hech kimman»¹.

Nemis shoiri o'z «Devon»ida Hofiz Sheroziyni komil inson, o'z Piri deb biladi. Uning rahnamoligida ma'rifatli bo'lishga, yetuklikka intiladi. Shuning uchun «G'arb-u Sharq devoni»da ham Gyote Hofiz va boshqa Sharq shoirlari an'alarini davom ettirib, muhabbat mavzusiga asosiy o'rin ajratgan.

Ta'bir joiz bo'lsa, Gyotening «Devon»i umuminsoniy ma'naviyat sintezi, Sharq she'riyatining o'ziga xos g'arbona in'ikosidir. U G'arb bilan Sharq o'rtasidagi har qanday to'siqni inkor etgan asrdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Broms H. Now Studiums in the relations of Harls and the west – Helsinki. 1968. – P. 105.
2. Schader H.H. Goethes Erlebnis des Ostens. – Leipzig; J.C. Hinrichs – Verlag. 1938. – S. 182.

HYBRIDITY AND SEARCH FOR PURITY IN “WHITE TEETH” BY ZADIE SMITH

Muhammadzokirova Mohinur Muhtorjon qizi
O'zbekiston davlat Jahon tillari universiteti magistranti
Dinaliyeva Aliya Maratovna
O'zbekiston davlat Jahon tillari universiteti o'qituvchisi

The notion of national identity plays an important role in the construction of cultural identity. Particularly, national identity can be

---

¹ Schader H.H. Goethes Erlebnis des Ostens. – Leipzig; J.C. Hinrichs – Veriag. 1938. S. 182.

seen one of the primary sources of cultural identity. People often characterize themselves based on their nationality: they consider themselves, for example, as Uzbek, English or Jamaican. According to Anthony D. Smith, of all the collective identities in which human beings share today, nationality identity is perhaps the most fundamental and inclusive. Not only has nationalism, the ideological movement, penetrated every corner of the globe; the world is divided, first and foremost, into “nation-states” - states claiming to be nations - and nationality identity everywhere underpins the recurrent drive for popular sovereignty and democracy, as well as the exclusive tyranny that it sometimes breeds. Other types of collective identity - class, gender, race, religion- may overlap or combine with national identity but they rarely succeed in undermining its hold, though they may influence its direction [1]. As I have now discussed the formation of cultural identity, it is time to move on to discuss the formation of englishness in culturally diverse and postcolonial spaces.

According to Nyman, Englishness has gained a variety of meanings in different times in history, but the period of 1880-1920 was the most crucial in the development of English national identity. The character of modern Englishness was described during this time. This was a consequence of different occurrences, such as economic crises, urban degeneration, racism, imperialism, political and cultural changes. Englishness and English history were shaped when English studies and history were included in the curricula of schools and universities. Also, during this era, the importance of English literature became heightened: it came to the function as the back bone of the nation and became a superior subject that promotes both moral development and reproduces imaginings of nationhood [2]

The history of the British empire affected the English national identity and English culture can be seen as a product of its imperial pursuits. Happenings in the empire were regularly reported by newspapers and they made a strong opposition between the colonizers and the colonized. Birmingham newspaper readers could enter the imagined community of nation and empire as well as that of the town as they read their morning papers both local and national, read of strange doings elsewhere, and reflected on their different and not so different daily lives [3].

Literary depictions of the postcolonial immigrant experience in Britain started in the 1950s with authors such as Sam Selvon and V.S. Naipaul. Particularly, Selvon's novel "The lonely Londoners" skillfully portrayed the feelings of alienation and disillusionment upon arrival to a supposedly hospitable mother country that in reality did not welcome its new citizens with such openness [6]. The second generation immigrant experience appeared, after the first generation of postcolonial fiction. To be more precise, they were the offspring of first generation immigrants who had born in the country. Authors of this literary generation are Carly Phillips, Hanif Kureishi and Bemardine Evaristo. Themes and attitudes of their works completely changed: the feelings of displacement were often expressed by authors to show the immigrant's role in British history.

Zadie Smith was born in London and she can be considered as a part of this continuum of postcolonial writing. English-Jamaican author belongs to the tradition of Black British writing and discusses cultural diversity. Her literary contribution encompasses three novels, namely "White teeth" (2000), "The autograph man" (2002) and "On beauty" (2005), an essays collection called "Changing my mind: occasional essays" (2009) and many other essays and short stories published on different publications. In fact, Smith's debut novel is "White teeth" which focused on the idea that traditional understandings of culture, race and nationality that changed in the face of hybridization. According to John Mullan, White Teeth has satirical aspirations and some passages of unalloyed satire. These contribute to the sense that it is a novel whose picture of multi-cultural England has escaped obligations of political correctness. Its marginal characters are often satirically imagined types, their absurdity representative rather than distinctive [4].

Moreover, Dr. Ajda Bastan emphasizes that questions about origin and tradition, about religion and skin colour, about integration and identity are raised in this novel[5].

As Bentley argues, the novel offers a competing version of contemporary englishness, one that emphasizes and addresses the multicultural make-up of late twentieth and early twenty first century England, and in turn is keen on one level to challenge concerns that Englishness and multiculturalism are mutually antagonistic concepts [6].

The search for purity was experienced by several characters in *White Teeth*. It associated with the fears of miscegenation in the nineteenth century. After that, hybridization is considered as a threat to the ideals of purity and white hegemony. Purity is also a significant idea, because it has been historically understood that the national space has been seen as a territory dominated by a pure, original *folk* where the very existence of an 'other' is viewed as a threat. So Smith tries to move away from such believings, purity' becomes a significant conception in the novel. In fact, hybridity can be seen in the world of *White Teeth*, meanwhile the idea of purity is still in the minds of many characters. After all, it becomes clear that purity in any shape or form is impossible to achieve.

The problem of 'racial' purity is pointed in the novel on many accounts. When Archie and Clara get married people from his office are surprised. This can be considered as a marker of the fear of miscegenation and 'racial impurity' Archie's colleague Maureen said that Archie is a perfectly nice man, but there was "this strange way he had about him, always talking to Pakistanis and Caribbeans like he didn't even notice and now he'd gone and married one and hadn't even thought it worth mentioning what colour she was until the office dinner when she turned up black as anything" [7].

In addition to Maureen, Archie's boss Mr. Hero is not pleasant with the union, and he suggests that Archie should not bring Clara with him to workplace gatherings. He said that this is not his idea, but it is the wives of the male employees who feel threatened since Clara is "a real beauty" [7]. This can be read as a comment regarding the manner in which black women have sometimes been seen - they have been regarded as exotic, seductive and overtly sensual. Comparably, Poppy Burt-Jones is initially attracted to Samad because she considers him exotic and thinks that Eastern culture is "really exciting" [7]. Meanwhile, she emphasizes several stereotypical assumptions: for example, she is surprised that Magid and Millat are loud and lively rather than quiet and subdued.

However, Mr. Hero stresses the fact that he is not "a racist" and would rather "spit on that Enoch Powell" [7]. This can be seen as a marker for another allusion among many to Powell: in my opinion, these mentions of the man serves as signifiers of the anti-nationalist sentiments that are at the heart of *White Teeth*. As mentioned above,

Powell was known for his ideals of national purity. In addition, Alsana's notably same view of Powell is worth mentioning in this context - she mentions him as "that madman E-knock someoneoranother and considers his ideas as rivers of blood silly-billy nonsense. " [7] This satirical comment concerning Powell takes its place in the criticism of national purity and illustrates preference for cultural vibrancy and hybridity.

Hortense can be considered as another character that is sceptical of the concept of 'racial impurity'. In fact, Clara's marriage is the cause of completely falling out with her mother. Hortense is afraid that Clara would consider marrying outside her own race. As she argues to Irie, black and white never come to no good. De Lord Jesus never meant us to mix it up. Dat's why he made a hol heap a fuss about de children of men building de tower of Babel, 'Im want everybody to keep tings separate. When you mix it up. Nuttin' good can come. It wasn't *intended*. Except you. You're about de only good thing to come out of dat... [7] It is obvious that Hortense is mostly against to the principle of 'racial' purity' rather than the actual practice of "interracial" marriages. According to above-mentioned extract, she considers Irie to be the only good thing that has come out of the marriage. Hortense loves her granddaughter even though she is the product of a 'mixed' union of which she completely disagrees.

Hortense's disapproval of Clara and Archie can be seen as highly hypocritical and contradictory because she herself is a child of a Jamaican woman and a colonialist Englishman - she is of 'mixed race' herself. As it is mentioned by the narrator, "Hortense hadn't put all that effort into marrying black, into dragging her genes back from the brink, just so her daughter could bring yet more high-coloured children into the world. [7] The stories of Hortense's parents Ambrosia Bowden and Captain Charlie Durham, and Archie and Clara are mentioned in the novel to make a point about a historical shift in the nature of hybridity.

Similarly, Alsana can be seen as suspicious of her son Millat dating girls who are white. In fact, Alsana is described as a person who filled with contradictions in the novel. As mentioned above, she seems quite accepting of cultural change and does not worry about assimilation in the same manner her husband does. But she is initially sceptical about the marriage between Archie and Clara owing to their

different 'races'. Indeed, she seems horrified that they will end up having children who are "half blacky-white" [7]. She thinks that her grandchildren can be half-white, this scares her the most.

To conclude, it is clear that Smith expressed the different races, skin colours, nationalities of her characters. As mentioned above there is a number of races in "White Teeth". Author represented their cultures and ethnicities. As Bentley stated, "Smith's novel emphasizes that multiculturalism should accept a mixing of ethnicity identified at the level of the individual rather than the nation"[6].

REFERENCE

1. Smith, Anthony D. National identity. Reno: University of Nevada Press, pp-143, 1991.
2. Nyman, Jopi. Under English eyes: constructions of Europe in early twentieth-century British fiction. Amsterdam: Rodopi, pp-27, 2000.
3. Hall, Catherine. "British cultural identities and the legacy of the empire". In British cultural studies: geography, nationality and identity, ed. David Morley and Kevin Robins, Oxford: Oxford University Press. 27-39, 2001.
4. Mullan, John. "Short Sharp Shocks." *The Guardian*. 2002.
5. Dr. Ajda Bastan. The Families in Zadie Smith's *White Teeth*. The Criterion: An International Journal in English Vol. 9, pp-139, 2018.
6. Bentley, Nick. "Re-writing Englishness: imagining the nation in Julian Barnes's England, and Zadie Smith's White teeth". Textual practice 21, 3: 483-504, 2007.
7. Smith, Z. White Teeth. London: Penguin Books. 2001.

KOREYS XALQ OG'ZAKI IJODINING YARATILISH TARIXI VA UNING JANRLARI

Mamirjonova Mohichehrabonu Ulug'bek qizi
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti talabasi,
Ilmiy rahbar: Parizod Azimova

Koreys sivilizatsiyasi minglab yillik tarixga ega. Afsonalarida aytilishicha, birinchi Koreya yarim oroli davlatining asoschisi afsonaviy Tangundir – osmon hukmdori Xvanunning o'g'li. Koreya

davlatining boshlanish tarixi bizning eramizgacha birinchi asrga to‘g‘ri keladi. Azaldan tarixda Koreya Choson (Qadimgi Choson – Tongi tarovat) deb nomlangan¹.

Koreya yarim orolida odamlar so‘nggi paleolit davridan yashaydi. Miloddan avvalgi 5-4 asrlarda tashkil topgan Choson birinchi koreys davlatidir. Miloddan avvalgi 109-yilda Xan davlati (Xitoy) Chosonni bosib oldi. Xitoy bosqinchilariga qarshi kurash davomida (milodning boshlarida) Koguryo, Pekche, Silla va boshqa davlatlar paydo bo‘ldi. Milodiy 313-yilda Koguryo xitoylarni batamom surib chiqardi va har jihatdan rivojlangan qudratli davlatga aylandi. Adabiyoti milodning avvalida qadimiy Koguryo folkloridan rivojlana boshlagan. 19-asr oxirigacha badiiy asarlar koreys tilida va xanmun — xitoy adabiy tilining koreyslashtirilgan shaklida yozilgan. Xitoy iyeroglifi, keyinroq koreys alifbosida yozilgan “Ona-vatan qo‘shiqlari” (7—11-asrlar) Koreys adabiyotining qadimiy namunasidir, 11-14 asrlarda uning davomi “Koreya qo‘shiqlari” asari yaratilgan².

Koreys folklorining bir qismi hisoblangan tarix va urf-odatlar bir necha ming yillarga to‘g‘ri keladi. Koreys xalq og‘zaki ijodi namunalari shamanizm, konfutsiylik, buddizm va nasroniylik kabi turli xil manbalardan olingan. Ko‘pgina xalq an‘analari qishloqlarda rivojlangan va ular ko‘pincha uy xo‘jaligi bilan bog‘liq bo‘lib, oilaviy va jamoaviy aloqalarni mustahkamlagan. An‘analar va hikoyalar og‘zaki ravishda yetkazilgan, ammo koreys xalq og‘zaki ijodining yozma namunalari V asrdan boshlab paydo bo‘lgan. Xalq og‘zaki ijodi, mifologiya an‘analaridan foydalanish, oila-maishiy sohadagi odatlar, diniy marosimlar va rasm-rusumlarni aks ettirish, o‘zining ilohiy kelib chiqishini anglab yetish, Osmon podshosini madh etish, tog‘lar ruhiga sig‘inish boshqa adabiyotlar singari, koreys adabiyotining ham muhim xususiyati hisoblanadi. Sanab o‘tilgan aqidalar Birlashgan Silla davrida davlat ahamiyatiga molik deb e‘lon qilingan. Xalq og‘zaki she‘riyatida ifodalangan milliy ruh koreys folklorining ilk to‘plovchilaridan biri, rus yozuvchisi N.A.Garshin-Mixaylovskiyni o‘ziga maftun etgan. U koreyslarni eng afsonaviy xalq deb atagan. Yozuvchining fikricha, nainki tabiat, balki hayotga tashna koreyslarning o‘zlari ham afsonaviydir: “Ularning kayfiyati bir zumda senga o‘tadi: hayot ular uchun misoli bir ertak, afsona, bu yerda

---

¹ encykorea.aks.ac.kr

² Bobomurotova S.M. O‘zbek va koreys xalqlari folklor qo‘shiqlarning qiyosiy tahlili. T., 2022. – 75 b.

hamma narsa ertaknamo va afsonaviy xususiyatga ega. Tabiat ham”. Taniqli koreyashunos olim L.Konsevich fikriga ko‘ra, “koreys adabiyoti an‘anasi mifologiya asrini boshdan kechirgan, uning hikoya shakllari va janrlari ayni shu davrda kurtak otgan”¹.

Koreys madaniyatida koreys folklorining ko‘plab turlari mavjud. Jumladan, shamanik qo‘shiqlar, afsonalar, ertaklar, maqollar, miflar va xalq an‘analari kiradi, shuningdek, mif, ertak mavzulari muldammuldam (물담물담), hayvonlar, goblinlar va arvoqlar kabi g‘ayritabiiy mavjudotlarga bag‘ishlangan. Eng keng tarqalgan mavjudotlar tokkebi (도깨비) bo‘lib, ular goblinlarning koreyscha versiyalari hisoblanadi. Biroq, bu atama Yevropa konsepsiyasidan farq qiladi, chunki ular yovuz yoki shaytoniy xususiyatlarga ega emas. Aksincha ular odamlarga quvonch va azob-uqubatlarni olib ketishga intiladigan qobiliyatlarga ega mavjudotlardir. Ushbu mavjudotlarning mavjudligi hayotda uchraydigan qiyinchiliklar va zavqlar bilan bog‘liq deb ishoniladi.

Koreya folklorining bir qismi bo‘lgan koreys xalq san‘ati Koreya jamiyatidan meros bo‘lib o‘tgan. Koreya xalq san‘ati yuqori sinf va yuqori jamiyatni masxara qiladigan ko‘plab asarlari bilan ajralib turgan.

Minxva yoki xalq rasmlari – bu izchil istiqbol yo‘qligi va uslubning o‘zgaruvchanligi bilan mashhur bo‘lgan rasm janri. Ular professional rassomlar tomonidan yaratilgan rasm uslublaridan farq qiladi². Tomoshabinlarning yovuz arvoqlarni quvib chiqarish va baxtli voqeani kutib olish istagi bilan bog‘liq bo‘lgan rasm, uyni ichki va tashqi bezatish uchun rasmlar, shuningdek, kundalik hayot bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan rasmlar xalq rasmlarining asosiy yo‘nalishini tashkil etadi. Minxva janridagi rasmlar Choson sulolasi davrida xususiy turar-joy va marosim binolarini bezash uchun ishlatilgan. An‘anaviy koreys rasmlari tarixiy va madaniy ahamiyatga ega bo‘lgan hikoyalar yoki voqealarni aks ettiradi, mashhur metafora va ramzlarni yetkazadi. Umumiy mavzularga yovuzlikni yengish, landshaft rasmlari va portretlar kiradi. Minxva rassomlari va rasm uslublari buyurtma, talablar va rasm maqsadiga qarab farqlanadi. Yuqori va o‘rta sinf vakillarining buyurtma rasmlari yaxshi materiallardan foydalangan

¹ Гарин-Михайловский Н.Г. Из дневников кругосветного путешествия (По Корее, Маньчжурии и Ляодунскому полуострову). - М., 1952. - С. 244.

² Шим, У Хён (2018-07-19). «Минхва, невоспетые картины ждут переоценки». Korea Herald.

holda malakali professional rassom tomonidan chizilgan va ularning aksariyati katta hajmga ega. Xususiy buyurtma qilingan rasmlar buddist rohiblar yoki oddiy rassomlar tomonidan mavjud bo'lgan materiallardan foydalangan holda chizilgan. Shunga qaramasdan ushbu janrdagi rasmlar professional tarzda chizilmagan bo'lishi mumkin, ammo har xil mavzulardagi hikoyalar rasmlar orqali yetkazilgan va bu xususiyat badiiy uslubdan ustun bo'lgan.

Pansori janri ("Pan" so'zi "odamlar yig'iladigan joy", "sori" esa "qo'shiq" degan ma'noni anglatadi) – Janubi-G'arbiy Koreyada paydo bo'lgan musiqa orqali hikoya qilish shakli. Ushbu janrning o'ziga xos xususiyatlariga ekspressiv qo'shiq, nutq va imo-ishora kiradi. Qo'shiqchining yonida barabanchi ham bo'ladi. Vaqt o'tishi bilan ushbu shaklda aytilgan hikoyalar xilma-xillashib, pansorining yuqori darajadagi ijtimoiy guruhlar orasida mashhurligini oshiradi. An'anaviy ravishda o'z-o'zidan paydo bo'lgan holda, og'zaki rivoyat yozma adabiyot bilan almashtirilganda, ushbu janr tobora kuchayib boradi. Shuningdek, pansori janrdagi spektakllar davomida tomoshabinlar o'zlari musiqa ishtirokchilari bo'lishga da'vat etiladi¹. Improvizatsiyaga moyillik tinglovchilarga spektaklga qo'shilishga imkon bergan, muvaffaqiyatli ijro etish omillaridan biri sifatida tomoshabinlarning yaxshi ishtiroki ham talab etilgan.

Koreys xalq og'zaki ijodining turlaridan biri bo'lmish xalq raqslari koreys madaniy an'analari bo'lgani kabi ularning aksariyati qishloq bilan bog'liq bo'lgan. An'anaga ko'ra, bunday qishloq namoyishlari bozor maydonida yoki fermerlarning dalalarida bo'lib o'tgan. Ba'zilar tarixiy jamiyatning yuqori tabaqasi va qatlamlarini masxara qilishgan.

Talchum – bu koreys an'anaviy niqoblar kiyib, raqsga tushadigan va qo'shiq aytadigan drama janridir. Ushbu dramadagi raqslar bir nechta harakatlardan iborat bo'lib, bu harakatlar bir-biriga bog'liq bo'lmagan turli xil voqealarni aks ettirgan. Satira hikoyaning keng tarqalgan shakli hisoblanib, dvoryanlar, yovuz diniy shaxslar va patriarxatni tanqid qilish uchun ishlatilgan. Garchi bu atama dastlab mintaqaviy bo'lsa-da, u butun Koreya bo'ylab niqobli raqslar sifatida talqin etilgan. Spektakllar sahna talab qilmaganligi tufayli ko'pincha ochiq havoda o'tkazilgan. Tomoshabinlarning ishtiroki spektaklning

---

¹ Сеульская туристическая организация (2012-12-11). «Традиционная музыка: слушайте или изучайте пансори, самульнори».

odatiy va rag‘batlantiriladigan qismi hisoblanib, raqqoslar spektakl davomida tomoshabinlar bilan faol aloqada bo‘lishga intilishgan. Ko‘plab spektakllarda qo‘yiladigan jiddiy mavzularga qaramay, ular hazil bilan aralashib ketib, odatda, ijobiy tarzda yakunlangan¹. Talchum raqsining o‘n ikki xil shakli va hozirgi Shimoliy va Janubiy Koreyada paydo bo‘lgan raqslar “Koreyaning muhim nomoddiy madaniy qadriyatlari” sifatida tan olingan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Bobomurotova S.M. O‘zbek va koreys xalqlari folklore qo‘shiqlarning qiyosiy tahlili. T., 2022. – 75 b.
2. Гарин-Михайловский Н.Г. Из дневников кругосветного путешествия (По Корее, Маньчжурии и Ляодунскому полуострову). - М., 1952. - С. 244.
3. Шим, У Хён (2018-07-19). «Минхва, невоспетые картины ждут переоценки». Korea Herald.
4. Сеульская туристическая организация (2012-12-11). «Традиционная музыка: слушайте или изучайте пансори, самульнори». VISITSEOUL.NET.
5. Корейская служба культуры и информации, KOCIS (16 сентября 2014 г.). «Маски и танец в масках: Korea.net: официальный сайт Республики Корея». KOREA.net.

G.E.LESSINGNING “DONISHMAND NATAN” DRAMASIDA PERSONAJLAR NUTQINING INDIVIDUALLASHTIRILISHI

Sh.Qodirov, M.Xusanova, NamDU

Nemis adibi Gothold Efraim Lessing hayoti davomida jamiyatdagi turli-tuman tabaqaga mansub kishilar hayoti rang-barang tabiatli odamlar xarakterini o‘rganib chiqdi va ularning tipik xususiyatlarini o‘z asarlaridagi personajlarning nutqlari orqali aks ettira oldi. Odatda, qaxramonning individual tili uning o‘z xayot tajribasi, dunyoqarashi, faxm-idroki, xulq-atvori, madaniy saviyasi,

---

¹ Сон, Сын Хён (2020-04-01). «Южная Корея подает заявку на включение корейской драмы «Тальчум» в список ЮНЕСКО». Korea Herald.

psixologiyasi va kasb korini aniq va ravshan xarakterlab beradi. Qaxramonning nutqi orqali uning qanday odam ekanligini payqab olish mumkin. Har bir qaxramonning tili o'ziga xos xususiyatlariga ega bo'ladi. Lessing personaj nutqini uning asarda tasvirlangan voqealardagi o'rniga, individual xarakter – xususiyatlariga qarab ishlab chiqdi. Qaxramonlarni tipiklashtirish va individuallashtirish maqsadida Lessing badiiy til leksikasi resurslari-arxaizm, neologizm, professionolizm, dialektizm kabi elementlardan foydalangan. Masalan: Sulton Salohiddin yahudiy Natan bilan rohibni o'z xuzuriga chorlaydi. Chunki u Natanning bir nasroniy qizni asrab olib unga bu haqda xech narsa aytmaganligi og'ir botadi. Rohibni Salohiddin kutib oladi, ular suxbatlashayotganda Natan haqida gap boradi va uni rohib ayblashga o'tadi:

Saladin(ermst). Sei ruhig, Chirst!

Tempelherr. Was? Ruhig Chirist?... Wen Jud'

Und Muselmann, auf Jud', auf Muselmann

Bestehen: soll allein Christ den christen

Nicht machen duerfen?

Saladin (noch ernster.) Ruhig, Christ!

Tempelherr (gelassen) Ich fuehle

Des Vorwurfs ganze Last, - die Saladin

In diese Silbe presst! Ah, wenn ich wuesste,

Wie Assad, - Assad sich ab meiner Stelle

Hierbei genommen haette!

Saladin. Nicht viel besser! -

Vermutlich, ganz so brausend! - Doch,wer hat

Denn dich auch schon gelehrt, mich so wie er

Mit Einem Worte zu bestechen? Freilich

Wenn alles sich verhaelt, wie du sagest:

Kann ich mich selber kaum in Nathan finden. -

Indes, er ist mein Freund, und meiner Freunde

Muss keiner mit dem andern hadern. - Lass

Dich weisen! Geh behutsam! Gib ihn nicht...

Zum Trotz ein Christ!¹

Bu suhbatda rohib va sulton Salohiddinning nutqi orqali ularning xulq-atvori aniq tasvirlab berilgan. Ular o'zga-o'zga dunyo, yag'ni har biri individual xarakterga ega. Rohib-dag'al, tajangroq, lekin bazida vaziyatga to'g'ri baho bera oladi. Bu xislatlar sulton Salohiddinning ukasi Asadni eslatadi. Lessing bu qahramoniga individual xarakterni berib sulton Salohiddin, uning ukasi Asad o'rtasida mantiqiy bog'lanishga asos yaratgan. Sulton Salohiddin-ko'ngli biroz bo'sh, kezi kelganda jaxldor, lekin aql bilan ish yuratadigan obrazdir. U xar bir xatti-xarakatga talabchanlik bilan yondashadi, suxbatdoshidan aniq bir fikr va javobni talab qiladi. Bu uning odatiga aylangan.

Ushbu dramada har bir 'ersonaj individual xarakterga va individual nutqqa ega. Lessing bu dramasini yaratayotganda har bir 'ersonajlarga alohida e'tibor bilan yondashgan. Asarning nomi "Donishmand Natan", demak Natan obrazini donishmandligini ko'rsatish kerak, u boshqa personajlardan donishmandligi bilan ajralib turishi lozim. Muallif buning uddasidan chiqqan:

Sulton Salohiddin va Natan suxbatlashishmoqda. Sulton Salohiddinning asl maqsadi, Natanning donishmandligini sinab ko'rish. Shu maqsadda deydi:

Saladin. Auch darauf bin ich eben mir dir
Gesteuert. Davon weiss ich schon, so viel
Ich noetig habe. - kurz; -

Nathan. Gebiete, Sultan.

Saladin. Ich heische deinen Unterricht in ganz
Wass andern; ganz was andern. - Da du nun
So weise bist; so sage mir doch einmal -
Was fuer ein Glaube, was fuer ein Gesetz
Hat dir am meisten eingeleuchtet?²

Natan bu savolga to'liq javob bermaydi, u tez qaror qabul qilmaydi, hotirjamlik uning hamrohi, Uning donishmandligi ham aynan shunda

---

¹ Lessing G.E. Izbrannie proizvedeniya. – M.: Gosudarstvennoe izdatelstvo xudojestvennoy literaturi, 1953. – 263 c.

² Lessing G.E. Izbrannie proizvedeniya. – M.: Gosudarstvennoe izdatelstvo xudojestvennoy literaturi, 1953. – 265 c.

Asardagi yana bir qaxramon Danya – hayajonga beriluvchan, biroz shoshqaloq. Bu xarakterni Lessing asardagi Natan va Danyaning suxbatida ochib beradi:

Daja. Nathan! Nathan!

Nathan. Nun?

Daja. Verzeihet, edler Ritter, dass ich Euch
Muss unterbrechen.

Nathan. Nun, was ist's?

Tempelherr. Was ist's?

Daja. Der Sultan hat geschickt. Der Sultab will
Euch sprechen. Gott, der Sultan!

Nathan. Mich? der Sultan?

Er wird begierig sein, zu sein, was

Ich Neues mitgebracht. Sag nur es sei

Noch wenig oder gar nichts ausgepackt.

Daja. Nein, nein; er will nichts sehen; will Euch sprechen,
Euch in person, und bald; sobald Ihr koennt...¹.

Danyaning Natan bilan qurgan ushbu suxbatida uning xakteri yaqqol ochib berilgan. U bo'lib o'tgan va bo'lajak voqealardan tez xayajonga tushadi.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, adabiy asarlarda, xususan, sahna asarlarida personajlar nutqi bo'yoqdorligi va qaxramonlar xarakterini ochuvchi asosiy vositalardan biri bu dialogdir. Badiiy asarda diolog muhim rol o'ynaydi: qaxramonlar xarakterini ochadi, davrni ifodalaydi, vaziyatni aks ettiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov Sh. Nemis adabiyoti tarixi. –T.: „Mumtoz so'z", 2010. – 130 b.
2. Lessing G.E. Donishmand Natan. Dramatik poema. – T.: 2005. – 288 b.
3. Lessing G.E. Izbrannie proizvedeniya. – M.: 1953. – 640 s.

---

¹ Lessing G.E. Izbrannie proizvedeniya. – M.: Gosudarstvennoe izdatelstvo xudojestvennoy literaturi, 1953. – 267 c.

ПРИРОДА ПИСЬМА В ПОЭТОЛОГИЧЕСКИХ РАЗМЫШЛЕНИЯХ НЕМЕЦКОЙ ПИСАТЕЛЬНИЦЫ ГЕРТЫ МЮЛЛЕР

*Маматов Рашианбек Рустамович
Базовый докторант (PhD) 1-курса Наманганского
государственного университета, 10.00.04-специальность языков
и литературы европейских, американских и австралийских
народов*

Герте Мюллер принадлежит корпус текстов, отражающих взгляд писательницы на собственное творчество и собственную поэтику. Рефлексируя над собственным творчеством, Мюллер создала ряд поэтологических концептов, призванных дать ключ к пониманию ее творчества и стратегии письма.

В эссе «Десять пальцев не будут утопией» Мюллер выступает против «Целого» - законченных статичных структур и, соответственно, не стремится к выстраиванию целостной и закрытой поэтологической системы. Поэтологические концепты, представленные в ее эссе, представляют собой емкие поэтические образы, имеющие широкий диапазон интерпретаций и не имеют однозначных соответствий в литературоведческой терминологии. Хотя поэтологическую теорию Мюллер нельзя представить как последовательную систему, в ней все же можно выделить узловые точки, имеющие связи друг с другом. При выявлении этой связи появляется возможность дать литературоведческий комментарий поэтологической теории Герты Мюллер.

В своей поэтологической теории Г. Мюллер отвечает на вопрос, чем для нее является художественное письмо, для чего оно служит. Писательница не говорит прямо о художественных задачах, полагая, что «задача - это сильное слово».[1,8] Для Мюллер «задача» как то, что «что направлено на действие», «на что-то, что должно быть достигнуто», выступает сомнительной установкой в литературе. И все же, писательница артикулирует одну из художественных задач - воспроизведение «внутренности событий», то есть опыта, полученного свидетелем события, того, «что происходило тогда в голове, что шло изнутри, вызываемое внешним, фактами».[2,10]

Поводом для написания первых произведений для Герты Мюллер стала психологически тяжелая жизненная ситуация, вызванная смертью отца и политическими преследованиями. «Безысходность создавала страх. А писательство позволяло обуздать этот страх». Мюллер отмечает, что сама практика, а не ее результат давали поддержку в сложившейся ситуации, тогда как само письмо своей способностью выражать больше, чем на то способна устная речь, вызывало амбивалентное чувство страха и притягательности.

Писательство для Мюллер выступало, таким образом, как процесс выработки и поддержания субъектности, находящийся под угрозой уничтожения репрессивными режимами, «своего рода способ поладить с собой».[3,7] При этом поддержка и защита субъектности в писательстве не осуществляется с помощью самовыражения или терапии, оно представляет собой процесс, который проблематизирует феноменологию и целостность субъекта. Эта практика по утверждению собственной субъектности, напрямую связанная с воспроизведением «внутренности событий», является противоречивой, поскольку представляет собой отчуждение от личного опыта. «Я недостижима для себя во время написания. <...> Я чувствую себя использованной предложениями. Потому что я исключена из них, когда текст написан».[4,52]

Писательство для Мюллер отличается от повседневных практик жизни: «Человек во время написания - это не тот человек, который читает газету, делает покупки в магазине или ходит по парку... В перечисленных состояниях человек, который не пишет, достижима для себя, способная оценить себя персона. Человек, который пишет, недостижима для себя персона. Можно сказать, что человек, который пишет, изобретенная персона. Даже для себя». Таким образом, писательство, отличное от практик повседневной жизни, скорее проблематизирует, а не утверждает субъектность автора. Однако проблематизация основ субъектности и есть парадоксальный способ его утверждения.

Письмо для Мюллер имеет социальную значимость. Оно не замкнуто в себе, поскольку обращено к тем, кто «много значит, даже если они мертвы - тем более, если они мертвы»⁹⁶. Таким образом, писательство становится актом солидаризации, его

художественная задача определяется «дробящимся на части моральным обязательством» - передать состояние человека, оказавшегося в чрезвычайной ситуации, в первую очередь, в тоталитарном государстве. На первый план для писательницы выступает задача по выработке соответствующего субъективному опыту индивидуального языкового инструментария. Для Герты Мюллер исходящая из классических философских позиций претензия на объективное реалистическое письмо («взгляд сверху») необоснованна, поскольку стремиться заменить реальность идеологией, основанной на ней проектом мироустройства. Но реален и правдив только субъективный человеческий опыт. Человеческий опыт, однако, не выражается и в солипсистской аполитичной парадигме ультрамодернизма, так как репрезентация травматического опыта верифицирует социальную реальность, влияющую на индивида и внеположную ему. Жизненный опыт для Г. Мюллер может быть с высокой, но не абсолютной точностью передан, но невыразим в реалистическом и тем более отмеченным позитивизмом натуралистическом письме. Язык, несмотря на свои недостаточные возможности для артикуляции экзистенциальных переживаний, служит для передачи этого опыта. С высокой точностью она может быть проделана в художественном письме, реализующем коннотативную, полисемантическую глубину языка.

Герта Мюллер в своем эссе «В молчании мы неприятны, а если заговорим - смешны» так характеризует природу писательского письма: «писать, в моем всегдашнем представлении, означает ступать по краю, балансируя между разглашением и сохранением тайны». Под тайной Г. Мюллер подразумевает реальность, опыт, полученный во время «молчания», то есть «вслушивания глазами». Писательница понимает «молчание» как рецептивно-познавательную практику, которая подразумевает как принципиальную неразложимость воспринимаемого визуального образа на его составляющие, так и одновременное существование в нем «того, что долго не высказывалось, и того, что никогда не будет сказано». Молчание напрямую связано с визуальным, индивидуальной оптикой, соответственно, с такими понятиями, как невербальное мышление (мышление «не словами»). Это опыт нерасчленения на отдельные

смыслы и несводим к их сумме, не передаваем в силу медиальной природы «говорения», его «непоседливости», то есть дискретности, в то время как молчание визуального вслушивания - «замкнутое в себе, устойчивое состояние». Опираясь на интуитивное понимание визуального образа, Г. Мюллер выступает против ангажированных, идеологических концепций, создающих для творчества границы и тем самым сводящих его к набору лозунгов и «готовых блоков».[5,34-38]

Из-за невозможности с помощью языка адекватно передать сообщение, Г. Мюллер не считает письмо полноценным коммуникативным актом, способным передавать переживание визуального. Трансформация в вербальное никогда не является до конца успешной: «реальное - пока разглашается - сворачивает в придуманное, и сквозь придуманное теперь проблескивает реальность - именно потому лишь проблескивает, что не выражена в словесной форме».

Ее письмо, поднимающее проблематику передачи сложных экзистенциальных состояний и эмоционального опыта, основано на понимании работы памяти и восприятия, как «пунктирного, включающего процессуальность и случайность» явления, то есть исходит из рецептивной стратегии неклассики.[6,32]

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Muller H. Lebensangst und Worthunger. Leipziger Poetikvorlesung 2009. Im Gespräch mit Michael Lentz. - S. 8.
2. Muller H. Der Teufel sitzt im Spiegel. 1991- S. 10.
3. Muller H. Lebensangst und Worthunger. Leipziger Poetikvorlesung 2009. Im Gespräch mit Michael Lentz. - S. 7.
4. Muller H. Der Teufel sitzt im Spiegel. 1991 - S. 52.
5. Кузнецов. С.А. Своеобразие прозы Гертты Мюллер в контексте современной немецкоязычной литературы, Диссертация, М. 2022. - С. 34-38.
6. Краснопольская А.П. Познавательная стратегия постнеклассики // Вестник МГУКИ. - 2011.- № 6 (44). - С. 32.

LES ÉNIGMES DANS LA LITTÉRATURE FRANÇAISE

*Mirzayev To'xtasin Adxamjonovich
Farg'ona davlat universiteti magistri*

Les énigmes font partie intégrante de la littérature française depuis des siècles. Elles sont considérées comme des éléments clés de nombreux romans et poèmes, et sont souvent utilisées pour ajouter du mystère et de la tension à une histoire. Bien que de nombreux pays aient leur propre tradition d'énigmes littéraires, les énigmes françaises ont quelques particularités qui les rendent uniques.

Tout d'abord, les énigmes françaises sont souvent très complexes. Elles peuvent être construites en utilisant une variété de techniques, telles que la cryptographie, les jeux de mots, les énigmes mathématiques et les puzzles. Les auteurs français utilisent souvent des énigmes pour exposer des thèmes plus profonds dans leurs histoires, telles que des questions philosophiques ou morales.

Les énigmes françaises ont également la réputation d'être très difficiles à résoudre. Cela peut s'expliquer par le fait que les auteurs français aiment défier leurs lecteurs, en leur donnant des indices subtils et en mettant en place des obstacles complexes pour les empêcher de trouver la solution immédiatement. Dans certains cas, les énigmes peuvent même être intentionnellement trompeuses, pour ajouter encore plus de difficulté au défi.[1:34]

Une autre particularité des énigmes littéraires françaises est qu'elles peuvent être pleines de références culturelles. Les auteurs français aiment souvent incorporer des éléments historiques, mythologiques ou littéraires dans leurs énigmes, pour ajouter une couche supplémentaire de signification et d'énigme. Ces références peuvent parfois être difficiles à comprendre pour les lecteurs qui ne sont pas familiers avec la culture française et sa riche histoire.

Enfin, les énigmes littéraires françaises sont souvent utilisées pour développer des personnages complexes. Les auteurs utilisent souvent des énigmes comme un moyen de révéler les personnalités, les motivations ou les traumatismes de leurs personnages.[2:164] Parfois, les énigmes sont utilisées pour placer les personnages dans des situations difficiles, pour tester leur intelligence ou leur courage.

Les énigmes sont un élément essentiel de la littérature française, qui est souvent complexe, difficile à résoudre et pleine de références culturelles. Les énigmes peuvent être utilisées pour exposer des thèmes profonds, pour défier les lecteurs ou pour développer des personnages, et elles sont une partie importante de la tradition littéraire française.

Voici quelques idées pour enseigner les énigmes littéraires :

1. Commencez par un exemple simple : Pour aider les élèves à comprendre les éléments clés des énigmes littéraires, commencez par un exemple simple comme une devinette ou un casse-tête ou une charade. Ensuite, passez à des exemples plus complexes, en incorporant les éléments clés tels que les indices, les fausses pistes, les références culturelles, etc.

2. Encouragez la lecture critique : Les énigmes sont souvent utilisées pour ajouter de la profondeur à une histoire, et pour encourager la lecture critique, demandez aux élèves d'identifier les indices et les fausses pistes dans le texte, de chercher des références culturelles ou historiques, et de réfléchir aux implications plus profondes de l'énigme par rapport à l'histoire dans son ensemble.

3. Utilisez des activités interactives : Les énigmes littéraires sont souvent interactives et les activités basées sur les énigmes peuvent aider les élèves à améliorer leurs capacités de résolution de problèmes et de pensée critique. Par exemple, vous pouvez donner aux élèves une énigme et les faire travailler en groupe pour la résoudre.

4. Encouragez la créativité : Les énigmes littéraires peuvent également encourager la créativité et les élèves peuvent écrire leurs propres énigmes, ou développer une histoire autour de l'énigme qu'ils ont résolue.

5. Donnez un contexte historique et culturel : Les énigmes littéraires peuvent contenir des références historiques ou culturelles, donc pour aider les élèves à comprendre pleinement l'énigme, donnez-leur un contexte historique ou culturel pertinent.

En enseignant les énigmes littéraires de manière interactive, créative et critique, les élèves pourront mieux comprendre les techniques littéraires et les thèmes profonds que les énigmes peuvent offrir.[3:55]

En conclusion, les énigmes littéraires sont une excellente façon d'encourager les élèves à développer leur pensée critique et leur créativité. Les techniques d'écriture et les références culturelles incitées

par les énigmes permettent de mieux comprendre les histoires dans leur ensemble, fournissant des indications supplémentaires sur les personnages et les thèmes.[4:176] Enseigner les énigmes littéraires de manière interactive et en engageant les élèves dans le processus de résolution de problèmes peut aussi améliorer leur plaisir de lire. Les énigmes littéraires sont un élément important de la littérature et peuvent offrir un aperçu intéressant lorsque utilisé de manière adaptée dans les classes de langues.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Зарубежная литература второго тысячелетия.1000-2000. Учеб. пособие. Под ред. Л.Г. Андреева – М.: Высшая школа, 2001.
2. Oumbarov N., Soatjonov I. Histoire de la littérature française. – T.: Ukitouvchi, 2002.
3. Андреев Л.Г. и др. История французской литературы: Учеб. для филол. спец. вузов. – М.: Высшая школа, 1987.
4. Зарубежная литература второго тысячелетия.1000-2000. Учеб. пособие. Под ред. Л.Г. Андреева – М.: Высшая школа, 2001.

RUMIY VA INGLIZ SHARQSHUNOSLIGI

Xoliqov Zoxidjon Olimjonovich
NamDU doktoranti

Ingliz tilida so'zlashuvchi mamlakatlar va butun Evropada ilmiy, madaniy va siyosiy sohalari Sharq adabiyoti va madaniyati, ilmiy adabiy yutuqlarini o'rganishga bo'lgan qiziqishini yaqqol namoyon qildi. Sharq haqida yozilgan asarlar, sayohatnomalar, tadqiqotchilar va olimlar yozgan asarlari butun dunyoda Sharqshunoslik sohasini rivojlanishida muhim o'rin tutgan. Bunda albatta Buyuk Britaniya hamda Amerikadagi yetuk sharqshunos olimlar va tadqiqotchilarni sanab o'tishimiz lozim, masalan, Renold Alleyni Nikolson, Koleman Barks, Kamilla Adams, Kabir Helminskiy hamda Paul Smizlardir [1].

Ushbu sharqshunos olimlarning ko'pchiligini ilmiy tadqiqot faoliyalariga e'tibor bersak, ularning ko'pchiligi Sharq mumtoz adabiyotining yirik namoyondalaridan biri bo'lgan buyuk olim va shoir Mavlono Jaloliddin Rumi ijodiga qiziqqanini kuzatamiz.

1898 yilda Jaloliddin Rumiyni "Devoniy Shamsi Tabriz" asarining Ingliz tilidagi tarjima va talqinida Renold Nikolson tomonidan Rumi hayoti va ijodi haqida shunday bebaho ma'lumotlar taqdim etilgan.

1207 yil 30 dekabrda Mavlono Jaloliddin Rumi Balx hozirgi Afg'anistonda tavallud topgan. Dinshunoslik fani bo'yicha professor Bahoviddin Valadni o'g'li va Ibn Arab ta'limotining yetuk talabasidir. Rumiyni otasi siyosiy tortishuvlarda o'zining faolligini ko'rsata olmaganligi sababli, 1210 yilda ular oilasi bilan Balxni tark etishga majbur bo'lganlar. O'sha yili ulug' Andalusiyalik so'fiy ustoz Ibn Arabiy Makkaga haj safari chog'ida Koniya yetib boradi. U Konyada bir yil yashab va eng yaqin shogirdi bo'lgan Sharalouddinga ta'lim berib, uni Arab asarlar hamda Jaloliddin Rumi bilan bog'laydi.

16 yil davomida Bahoviddin Valad oilasi bilan Makka, Damashq, Armeniya hamda Laranda kabi davlatlarga sayohat qilishgan. Aytishlaricha, sayohatchilar Nishopur shahridan o'tayotgan paytlarida ular Sufiy shoir hamda tasavvuf olimi Fahriddin Attor yosh Rumiya "Kitob Afsonalari" nomli kitob nusxasini sovg'a qiladi. Ohiri ular Konyaga kelib yashay boshlaydilar va Rumi otasi Anatoliya qirollik homiyligi komagida professor darajasiga yetdi. 1228 yilda Rumi otasi Bahoviddin Valad to'satdan vafot etadi va Rumi dinshunoslik fani bo'yicha professor darajasiga ko'tarildi. Shunda u yuzlab talabalarni o'z darslariga jalb qilaolgan. Rumiyni ilmiy faoliyati maqsadi doimo tadqiqotga qaratilgan bo'lib, otasidan unga ulkan kutubxona va kasbi meros bo'lib qolgan.

1994 yili Amerikalik tarjimonlar Kamilla Adams va Kabir Helminskiy tomonidan Jaloliddin Rumi Masnaviysidagi 365 she'r va ruboiylarini "Rumi Kundaligi" nomi bilan tarjima qilganlar. Ular

Mavlono Jaloliddin Rumiylarning hayoti, ijodi va she'riyatini shunday bebaho fikrlar bilan ifodalaydilar.

Jaloliddin Rumiylarning (1207-1273) ularning ma'naviy ta'siri G'arb dunyosi bo'ylab odamlarning xilma-xil qarashlarini rivojlantirib kelmoqda. Rumiylarning hozir kunda ham G'arbda juda mashhur alloma va shoir sifatida ardoqlanib, 7 asrdan beri O'rta Sharq va G'arbiy Osiyoda eng buyuk adabiy va ma'naviy shaxslardan biri hisoblanadi hamda Rumiylarning qalb tilida din muhabbati uchun notiqdir [2].

Rumiylarning asarlarining hozirgi paytidagi tarjimalari hamda uning aniq va mukammal ma'naviy ta'limotlari har bir insonning qalb va fikrlash dunyosiga o'zining ijobiy ta'sirini ko'rsatmoqda. Uning eng buyuk va ulug'vor shohasarlardan biri bu 6 jildli "Masnaviysi" dir. Ushbu asar yerdagi hayotning to'liq shaklini, shuningdek, metafizika va kosmik fanlarining eng yuqori darajalaridagi vertikal o'lchovini o'z ichiga oladi.

2003 yilda Ingliz sharqshunos olimi K Coleman Barks o'zining "Rumiylarning muhabbat kitobi" (hayajon va sog'inchi she'rlari) da Jaloliddin Rumiylarning haqida shunday iliq fikrlar bildiradi. Rumiylarning she'r yozish sa'nati va unga nisbatan chin muhabbati, samimiyati butun dunyodagi sevishtgan oshiqlar va kitobxonlar uchun go'yoki haqiqiy muhabbat qasrini barpo etishlari bilan barobardir. Ular ommaviy axborot vositalari soxta sevgi hikoyalari orqali yolg'on so'zlashlarini bilishadi, lekin Rumiylarning o'z she'rlarida sevgi haqidagi haqiqatni chin yurakdan kuylashini o'qib eshitishadi. Marina Del Rey aytishicha, Kaliforniyaning janubiy sohilidagi binoning bir tomonida chizilgan ko'k soyalar, chap tomonda esa Vashington sohili joylashgan. Buning o'ng tomonida Rumiylarning o'gitlaridan ixtiboslar keltirilgan. Filip Glass o'z asarida Rumiylarning iboralaridan foydalanib Monster Greysga dunyo gastrol safariga boradi. Sharq adabiyotining haqiqiy tasavvuf olimlari bo'lgan Jaloliddin Rumiylarning va Shamsi Tabrizlarning Sharq mumtoz she'riyatini G'arb adabiyoti hamda sivilizatsiyasi rivojlanishiga ularning qo'shtgan xissalari tom ma'nodagi Sharqning yirik sharqshunoslari ekanligidan dalolat beradi.

2005-2017 yillar orasida mualliflik xuquqi asosida Ingliz sharqshunos olimi Paul Smiz o'zining "Masnaviy" qofiyasidagi tarjima kitobini Renold Nikolson tarjimalaridan foydalanib, zamonaviy Ingliz tilida aks ettirildi hamda Smiz Mavlono Jaloliddin Rumiyni hayoti va ijodini quydagicha ifodalagan.

Jaloliddin Rumi Balxda dunyoga kelgan. Balx o'sha paytlarida juda ham go'zal shahar bo'lib, uning oilasi u yerda qonuniy xizmat ko'rsatadigan diniy idoralari bor edi. Shunga qaramay, u taxminan o'n bir yosh atrofida oilasi bilan birga Mo'g'ullar bosqinidan qutilish uchun Balxni tashlab ketishga majbur bo'ladi. Ular Bog'dod, Muqaddas Makka, Damashq shaharlariga sayohat qilib, sekin asta Turkiyaning Konya shahriga borib joylashadilar. Jaloliddin va uning otasi Anatoliyaga ketayotib, Nishopur shahrida eng mashhur tasavvuf fors shoirlaridan biri bo'lgan Fahriddin Attor bilan to'satdan uchrashib qolishadi. Attor Rumiyning ruhiy holatini darhol payqaydi. So'ng esa, U Bahovuddin Valadning o'g'li bilan piyoda ketayotganini kuzatadi va shunday dedi, "Mana dengiz, ortidan okean ham keldi". Fahriddin Attor Jaloliddinga o'zining Ilohiynomasi bo'lgan "Allohning Kitobini" sovg'a qildi. Ushbu uchrashuv Rumiyning taffakkuriga o'zining ulkan ijobiy ta'sir ko'rsatib, uning durdona asari "Masnaviy" uchun ilhom baxsh etdi.

Ingliz Sharqshunosligida Rumi hayoti, ijodi, she'riyati, taffakkuri, dunyo qarashi, Islom diniga muhabbati, fikrlash doirasi doimo Angliya, Amerika sharqshunos olimlar qiziqishlari va motivatsiyalari oshirib kelmoqda. Rumiyning sharq mumtoz adabiyotida ham muhim o'rin tutitibgina qolmasdan Yevropa mamlakatlarida taffakkur va dunyoqarashni shakllantirishda o'zining ijobiy xissasini qo'shib kelgan.

Foydalangan adabiyotlar

1. XIX-XX asrlarda Buyuk Britaniyada sharqshunoslikning rivojlanishi- dissertatsiya, Gunel Sardar Salimova, Azarbejon

Milliy Fanlar Akademiyasi Sharqshunoslik Instituti, Baku
2022, 7-8b

2. Rumi Daylight, Boston/London 1994, 7-8 p
3. Rumi-Devoniy Shamsiy Tabriz, Kembrij universiteti
nashryoti, 1898, 11-13b
4. Rumi-ning muhabbat kitobi (hayajon va sog'inch she'rlari),
Harper Kollins nashryoti, 2003, 11-15 b.
5. Rumi "I-II-III-Masnaviy" qofiyasidagi tarjima kitobini,
Avstraliya 2005-2017, 7-8 b.

TASAWWUFF AND THE ORIENTALISTS OF THE GREAT BRITAIN REYNOLD ALLEYNE NICHOLSON AND ARTHUR JOHN ARBERRY

Kholikov Zokhidjon Olimjonovich

Namangan state university doctoral student

Samandarov Sherzod Sultanovich

Namangan state university English language teacher

Over the past three or four centuries, tasawwuff has been singled out in the West as an independent field of research. In English, the words "Islamic mysticism" or "Sufism" are used to express the concept of "tasawwuff". Of these terms, the word "Sufism", that is, "Sufism", is of Islamic origin and, in comparison with mysticism, more accurately conveys the meaning of Islamic tasawwuff [1]. Even in the English language, this word entered in its original form and is one of those words whose meaning is easily recognizable.

Reynold Allen Nicholson (1868-1945) took his first steps in academic life in 1898, when he translated selected poems from Mavlana's Divan and published them in a book called Divan-i Shams-i Tabriz. He believed that among all the works of Mavlana, the "Divan" was undeservedly deprived of attention, and this was what prompted him to take on this task. His drawing attention to the "Divan" at such an early period plays a very important role in terms of identifying the level that English Orientalism reached at that time. Nicholson not only translated the ghazals, but also provided their original text in Persian.

Later, in the same manner, he selected certain passages from the Mathnawi, translated them and published them.

Nicholson paid particular attention to the relationship between Mavlana and Shamsi Tabrizi, comparing them with Plato and Socrates. As difficult as it is to understand Socrates without Plato, it is just as difficult to understand Mavlana without Shamsi Tabrizi. Publications of the scientist's translations from the "Divan" and "Mathnawi" filled a significant gap in Western Oriental studies. Nicholson shortened some of the stories from Mathnawi, translated only the main ones, which brought the work into a more understandable form.

In 1905-1914. Nicholson translated and prepared for publication four fundamental works on tasawwuf, two of them in Persian - Atgar's Tazkirat ul-Awliya and al-Hujwiri's Kashf al-mahjub (1911). "Tazkirat ul-Awliya" was prepared by the scientist with the help of E. Brown, about which he repeatedly spoke and expressed great gratitude to the scientist at every opportunity.

Arthur John Arberry (1905-1969) became fluent in Arabic and Persian and was sent to Egypt. During his stay in the country, he improved his knowledge of the Arabic language, while simultaneously teaching Latin and Greek at the Department of Classical Languages in Cairo. The scientist noted that the years spent in Egypt, Palestine and Syria were the happiest in his life. He translated the work "Layla and Majnun" by Ahmed Shaykhi and published it in Cairo. In his Asiatic Jones: The Life and Influence of Sir William Jones (1746-1794) and British Orientalists"), it talks about the life of a number of prominent Orientalists and their contribution to Orientalist science. Besides the fact that Arberry was the author of a large number of works in the field of tasawwuf, he also provided considerable support for the development of research in the field of Oriental studies in England. In addition, he is known for his statements on a number of issues in this area and is the author of a voluminous lecture on this subject. This lecture is of exceptional value in terms of putting forward Arberry's own ideas and goals related to Oriental studies.

As a result of their efforts, Cambridge has become one of the world's major centers of research in Islamic sciences. Today, Cambridge owns a fairly serious and highly professional department of Islamic studies and a rich library, which allows it to maintain its ambitions in this area.

In conclusion, it can be said that Reynold Nicholson and Arthur Arberry are worthy of praise development of Oriental classical literature and Jalaliddin Rumi's works to the whole Europe, America, Canada, in the whole world, also translations made from Arab, Turkish and Persian languages into English and his great contribution to the West oriental studies in the whole world.

REFERENCES

1. The development of Oriental Studies in Great Britain in the XIX-XX centuries Gunel Sardar Salimova, Institute of Oriental Studies of Azerbaijan National Academy of Sciences, Baku 2022, 4-5p
2. Reynold Nicholson creativity, translations and commentaries, Wikipedia- 2 p
3. The Tadhkiratu'l-Awliya by Shaykh-Fariddin- Attar: Cambridge University- 1905, 6-16 p.
4. The Tarjuman-Al-Ashwaq-Global Grey Publication:1911, 1-5 p.
5. The Kitab Al-Luma Fi L-Tasavuff-Abu Nasr Abdullah B. Ali Al-Sarraj Al-Tusi: London 1914, 3-5 p.
6. The Mystics of Islam: Cambridge University Publication-1921, 5-9 p.
7. Arberry. Arabic Poetry. Cambridge: Cambridge University Press, 1965, 650 p
8. Discourses of Rumi, Ames-Iowa, 1961, 6-18 p

ÜBERSETZUNGSPROBLEME UND DIE LÖSUNGEN

*Mirzaboyeva Nafisa Mukhnatdinovna
Lehrerin der Usbekischen Staatlichen
Universität für Weltsprachen*

Die Übersetzung von einem Text von einer Sprache in eine andere kann eine schwierige Aufgabe sein, die mit verschiedenen Herausforderungen verbunden ist. Egal ob es sich um eine literarische Übersetzung, eine technische Übersetzung oder eine Übersetzung im Zusammenhang mit Recht und Finanzen handelt, gibt es viele Probleme, die ÜbersetzerInnen bewältigen müssen. Ein Problem der

Übersetzung ist die Schwierigkeit, die exakte Bedeutung und den Kontext des Originaltexts zu erfassen. Manchmal gibt es Wörter oder Ausdrücke, die in der Zielsprache keine exakte Entsprechung haben. In solchen Fällen müssen ÜbersetzerInnen kreative Lösungen finden, um den Sinn des Textes korrekt zu vermitteln. Ein weiteres Problem ist die kulturelle Nuancen. Während ein Wort oder eine Phrase in einer Sprache eine bestimmte Bedeutung haben kann, kann es in einer anderen Sprache eine völlig andere Bedeutung haben oder sogar unübersetzbar sein. ÜbersetzerInnen müssen in der Lage sein, die kulturellen Unterschiede zwischen den Sprachen zu verstehen und zu berücksichtigen. Ein drittes Problem ist die sprachliche und grammatische Komplexität des Originaltexts. Es kann schwierig sein, komplizierte Satzstrukturen, Passivformen oder spezielle Fachbegriffe in die Zielsprache zu übertragen, insbesondere wenn es Unterschiede in der Satzstruktur oder der Grammatik gibt.

Ein weiteres Problem ist der zeitliche Aspekt der Übersetzung. ÜbersetzerInnen müssen in der Lage sein, innerhalb einer bestimmten Frist zu arbeiten, während sie gleichzeitig die Qualität der Übersetzung sicherstellen. Eine schlechte Übersetzung kann zu Missverständnissen, Fehlern oder sogar rechtlichen Problemen führen.

Schließlich kann auch die Technologie selbst ein Problem darstellen. Obwohl Übersetzungstools und Maschinenübersetzungen immer fortschrittlicher werden, ist ihre Genauigkeit und Verständlichkeit immer noch begrenzt. ÜbersetzerInnen müssen in der Lage sein, die Arbeit von Übersetzungstools zu überprüfen und zu korrigieren, um sicherzustellen, dass die Übersetzung fehlerfrei ist. Insgesamt gibt es viele Probleme, die bei der Übersetzung von Texten auftreten können. Die Übersetzung erfordert ein tiefes Verständnis der Sprache, Kultur und des Kontextes des Originaltexts sowie ein hohes Maß an Kreativität und sprachlicher Finesse. ÜbersetzerInnen müssen in der Lage sein, alle diese Herausforderungen zu bewältigen, um eine akkurate und effektive Übersetzung zu liefern.

Es ist wichtig zu betonen, dass die Qualität einer Übersetzung von vielen Faktoren abhängt. Ein Übersetzer oder eine Übersetzerin muss ein breites Wissen und eine gute Ausbildung in den Sprachen haben, aus denen und in die sie übersetzen. Auch Erfahrung und Spezialisierung in bestimmten Fachbereichen wie Medizin, Jura oder Technologie sind von Vorteil.

Um die oben genannten Herausforderungen zu meistern, verwenden ÜbersetzerInnen oft verschiedene Techniken und Strategien. Dazu gehören beispielsweise das Verwenden von Kontextinformationen, um eine bessere Übersetzung zu liefern, das Analysieren von Zieltexten und die Zusammenarbeit mit Muttersprachlern der Zielsprache, um die kulturellen Nuancen besser zu verstehen.

Eine andere Möglichkeit, die Qualität von Übersetzungen zu verbessern, besteht darin, sich auf die maschinelle Übersetzung zu verlassen, aber sie als Ausgangspunkt für weitere Überarbeitungen und Korrekturen zu nutzen. Eine solche Übersetzungsstrategie wird auch als Post-Editing bezeichnet. Insgesamt gibt es viele Herausforderungen bei der Übersetzung von Texten, aber auch viele Lösungen. Ein professioneller Übersetzer oder eine professionelle Übersetzerin ist in der Lage, diese Herausforderungen zu meistern und eine genaue und klare Übersetzung zu liefern. Eine gute Übersetzung ist von entscheidender Bedeutung für die Kommunikation zwischen Menschen aus verschiedenen Ländern und Kulturen, und sie spielt auch eine wichtige Rolle in der globalen Wirtschaft und Politik.

Es ist auch wichtig zu berücksichtigen, dass eine Übersetzung nie perfekt sein wird und dass es immer Raum für Interpretation und Fehler gibt. Der Kontext und die Bedeutung von Wörtern und Ausdrücken können sich ändern, je nachdem, wer den Text liest und wie er oder sie ihn interpretiert. Daher ist es wichtig, dass ÜbersetzerInnen flexibel sind und sich auf Feedback und Korrekturen einstellen können. Ein weiteres Problem bei der Übersetzung ist die Frage der kulturellen Anpassung. Manchmal muss ein Text an die kulturellen Gegebenheiten der Zielsprache angepasst werden, um ihn für das Zielpublikum zugänglicher zu machen. Dies kann die Verwendung von Metaphern, Redewendungen oder sogar die Änderung von Namen oder Orten umfassen. Diese kulturellen Anpassungen können jedoch auch zu Verzerrungen oder Missverständnissen führen, wenn sie nicht sorgfältig durchgeführt werden. In einigen Fällen kann es auch zu politischen oder ideologischen Unterschieden zwischen den Sprachen kommen, die die Übersetzung beeinflussen können. Zum Beispiel kann ein Begriff oder eine Phrase in einer Sprache positiv konnotiert sein, während sie in einer anderen Sprache negativ konnotiert ist. In solchen Fällen muss

der Übersetzer oder die Übersetzerin sorgfältig abwägen, wie der Text übersetzt werden soll, um politische oder ideologische Vorurteile zu vermeiden.

In der heutigen globalisierten Welt wird die Bedeutung der Übersetzung immer wichtiger. Unternehmen, Regierungen und gemeinnützige Organisationen sind auf genaue und effektive Übersetzungen angewiesen, um ihre Botschaften auf der ganzen Welt zu verbreiten. Daher ist es von entscheidender Bedeutung, dass die Herausforderungen der Übersetzung erkannt und angegangen werden, um eine bessere Kommunikation und Verständigung zwischen verschiedenen Sprachen und Kulturen zu ermöglichen.

Ein weiteres Problem bei der Übersetzung ist die Bedeutung von Idiomen und Slang. Idiome und Slang-Ausdrücke sind oft schwer zu übersetzen, da sie in der Zielsprache möglicherweise keinen Sinn ergeben oder einfach nicht existieren. In diesen Fällen muss der Übersetzer oder die Übersetzerin eine Entscheidung darüber treffen, ob eine wörtliche Übersetzung oder eine Interpretation, die dem Sinn des Idioms oder Slangs in der Ausgangssprache am nächsten kommt, angemessener ist. Eine weitere Herausforderung bei der Übersetzung ist die Anpassung an den Stil und die Tonalität des Ausgangstextes. Ein Text kann in der Ausgangssprache sehr formell oder umgangssprachlich sein, und der Übersetzer oder die Übersetzerin muss sicherstellen, dass der Stil und die Tonalität in der Zielsprache ebenfalls angemessen sind. Eine unangemessene Tonalität kann den Text unverständlich oder unprofessionell erscheinen lassen und die Botschaft des Autors oder der Autorin verfälschen.

Es gibt verschiedene Ansätze, die ÜbersetzerInnen verwenden können, um die Probleme der Übersetzung zu lösen oder zumindest zu minimieren. Hier sind einige der häufigsten:

1. Verständnis des Kontexts: ÜbersetzerInnen müssen ein tiefes Verständnis des Kontexts haben, in dem der Text verfasst wurde. Dies umfasst nicht nur das Wissen über die Bedeutung von Wörtern und Sätzen, sondern auch das Verständnis der kulturellen und sozialen Kontexte, in denen der Text verfasst wurde. Ein solides Verständnis des Kontexts ermöglicht es ÜbersetzerInnen, die Bedeutung des Textes zu verstehen und genau zu übersetzen.

2. Verwendung von Technologie: Technologien wie maschinelles Lernen, künstliche Intelligenz und automatische Übersetzung können

helfen, die Arbeit von ÜbersetzerInnen zu erleichtern und zu beschleunigen. Diese Technologien können zum Beispiel zur Identifizierung von mehrdeutigen Wörtern und Sätzen verwendet werden, um die Genauigkeit der Übersetzung zu erhöhen. ÜbersetzerInnen sollten jedoch bedenken, dass Technologie nicht perfekt ist und dass menschliche Überprüfung immer noch notwendig ist.

3. Zusammenarbeit und Feedback: Zusammenarbeit und Feedback sind entscheidend, um eine genaue und angemessene Übersetzung sicherzustellen. ÜbersetzerInnen sollten mit anderen Fachleuten wie Lektoren und Experten zusammenarbeiten, um Feedback und Korrekturen zu erhalten und sicherzustellen, dass ihre Arbeit akkurat ist. Ein offener Dialog zwischen allen Beteiligten kann dazu beitragen, Probleme bei der Übersetzung zu lösen und die Qualität der Arbeit zu verbessern.

4. Kontinuierliche Verbesserung: ÜbersetzerInnen sollten sich kontinuierlich weiterbilden und ihre Fähigkeiten verbessern, um den Anforderungen des Marktes gerecht zu werden. Die Teilnahme an Schulungen und Fortbildungen, das Lesen von Fachliteratur und das regelmäßige Üben können dazu beitragen, die Fähigkeiten und Kenntnisse von Übersetzer/innen zu verbessern und die Qualität ihrer Arbeit zu steigern.

Insgesamt erfordert die Lösung der Probleme der Übersetzung eine Kombination aus Fachwissen, Technologie, Zusammenarbeit und kontinuierlicher Verbesserung. Durch die Anwendung dieser Ansätze können ÜbersetzerInnen ihre Arbeit optimieren und sicherstellen, dass ihre Übersetzungen genau und angemessen sind.

Zusammenfassend ist die Übersetzung ein äußerst komplexer und anspruchsvoller Prozess. Eine genaue und klare Übersetzung erfordert nicht nur eine umfassende Kenntnis der Sprachen, aus denen und in die sie übersetzt werden, sondern auch ein Verständnis der kulturellen und sozialen Kontexte, in denen der Text verfasst wurde. Trotz aller Herausforderungen bleibt die Übersetzung ein wichtiger Prozess, um die Verständigung und den Austausch zwischen verschiedenen Sprachen und Kulturen zu erleichtern.

LITERATURVERZEICHNIS

1. Maria Tymoczko. Artikel: Translation, ideology and creativity, University of Massachusetts, Amherst, 2003.
2. John Biguenet und Rainer Schulte. The Craft of Translation, University of Chicago, 1989.
3. Susanne Gopferich, Bridgit Nelezen. The language-(in)dependence of writing skills: Translation as a tool in writing process research and writing instruction. MonTI Special Issue – Minding Translation (2014: 117-149). ISSN 1889-4178.

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIGA XOS REALIYALARNING CHOG'ISHTIRMA TADQIQI

Po'latov Muxammadyusuf Maxmudjon o'g'li
NamDU 1-bosqich magistranti
Sherali Abduvaliyevich Jalolov
NamDU Ingliz Filologiyasi fakulteti katta o'qituvchisi

Kirish. Dunyodagi foydalanilayotgan tillar o'ziga xos xususiyatlarni namoyon etadi. Til foydalanuvchilarining madaniyati, tilning qurilishi, leksik-fonetik sathi tillarning izomorfik jihatlarini ko'rsatadi. Harbir xalqning madaniyatida faqat shu xalqqa xos bo'lgan, uning tarixiy-geografik, ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayoti bilan bog'liq tushunchalar va hodisalar mavjud. Millatning urf-odatlar, san'ati, fan-adabiyoti, maishiy hayoti va dostonini o'rganishda ko'plab tadqiqotchilar realiyaga katta ahamiyat berganlar. Realialarni yaxshi bilishning yana bir ahamiyatli tomoni o'rganmoqchi bo'lgan chet tilni o'zlashtirishda bizga qiyinchilik bo'lmaydi. Chunki tilni egallash madaniyatni ham tahlil qilish deganidir. Til va madaniyat aloqador. Biz biron bir tilda so'zlashganimizda ma'lumot uzatamiz. “Har bir aloqa yoki asl xabarning amaliy qimmati mavjud. Tarjimon xabarning dalillar bayonoti, taklif, buyruq yoki hazil ekanini bilishi lozim”[1-28] Mana shu tomondan tilshunoslar realiyaga e'tibor qaratadilar.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Realia til va madaniyat elementlarini ifodalovchi so'z yoki so'z birikmasi bo'lib, nafaqat tilshunoslarning balki boshqa fan vakillarining ham tadqiqot obyektiga aylangan. Realia haqida birinchi bo'lib chuqurlashtirilgan tadqiqot

ishlarini olib borgan bolgar tarjimonlari S.Vlahov va S.Florinlarning fikriga ko'ra “realiya bir xalqning hayoti (maishiy, madaniyati, ijtimoiy-tarixiy taraqqiyoti) uchun xos bo'lgan, boshqa xalq uchun yot va notanish bo'lgan, milliy va tarixiy rang-baranglikni ifodalovchi so'z va iboralardir”[2-481-484]. ”Realianing boshqa tillarga mos ekvivalentlari mavjud emas, shuning uchun uni umumiy asosda tarjima qilib bo'lmaydi va realiya muayyan yondashuvni talab qiladi”[3-341]. Haqiqatda ham realiya mahalliy ohangga ega bo'lganligi sababli ular ko'pincha tarjima uchun qiyinchilik tug'diradi. Realiani terminologiya bilan chalkashtirib yubormaslik kerak. Ilmiy adabiyotda shu sohaga tegishli narsalarni belgilashda ishlatiladi ,odatda juda aniq stilistik maqsadga xizmat qilganligi sababli faqat boshqa turdagi matnlarda paydo bo'ladi.O.S.Axmanova ta'rifiga binoan, “realiya xorijiy tilshunoslik tomonidan o'rganilayotgan omillarning xilma-xilligi, ya'ni davlat tuzilishi, muayyan millat tarixi va madaniyati, ona tilida so'zlashuvchilar o'rtasidagi lingvistik aloqa va boshqalar kabilarning o'z aksi bo'yichadir”[4-608]. A. D. Shvaytser realiani quyidagicha izohlaydi: “milliy tilning birliklari, bu til madaniyatiga xos bo'lgan va solishtiriladigan til madaniyati hamjamiyatida mavjud bo'lmagan noyob referentlarni ko'rsatadi”[5-212]

Tahlil va natija.”Realia” madaniyatni tilda aks ettirganligi uchun lingvokulturologik birlik bo'lib ,ular tillarda o'zaro farqlarni namoyon etadi va bu hodisani ingliz va o'zbek tillari misolida tahlil qilamiz.

1-rasm. Madaniy birliklarni bildiruvchi tushunchalar umumlashmasi

Ingliz tiliga xos realiyalar:

Kiyimlar(clothes): kilt, tartan, bowler hat, petticoat, irish walking hat, trilby hat, sporran,

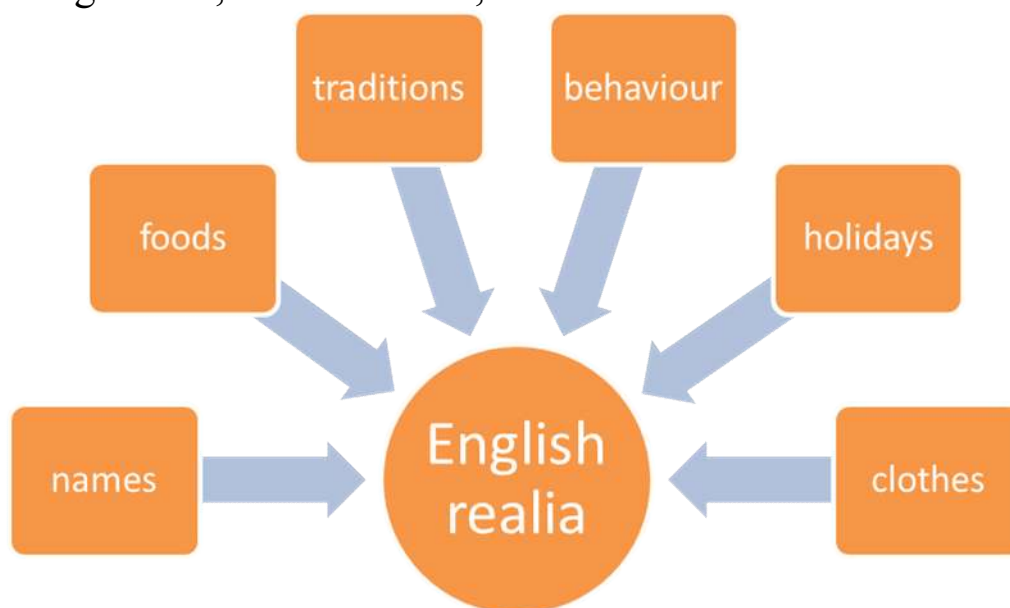
Bayramlar(holidays): Rushbearing, Christmas, Harvest festival, Oak apple Day, Easter Day, Halloween day, Lammas festival, April Fool's Day

Ismlar(names): Adam, Daniel, Marry, Elizabeth, Jack, Carter, Grayson, Harper, Mason, Jason, Kate, Araminta, Arden, Kit, Winston

Taomlar(foods): Bedfordshire clanger, bangers and mash, cobbler, beef Wellington, Black pudding, Cauliflower cheese, Cumberland sausage, Faggots

An'analar(traditions): Saying sorry, queueing(bad teeth), separate hot and cold water taps, roast dinners, tea and crumpets with the queen, visiting the same restaurant, make homemade gifts for christmas

Xulq-atvor(behaviour): punctuality, giving handshake, tipping, waiting in line, table manners,

2-rasm.Examples of English realia

Yuqoridagi tahlil mobaynida ingliz tilida realiyaga oid oltita mavzuviiy guruh hamda ellikdan ziyod so'z va so'z birikmasi aniqlandi.

O'zbek tiliga xos realiyalar:

Liboslar: chopon, do'ppi, atlas, adras, kovush, mahsi, salla, shalvar, lozim, b elbog', tolkuchuk[6-138], soch popuk.

Taomlar: osh, sumalak, halim, norin, shashlik, somsa, manti, chuchvara, tan dir, ko'k somsa, ko'k manti,

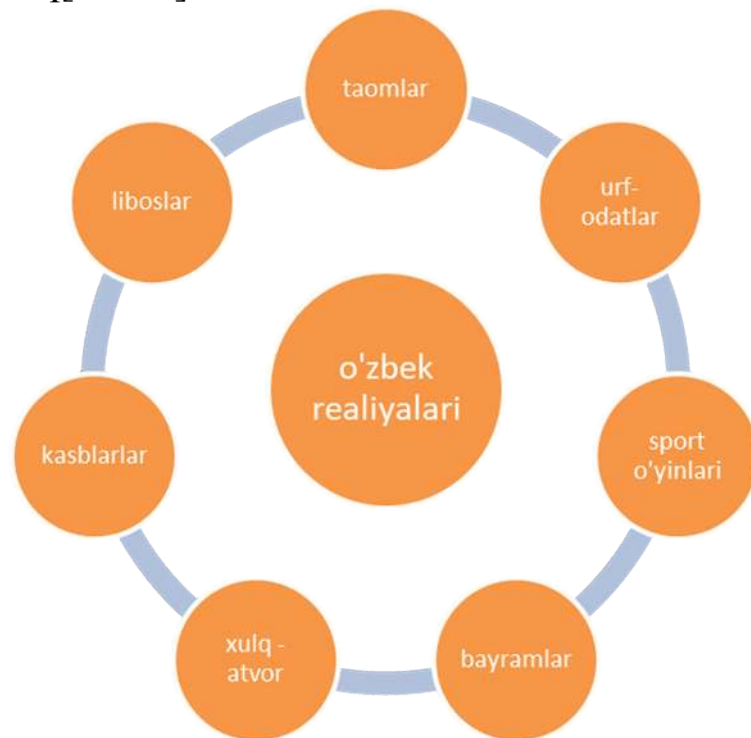
Bayramlar: navruz, hosil bayrami, gul bayrami, vatan himoyachilari kuni, konstitutsiya kuni.

Sport o'yinlari:ko'pkari[7-464],dorbozlik,kurash,belbog'li kurash,

Kasblar:dorboz,morboz,uloqchi,kulol,o'ymakor,ganchkor,baxshi,

Xulq-atvor:to'g'riso'z,sofdil,bag'rikeng,halol,iffatli,ibo-hayoli.

Urf-odatlar:beshik to'y,kelin salom,hovli /ko'cha supurish,salom berish,yor-yor aytish,lapar aytish,oqlik kiydirish,suyunchi olish,chimildiq[8-486].

3-rasm.O'zbek realiyalari

O'zbek realiyalariga e'tibor qaratiladigan bo'lsa bu "realiyalar" o'zbek mintalitetining turfa madaniy hayoti, turmush tarzi,ma'naviy merosini saqlab qolganligi bilan ham avloddan avlodga o'tib kelmoqda.Bu ilmiy-tahliliy ish orqali 70yaqin milliy-madaniy realiyalar namunalarini misol keltirildi.

Xulosa. Ingliz va o'zbek tillarining linguamadaniy so'zlarini ilmiy tadqiq qilish mobaynida ikki tilda bir-biriga o'xshash bo'lmagan birliklarni ko'rib chiqdik.Ingliz tilidagi olti tumkum realilyalari,o'zbek tilining yetti turmkum realiyalarini tahlili jarayonida farli xususiyatlar aniqlandi. Realialarni chet tilini o'rganishda, ikki tilni chog'ishtirganda,adabiyotlarni ,asarlarni tarjima qilishda muammolar bo'lishing boisi bu birliklarning ayni ekvivalentini topilmaydi. Linguakulturologik birliklarni aslicha qabul qilamiz.Agar jahon adabiyotini o'qib asarni maqzmunini yaxshi tushunmoqchi bo'lsak realiyalar haqida ma'lumotimiz bo'lishi kerak.Aksincha o'zbek adabiyoti asarlarini chet tili foydalanuvchilariga asl mazmunda

yetkazib berishda ham realiyaning ma'nosini ochib berishimiz talab etiladi. Realia mashhur madaniyatda tug'iladi va tobora ko'proq turli xil matnlarda uchraydi. Ular madaniyatga xos narsalar uchun so'zlar va iboralar. Uning asosiy maqsadlaridan biri madaniy ma'lumotlarni etkazishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. L.G'ofurov, O.Mo'minov, N.Qambarov, Tarjima nazariyasi.- Toshkent , Tafakkur bostoni,2012.-28b.
2. Realia as a cultural phenomenon / Н. М. Мусина. — Текст : Молодойученый. — 2017. — № 22 (156). — С. 481-484.
3. Влахов. С, Флорин С, Непереваемое в переводе.-Москва, Международные отношения,1980.-341 с.
4. Ахманова О. С., Словарь лингвистических терминов, 2-е изд.-Москва, Советская энсклопедия,1966-608с.
5. Швейцер А.Д., Теория перевода: статус, проблемы,аспекты.- Москва,1988.-212с.
6. Ўзбек тилининг изоҳли луғати Э. Бегматов, А.Мадвалиев, Н.Маҳкамов, Н.Маҳмудов, Т.Мирзаев, (раҳбар) Н.Тўхлиев, Э.Умаров, Д.Худойберганова, А.Ҳожиёв О‘zbekiston miliy ensiklopediyasi» давлат илмий нашриёти Тошкент – 2020 — 138 б.(4-jild)
7. Ўзбек тилининг изоҳли луғати Э.Бегматов, А.Мадвалиев, Н.Маҳкамов, Н.Маҳмудов, Т.Мирзаев, (раҳбар) Н.Тўхлиев, Э.Умаров, Д.Худойберганова, А.Ҳожиёв О‘zbekiston miliy ensiklopediyasi» давлат илмий нашриёти Тошкент – 2020 — 464 б.(2-jild)
8. Ўзбек тилининг изоҳли луғати Э.Бегматов, А.Мадвалиев, Н.Маҳкамов, Н.Маҳмудов, Т.Мирзаев, (раҳбар) Н.Тўхлиев, Э.Умаров, Д.Худойберганова, А.Ҳожиёв О‘zbekiston miliy ensiklopediyasi» давлат илмий нашриёти Тошкент – 2020 — 486 б.(4-jild)

HUMAYUN-NAMA: MEMOIR OF A BABURID PRINCESS

Mirzohid Koraboyev, NamSU

Annotatsiya: Maqolada Boburiy malika Gulbadanbegim va uning Humoyunnoma asari, yozilishi tarixi haqida fikr yuritilgan. Shuningdek tarjimon va yozuvchilarning munosabati va asardan olingan parchalar taxlili bayon qilingan.

Gulbadan Begum was the daughter of Dildar Begum, the junior wife of Babur, the first ruler of the Baburid Empire, the sister of the emperor Humayun. Women of the Baburid dynasty learnt Persian as an accomplishment and spoke Turkish, the intimate domestic language of the Timurid families. Gulbadan Begum wrote the first female-authored account of life at the Baburid Court, the Humayun-nama. Although best classed as historiography, it is a genre-crossing the usual historiographical memoir. The Humayun-nama was completed around 1587, when Gulbadan was well into old age. Gulbadan Begum's account is considered to be 'the most valuable contemporary record of the period'. It is an outstanding historical document and places her among the world's renowned scholars. In it we have an insider's view of one of the most fascinating families the subcontinent has known – nomadic and used to rough living, highly cultured; yet sentimental and tender with each other.

Gulbadan's account begins with an affectionate portrayal of Babur, then goes on to detail his relations with his many sons, not omitting an honest yet indulgent and understanding description of Humayun's many mistakes and failings. As Babur became Emperor of India when she was a mere toddler, and her teens encompassed the time of strife and suffering when Sher Shah Suri threatened to drive the Baburids, with Humayun at their head, back to Kabul, Gulbadan was well placed to serve as historian. Emperor Akbar admired the literary talent of Gulbadan Begum and encouraged her to write about the reign of Humayun, it was an effort to help the court historian Abul Fazl to compile the official history.

Several sources can be referred to for the reign of Humayun, there are contemporary sources, such as Khwandamir's *Qanun-i-Humayuni* written in 1534. It is an eyewitness's account of the rules and ordinance of Humayun's reign along with the description of court festivities. Another source of relevance is Jauhar Aftabchi's *Tazkirat-ul-Waqiat* written in 1587. It is a candid account penned down in rustic Persian by one of the closest servants of Humayun, his washcup bearer, Jauhar. It was edited by Faizi Sarhindi. It tells us vividly about the life of the second Baburid Padshah. Next, there is Bayazid Bayat's *Tazkira-i-Humayun wa Akbar*. It deals with the history of Humayun and Akbar period during 1542-1591 and was completed in 1591. The accounts of Jauhar Aftabchi and Bayazid Bayat were written on orders of Akbar when an attempt was made to write an official history during his reign. It was in this context that Gulbadan Begum wrote her memoir, *Ahval-i-Humayun Padshah*, which we commonly know as the *Humayun-nama*.

Like its author, this contemporary source has remained behind the veil for a very long time. It was a literary *pardah-nashin*. In the preface, Annette Beveridge writes metaphorically that the book had been like a veiled woman, a woman in *purdah* until it was catalogued in the 1870s and even renowned scholars like Heinrich Blochmann and William Erskine were unaware of the book's existence. It was only in April 1898 that Annette S. Beveridge published an article on the princess in the *Calcutta Review*, and in 1902 the translation was published by the Royal Asiatic Society. A revised version of this article now serves as the introduction.

Praising Gulbadan Begum's writing, Annette Beveridge states, "It is not only her book that lets us know that she had a lively mind, but is composition at an age when the wits are apt to be rusted by domestic peace."

Gulbadan Begum's memoir has a multiplex character, which helps us to read the Baburid chronicles from a diverse perspective, it opens before us multiple fascinating arenas which delve into discourses historians have seldom concerned themselves about. The general idea of Baburid history revolved around the personality, political, military

and economic aspects of the monarch. The emperor, his nobles, the administrative machinery and the conquests formed the major portion of historical discourse. This norm must have persisted due to several reasons.

Gulbadan was no panegyrist. While others writing in the court of Akbar covered genres like *Tarikh* (annals, history or chronological narrative), *Tazkireh* written as biographies or memoirs, *Waqiat* which were narratives of events and happenings,, which were biographies or exemplary accounts, *Qanun*, which were normative accounts and legal texts, Gulbadan wrote *Ahval*, a word that denotes conditions, circumstances and situations. Unfortunately, only one copy of Gulbadan's *Ahval* survives and that too is incomplete. Her chronicle differs from all other works of her time for she adheres to no marked format. It is difficult to determine what model she drew for her work. Beveridge writes that Gulbadan had copies of Khwandamir's *Qanun-i-Humayuni* and Bayazid Bayat's *Tazkirat-i-Humayun wa Akbar* in her name, but she does not imitate their style.

This Memoir is divided into two parts. The first is about the times of Babur and provides similar details as are evident in Babur's autobiography. The second deals with the reign of Humayun and abruptly ends at the blinding of Kamran. On the folio of the MS, there are two Persian titles, *Humayun-nama* and *Ahval-i-Humayun Padshah*.

Gulbadan Begum provides extensive information about Babur's marriages, his home, his wives and children, and his relations with his kith and kin. It remarkably deals with aspects of domestic life and provides a complex nature to the memoir.

The scope of her memoir is elaborately concerned with the domestic point of view. She has a variety of themes in her work. Besides conquests and circumstances of Humayun, she also tells about the women lost in wars, the incident of Akbar's birth, Hamidabanu Begum's itinerant life and impressive details about celebrations and feasts. Besides the camp, she brings the lost world of the court to life. She gives an insight into the rules, the arrangements of the tents of women, the visitations of the Emperor and the adab of accompaniment.

Examples of incidents captured in Gulbadan Begum's writings provide a clear idea of the themes she covers. At the beginning of the memoir, she describes Babur's ouster from Samarkand by Shaibani Khan, the English translation states,

"With 200 followers on foot, wearing long frocks on their shoulders and peasants' brogues on their feet, and carrying clubs in their hands, in this plight, unarmed, and relying on God, he went towards the lands of Badakhshan and Kabul."

The circumstances and situations of Babur are beautifully and eloquently described. She tells of Babur's occupation of Kabul and even notes the death of Kutluq Nigar, mother of Babur in Kabul in June 1505. She also gives an account of Babur's recapture of Kabul, after Mirza Khan and Mirza Hussain tried their hand at usurpation. She recounts the pardon granted to the culprits on account of their connection. One was the son of his maternal aunt the other was the husband of his younger maternal aunt.

She provides details about the lineage as well by writing about the birth of Babur's children. Most enchanting is her description of the gifts Babur sent for the harem and his kinsfolk.

"To each begam is to be delivered as follows: one special dancing-girl of the dancing-girls of Sultan Ibrahim, with one gold plate full of jewels-ruby and pearl, cornelian and diamond, emerald and turquoise, topaz and cat's-eye-and two small mother-o'-pearl trays full of ashrafis, and on. Two other trays shahrukhis,"

This shows a side to Baburid Emperors and their family life. Babur provided a list of names according to which the gifts were prepared and delivered.

Gulbadan Begum also tells of buildings constructed on orders of Babur under the instruction of architect Khwaja Qasim in Agra and mentions a tank in Dholpur. She mentions a chaukandi constructed in the Sikri garden where Babur also had a turkhana where Babur used to write his book.

About the wars and conquests, Gulbadan was well placed to hear accounts of battles right from those who were present in them. Beveridge in her translation provides a feminine touch to the

description of wars. Gulbadan effectively describes struggles at Khanwa. She mentions Babur's gathering of the men that were left in his camp after numerous had deserted, his motivational speech for fighting for salvation and also the battle.

Gulbadan further describes death with a melancholic time, describing the sorrow of Dildar Begum at the death of Prince Alwar, the sorrow of Maham at dire state of Humayun during his illness. She mentions Babur's deteriorating health and his disorder of bowels, his wasiat, the sorrow of Humayun at the death of Babur in a manner that connects the reader to the rulers as a person. While Abul Fazl, and his predecessors described their Padshahs through their divine status, Gulbadan introduced us to their humane side. About the domestic sphere, Gulbadan points out the role of Baburid women in arranging marriages.

Her memoir deals majorly with Humayun's early difficulties, his conflict with Afgans and the rivalry between brothers. Abul Fazl's work deals with an empire already in place and provides its institutionalized history. But Gulbadan's memoir shows the formation of the Empire and thus it helps us to look at the other sources in a new light.

Being a theorist of domestic life, Gulbadan establishes how sovereignty is established through family relations, she remarkably illuminates life, death and birth through the experiences of those who are the protagonists in her memoir. According to Rebecca Gould, her text falls into the early modern vogue of self-evasion, yet she successfully asserts the "ethics of sovereignty via a theory of domesticity." Gulbadan's memoir is thus of immense importance. Rebecca Gould suggests that despite being linguistically transparent, the text has a stylistic feature which is accentuated by the author's relation to Persian as a second language and her consequent reliance on a simple, straightforward lexicon. The empirical conditions are highlighted by the text however so has been the complexities of domestic notions.

This memoir remains significant for it gives us valuable details about the formation of one of the most glorious empires in the history

of South Asia. It provides a different yet refreshing perspective and deals with multiple themes all inter-woven in an excellent manner and helps to extend the frontiers of Baburids history to a new level.

BIBLIOGRAPHY

1. [Annette S. Beveridge](#). The History of Humayun (Humayun-Nama): Translated into English with introduction, Notes, Illustrations and Biographical Appendix and Reproduced in the Persian from the Only Known Manuscript of the British Museum. New Delhi, India, Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd.: 2001
2. Lal, Ruby. "Rethinking Mughal India: Challenge of a Princess' Memoir." *Economic and Political Weekly*, vol. 38, no. 1, *Economic and Political Weekly*, 2003, pp. 53–65, <http://www.jstor.org/stable/4413046>.
3. Gould, Rebecca. "How Gulbadan Remembered: The 'Book of Humāyūn' as an Act of Representation." *Early Modern Women*, vol. 6, Arizona State University, 2011, pp. 187– 93, <http://www.jstor.org/stable/23617335>.
4. Lal, Ruby. "Historicizing the Harem: The Challenge of a Princess's Memoir." *Feminist Studies*, vol. 30, no. 3, *Feminist Studies, Inc.*, 2004, pp. 590–616

FRAZEOLOGIK BIRLIKLAR TADQIQI VA TARJIMASI MUAMMOLARI

*Nortoyeva Nodira Muhammadaliyevna
ADChTI, fransuz tili nazariyasi va amaliyoti kafedrası
o'qituvchisi.*

*Srailova Arujan Galim qizi
ADChTI, Filologiya va tillarni o'qitish yo'nalishi I kurs talabasi*

Ma'lumki, frazeologiya sohasi turli davrlarda muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biri sidatida o'rganilib kelingan bo'lib, ualrning bir tildan ikkinchi tilga tarjimasi masalasi doim dolzarb bo'lgan. Buning asl sababi, birinchidan, frazeologik birikmalar nutqning jozibadorligini ifodalasa, ikkinchidan, ushbu birliklarda ma'lum bir tilda so'zlashuvchi millatning tarixi, milliy ruhi va madaniyati aks etadi. Tarjimada ushbu

omillar albatta nazarda tutilmasa, tarjima buziladi va asarning asl maqsadi, til va millat koloriti ochib berilmaydi. "Tilning frazeologik tarkibi ya'ni uning lingua-ma'daniy ko'rinishi milliy o'ziga xoslikni anglatuvchi ko'zgudir", degan edi Rus lingvisti V.N. Teliya¹. XX asrdan boshlab turli millat tilshunoslarini frazeologik birliklar tadqiqi o'ziga torta boshladi, frazeologiya yo'nalishi zamonaviy tilshunoslikning dolzarb sohasi sifatida talqin qilinib, bu tadqiqotlarni kengayishiga olib keldi. Shu o'rinda frazeologiyani faqatgina keying yillarda paydo bo'lgan tadqiqot ob'yekti sifatida qarasak, xato qilgan bo'lar edik. Chunki birinchi marta frazeologiya tushunchasi tilga olingan manbalar bir necha asr avvalida ham uhraydi.

Ilk frazeologiya tushunchasi grek tilidan *ΦΡΑΣΕΩ*- so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "gapiraman", "aytaman" degan ma'noni anglatadi. Ushbu atama birinchi marta M.Neanderaning 1558 yilda chop etilgan grek tilidagi "Phrazeologiya isocratis grecolatina" lug'atida keltirilgan va XVIII asrga kelib ilmiy niqtai nazardan ommalasha boshlagan. Evropada frazeologiyani mustaqil lingvistik yo'nalish sifatida Sveytsariyalik olim Sh. Balli o'zining 1909 tilda yozgan "Traité de stylistique française" asarida keltiradi. Sh. Balli frazeologiya yo'nalishiga Evropada yo'l ochgan ilk olimlardan bo'sada asosiy tadqiqotlarni rus tilshunoslari 1920 yillardan boshlab olib borishgan. Aynan rus olimlarining izlanishlari tufayli frazeologiya tilshunoslikning mustaqil yo'nalishiga aylandi. Taniqli rus tilshunosi V.V. Vinogradov nutq jarayonidagi frazeologizmlarni o'rgandi va frazeologik birliklarni frazeologiyani asosiy o'rganish ob'yekti sifatida belgilab berdi, va ushbu yo'nalishni fan sifatida shakllanishida asoschilardan biri bo'ldi. Frazeologik birliklar olimlar o'rtasida keng tadqiq etila boshladi, ushbu birlikka turli ta'riflar berildi va tasnif qilishning hilma xil mezonlarini, nazariyalarni ishlab chiqildi. Tilshunoslardan A.V.Kunin, N.D. Arutyunova, V.N. Teliya, K. Ajej, N.M. Shanskiy, Sh. Rahmatullayev, A.E. Mamatov, B. Yoldoshev, M.E. Umarxojayev kabi olimlar frazeologik birliklarni tadqiqini ilmiy jihatdan yuqori bosqichlarga olib chiqdi. Ushbu tadqiqotlar natijasi o'laroq, turli tillarda ilmiy asarlar, frazeologik lug'atlarning turlari; frazeologik birliklar etimologiyasini yoki sinonimlarini beruvchi izohli lugatlar, maqol va matallarning izohi yoki boshqa tildagi ekvivalenti

---

¹ V.N.Teliya. Russkaya frazeologiya: Semanticheskii, pragmaticheskii i lingvokulturologicheskii aspekti. M., 1996. 9-bet

keltirilgan lug'atlar, ko'p tilli lug'atlar yaratilgan va ushbu manbalar frazeologik birliklarni tarjima qilish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

«Frazeologik birliklarni so'z va so'z birikmalaridan farqi shundaki, nafaqat so'zlovchining ichki kechinmalarini, balki, uning o'zi hamda atrofida qilarning ham bu emotsional holatga munosabatini belgilaydi», degan edi frazeologizmlarning tabiatini o'rgangan rus lingvisti N.D. Arutyunova¹. Darhaqiqat, turli tillardagi frazeologizmlar, ideomatik birikmalar oqali milliy o'ziga xoslikni, milliylikni berish mumkin. Keyingi vaqtlarda zamonaviy lingvistikada «Dunyoning frazeologik manzarasi» tushunchasi keng qo'llanilmoqda va uni dunyoning lisoniy manzarasining bir qismi sifatida talqin qilinmoqda. Yani har qanday frazeologik birlik ma'lum bir tizimning tarkibida bo'ladi, atrofda qilarni, hodisa va holatlarni ikkilamchi nomlash vazifasini bajaradi. Inson faktorini hisobga olgan ularning tarjimasiga alohida yondashuv zarur.

Rus tilshunos olimi R. Xayrulina o'zining ilmiy izlanishlarida olamning frazeologik manzarasini quyidagicha xarakterlaydi :

1. Umumiylik. U tilda mustaqil holda mavjud bo'lmagan, lekin frazeologik hosilalar tarkibida bo'lib ma'no butunligiga ta'sir ko'rsatmaydigan birliklarga asoslanadi.
2. Antroposentrizm. Olamning frazeologik manzarasining asosida odam va uning xis-tuyg'ulari, tana hamda psixologik holati, ehtiyoji, qiziqishlariga asoslanadi.
3. Ekspressivlik. Til ko'p hollarda turli birliklar, xususan, frazeologizmlar, ideomalar bilan ekspressiv – emotsional rang oladi, ya'ni frazeologik birliklar orqali semantik va stilistik belgilari namoyon bo'ladi.²

Shuni aytib o'tish kerakki, frazeologik birikmalarni birlamchi va ikkilamchi nominativ xususiyatlari ularni dinamikligini belgilaydi, demak, tilda yangi hosilalarni hosil bo'lishini ko'rsatadi. Lekin frazeologik birikmalar nisbiy nomlovchi belgi hisoblanadi, ularning tarkibida metaforik va metanimik tushunchalar bor komponentlar mavjud bo'ladi. Ushbu fikrlar frazeologik birikmalarni naqadar ko'p qirraliligini, tadqiqot sohalarining ham ko'lamini kengligini korsatadi.

---

¹ Arutyunova N.D. Lingvisticheskaya pragmatika. –M.; Progress, 1987. 47 bet

² Xayrulina R.X. Kartina mira vo frazeologii. Moskva, 1997. -536 bet

ADABIYOTLAR RO'YHATI

1. A. Hojiyev. Ozbek tili so'z yasallsh tizimi. Toshkent.-2007
2. K.N.Daouet. Grammaire francaise. –M.,2007
3. M. Grevisse. Le bon usage. Hachette, Paris, 2012
4. Le Robert. Dictionnaire. Hachette. Paris, 2010

BADIIY TARJIMADA STILISTIK VOSITALARNING O'RNI

Nasriddinov Dilshod A'zamkulovich
“Toshkent irrigatsiya va qishloq xo'jaligini
mexanizatsiyalash muhandislari instituti”
Milliy tadqiqot universiteti.
Ingliz tili kafedrasi v.b. dotsenti, (PhD)
Ro'zmetova Maftuna Saparboyevna
Alisher Navoiy nomidagi
o'zbek tili va adabiyoti universiteti
Tarjima nazariyasi va amaliyoti kafedrasi
1-bosqich magistranti

Adabiyotda nutqning mazmuniga yordamchi ma'no, g'oya yoki tuyg'u berish uchun turli xil usullardan foydalaniladi. Ba'zan so'z normal ma'nosidan ajralib chiqadi yoki ibora undagi so'zlarning to'g'ridan-to'g'ri ma'nosiga asoslanmagan maxsus ma'noga ega bo'ladi. Shu kabi vositalar badiiy stilistik (tasviriy) vositalar deb ataladi. Badiiy tasviriy vositalar adabiy asarning go'zal, jozibali va kitobxonni jalb etuvchi qilishiga katta hissa qo'shadi.

Stilistik vositalar deganda biz yozuvchilar tomonidan o'quvchilarda ma'lum hissiyotlar yaratish uchun ishlatiladigan metafora, kontrast, ritorik savollar, yumor, shubha va boshqalar kabi yozma elementlarni tushunamiz. Ular yozuvchilar uchun kommunikativ maqsaddagi ko'plab cheklovlarni chetlab o'tish vositalaridir. Strukturaviy qurilmalar singari, bu stilistik qurilmalar matn tuzilishining har bir darajasida mavjud. Adabiyot madaniy, axloqiy va ijtimoiy vazifalarni bajaradigan fandir. Bundan tashqari, inson ko'ngliga ta'sir etadi. Adabiyot san'atkor qo'llagan stilistik vositalar orqali go'zallik tuyg'usini namoyon etadi.

Badiiy stilistik vositalar ingliz tilida ham o'zbek tilida ham mavjud. Dissertatsiyaning obyekti ingliz tilida bo'lganligi sababli bu bo'limda ingliz tilidagi badiiy stilistik vositalar haqida to'xtalangan. Shu o'rinda, badiiy stilistik vositalarning turlari va ularning tavsifi bilan kengroq tanishib olish lozim.

Alliteratsiya – bu bir xil tovushlarning takrorlanishi bo'lib, ko'proq she'r va nasriy asarlarda bir xil undoshlarning takror qo'llanilishidan hosil bo'ladi. Bu takrorlanish natijasida tovushlarning ohangdorligi kuchayadi va bu alliteratsiya deb ataladi. “She'ning o'quvchi tomonidan ko'klarga ko'tarilishiga sabab bo'luvchi omillardan biri alliteratsiyadir. She'riy nutqda misralar, undagi so'zlar hamda bo'g'inlar boshida yoki oxirida bir xil undosh tovushlarning takror qo'llanishi alliteratsiya deyiladi.”¹ Demak, asarlarda, ayniqsa she'riy asarlarda alliteratsiyaning qo'llanilishi o'quvchilarda bu asarga bo'lgan qiziqishning ortishiga sabab bo'ladi.

Alliteratsiya hodisasiga ingliz tilidagi misollar bilan tanishamiz:

-sweet smell of success,

-a dime a dozen,

-bigger and better,

-jump for joy

O'zbek shariyatidan alliteratsiyaga misol:

Qaro qoshing, qalam qoshing,

Qayiq qayrilma qoshing, qiz,

Qilur qatlimga qasd, qayrab

Qilich qotil qaroshing, qiz...²

Anafora (takror) – bir xil so'zning she'ning barcha misralari boshida takrorlanib qo'llanilishi. Anaforaga ingliz adabiyotidan misol:

Mad world!

Mad kings!

Mad composition!³

O'zbek adabiyotidan misol:

Endi odam quldek sotilmas,

Endi odam o'tga otilmas,

¹ M.Yo'ldoshev, S.Muhamedova, M.Saparniyazovat. Matn lingvistikasi Toshkent-2020. 68-b.

² Erkin Vohidov Qaro qoshing, (she'r) «SHARQ» NASHRIYOT-MATBAA AKSIYADORLIK KOMPANIYASI BOSH TAHRIRIYATI TOSHKENT – 2005

³ Uilyam Shekspir, “*Qiro'l Jon*”, Jahon adabiyoti jurnali. ‘Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi Toshkent — 2008 58 b.

Endi unga qafas bo'lmas jon,
Endi dunyo bo'lmaydi zindon.¹

Ironiya (Kinoya) — uslubiy vosita; ma'qullagandek yoki rizo bergandek bo'lib, rad etish, istehzoli kulish. Kinoyada so'z yoki ifoda nutqda asl ma'nosiga teskari, hatto uni rad etuvchi mazmun kasb etadi. Kinoya uslubiy vosita sifatida majoziy so'zlar orqali piching va istehzoni ifodalaydi. Komiklikning bir turi bo'lgan kinoyada kulgililik jiddiylik niqobi ostiga yashirinib, o'zida so'zlovchidagi ustunlik yoxud gumonsirash tuyg'usini aks ettiradi. Kinoya xalq og'zaki ijodida ham, yozma adabiyot namunalarida ham keng qo'llanadi. Alisher Navoiyning "Lison ut-tayr", Gulxaniyning "Zarbulmasal", Abdulla Qahhorning "Mayiz yemagan xotin" va boshqa asarlarda kinoya jonli va konkret badiiylik yaratishga xizmat qilgan.² Demak, kinoya - bu aytilgan narsa va haqiqatda nazarda tutilgan narsa o'rtasida ziddiyatni ifodalovchi stilistik vosita hisoblanadi. Bu haqiqat va nutq o'rtasidagi nomuvofiqlik, qarama-qarshilik bilan tavsiflanadi.

Ingliz tilidan misollar:

- His argument was as clear as mud.
- The two identical twins were arguing. One of them told the other: "You're ugly."
- The thieves robbed the police station.

O'zbek tilida misollar:

- "Nyuton" bo'lsang ham mayli edi, fizikadan gap ochishga.
- Xonimning "nozik" qo'llariga og'irlik qilmasmikan?!
- Yo'qolmasdan ilgari bormidi? Qandaqa ho'kiz edi?³

Metafora (yunonchadan „ko'chirish“) - so'zni ko'chma ma'noda qo'llash san'ati bo'lib, u narsalarning umumiyliги ya'ni o'xshashligi asosida hosil bo'ladi.

Masalan, Oltin qo'llar, po'lat qanotlar, ishning ko'zi.

Metaforadan foydalanish orqali yozuvchi asarning badiiyligini oshirishi va unga jozibadorlik baxsh etishi mumkin. Adabiyotshunos Bahodir Sarimsoqov "Badiiylik asoslari va mezonlari" kitobida metafora haqida shunday deb yozadi: "Badiiy asardagi kechinma shiddatini oshirish metaforik obrazga xos. Metafora ijodkorning u yoki

¹ Hamid Olimjon, "Zaynab va Omon" Toshkent-1981. "O'qituvchi", 74 b.

² O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, birinchi jild, Toshkent- 2000-yil, 258 b.

³ Abdulla Qahhor "O'g'ri" hikoyasi <https://www.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-nasri/abdulla-qahhor-1907-1968/abdulla-qahhor-o-g-ri-hikoya>

bu narsa, voqea-hodisaga nisbatan o'zining salbiy munosabatini to'g'ridan-to'g'ri ifodalash uchun ham xizmat etadi”¹

O'zbek adabiyotidan misol:

Sheryurakli bu Lochin
Qoqib qanot-qulochin,
Quzg'unlardan asradi
Elning xotin-xalajin.²

Ingliz adabiyotidan misollar:

All the world's a stage,
And all the men and women merely players;
They have their exits and their entrances;³
“The sun was a toddler insistently refusing to go to bed: It was past eight thirty and still light.”⁴

Metonimiya - bu narsa yoki tushuncha o'z nomi bilan emas, balki shu narsa yoki tushuncha bilan chambarchas bog'liq bo'lgan narsa nomi bilan ataladigan nutq shaklidir. Meotnomiyaga misollar:

Po'lat qush ham qomatin rostlab
Bulutlarni etar tumtaraq.
Fuzuliyni oldim qo'limga,
Majnun bo'lib yig'lab qichqirdi...⁵

Ingliz tilidan misollar:

The pen is mightier than the sword.

Sinekdoxa – badiiy stilistik vosita bo'lib, biror narsaning bir qismi orqali butun qismini yoki aksincha butun qism orqali bir qismini ifodalash uchun foydalaniladi. Masalan, "tirnoqqa zor bo'lmoq" iborasida tirnoq (qism) so'zi bola, farzand (butun) ma'nosida, "besh qo'l barobar emas" iborasida esa qo'l (butun) so'zi barmoq (qism) ma'nosida qo'llangan. Bu vositani qo'llash orqali nutqning jozibadorligi va ta'sirchanligini oshirishga erishish mumkin.

Ingliz tilidan misollar: Part of something is used to refer to the whole thing -

A hundred head of cattle (using the part *head* to refer to the whole animal)

---

¹ Bahodir Sarimsoqov “Badiylik asoslari va mezonlari” <https://n.ziyouz.com/kutubxona/category/25-adabiyotshunoslik>

² Maqsud Shayxzoda “Kapitan Gastello” G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi Toshkent – 2014. 78 b.

³ Uilyam Shekspir “As you like it”, <http://darkwing.uoregon.edu/%7Erbear/shake/ayli.html> (2 of 88).

⁴ John Green “Fault in our stars”. DUTTON BOOKS | An imprint of Penguin Group (USA) Inc.-2008. P-25.

⁵ Hamid Olimjon, “Zaynab va Omon” Toshkent-1981. “O'qituvchi”, 68 b.

The whole of a thing is used to represent part of it -

The world treated him badly (using *the world* to refer to part of the world)

A general class of thing is used to refer to a smaller, more specific class

-

The good book (referring to the Bible or the Qur‘an).

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdulla Qahhor “O’g’ri” hikoyasi <https://www.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-nasri/abdulla-qahhor-1907-1968/abdulla-qahhor-o-g-ri-hikoya>
2. Bahodir Sarimsoqov “Badiiylik asoslari va mezonlari” <https://n.ziyouz.com/kutubxona/category/25-adabiyotshunoslik>
3. Erkin Vohidov Qaro qoshing, (she’r) «SHARQ» NASHRIYOT-MATBAA AKSIYADORLIK KOMPANIYASI BOSH TAHRIRIYATI TOSHKENT – 2005
4. Hamid Olimjon, “Zaynab va Omon” Toshkent-1981. “O’qituvchi”, 280 b.
5. John Green “Fault in our stars”. DUTTON BOOKS | An imprint of Penguin Group (USA) Inc.-2008. P-255.
6. Maqsud Shayxzoda “Kapitan Gastello” G’afur G’ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi Toshkent – 2014. 145 b.
7. M.Yo’ldoshev, S.Muhamedova, M.Saparniyazovat. Matn lingvistikasi Toshkent-2020. 130-b.
8. Uilyam Shekspir “As you like it”, <http://darkwing.uoregon.edu/Erbear/shake/ayli.html>
9. Erbear/shake/ayli.html (2 of 88).
10. Uilyam Shekspir, “*Qirol Jon*”, Jahon adabiyoti jurnali. ‘Cho’lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi Toshkent — 2008. 255 b.
11. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, birinchi jild, Toshkent- 2000-yil, 258 b.

NEMIS VA O'ZBEK TILLARIDA FRAZEOLOGIZMLARNING SEMANTIK VA LINGVOKULTUROLOGIK TAHLILI

Ismatullayeva Nigoraxon Nazirbekovna
Namangan Davlat Chet tillari instituti magistranti

Frazeologiya bugungi zamonaviy tilshinoslikning dolzarb va qiziqarli sohalaridan biri bo'lib, ko'plab olimlar va tadqiqotchilarning e'tibori va e'tirofiga sazovor bo'lgan tilshunoslikning ajralmas va muhim sohalaridan hisoblanadi. Tabiiyki mana shu sohaga qiziqib, ayni shu sohada ilmiy izlanishlar olib borishning muvaffaqiyati bevosita chet tillarini yaxshi bilish bilan bir qatorda, tarjima, tarjima nazariyasi va ular bilan bog'liq bo'lgan, o'z yechimini topgan va topmagan muammolarga bog'liq hisoblanadi. Bundan tashqari bu borada taqqoslanayotgan ikki til millati, ya'ni nemis va o'zbek millatlarining yashash sharoiti, aholisining rivojlanish darajasi, urf - odat va an'analaridan ham xabardor bo'lishni hamda ularning tub mazmun - mohiyatini anglash, his qilish va idrok eta olish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Insonni hayvondan ajratib turuvchi muhim omillardan biri, aloqa vositasi, insoniyatni bir-biridan ajratib turuvchi ham, birlashtirib turuvchi ham - tildir. Butun dunyoda xalqlar bir birlari bilan ikki mingdan ortiq tillar orqali muloqot qiladilar, lekin ular muloqot qiladigan tillar bir-birlaridan butunlay farq qiladi.

Tilshunoslikda lug'at zahirasi bo'yib borishi uchun turli xil imkoniyatlar mavjud. Tilning lug'at boyligi asosan so'zlardan iborat. Leksik birliklar deganda, nafaqat alohida so'zlarni tushunamiz, balki turg'un so'z birikmalarini (faza, turg'un ibora, frazeologizmlar) ham tushunamiz. *Frazeologizm* so'zi 1980-yillarda tilshunoslar tomonidan terminologik sabablarga ko'ra qadimgi yunoncha *phrás frásis* ("ifoda"), *lós lógos* ("so'z") va *-ism(-s -mos)* qo'shimcha so'zlaridan tuzilgan.

Frazeologizm, ibora yoki idioma turg'un shaklga aylangan so'zlar qatori sifatida tushuniladi. Bunday tayyor lingvistik modulning ma'nosi odatda uning alohida tarkibiy qismlarining so'zma so'z tarjima qilish orqali berib bo'lmaydi. Shuning uchun frazeologizmni

boshqa tillarga so'zma-so'z tarjima qilib bo'lmaydi.¹ “ **Turg'un so'z birikmasi** va **frazeologik so'z birikmasi** atamaları ko'pincha *iboralar* bilan sinonim sifatida ishlatiladi. Buning aksi **so'zlarning erkin birikmasidir** -”² *Frazema* turkumiga, birinchi navbatda, idiomalar va maqollar kiradi. Tilshunoslikning *frazemalar* bilan shug'ullanadigan kichik faniga *frazeologiya* deyiladi. Paremiologiya - maqollarni o'rganish uchun maxsus atama. Paremiologlar maqollarni ham lingvistik, ham folklor nuqtai nazaridan o'rganadilar.

“Frazeologiyani kengroq ta'riflash uchun uning nazariy va amaliy jihatlariga e'tibor berish kerak. Frazeologiya – bu til hodisalarining frazeologik jihatdan ifodalanishi uchun bugungi kunda turli xil baxs -munozaralarga sabab bo'lmoqda”³. Tilshunoslik bo'limi sifatidagi frazeologiyani asosiy diqqat e'tibori frazeologizmlar tabiatini va ularning kategorial belgilarini o'rganishga, shuningdek, frazeologizmlarning nutqda qo'llanish qonuniyatlarini aniqlashga qaratiladi. Frazeologiyani eng muhim muammosi frazeologizmlarni nutqda hosil qilinadigan ya'ni avvaldan tayyor bo'lmagan) so'z birikmalaridan farqlab, ajratib olish va shu asosda frazeologizmlarning belgilarini aniqlashdir. Idiomalar frazeologizmlar, frazeologik birikmalar va barqaror jumlarlar (maqol va matallar, gapga teng boshqa frazeologizmlar) o'rtasidagi muayyan tafovutlarga qarab ko'plab tadqiqotchilar frazeologiyani 2 xil: tor va keng ma'noda tushunadilar. Uni keng ma'noda tushunilganda, frazeologiya doirasiga maqol va matallar, folklorga xos barqaror jumlarlar, ba'zi muloqot shakllari (salomlashish, xayrlashish jummalari) ham kiritiladi. Lekin bu masala, ya'ni frazeologiyani keng ma'noda tushunish masalasi hanuz munozarali bo'lib qolmoqda. Frazeologiyani asosiy vazifalari yoki masalalari: frazeologik tarkibning izchilligini aniqlash va shu munosabat bilan frazeologizmning belgi(lik) xususiyatini o'rganish; frazeologizmlar omonimiyasi, sinonimiyasi, antonimiyasi, polisemiyasi va variantdorligini tavsiflash; frazeologizmlar tarkibida qo'llanuvchi so'zlar va ularga xos ma'nolarning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash; frazeologizmlarning so'z turkumlari bilan o'zaro munosabatlarini oydinlashtirish; ularning sintaktik rolini aniqlash; frazeologik

¹ Natali Gschiel: Fransuz frazeologizmlari va ularning nemis tiliga tarjimasi: [Jan Echenozning](#) Je m'en vais romanida tasvirlangan . Diplom ishi, Klagenfurt, 2013 yil may [to'liq matni](#)

² ↑ Xarald Burger: frazeologiya. Misol sifatida nemis tilidan foydalangan holda kirish. 5-qayta ishlangan nashr, Erich Schmidt Verlag, Berlin 2015, [ISBN 978-3-503-15597-2](#) , 12-bet.

³ Imyaminova Sh. S. Nemis tili frazeologiyasi.-T.: Mumtoz so'z, 2011. 3-b

birliklar tarkibida soʻzlarning yangi maʼnolari hosil boʻlishini oʻrganish va boshqa frazeologiya frazeologik birliklarni ajratish prinsiplarini, ularni oʻrganish, tasniflash va lugʻatlarda tavsiflash metodlarini ishlab chiqadi. Frazeologiyada ishlab chiqilgan oʻziga xos, xilma-xil metodlar asosida tilning frazeologik tarkibi turlicha: struktursemantik, grammatik, vazifaviy uslubiy asoslarga koʻra tasnif etiladi. Struktursemantik tasnif prinsipi asosiy hisoblanadi. Frazeologiya tilshunoslikning mustaqil tarmogʻi sifatida 20-asrning 40-yillarida rus tilshunosligida paydo boʻlgan. Uning dastlabki shakllanishiga rus olimlari A.A.Potebnya, I.I.Sreznevskiy, A.A.Shaxmatov asarlarida asos solingan boʻlsa, barqaror (turgʻun) soʻz birikmalarini alohida tilshunoslik boʻlimi - frazeologiyada oʻrganish masalasi 20-40-yillardagi oʻquv-metodik adabiyotlarda - Ye.D.Polivanov, S.Abakumov, L.A.Bulaxovskiy asarlarida koʻtarib chiqilgan. Gʻarbiy Yevropa va Amerika tilshunosligida frazeologiya tilshunoslikning alohida boʻlimi sifatida ajratilmaydi.¹ Oʻzbek tilshunosligida frazeologiya sohasidagi tadqiqotlar oʻtgan asrning 50-yillaridan boshlangan. Shu kungacha frazeologizmlar turli jihatlaridan oʻrganilgan (Sh.Rahmatullayev, B.Yoʻldoshev, A.Mamatov va boshqalar), frazeologiya boʻyicha bir necha lugʻatlar tuzilgan (Sh.Rahmatullayev, M.Sodiqova, Sh.Imyaminova), yozuvchilardan Abdulla Qodiriy, Abdulla Qahhor, Hamid Olimjon, Oydin, Said Ahmad asarlarining frazeologik tarkibi tadqiq etilgan. 70-80-yillarda SamDU qoshida frazeologik tadqiqotlarni muvofiqlashtiruvchi va maxsus toʻplamlar chiqaruvchi markaz faoliyat kursatgan.

Ushbu soʻz birikmalarini chuqur tahlil qilishdan avval, soʻz birikmasi tushunchasiga alohida toʻxtalib oʻtsak. “Soʻzlar tilda odatda alohida tarzda emas, balki erkin sintaktik birikma tarzida mavjud boʻladi. Erkin sintaktik birikmalar ikki yoki undan ortiq soʻzlarning grammatik birlashuvidir. Bunday sintaktik soʻz birikmalari semantik nuqtai nazardan ham analiz qilinishi mumkin. Chunki bunday soʻz birikmasining har bir komponenti oʻzining asl maʼnosida va koʻchma maʼnoda boʻlishi mumkin. Barcha soʻz birikmalarining

---

¹
https://www.google.com/search?xsrf=ALeKk03O_Ll1ajqHNZEQGZr6JWkL176dWA%3A1583942311821&ei=pwp pXrHZMeSwrgTk14DwAQ&q=frazeologiyaning++tarixi&oq=frazeologiyaning++tarixi&gs_l=psyab.3...17991.17991..18347...0.0..0.369.1038.0 j1j1j2.....0....1..gwswwiz.....35i39.3cpMcwxdrrg&ved=0ahUKEwjxyNz25JLoAhVkmIsKHeQLAB4Q4dUDCA&uact=5 (25.01.2020)

umumiy ma'nosi ularning komponentlari ma'nolarining birlashuvidan yuzaga keladi".¹

Masalan, *auf die Uhr sehen-soatga qaramoq, aus dem Fenster sehen-derazadan qaramoq*- o'zining asl ma'nosida erkin sintaktik so'z birikmasi sifatida kelsa, *jemandem ähnlich sehen- kimgadir o'xshamoq ma'nosida* turg'un so'z birikmasi bo'lib keladi. Frazeologik sinonimlar ham frazeologiya sohasida muhim ahamiyat kasb etadi. Frazeologizmlar yordamida har qanday fikrni ifoda etish mumkin bo'lsa, frazeologik sinonimlar ko'magida ularni turli xil kontekstlarda turli stilistik uslublarga ko'ra qo'llay olish mumkin. Quyida odam tana a'zolari bilan bog'liq frazeologizmlar tahliliga to'xtalib o'tamiz, jumladan, Auge, Haare, Kopf, Lippen, Mund, Nase, Ohr, Stirn, Zähne, Zunge so'zlari ishtirok etgan iboralardan der Kopf – bosh so'zi bilan bog'liq bir necha frazeologizmlarni ko'rib chiqamiz: *den Hut auf den Kopf setzen- boshga shlyapa kiymoq; etw.(A) im Kopf behalten-biror narsani eslab qolmoq kabi birikmalarda asl ma'nosida kelsa, j-m raucht der Kopf-(jahldan) boshidan (rus manbalarida quloqlaridan) tutun chiqmoqda; eine Familie mit fünf Köpfen-besh kishidan iborat oila; den Kopf verlieren-qanday yo'l tutishni bilmaslik; den Kopf in den Sand stecken-boshini qumga tiqib berkitmoq(qo'rqib berkinib olmoq) kabi frazeologik birliklardagi so'zlar ko'chma ma'nolarda keladi. Tarjima jarayonida bunday vaziyatda tarjimondan mohirlik, tarjima qilinayotgan tillardagi muqobil variantni qo'llash talab etiladi.*

Ko'rib chiqilgan frazeologik birikmalar tahlilidan xulosa qilib shuni aytish mumkinki, obrazli ma'no kashf etuvchi frazeologizmlar tarjimasida haqida so'z ketganda ularni va ularning ma'nodoshlarini bir tildan boshqasiga o'girishda tarkibiy komponentlarning alohida anglatgan ma'nolariga emas, balki o'sha komponentlarning bir butun bo'lib berayotgan tub, asl ma'nosiga diqqatni qaratish zarur bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. "Milliy g'oya O'zbekistonni rivojlantirish strategiyasi"-T.: Ma'naviyat ,2022.
2. Iskos A.,Lenkova A. Lesestoffe zur deutschen Lexikologie. Leningrad, Procvischinia, 1975. S-71.

---

¹ Iskos A.,Lenkova A. Lesestoffe zur deutschen Lexikologie. Leningrad, Procvischinia, 1975. S-71

3. <https://www.google.com/search?q=nemis+va+o%60zbek+tillarid+a+frazologizmlarning+xususiyatlari&oq=nemis+va+o%60zbek+tillarida+frazologizmlarning+xususiyatlari&aqs=chrome..69i57.17698j0j7&sourceid=chrome&ie=U>
4. Drosdowski G. Werner: Redewendungen und sprichwörtliche redensarten. Idiomatisches Wörterbuch der deutschen Sprache. Duden Band 11. Mannheim: Dudenverlag, 1992. S. 47 "Science and Education" Scientific Journal November 2020 / Volume 1 Issue 8 www.openscience.uz
5. Sanakulov, Z. (2019). Хорижий тилларни ўқитиш самарадорлигини инновацион педагогик таълим кластери асосида амалга ошириш истиқболлари (pp. 120-124).

PRAGMATIKANING IFODALANISHIDA ASLIYATNING JANR XUSUSIYATLARI

*NamDU katta o'qituvchisi D.Abduraxmonova
O'qituvchi X. Abduvohidova*

Pragmatika- bu odamlarning (til kollektivlari) til birliklariga bo'lgan subyektiv munosabatidir. Ta'kidlash joizki, tilshunoslikdagi pragmatika tushunchasi faqatgina til birliklarining pragmatikasi tushunchasini o'z ichiga olmaydi. Bu tushuncha kengroq mazmun kasb etadi va u yoki bu tilning kommunikativ jarayon ishtirokchilari, ularning nutq birikmalari va voqea syujeti xilma xilligi hamda ishtirokchilarning malakasiga ham bog'liq bo'ladi. Bir so'z ikki xil guruh vakillari tomonidan turlicha qabul qilinishi mumkin. Masalan, „Haqqa yetishish „birikmasi ilohiyot maktabining hadisini olgan kishilarda boshqacha tasavvur uyg'otsa, oddiy kishilarda yoki g'ayri dinlarda umuman boshqacha tasavvur uyg'otadi¹.

Barxudarov tarjimaning pragmatik ma'nolarini o'rganishda har bir so'zning leksik-semantik ma'nosini quyidagi tiplarga bo'lib o'rganishni tavsiya etadi: 1) so'zning stilistik xarakteristikasi; 2) so'zning registri 3) so'zning emotsional buyog'i.

1. So'zning stilistik xarakteristikasi. Hamma janrlarda qo'llanuvchi (ya'ni stilistik neytral) so'zlar bilan bir qatorda qo'llanish

---

¹ Shuhrat Sirojiddinov, Gulnoza Odilova, Badiiy tarjima asoslari. Monografiya, T. 2011

doirasi cheklangan so'zlar va so'z birikmalari mavjudki, ularni ma'lum janrlar va tillar uchungina qo'llash mumkin. Bunday cheklashlar so'zlarning stilistik xarakteristikasini belgilab beradi. Shu maqsadda ham tarjimashunoslikda biz „stilistik tavsifnoma terminini qo'llaymiz.

2. So'zning registri. So'zlar registri deganda, ma'lum sharoit va vaziyatdan kleib chiqib u yoki bu so'z birikmalarini insonlar tomonidan guruhga ajratib, qo'llashga aytiladi. Nutqimizda shunday so'zlar mavjudki, biz ularni faqatgina yaqin tanishlar orasida, oila davrasida qo'llaymiz. Boshqa bir guruh so'zlar esa rasmiy doirada qo'llanadi. Ana shu so'zlarni kichik guruhlarga ajratish va tarjima jarayonida so'z guruhlari to'g'ri tanlay bilish pragmatik ma'noning tushunarli va aniq uzatilishiga ko'mak beradi. Quyida do'st so'zini tahlil qilamiz:

1. Familyar so'zlar: guy-oshna, og'ayni
2. Erkin so'zlar: friend-do'st
3. neytral so'zlar: friend-do'st
4. rasmiy so'zlar: mister-janob, o'rtoq
5. ko'tarin emotsiyadagi so'zlar: thou art-yor-u birodar

Shu tartibda so'zlar registri, ya'ni qayd etilgan guruhlarga ajratilib qo'llaniladi va tarjima jarayonida qahramon nutqidagi so'zlarning qaysi registrga mansub ekanligini farqlash asar qahramon nutqidagi so'zlarning qaysi registrga mansub ekanligini farqlash asar qahramon obrazini yorqin ifoda etilishiga xizmat qiladi

3. So'zlarning emotsional bo'yog'i. Har bir tilda gapiruvchi shaxsning ijobiy yoki salbiy munosabatidan kelib chiqib emotsional buyoqdagi so'zlar uchraydi. Lug'atlarda ko'plab topiladigan hech qanday emotsional bo'yoqdorlikka ega bo'lmagan so'zlar neytral emotsional so'zlar deb ataladi. Shunga asosan leksik birikmalarni uch turga ajratish mumkin: 1) salbiy emotsional, 2) neytral emotsional, 3) ijobiy emotsional so'zlar.

Tarjima tili va asliyat tili o'rtasida pragmatik muammolar bir talay bo'lgan paytda oraga uchinchi vositachi tilning qo'shilishi bu muammoni yanada chigallashishiga olib kelishi mumkin¹.

Pragmatika til belgilarining nutqdagi harakatini o'rganuvchi tilshunoslikning

---

¹ Shuhrat Sirojiddinov, Gulnoza Odilova, Badiiy tarjima asoslari. Monografiya, T. 2011

tadqiqot doirasidir. Lingvistik pragmatika aniq shaklga ega emas. Uning tarkibiga soʻzlovchi va tinglovchiga, ularning nutq jarayonidagi oʻzaro munosabatiga bogʻliq masalalar majmui kiradi.

Pragmatikaning tilshunoslikka munosabati haqida fanda xilma-xil qarashlar mavjud. Ayrim tilshunoslar, chunonchi, V. Dressler „Pragmatika tilshunoslikka aloqador emas“ deb yozadi¹. Lekin pragmatikani tilshunoslikdan batamom uzadigan olimlar sanoqli. Ularning koʻpchiligi pragmatikaga tilshunoslikning bir oqimi, yoʻnalish maktabi - serqirra til va nutq jarayonlarining alohida bir qirrasini oʻrganishga va tavsif etishga ixtisoslashgan deb biladi. Pragmatikani tilshunoslikning bir sohasi deb talqin qiluvchi olimlar ham „pragmatika nima? Uning tadqiq manbai nimadan iborat? U serqirra nutq faoliyatining qaysi jihatlarini oʻrganadi?“ degan savollarga turlicha javob beradilar. Ayrim tilshunoslar pragmatikani lisoniy vositalarining qoʻllanilishida, matndagi munosabatlarga bogʻliq ravishda oʻrganuvchi fan deb hisoblasalar, boshqalar uni koʻzlagan maqsadni qoʻlga kiritish uchun lisoniy vositalardan foydalanish usullari deb tushunadilar. Bundan tashqari, pragmatikaning semantik informatsion talqini ham mavjud boʻlib, unda pragmatikaning tadqiq manbai aloqa - aralashuv jarayonining amaliy natijasi, maqsadi va uning amaliy samarasidadir deb baholaydilar. Qanday boʻlmasin, pragmatika yuqorida sanab oʻtilgan har uch talqinga koʻra, u nutq jarayoni bilan uzviy bogʻliq holda koʻriladi va tilshunoslik faniga bevosita aloqador hisoblanadi. Pragmatika tilshunoslikning bir tarmogʻi, aniqroq qilib aytganda, nutq birliklarining nutq jarayonida boshqa nolisoniy vositalar bilan birgalikda qoʻllanishini, uning samaradorligini oʻrganuvchi fan tarmogʻi, oqimidir.

Tilshunoslik, adabiyotshunoslik, sotsiologiya, psixologiya, etika-estetika va boshqa fanlar nutq tizimning alohida-alohida olingan tarkibiy qismlari boʻlgan elementlarni shu tizimidan ajratib, ushbu ajratib olgan elementini oʻxshashlik (bir xil mavqeda qoʻllay olish) tamoyili asosida tahlil qiladi. Pragmatika shunday turli tizimlarga mansub boʻlgan insoniy faoliyatning bir koʻrinishi boʻlgan diskursda mana shu elementlarning bir butunligi, bir mikrosistema sifatida voqelanishini oʻrganadi.

---

¹ Sh. Safarov. Nutqning etnosotsiopragsmatik tahlili asoslari. – Samarqand, 2007. – 18-19-bet.

Semantika ogʻzaki nutqning ijtimoiy lingvistik va boshqa nolingvistik komponentlarini yetarli darajada tushuntira olmasligi pragmatikaning vujudga kelishiga sabab boʻldi. Shunga koʻra pragmatika qaysidir maʼnoda sotsiolingvistika va semantika bilan ish olib boruvchi tadqiqotning yangi sohasidir.

Tekstning avtomatik tahlilida maʼlum vaziyat haqida bilimlarni shakllantiruvchi va tekst mazmunini toʻgʻri talqin qilish imkonini beruvchi ensiklopedik maʼlumot, shuningdek, pragmatik maʼlumotlar senariy yoki „ramkalar“ shaklida tashkillashtiriladi. Pragmatik bilim interaktiv tizimlarda ham qoʻllaniladi. Pragmatika kategoriyalari hatto falsafiy mantiq tarkibiga ham kiritilgan.

Muloqot jarayonida soʻzlovchilar tomonidan tilning qoʻllanilishi va soʻzlovchilarning pragmatik bilimlarini birlashtiruvchi sifatida pragmatika ritorika, stilistika, nutq nazariyasi va tipologiyasi, nutq faoliyati, sotsiolingvistika, psixolingvistika va shu kabi doiralarda uzoq oʻrganilish tarixiga ega boʻlgan koʻplab muammolarni qamrab oldi.

Pragmatika nutq va axloqiy, insoniy xatti-harakat, ruhiy faoliyat bilan bogʻlik boʻlgan koʻplab fanlarning kesishish nuqtasida turadi.

Pragmatika struktur tilshunoslik, stilistika, nutq madaniyati, poetika va lingvopoetika, psixolingvistika, etika va estetika kabi fanlar bilan, umuman insonning ongli va ongsiz madaniy va tabiiy xatti-harakati bilan bogʻlik boʻlgan, kulturologiya umumiy nomi bilan birlashadigan fanlarning barchasi bilan yaqin aloqada boʻladi. Ammo, ularning birortasi pragmatikaning oʻrnini toʻla-toʻkis bosa olmaydi.

Pragmatikaning “qayta tugʻilish davri” deb eʼtirof etilgan 1970-yildan boshlab, xorijiy tilshunoslikda haqiqiy pragmatik koʻtarilish yuzaga keldi. Bu mavzuga oid qator anjumanlar, yigʻinlar oʻtkazildi.

Bu darajada jadal taraqqiy etayotgan fan sohasining toʻligʻicha shakllanishi, oʻzligini ajratib olishi uchun uning asosiy tamoyillari, tushunchalari, predmetini belgilab olish zarurati yuzaga keldi. Ammo hali hanuz, chuqur izlanishlarga qaramay bu muammo muammoligicha qolmoqda.

Keyingi yillarda deyarli barcha tilshunoslar “pragmatika” atamasini qoʻllamoqda. Buning oqibatida esa, oʻziga xos pragmatik “fetishizm” holati paydo boʻlib, bajarilgan tadqiqotlarda atamaning qoʻllanishidan tashqari, uning mazmuniga oid biror bir maʼlumotni topish qiyinlashib bormoqda. Lozim boʻlsa boʻlmasa atama

qo‘llanaversa, uning negizida turgan tushunchaning siyqalanishiga olib kelinishi turgan gap. Shuning uchun, lisoniy birliklar pragmatik xususiyatlari, ularning tahlili haqida gapirishdan oldin “Pragmatika nima bilan shug‘ullanadi?”, “Uning tadqiqot obyekti va predmeti nimadan iborat?”, “Pragmatikaning asosiy tushunchalari, tamoyillari qaysilar?” kabi savollarga javob izlash lozim.

Pragmatikaning predmetini aniqlashga ilk bor harakat qilgan tilshunoslardan biri G.Klaus edi. U o‘z asarida pragmatikani “belgilar va ushbu lisoniy belgilarni yaratuvchi, uzatuvchi va qabul qiluvchi shaxslar o‘rtasidagi munosabatlarni o‘rganuvchi” fan sifatida ta’riflaydi¹. Ushbu ta’rifdan ko‘rinib turibdiki, pragmatikaning predmetini aniqlashda G.Klaus ham boshqa semiotiklar, Ch.Pirs, Ch.Morris, Yu.S.Stepanovlar, kabi belgi va uni idrok etuvchi - interpretator munosabatidan uzoqlashmaydi. Hatto uning “pragmatika dastlabki o‘rinda lisoniy belgilarning psixologik va sotsiologik tomonlarini o‘rganuvchi nazariyadir” (Klaus. 1967. 22b) degan xulosasi ham pragmatika tushunchasini tor mazmunda tavsiflaydi.

J. Layonz pragmatikaning predmetini aniqlash va unga ta’rif berishga harakat qilib shunday deydi: “Pragmatika tinglovchini uzatilayotgan axborotni xuddi so‘zlovchi istaganidek qabul qilishga undash maqsadi uchun mos keladigan lisoniy birliklarning kommunikatsiyada qo‘llanishini tavsiflaydi. Bu pragmatika lisoniy vositalarning shaxslararo muloqotdagi rolini aniqlash bilan shug‘ullanadi deyish demakdir”.

Ammo S. Levinson ta’rifiga yuzlanadigan bo‘lsak u J. Layonz keltirgan ta’rifga nisbatan boshqacharoq ta’rifni keltiradi ya’ni uning ta’rificha: “Pragmatika tildan foydalanuvchilar gaplarining kontekstda o‘rinli qo‘llanilayotganligini o‘rganuvchi sohadir”.

Menimcha esa, keltirilgan ta’riflardan J.Layonzning ta’rifi pragmatika mazmunini ko‘proq ochib beradi. Turli tillardagi lisoniy birliklar har doim ham bir-birini to‘la-to‘kis almashtira olmaydi, bir tilga xos bo‘lgan so‘z ikkinchi tilda mavjud bo‘lmasligi mumkin.

Kommunikativ tarjimaning asliyatdagi ma’lumotning ijtimoiy-madaniy konteksti, tarjima matnini o‘quvchiga moslashtirish va aniqlashtirishga tayyorligi Laypsix maktabining pragmatik elementlar ta’rifiga mos keladi. Ammo Nyumark bu munosabatni inkor etadi va uning qisman to‘g‘ri ekanligini aytadi va Pirs va Morris ta’riflaganidek

---

¹ Sh. Safarov. Pragmalingvistika. – Toshkent, 2008.57-bet

pragmatika asosan yetkazuvchi va qabul qiluvchilar bilan shugʻullansa, kommunikativ tarjima esa eʼtiborni faqat qabul qiluvchiga va odatda til konteksti va madaniy tafovutlarga qaratadi deb munozara yuritadi. Bunda asosiy hal qiluvchi narsa soʻzlovchi va suhbatdosh oʻrtasida istalgan aloqani oʻrnatishda fikr bilan mos ravishda qoʻllaniladigan kontekst va madaniy tafovutdir.

Pragmatika esa faqatgina madaniy tafovutni taʼriflabgina qolmay balki uni oʻrganadi ham. Shu narsani yodda tutish lozimki, pragmatika tarjima bilan almashtirib boʻlmaydigan sohadir. Ammo ularni bir-biridan mutlaqo ajratib ham boʻlmaydi. Tarjimada pragmatik salohiyatni maromiga yetkazish yoʻlida tarjimon konkretizatsiya (aniqlashtirish) kabi boshqa usullardan ham foydalanishi mumkin. Lozim boʻlgan taqdirda turli izohlar berish va ikki madaniyat oʻrtasida kommunikatsion yaqinlikka olib keladigan har qanday imkoniyatdan ijodiy foydalanishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Sh. Safarov. Pragmalingsvistika. – Toshkent, 2008.57-bet
2. Sh. Safarov. Nutqning etnosotsiopragmatik tahlili asoslari. – Samarqand, 2007. – 18-19-bet.
3. Shuhrat Sirojiddinov, Gulnoza Odilova,Badiiy tarjima asoslari. Monografiya, T.2011
4. Shuhrat Sirojiddinov, Gulnoza Odilova,Badiiy tarjima asoslari. Monografiya, T.2011

TARIXIY DAVRLARDA HAYRLASHUV VAZIYATLARINING OʻZIGA HOS HUSUSIYATLARI

*Kaxarov Qobiljon Shuhrat oʻgʻli
Fargʻona davlat universiteti,
nemis va fransuz tillari kafedراسи dotsenti*

Maʼlumki, xayrlashuv va salomlashuvlarining tarixiy davrlariga nazar solsak, bu boradagi oʻzgarishlarning umumiy tendensiyalarini aniq koʻrishimiz mumkin boʻladi. Vaqt oʻtgan sari oʻz ahamiyatini yoʻqotayotgan salomlashishlarning rasmiy va norasmiy koʻrinishlarini

kuzatishimiz mumkin. Quyida biz o'zgarishlarning ayrim bizga ma'lum bo'lgan tendensiyalarini tasvirlab berishga xarakat qilamiz va shu bilan birga ularning kulturologik sabablarini ko'rib chiqamiz. Bunda biz mavjud ilmiy adabiyotlardagi dalillarga ega bo'lgan og'zaki bo'lmagan ayrim xayrlashuv tabriklarini ham hisobga olamiz.

1930-yillarning oxirida nemis tilshunos olimi Vilgelm Brukner tarixiy davrlardagi nemis salomlashuv va vaziyatlarining umumiy xususiyatlarini tadqiq qiladi. U o'z tadqiqotida «Xudoga ishora qiluvchi» [zeigen] «eski salomlar» endi «qisman boshqalar bilan almashtirilganligini» aniqlaydi.

Darhaqiqat, XIX-XX-asrlar notiqdari, shubhasiz, diniy xayrlashuv salomlashuvlaridan yuz o'girishadi. Masalan, “Xudo sizni barakali qilsin” (behüt dich Gott), “Xudo buyurdi” (Gott befohlen), “Xudo bilan boring” (geh mit Gott) yoki “Xudoga salom” (grüß Gott) kabi salomlashish shakllari. «Tschus» dan farqli o'laroq hali ham «adieu», «ade» va «addio» kabi xorijiy diniy salomlardan foydalanish XX-asr oxirida o'zgarganligini kuzatishimiz mumkin. Boshqa tomondan, xuddi shu davrda mashhur bo'lgan salomlashish shakllari xudoni xayrlashuvda qo'llamaslik yoki hech bo'lmaganda his qilmaslik kuzatiladi.

Bu mulozamatlarning ba'zilari dastlab xayrlashuvda kompliment (hushomad) tilaklar sifatida qo'llanadi, ular, masalan, “yaxshi uxla” (schlaf gut), “dam olish kunini yaxshi o'tkazing” (schönes Wochenende), “o'zingni asra” (mach's gut) kabilar.

Diniy salomlashishdan yuz o'girish tendensiyasi mavjudligi, shubhasiz, aytilgan nemis salomlashuv shakllari hali ham salomlashuv paytida ularning ongida muhim rol o'ynaganligidan dalolat beradi. Ko'rinishidan, salomlashuv paytida kishilarning katta qismi o'zlarini (xristianlik) diniga tegishli ekanligini yashirish yoki boshqalarni ham xuddi shunga undashi uchun diniy ma'noga ega bo'lgan salomlashishdan qochishni ifodalab kelgan. Brukner bu erda «zamonaviy, ma'lumotli kishilarning xudoga bo'lgan munosabati haqida ochiq gapirishdan, ma'lum darajada xudoni tan olishdan uyaluvchanligini bildirishlari» haqida to'g'ri ta'kidlab o'tadi.

Mehnat sharoitlari diniy salomlashishni rad eta boshlagani va shu tariqa o'zgarishlarni boshlaganlarga nasroniylikning kamayib borayotganini ham ko'rsatish bilan bog'liq tarzda namoyon qiladilar. O'zgarish tendensiyalarining asosiy sabablari cherkovning jamoat hayotiga ta'sirini cheklash, diniy amaliyotni xususiylashtirish, e'tiqodning ko'payishi va zaiflashishidir. Xususan, «Xudo sizni asrasin» iborasini faqat katolik, janubiy, qishloq joylaridagi odamlar va ayollar tomonidan tobora ko'proq qo'llanishi va xristianlikdan voz kechish holatlariga sezilarli ta'sir ko'rsata boshladi.

Diniy salomlashishdan qochish keng tarqalib borayotgani, bu esa juda tez-tez qo'llaniladigan iboralarga ta'sir qilishi va buni «standartlashtirilgan o'zaro xatti-harakatlardagi diniy ifoda shakllari»ni yanada kengroq olib tashlashning bir qismi sifatida tushunish mumkin. XVIII-asrning ilmiy manbaalarida aks ettirilganidek, keng qamrovli madaniy oqibatlariga olib kelishini kutish mumkin. Ta'kidlash kerakki, xudoga murojaat qilish, shuningdek, umuman xristian dinining ishtiroki o'sha vaqtlarda kamayib bora boshladi. Ehtimol, bu xudo umuman qobiliyatsiz va odamlar hayotida sodir bo'layotgan narsalarga aloqasi yo'q degan g'oyaning nozik va doimiy mustahkamlanishi sifatida yuritilgandir. Shu nuqtai nazardan, salomlashish xulq-atvoridagi o'zgarishning o'zi progressiv de-xristianlashtirishga qo'shilgan hissadir deb baholash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Dazu, dass viele (Abschieds) Grüße auf (profanen oder religiösen) guten Wünschen für das Gegenüber basieren, vgl. Zollinger-Escher 1925: 61, Prause 1930: 8, Geiger/Weiss/Escher u.a. 1962: 1.
2. Bruckner 1939/1940: 79-80. Dieses Grußbildungsprinzip und/oder die Abwendung von religiösen Grüßen erwähnen auch Prause 1930: 80.
3. Ähnlich Coulmas 1981: 170, 172.
4. Beetz 1990: 291.

BINO-INSHOOTLARI QURILISHIGA OID TERMINLARNING TARJIMA QILISH MASALALARI

Rahmonberdiyeva Saida Abdulmuxamat qizi
NamMTI doktoranti

Ma'lumki, fan-texnika, qishloq xo'jaligi, qurilish, sanoat tarmoqlarida qo'llanilayotgan so'z va iboralar eng qadimgi davrlarda o'sha sohalarning boshlang'ich davrlarida qo'llanilayotgan so'z va iboralar kabi ma'lum predmetlarga atab qo'yilgan va o'sha predmetlarni bildiradigan bir ma'noli so'z va terminlardir. Tilshunoslikda terminlarning o'zgarishi hamda yangi terminlarning paydo bo'lishi fan va texnika taraqqiyoti bilan uzviy bog'liqdir. Bu haqda tilshunos olim L.I.Bojno quyidagilarni ta'kidlaydi: «Texnika taraqqiyoti ta'sirida terminologiya o'zaro aloqador ikki qonuniyat asosida, birinchidan, ilmiy-texnika progressi qonuniyatlari bilan, ikkinchidan, til rivojlanishining umumiy qonuniyatlari bilan bog'liq ravishda o'zgarib boradi».¹

Bugungi kunda terminlar boshqa tillardan so'z olish va ichki so'z yasash hisobiga boyimoqda. U yoki bu soha terminologik tizimining barqarorligini belgilovchi asosiy omili uning tartibga solinganligi va muntazamligidir. Shu sababli ham terminalogiyasi ma'lum darajada barqarorlashgan barcha tillarda terminlar doimiy tartibga solib turiladi. Tartibga solish ma'lum terminologik me'yorlar asosida amalga oshiriladi.

Terminlar haqida keng ko'lamda gapirishdan avval, termin bilan oddiy so'zning farqini tushunib olish zarur. Biz bu farqlanish haqida fikr bildirishdan oldin o'sha soha bilan shug'ullangan olimlarning nazaryalariga e'tibor qaratishimiz lozim. Ko'plab olimlar terminlarning quyidagi belgilarini sanab o'tishadi:

- 1) termin bir ma'noli tendentsiyaga ega;
- 2) termin aniq, nominativ funktsiyaga ega bo'lib, unga emotsionallik, ekspresivlik funktsiyalari xos emas. Termin o'zining bu xususiyatini jumlalarda ham, matnlardan tashqarida ham saqlaydi;
- 3) terminning ma'nosi tushunchaga tengdir;
- 4) termin stilistik jihatdan neytraldir;

---

¹ Bojno L.I. Nauchno-texnicheskaya terminologiya kak odin iz ob'ektov izucheniya zakonomernostey razvitiya yazyka // Filologicheskie nauki. 1971. № 5. – S. 103.

5) terminologik leksika alohida sistemadir

Bundan ko'rinib turibdiki, yuqoridagi belgilarga qaragan holda oddiy so'z bilan terminning farqini ajrata olishimiz mumkin. Terminlarning yana bir xususiyati shundan iboratki, ular o'zi ishlatilayotgan sohada maxsus termin sifatida, boshqa soha yoki tizimda oddiy so'z yoxud boshqa ma'noda ham qo'llaniladi. Masalan qurilish sohasini oladigan bo'lsak ba'zi so'zlar termin yoki oddiy so'z ma'nosida ham ishlatishimiz mumkin.

Yuqoridagi fikrga asosan, oddiy so'z va terminning farqi mavjud, ammo bitta so'z termin ham, oddiy so'z ham bo'lib kelishi mumkin. Shu fikrlarimni tushuntirish uchun uch turga bo'lib ko'rsatamiz:

1. Oddiy so'z
2. Termin
3. Bir o'rinda oddiy so'z, bir o'rinda termin

Oddiy so'z – bu so'zlar doimo o'zining oddiy so'zligini saqlaydi. Termin bo'lib qo'llanilmaydi. Bularga atoqli otlar, olmosh va yordamchi so'zlar kiradi.

Termin – ular haqiqiy terminlardir, bular jummalarda va undan tashqarida ham o'zinig terminologik xususiyatini saqlab qoladi, oddiy so'z bilan qiyoslatilganda tubdan farq qiladi. Bunday so'zlarga beton, sement, kosinus, affiks, suffiks, prefiks, kabilarni misol qilishimiz mumkin. Bir o'rinda termin, bir o'rinda oddiy so'z – bunday so'zlarni jummalarda (kontekst) qo'llanilishiga qarab ajratish mumkin. Bunday so'zlarni termin bo'lib ham, oddiy so'z o'rnida ham ishlata olishimiz mumkin. Misol o'rnida gips– qurilishda termin, oddiy so'z o'rnida meditsinada ishlatiladigan narsa, qolip – qurilishda termin, oddiy so'z o'rnida narsalarga shakl beruvchi buyum, ildiz – biologiyada termin, oddiy so'z o'rnida daraxt tomiri, kuch – fizikada termin (ot kuchi, kuchlanish), oddiy so'z o'rnida bilakdagi kuch va shunga o'xshash ko'plab so'zlarni aytishimiz mumkin. Shu bilan birga, terminlarni oddiy so'zlardan tashqari kasb-hunarga doir so'zlardan ham farqlashimiz zarur. Kasb-hunarga oid so'zlar termin bo'la olmaydi. Ular o'rtasida turli xil farqlar mavjud. Termin muayyan fan, ilm-texnika, qishloq xo'jaligi, qurilish, sanoat va boshqa sohalarda rasmiy ravishda qo'llaniladigan, qonunlashtirilgan so'zlar hisoblanadi. Kasb-hunarga oid so'zlar esa turli xil kasb va hunar turlariga doir so'zlar bo'lib, ular termin hisoblanmaydi. Masalan, poliz ekinlari, meva va taom nomlarini aytishimiz mumkin.

Terminlarning yildan yilga o'zgarishi va yangi terminlarning paydo bo'lishi fan va texnika taraqqiyoti bilan uzviy bog'liqdir. Tabiiy holda fan-texnika taraqqiyoti keng miqyosda yoyilayotganligi bois turli soha mutaxassislarining shu soha yutuqlaridan keng foydalanishi sababli terminlarga bo'lgan e'tibor ortmoqda va yangi terminlar paydo bo'lmoqda. Terminalogik nuqtai nazardan qaraydigan bo'lsak ham boshqa sohalarga nisbatan fan-texnikaga doir terminlar ko'p va keng miqyosda foydalaniladi. Boshqa xorijiy tillardagi turli sohalarga doir ilmiy matnlarni ya'ni terminlari mavjud bo'lgan matnlarni o'zbek tiliga tarjima qilish jarayonida yoki aksincha bo'lganda turli xil muammolar paydo bo'ladi. Birinchi muammo va ayni paytda katta masalalardan biri qaysi tildan tarjima qilayotgan bo'lsangiz o'sha matndagi terminning ma'nosiga mos terminni boshqa tildan tarjima qilishda topib bo'lmay qoladi. Bu katta qiyinchilik tug'diradi. Bundan avval kichik bir masalaga to'xtalib o'tsak, o'zbek tiliga boshqa tillardan (mn:ingliz tili) ilmiy ishlar tarjima qilinayotganda duch kelinayotgan terminlarni tarjima qilish uchun o'zbek tilida yaratilgan sohaviy terminlarga oid qo'llanmalar ko'p emas, shuning uchun ham tarjimon va til o'rganuvchilari uchun terminlarni tarjima qilishda katta muammolarga duch kelinadi. Bundan tashqari o'zga tildan termin tarjima qilinayotganda bizning tilimizda o'sha so'zga mos ekvivalenti topilmagandan so'ng o'sha chet so'zni o'z holicha (kalka) qabul qilishmoqda va o'sha so'zni tarjimasi orqali bizni tilda ko'radigan bo'lsak noto'g'ri ma'no bermoqda. Bu ham katta xato deb ayta olamiz. Hozircha terminlarga oid bu masalalar yechilganicha yo'q ammo, shunday muammolar mavjud ekan izlanish, o'rganish va bu masalalarni hal qilishga harakat qilish lozim.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, fan-texnika va barcha sohalar rivojlanarm ekan terminlar ham ko'payadi va yangi terminlar vujudga keladi. Bu albatta yaxshi, ammo terminlarni vaqti - vaqti bilan saralab, tartiblab borish lozim. Shu bilan birga biz terminlar tarjimasi jarayonida vujudga kelayotgan muammolarni bartaraf etish uchun doimo o'rganish va harakatda bo'lishimiz lozim. Shundagina terminalogiya rivojiga oz bo'lsa ham, o'z hissamizni qo'shgan bo'lamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Begmatov E. Hozirgi o'zbek adabiy tilining leksik qatlamlari.-T.: Fan, 1982.
2. 2.Danilenko, V, P. Russkaya terminologiya: Opit lingvisticheskogo opisaniya [Tekst] / V. P. Danilenko. - M.: Nauka, 1977.S.15
3. 3.Grinev, S. V. Vvedeniye v terminovedeniye [Tekst] / S. V. Grinev. - M.: Moskovskiy Litsey, 1993.C.15-1
4. Hamidulla D. "O'zbek terminologiyasi". Toshkent: Yoshlar Nashriyot uyi, 2019.
5. Husanov N.A., Dilmurodova N.A. "O'zbek tili" fanidan o'quv-uslubiy majmua. -Toshkent: TMI, 2018. 366 b.
6. 6.Мусаев К.М.Формирование, развитие и современные проблемы терминологии. 1986. -с.163).
7. 7.Shoabduraxmonov Sh. O'zbek adabiy tili va xalq shevalari -T.: 1960.
8. Timirov A.M.English for engineering constructions. Turon nashr,2021.-B.8,74.
9. 9.Samig'ov N.A., To'laganov A.A., Komilov X.X. Bino va inshootlar restavratsiyasi.Toshkent-2002.-B.45. 93
10. Sh.S.Sharipov-Tilga e'tibor-elga e'tibor. Tilni o'qitish va o'rganishda XXI asr ko'nikmalari.Xalqaro ilmiyamaliy konferensiya.2020.-B.3.
11. M. A. Ahrorqulova, F. E. Qultayeva. Building materials and products.Uzbek-English-Russian trilingual vocabulary.Samarqand 2014 yil.
12. Saida, R., & Yusubovna, K. G. (2020). Humanization of education as the basis of pedagogical communication. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 8(2).
13. Dildora, I., Guzal, K., & Saida, R. (2019). The impact of the communicative game on learning english. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 9(4), 128-132.
14. [www. literature, uz](http://www.literature.uz)
15. [www. genhis philol.ru](http://www.genhis.philol.ru)
16. [www. library.ziynet.uz](http://www.library.ziynet.uz)
17. <https://fayllar.org/til-va-terminologiya.html>

МЕЖЪЯЗЫКОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА

*Бабамурадова Нозима Фарход кизи
магистрант УзГУМЯ*

Основой теории перевода являются общелингвистические положения, определяющие характер рассмотрения и решения собственно переводческих проблем. В ходе разработки лингвистической теории перевода была продемонстрирована некорректность «теории непереводаемости». Рассмотрение перевода с позиций языкознания четко определило невозможность полного тождества содержания оригинала и перевода. Языковое своеобразие любого текста, ориентированность его содержания на определенный языковой коллектив, обладающий лишь ему присущими «фоновыми» знаниями и культурно-историческими особенностями, не может быть с абсолютной полнотой воссоздано на другом языке. Поэтому перевод не предполагает создания тождественного текста и отсутствие тождества не может служить доказательством невозможности перевода. Утрата каких-то элементов переводимого текста при переводе не означает, что этот текст 'непереводим': такая утрата обычно и обнаруживается, когда он переведен и перевод сопоставляется с оригиналом. Невозможность воспроизвести в переводе какую-то особенность оригинала – это лишь частное проявление общего принципа нетождественности содержания двух текстов на разных языках (а если говорить об абсолютной тождественности, то и двух текстов на одном языке, состоящих из неодинакового набора языковых единиц). Отсутствие тождественности отнюдь не мешает переводу выполнять те же коммуникативные функции, для выполнения которых был создан текст оригинала. Известно, что в содержании высказывания имеются элементы смысла, которые не имеют значения для данного сообщения, а 'навязываются' ему семантикой языковых единиц. Например, сообщение «*Хороший студент не придет на занятие неподготовленным*» явно имеет в виду не только студентов, но и студенток, и мужской род слова 'студен' для него нерелевантен. Однако в русском языке нельзя употребить существительное, не воспроизводя значение рода. Если в переводе на английский язык указание на род

утрачивается, то с точки зрения коммуникации такая потеря не только не существенна, но даже желательна. Абсолютная тождественность содержания оригинала и перевода не только невозможна, но и не нужна для осуществления тех целей, ради которых создается перевод.

Определение процесса перевода

Процессом перевода или переводом в узком смысле этого термина называются действия переводчика по созданию текста перевода (собственно перевод). Процесс перевода включает, по меньшей мере, два этапа: уяснение переводчиком содержания оригинала и выбор варианта перевода. В результате этих этапов осуществляется переход от текста оригинала к тексту перевода. При этом действия переводчика часто интуитивны и переводчик подчас не осознает, чем он руководствовался при выборе того или иного варианта. Это, однако, не означает, что такой выбор полностью случаен или произволен. Он во многом определяется соотношением способов построения сообщений в ИЯ и ПЯ. Теория перевода стремится выяснить, как происходит переход от оригинала к тексту перевода, какие закономерности лежат в основе действий переводчика.

Разный строй языков является причиной употребления трансформаций при переводе (английский – аналитический язык и русский – синтаксический). Трансформационный перевод – перевод с использованием одной из переводческих трансформаций. Существуют следующие типы трансформаций: Лексические и грамматические, чаще встречаются лексико-грамматические транс-ции: Лексические – преобразование лексики при переводе. Три вида преобразования лексики: 1.Добавления 2. Опускания 3. Замены.

Грамматическая – заключается в преобразовании структуры предложения в процессе перевода в соответствии с нормами языка перевода, когда заменяются главные члены предложения – полная трансформация (it is interesting – интересно), при замене второстепенных членов предложения – частичная трансформация

Типы трансформаций:

1.Транскрипция – способ перевода лексических единиц оригинала путем воссоздания её звуковой формы с помощью букв

ПЯ. Сейчас чаще используется транскрипция как современная передача (Георгий Жёнов, Georgji Zhonoff).

Транслитерация – путем воссоздания её графической формы с помощью букв ПЯ.

2. Калькирование – способ перевода лексической единицы оригинала путем замены её составных частей – морфем или слов (в случае устойчивых словосочетаний) – их лексическими соответствиями в ПЯ:

– Бывает калька (shock worker – ударник производства, house of commons – палата общин: перевод по компонентам, передача внутренней формы);

– Бывает полукалька (John Jaw – Джон Брех) – одно из слов переводится пословно, а другое транскрибируется.

3. Замены и их типы:

– замена формы слова – cut sausage – отрежь колбасы, cut the sausage – порежь колбасы;

– замена части речи – smoke – have a smoke;

– замена членов предложения – Moscow held a conference (средний залог);

– замена бессоюзной связи союзной – I bought a bread and meat and milk and cheese. Для русского характерна бессоюзная связь, а для английского – союзная.

4. Добавления – для восстановления смысла исходной языковой единицы (According to “Times” – по данным газеты Таймс).

5. Опускания – прием, при котором опускается слово или слова исходного языка при переводе, чтобы избежать нарушения лингвистических или стилистических норм.

Паронимия – свойственна языку юриспруденции (Just & equitable peace – справедливый мир).

6. Конкретизация – слово с более общим значением в ИЯ переводится на ПЯ с более конкретным: to leave – покидать, уезжать, уходить, бросать.

7. Генерализация – лексико-семантическая замена единицы ИЯ, имеющей более узкое значение, единицей ПЯ с более широким значением, часто используется для перевода слов-реалий: do you use astra – ты пользуешься порошком «астра».

8 Антонимический перевод – лексико-грамматическая трансформация, при которой замена утвердительной формы в оригинале на отрицательную в переводе (или наоборот), сопровождается заменой лексической единицы ИЯ на единицу ПЯ с противоположным значением: to keep of the grass – по газонам не ходить.

9. Экспликация – лексико-грамматическая трансформация, при которой лексическая единица ИЯ заменяется словосочетанием, объясняющим ее значение: Sidesman – помощник старосты церкви, во время богослужения.

10. Компенсация потерь при переводе – перевод, при котором элементы смысла, утраченные при переводе ИЯ в оригинале, передаются в тексте перевода каким либо другим средством, причем не обязательно в том же самом месте текста, что и в оригинале (может быть сделана позже или сноска за текстом; неграмотная речь, диалектизмы) – I’ve got 400 bucks – капусты у меня 400, “It was a shock” Tina said – «обалдеть можно».

11. Перестановки (транспозиции) – это трансформации, связанные с разным порядком слов в английском и русском языках. В русском языке от перестановки ничего не меняется, в английском – меняется все:

– синтаксический порядок слов – члены предложения: Mary loves John;

– коммуникативный – выделяется тема и рема.

12. Смысловое развитие – используется, когда невозможно оттолкнуться от словарного перевода или от контекста. Необходимо понять значение целого выражения, а дальше подыскивать перевод.

13. Целостное преобразование – понять, о чем идет речь, искать слова, не опираясь на контекстуальное и словарное значение. Например, когда переводим частотные лексические единицы (формулы вежливости – How do you do! – здравствуйте! Welcome! – Добро пожаловать!).

Причины трансформаций:

1. Лексико-семантические:

– несовпадение объема значения слова в ИЯ и ПЯ (got a bread? – капуста есть? (слэнг); I’ve got 400 quids – у меня 400 фунтов);

– дифференцированное и недифференцированное (рука – hand, arm; нога – foot, leg; blue – синий, голубой);

– разная межъязыковая сочетаемость (to win a war – победить в войне; to gain a victory – одержать победу; to make marriage – вступить в брак; to make war – вести боевые действия);

– отсутствие лексической единицы в ИЯ и ПЯ (the West Wind blew him in the face – холодный ветер...).

2. Грамматические:

– разный порядок слов в ИЯ и ПЯ;

– двусмысленность синтаксических структур.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Аизова А.М. Основы деловой переписки. – М.: Издательский дом «Дрофа», 1996. – 304 с.
2. Израилевич Е.Е. Деловая корреспонденция и документация на английском языке. – М.: ЮНБЕС, 2003. – 496 с.
3. Комиссаров В.Н., Кораллова Д.Н. Практикум по переводу с английского языка на русский: Учеб. пособие для ин-тов и фак-тов иностр. яз. – М.: Высшая школа, 1983. – 127 с.
4. Слепович В.С. Деловой английский. – Мн.: ТетраСисемс, 2001.– 256

THE POETIC FEATURES IN ABDULRAZAK GURNAH'S NOVEL "PARADISE"

Karimov Ulug'bek Nusratovich

Associate professor, PhD.

Uzbekistan State World Languages University

American post-colonial narratives often use the Bible as a source of inspiration, both to challenge Eurocentrism and to illustrate the depths to which humankind can fall. In view of this fact, it is perhaps interesting to note that the novel *Paradise*, written by Tanzanian-born Abdulrazak Gurnah, who won the 2021 Nobel Prize for Literature, is not rooted in the Bible, but in the Koran. The story of *Paradise* is set in the second decade of the twentieth century in a region of Africa that is now part of Tanzania, but was then part of the colony of German East Africa. For centuries, the region's dominant cultural exchange

consisted of trade with Arabia and India. On the whole, people in this region didn't – and don't – give much thought to Europe. The east coast of Africa in the nineteenth century is a cultural melting pot. Everyone speaks a hotchpotch of Kiswahili and Arabic. If you have studied traditional postcolonial studies just like me, we usually tend to see things in a very binaristic perspective. There are the colonized and we tend to see the colonized as a monolithic group, but a careful study of post-colonial literature and history would also remind you that individual and collective identities were sometimes more ambivalent.

In the novel we already know that there are Germans who are present on the fringes of the story. They are the ones who are the colonizers, then there is Aziz who is Arab trader and other characters Yusuf and others and then there are the native tribes the territory that they travel through. So, the first divide is between the native African population of the region and the Arab trader and what does the figure of the Arab trader represent traders by their very profession are not aligned with one single territory or one single nation, their interest is in getting the trade done. In making sure that they can securely travel through a territory and make their exchanges and thus earn a profit. Aziz is also an Arab trader.

Now remember the Arab traders appear in different novels and novelistic traditions the three early novels of Conrad. Remember! Abdullah is the Arab trader who's competing with the European traders. But one ambivalent space or experience within the novel is when the trading conveyor the trading group is being held captive by the local chief of an African tribe. His name is Choto and they are holding them captive the reason, they are holding them captive is not because they are Arabs or they are different or outsiders.

The reason they are holding them captive is because they suspect, they are aligned with all those other traders who capture slaves and sell them to the Europeans. Because slaves were captured by people in the interior of Africa and then transported to the coast to be shipped. So, that's the grievance that the local African leader and his people have against the Arab traders. The ambivalent moment emerges when the German colonizer or whatever administrator marches in with his armed guards. And at that time Aziz turns towards the Germans to give him justice, but also to technically get him free. So, that is the ambivalence where his loyalty instantaneous loyalty at that moment or his interest is

aligned with the order that the colonizers are bringing and that is a very important thing to keep in mind, because it is not natural that the Arabs would be inclined towards the colonizers.

It is the location within the economy of a trader who has to rely on not a tribe or a culture, but whosoever can restore order or law and in this case that happens to be the German administrator. So, we should keep that in mind, that is a very important part of the novel and to tease it out and discuss it in ambivalent terms rather than the binary terms is important now in African literature west Africa. But also, here in east Africa this divide the Arab African divide is pretty peculiar right the Muslim Arabs and the native tribes even in the novel you see that people whose continent. it is you know the African people they are on the very fringes of the story and they are often represented as these either exotic figure or figures about whom we don't learn much. We do not know a lot but that is one moment where the ethnic religious and the trade identity of the trader aligns his interest not with the native people, but with the colonizers the second ambivalent moment.

In my opinion happens towards the end Yusuf leaves the house of his master Aziz because he realizes, he has no power there and his position within that system is limited. He cannot do much and he is running towards the soldiers led by the German sergeant. we do not know whether he will join them but that is where his hope is that is what he thinks will change the status quo for him or maybe there is a hint. It is important to tease these ambivalences and differences out while discussing postcolonial novels instead of lumping the natives on one side. The colonizers what I am suggesting is that different constituencies had different interests and hence different loyalties during the colonial system. This was highly discussed and there is a developed book on it by Albert Mimi.

The colonizer and the colonized where he talks about the colonization of Algeria and points to the relationship of the Jewish inhabitants of Algeria and their loyalties to the French instead of their loyalties being with the Algerian people and the reason of course was that they were a business class and they had no position in the native society they were outsiders already and then the colonial experience places them in this middle location where their interests get aligned with the French. Is important to keep these nuanced aspects of colonial experience in mind because that can help us understand history better.

So, knowing these nuanced historical and practical reasons is important in understanding history but in also understanding novels such as Gurnah's "Paradise" novel.

REFERENCES

1. Gurnah Abdulrazak, *Afterlives*. Bloomsbury Publishing. Retrieved 7 October 2021.
2. Jaggi, Maya. "Abdul Razak Gurnah Wins the 2021 Nobel Prize in Literature" *The Guardian*. Retrieved 7 October 2021.
3. Mengiste, Maaza. "Afterlives by Abdul Razak Review-Living through Colonialism" *The Guardian* Retrieved 7 October 2021.
4. Paul Gilroy "The Western Colonialism and Slavery in the Novels of Nobel Prize Winner Gurnah" UCL AC UK. Retrieved 12 October 2021.
5. Pilling David "Afterlives by Abdulrazak Gurnah – Forgotten Africa" *Financial Times* Retrieved 7 October 2021.
6. Steiner, Tina. "Interview: A Conversation with Abdulrazak Gurnah. *English Studies in Africa*, 2013.

FENTEZI OLAMI HAQIDA AYRIM HAQIQATLAR

Umarova Dilafruz Xusanjon qizi
Namangan Davlat Universiteti 1-bosqich doktoranti

Ushbu maqolani yozish g'oyasi hozirgi kundagi muhokamalar sababli yuzaga keldi. Bundan tashqari, ilmiy fantastika va fentezi mening eng sevimli janrlarim bo'lib, ular turli xil g'oyalar va ulkan ijodiy salohiyatni ifodalash uchun mutlaqo cheksiz imkoniyatlarga ega. Shu kunlarda ko'pincha shunday matnlar bilan ishlab kelmoqdaman. Shuning uchun vaziyatga imkon qadar oydinlik kiritmoqchiman.

*"Fentezi olami xuddi bizning olamga "qayerdandir yoki qachondir" parallel olam yoki, shartli borliqda sodir bo'lgan, geografik va vaqt aniqligini maxrum bo'lgan hodisadir"*¹

---

¹ Насриддинов Д. А Фэнтези ва фантастик асарлар микроолами "Ўзбекистонда Хорижий тиллар" (илмий-методик электрон журнал) Тошкент, №4/2019., – Б. 205-213.

Hozirgi kunga qadar ko'plab o'quvchilar bir qancha savollar sababli sarosimaga tushmoqda yoki terminologiya haqida bahslashmoqda desak noto'g'ri bo'lmaydi. "Fentezi ilmiy fantastikaning bir qismimi? Dastavval qaysi biri paydo bo'lgan? Ilmiy fantastika va fentezi o'rtasidagi farq nima?" kabi savollarni guvohi bo'layotgandursiz. Hech kimga sir emaski, fantastika zamirida fantastik taxmin - muallif voqeani aytib beradigan qurilma, uning individual elementlari real dunyoda mavjud bo'lishi yoki sodir bo'lishi mumkin emasligi va ko'pincha unga zid kelishi yotadi.

Bu janrlarning bir-biridan farqi ularning ildizi va kelib chiqishi butunlay boshqacha ekanligidadir. Ilmiy fantastika insonning hayotini o'zgartira oladigan hayratlanarli ilmiy va texnik kashfiyotlar haqidagi orzusidan tug'iladi. Shuning uchun fan va texnologiya ilmiy fantastikada birinchi o'rinda turadi. Aynan ular haqiqatni o'zgartirishga, yangi olamlarni va insonning ajoyib qobiliyatlarini ochishga imkon beradi. Ta'riflangan olamlar va ularda yashovchi mavjudotlar qanchalik fantastik bo'lmasin, ilmiy fantastikada doimo realizmga urg'u beriladi va har qanday g'ayrioddiylik ilmiy asoslangan va qat'iy qonunlar asosida mavjud bo'lib ko'rsatiladi. Fentezi esa aksincha, afsonalar va ertaklarga asoslanadi, ular aslida o'zgartirilgan miflardir. Ularda markaziy o'rinni qadimiy sehr egallaydi - odamlarning afsun va tumorlar yordamida atrof-muhitga ta'sir qilish qobiliyati kabi. Fentezi insoniyatning barcha eng qadimgi e'tiqodlarini o'z ichiga oladi. Masalan, animizm - nojo'ya ma'naviy mavjudotlarga ishonish - ruhlar va jinlar, notinch ruhlar va arvohlar haqidagi afsonalarni keltirib chiqaradi. Va shu bilan birga odamlarning hayvonlarga aylanish qobiliyati haqidagi g'oya, bo'rilar haqidagi afsonalarning asosini tashkil etdi.¹

Barcha klassik ya'ni, mumtoz fentezi G'arbiy Yevropa afsonalariga asoslangan bo'lib, ularda elflar va mitti odamlar, pari va ajdarlar syujet qahramonlari sifatida keltiriladi.² Yevropa fentezisining asoschisi J.R. Tolkin o'z kitoblarini yozishdan oldin mifologiyani o'rganish bo'yicha ajoyib ilmiy izlanish olib borgan.

Shu o'rinda aytishimin joizki, ilmiy fantastikaning tug'ilish tarixiga alohida urg'u berdim. Jyul Vern, Gerbert Uells va 19-asr oxiri

---

¹ Строева К. Фэнтези – М., – 2004. Тупики и выходы // НЛЮ. №71. –[Электронный ресурс]: <https://magazines.gorky.media/nlo/2005/1/fentezi-2004-m-2004-fentezi-2005-m-2004.html>.

² Тодоров Ц. Введение в фантастическую литературу / пер. с фр. Б. Нарумова. // – М.: Дом интеллектуальной книги. – 1997. – 143 с.

— 20-asr boshlaridagi boshqa mualliflar janr rivojiga katta turtki bergan edilar, ular kelajakga nazar tashlashdan qoʻrqmagan, oʻz asarlarida ilm-fan elementlarini ham oʻz ichiga qamrab olganlar. 20-asrning birinchi yarmi klassik ilmiy fantastikaning gullagan "oltin asr"i boʻlgan edi. Aynan o'sha paytda Isaak Asimov, Robert Xaynlayn, Artur Klark, Rey Bredberi o'zlarini ko'rsatdilar - garchi ularning ko'plab kitoblari "oltin asr" rasman tugaganidan keyin chiqqan bo'lsa ham. Keyinchalik ilmiy fantastika turli xil kichik turlar va yo'nalishlarga bo'linib, ilmiy fantastika, kosmik opera, steampunk, kiberpunk, muqobil tarix, xrono-opera, distopiya, jangovar fantastika, ijtimoiy, falsafiy va shu kabilarga. Fentezi esa biroz boshqacha, bir tomondan, bu janr mif va qadimiy dostonlar asosida oʻsgan va u fantastik taxminga emas, balki asarda sodir boʻlayotgan voqealarga mutlaqo syurreal yondashuvga asoslangan. Boshqacha qilib aytganda, fentezi janridagi hikoyalar bizning dunyomiz bilan umuman aloqaga chiqmasligi, fan nuqtai nazaridan tushuntirib boʻlmaydigan, oʻz qonun-qoidalari bilan mutlaqo boshqa olamni koʻrsatishi mumkin. Qanday boʻlmasin, fentezi va ilmiy fantastika oʻrtasidagi asosiy farq sehr deb hisoblanadi. Agar fentezida ilm-fan va realizmdan iloji boricha uzoqroq boʻlsa ham, hech boʻlmaganda "noreal" elementlarni asosli deb koʻrsatish odat tusiga kirgan boʻlsa, "sehr bilan" koʻp narsa sodir boʻlishi mumkin.

Janrning rivojlanishi bilan boshqa mifologik tizimlarga asoslangan asarlar paydo boʻldi. Masalan, M. Semenovanning kitoblari sharqiy slavyan tilida, A. Sapkovskiy esa gʻarbiy slavyan tilida. "Beznachaledagi momaqaldiraq". Hozirgi kunda fentezi janrida ko'plab kitoblar yozildi, ularning mualliflari o'zlarining asl mohiyatini, o'zlarining sehrli qonunlarini va xayolot olamlarini o'ylab topdilar. Shuningdek, kichik janr ham paydo bo'ldi - zamonaviy mistik ertaklar, afsonalar, afsonalarga asoslangan shahar fentezisi. Ma'lum boʻlishicha, fantastika orzuga, fentezi esa ertakga asoslangan. Bu ikki janr bir biriga juda yaqin lekin bir xil emasligini ta'kidlab o'tishim zarur.

Fentezi va ilmiy fantastika bir qator umumiyliklarga ega va ular realistik adabiyotdan farq qiladi. Bir qarashda hamma narsa aniq ko'rinadi, lekin ba'zida bunda savol tug'iladi. Demak, bu ikki janrning realizmdan asosiy farqi va shu bilan birga ularni birlashtiruvchi narsa fentezi taxminlarining mavjudligidir. Ya'ni, bizning odatiy

voqeligimizga to'g'ri kelmaydigan bunday g'oya, fakt(artefakt) hodisa realistik adabiyot tarkibiga kirmaydi.

Fentezi taxmini, bir qarashda, unchalik ahamiyatli bo'lmasligi mumkin, ammo u muallif tasvirlagan haqiqatni tubdan o'zgartiradi. Chunonchi, A.Belyaevning "Amfibiya odam" romanida insonga akula gilzalarining joylashishi, ana shunday xayoliy faraz – syujet mutlaqo fantastik tarzda ravnaq topadi. Yoki eski shkaf eshigi orqasida boshqa dunyoga kirish eshigi ochilishi va asar qahramonlari Narniya deb nomlangan ajoyib ertak mamlakatda o'zlarini topishlarini misol qilish kifoya. Fentezi - fantastika va san'atdagi janr ham hisoblanadi, u haqiqat chegaralarini buzish, fentezi olamlarni tasvirlash bilan ajralib turadi. Zamonaviy fentezi daxshatli va sehrli realizmni shu bilan birga ko'plab janrlarni o'z ichiga oladi. Fentezi - mifologik va ertak motivlaridan foydalanishga asoslangan ilmiy fantastika janri. Fentezi olami sehrli mavjudotlar (sehrGARlar, elflar, gnomlar, ajdarlar) va g'ayritabiiy hodisalar bilan tavsiflanadi. Fentezi mo'jizalari va ularning ertakdagi hamkasblari o'rtasidagi tub farq shundaki, ular tasvirlangan dunyoning me'yori bo'lib, tabiat qonunlari kabi tizimli harakat qiladi.

Boshqa tomondan, fentezi ilmiy fantastikaning eng kichik janridir. Bu tarixan shunday bo'lganki, u ko'pincha boshqa ilmiy fantastikadan ajralib turgan va uning bir qator turlari bor, masalan, fentezi doirasida ko'plab kichik janrlar va yo'nalishlar mavjud: epik, qahramonlik, detektiv, kulgili, texno-fentezi.

Fentezini izolyatsiya qilishning yana bir omili - bu kitobxonlar orasidagi yuqori talab. Shunisi e'tiborga loyiqki, fantastika va fentezi muxlislarining yo'llari kesishmasligi mumkin. Ba'zilar maqsadli ravishda faqat "sehr va ajdarlar" haqida o'qiydilar, boshqalari yulduz kemalari, robotlar yoki eng so'nggi ilmiy ixtirolarga muhtoj. Va birini boshqasidan ajratish hamma uchun qulaydir. Biroq, albatta, ko'plab kitobxonlar ikkala yo'nalishdagi kitoblarni olishdan xursand.

Xulosa qilib aytganda, men fentezining erkin parvozi tarafdoriman. Asosiysi, u - qiziqarli, ishonchli va muallif o'zi belgilagan qonunlarga rioya qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Насриддинов Д. А Фэнтези ва фантастик асарлар микроолами "Ўзбекистонда Хорижий тиллар" (илмий-методик электрон

- журнал) Тошкент, №4/2019., – Б. 205-213.
2. Строева К. Фэнтэзи – М., – 2004. Тупики и выходы // НЛО. №71. –[Электронный ресурс]: <https://magazines.gorky.media/nlo/2005/1/fentezi-2004-m-2004-fentezi-2005-m-2004.html>.
  3. Тодоров Ц. Введение в фантастическую литературу / пер. с фр. Б. Нарумова. // – М.: Дом интеллектуальной книги. – 1997.
  4. Толкачёв В. С., Фэнтэзи: жанр или литературное направление. Проблемы изучения зарубежной литературы. – 2010.
  5. Тўйчиев А. Тарихий бадииятда макон ва замон. // Шарқ юлдузи, (адабий-бадий, ижтимоий-сиёсий журнал) – 2012. №5.
  6. http://tolkien_gateway.net/wiki/Secondary_world/
  7. <http://www.philolog.ru/filolog/uchebnik.pdf>
  8. <http://mir.fantastics/articles/>

CHARLZ DIKKENSNING "OLIVER TWISTNING BOSHIDAN KECHIRGANLARI" IJTIMOYIY-KRIMINAL ROMANIDA YOZUVCHI USLUBI VA ASAR YARATILGAN DAVR MANZARASINING NAMOYON BO'LISHI

*Sultonova Dilnoza Sohibjonovna
Namangan davlat universiteti,
Jahon tillari fakulteti katta o'qituvchisi*

Jinoyat mavzusi yoritilgan asarlar haqida gap ketganda, avvalambor, ularning yozilish uslubi va usuli real hayotiy voqealarga asoslangan-asoslanmagani aksariyat hollarda muhim omillardan sanaladi. Chunki o'quvchi kriminal mavzudagi asarni qo'lga olar ekan, unda real hayotda uchraydigan jinoyat va jinoyatchilar haqida gap borishi hamda asar so'ngida jinoyatchi o'z jazosini olib, jamiyatda adolat qaror topishiga ishonadi. Shuning uchun bo'lsa kerak, psixologlarning fikricha, detektiv asarlarni ko'p o'qigan odamlar boshqalarga qaraganda o'zlarini xavfsizroq his etishar ekan.

Ana shu hayotiy voqealarga asoslanganligi sababli kriminal mavzudagi asarlar XIX asrdan boshlab jadal rivojlana boshladi. Chunki XIX asrda tanqidiy realizm ko'plab jahon xalqlari adabiyotida yetakchi ijodiy metod (usul) sifatida paydo bo'lgan. Ayni shu asrda ko'pchilik G'arbiy Yevropa mamlakatlari kapitalistik munosabatlar bosqichiga ham o'tgandi.

“G’arb tanqidiy realizmining eng yaxshi asarlarida ommaning qashshoqligi, oddiy kishilar insoniy qadr-qimmatining oyoq osti qilinishi, jinoyat va fohishabozlikning ortishi, kishilarning ma’naviy tubanlashuvi va bir-birlaridan uzoqlashuvi singari kapitalistik turmushga xos dahshatli qusurlar nihoyatda haqqoniy hamda ta’sirchan holda aks ettirildi. Voqelik tasviridagi haqqoniylik va ta’sirchanlik realizm taraqqiyotiga ulkan hissa bo’lib qo’shildi. Buning yorqi misoli sifatida Balzak va Dikens singari ulug’ yozuvchilar ijodini eslash kifoya“ (Khudoyberdiyev, 2008, B.350) ¹[1].

Haqiqatan ham, Charlz Dikensning jinoyat mavzusi yoritilgan asarlari, shu jumladan, „Oliver Twistning boshidan kechirganlari“ asari ham, yaratilgan davridan boshlab bugungi kunga qadar nafaqat o’quvchilar e’tiborini tortib keladi, balki siyosatchilar, qonunshunoslar va huquq-tartibot organi xodimlari uchun ham o’z faoliyatlarida jinoyatga qarshi kurashishda muayyan foydali ma’lumotlar beradi.

“Oliver Twistning boshidan kechirganlari” asari uchun Dikens asosiy mavzu sifatida London jinoiy dunyosini tanladi va romanni cho’ntakkesarlar, fohishalar, qotillar va bosqinchilarning jinoy qilmishlari bilan “to’ldirdi”. Bu holat o’sha davrdagi ko’plab kitobxonlarni dahshatga soldi.

Masalan, yosh qirolicha Viktoriyaning kundaligida yozilishicha, romanning bu xususiyati Bosh vazir Lord Melburnga xush kelmagan: “Bularning barchasi ishchilar uyi, tobutsozlar va cho’ntakkesarlar orasida”, deb to’ng’illadi u. “Menga bunday narsalar yoqmaydi; Men ulardan qochishni xohlayman; Men ularni haqiqatda yoqtirmayman va shuning uchun men ularning vakili bo’lishini xohlamayman”. Biroq qirolicha uchun aksincha bu “haddan tashqari qiziq” edi (2).²

Bu iqtibosdan ko’rinadiki, davlatning aynan xalq bilan ishlashi kerak bo’lgan mas’ul amaldorlarga kambag’al xalqning real hayoti haqida eshitish xush kelavermagan.

1841-yil roman nashrining so’zboshisida Dikens shunday yozgan:

“Aftidan, bu sahifalardagi ba’zi qahramonlar London aholisining eng jinoyatchi va kamsitilgani orasidan tanlangani juda qo’pol va hayratlanarli holat; Sayks o’g’ri, Fejin esa o’g’irlik mollarni qabul

---

¹ Xudoyberdiyev E. Adabiyotshunoslikka kirish: Oliy o’quv yurtlari talabalari uchun darslik. – T.: “Sharq”, 2008, - 368 b.

² Philip Horne Crime in Oliver Twist. <https://www.bl.uk/romantics-and-victorians/articles/crime-in-oliver-twist> 15 May 2017

qiluvchi; shundayki o'g'il bolalar cho'ntakkesar, qiz (lar) esa fohisha... Menga... ular hayotning eng iflos so'qmoqlarida doimo bezovta bo'lib yurganlarini, qayoqqa qarashmasin, istiqbollarini yopayotgan buyuk, qora, dahshatli daraklar bilan ularni haqiqiy (real) ko'rsatish uchun, o'zlarining bor deformatsiya (beo'xshovlik, irkitlik)lari, butun nochorliklari, ular hayotining butun qashshoqligi bilan bo'yab berishga to'g'ri keldi; Menimcha, buni qilish juda zarur bo'lgan vazifani uddalashga urinish va jamiyatga xizmat qilishday bo'lib tuyuldi. Va shuning uchun men bu ishni qo'limdan kelganicha bajardim"¹.

Dikkins bu jinoyat olamining real manzarasini, uning bor jirkanchlig-u qabihliklarini ro'yi rost tasvirlaydi. Keyinchalik u mehnat uyi, shahar xarobalarining qashshoqligi va shafqatsizligini Oliverning qishloqda Meylilar xonadonida topgan xotirjamlik va sevgi bilan taqqoslaydi.

Ushbu ijtimoiy kriminal romanda Charlz Dikkins Londondagi oddiygina jinoiy jamiyat (to'da) ni tasvirlagan. Yozuvchi bu bilan ushbu "jinoiy jamiyat" poytaxt hayotining ajralmas qismi, sifatida tasvirlaydi. Ammo yozuvchi o'quvchiga bolaning ruhi dastlab jinoyatga moyil emasligi haqidagi asosiy fikrni yetkazishga harakat qilgan. Axir, bola, uning fikricha, noqonuniy azob-uqubatlarni va ma'naviy poklikni ifodalaydi. U shunchaki o'sha davrning qurboni. "Oliver Twistning sarguzashtlari" romanining asosiy qismi ushbu g'oyaga bag'ishlangan.

Asarda yozuvchining xarakter yaratish sana'ti ham o'ziga xos bo'lib, Dikkins obrazlar xarakterini o'sishda, o'zgarishda gavdalantirmaydi: personajlar asar davomida o'sishga yoki o'zgarishga moyil emas. Yaxshilikni boshlagan hamisha Oliver yaxshi bo'lib qoladi va u yomon yoki dono bo'lmaydi; u o'g'rilarining yovuz kishilar ekanligini anglamaydi; Fejin va uning hayotidan nafratlanmaydi. U o'g'rilardan qo'rqadi, lekin ular buzg'unchi va yovuz qalbli kimsalar ekanini bilganligi uchun emas, balki ular unga zarar yetkazishi mumkinligidan qo'rqadi. Yovuzlikni boshlagan Fejin ham doim shunday qoladi.

Xuddi shunigdek, ko'pgina personajlarning ham xulq-atvorini ham qisqacha ta'riflash mumkin: janob Grimvig odat tusiga kirgan holda hassasini yerga urib, "Men boshimni yeyman!"; Fejin har doim pul

---

¹ Dickens, Charles. *Oliver Twist; or, the Parish Boy's Progress...The Third Edition. With an Introduction by the author. London: Chapman and Hall, 1841. – P.541.*

uchun paydo bo'ladi; Janob Braunlou juda yaxshi; Monks o'ta yovuz, janob Bambl doimo balandparvoz va sayoz fikrli, Nuh Kleypol esa butun kitob davomida qo'rqqoq va bezori bo'lib qoladi.

Zamonaviy badiiy adabiyotda personajlarni bu taxlit gavdalantirish mahoratsizlik belgisi deb qaraladi. Biroq Dikkins buni atayin amalga oshirgan bo'lishi ham ehtimoldan xoli emas. Gap shundaki, roman ilk marta 1837-yilning fevralidan 1839-yilning apreliga qadar "Bentley's Miscellany" jurnalida oylik sonlarda "Pikvik" va "Nikolas Niklebi" asarlari bilan bir vaqtda chop etilgan. Romandagi obrazlar surati Jorj Kruikshank tomonidan chizilgan edi. Asar seriali tarzda yozilgani va bosilgani uchun yozuvchi o'z qahramonlarini eslab qolish va turkumlashtirishni osonlashtirishi zarur edi.

Asar tili va uslubidagi o'ziga xoslik unda kinoya, zaharxanda yumor ko'p qo'llanganida ham ko'rinadi. Chunonchi, qahramonlardan janob Bambl va janob Saverberining kichkina bolalar tobutlarining ko'pligidan kulishlari, Dikkinsning cherkov kengashi a'zolarining jiddiyligi va puxtaligi, o'zlarini juda aqlli deb bilishlarini masxara qilishi, Nuhning qo'rqqoqligi va ochko'zligini fosh etishigacha bo'lgan lavhalar o'tkir kinoya va yumor bilan yo'g'rilgan. Bu usul asardagi Oliver va boshqa obrazlar chekayotgan azob va mashaqqatlarni yanada ta'sirchan ifodalashga xizmat qiladi. Kitobxon garchi o'sha sahnani o'qiyotgan paytda berilgan tasvirdan kulsa-da, baribir asardagi qayg'uli ohang va qora bo'yoqlar asarni o'qish davomida uni sira tark etmaydi. Aynan shu holat deyarli barcha kriminal mavzudagi asarlarda uchraydi.

Umuman olganda, Charlz Dikkinsning "Oliver Twistning boshidan kechirganlari" ijtimoiy-kriminal romani barcha davrlar uchun dolzarb bo'lgan muammolarining haqiqiy aksidir. Shuning uchun ham bu asar nashr etilganidan beri mashhur butun dunyo kitobxonlari orasida juda mashhur bo'lib kelmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Xudoyberdiyev Erkin, Adabiyotshunoslikka kirish: Oliy o'quv yurtlari talabalari uchun darslik. – T.: "Sharq", 2008, - 368 b.
2. Philip _____ Horne, Crime in Oliver Twist. <https://www.bl.uk/romantics-and-victorians/articles/crime-in-oliver-twist> 15 May 2017

3. Dickens, Charles. *Oliver Twist; or, the Parish Boy's Progress...The Third Edition. With an Introduction by the author. London: Chapman and Hall, 1841. – P.541.*

ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR HAYOTI VA ILMIY ME'ROSIFRANSUZ OLIMLARI E'TIBORI VA E'TIROFIDA

*Tosheva Dilafruz Muhidjonovna –
Namangan Davlat Chet Tillar Instituti magistranti*

Bugun zamon shiddat bilan o'zgarib bormoqda. Insonlar o'z davrining talablari bilan uyg'un yashamoqdalar. Lekin ayni paytda har bir inson o'zligini ham unutmasligi kerak. Biz kimmiz, qanday buyuk zotlarning avlodimiz, kabi savollar insonlar qalbida doimo aks-sado berib, o'zligiga sodiq qolishga undab tursin.¹ Ma'lumki, qadimdan otabobolarimiz bebaho boylik bo'lmish ilmu-ma'rifat, ta'lim va tarbiyani inson kamoloti va millat ravnaqining eng asosiy sharti va garovi deb bilganlar. Bu borada buyuk ajdodlarimiz bizga o'zlarining ma'naviy meroslarini qoldirib ketganlar. Shunday buyuk ajdodlarimizdan biri Zahiriddin Muhammad Boburdir. Shoh va shoir bobomiz, buyuk ajdodimiz Zahiriddin Muhammad Bobur qoldirib ketgan me'roslarining zamirida Vatanga muhabbat, insoniylik g'oyasi, umuminsoniy qadriyatlar majmui, odob-ahloq, vatanparvarlik, fidoiylilik, xalqlar o'rtasida do'stlik, tinchlik va ezgulikka da'vat etuvchi g'oyalar yotadi.

Nafaqat vatanimiz tarixida, balki jahon tarixida o'chmas iz qoldirgan buyuk siymolardan biri Zahiriddin Muhammad Bobur buyuk shoir, qomusiy olim, davlat arbobi va mohir sarkarda sifatida butun dunyoda ma'lum va mashhurdir. Uning beqiyos ilmiy-ijodiy merosi nafaqat milliy madaniyatimiz va xalqimiz adabiy-estetik tafakkurining shakllanishida, balki jahon adabiyoti, ilm-fani va davlatchiligi tarixida alohida o'ringa ega. Zahiriddin Muhammad Bobur lirik merosi «Qobul devoni» (1519)ga, 1528-29 yillarda «Hind devoni» ga jamlangan. To'liq devon tuzgani haqida ma'lumot bor. She'rlarining umumiy hajmi 400 dan ortadi. Shundan 119 g'azal, 231 ruboiy va tuyuq, qit'a, fard, masnaviy kabi janrlarda asarlar yaratgan. She'rlarini mavzu

---

¹ Mirziyoyev Sh.M. "Milliy g'oya O'zbekistonni rivojlantirish strategiyasi" – T.: Ma'naviyat, 2022.

jihatidan oshiqona, ta'limiy, tasavvufiy, hasbi hol kabi turlarga ajratish mumkin. Bobur she'riyati intellektual qalb izhori sifatida ardoqlidir. Uning asarlari samimiy, ravon, usluban tugal va mukammaldir.

Temuriy shahzodalardan Zahiriddin Muhammad Boburning jo'shqin hayoti va faoliyati, insoniy fazilatlari, jahon ilm-fani rivojiga qo'shgan hissi dunyo olimlari va yozuvchilari tomonidan "ko'p va xo'p" o'rganilgan va u haqida asarlar yaratilgan. Jumladan, ingliz tarixchisi U.Erskinning "Bobur Hindistonda" asari, hind tarixchisi L.P.Sharmaning 1988-yili Dehlida bosilgan "Boburiylar saltanati" asari, amerikalik olim S.M.Berkning "Akbarshoh – boburiylarning eng buyugi" asarlarida Boburga zamondosh tarixchilarning qo'lyozmalari, Hindiston tarixiga oid tadqiqotlar yoritilgan, XX asrning jahonga mashhur olim va tarjimonlarining asarlarida Boburning butun hayot yo'li, bolalik, o'spirinlik, yigitlik yillari, tashvishli kunlari, hukmronlik davri, diniy-falsafiy qarashlari, davlatni boshqarish usuli, madaniyat va san'atga munosabati singari masalalar tasvirlangan. Boburning mashhur asarlaridan biri «Boburnoma»ni Abdurahim xoni xonon (1586) fors tiliga, Vitsen (1705) golland tiliga, J.Leyden (1826) va V.Erskin ingliz tiliga, Pavel de Kurteyl (1871) fransuz tiliga, Rashit Rahmati Arat (1940) turk tiliga, Mixail Sale (1943) rus tiliga tarjima qilganlar. 1826—1985 yillar davomida «Boburnoma» 4 marta ingliz (1826,1905,1921,1922), 3 marta fransuz (1871, 1980, 1985), 1 marta nemis (1878) tiliga o'girilgan.

Zahiriddin Muhammad Bobur hayoti va ijodi Fransiyada ham keng o'rganildi. Fransuz sharqshunos olimlari tomonidan Bobur ijodini o'rganish, u haqda tadqiqotlar yozish ham rivojlandi. Zahiriddin Muhammad Bobur va "Boburnoma" haqida dastavval ma'lumot bergan fransuz sharqshunosi Bartoleme D'Erbelo (1621-1695) hisoblanadi. B. D'Erbelo o'zining "Sharq kutubxonasi" (La Biblioteque orientale. Paris, 1967) qomusidagi "Bobur yoki Bobar" nomli maqolasida Boburning hayoti, uning davlatchilik va sarkardalik mahorati, adabiyot va san'atga qiziquvchi ilg'or fikrli kishi bo'lgani haqida ma'lumot beradi.¹

1773 yilda sharqshunos A. De Longperye o'zining "Asarlar" ("Oeuvres") to'plamida "Xatt-i Bobur haqinda" maqolasini e'lon qildi. Muallif „Xatt-i Boburiy“ xususida fikr yuritarkan, Bobur alifbosi

---

¹ Muhammadjon Xolbekov, "Fransuzcha "Boburnomalar"", "Jahon adabiyoti" jurnali, 2010 yil, 4-son.

murakkab arab alifbosidan o'zining soddaligi va yozuvga qulayligi bilan farq qilishini ta'kidlab o'tadi.

XIX asrga kelib Yevropa, xususan, fransuz sharqshunosligida Bobur ilmiy me'rosini o'rganish, uning asarlarini tarjima qilish borasida yangi davr boshlangan. Bu yillarda "Boburnoma" asarini fransuz tiliga tarjima qilish, uning matn xususiyatlarini o'rganish, siyosiy-tarixiy ahamiyatini baholashda fransuz olimlari e'tiborga molik tadqiqotlar qildi. Jumladan, "Boburnoma"ni fransuz tiliga tarjima qilish va tadqiq qilish sharqshunos olim Anri Jyul Klaprot (1783-1835) tomonidan amalga oshirilgan. 1824 yil A.J.Klaprotning "Sulton Bobur yoxud "Boburnoma" tarixiga oid kuzatishlar" nomli maqolasi chop etildi. Markaziy Osiyo va Sibirda yashagan xalqlar tarixi, madaniyati va adabiyotini yaxshi bilgan A.J.Klaprot Yevropa sharqshunosligida "Boburnoma" xususida ilk bor to'laonli fikr yuritgan edi.

1854-yili Parijda "Hozirda va qadimda yashagan tarixiy shaxslar hayoti" nomli katta kitob chop qilinadi. Ushbu kitobdan sharqshunos olim M.Langle (1763-1824)ning "Zahiriddin Bobur hayoti va ijodi" nomli maqolasi ham o'rin olgan edi. Maqolada Bobur haqida avvalgi manbalarga nisbatan ancha boy ma'lumot berilgan bo'lib, o'quvchi undan Bobur hayoti va ijodi to'g'risida chuqurroq bilim olishga muvaffaq bo'ladi.

XIX asrning oltmishinchi yillarida fransuz leksikografi Per Larussning "XIX asr fransuz qomusiy lug'ati" ("Grand Larousse universal du XIX siecle")ning ko'p jildligi nashr etiladi. Lug'atning ikkinchi jildidan o'rin olgan "Zahiriddin Muhammad Bobur" maqolasi diqqatga sazovordir.

Zahiriddin Muhammad Bobur merosini o'rganish, "Boburnoma"ni tarjima qilishda fransuz turkshunos olimi Anri Pave de Kurteyl (1821-1889)ning xizmatlari alohida tahsinga loyiq. Professor A.Pave de Kurteylning olimlik faoliyatida u tuzgan "Sharqiy-turkiy tillar lug'ati" yohud "Alisher Navoiy, Zahiriddin Bobur va Abulg'azi Bahodirxon asarlarini o'qish uchun izohli lug'at"i alohida ahamiyatga molikdir. Professor A.Pave de Kurteyldagi bu katta tayyorgarlik, eski o'zbek tili va adabiyotidan egallagan puxta bilim uni "Boburnoma"ni tarjima qilishga undagan edi. 1871-yilda "Boburnoma"ning Pave de Kurteyl tarjimasi ikki jildda nashrdan chiqdi. Unda "Boburnoma"ning yozilish jarayoni, kitobda keltirilgan voqealar, Boburshohning

Afg'oniston va Hindistonda barpo etgan qudratli imperiyasi to'g'risida ma'lumotlar berilgan.¹

Fransiyaning mashxur "Osiyo jurnali" ("Journal asiatique")da 1888-yil sharqshunos olim Jyul Darmstetye o'zining "Kobul yozuvchilari. Boburshoh va boshqa mo'g'ul shahzodalarining qabr toshlaridagi bitiklar" nomli maqolasini e'lon qilganligi, boburiylar barpo etgan maqbaralarda bitilgan so'zlar ma'nosi bilan tanishishga yordam beradi.

Boburning "Aruz risolasi" asari qo'lyozmasining bir nusxasi Parijdagi Milliy kutubxonada saqlanib kelinayotgani haqida 1923-yil turk olimi M.F.Ko'prulizoda ilk bor ma'lumot beradi. Fransuz sharqshunosi Edgar Bloshe esa o'zining Parijdagi "Milliy kutubxonada saqlanayotgan qo'lyozmalar katalogi" kitobida "Aruz risolasi"ning ushbu qo'lyozmasiga alohida to'xtalib o'tadi.

1930-yili fransuz olimi Fernard Grenardning "Bobur. Hind imperiyasining asoschisi" (Baber. Fondateur de l'Empire des Indes. – Paris: 1930, 179 p) nomli risolasi nashr etildi. Kitob 10 bobdan iborat bo'lib, unda Boburning bolalik vaqtidan to umrining so'nggi davriga qadar boshidan kechirgan voqealar tarixiy-badiiy asnoda hikoya qilingan.

Yirik fransuz turkshunos olimi, doktor Jan Lui Bake-Grammon "Boburnoma"ning yangi fransuzcha tarjimasini "Bobur kitobi" (Le livre de Babour) nomi bilan chop ettirdi va bu kitob 478 sahifadan iboratdir. Doktor Bake-Grammon tarjimasini "Bobur Movarounnahrda", "Bobur Afg'onistonda", "Bobur Hindistonda" deb uch qismga bo'lingan. "Boburnoma"ning doktor Bake-Grammon tarjimasida Bobur hukmronligi davri Movarounnahr, Afg'oniston va Hindiston yerlarining xaritalari berilgan. 1985 yil "Boburnoma"ning fransuzcha tarjimasini qayta tarjima qilindi. Ikkinchi nashr birinchisidan o'zining hajmi, va sifatining afzalligi bilangina emas, balki unga kiritilgan yangi ilmiy manbalar, ba'zi tuzatishlar, ko'p sonli miniatyura bezaklari bilan ham ajralib turadi. Bu nashrga professor Anri Mikel kirish so'zi yozadi: "Janglar, g'alaba va mag'lubiyatlar, kelishuvlar... bular shubhadan holi albatta. Shuningdek, hotiralar, fikrlar, zaifliklar, yurak dardlari haqida nihoyatda soddalik bilan, hech bir mubolag'asiz hikoya

---

¹ Muhammadjon Xolbekov, "Bobur va "Boburnoma" fransuz sharqshunosligi sahifalarida", "Jahon adabiyoti" jurnali, 2017 yil, 2-son.

qilinadi. Bularning hammasi yuksak darajada tuzilganki, go'yo kitob emas, jozibali bir lahza deysiz".¹

Yuqorida nomlari zikr etilgan fransuz tadqiqotchi va tarjimonlari Bobur merosining tarixiy-etnografik, bibliografik hamda lingvistik jihatdan tavsif qilish bilan Yevropada boburshunoslikning rivojiga munosib hissa qo'shdilar. Zahiriddin Muhammad Boburning ilm-fan, adabiyot va san'atga baxshida boy merosini to'pladilar, nashr ettirdilar hamda jahon miqyosida munosib baholadilar. Chet ellik taniqli olimlar Zahiriddin Muhammad Bobur hayoti va ijodini o'rganar ekan, vatandoshimizning nechog'lik buyuk shoh, sohibdil shoir, ma'rifatli inson, ruhiy-ma'naviy jihatdan barkamol shaxs bo'lganligiga amin bo'ladilar. Bu esa Bobur shaxsiga va merosiga bo'lgan hurmatni yanada oshiradi. Buyuk shoh va shoir ijodini o'rganish bugun ham muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Mustaqillik davrida ham Zahiriddin Muhammad Boburning hayoti va faoliyatini har tomonlama chuqur o'rganish, uning asarlarini yurtimiz va xorijiy davlatlarda targ'ib qilish borasida keng ko'lamli ishlar amalga oshirildi. Xususan, shoir tug'ilgan kun — 14-fevral sanasi har yili mamlakatimiz bo'ylab adabiyot va ilm-ma'rifat bayrami sifatida nishonlanmoqda. Boburshunoslik sohasida ko'plab tadqiqotlar, respublika va xalqaro miqyosda ilmiy anjumanlar muntazam o'tkazilmoqda. Jonajon Vatanimiz milliy rivojlanishning yangi bosqichiga — Uchinchi Renessans davriga qadam qo'yayotgan, hayotimizning barcha jabhalarida tub o'zgarishlar yuz berayotgan bugungi kunda Bobur Mirzoning bebaho me'rosini chuqur o'rganish va ommalashtirish yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda. Buyuk ajdodimiz asarlarining milliy va umuminsoniy mohiyatini, uning yosh avlodlarimiz intellectual va ma'naviy salohiyatini oshirish, farzandlarimizni shu asosda Yangi O'zbekiston bunyodkorlari etib tarbiyalash borasidagi ulkan o'rni va ta'sirini inobatga olib, Bobur Mirzoning ilmiy va ijodiy me'rosini yurtimizda va xalqaro miqyosda yanada chuqur o'rganish va targ'ib qilish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. "Milliy g'oya O'zbekistonni rivojlartirish strategiyasi" – T.: Ma'naviyat, 2022.

---

¹ Jean-Louis Bacque-Grammont, "Le livre de Babour", Paris.: Publications orientalistes de France, 1985.

2. Muhammadjon Xolbekov, “Fransuzcha “Boburnomalar””, “Jahon adabiyoti” jurnali, 2010 yil, 4-son.
3. Muhammadjon Xolbekov, “Bobur va “Boburnoma” fransuz sharqshunosligi sahifalarida” , “Jahon adabiyoti” jurnali, 2017 yil, 2-son.
4. Jean-Louis Bacque-Grammont, “Le livre de Babour”, Paris.:Publications orientalistes de France, 1985.
5. Internet saytlari:

FRAZEOLOGIK BIRIKLARNING TARJIMASI VA ULARNING XUSUSIYATLARI

*Akromov Ulug‘bek Sharobiddinovich
O‘zDJTU Sharq filologiyasi fakulteti
Jahon adabiyoti kafedrası f.f.f.d (PhD).*

Ferdinand de Sossyur (1969) birinchi bo‘lib erkin bo‘lmagan birikmalarning mavjudligiga e‘tiborimizni qaratdi, lekin bu birikmalarning o‘ziga xos xususiyatlari, ayniqsa, Charlz Balli (1951), frazeologiyani leksikologiya fani sifatida asos solganida rivojlana boshlagandi. Ushbu kichik soha barcha mavjud frazeologik materiallarni tahlil qiladigan va tasniflaydigan frazeologiyaga va frazeologik lug‘atlarni tayyorlashning nazariy va amaliy usullarini ishlab chiqish bilan shug‘ullanadigan frazeologiyaga ushbu birikmalar to‘plami bo‘linadi. Ommaviy frazeologiyani texnik va ilmiy frazeologiyadan yanada ajratib olishimiz kerak bo‘ladi. Ballining asosiy izdoshlari, bu savolning nazariy jihatlarini chuqurlashtirishda, ruslar tilshunoslaridan Vinogradov kabi, G‘arb tilshunoslaridan Thun va Hausermann va boshqalarni keltirishimiz mumkin. Shimoliy Amerika Weinrich (Ettinger 1982, Trista 1988). Rus tilidagi asarlar asosida biz leksikografik materialni tartibga solish va o‘qish va ushbu frazeologik birliklarni kiritish tamoyillarini o‘rgandik; frazeologizmlarni tanlash, taqsimlash va aniqlash mezonlari; umumiy lug‘atlarga kiritilgan frazeologik massaning tahlili va tasnifi; sinonimik frazeologik birliklar va ularning variantlarini arxivatsiyalash va ifodalash jarayoni; shuningdek, frazeologizmlarning stilistik xususiyatlari (Carneado Moré 1985). Tilshunoslikning ushbu sohasini

o'rganish nazariy jihatdan ham, leksik, semantik va grammatik qoidalarni o'rganishda, amaliy nuqtai nazardan milliy va xorijiy tillarni o'rgatish va o'rganishda, lug'atlarni ishlab chiqishda ham muhim ahamiyat kasb etib kelmoqda.

Mashhur rus tanqidchisi V. G. Belinskiy tadqiqotimiz mavzusi bo'lgan hodisani qisqa va aniq shaklda tasvirlab "Frazeologizmlar tilning milliy fizionomiyasini, uning asl vositalarini va ... boyligini tashkil qiladi"¹ deb takidlab o'tadi. Uning har qanday tilning frazeologik birliklari barqaror iboralar bo'lib, so'zlashuv vositasi bo'lib xizmat qiladi, degan fikrini qabul qilmaslik mumkin emas. Frazeologizmlarni nafaqat tilning o'ziga xosligini, xususiyatini, balki xalqning tarixiy taraqqiyotini, madaniy merosini aks ettiruvchi oynaga qiyoslash mumkin. Frazeologik birliklarni tarjima qilishda tarjimon iboraning ma'nosini anglab yetibgina qolmay, balki uning milliy-madaniy xususiyatini ham saqlab qolishi kerak.

Tarjima nuqtai nazaridan frazeologik birliklar odatda ikki guruhga bo'linadi: til-tarjimonda ekvivalenti bo'lgan FBlar va ekvivalent bo'lmagan FBlar. Tilshunoslar leksik, grammatik, semantik va stilistik darajalardagi o'xshashlik va farqlardan kelib chiqib, ekvivalentlarning bir necha turlarini ajratib ko'rsatadilar: to'liq ekvivalentlar (A.Kunin¹ ularni "monoekvivalentlar" deb ataydi), tanlanma ekvivalentlar (V.Gak terminologiyasi bo'yicha "o'zgaruvchan moslik"lar)², qisman ekvivalentlar, qatlamlari.

Birinchidan, biz to'liq ekvivalentlarni batafsil tahlilni ko'rib chiqamiz. To'liq ekvivalentlardan foydalanish konvertatsiya qilinadigan birlikning barcha qiymatlarini saqlashga imkon beradi. Bunda til-tarjimonda tilning asl frazeologik birligi bilan barcha parametrlari bo'yicha mos keladigan frazeologiya mavjud: ma'nosi, lug'aviy tarkibi, obrazlilik, uslubiy yo'nalishi va grammatik tuzilishi bo'yicha. Misol keltiramiz: *tirer les marrons du feu* – kashtanlarni olovdan tortib oling (*porter des châtaignes du feu*)-(olovli kashtanlarni olib yurish) = natijalari boshqasi tomonidan ishlatiladigan juda qiyin ishni bajarish; *être entre l'enclume et le marteau*- to'nka va bolg'a

¹ « Les unités phraséologiques sont le visage de la langue du peuple, ce sont les moyens originaux de la langue et sa ... richesse » V. Belinsky - Белинский В.Г. Взгляд на русскую литературу / В.Г. Белинский. [« Coup d'oeil sur la littérature russe/ V. Belinsky »] - М.: Современник, 1997. - 460с. [Moscou, Edition Sovremeniik, 1997, 460 p.]

² Гак, В. Г. Теория и практика перевода / В. Г. Гак. [Gak, Vladimir «Théorie et pratique de la traduction» / V. Gak] – М.: Интердиалект+, 1997 – 366 с. [Moscou, Interdiakelt +, 1997, 366 p.]

orasida bo'lmoq - (tosh va qattiq joy orasida bo'lmoq) = ikki tomondan xavf yoki qiyinchilik tahdid qiladigan holatda bo'lmoq; (prendre le taureau par les cornes)- buqani shoxlaridan tutmoq – (buqani shoxlaridan tut) = boshidan qat'iy harakat qilishni boshlang. Ushbu tarjimalardan foydalanish xorijiy frazeologiyalarni to'liq takrorlash imkonini beradi.

Biroq, ushbu turdagi muvofiqlikni qo'llash imkoniyatini cheklaydigan ikkita holatni hisobga olish kerak. Birinchidan, frazeologik ekvivalentlar nisbatan kam. Bular ma'nosi va ichki shakliga ko'ra xalqaro frazeologiyaga tegishli bo'lgan birliklardir. Xalqaro FBlarning barcha tillarda paydo bo'lishi insoniyat tafakkur hamjamiyati, umumiy madaniy meros, shuningdek, tillar va ularning rivoji aloqada bo'lgan aralashuvi bilan izohlanadi. Aytishimiz mumkinki, xalqaro frazeologizmlar bir nechta tillarda tarjimalar shaklida ishlaydi. Bu fakt ularni tarjima kontekstida almashtirishni osonlashtiradi.

Ushbu frazeologik birliklarning etimologiyasi ularni ikki guruhga birlashtirishga imkon beradi:

1) mifologik afsonalar, bibliya afsonalari, tarix va adabiyot faktlari, lotin yoki yunon tillaridan olingan ma'lumotlar asosidagi xalqaro frazeologik birliklar;

Masalan: - le noeud gordian - Gordian tugunlari = hal qilish qiyin ish, chalkash ish;

- franchir le Rubicon - Rubikonni kesib o'tish = hayotda burilish nuqtasi bo'lgan hal qiluvchi harakat qilish;

2) ekstralingvistik sabablar ta'sirida bir-biridan mustaqil ravishda turli tillarda yuzaga kelgan frazeologik parallelliklar. Bular inson borlig'ining umumiy belgilari yoki odamlar moddiy va ma'naviy hayotining deyarli barcha sohalarini qamrab oluvchi ekstralingvistik voqelikdir, obrazlarning mos kelishini, uning yo'nalishining o'xshashligini belgilaydi;

Masalan: - jour et nuit - kechayu kunduz = vaqt o'tishi bilan, jarayonning uzluksizligi;

- serrer la queue - dumini siqish = qo'rqish;

Bunday formal frazeologik birliklarning paydo bo'lishini ham assotsiativ tafakkur xususiyatlari bilan, ham ramziy tafovutlar va turlicha aks ettirishlar bilan bog'lash mumkin.

Keling, yana bir nechta misol keltiraylik. Rus tilidagi - *белая ночь* frazeologiyasi (la nuit blanche) yuqori tabiiy yorug'lik bilan bog'liq, ya'ni tun qorong'i emas, tun faqat qorong'ulikdan iborat, tun yorug' bo'lib qoladi. Frantsuz tilida bu ibora lanuit blanche uyqusiz tunni anglatadi.

Boshqa ruscha ibora -гнуть спину- (courber l'échine) (toliqquncha ishlash) mashaqqatli mehnat bilan charchab, toliqqancha mehnat qilmoq, fransuz tilida esa ta'zim qilish o'zini past tutmoq, bo'ysunmoq ma'nolarini bildiradi.

Hulosa qilib quyidagilarni aytishimiz mumkin: 1. Tarjimaning eng yaxshi varianti to'liq frazeologik ekvivalentni izlashdir, lekin frazeologik ekvivalentlarning mavjudligi har ikki tilda ham nihoyatda cheklangan.

2. Frazeologik birlikni tarjima qilishda ikkinchi o'rinda stilistik va emotsional rang mos kelishi sharti bilan qisman frazeologik ekvivalentlarni olib tashlaymiz.

3. Ekvivalentlar bo'lmagan taqdirda, agar ichki shakl tarjimonning ona tilida so'zlashuvchi tomonidan idrok etilgan bo'lsa, so'zma-so'z tarjimaga ruxsat beriladi.

4. Agar asl frazeologizmni tarjima qilish uchun yuqoridagi usullar mos kelmasa, unda tavsifiy tarjima yoki bir so'zli frazeologik ekvivalentlardan foydalaning.

Frazeologik hodisalarga taalluqli tarjima tamoyillari va jarayonlarining ushbu qisqacha sharhi, biz har doim u yoki bu tarzda har qanday turg'un birlik yoki qo'zg'almas joylashuvni, hatto ikkinchisi to'g'ridan-to'g'ri o'xshashlikni topa olmasa ham, u yoki bu tarzda berishimiz mumkin degan xulosaga kelishimizga imkon beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Bally, Charles. « Traité de stylistique française », Paris, Klincksieck, 1951, 392 p.
2. Benveniste, Emille. « Le jeu comme structure » // Deucalion Cahiers de philosophie, №2.-Paris, Honoré Champion, 1947, p. 161-167.
3. Galisson, Robert. « La culture partagée : une monnaie d'échange interculturelle », Paris :Didier Erudition, 1988, p. 113-117.
4. Moliné, Georges. « Éléments de stylistique française », Paris, Presses Universitaires deFrance, 2011, 219 p.

5. Rey, Alain. « Dictionnaire des Expressions et Locutions (DEL) » / A. Rey, S. Chantreau. –Paris: Le Robert, 2007, 1120 p.

FRANSUA RABLE – FRANÇOIS RABELAIS (TAXMINAN 1494 – 1553)

*F.N.Akromova, O'zDJTU, tarjimonlik fakulteti
katta o'qituvchisi*

Ilk fransuz gumanistlarining ilmiy ishlari, Margarita Navarsskaya atrofiga birlashgan shoir va yozuvchilarning asarlari fransuz adabiyoti qo'lga kiritgan eng ulkan yutuqlar oldida uvoq ham emasdi. Rable fransuz Renessansining ulug' yozuvchisi, nafaqat Frantsiyaning barcha davrlardagi eng buyuk adibi, balki butun Yevropaning yirik gumanistlaridan edi. Uning ijodi – katta madaniy chegara. Dantening “Ilohiy komediyasi” Renessansga asos solgan bo'lsa, Rablening “Gargantuya va Pantagryuel” romani Renessansning kuchli to'lqinini boshlab berdi. Har ikki kitob o'z qamrovi bilan qomusiydir: Dantening poemasi – ko'tarinki ruhdagi asar, Rablening romani – ironiyali, har ikkisi ham turli bosqichlarda va turlicha chirib borayotgan eskilikka qarshi jangovor asarlardir.

Fransua Rable (1494 – 1553) Shinon shahrida dunyoga kelgan. U kichik bir sud amaldorining kenja farzandi edi. U 1510 yil frantsiskanlar monastiriga kiradi va 1524 yilgacha Puatu shahri yaqinida joylashgan Fontene-Lekont qishlog'ida rohib bo'lib xizmat qiladi. Biroq u din xizmatida qolishni istamadi. U o'qishni, kengroq bilim olishni xohlardi. Rable lotin tilini osongina o'rgandi, grek tilini o'rganishga kirishdi, Platon asarlarini o'qidi, fransuz gumanistlarining dahosi Gilom Byude bilan yozishmaga kirishdi. Bu ishi uchun u frantsiskan cherkovidan haydaldi va Rim papasining ruxsati bilan Malezda joylashgan benediktantlar abbatligiga xizmatga o'tdi. Bu yerda uning bilim olishiga xech kim xalal bermasdi. U nafaqat til va adabiyot bilan mashg'ul bo'ldi, balki ko'proq tabiiy fanlar, jumladan tibbiyotni o'rganishga kirishdi. Rable 1528 yil abbatlik rahbariyatining ruxsati bilan Parijga yo'l oldi. O'sha paytlarda xatto Yevropada ham inson tanasining ichki organlari, ularning tuzilishi haqida yaxshi bilishmasdi. Shuni o'rganishga ahd qilgan Rable va uning do'stlari

kechasilar qabristonlarga kelib yangi dafn qilingan mayitlarni o'g'irlashar va do'stlari bilan ularni o'rganishardi. Shu tariqa Rablening inson ichki a'zolari haqidagi bilimlari tobora chuqurlashib bordi. Rable Parijdan keyin o'z bilimlarini chuqurlashtirish uchun boshqa-boshqa shaharlarga safar qildi.

Dastlab u Monpelega keldi (1530) va Gippokrat qasamlariga rioya qilgan holda tibbiyot bo'yicha ma'ruzalar o'qidi. Rable 1532 yil Lionga keldi va shu shahardagi eng katta kasalxonaga ishga joylashdi. Rablening dastlabki badiiy asari ham shu yerda chop etildi. 1533 yil Alcofribas Nasier (Fransua Rable ismi-sharifining anagrammasi) taxallusi ostida "Pantagryul"ning birinchi qismi - «Les horribles et épouvantables faits et prouesses de très renommé Pantagruel, roi des Dipsodes, fils du Géant Gargantua» - "Buyuk Pahlavon Gargantyuaning o'g'li, nomi olamga mashhur dipsodlar qiroli Pantagryuel boshidan kechirgan qo'rqinchli va dahshatli voqealar hamda uning jasoratlari".

Mutaxassislarning fikricha, Rablening bu kitobi paydo bo'lishiga undan bir muncha oldin «Grandes et inestimables chroniques du grand et énorme Géant Gargantua» - "Ulkan va buyuk Pahlavon Gargantyua haqidagi bebaho va nodir solnomalar" nomida nashr etilgan xalq kitobi asos bo'lgan. Rablening o'zi xabar berishicha, kitob "ikki oy ichida shunchalar ko'p sotilganki, Injilni to'qqiz oy ichida ham shu qadar xarid qilmaganlar". Odamlarni bu kitobni sotib olishga undagan asosiy sabab bir tomondan uning asosida keng xalq folklori yotgan bo'lsa, ikkinchi tomondan eski ritsarlik romanlaridagi fantastika va oqibatini hisobga olmay boshlangan oxiri voy qahramonliklarga qarshi satira edi.

Rable shu yili Pantagryuel haqidagi yana bir kitobini bosmadan chiqardi. «Pantagrueline pronostication» - "Pantagryuelning bashoratlari" deb nomlangan bu asar osongina boylik to'plash ilinjida ishbilarmonlar tomonidan har yili nashr etib turiladigan oddiy meteorologik va astrologik "bashoratlar"ga zaharli parodiya edi.

Rable Italiyaga ilk bora 1534 yil safar qildi. U Italiyaga o'sha davrdagi Frantsiya qiroli Frantsisk tomonidan elchi etib tayinlangan yepiskop va adib Jan Dyu Bellega vrach sifatida hamrohlik qildi. Rablening bu safari uzoq davom etmadi: Liondan 1534 yil yanvar oyida yo'lga chiqqan Rable Rimda shu yilning 1 apreligacha turdi va Florentsiyada bir necha kun turib, Lionga 18 mayda qaytib keldi. Italiyaga safar behuda o'tmadi, zero bu paytda italyanlarning madaniyati va siyosiy

bilimlari fransuzlarnikidan chandon yuqori edi. Vataniga qaytgan Rable o'zining Pantagryul haqidagi yana bir kitobini nashr etdi. Kitob «La vie inestimable du grand Gargantua, père de Pantagruel» - "Pantagryulning otasi buyuk Gargantyuaning bebaho hayoti" deb nomlangan edi. Shunday qilib, o'z nomidan ko'rinib turganidek, bu kitob Pantagryul haqidagi asarning birinchi jildiga aylandi.

"Gargantyua"ga yozilgan so'zboshida Rable kitobxonga asarni diqqat bilan o'qib va chuqur aql ishlatib, hikoyasining "suyagini maydalab, uning iligini totib" ko'rishni, "pifagorona timsollar"ni tushunib yetishni, ya'ni uning "din, siyosiy holat va iqtisodiy hayot" haqidagi yashirin fikrlarini anglashni maslahat beradi.

Rable shu yili, ya'ni 1534 yili Jan Dyū Belle bilan yana Italiyaga ketdi. Bu paytga kelib Jan Dyū Belle kardinal etib tayinlangan edi. Rable Italiyada uzoq qolib ketdi (1534 avgust-1536 aprel). Pantagryuel haqidagi "Uchinchi kitob" – «Tiers Livre» esa 1546 yili dunyo yuzini ko'rdi. Kitob Frantsiya cherkovlari va Sorbonna universiteti ahli tomonidan qattiq tanqid qilindi. Shundan so'ng adib "To'rtinchi kitob" – «Quart Livre» ustida ishlashni bir muncha muddat yoddan chiqardi. Bu orada u meditsina doktori unvoniga (1537) ega bo'ldi, 1540-1542 yillar u Pemont gertsogi, kardinal Jan Dyū Bellening ukasi Lanj huzurida xizmatda bo'ldi.

Rablening Italiyaga bo'lgan muhabbati aslo so'nmedi. U Frantsiyaning yuqori mansabli amaldorlari bilan bu o'lkaga tez-tez safar qilib turdi (1546, 1547, 1549). Natijada Rable qirol saroyiga yaqinlashib qoldi. Kardinal Jan Dyū Belledan tashqari unga kardinal Shatilon va Lotaringiya kardinali rahnamonlik qiladigan bo'lishdi. Rablening Frantsiyaga ko'rsatgan xizmatlari munosib taqdirlandi. U 1551 yil Parij yaqinidagi Medon qishlog'i cherkovining kyuresi etib tayinlandi, cherkov va Sorbonna bilan muholifatga ham chek qo'yildi. Endi Rable Pantagryuel haqidagi "To'rtinchi kitob"ini bimalol yozib tugatsa bo'lardi, zero uning lavozimida ishlash ramziy hisoblanardi. "To'rtinchi kitob" 1552 yili nashrdan chiqdi.

Fransua Rable 1553 yil Parijda olamdan o'tdi. Uning Pantagryuel haqidagi so'nggi "Beshinchi kitob"i– «Cinquième» esa Rablening o'limidan ancha keyin – 1564 yil nashr etildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Jean-Joseph Julaud. La littérature française pour les nuls. Paris - 2005
2. Baxtin M.M. Tvorchestvo Rable i narodnaya kul'tura Renessansa. - M., 1965
3. Brandes G. Literaturnye xarakteristiki. - M., 1908.

“ALPOMISH” DOSTONI NEMISCHA TARJIMASIDA XOS SO‘ZLARNING BERILISHI

Z.Matxoliqova, K.Abdullaeva

Muayyan bir asarning milliy o‘ziga xosligini, undagi narsalarni tushunish tarzini, milliy ruhiyatini chuqur anglamasdan turib, uni to‘g‘ri tarjima qilish mushkul masaladir. Ushbu soxada deyarli barcha tarjimashunos olimlar u yoki, bu darajada fikr yuritishgan. Aytish joizki, tarjima jarayonida asarning o‘ziga xos xususiyatlarini boshqa tilda aks ettirish bilan bog‘liq bo‘lgan bir qator qiyinchiliklar mavjud. Chunki muayyan milliy adabiyotning namunasi sifatida har qanday asar, avvalambor, keng va teran ko‘lamdagi milliylikka ega bo‘ladi. Mazkur xususiyatning teranligi tarjimada saqlab qolinishi va ikkinchi til kitobxoniga yetkazilishi zarur. Bunga erishish uchun, avvalambor, mazkur matinni tashkil qiluvchi milliy so‘z-realiyalarni to‘g‘ri ifodalash zarurdir. Bu masalani hal qilish esa ularni asliyat tilida ko‘rib chiqishni taqazo qiladi.

“Alpomish” dostonida o‘zbek xalqining tarixiy davrlariga oid hayoti, urf-odati, an‘ana va marosimlarining badiiy tasvirida qo‘llanilgan milliy so‘zlar-realiyalar xar qanday kitobxonni o‘ziga jalb qiladi. Asarni o‘qib chiqib, uni chuqur tahlil qila olgan nemis mutarjimi Karl Rayxl sharqona tarixiy hayot tarzini, koloritini o‘z xalqiga tarjima orqali ko‘rsata oldi.

“Alpomish” dostonidagi realiyalar-milliy so‘zlarni tarjima qilishda olmon tarjimoni quyidagi usullardan foydalangan.

1. Translitteratsiya, izohlash.

Karnay–Blasinstrument; lange gerade Trompete aus Kupfer–puflab chalinadigan asbob, misdan yasalgan uzun, to‘g‘ri turuba, shakmon–eine Art Kaftan, Überwurf–chakmonning bir turi, yelkaga

tashlab yuriladigan yengsiz kiyim (400gr) , to'shak-Stepdecke (zum Sitzen, Liegen und Schlafen-qavilgan ko'rpa (yotish, o'tirish uchun), to'y-Fest (Hochzeisfest, Geburtsfest usw.)-bayram(to'y bayrami, tug'ulish bayrami), to'yxona-Festsaal-to'y zali, uloq -Reiters'iel, bei dem es darauf ankommt, einen toten Ziegenbock oder ein totes Zickelein dem Kontrahenten zu entreissen (usb .auch „ko'pkari”) ot o'yini, bunda o'ldirilgan yechki yoki serkani o'rta tashlab o'rtadan olib chiqiladi (o'zb. “ko'pkari” xam deyiladi).

2. Olmon tilidagi muqobil variantlarni tanlash.

To'ra –der Herr. “To'ra” so'zining “O'zbek tilining izoxli lug'ati”da to'rtta mahnosi keltirilgan bo'lib, shundan uchasi “Nemis tilining izoxli lug'ati”dagi “der Herr” so'zining uchta ma'nosiga izchilligi jixatidan xam to'la muvofiq keladi. Masalan: To'ra 1) yuqori tabaqaga mansub kishi, zodagon, oqsuyak, aristokrat,2) tar. Xonlar davrida va chor Turkistonda katta amaldor, xokim, 3) xurmat yuzasidan e'ki ulug'lab kishilarning nomiga, unvoniga, mansabiga ko'shib ishlatiladigan so'z, 4) ko'chma. Rasmiyatparast, rasmiyatchi, byurokrat, Nemischada ”Der Herr “- 1) Standestift für Adlige nach Fürsten und Grafen. (Graf va knyazlardan keyin turadigan oqsuyaklar uchun tabaqaviy unvon), 2) (allg) Besitzer, Gebieter, Herrscher (xo'jayin, xukumdor, xoqon), 3) Vorsetzter (respektvolle Anrede für Männer) boshliq, janob (erkaklarga xurmat yuzasidan murojaat)

3. So'zma so'z tarjima qilish.

Nayza–der S'eer, sari yoy-der Bogen, Qilich–das Schwert, isfixon–der Isfachanerklinge (isfixon qilichi) deb o'girilgan. Tarjimon isfaxon so'zinig mahnosini to'g'ri anglab, uni Isfahanerklinge deb to'g'ri so'z tanlagan.

Karl Rayxl doston tarjimasida xos so'zlarni. asosan, tranliteratsiya usulidan foydalangan xolda tarjima qilib, katta yutuqqa erishgan. Lekin ba'zan so'zlarga berilgan izohlarni kitobning orka tomonida emas, balki, shu so'zning yonida qavs ichida berilsa o'quvchiga ham biroz qulay bo'lgan bo'lar edi. Zero, realiyalarni transkripsiya va transliteratsiya bilan berish uslubi, ko'pincha, matnga ortiqcha yuk bo'lishi mumkin. O'quvchi, to'xtab, izoxga murojaat qilishiga to'g'ri keladi. Natijada badiiy matnning estetik ta'sir darajasi pasayadi.

Dostonda keltirilgan realiyalar tarjimalarida ma'lum bir kamchiliklarga yo'l quyilgan. Masalan:

a) To`la izoxlanmagan realiyalar. Nimcha- Gewicht (sa 400g)-og`irligi (400gr)

b) Tarjimasiz qoldirilgan xos- so`zlar. To`y–Fest (Hochzeitsfest, Geburtsfest usw.); To`yxona–Festsaal; Araq–Brantwein, Schnaps; opa–älteste Schwester; ehrenvolle Anrede an einer Frau; Gulchin Opa–Name einer Verwandten Bodom–Guli; siehe Opa .

Shu o`rinda savol tug`iladi. Izoxlangan barcha so`zlar realiyalarmi?

Hammasini ham realiya-xos so`zlar deyish mumkinmi?

Masalan; To`y, opa, gulchi opa kabi so`zlarni qanday tarjima qilish kerak? Mutarjim doston tarjimasida bu so`zlarni tarjimasiz qoldirgan Vaholanki, xar bir millatda to`y marosimi bo`lib, bu so`zni muqobil varianti bor M. Rus tilida svadba-to`y, nemis tilida-Hochzeit (Eheschliessung) nikox to`yi deb ataladi. Agar o`zbek tilidagi to`y so`zini tarjimasiz qoldirish mumkin bo`lsa, barcha tillardagi to`y so`zini tarjimasiz qoldirish kerak emasmi, lekin xali asarlar tarjimasida bunday xolat kuzatilmagan. Shu bilan bir qatorda bizning fikrimizcha opa so`zi xam realiya qatoriga kirmaydi. Chunki nemislarda xam shunga o`xshash murojaat bor. Masalan: Tante Emilie-Emilia xola.

Hulosa qilib aytadigan bo`lsak, “Alpomish” dostoni nemis tiliga tarjimon K.Rayhl tomonida maxorat bilan o`girilgan bo`lsada, ayrim kamchiliklardan holi emas. Biz yuqorida tarjimadagi ba`zi nuqsonlarni yoritishga harakat qildik.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Reichl K. Alpomisch. Das usbekische Heldenepos. – Wiesbaden. Verlag Otto Harrassovitz. 2001.
2. Турсунов А. Реалиялар таржимаси хусусида. Мақола. Тил ва таржима муаммолари. -№2. – Наманган 2009.

GOTXOLD EFRAIM LESSING DRAMALARI TILI XUSUSIDA

H.Aralov, J.Murodullayeva. NamDU

G`arbiy Yevropada “xalqchil tregediyasi” janri XVIII asrda vujudga keldi. Bunga qadar badiiy adabiyotda, xususan dramaturgiyada klassitsizm yetakchi uslub edi. Feodal jaimiyatda kishilarning tabaqalarga bo`linishi oqibatida sang`atda ham “yuqori” va “quyi”

janrlar vujudga keldi. Agar “oliy san’at” - tragediya va epopeyalarda mashxur shaxslar-qirollar, sarkardalar, afsonaviy qaxramonlar hayoti tasvirlangan bo’lsa, oddiy mexnatkashlar - xunarmandlar, xizmatkorlar, umuman, nomsiz-unvonsiz, kambag’al fuqoro vakillari “quyi janr” – komediya va epigramalarning personajlari bo’ldilar.

XVII-XVIII asrda vujudga kelgan ma’rifatchilik harakati badiiy ijodda qatg’iy normaga solingan klassik shakllarni o’zgartirish, sang’at va adabiyotni demokratizatsiyalash, uni keng halq ommasiga yaqinlashtirish, mehnatkash xalq hayotini, uning dolzarb masalalarini tasvirlash an’anasini boshlab berdi. Daniel Defo, Richardson, Felding kabi ingliz adiblari o’z asarlarida xalqning kundalik hayot tarzi, shodligu tashvishlarini badiiy obrazlarda tasvirladilar.

Kornel, Rasin, Moler kabi buyuk dramaturglarning klassitsizm metodida yozilgan asarlaridan keyin dramaturgiyada yangicha uslubda, mexnatkash xalq hayoti mavzusida asarlar yaratish va manzur qilish oson emasdi. Endi dramalarda qadimgi Rim, Gretsiyaning buyuk tarixiy shaxslari, afsonaviy qaxramonlar emas oddiy kishilar bosh qaxramon bo’la boshladilar. “Agar siz xaqiqatni bilmoqchi bo’lsangiz, – deb yozgan edi D.Didro, Hayotning ichiga kiring”... jamiyatdagi real ijtimoiy shart-sharoit bilan tanishish, qishloqlarga boring, kulbalarga kiring u yerda yashayotganlar bilan gaplashing, yaxshisi, ularning uy-joyi, kiyim-kechagi, ko’rpa-to’shagiga razm soling”.

G.E.Lessing “Xamburg dramaturgiyasi” asarida: “Faqat o’zimizga o’xshagan oddiy kishilarning turmushi, iztirobu g’am tashvishlari qalbimizni kuchli junbushga keltiradi” - deb tag’kidlaydi.

Shu tariqa afkor ommaning hayoti, shodlik va iztiroblari, orzu va umidlarini tasvirlovchi, D.Didro ta’biri bilan aytganda, “o’rtacha”, “jiddiy” fojiiyaviy janr vujudga keldi. Keyinchalik u “xalqchil tragediya” nomini oldi¹.

Bu janrda bitilgan asarlar juda tez tarqaldi va halq orasida shuxrat qozondi. Biroq ko’p o’tmay bunday asarlarda tasvirlangan voqealarning hayoliligi, g’oyaning torligi va real hayotdan uzoqligi ko’zga tashlanib qoldi. Ularda tipik, umumlashma obrazlar yo’q edi, isyonkor rux, fuqorolik faolligi, ijtimoiy-siyosiy mazmun yetishmasdi. “xalqchil tragediya” lar vag’zxonlik nasixatgo’ylik asosida ahloqiy tarbiyani targ’ib qilar edi. Garchi xalqchil tragediyalarda burjua

---

¹ Maxmudov A.G. E.Lessing ijodida SHarq va G’arb voqeligining tavsifi (qiyos va tarjima) Filol.fanl.bo’yicha fals. doktori (PhD) dissertatsiyasi. – Buxoro, 2020.

jamiyatidagi dolzarb ijtimoiy mavzular ko'tarilsada, biroq ularni yechish yo'llari noto'g'ri ko'rsatilar axloqiy nasixatgo'ylik, yaxshilikka da'vat xukmron edi. Bu janrda bitilgan eng mashxur asarlar – Lentsning “Guverner”, Vagnerning “Farzandkush” tragediyalarida aslzodalar jamiyatining fuqoro oilalariga baxtsizlik keltirishi moxirona fosh etilsa xam, ammo ularda ham xujumkorona ruh aniq maqsad, ongli xarakat yo'q edi. Bunday xulosalar Lessingni mutloqo qanoatlantirmasdi.

Lessing dramalari bunday xolatlardan chetlashdi. Uning dramalarini o'ta hayotiyligi, yechimning keskinligi hamda o'zining badiiy quvvati va obrazlar xarakterining 'uxta ishlatilganligi bilan jiddiy farq qiladi.

Xalqchillik sang'ati va adabiyotining badiiyligini belgilovchi muhim fazilatlardan biri. Adabiyotning xalqchillik xakteri mexnatkash xalq ommasining orzu-umidlarini xayoti va kurashini, yuksak ideallarini badiiy obrazlar orqali aks ettirishni taqozo qiladi¹.

Lessing nemis adabiyotidagi xalqchillikka katta xissa qo'shdi va asos yaratib berdi. Uning barcha asarlarini xalqchil deyish mumkin. Lessing dramalarining halqchilligi, birinchidan, xalq uchun ahamyatli bo'lgan hayotiy masalalarni o'rta qo'ydi, nemis xalqi hayotining eng muhim tomonlarini aks ettirdi, mexnatkashlarning porloq orzu-umidlarini va ideallarini ifodalab berdi; ikkinchidan, tasvir ob'ektiga xalq manfaatlari, orzu-umidlari va ideallari nuqtai nazaridan yondashib, ilg'or dunyoqarash va yuksak g'oyaviylik asosida aks ettirdi, til va uslubdan, rang-barang shakl va janrlardan foydalandi.

Lessing estetetikasida xalqchillik masalasi salmoqli o'rin tutadi. Uning asarlarida “nemis ruhi” u furib turadi. Lessingning “Laokon” risolasi xalqchillik haqidagi uning yuksak talablari natijasidir.

Lessing asarlarini halqli ravishda xalqchil deyish mumkin. Misol uchun “Doshinmand Natan”² asarini olaylik. Bu asardagi Natan obraziga nazar tashlasak: Natan – boy savdogar odam. U xar qancha taltayib yursa qurbi yetadi. Ammo u shu zamondagi boylardek ayshishrat qilib yurmaydi. Unda barcha insoniy fazilatlar mavjud. U garchi yahudiy bo'lsa xam bir yetim nasroniy qizni asrab oladi, o'stiradi, tarbiyalaydi, Xatto dindorlarning unga qilgan zug'umlari ham uni

¹ Azizov K., Qayumov O. Chet el adabiyoti tarixi (XVIII–XX asrlar). Darslik. – T.: O'qituvchi, 1987. – b 182.

² Lessing G.E. Donishmand Natan. Dramatik poema. – T.: 2005. – 288 b.

bunday xayrli ishdan qaytara olmaydi. Mana buni xalq istagi desa bo'ladi, bunday fazilatlar xalqqa manzur.

Ilmda tahkidlanishicha, xalqchillik-adabiyotning doimiy yo'ldoshi, bosh fazilati! Adabiyotning xalqchilligi uning insonshunoslik xislatidan kelib chiqadi. Adabiyot xalq ruxiyatidan o'sib chiqadi va uning o'zini tarbiyalash bilan shug'ullanadi. Xalqning orzu-umidlarini, dard-xasratini, o'y-fikrlarini, tashvishi-yu quvonchlarini ifodalamaydigan adabiy asarni tasavvur qilib bo'lmaydi. Adabiyot–xalq tarixining badiiy ifodasi! Zero, dunyoni tebratadigan eng qudratli kuch-xalq, dunyodagi eng birinchi faylasuf ham, eng birinchi shoir ham- xalq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Adabiyotshunoslik terminlarining ruscha-o'zbekcha izohli lug'ati.
N.Hotamov, B.Sarimsoqov. – T.: O'qituvchi, 1979. –230 b.
2. Azizov K., Qayumov O. Chet el adabiyoti tarixi (XVIII–XX asrlar).
Darslik. – T.: O'qituvchi, 1987. –336 b.
3. Lessing G.E. Donishmand Natan. Dramatik poema. – T.: 2005. – 288 b.
4. Maxmudov A. G.E.Lessing ijodida Sharq va G'arb voqeligining tavsifi (qiyos va tarjima) Filol.fanl.bo'yicha fals. doktori (PhD) dissertatsiyasi. – Buxoro, 2020.

GOTXOLD EFRAIM LESSINGNING “DONISHMAND NATAN” ASARIDA POETIK SINTAKSIS

*Husanboy Madolimov, Nemis va fransuz tillari kafedrası o'qituvchisi,
Shohista Norbo'tayeva, Filologiya va tillarni o'qitish yo'nalishi 3-bosqich talabasi. NamDU*

Mag'lumki tilshunoslikda sintaksis gap qurilishi, gapda so'zlarning tartibi haqida tadqiqot olib boradi, poetikada (she'riy nutqda) she'r misralari, baytlari va bandlaridagi jumla qurilishi va

ular da gap bo' laklarining tartibi bilan shug'ullanadi. She'riy nutqda. xususan, she'riy jumla kurish, so'z tanlash va ularni qurilishida mohirona ishlatish masalasi muhim axamyat kasb etadi. Poeziyada jumla kurilishi, eng avvalo, g'oyatda ixcham va siqiq ligi, serma'noligi bilan tavsiflanadi. Bu esa she'rda so'zlarning grammatik jixatdan bog'lanishi tilning sintaktik normalari kabi qator masalalar bilan aloqadordir¹.

She'riy nutq sintaksisi asar tiliga obrazlilik, ta'sirchanlik, jozibadorlik baxsh etadi. L.I.Timofeev aytganidek, sintaksis. xuddi leksika singari, shoir tomonidan nutqni individuallashtirish va tipiklashtirish uchun foydalaniladi. Ta'kidlash kerakki, har bir san'atkor asarlarida poetik sintaksisining o'ziga xos hususiyatlari bo'ladi. Chunki, shoirning ijodiy individualligi uning asarlari poetikasida chuqur iz qoldiradi.

Gotxold Efraim Lessing o'zining "Donishmand Natan" asarida poetik sintaksisdan mohirona foydalangan. Misol uchun asarning yettinchi qismini olaylik:

Sulton Salohiddinning singlisi Zita Natanning asrab olgan qizi Rexani ko'rish uchun huzuriga chaqirtiradi. Xech narsadan xabari yuk Rexa xizmatkor ayol Danya bilan yo'lga chiqadi. Ular yo'lda borishayotganda, yaqin yo'l deb Danya eski cherkov tomonga boshlaydi va usha yerda bir oz to'xtab Rexaga uning xristian ekanligini va shu yerda cho'qintirishganini aytadi. Ular saroyga yetib kelishganda, xaramida Rexani Zita kutib oladi. U yerda Rexa Zitaning oldida tiz cho'kib yig'laydi va bor gapni unga aytib beradi. Bu orada Sulton Salohiddin xonaga kirib keladi.

Saladin. Was gibt's hier, Sittah?

Sittah. Sie ist von sich! Gott!

Saladin. Wer ist's!

Sittah. Du weisst ja....

Saladin. Unsers Nathans Tochter?

Was fehlt ihr?

Sittah. Komm doch zu dir, Kind!-Der Sultan...

Recha (die sich auf den Kneen zu Saladins Fuessen schle't,den Ko'f zur Erde gesenkt).

Ich steh nicht auf! Nicht eher auf! –mag eher

---

¹ Komilov N. Tafakkur karvonlari. – T.: —Sharql nashriyot-matbaa aktsiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. 2011. – b 223.

Des Sultans Antlitz nicht erblicken! –eher
Den Abglanz ewiger Gerichtigkeit
Und Guete nicht in seinen Augen,nicht
Auf seiner Stirn bewundern...
Saladin. Steh...steh auf!
Recha. Eh er mir nicht verspricht...
Saladin. Komm! ich verspreche...
Sei was es will!
Recha. Nicht mehr, nicht weniger,
Als meinen Vater mir zu lassen; und
Mich ihm! - Noch weiss ich nicht, wer sonst mein Vater
Zu sein verlangt; - verlangen kann. Will's auch
Nicht wissen. Aber macht denn nur das Blut
Denn Vater? nur das Blut?¹

Bu o'rinda G.E.Lessing poetik-sintaksisining qati' usulidan foydalangan. Professor A. Fitrat tag'kidlaganidek, insonda shunday his-tuyg'ular, fikr- mulohazalar, bo'ladiki, ularni ifodalashda ortiqcha so'zlash "foydasiz bo'lganini sezgan shoir birdan so'zini kesadir, o'zining so'zlashdan ojiz qolg'anini anglatmoq yo'li bilan tuyg'ularining kuchini ko'rsatmoq istaydir. Bunga adabiyot tilida "kesish (qati')" deyiladi."

Zita ushbu holatda rosa xayajonlanadi, xayajon bois u gapini oxiriga yetkazmaydi. Bu holatlarni asarni o'qish davomida ko'plab uchratishimiz mumkin. Masalan:

Tempelherr: Wie das...Ah fast ich's. Nicht ? Ihr seid...

Sittah: Komm doch zu dir, Kind! - Der Sultan...

Poetik-sintaksisda ritorik so'roq, ritorik murojaat va ritonik xitob sintaktik konstruktsiyalari ham muhim o'rin tutadi. Bular xayratlanish, zavq-shavq, shubxa g'azab kabi xistuyg'ularni ifodalaydi. Bunday sintaktik konstruktsiyalar, odatda, badiiy nutqqa lirik bo'yoq beradi, Uning tag'sirchanligini oshiradi.

Lessing ushbu asarida tasvirlanayotgan u yoki bu muammoga, u yoki bu voqeaga o'quvchi diqqatini tortish maqsadida ritonik so'roqdan foydalangan. Masalan:

Saladdin. Unsere Nathans Tochter?

---

¹ Karl Lachmann (Hrsg.). Gotthold Ephraim Lessings s"amtliche Schriften. 3. Auflage, Bd. 3. G"oschen, Stuttgart 1887, S-109

Bu so'roq bilan hech qanday javob kutmaydi. Bu savol orqali biz sultonning Natan qiziga befarq emasligi va xayajonlanganini sezishimiz mumkin.

Recha. Nicht wissen. Aber macht denn nur das Blut
Den Vater? Nur das Blut?

Nathan: Ja, Daja; Gott sei Dank! Doch warum endlich?
Und wiederkommen koennen?

Rexaning nutqida ritorik xitob ajoyib tarzda o'rin olgan:

Recha: Ich steh nicht auf! Nicht eher
Des Sultans Antlitz nitch erblicken!

Asarning ommaviy, xalqchilligiga asosan anakoluf orqali erishish mumkin. Uning asarda o'rni katta va muhimdir. Anakoluf-badiiy nutqda gapdagi so'zlarning grammatik jihatdan noizchilligidir. Masalan:

Al-Hafi: Ha! ha! zu Euch wollt ich nun eben wieder,

Nathan: Ist's denn so eilig? Was verlangt er denn
Von mir?

Al-Hafi: Wer?

Nathan: Saladin, -Ich komm, ich komme.

Al-Hafi: Zu wem? Zum Saladin?

Nathan: Schickt Saladin?

Dich nicht?¹

Yuqoridagi misollardan ko'rinib turibdiki, Lessing "Donishmand Natan" dramasi poetik sintaksisining ko'plab usullaridan samarali foydalangan va bu usullar drama tilining bo'yoqdorligini oshirishga xizmat qilgan va drama personajlarining tiliga jonlilik va xayotiylik bag'ishlagan deyish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Adabiyotshunoslik terminlarining ruscha-o'zbekcha izohli lug'ati. N. Hotamov, B. Sarimsoqov. – T.: O'qituvchi, 1979. – 230 b.
2. Lessing G. E. Izbrannie proizvedeniya. – M.: Gosudarstvennoe izdatel'stvo xudojestvennoy literatury, 1953. – 640 s.

---

¹ Lessing G.E. Izbrannie proizvedeniya. – M.: Gosudarstvennoe izdatel'stvo xudojestvennoy literatury, 1953. – s 350.

3. Komilov N. Tafakkur karvonlari. – T.: - Sharq nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. 2011. – 319 b.
4. Karl Lachmann (Hrsg.). Gotthold Ephraim Lessingsaemtliche Schriften. 3. Auflage, Bd. 3. Göschen, Stuttgart 1887, S-109

СКАЗКА КАК ОТРАЖЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНО- КУЛЬТУРНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ ВОСПРИЯТИЯ ОКРУЖАЮЩЕГО МИРА

*Мансурова Каромат Хабибуллаевна
Нарзуллаев Дониёр Шухрат ўгли
Наманганский государственный университет*

В центре современных лингвистических исследований находится триада «язык-культура-человеческая личность». Языковеды пытаются объяснить, как языковые выражения, категории, единицы связаны с восприятием мира и как отражают его познание.

Сказка как жанр фольклорной литературы существует в любой стране и, как правило, имеет глубокие исторические корни и устоявшиеся традиции. Фольклорную сказку принято считать чем-то вроде продолжения античной мифологии. Очевидно, что сказочные сюжеты интернациональны, то есть это свидетельствует о том, что сказки всех народов восходят к одному источнику.

Кроме фольклорной, народной, сказки, которая изначально существовала только в устной форме, то есть рассказывалась сказителями и пелась баянами, существовала и существует сказка авторская. В отличие от народной сказки, эта сказка – письменный текст; у литературной сказки есть автор – конкретный писатель, а фольклорная сказка имеет как бы коллективного автора – народ.

В сказках мифологические элементы перемешаны с историческими преданиями о давно минувших событиях, действительность свободно переплетается с вымыслом. Они содержат богатый материал для изучения народной психологии и быта.

Якоб (04.01.1785-20.09.1863) и Вильгельм (24.02.1786-16.12.1859) Гримм – немецкие учёные, исследовавшие культуру и язык родного народа. Якоб и Вильгельм Гримм были крупнейшими знатоками немецкого фольклора. Они изучали грамматику германских языков, историю права, мифологию

Братья Гримм долгое время собирали фольклор, результатом чего появились «Немецкие пересказы», «Детские и семейные сказки», которые стали чрезвычайно популярными во всем мире. И сегодня сказки братьев Гримм читают на разных языках во всем мире. Благодаря переводам Хуррама Рахимова 90-е годы знаменитые сказки братьев Гримм известны и узбекскому читателю [2].

Вопрос о переводах сказок братьев Гримм на узбекский язык специально никем не исследован. В связи с этим мы поставили перед собой цель исследовать передачу национального колорита переводчика. Материалом исследования данной статьи является наиболее популярная сказка братьев Гримм «Weisse Schlange» и его перевод на узбекский язык.

Перевод Х.Рахимова являются прямыми: с немецкого на узбекский язык, а ранние переводчики воспользовались языком посредником – русским и переводили сказки братьев Гримм, опираясь на переводы Г. Петникова, П.Н.Полевого, В.А.Гатцука. Для выявления различных трансформаций в переводе, мы опирались на теорию В.Н. Комиссарова, который выделяет лексические, грамматические и комплексные трансформации. Лексические трансформации применяются при переводе в том случае, если в исходном тексте встречается нестандартная языковая единица на уровне слова, например, какое-либо имя собственное, реалия, присущие исходной языковой культуре и отсутствующие в переводящем языке. В.Н. Комиссаров лексические трансформации делит на конкретизацию, генерализацию и модуляцию.

Если обратим внимание на перевод Х.Рахимова, то тут очень много опущений и добавлений. Еще одной отличительной чертой переводов является выбор переводчика лексики, относящейся к разным стилям. Так, Х.Рахимов в своих переводах использует нейтральную а иногда выбирает лексику из разговорной речи: “... er schnitt ein Stückchen davon ab und steckte es in den Mund“, „ ...

он отрезал кусок и положил его в рот”, “ унинг нафси голиб келиб, илон гўштидан бир тўғрамини оғзига ташлабди” .

Названия сказок переведены одинаково, расхождение имеется лишь в переводе названия сказки *Die Bremer Stadtmusikanten*, которое в буквальном переводе звучит как «Бремен машшоқлари (Бременские музыканты)». В переводе Х.Рахимова опущен компонент *Stadt* (город), который в оригинале показывает принадлежность музыкантов к городу Бремен, в узбекском же языке эту функцию выполняет аффикс принадлежности 3-го лица, множественного числа – машшоқлари.

При переводе и названия сказки *Der Wolf und die sieben jungen Geislein* оба переводчика также использовали прием перевода опущение. Так, при переводе было опущено *jungen* (маленькие), т.к. слово *улоқча* в узбекском языке уже относится к молодому козленку и использование в переводе прилагательного *кичкина* (маленький) привело бы к избыточности информации и нарушению стилистических норм узбекского языка. Сказка *Der süße Brei* (букв. Сладкая каша) при переводе преобразовалась в *Бир қозон бўтқа*, хотя, на наш взгляд, вариант *Ширин бўтқа* (Вкусная каша) не является неудачным вариантом перевода.

Как известно, немецкие реалии *Gevatter* – крестный отец, *Taufe* – крещение не имеют аналогов в узбекской культуре, которая тесно связана с исламом. Именно поэтому они были заменены близкими для узбекского народа *исм қўйиш маросими* – обряд наречения имени, *ош* – застолье. Реалия *Kindbetterwein* (вино, которое пьют на крестинах) также в основном из-за культурнорелигиозных соображений была заменена словами *мазали овқат* (вкусная еда) и *ширин таомлар, ширинликлар* (вкусности). Мы согласны с переводчиками и считаем, что нет жесткой необходимости сохранять в переводе перечисленные нами реалии. Снятие национальной специфики тесно связано с целью перевода, и если ее сохранить, то в некоторых случаях для детей текст станет непонятным и чужим. Так, Х.Рахимов в своих переводах использует нейтральную и лексику из разговорной речи: *ея бошладилар* (начали есть), *шупура бошладилар* (начали уплетать); *юрт* (дом) и др. Одним из самых важных моментов при переводе является передача фразеологических единиц. При переводе фразеологизма необходимо передать его смысл и

отразить его образность, найдя аналогичное выражение в татарском языке. Рассмотрим некоторые фразеологические единицы, встретившиеся нам в сказках братьев Гримм.

Ещё одним примером возможности логозпистемы видоизменяться в пределах сохранения опознаваемости является выражение «Hannemann, Geh du voran»!, пришедшее из сказки «Семь швабов» «Die sieben Schwaben». Каждый из них, считая, что сражается с драконом, посылает вперёд другого из страха быть первым: «Gang, Veitli, gang, gang du voran, Ich will dahinte vor die stahn». Семеро швабов считаются олицетворением безграничной человеческой глупости. Это выражение более известно в виде «Hannemann! Geh du voran! Du hast die größten Stiefel an, daß dich das Tier nicht beißen kann» [3: 485]. Оно употребляется в современном языке, когда хотят уклониться от выполнения какого-либо неприятного поручения, посылая вместо себя другого.

“Hans im Glück” – “Ганс-счастливчик” – “Омадли Ханс”. Это выражение пришло из одно-имённой сказки. Перевод не раскрывает его истинного значения. Герой совершает в сказке поступки, которые ставят под сомнение его удачливость. Ганс вместо слитка золота в результате многократного обмена получает точильный камень, который роняет в колодец. Но это не мешает ему считать себя счастливым. Это выражение употребляется обычно иронично, когда видимое благополучие представляется сомнительным. Не случайно наряду с формой *Hans im Glück* можно встретить уточняющую *Hans im (Un) Glück*.

В переводах Х.Рахимова встречается добавлений и опущений. Например добавление: “... бир мехнатсевар, чаккон Ханс исмли беғубор йигит бўлган экан”.

Его работа ближе к вольному переводу, так как здесь переосмысливается концепция сказки и меняется целевая аудитория. Если сказка братьев Гримм ориентирована не только на детей, то перевод Х.Рахимова уже полностью направлена на детскую психологию. Переводы Х.Рахимова получились более нейтральными. Тем не менее, переводчик использует средства узбекского языка для лучшего восприятия текста. Мы думаем, перевод Х.Рахимова отражает всю гамму красок и богатство

узбекского языка, при этом не нарушая стиль, сюжет, композицию и хронотоп сказки братьев Гримм.

Анализ переводов доказал, что переводчик выбирает тот или иной прием, полагаясь на свой переводческий инстинкт, опираясь на полученные знания и накопленный в процессе работы опыт, поэтому окончательное слово, независимо от теоретических исследований в большинстве случаев остается за переводчиком-практиком.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ СПИСОК

1. **Петников Г. Н.** Сказки / Г. Н. Петников. – Минск : Гос. изд-во БССР, 1957. – 720 с.
2. **Рахимов Х., Салимова Ш.** Етти оққуш: Олмон халқ эртаклари. –Т.:Чўлпон, 1990.–304 б.
3. **Grimm J.** Kinder – und Hausmärchen. Erster band. Große Ausgabe / Jacob Grimm, Wilhelm Grimm . – Berlin, 1812. – Band 1. – 418 S.
4. **Grimm J.** Kinder – und Hausmärchen. Erster band. Große Ausgabe / Jacob Grimm, Wilhelm Grimm . – Berlin, 1815. – Band 2. – 418 S.

TARJIMA VA TARJIMASHUNOSLIK TARIXIGA NAZAR

J. Najmiddinov, M.Mamadjanova, NamDU

O'tmishdagi tarjimonlar va ularning tarjimalari tarixi xususida so'z yuritar ekanmiz bevosita o'ziga yarashgan madaniy boylik bo'lib qolgan badiy asrlarni tarjima qilinishini, hamda o'zbek rus madaniy aloqalri va tarjimalarini rivojlanishi dengizdan bir tomchi desak mubolag'a bo'lmas. Aynan shu asrda Navoiyning asarlari rus tarjimonlari tomonidan tarjima qilinishi bunga misol bo'la oladi. Masalan, "Saba'iy Sayyor" tarjimasi S.Lipkin qalamiga mansub. U 1948- yilda alohida kitob shakilda chop etilgan. S.Lipkin tomlikka kiritish oldidan qayta ishlab chiqqan, bir qancha boblarni yangidan tarjima qilgan. Oltinchi jildga yozgan professor M. Yusupov qayd etganidek , tarjimaning 1948- yiladagi variantida ask nusxa mazmunini hijjalab berishga intilish oqibatida ko'p so'zlilik yuz bergan

bo'lsa, keyinchalik nashrda tarjimon baytlarining jarangdorligiga ahamiyat bergan. XX- asrning birinchi yarmida fransuz adabiyotidan qilingan tarjimalar maydoniga chiqa boshladi. Masalan, V. Bagoning "Dengiz zahmatkashlari", Balzakning "Gorio ota", "Yevgeniya Grande", A.Dyumaning "Graf Monte Kristo" "Uch mushketyorlar", A. Stilning "Birinchi zarba" kabi tarjimalari vujudga keldi.

XX- asrdagi ingliz tarjimonligining namunalari deb quydagilarni hisoblash mumkin. Gabriyem Rosseti. Tomonidan ajratilgan Dante qalamiga mansub "Yangi hayot" asari tarjimasi Dante va italaan shoirlari asarlari, Vilyam Moris tomonidan bajarilgan islandiya sagalari Vergiliyning Eneyidalar va Sunberni tomonidan tarjima qilingan fransuz shoirlari Fransuo Viyon va Gote ishlari, Jeymis Tomson tomonidan bajarilgan Italian Djaloma Leoparti va nemis Genrix Geun shae'rlari o'z davrida Karl Marks bu shoirlar ijodiga yuqori baho bergan. 80-90- yillarda Zolya, Mopassan, Ibsen L. Tolstoy, Dostovski, Chexov va Gogol asarlari ham tarjima qilingan.

Nazariy ishlardan esa Metto Arnoldning "Ganer tarjimalri haqida" (1861) maqolasini ta'lidlab o'tish joiz. U davrda bu maqola ancha shov- shuvlarga sabab bo'lgan. Nemis yozuvchisi Alfred Kurella 12-13- otabr 1954- yilda bo'lib o'tgan Germaniya Demokratik Respublikasi yozuvchi – tarjimonlari konferensiyasida qilgan o'zining "Naziriy va amaliy tarjima" ma'ruzasida tajima jarayoniga qiyidagi ta'rif berdi. Ayni vaqtda analitik va sintaktik ilmiy va badiy. Uning fikricha, tarjima jarayonida turli fazalarda analitik ilmiy bilan sintetik esa badiy bilan bog'lanib ketadi.¹

Edmond Xari o'zining o'zining "Xozirgi zamon tarjimasi" nomli kitobida tarjimasining aniq prinsiplarini va ayni vaqtda to'liq badiiy tarjima nima ekanligini aniqlashtirishni o'z vazifasi deb biladi. Ingliz avtori Teodor Seyvari o'zining "Tarjima san'ati" nomli kitobida tarjima bu ijodiy aktdir degan prinsipni olg'a suradi.²

Eng so'ngi davr tarjima tarixi davrining muhim yutuqlaridan biri xalqaro tarjimalar federatsiyasi organi 1955 yil mart oyidan to xozirgacha chop etilayotgan "Bobil" (Babel) jurnalidir. Bu jurnal bir yilda to'rt marta chiqadi. Jurnal taxriri Parijda, bosmaxonasida esa Bolida joylashgan. Jurnalidagi maqolalar besh evropa tillarida chop etiladi (Fransuz, nemis, italyan va ispan). Makelalar tarjimaning

---

¹ A.Kurilla "Nazariy va amaliy tarjima" T. 1987y.

² T.Savory "The art of translation" dokladi.

nazariy amaliy va tashkiliy muammolarga tegishlidir. Ayrim avtorlar hissiy progressiv nuqtaiy nazarni olg'a suradilar, misol uchun E. Kari va boshqalar. Ayrim maqolalarda esa g'lati o'y – fikrlar beradi, masalan hozirgi zamon tarjimasida "injl" (diniy) ruhdagi tarjimalar, bularda aytilishicha qadimiy Bobil qismati takrorlanishi kutilmoqda.

So'ngi yillarda chop etilgan e'tiborga loyiq biri bu AQSHning Garvard Universiteti tomonidan chop etilgan "Tarjima haqida" nomli maqolalar to'plamidir. Bu to'plamni ikki asosiy bo'limlaridan biri amaliy tarjimaga va tarjimonlarning tarjima xaqidagi fikrlariga, ikkinchisi esa nazariy tarjimaga, shu jumladan tarjimaning lingvistik aspektlariga bag'ishlangan.

Bu to'plam tuzuvchilari tarjimaning umumiy ahvoli qiyosiy metod bo'yicha ish olib borayotgan adabiyotchilar uchun axamiyati xaqida xabar berish adabiy xodisalar va falsafiy mafkura shakllarini ochib berish uchun tuzilgan bo'lsada, bu to'plamda aytilishicha umumiy xaqoniy metodologiyadan mahrum izlanishlar empiric kuzatishlar chegarasidan ajralib chetga chiqa olmaydi.

Mirtemir ham 50-60- yillarda o'zbek tarjimonchiligiga ancha xissa qo'shdi. U 1953- yil Nekrasovning "Rusiyada kim yashaydi" poemasini, 1984- yil Pushkinnig "Ruslan va Lyudmila " poemasini va ko'plab she'rlari va ertaklarini , Shota Pustavelining "Yo'lbars terisini yopinga paxlavon" dostonini tarjima qildi. Ibrihim G'ofurov ham E. Heminguveyning "Chol va dengiz" povestini 1959- yilda chopetilgan ikki tomlik ruscha nashrdan tarjima qili, 1963- yilda chop ettirdi . U milliy koloritni saqlagan holda tarjima qilgan . Masalan :

"How would you like to see me bring one in that dressed out over a thousand pounds"

- "А ну как завтра поймаю рыбу в тысячу фунтов"

- "Qalay ertaga ming qadoqli baliq tutishga ko'zing yetadimi?"

Tarjimon bu misolida ingliz tilidan "Funt " so'ziga teng keladigan o'zbek tillidagi "qadoq " og'irlik o'lchovi birligini o'rnini ishlatgan.

O'zbek tarjima adabiyotini tadqiq etish, uni adabiyotimiz tarixi bilan bog'lanish va nashr etishga keyingi yillarda durust etibor berila boshlandi, tarjima tarixini maxsus o'rganishga bag'ishlangan adabiyotlar maydonga keldi. Tadqiqotchilar tarjima etilgan asarlar va tarjimonlar haqida ma'lumotlar berib, ularning tarixiy xizmatlarini qayd qilib o'tganlar. Biroq tarjima tarixidagi juda ko'p faktik

materiallar, uning bir talay nazariy masalalari hali atroflicha, keng miqyosida o'rganilgani yo'q.

Tarjimashunoslikning ana shunday eng muhim masalalaridan biri o'tmishdagi adabiyotshunoslar, tarjimonlar va olimlarimizning tarjima san'ati to'g'risidagi fikr – mulohazalari, nazariy qarashlarini jamlash va ularni chuqur taxlil etish xisoblanadi. Bu fikr – mulohazalarni ko'zdan kechirish orqali bu tarjima tarixidagi oqimlar, maktablar va yo'nalishlarning mohiyati, ular orasidagi munosabat, o'tmish tarjimonlarining qo'llagan prinsiplari, har bir davrning badiiy tarjima oldiga qo'ygan talabini aniqlab olishgamuyassar bo'lamiz. Ma'lumki, 1917 yilgacha yaratilgan adabiyotshunoslikka oid manbalarda tarjimonlar va tarjima asarlari haqida ma'lumotlar kam.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Musaev Q. Badiiy tarjima va nutq madaniyati. -Toshkent: O'qituvchi, 1976.
2. Salomov G', A'zamov S. Tarjima asoslari // o'quv qo'llanma - Toshkent: adabiyot va san'at nashriyoti, 1976.
3. Ashurov Sh. Ingliz va o'zbek tillarida kesim tipologiyasi. - Toshkent: 2007.
4. Salomov G'. Tarjima tashvishlari. -Toshkent: Adabiyot va san'at,1983.
5. Isomiddinov Z. N. Turkiy emas va tarjima masalalari. - Toshkent: Universitet, 1995.
6. A.Kurilla "Nazariy va amaliy tarjima" T. 1987y
7. T.Savory "The art of translation" dokladi

THE QUIET AMERICAN BY GRAHAM GREENE IS ONE OF THE MOST SIGNIFICANT WORKS OF ANTI-COLONIAL LITERATURE

*Namangan state university master's student
Khoshimova Maftuna*

The outstanding British writer Graham Greene came to great literature from journalism. Hence the bright, realistic approach to creativity, Green's prose is dynamic, action-packed, topical. In the

1950s, an obvious shift towards social problems is outlined in Green's work. The socio-political conflicts of the time began to determine the dramatic collisions and themes of his works. Green began to see the tragedy of personality in the light of political conflicts. Green becomes one of the prominent writers, the author of anti-colonial novels, in which he condemns aggressive wars, colonialism, the aggressive nature of imperialism, which he calls "the slow slide of the Western world towards barbarism." [1]

It is the anti-colonial novel that becomes one of the leading trends in the 50s. This was historically determined, since the era of anti-imperialist struggle begins in the 1950s - the time when the former colonies of the developed countries of Western Europe begin to fight for liberation from the oppression of their debtors.

Greene's novel *The Quiet American* is one of the most significant works of anti-colonial literature. The realism of *The Quiet American* is based on the artistic development of the most important socio-political processes of the time, the author's realistic position is in condemning the colonial wars, in denouncing the war. The novel is political in nature and touches on one of the most important problems of modern literature - the problem of choice. In late January 1951, Greene flew from Malaya to French Indochina in order to visit his longtime friend Trevor Wilson, who was then the British consul in Hanoi. Although he never anticipated that he would one day set a novel there, Greene fell in love with Vietnam. In Graham Greene's novel *The Quiet American*, Greene portrays American character and foreign policy in the 1950s. He does this by maintaining three important themes; lack of theoretical thinking, fear of innocence and difficulty in remaining neutral. Throughout the novel, Green emphasizes that "innocence and idealism can take as many lives as the opposite, terrible cynicism" [2]. In the lives of the three main characters, Thomas Fowler, Alden Pyle and Phuong, Green illustrates the struggles of those who survived foreign policy in the 1950s.

The Quiet American is a tale of three empires. There are the French, who are on their way out of Vietnam. There are the Americans, preparing to take over. And there are the British, who, as represented by the novel's journalist-narrator, act as if they're above it all – ruefully wise, with nothing at stake in this conflict, without any imperial ambitions left for themselves.

Thomas Fowler is a British journalist in his fifties who has been covering the French war in Vietnam for more than two years. He has become a very jaded and cynical man. He meets Alden Pyle and finds him naïve. Throughout the book Fowler is often caught in lies and sometimes there may be speculation that he is lying to himself. Fowler's relationship with Vietnamese woman **Phuong** often intensifies the conflict of the story, especially between Fowler and Pyle.

Alden Pyle is the "quiet American" of the title. A CIA agent working undercover, Pyle is thoughtful, soft-spoken, intellectual, serious, and idealistic. He comes from a privileged East Coast background. He has studied theories of government and society, and is particularly devoted to a scholar named **York Harding**. Harding's theory is that neither Communism nor colonialism is the answer in foreign lands like Vietnam, but rather a "Third Force", usually a combination of traditions, works best. Pyle has read Harding's numerous books many times and has adopted Harding's thinking as his own. Pyle also strives to be a member of this "Third Force". US military counter-insurgency expert Edward Lansdale, who was stationed in Vietnam 1953–1957, is sometimes cited as a model for Pyle's character. In fact Greene did not meet Lansdale until after completing much of the novel. According to Greene, the inspiration for the character of Pyle was **Leo Hochstetter**, an American serving as public affairs director for the Economic Aid Mission in Indochina who was assumed by the French to "belong to the CIA," and lectured him on the "long drive back to Saigon on the necessity of finding a 'third force in Vietnam'"[3]

Phuong, Fowler's lover at the beginning of the novel, is a beautiful young Vietnamese woman who stays with him for security and protection, and leaves him for the same reason. She is considered by Fowler as a lover to be taken for granted and by Pyle as someone to be protected. Pyle's desire for **Phuong** was largely interpreted by critics to parallel his desire for a non-Americanised South Vietnam. Her character is never fully developed or revealed. She is never able to show her emotions, as her older sister makes decisions for her.

He first says "I hate war" during an episode of a night skirmish on **Phat Diem**. Green gives a very realistic description of the picture Fowler saw after the fight: "The canal was full of corpses; he reminded me of a stew with too much meat in it. The corpses piled one on top of

the other; someone's head, gray, featureless, like a convict's, with a shaved skull, stuck out of the water, just like a buoy. There was no blood: it must have been washed away with water a long time ago.” Due to the specifics of his professional activity, Fowler becomes an eyewitness of the consequences that this war bears for civilians: their homes are destroyed, and they themselves are killed.[4]

In conclusion *The Quiet American* is Green's vivid protest against the colonial, aggressive war of Western civilization in Vietnam. In his novel, Green shows real pictures of the consequences that this war brings for its inhabitants, he tried to convey to everyone the crime committed against the freedom and happiness of an entire people. In Graham Greene's novel *The Quiet American*, Greene portrays American character and foreign policy in the 1950s. He does this by maintaining three important themes; lack of theoretical thinking, fear of innocence and difficulty in remaining neutral. Throughout the novel, Green emphasizes that "innocence and idealism can take as many lives as the opposite, terrible cynicism"

The main idea of his work is expressed in the words of the protagonist Fowler: “They want their fill of rice. They don't want to be shot at. They want life to flow smoothly. They want white people to leave.” Although Graham Greene changed his socio-political leanings several times during his life, he was always intolerant of any form of arbitrariness and violence, including colonialism, dictatorship, fascist regimes, racism, and religious intolerance. Critics have described him as a "pessimistic" writer, but I believe that there is no pessimism in the fact that he describes life as clearly as possible, tests the ability of his characters to remain true to their true human feelings in complex and trying situations, and conveys the result to the reader without any exaggeration. . On the contrary, I believe that it encourages us to think more deeply.

BIBLIOGRAPHY

1. Greene, Graham. *The Quiet American*. London: Penguin Books, 1962.
2. *Greenland: the World of Graham Greene*. Nov 2006
3. Mahmudova.S. *Jahon adabiyoti*.T 2018
4. Q.Azizov, O.Qaymuov “Chet el adabiyoti tarixi”T 1987
5. *Зарубежная литература 20в./ под ред. В.Н.Новикова* - М., 1999

MAQOLLAR TARJIMASIDA MILLIYLIKNI AKS ETTIRISH

N.Nurmatova, Sh.Abdubannaeva, NamDU.

Mahlumki, fikrni sodda, ravon va obrazli bayon qilish, asarning ifoda kuchini oshirish maqsadida, yozuvchilar o'z asarlarida xalq og'zaki ijodidan - maqol, matal, aforizmlar va idiomalardan foydalanadilar. Shu anhana baxshilar repertuaridagi dostonlarda ham keng ko'lamda uchraydi.

Maqol xalq og'zaki ijodining ixcham shaklga, ammo chuqur mazmunga ega bo'lgan janrlaridan bo'lib, u xalqning ko'p asrlik hayotiy kuzatishlari, ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy va madaniy tajribalari asosida vujudga kelgan. Ilmda tahkidlanishicha, "xalq tajribasida bo'lmagan narsa maqolda ham bo'lmaydi". Maqollar o'zlarining ijtimoiy-g'oyaviy funktsiyalariga ko'ra, asosan, keng xalq ommasining, ayrim hollarda esa ba'zi ijtimoiy tabaqa va guruhlarining dunyoqarashini ifodalaydi.

Maqollar tarjimasi tarjima nazariyasi va amaliyotining eng murakkab va munozarali masalalaridan biri bo'lib, ularni xorijiy tillarga o'girish tarjimondan ijodiy izlanish, sinchkovlik va qobiliyat talab etadi. Ya'ni bunda "... avalambor, asl nusxaning o'ziga xos koloritini saqlash zarur. Chunki maqollarning biz uchun muhimligi nafaqat begona yurt turmushining realiyalarini ifodalashi, balki ular bizga boshqa xalqning tafakkur metodlari, hajviyasi, nutqiy manerasini ochib beradi"¹. Shu ma'noda, maqollarni qayta yaratish masalasini o'rganish tarjimashunoslikda dolzarb hisoblanadi.

Taniqli tarjimashunos olim G'aybulla Salomovning fikricha, maqol va matallar, umuman, frazeologizmlar tarjimasida uch xil printsip hukm suradi: 1) asl nusxadagi frazeologizmga tarjima tilidan teng qiymatli ekvivalent qidirib topish; 2) asar o'girilayotgan tildan monand muqobil variant topib qo'yish; 3) frazeologizmni aynan so'zma-so'z tarjima qilish. Har uchala hol ham uchramagan taqdirda, tarjimon ularning umumiy mahnosini aks ettirish bilan kifoyalanishga majbur bo'ladi². Shu o'rinda biz o'zbek maqollarining nemischa tarjimalariga e'tibor qaratmoqchimiz.

¹ Умарходжаев М. Очерки по современной фразеологии. – Ташкент 1977. – с 56.

² Саломов Ф. Таржима назарияси асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1983. – б 76.

Nemis mutarjimi Karl Rayxl ham “Ravshan” dostonidagi ayrim maqollarning nemischa muqobil variantlari bo’lmaganligi sababli, ularni aynan so’zma-so’z o’girish tamoyiliga amal qilgan. Z.Jumaniyozovning ta’kidlashicha, chet tilidagi maqol va matalni hamma joyda ularning parallel analoglari bilan almashtirishga yo’l qo’yib bo’lmaydi va aksincha imkoniyat doirasida ularni so’zma-so’z o’girishga to’g’ri keladi. Tadqiqotchi “Ravshan” dostonidagi maqol va matallar tarjimasini to’g’ri va noto’g’ri tarjima qilingan maqollarga bo’lib o’rganish maqsadga muvofiqdir – deb ta’kidlaydi¹: Biz ham shu fikrga qo’shilgan holda “Ravshan” dostonining nemischa tarjimasidan ayrim misollarni keltirib o’tmoqchimiz

1) To’g’ri tarjima qilingan maqollar. Bular o’z navbatida ikki guruhga bo’linadi:

a) *so’zma-so’z mukammal tarjima qilingan maqollar.* Bu guruhga kiruvchi maqollar tarjimasi asliyatga ham shaklan, ham mazmunan o’xshaydi. Masalan: Zar qadrini zargar bilar - *Den Wert des Goldes kennt der Goldschmied* - zar qiymatini zargar bilar. Garchi tarjimon “zar qadrini” so’z birikmasi o’rnida “zar qiymatini”, yahni “den Wert des Goldes” shaklini keltirgan bo’lsa-da, u xatolikka yo’l qo’ymagan, chunki tarjima “zar qadri” mahnosini anglatadi;

b) *qisman to’g’ri hamda mantiqiy qusurlar bilan tarjima qilingan maqollar:* Masalan: Mutarjim ayrim hollarda maqolning maqollik xususiyatini tarjimada yo’qotib, nasihatga aylantirgan: M: *Qo’lni qo’l taniydi, shariat yo’lni taniydi* - *eine Hand kennt die andere, Šariat kennt den Weg* - bir qo’l boshqasini taniydi, shariat yo’lni taniydi. Ushbu maqolning “Qo’l qo’lni biladi, shariat yo’lni” shakli ham mavjud. Bu maqolning qismlarini aynan to’g’ri mahnoda olib qaraydigan bo’lsak, uning birinchi qismida butun narsani uning biror qismi bilan atagan holda sinekdoxa, ikkinchi qismida esa shariat so’ziga nisbatan jonlantirish ifodalangan. Shu nuqtai nazardan olganda, birinchi qism, odam odamni biladi, taniydi deganini bildiradi va uning “Odam odam bilan odam”, “Odam odamga kerak” “Odam odam bilan aziz” “Odam odam bilan tirik” kabi muqobil variantlari mavjud. *Shariat esa musulmonlarning Qurhon asosida ishlab chiqilgan, diniy, jinoiy va fuqarolik qonun-qoidalar majmui bo’lib, u odamlarni halollikka, poklikka, to’g’rilikka o’rgatadi. Shu asosda maqolning*

¹ Жуманиёзов З. “Равшан” достони немисча таржимасида миллийликни қайта яратиш” Филол. фанлари номз. ...дисс. автореф. – Тошкент.: ЎзРФА ТАИ, 2008. – б 17.

ikkinchi misrasi, shariat kishilarga to'g'ri yo'lni- jannat yo'lini belgilab beradi, degan ma'noni anglatadi.

Tarjimon "Qo'lni qo'l taniydi" qismidagi har ikkala qo'lning ham konkret ekanligiga ehtibor bermaydi, ularni bir oz mavhumlashtiradi. "Eine Hand kennt die andere." U qo'l so'zini aniq artikl bilan "die Hand" shaklida berish o'rniga, noaniq artikl bilan "eine Hand" shaklida bergan. Ikkinchi qo'l so'zi o'rnida esa "die andere" "boshqasi" so'zini ishlatganki, natijada tarjima orqali maqol mazmuniga qisman bo'lsa-da putur yetgan;

2) **Noto'g'ri tarjima qilingan maqollar.** Karl Rayxl bahzida maqollarning shaxsini doston shaxsi bilan almashtirib yuboradi. Natijada ular tarjimada, ko'pincha, nasriy va nazmiy matn bilan qo'shilib, uyg'unlashib oddiy bir fikrga aylangan.

"O'tar dunyo o'tarini o'yladi."- *"Er glaubt, dass die vergängliche Welt vergehen wird."* (U o'tar dunyo o'tishini o'yladi) Tarjimada gapning egasi u (Ravshan) bo'lib, asliyatga ziddir.

"Qizi borning nozi bor."- *"Wo ein Mädchen ist, ist Koketterie."* (Qiz bor joyda, noz ham bor) Tarjimon bu yerda gapning egasi faqat "noz" so'zi bo'lishiga qaramay, tarjimada "qiz" va "noz" so'zlarini ega qilib, o'rin ergash gap shaklida o'g'irgan. Holbuki, asl nusxada o'rinni bildiruvchi hech qanday vosita yo'q. Hamda u asl nusxadagi "qizi borning" aniqllovchisini qizning aynan o'zi deb bilgan va to'g'ridan-to'g'ri "qiz bor joyda, noz ham bor" shaklida o'g'irgan. Shubhasiz noz qiz bolaga xos xususiyat. Shu ma'noda, tarjimon varianti aksiomani eslatadi. Maqolning mazmuni: agar birovga ishing tushsa, u noz qiladi, yahni bir oz qiynaladi, o'zini kerak ekanligini yana bir marta isbotlashga urinadi. Demak, mutarjim maqolning ko'chma mahnoda ekanligini anglamagan. U asliyat mazmunini ifodalay olmagan bo'lsa-da, maqol xususiyatlarini saqlashga harakat qilgan.

Maqol va matallar tarjimasi tarjimashunoslik fanining murakkab masalalaridan ekanligi e'tiborga olib, shuni ta'kidlash kerakki, Karl Rayxl tarjimalari, ayrim xato va kamchiliklarni hisobga olmaganda, umuman olganda, to'g'ri bo'lib, ularda asliyat mazmun va mohiyati to'la aks etgan. U so'zma-so'z tarjima printsipiga amal qilganligi sababli, ularning o'ziga xos xususiyatlari, ulardagi vazn va qofiya hamohangligi yo'qolgan. Maqol va matallarning nazmda, she'riy misralar bilan uyg'unlashib, vazndosh va qofiyadosh bo'lganligi tarjimonni chalg'itgan bo'lishi extimoldan holi emas

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Jumaniyozov Z. “Ravshan” dostoni nemischa tarjimasida milliylikni qayta yaratish” Filol. fanlari nomz. ...diss. avtoref. – Toshkent: 2008.
2. Salomov G’. Tarjima nazariyasi asoslari. – Toshkent: O’qituvchi, 1983.
3. Umarxodjaev M. Ocherki po sovremennoy frazeografii. – Tashkent: 1977.

NEMIS VA O’ZBEK XALQ ERTAKLARI TADQIQOTLARI XUSUSIDA

*Ubaydullayev Shuxrat Narzullaevich, NamDPI p.f.n., dotsent
Mansurova Karomat Xabibullaevna, NamDU katta o’qituvchi*

Ma’lumki, inson bunyod bo’lgan zamonlardanoq, atrofini o’rab turgan olam, tabiatda ro’y berayotgan hodisalarga o’z munosabatini bildirgan. Bu munosabat avval turli taqlid va ovozlari, xatti-harakatlar orqali namoyon qilingan bo’lsa, vaqt o’tishi bilan ularning o’rnini so’zlar, qo’shiq va raqslar egalladi. Odamlar dunyoning paydo bo’lishi, tabiatning bo’ron-u toshqin ko’rinishidagi inijliklari, hayvon-u o’simliklar, tog’larning paydo bo’lishi haqida rivoyatlar, xalq orasidan chiqqan alp qahramonlarni alqab, afsonalar yaratdilar, yigit va qizlar o’z muhabbatlarini izhor etib qo’shiq aytdilar, oqil va mard shahzoda, go’zal va aqlli malika, odil podshoh orzusida ertaklar to’qidilar, boshdan o’tkazgan kechmishlari va hayotiy tajribalarini maqol va pand-nasihatlarda mujassam etdilar. Ushbu so’z birliklari yozuv paydo bo’lguniga qadar, xalq orasida og’zaki tarzda avloddan-avlodga yetkazilib, xalq og’zaki ijodi deb nom olgan va uning dunyoda jamiki xalqlarning adabiyotiga poydevor bo’lib xizmat qilgani shakshubhasizdir. Ushbu birliklarda har bir xalqning qarashlari, xulq-atvori va udumlari jam bo’lganligi bois, ularni milliy qadriyatlar deb ham atashadi. Ilmiy atamashunoslikda xalq og’zaki ijodi folklor deb ataladi va u birinchi marta 1846 yilda ingliz olimi Uilyam Toms tomonidan taklif qilingan bo’lib, u folk - xalq va lore – udumlar, ya’ni xalq bilimi, xalq donoligi degan ma’noni bildiradi. Ushbu atama keng

ma'noda xalq tomonidan yaratilgan barcha san'at namunalarini, masalan, me'morchilik, naqqoshlik, ganchkorlik, milliy asboblari [1]. Folklorning chuqur o'rganilgan janrlaridan biri ertak barcha xalqlarning og'zaki ijodida eng qadimiysi va keng tarqalgani hisoblanadi. Masalan, butun dunyo buvilari va ota-onalarining ertak - repertuaridagi ro'yxatining yuqorisidan joy olgan "Qizil qalpoqcha" ertagini yaratilish tarixiga bir nazar solamiz. Hammamizga tanish qizil qalpoqchali qizaloq haqidagi birinchi ertaklar XIV asrda frantsuz dehqonlari tomonidan hikoya qilingan. Ushbu davrdagi ertak syujeti biroz – qonli tusda bo'lib, unda buvini – paqqos tushirgan bo'ri kampirning eti va qonidan qoldirib nabirani – siylaydi. Mashhur ertakning qadimiyligini tasdiqlovchi yana bir faktlardan biri bu – Frantsiyaning Burj shahridagi XIV asrga mansub Jak Ker saroyi tashqi bezagida aks etgan savatcha ko'targan qalpoqchali qizcha tasviridir. Ushbu ertakning eng qadimgi yozma manbasi esa X asrda yashagan Liejlik diniy maktab o'qituvchisi Egbert de Liejning diniy va axloqiy she'rlar, maqol va masallarni jamlagan *Fecunda ratis* (to'la kema) asaridagi *De puella a lupellis*, ya'ni Bo'rilar tomonidan rahm qilingan qizaloq hikoyasi hisoblanadi. Asrlar davomida ushbu ertakning yuzdan ortiq variantlari yuzaga keldi va ulardan eng ahamiyatlilari Sharl Perro va aka-uka Grimmlarnikidir. Aynan aka-uka Grimmilar talqinida yovuz bo'rini o'ldirib, Qizil qalpoqcha va buvisini qutqarib olgan o'tinchilar personaji kiritildi.

Xalq ertaklariga bo'lgan qiziqish 1697 yil Sharl Perro o'zining "O'tmish zamon ertaklari", (*Contes du passé avec Moralités*) asarini chop ettirgandan so'ng, ayniqsa kuchaydi. Yozuvchi ushbu ertaklarni yaratishda manba sifatida milliy va xalqaro (xususan, ital'yanlarga mansub) doiradagi ritsarlik romanlari va og'zaki ijod namunalariga murojaat qildi. Keyinchalik, "Ona g'oz ertaklari" nomi ostida qayta-qayta nashr qilingan ushbu asarda kattalarga mo'ljallangan, yuqorida keltirganimiz "Pentameron" 1550-1553 yillarda ikki tomda chop etilgan, Uyg'onish davridagi ital'yan yozuvchisi, Yevropada sehrli ertaklar bobosi hisoblangan Jovanni Franchesko Straparole qalamiga mansub "Quvnoq kechalar" (*Les nuits facétieuses*) asarining hikoyalari o'sha davr zodagonlarining mezonlari asosida aynan bolalarga mo'ljallangan ijod namunalariga aylantirildi.

Aka-uka Grimmilar tomonidan 156 ta nemis xalq ertaklarini birinchi marta 1812 yilda asl shaklida, 1814 yilda esa bolalarga

mo'ljallangan qayta ishlangan shaklda "Bolalar va oilaviy ertaklar" (Kinder und Hausmärchen) nomi bilan nashr etilib, keyinchalik "Aka-uka Grimm ertaklari" nomi bilan mashhur bo'lgan asarning chop etilishi bilan ertaklarga bo'lgan ishtiyoq yanada mustahkamlandi, deyish mumkin. Haqiqatan ham, yuqoridagi zikr etilgan yozuvchi va adabiyotchilarning asarlaridan ilhomlangan butun dunyo yozuvchilari o'zlari tug'ilib o'sgan o'lkalarida yaratilgan ertaklarni to'plash va nashr qilishga kirishdilar. Ushbu yozuvchilar qatorida bu sohada ancha samarali tadqiqotlar olib borgan valualik Jerar de Nerval, shotlandiyalik Endryu Lang yoki daniyalik Gans Xristian Andersenlarning nomlarini keltirish mumkin. Aka-uka Grimmlar Yevropa xalqlari ertaklari syujetidagi aniq o'xshashliklarni allaqachon isbotlab bergan bo'lsalar-da, butun XIX asr davomida folklorchilar ertaklarning kelib chiqishi yuzasidan izlanishlarini turli xalqlar og'zaki ijodidagi umumiy jihatlarni yoritishga sarfladilar. Ushbu sohada ikki xil qarash yoqlovchilari o'rtasida bahs-munozara kuchaydi. Bular nemis filologi, Maks Myuller (1823- 1900) boshchiligidagi Qiyosiy mifologiya maktabi tarafdorlari bo'lsa, ikkinchisi ingliz etnologiyasi va madaniyatshunosi, etnologiya va antropologiya asoschilaridan biri, Edvard Byornett Taylor (1832-1917) yetakchiligidagi Antropologik maktab namoyandalari edi. Filologlar ertaklarning kelib chiqishini yozma manbalar orqali hind-evropa xalqlari madaniyati, xususan, sanskritda izlashga harakat qilgan bo'lsalar, antropologlar, aksincha, insoniy jamiyatlarning umumiy kelib chiqishini o'rganishni izlanishlarining dasturi qilib oldilar. Bir mavzu yuzasidan ikki xil qarash tomonlar o'rtasidagi kurashni avj oldirdi. Qiyosiy mifologiya maktabi namoyandalari ertaklarni miflardan kelib chiqqan deb ta'kidlashgan bir paytda, ikkinchi nazariya tarafdorlari ular miflardan-da oldinroq yaralgan bo'lib, ular – yovvoyi davlat ko'rinishidagi ibtidoiy tuzilmaning qoldiqlari degan fikrni olg'a surdilar.

XX asrning 20-yillarida ijod qilgan rus etnografi Vladimir Propp (1895-1970) o'zining "Sehrli ertakning tarixiy ildizlari" (Исторические корни волшебной сказки), "Ertak morfologiyasi" (Морфология сказки) nomli asarlarida bu ikki maktab namoyandalari va boshqa olimlarning qarashlarini tahlil va misollar asosida izohlab bergan. Xususan, ertakning morfologik asosida mif yotadi deb fikr bildirgan. Rus olimi 1928 yilda nashr ettirgan "Ertak morfologiyasi" asarida sehrli ertaklarning tuzilishiga oid tadqiqotlar olib bordi. Ushbu

izlanishlar jarayonida u yuzta rus xalq ertagi matni tarkibini tahlil qildi. Uning fikricha, rus ertaklarida 31 ta (mas: bosh qahramonga nimadir yetishmasligi, qahramonning yetishmayotgan narsasiga ega bo'lishi, unga nimadir qilishning ta'qiqlanishi, ta'qiqning buzilishi, kuchli raqibga duch kelishi, xavfli safarga chiqish, safar yakuni kabi) lavhalardan iborat bo'ladi va ushbu xatti-harakatlar asosan yettita harakatlanuvchi personaj tomonidan amalga oshiriladi: 1. Ziyon keltiruvchi (вредитель); 2. Sovg'a beruvchi (yoki ta'minlovchi) (даритель или снабдитель); 3. Yordamchi (помощник); 4. Qidirilayotgan personaj (shoh qizi yoki shoh) (искромый персонаж; саревна или его отец); 5. Jo'natuvchi (отправитель); 6. Qahramon (герой); 7. Soxta qahramon (ложный герой).

O'tgan asrda yashab ijod qilgan AQSh Kaliforniya universiteti professori, folklorist Alen Dyundes (1934-2005) V.Proppning 31 funktsiyasini umumlashtirib guruhlariga ajratishi orqali struktural tahlilni barcha ertaklar uchun qo'llash imkonini berdi. Ertaklarning tadqiq qilish barobarida ularni klassifikatsiya qilish uchun o'sha davr olimlari tomonidan o'nlab namunalar taklif etildi va ularda ertaklar, asosan syujeti bo'yicha tasniflangan edi. Ulardan salmoqlisi sifatida nemis olimlari Yoxannes Bolte va Georg Polivkalarining 1913, 1915 va 1918 yillarda chop etilgan uch tomlik "Aka-uka Grimm ertaklariga izohlar" (Anmerkungen zu den Kinder – und Hausmaerchen der Brüder Grimm) asari tilga olinadi. Ushbu kitobda Grimmlar to'plamiga kiritilgan har bir ertak ostida uning butun dunyoda mavjud variantlari keltirilgan edi. Oxirgi tomning so'ngida 1200 dan ortiq adabiyotlar ro'yxati berilgan bo'lib, ular orasida kichik ertaklar bilan birga 1001 kecha va rus olimi Afanas'evning 400 ta ertak matnini o'z ichiga olgan yirik to'plamlar ham mavjud edi.

Hozirgi kunda ham xalqaro miqyosda ahamiyatini yo'qotmagan va ko'pgina xalq ertaklarining tasnifi uchun mezon bo'lib xizmat qilgan, bu – Aarne –Tompson klassifikatoridir. Finlyandiyalik folklorshunos olim Antti Aarne (1867- 1925) 1893-1898 yillarda SanktPeterburgda o'qidi. 1908 yilda ertaklarni qiyosiy o'rganish bo'yicha doktorlik dissertatsiyasini yoqladi. 1910 yilda u yuqorida aytib o'tganimiz ertaklarning klassifikatorini ishlab chiqdi. Ushbu klassifikator 1965 yilda amerikalik tadqiqotchi Stit Tompson (1885-1976) va 2004 yilda nemis olimi Xans-Yorg Uter tomonidan to'ldirildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Matluba Murodova. Folklor va etnografiya. O'quv qo'llanma. - Toshkent.(elektron) 2006. – 104 bet.
2. V.Propp. Morfologiya skazki. Academia. - Leningrad.1928. – 152 st.
3. V.Propp. Istoricheskie korni volshebnoy skazki. - Moskva, Labirint. 2000 – 335 st.
4. Michel Simenson. Le conte populaire. Presses universitaires de France. – 1984. – 224 ps.

ABDULLA QAHHOR HIKOYALARINING NEMISCHA TARJIMASIDA PERSONAJLAR NUTQIDAGI SIFAT VA SIFATLASHLARNI QAYTA IFODALASH VA ULARDAGI BADIYLIK

*Zoirova Tabarruk, NamDU Lingvistika (nemis tili),
2-bosqich magistranti*

Tarjima asliyatni aks ettiruvchi nutq birligidir. Badiiy tarjima esa, ana shu sohaning eng murakkab va qiziqarli san'at turlaridan bo'lib, u nafaqat adabiy- tarixiy, balki didaktik ahamiyat ham kasb etadi. O'zbek-nemis tillari aro tarjima asarlarini asliyat bilan qiyoslash har ikki tildagi lisoniy-adabiy birliklar bilan bigalikda asliyatdagi badiiy matnda aks etgan obrazli tasvir vositalarini bir tildan ikkinchisiga tarjima qilish muammolarini hal qilishda muhim ahamiyatga ega.

O'zbek adabiyotining yorqin namoyondasi Abdulla Qahhor hikoyalari o'zining qisqa va lo'nda bo'lishiga qaramay, juda kata badiiy xususiyatlarga boyligi bilan ajralib turadi. Uning "Anor" deb ataluvchi hikoyalar to'plamiga [1] kiritilgan jajji asarlar taniqli tarjimon Oybek Ostonov tomonidan nemis tiliga tarjima qilingan [2].

Adib hikoyalarida personajlar suvrati va siyratini tasvirlash maqsadida sifat va sifatlashlardan mahorat bilan foydalanilgan Uning "Anor" hikoyasida quyidagi sifatni ko'rishimiz mumkin:

Asal arining uyasi! Turgan-bitgani asal! Mana,mana siqsang asal oqadi.Bunisi oq mum, **harom emas** - shimsa ham bo'ladi,chaynasa ham boladi ["Bemor"1.72] .

Nemischa tarjimasi: Waben! Reiner Honig! Hier schau, presse sie zusammen, dann kommt Honig heraus. Und hier ist noch Wachs, es ist gar **nicht schmutzig**-man kann sowohl saugen als auch kauen [“Die Kranke”2.7].

Ma’nosi: Asal ari uyasi! Toza asal, siqib ko’rsang asal oqib chiqadi. Bunisi mum, islos emas, uni shimsa ham, chaynasa ham bo’ladi. Asliyatdagi **harom emas** sifati nemischa tarjimada **nicht schmutzig** (iflos emas) deb o’girilgan.

Badiiy adabiyotda islomiy kalimalardan foydalanishini bilamiz. Hatto sobiq ittifoq davridagi adabiyotda ham bunday an’ana yo’qolib ketgan emas. Abdulla Qahhor o’z davri mafkurasi qobig’idan chiqib keta olmagan bo’lsa, ham u bir o’zbek adabiyotining vakili sifatida o’z lug’at xazinasida bunday so’zlardan foydalanishi tabiiy bir hol, albatta. YUqorida qiyosga olingan hikoyadagi Turobjon tilida qo’llanilgan “harom emas” sifatlashidan ham buni bilib olish qiyin emas. Ammo nemis tiliga tarjima qilishda mutarjim oldida ko’ndalang bo’ladigan boshqa bir muammo haqida fikr yuritish ehtiyoji bor.

„Anor“ hikoyasida boshqorong’i xotiniga o’z vaqtida anor topib kelolmagan Turobjon nutqida muallif anorning o’rnini bosadigan boshqa meva-savzavotlar, poliz ekinlari haqida gapiradi:

U bir zamon betob o’rtog’ini yo’qlab eltgan tarvuzini, **bemaza chiqqan** bo’lsa kerak, sigirning oxurida ko’rib shunday hijolat bo’lgan edi.

Nemischa tarjimasi:

Als er einmal seinen kranke Freund besuchte und eine Wassermelone mitbrachte. Anscheinend **schmeckte sie nicht gut** so dass er wenig später diese Frucht im Futtertrog der Kühe entdeckte.

Ma’nosi:

U bir safat o’zining betob do’stini ko’rgani borganida bir tarvuz olib borgandi.

Aftidan u mazasi yaxshi bo’lmagan shekilli, tez orada sigirning oxuridan joy olibdi

Asliyatdagi **bemaza chiqqan** tarvuz tarjimada **mazasi yaxshi bo’lmagan** bilan

almshtirilganligini ko’rishimiz mumkin.

Abdulla Qahhor hikoyalarida yuzlab sifat va sifatlashlar qo’llanilgan bo’lib, ular hikoya personajlari nutqini induvidulashtirish,

ularning portreti hamda hikoyadagi inson tasvirini yanada ta'sirchan chiqishida muhim rol o'ynagan.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, badiiy tarjimada sifat va sifatlashlarini o'zbek tilidan nemis tiliga o'girishda ko'pincha asliyat va tarjima tillarining lingvistik va madaniy xususiyatlaridagi o'ziga xosliklar anchagina qiyinchiliklar tug'diradi. Shuning uchu ham tarjimon bunday matnlarni qayta yaratishda avvalo asliyat muallifi qo'llagan tasvis vositasi xususiyatlarini yaxshi bilishi, so'ngra tarjima tilidan unga muqobil variant topishi kerak bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdulla Qahhor. Anor. Hikoyalar to'plami. - Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyot-matba konzerini, 2014 yil.
2. Abdulla Kahhar. Der Granatapfel. – Tashkent: Akademnashr., 2014.
3. Yusuf Xos Hojib. Qutadg'u bilig. Nashrga tayyorlivchi va hozirgi o'zbek tiliga tavsif muallifi Q.Karimov. – Toshkent: Fan, 19
4. Islom. Ensiklopidiya.- Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi nashriyoti, 2004.

O'ZBEK, NEMIS VA RUS TILLARIDAGI BA'ZI BIR TAQINCHOQ NOMLARINING QIYOSIY-CHOG'ISHTIRMA TADQIQI

*Alimov Tohir Egamshukurovich,
O'zDJTU doktoranti*

O'zbek tilida maishiy buyumlar leksik birliklar tarkibi juda keng. O'zbek so'z boyligining muhim qismini tashkil etuvchi ushbu leksik qatlam yillar davomida shakllangan va rivojlangan. Ularning semantik qatlami o'zbek xalqi hayotining ko'p qirralarini qamrab oladi. O'zbek tili lug'atining ushbu turkum so'zlarini o'rganish nafaqat ularning semantik xususiyatlarini, balki o'zbek xalqining moddiy madaniyati, uning tarixiy o'tmishi haqida tushunchaga ega bo'lishga imkon yaratadi. O'zbekistonning mustaqillikka erishishi tufayli uning boshqa mamlakatlar bilan diplomatik, siyosiy va madaniy munosabatlari tobora kengayib, o'zbek tilining xorijiy tillar bilan bevosita aloqalarini

kengayishiga, turizm sohasini faollashiga olib kelmoqda. Natijada o'zga xalq vakillarini o'zbek maishiy moddiy-ma'naviy madaniyatining o'tmishi va bugungi kuni bilan tanishtirishga va ular bilan bog'liq leksemalarning xorijiy tillarga, jumladan nemis va rus, tarjima qilishga dahvat etmoqda. Shu sababli quyida tadqiqqa tortilgan *to'g'nog'ich*, *tillaqosh*, *sirg'a*, *munchoq*, *tumor*, *bilaguzuk* o'zbek milliy taqinchoqlar nomlari katta qiziqish uyg'otadi.

To'g'nag'ich – “to'g'nash, qadash, mahkamlash uchun ishlatiladigan moslama (mas., bir uchi to'mtoq igna, o'tkir uchi uyachasiga tushib mahkamlanadigan asbob, sochga qadaladigan tutqich)” (13, b. 256). U tarixan hozirgi O'zbekistonning hududida joylashgan Shimoliy Baqtriyaning Sopolli madaniyati aholisi tomonidan keng foydalanilgan taqinchoq turlaridan biri bo'lib hisoblangan (2, b. 5).

To'g'nog'ich leksemasi nemis tili manbalarida *Sicherheitsnadel* deb tarjima qilinib, quyidagicha izohlangan: *Gerät aus einer besonders gebogenen verschließbaren Metallnadel, mit der etwas fest an etwas geheftet werden kann* (17, s. 1066).

Ushbu taqinchoq nomi rus tilida ‘bulavka’ ko'rinishida tarjima qilinib, “*igla s golovkoy, slujapaya dlya prikalpvaniya ili (s krasivoy golovkoy) dlya ukarasheniya*” ma'nosida qo'llaniladi (4, s. 128).

Tillaqosh – «xotin-qizlarning tilladan yasalgan yoki tilla suvi yugurtirilgan, peshonaga taqiladigan bezak buyumi» (13, b. 97). SH.Rahmatullaevning fikricha, “bu tojikcha *tilla* oti bilan o'zbekcha *qosh* otidan tuzilgan bo'lib, ‘ayollarning tilladan yasalgan yoki tilla suvi yugurtirilgan, peshonaga taqiladigan bezak buyumi’ ma'nosini anglatadi” (8. 226). Ushbu so'z o'zbekcha badiiy matnlarda ham uchrab turadi. Masalan, u yozuvchi Sunatilla Anorboevning “Mehr” qissasida qo'llanilgan: *Nazokatga kelin libosi kiydirilib, bo'yniga durmarvarid, yoqut, olmos ko'zlikumush tumor, peshanasiga tillaqosh taqishadi* (13, b. 97).

Mazkur leksema nemis tilining izohli lug'atida *Diade*, deb berilgan va quyidagicha izohlangan: *Schmuckstück mit Edelsteinen, das als Stirn oder Haarschmuck getragen wird* (3. 243). Nemischa *Diadem* so'zi grekcha *Diadema* (peshana bog'ichi) so'zidan kelib chiqqan va “peshana yoki boshga taqiladigan qimmatbaho bezak mahnosini anglatadi” (19).

Rus tilining izohli lug'atida *diadema* “*jenskoe golovnoe dragotsennoe ukrashenie [pervonach. golovnoy ubor tsarey, a ranee – jretsov]*” ko'rinishda talqin qilingan (4, s. 167).

Nemischa *Diadem* va ruscha *diadema* o'zining kelib chiqishlari bo'yicha grekcha *Diadema* (Διάδημα < diadeo ‘peshana bog'ichi’) so'zidan kelib chiqqan va “peshana yoki boshga taqiladigan qimmatbaho bezak ma'nosini anglatadi” (17; 3).

Sirg'a – “quloqqa taqiladigan bezak buyum; isirg'a, zirak” (12, b. 525). SH.Rahmatullaevning ta'kidlashicha, “bu ot qadimgi turkiy tildagi “zich qilib, pishiqlab, tik-” ma'nosini anglatgan **sqrq** – fehlining ... ‘zichlab yopishtir-’, ‘teshib os-’ ma'nosi asosida kuchaytirish ma'nosini ifodalovchi **-q** qo'shimchasi bilan hosil qilingan shaklidan **-a** qo'shimchasi bilan yasalgan; keyinchalik ikki unli oralig'idagi **q** undoshi g' undoshiga almashgan, ikkinchi bo'g'indagi tor unli talaffuz qilinmay qo'ygan ...; o'zbek tilidagi **a** unlisi **ä** unlisiga almashgan, **q** unlisining qattqlik belgisi yo'qolgan: (**sqrq-** + **q** = **sqrqq-**) + **a** = **sqrqqa** > **sqrqg'a** > **sqrqg'a** > **sqrqg'ä** (9. 289). *Sirg'a* leksemasi o'zbek badiiy asarlarida ham keng uchraydi. Masalan: *Xusniddin to'xtab turib, marvarid sirg'alarini serkillatib kelayotgan Qandolatxon bilan omonlashdi* (5, b. 203).

Surxodaryo vohasining hozirgi Sherobod tumanida xotin-qizlar balog'at yoshiga yetkach, quloqqa turli xil – *uy sirg'a*, *oyboldoq sirg'a*, *qoziq sirg'a*, *Muhammadi sirg'alarini* taqqan. “Xususan, vohada aylana yoki bodomsimon sirg'alar bo'lib, «*halqayi Muhammadi*» yoki «*Muhammadi sirg'a*» deb nomlangan. Muhammadi sirg'aning toq sonli osilchoqlari bo'lib, ularning soniga qarab «*uch oyoqli*», «*besh oyoqli*», «*etti oyoqli*», «*to'qqiz oyoqli*», «*o'n bir oyoqli*» kabi turlarga bo'lingan. Vohada «*to'qqiz oyoqli*» va «*o'n bir oyoqli*» Muhammadi sirg'ani asosan boy xotinlar taqishgan, bu sirg'ani voha ayollari Bibi Fotimaning sirg'asi deb, muqaddas bilganlar” (14, 183).

Sirg'a leksemasi nemis tiliga *der Ohrring*, *das Ohrgehänge* yoki *der Ohrschmuck* deb tarjima qilinib, ularga lug'atlarda quyidagi izohlar berilgan “**der Ohrring-Schmuckstück**, das durch ein Loch im Ohrläichen gezogen wird oder ans Ohrläichen geklemmt wird. **Das Ohrgehänge**-größere, hängende, am Ohr befestigte Schmuckstücke. **Der Ohrschmuck**- meist am Ohrlä'chen befestigter Schmuck aus Metall, Holz, Stein, Elfenbein oder ähnliches. In Form von Ringen, Gehängen, Steckern, pflöcken oder Scheiben” (17, s. 833).

O'zbekcha *sirg'a* so'zining rus tiliga *serga* ko'rinishdagi ekvivalenti mavjud bo'lib, u "ukrashenie, obichno s dragotsennim kamnem, prodevaemoe v mochku uxa" deb izohlanadi (4, s. 712).

N.M.Shanskiy, T.A.Bobrovaning fikricha, rus tiliga "syrya «serga» < «koltso» shaklida turkiy tildan o'zlashgan (15).

Munchoq – "qimmatbaho va rang-barang shisha, tosh va shu kabi narsalardan yasaladigan, asosan, ziynat uchun ipga tizib, bo'yinga, qo'lga yoki bilakka taqiladigan dumaloq yoki boshqa shakldagi donalar" (11, b. 642). Sh.Rahmatullaevning etimologik lug'atida ko'rsatilishicha, "bu so'z asli qadimgi turkiy tilda **boyun** otining **moyun** shaklidan **-chuq** qo'shimchasi bilan hosil qilingan; keyinroq **yo'** tovushlari talaffuz qilinmay qo'ygan ..., so'ngra **o** unlisi **u** unlisiga ..., shundan keyin ikkinchi bo'g'indagi **u** unlisi **a** unlisiga ..., oxiri o'zbek tilida **q** undoshi oldidagi **a** unlisi **â** unlisiga almashgan: (**boyun** > **moyun**) +**chuq** = **moyunchuq** > **monchuq** > **munchuq** > **munchaq** > **munchâq**" (9, b. 242).

Munchoq leksemasini nemis tilida *die 'erle* yoki *die perlenkette* deb tarjima qilingan. Nemis tilining izohli lug'atida ushbu so'z "*die Perle - glänzendes Kügelchen aus 'erlmutter, das von Schalentieren um einen eingedrungenen Fremdkörper herum gebildet wird* va *die Perlenkette - eine Kette, die aus auf einen Faden aufgezogenen 'erlen besteht*" ko'rinishda talqin qilingan (17, s. 865-866). O'zbek tilida bo'lgani singari nemis tilida ham *Perle* leksemasi ko'chma mahnoda qo'llaniladi. Misol uchun nemislar sevgilisi, yori yoki turmush o'rtog'ini erkalatib, ularga *meine Perle* deb murojaat qilishadi. SHuningdek, ular ushbu so'z birikmasini yoqtirgan ayoliga (ko'pincha uy xizmatkoriga) nisbatan ham ishlatishadi.

Rus tiliga *munchoq* so'zi *busi* deb tarjima qilinadi. Rus tilining izohli lug'atida ushbu leksema «ukrashenie v vide nanizannix na nitku sharikov, zeren» tarzida izohlagan (4, s. 132).

Tumor – "xotin-qizlarning kiyim ustidan bo'yinga osiladigan yoki yelkaga osib, qo'ltiqqa tushurib yuriladigan bezagi (13, b. 188). Tumor taqish odati azaldan SHarq mamalakatlari juda keng tarqalgan. Tumorlar sochga, chopon yo do'ppiga, beshik va belanchakka, yotoq-uy, xonadonlarga osib qo'yilgan. Bunday uchburchak tumorlarni maishiy turmushdagi turli joylarda ham uchratish mumkin. *Tumor* leksemasini xalq og'zaki ijodi yoki maqollarida ham qo'llanilgan: "*Chinordek bo'ying bo'lguncha, tumordek aqling bo'lsin*" (6, b. 135).

Nemis tilining izohli lug'atida o'zbekcha *tumor* so'zining ekvivalenti *das Amulett* quyidagicha izohlangan: “*Gegenstand, der als Glücksbringer getragen wird, ein Schmuckstück mit angeblich magischen schützenden, glückbringenden Kräften*” (17, s. 54).

Tumor so'zi rus tiliga *amulet* deb tarjima qilinadi. Lotin tilidan kirib kelgan ushbu so'zi (18) rus tilining izohli lug'atida quyidagicha talqin qilingan: “*predmet, nosimqy na tele i schitaemiy magicheskim sredstvom protiv bolezni, neschastya*” (4, s. 31).

Ko'rinib turibdiki, o'zbek, nemis va rus xalqlari madaniy hayotining farqli jihatlari ko'p bo'lishiga qaramasdan, o'zb. *tumor* – nem. *das Amulett* – rus. *amulet* kabi taqinchoqlarning maqsad va vazifasi bir-biriga juda yaqin.

Bilaguzuk – “ayollar bilakka taqadigan ziynat buyumi, taqinchoq” (10, b. 257). Mazkur leksema “eski o'zbek tilida **biläk o'zo'gi** birikmasini bir so'zga birlashtirib hosil qiligan, ... yaxlit talaffuz qilish natijasida **k** undoshi **g** undoshiga almashgan, so'z oxiridagi **-i** egalik qo'shimchasi talaffuz qilinmay qo'yilgan, shundan keyin **g** undoshi **k** undoshi qaytgan; o' unlilarining yumshoqlik belgisi yo'qolgan: **biläk** **ÿzygi** > **bilägÿzyg** > **biläguzuk** (9, b. 49).

Bilaguzuk nemis tiliga *das Armband* deb tarjima qilinadi. Nemis tilining izohli lug'atida unga quyidagicha izoh berilgan: “*Band, Schmuckkette, das zum Schmuck über dem Handgelenk getragen wird*” (17, s. 87). Ushbu so'z nemis tilida ham qo'shma ot, yahni *Arm + band* birikmasini bir so'zga birlashtirish natijasida hosil qilingan.

Bilaguzuk leksemasining rus tilidagi ekvivalenti *braset* bo'lib hisoblanadi. *Braset* rus tiliga frantsuz tilidan (*bracelet* < *bras* qo'l) o'zlashgan so'z bo'lib, “1. *Ukrashenie v vide koltsa, kosti i t.p., nosimoe na ziyaste. 2. Oxvativayushiy zapyaste metallicheskiy derjatel dlya naruchnix chasov*” (3, b. 140) ma'nolarida qo'llaniladi.

Yuqorida keltirilgan material shundan darak beradiki, tahlil qilingan o'zbek milliy taqinchoqlarining nemis va rus tillarida ekvivalentlari mavjud bo'lib, ular shaklan farq qilsada, o'zlarining semantik tuzilishi nuqtai nazaridan bir biriga yaqin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Zunnunova S. Olov. – Toshkent: Adabiyot va sanhat nashriyoti, 1982.-32 b.

2. Kattaeva G, Sopolli madaniyati taqinchoqlarining turlari va vazifasi xususida mulohazalar, Jamiyat va innovatsiyalar – Obshestvo i innovatsii – Society and innovations Special Issue – 5 (2021) / ISSN 2181-1415.
3. Krqsin L.P. Tolkoviy slovar inoyazichnix slov. – M.: Eksmo, 2010. – 944 s.
4. Ojegov S.I. Slovar russkogo yazika. – M.: «Russkiy yazik», 1990. – 915 s.
5. Mirmuxsin, Fehlan kuchsizlik qissasi, Hikoyalar. Qissalar. – Toshkent: Adabiyot va san`at nashriyoti, 1972. – 203 b.
6. Mirzaev T., Musoqulov A., Sarimsoqov B. O'zbek xalq maqollari. – Toshkent: Sharq nashriyot-matbaaaktsiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati, 2005. – 457 b.
7. Nafasov T. Qashqadaryo o'zbek xalq so'zlari lug'ati. – Toshkent: "Muharrir" nashriyoti, 2011. – 186 b.
8. Rahmatullaev Sh. O'zbek tilining etimologik lug'ati (forscha, tojikcha birliklar va ular bilan hosilalar). – Toshkent: "Universitet", 2009. – 226 b.
9. Rahmatullaev Sh. O'zbek tilining etimologik lug'ati (turkiy so'zlar). – Toshkent: "Universitet", 2000. – 289 b.
10. O'zbek tilining izohli lug'ati. – Toshkent: "O'zbekiston milliy entsiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2006. - 1-j. – 680-b.
11. O'zbek tilining izohli lug'ati. Toshkent: "O'zbekiston milliy entsiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2006. – 2-j. – 672 b.
12. O'zbek tilining izohli lug'ati. Toshkent: "O'zbekiston milliy entsiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2006. – 3-j. – 688 b.
13. O'zbek tilining izohli lug'ati. Toshkent: "O'zbekiston milliy entsiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2008. – 4-j. – 608 b.
14. Tursunov S., Tursunov A., Tog'ueva M., Sherobod tarixi va etnografiyasi. – Termiz: Yangi nashr, 2014. – 356 b.
15. Shanskiy N.M., Bobrova T.A. Shkolniy etimologicheskiy slovar russkogo yazika. – M.: Drofa, 2004 // <http://rus-yaz.niv.ru/doc/school-etymological-dictionary/index.htm>
16. Karl-Dieter Bunting. Deutsches Wörterbuch. – Isis Verlag AG, Schweiz 1996. – 1066 s.
17. <http://lexicograhy.online/etymology>
18. <http://www.dwds.de/wb/Diadem>

XORIJIY ASARLAR O'ZBEK TILIDA

*Z.Xolmo'minova, O'ZDJTU tarjimonlik
fakulteti, talabasi*

*F.N.Akromova, O'ZDJTU tarjimonlik
fakulteti, katta o'qituvchisi*

Xozirgi kunda mamlakatimizda xorijiy tillarni chuqurroq o'rganishga va turli sohalarda xorij bilan aloqalarni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Buning uchun xorijiy tillarni, adabiyot va badiiy tarjima san'atining nazariy va amaliy jihatlarini har tomonlama puxta egallagan mutaxassislarni tayyorlash imkoniyati bizda mavjud. Shu o'rinda chet el adabiyoti yirik vakillarining ijodini o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. E.Seton-Tompson shunday adiblardan biri hisoblanadi.

E.Seton-Tompson (1860-1946) asarlari xorijiy adabiyotshunoslar tomonidan XIX asr oxiri XX asr birinchi yarmi realistik adabiyotining eng yorqin va yuksak badiiy qiymatga ega qismi sifatida baholanadi. Kelib chiqishi angliyalik bo'lgan E.Seton-Tompson – kanadalik adib, rassom-animalist, jamoat arbobi. Umrining ko'p qismini AQShda o'tkazgan, Amerika fuqaroligini olgan. Shu sababli uni amerikalik adib ham deb atash mumkin. E.Seton-Tompson ijodini o'rganishning muhim ahamiyati shundaki, uning realistik asarlari ma'lum ma'noda XX asrning birinchi yarmi Kanada va AQSh inglizzabon adabiyotining yuksak estetik darajasini, o'ziga xosligi va voqelikni tasvirlashning xilma-xilligini belgilaydi.

E.Seton-Tompsonning asarlari dunyoning yuzlab yirik tillariga, shu jumladan, o'zbek tiliga ham tarjima qilingan. Adibning “Yovvoyi yo'rg'a” (jonivorlar haqidagi hikoyalar) kitobini taniqli adib Tog'ay Murod tarjima qilgan. Bu kitob haqida E.Seton-Tompsonning o'zi “Mening hayotim” (Trail of an Artist-Naturalist: The Autobiography of Ernest Thompson Seton, 1940) asarida shunday yozadi: “Bu kitob, shubhasiz, adabiyotda jonivorlarni tasvirlash bobida yangi, realistik yo'lni boshlab berdi. Unda birinchi bo'lib jonivorlar turish-turmushi haqqoniy tasvirlab berildi.

Shu vaqtgacha jonivorlar haqida masallar, ertaklar, hikoyalar mavjud bo'lib, ularda jonivorlar havon terisini yopinib olgan odam bo'lib yurib-turdi, odam bo'lib gapirib-gaplashdi”.

E.Seton-Tompson jonivorlar haqidagi adabiy janrning asoschilaridan biri bo'lib qoldi; u dunyoning turli burchaklarida ijod qilgan va qilayotgan ko'plab animalist adiblarga katta ta'sir ko'rsatdi. E.Seton-Tomson hayvonlar haqida 84 asar yozib qoldirdi. "Seton-Tompson hayvonlar haqida shunday asarlar yaratdiki, bunday asarlar Seton-Tompsongacha yaratilmagan edi, undan keyin ham yaratilmadi. Tabiat, xususan, jonivorlar haqida minglab asarlar yozildi, ammo hech kim Seton-Tompsondan oshib o'tolmadi. (B.8).

Seton-Tompsonning o'zbek tilida chop etilgan "Yovvoyi yo'rg'a" kitobi bir qissa va yigirma bir hikoyadan tashkil topgan bo'lib, kitobga hikoyalardan birining nomi berilgan. Bizningcha kitobning shunday nomlanishini o'zbek tarjimoni belgilagan, zero marhum adib Tog'ay Murodning otlarga mehri, muhabbati o'zgacha bo'lganligini kitobxonlar yaxshi bilishadi (jumladan, adibning "Ot kishnagan oqshomda" asari).

Kitobdan joy olgan qissa "Domino" deb ataladi, unda bir tulkinning hayoti haqida hikoya qilinadi. Qissa uch bo'limdan iborat bo'lib, ularda tulkinning dunyoga kelishidan umrining oxirigacha bosib o'tgan yo'li, uning "oltin bolaligi", yaxshi va yomon kunlari, raqiblari bilan kurashlari, mag'lubiyat va zafarlari aks ettirilgan.

Kitobdagi hikoyalarda Shimoliy Amerikaning o'rmonlarida, keng preriyalarida, dengiz va ko'llarida yashovchi turli jonivor va jonzotlar hayoti tasvirlangan.

Bugungi kunda bashariyat o'zini o'zi qirib tashlashning oldini olishga intilayotgan, atrof-muhitni asrash va ekologiya masalalariga katta e'tibor qaratayotgan bir paytda Seton-Tompson asarlarini o'rganish, adib g'oyalarini nafaqat bolalar va o'smirlar, balki kattalar o'rtasida ham targ'ib qilish alohida ahamiyat kasb etadi. Bu haqida adibning o'zi shunday degan edi: "Aminmanki, jonivorlarning har biri bizga qoldirilgan bebaho meros bo'lib, bizning ularni na qirib tashlashga va na bolalarimizning qo'llarida azob chekishlarini ko'rib turishga haqqimiz yo'q".

AQSh va Kanadada nashr etilgan kitoblarda E.Seton-Tompsonning asosan tabiatni saqlash borasidagi xizmatlariga alohida e'tibor qaratiladi. Adibning adabiyot sohasidagi xizmatlari haqida Kanadada atigi bir asar, Rossiya matbuotida qisqagina bir maqola e'lon qilingan. Bizda esa Seton-Tompson ijodi afsuski shu paytgacha ilmiy tadqiqotning ob'ekti bo'lgan emas.

Shu sababli, bir tomondan, Seton-Tompsonning tabiatga, uning bag'rida yashayotgan jonivorlarga, tabiat va inson o'rtasidagi murakkab munosabatlarga bag'ishlangan boshqa asarlarini ham ona tilimizga o'girish payti kelgan bo'lsa, ikkinchi tomondan uning ijodi ham ilmiy izlanishlarda tadqiq etilishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Seton-Tompson E. Yovvoyi yo'rg'a /rus tilidan Tog'ay Murod tarjimasi/. – T.: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1989; Noshir nashriyoti, 2010.
2. Tog'ay Murod. Seton-Tompson kitobiga so'zboshim/ Seton-Tompson E. Yovvoyi yo'rg'a. – T.: Noshir nashriyoti, 2010. – B.8.

К ВОПРОСУ АДЕКВАТНОСТИ В ПРЕПОДАВАНИИ ПЕРЕВОДА

В.А. Орехин-Рыжжина
ст. преподаватель УзГУМЯ
Д. Тоштемурова
студентка 4 курса УзГУМЯ

Современное переводоведение рассматривает перевод в широких рамках межъязыковой коммуникации и изучает все ее аспекты и определяющие факторы как собственно языковые или лингвистические, так и экстралингвистические или внешние по отношению к языку, прямо или косвенно влияющие на принятие переводчиком окончательного решения. Во многих современных переводческих теориях подчеркивается важность адекватности перевода, права переводчика на собственный стиль и смещение акцента на то, что перевод является актом творческой переработки текста оригинала.

Современный подход стремится к пониманию изменения приоритетов во время переноса (трансференции) текстов из одной языковой системы в другую. Например, при возникновении проблемы, так называемой непереводимости, помимо

объяснительного перевода переводчик должен подумать о возможности подбора фразы, т.е. максимально близкого эквивалента, характерного для культуры переводимого языка.

Основная задача переводчика, согласно Швейцеру А. Д.— достижение коммуникативной эквивалентности [3], В.Н. Комиссаров, А.Д. Швейцер, А.Паршин выделяют различные уровни эквивалентности, полагая, что адекватный перевод подразумевает определенный (соответствующий данному конкретному случаю) уровень эквивалентности, при этом эквивалентный перевод далеко не всегда является адекватным [1].

Понятие адекватности, оно рассматривается преимущественно как «соответствие переведенного текста цели перевода» и зачастую рассматривается как оценочное, связанное с правильным выбором средств перевода.

С точки зрения В. Г. Гака, исходной единицей изучения типов преобразований при переводе в тексте является высказывание, т.е. актуализированное предложение. В. Г. Гак выделяет пять семантических процессов и типов трансформации наименования. Это логикосемантическая синонимия, смещение (использование для наименования данного понятия названия смежного понятия в пределах одного родового понятия), антонимия, расширение или сужение и семантический процесс переноса (метафора или метонимия). Для реалий как «следствия асимметрии в семиотическом плане, которая заключается в отсутствии одного из компонентов знакового отношения: обозначаемого или обозначающего», наиболее существенными оказываются отношения равнозначности. Например, при переводе на французский язык рассказа А. П. Чехова «Крыжовник» реалия «десятина» во фразе «Он читал одни только объявления о том, что продаются столько-то десятин пашни» передана словом *агреП* (старинная французская мера площади, вдвое меньше десятины). Так как конкретизировать точное количество земли здесь не имеет смысла, русская реалия заменяется французской для сохранения привычных для французского читателя предметных отношений.

Тот факт, что возникающие в переводе проблемы «непереводимости» и «трудно переводимости» могут быть решены различными способами, заставляет признать, что категория адекватности текста является в определенной степени

субъективной, опирающейся на восприятие, и должна оцениваться лишь на основе рассмотрения текстового уровня. Вследствие этого обсуждение адекватности как нормы перевода приводит специалистов к вопросам допустимости отклонений от речевой и смысловой структуры текста.

Функциональная адекватность может определяться на основе оценки семантической, стилистической и жанровой эквивалентности текста перевода и текста оригинала, например, для официально-деловых текстов, отдельных жанров научной речи.

Таким образом, следует подчеркнуть, что переводчик призван понять логику текста, почувствовать его образность и эмоциональную нагрузку и передать читателю адекватную по своему эстетическому воздействию «интерпретацию» оригинала наиболее оптимальным способом. Поэтому при передаче реалии переводчик выбирает из множества возможностей ту, которая позволяет адекватно выразить понятый им смысл и позволит наилучшим образом отразить культурно-исторические различия.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Бархударов Л.С. Язык и перевод. Вопросы общей и частной теории перевода. — М., 2008.
2. Гак В. Г. Типология контекстуальных языковых преобразований при переводе / В. Г. Гак // Текст и перевод / отв. ред. А. Д. Швейцер. — М., 1988. — С. 63—75.
3. Швейцер А.Д. Теория перевода: Статус, проблемы, аспекты. — М.: Наука, 1988.
4. URL:<http://www.fido7.net/cgi-bin/forumm.fpl?user=Image&num=168>. Ригби Э. Адекватный перевод: что это такое и когда он невозможен.

АУДИОВИЗУАЛЬНЫЙ ПЕРЕВОД КАК ОТДЕЛЬНЫЙ ВИД ПЕРЕВОДА

Ходжаева Тамила Риадовна
студентка 4 курса переводческого факультета (фр.яз)
Узбекского Государственного Университета Мировых языков
Орехин-Рыжина Вита Александровна
Старший преподаватель переводческого факультета (фр.яз)
УзГУмя

В актуальное время в современном переводоведении аудиовизуальный перевод стал одним из динамично развивающихся видов переводческой деятельности. Таким образом, актуальность исследуемой темы обусловлена растущей визуализацией культуры, интенсивным становлением и широким развитием кинопроизводства. Неполная изученность анимационного кино и проблемы его перевода становятся актуальным объектом исследования. У каждой страны свой стиль создания анимационного фильма. [1]

К примеру, родиной рисованного мультипликационного фильма считается Франция, а родиной аниме – Япония; 3D-мультфильмы впервые появились в России. [2]

По отношению к кино и мультфильмам целесообразно использовать термин аудиовизуальный текст. Анимационный фильм – это аудиовизуальный текст, поэтому при его переводе необходимо учитывать ряд особенностей текстов.

Большинство проблем при переводе анимационных фильмов возникают на лингвокультурологическом уровне, так как анимационное произведение создается в культуре одной страны, отличной от культуры языка перевода. Перевод анимационного фильма, как и перевод текста, считается культурным переносом, поскольку информация, содержащаяся в фильме, также доставляет реципиенту культурное содержание. [3]

Еще одна задача, стоящая перед переводчиком, состоит в том, чтобы адекватно воссоздать культурный фон оригинала (исторические и культурные события, морально-этические воззрения и т.п.). Нередко культурно- маркированным оказывается юмор. Особого внимания требуют реалии, имена

собственные и другие прецедентные феномены, которые могут быть незнакомы получателю перевода. Решая, насколько полно передавать их значение, переводчик должен учитывать, среди других обстоятельств, и фактор времени. Именно этот фактор нередко оказывается определяющим при выборе как переводческой стратегии, так и конкретного способа перевода. В процессе перевода необходимо учитывать особенности аудитории мультипликационного фильма и, в частности, возраст.

Изучая языковые особенности мультипликационного сериала, мы выявили способы и приёмы перевода, которые могут обеспечить адекватный перевод. Было установлено, что для перевода анимационных фильмов применяются подобные техники перевода: использование нормированной лексической единицы, стилистически нейтрального описательного эквивалента, разговорно-окрашенного эквивалента, а также такие переводческие приёмы, как опущение, контекстуальная замена, лексическая замена, генерализация, прагматическая адаптация и смысловое развитие.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Алексеева И.С. Профессиональный тренинг переводчика: Учебное пособие по устному и письменному переводу для переводчиков и преподавателей. СПб.: Издательство «СОЮЗ», 2005. 288 с.
2. Артемьева Ю.В., Явари Ю.В. Средства осмысления реалий в кинематографе // Языки. Культуры. Перевод: Российское кино: вчера, сегодня, завтра: материалы V Международного форума. 2017. № 1. С. 59.
3. Богинский И.А. Перевод аудио-медиа-текстов на русский язык: сущность и проблемы // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук 1-1. 2016.

XOS SO'ZLARNING O'ZBEK TILIDAN NEMIS TILIGA TARJIMA QILISH HUSUSIDA

*Sabirov Usmon, UrDU Romon-german
kafedrası stajyor- o'qtuvchisi
Sabirova To'xtagul, UrDU Magistratura bo'limi
Lingvistika: nemis tili yo'nalishi talabasi*

Jamiyatni ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy-madaniy munosabatlarsiz tasavvur qilish mushkul va tegishli ravishda bunday tasvirda inson va tilning rolini e'tiborga olmaslik ham mantiqsizlikdir.

Xos so'zlarning ko'chma ma'noda ishlatilishi tarjimada transkripsiyadan voz kechishni taqozo etadi. Bunda umumlashtiruvchi tarjima yoki tarjima tilidagi uslubiy bo'yoqdorligi teng bo'lgan funksional analogdan foydalanish kerak, shunda tarjimaning pragmatik maqsadi amalga oshgan hisoblanadi. Ikki til o'rtasidagi yirik lingvomadaniy tafovutlarni nazarda tutgan holda, tarjimonlarga asliyat va tarjima tili egalari bilan hamkorlik qilish tavsiya qilinadi. Jumladan nemiszabon tarjimonning o'zbek tili vakili bilan, o'zbek tilidan nemis tiliga tarjima qiluvchi ijodkorning nemiszabon vakil bilan hammaslaxat ish ko'rish fon bilimlar yetishmovchiligini to'ldiradi.

Boshqa tildan xabarlarni transformatsiya qilish vositasi til hisoblanadi va bu jarayonda tillar bir-biriga ta'sir ko'rsatadi hamda bir-birini boyitadi. Ya'ni, ertami-kechmi yakkalanib qolishga va asta-sekin yo'qolib ketishga muqarrar monolit (yaxlit) tillar bo'lmaydi balki, xar bir tilda o'zga tilning ta'sirini kuzatish mumkin.

Biz quyida tilimizdagi ayrim xos so'zlarning nemis tilida berilishiga e'tabor qaratmoqchimiz.

Uy-joy. O'zbek tilida uy-joy tushunchasi "hovli", "ko'p qavatli uyda joylashgan honadon" singari so'zlar bilan assotsiatsiya bo'lib, nemis tiliga ular odatda "der Hof", "eine Wohnung in einem Mehrfamilienhaus" "Das Haus" singari so'zlar bilan o'giriladi. O'zbek lingvomadaniy makonida "uy" tushunchasi serqirra hisoblanadi va ko'p holatlarda nemis tilidagi uy-joyi anglatuvchi birliklar bilan mos kelmasligi mumkin. Masalan, o'zbek xonadonlarining ichkari va tashqari qismlarga bo'linishi, mehmonlarni uyning to'riga o'tirishni taklif qilinishi yoki bir nechta mehmonlar mavjud bo'lgan holatda ularning yoshiga, maqomiga, jamiyatda egallagan o'rniga ko'ra

xonaning belgilangan qismlariga joylashishi singari nozik madaniy xususiyatlar nemiszabon o'quvchi uchun tushunmovchilik tug'dirishi tabiiy holdir. Shuningdek, xonadon egalarining mehmonlarni uy ostonasiga qadar kuzatib qo'yishi ham o'ziga yarasha fon bilimlarini talab qiladi.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, *xonadon* – *Haushalt, Wohnung* va *hovli* – *Hof* o'z tuzilishi va intereri jihatlaridan bir-biridan keskin farq qiladi. Masalan, O'zbekistonda ko'p holatlarda yerga ko'rpacha solib o'tirish kuzatilsa, *Wohnung* deganda, nemisning ko'z o'ngida mebel jihozlari mavjud uy gavdalanadi. Shuningdek, *darcha, ayvon, mehmonxona, o'rda, saroy, karvonsaroy* singari xos so'zlar ham nemis tiliga nisbatan muqobilsiz hisoblanadi. To'g'ri, ularni nemis tilidagi qo'llanilish maqsadiga ko'ra yaqin birliklar bilan almashtirish mumkindir, lekin baribir, to'laligicha tushunchani ifodalab bera olmaydi, sababi, yuqorida sanab o'tilgan so'zlarning bari milliy-madaniy o'ziga xosliklariga ega bo'lib, ularni inobatga olmaslik tarjimada birlikning noto'g'ri talqin qilinishiga olib keladi.

Tarjimadagi har bir so'z, ibora, qo'shimcha va gap o'ziga xos tarzda vazifa bajaradi. Bu vazifa u yoki bu tushunchani, u yoki bu harakat, holat yoki belgini ifodalashdangina iborat emas, balki ularga yozuvchining munosabatini ifodalaydi. Masalan, "***Mehmonxonadan chiqib kelguchi farishtaga ko'zi tushdi***". Bu o'rinda mehmonxona so'zi o'rnida "*uydan*", "*ichkari havlidan*" kabi so'zlari ham ishlatilishi mumkin edi. Biroq yozuvchi bunday qilmagan. Chunki mehmonxona Marg'ilonda, umuman Farg'ona vodiysida tashqari hovlining alohida bir tomonida bo'ladi.

Ayrim hollarda tarjimalarda tasvirlash uchun so'zlar, gaplar, iboralar, o'xshatishlar o'zga tillarda ojizlik qiladi. O'zbek tilidagi bor imkoniyat va ta'rifni mukammalroq ifodalab bera olmaydi. Bu o'z-o'zidan tarjimondan lingvomadaniy xususiyatlarni chuqur o'rganishni talab etadi. Yoki *karvonsaroy* so'zini olaylik. Garchi bu joy yo'lovchilarning qisqa vaqtga dam olishi yoki yotib qolishiga mo'ljallangan bo'lsa-da, uni shunga o'xshash vazifani bajaradigan nemis tilidagi *Hotel, Motel, Gasthaus* so'zlari bilan almashtira olmaymiz. Yoki ayvonni *Terrasse* bilan berish ham ma'qul hisoblanmaydi, chunki garchi ikkovisi funksional ma'no jihatdan bir-biriga yaqin bo'lsa ham, ikki xalqning milliy tushunchasi nuqta nazaridan olib qaraganda, ular bir-biridan tafovut qiladi.

choyxona – Teehaus; **darcha** - Einzel- oder Doppeltür, die als Fenster verwendet wird; kleine Tür oder Fenster an einer Tür; Weg, Mittel **hujra** - Zimmer; **hovli** - Hof eines Hauses; Haus mit ummauertem Innenhof; Haushalt; Kammer, Zelle; **zindon** – Verlies; **ayvon** – mindestens einseitig offener Raum oder Veranda; **ichkari** – innen, innen; Innenhof; **tashqari** – Innenhof (des traditionellen Hauses) **yuqori, to‘r** - Teil des Raumes gegenüber der Tür (der beim Sitzen den Ehrenplatz/die Ehrenplätze bildet); **tavanxona** - Zimmer, das für die Annahme von Geschenken bei einer Hochzeit oder einer anderen Feier vorgesehen ist; **O‘rda** - Horde, Bund; Hauptquartier oder Hauptlager (der türkischen oder mongolischen Konföderation).

Kiyim-kechak. Kiyim-kechak tushunchasini ifodalovchi so‘zlar, xalqning milliy-madaniy xususiyatlari bilan chambarchas bog‘liq va milliy bo‘yoqdorlikni yorqin namoyon qiluvchi leksika tarkibiga kiradi. O‘zbek lingvomadaniy muhitida nemis tiliga ekvivalentsiz hisoblangan ushbu leksikaga kiruvchi ko‘plab so‘zlar mavjuddir. Albatta, bu borada yetakchi so‘zlar sifatida *do‘ppi, atlas, adras, mahsi, chopon, paranji, sochpopuk, kavsh, belbog‘, salla* singari kiyim turlarini e‘tirof etiladi va ularni alohida izoh bermay tarjima qilib bo‘lmaydi. Bundan tashqari, kiyim-kechaklarning hududlar bo‘yicha bir-biridan ko‘rinish va nom jihatidan farq qilishi ham tarjimada o‘ziga xos e‘tiborni talab qiladi. Yuqoridagi xos so‘zlar o‘zbek maqollari va frazeologik birliklari tarkibida ham faol ishtirok ettirib qo‘llaniladi, masalan: *do‘ppisi tor kelmoq, kavshi ko‘chada qolmagan* va hokazo. Bu ham ushbu so‘zlarning o‘ziga xos xususiyatlarga ega ekanligidan dalolat beradi. Masalan:

salla – Turban; **qalmoqi sallacha** - kleiner Turban im Kalmückenstil; **chopon** – langer gesteppter zentralasiatischer Mantel; **chakman** – langer Wollumhang für Männer. Chaksa-Bogen. lokal variables Gewichtsmaß (z. B. 3 Pud im Ferghana-Tal); **mahsi** - sohlen- und absatzlose Lederstiefel mit Überschuhen; **bo‘z chopon** - eine Robe aus billigem Baumwollstoff; **kimxob to‘n** - Gewand aus Goldbrokat; **atlas** – buntes Satinmaterial, gebrauchtes insb. bei der Herstellung traditioneller Damenkleider; **xon atlas** – the highest-quality atlas; **sakkiz tepki atlas** – fein gewebter Satin (jeder Schiffchendurchgang wird achtmal niedergedrückt); **adras** – ein gemischtes Baumwoll- und Seidenmaterial; **sarpo (bosh-oyog‘ kiyim)** - Kleidung, die den Gästen geschenkt wird, insb. Heiratsgäste; Kleidung

im Allgemeinen; **paranji** – verschleierter Umhang, der von Frauen getragen wird; **chochpopuk (sochpopuk)** - Faden oder Quaste, die Frauen an ihrem Haar befestigen; **mursak** – ein kurzärmliges Damengewand.

Kiyim-kechaklarning o‘ziga xos bichimlaridan kelib chiqqan holda maxsus vazifalari ham borki, ular ham ba’zi holatlarda tarjimada izoh talab qiladi. Jumladan, quyidagi misolda “lippa”ni¹ alohida detal sifatida tarjimada bermaslik asarning muhim unsurini tarjimada aks etmay qolishiga sabab bo‘lgan: *Yog‘ni bir qog‘ozga turmunchlab, lippamga qistirdim (Sh.B., 10).* – *Ich schlich augenblicklich in die Kammer und grub aus dem Krug eine Portion Butter aus, hüllte sie in ein Stück Papier und steckte die Beute in mein Gürteltuch. (D.Sh, 17).* Ya’ni o‘g‘irlangan yog‘ni lippasiga yashirgan shum bolaning olov yoqish vaqtida onasidan “muborak joyda nojo‘ya xarakat qilgan”i sabab tanbeh eshitgan saxnasi mana shu detalning o‘z o‘rnida berilmagani tufayli tarjimada butunlay tushib qolgan. Asardagi boshqa o‘rinda “lippa”ning “pocket” (cho‘ntak) bilan berish holati ham kuzatilgan.

Oziq-ovqat. Oziq-ovqat va ichimlik mahsulotlari ekvivalentsiz leksikaning kattagina qismini tashkil qiladi va bu holat oshxona tushunchasining o‘ta milliy ekanligi bilan izohlanadi. Har bir xalqning oshxona jihozlaridan boshlab ovqat tayyorlash usullarigacha o‘z so‘zlari bilan ataydigan jihatlari bor. Garchi mahsulot nomlarida umumiylik bo‘lsa-da, ulardan tayyorlanadigan taomlar faqat o‘sha xalq madaniyatigagina xos bo‘ladi. Ulardan biri bo‘lmish choy xos tushunchasiga alohida to‘xtalamiz. Choy – o‘zbek va nemis lingvomadaniy makonida keng tarqalgan ichimlik bo‘lib, uning kunning istalgan qismida ichish mumkin. Hattoki, choy ichiladigan jamoat joylarining nomlanishi jihatidan ham ikki tildagi so‘zlar bir-biriga so‘zma-so‘z mos keladi: *choyxona – Teehaus*. Lingvistik nuqtai nazardan ushbu so‘zlar to‘liq ekvivalent hisoblanishi mumkin, lekin madaniy jihatdan ushbu so‘zlar o‘zlarining bir nechta xususiyatlari bilan bir-biridan farq qiladi. O‘zbek klassik choyxonasi deganda, ko‘z o‘ngimizda shaxar yoki qishloq mahalla va guzarlarida tashkil qilingan, daraxtlarning soya-salqinida so‘rilar o‘rnatilgan va bedanalarning sayrashini eshitilib turadigan maxsus joy gavdalanib, odatda bunday

---

¹ Аксарият асарларда “липпа”нинг нарса яширишга кулай унсур сифатида тасвирланиши унинг миллий ўзига хос сўзлар сафида туришини таъминлаган.

joyda maxalliy xalqning erkak jinsiga mansub katta avlod vakillari yig'ilib, choy ustida suhbatlashib dam olib o'tirishadi. Albatta, bu xususiyatlar nemis choyxonalari uchun yot manzara hisoblanadi. O'zbek lingvomadaniyatida "*bir piyola choy*"ga taklif qilish o'z nomidan ko'ra kengroq ma'noga ega bo'lib, bu ibora mehmonga taklif qilish maqsadida ko'chma ma'noda ishlatiladi. Aslida "*bir piyola choy*" da'vati orqali uyga kelgan mehmon dasturxonda nafaqat choyni, balki uy egasining imkoniyatidan kelib chiqqan holda qo'yilgan barcha oziq-ovqat namunalarini ko'radi. Nemis lingvomadaniy muhitida *eine Tasse Tee* yoki *eine Tasse Kaffee*ga taklif qilish faqatgina shu ichimliklar yoki eng ko'pi biror shirinlik turini nazarda tutadi. Ovqatlanish vaqtlarida ham o'ziga yarasha tafovutlar ko'zga tashlanadi. O'zbek lingvomadaniy muhitida odatda uch martalik ovqatlanish vaqtiga amal qilinadi – nonushta (odatda ertalabki bomdod namozidan so'ng soat sakkiz-to'qqizga qadar); tushlik (kunduzgi soat 12-13 orasida) hamda kechki ovqat. Kechki ovqat vaqtiga kelsak, bu yerda qat'iy rioya qilinadigan vaqt chegarasi yo'qdir. Ayrim o'zbek oilalari kechki soat oltidan taom iste'molini boshlasa, ayrimlari kechki 22.00 da ham ovqatlanishlari mumkin. Umuman olganda, kechki ovqat uchun kechki 7 bilan 8 oralig'idagi vaqt xarakterlidir. Nemislarda ovqatlanish vaqtlari an'anaviydir: Frühstück (ertalabki 7-8 oralig'ida); Mittagessen (ikkinchi nonushta – kunduzgi 1-2 oralig'ida); Fünf Uhr Nachmittag (doim ham emas – kechki 5-6da); Abendessen (tushlik – kechki 7-8da) hamda (kechki ovqat – kechki 10-11da). Bunda Abendessen asosiy taom hisoblansa,– yengil ovqatlanishni nazarda tutadi. Quyida nemis tilida qo'shimcha izohsiz tushunib bo'lmaydigan oziq-ovqat va ichimliklarning eng asosiy turlarini keltiramiz:

Nisholda - *eine Wüste aus geschlagenem Eiweiß, Zucker und Seifenkraut*; **holva** - *Süßspeise aus Mehl, Zucker und Öl*; **shirni (shinni)** - *Sirup aus Maulbeeren, Trauben usw.*; **varaqi** - *Somsa aus Filoteig und in Öl frittiert*; **palov (osh)** – *Plov (ein nationales Hauptgericht, gekocht mit Reis, Karottenfleisch und Öl)*; **chilim** - *Wasserpfeife (normalerweise aus einem Kürbis)*; **bo'za** - *ein leicht alkoholisches Getränk aus Hirse, Gerste usw.*; **qimiz** - *Kumiss, fermentierte Stutenmilch*; **bo'g'irsoq** – *s kleine Donut-ähnliche frittierte Teigstücke*; **tolqon** - *eine Mahlzeit aus zerkleinertem getrocknetem Getreide oder Brot; Pulver*; **to'qoch** - *wählen. großer Bo'g'irsoq; kleiner Brotlaib*; **atala** - *ein breiartiges Essen aus Mehl und*

*Fett; **kulcha** - ein kleiner Laib Tandoor-Brot (oft aus Teigresten hergestellt und Kindern als Leckerbissen gegeben); **ayron** – eine kalte Sauermilch.*

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, xalqimiz ongining o'sib borishi, turmush-tarzining rang-barang tus olishi, yuksak idrokka ega bo'lishi, ma'rifatparvarlik kabi yuksak fazilatlarni o'zida mujassam etishi barcha jabhalar kabi milliy so'z boyligimiz oshishiga ham sezilarli ta'sir o'tkazadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbek tili va adabiyoti. Toshkent. 1982-yil, 6-son.
2. X. Ne'matov, R. Rasulov. O'zbek tili leksikologiyasi. Toshkent. 1995.
3. O.Jumaniyozov. O'zbek tilidagi german tillari o'zlashmalari. Toshkent. 1987.
4. O'zbek tilining izohli lug'ati. Moskva. 1981.
5. G'ofur G'. Hikoyalar. Toshkent. 1983.
6. G'ofur G'. Shum bola. Toshkent. 2019.

HOZIRGI ZAMON PAREMIOLOGIYASINING DOLZARB MUAMMOLARI

Baxodirov Aribjon, Namangan davlat universiteti.

Har qanday tildagi istalgan maqolning o'zga tildagi ekvivalentini topish uchun uning kelib chiqish tarixiga e'tibor qaratish lozim bo'ladi. Agarda maqollarga bo'lgan qiziqish Shumerlar yozuvi yoki Aristotelning filosofik ishlanmalari davridan buyon bo'lib kelayotganini hisobga olsak, bu muammoning qanchalik muhim va tarixiy ekanligini anglaymiz.

Maqollar o'rganilishining tarixida biz ikkita aspektni topishimiz mumkin: maqollarni yig'ish (paremiografiya) va maqollarning o'rganilishi (paremiologiya). Tabiiyki mazkur ikki aspektni huddi tanganing ikki tomoniga o'xshatish mumkin, shu sababli maqollarga bag'ishlangan har qanday izlanishda ikkala aspekt ishtirok etishi muhim sanaladi.

Mazkur maqolada maqollar o'rganilishining tarixi, hozirgi zamondagi o'rganilishi va kelajagi haqida qisqagina fikr yuritiladi. Bizningcha, bu holatda biz 3 asosiy kategoriyanı ajatishimiz mumkin:

1) Fundamental resurslar (bularga maxsus ilmiy jurnallar, maqolalar to'plami va adabiy tillarda duch kelinadigan holatlarni kiritish mumkin);

2) Hozirgi vaqtgacha to'plangan maqollar to'plami va paremiografiya-ning kelajakdagi holati;

3) XX asrda amalga oshirilgan ishlardagi maqollar tahlilining e'tiborga molik natijalari.

Maqollarga bo'lgan yuksak qiziqishning butun dunyoda mavjudligiga sabab hozirgacha mazkur sohada ko'plab e'tiborga molik asarlar vujudga kelgan. Bu yerda biz ham maqollar to'plami bo'lgan asarlar, ham ularning tahliliga bag'ishlangan ilmiy ishlarni nazarda tutmokdamiz. Dunyo bo'ylab har yili eng keng tarqalgan tillarda mavjud maqollar hozirgi zamon axborot almashinuvining natijasida boshqa tillarda ham aktual bo'lib qolmokda. Mana shu holatda, birlamchi, ularning to'liq ro'yxatini, ikkilamchi ularning tahlilini berib borish odat tusiga kirmokda.

Maqollarga bo'lgan qiziqishning sabablarini qidirar ekanmiz, ko'plab tilshunoslarning turfa xil fikrlarini topishimiz mumkin. Ulardan birida maqollarning millat madaniyatining in'ikosi sifatida talqin etilishini ko'rsak[1], boshqalarida millatning o'z hayotiy tajribasidan kelib chiqib paydo bo'lganligi ta'kidlanadi.

Shu o'rinda ta'kidlash lozimki, nafaqat xorij tilshunosligida, balki yurtimizda ham maqollarning ilmiy jihatdan o'rganilishini kuzatishimiz mumkin. Misol tariqasida Samarqand davlat chet tillari instituti professori A.M.Bushuyning ikki tomlik "Paremiologiya Uzbekistana" nomli kitobini keltirishimiz mumkin. 1978-1980 yillarda chop etilgan mazkur kitobda muallif o'zbek paremiologiyasi tarixida chop etilgan barcha kitoblar, maqolalar hamda ilmiy izlanishlarning, deyarli 850 ta, ro'yxatini keltirib o'tadi.

Hozirgi vaqtda tez sur'atlar bilan yuz berayotgan globallashuv jarayoni natijasida ayrim tillarning, ayniqsa ingliz tilining dunyo hamjamiyatida tutgan o'rni oshib bormoqda. Yurtimizda ham muhtaram Birinchi Prezidentimizning 2012 yil 10 dekabr sanasidagi 1875 - sonli qarorida ko'rsatib o'tilganidek, xorijiy tillar, ayniqsa ingliz tilini o'qitishga bo'lgan e'tibor keskin oshib bormoqda. Qarorda

ko'rsatilganidek, yurtimizda ingliz tili o'rta maktablarning 1-sinfidan boshlab o'qitilmoqda. Shu o'rinda xorijiy tillarni o'rganishga bo'lgan katta qiziqish natijasida o'rganilayotgan tilda so'zlashuvchi xalqlar tarixi, madaniyati va urf-odatlarini ham o'rganishni taqozo etadi. Buning natijasida o'quvchi mazkur tildagi har bir birlikni, jumladan maqollarni ham chuqur o'rganishi lozim bo'ladi[2].

Hozirgi zamon ingliz tilida ko'p ishlatiladigan maqollar tahlili bo'yicha quyidagilarni taqdim etadi:

1) Joy nomlari bilan bog'liq maqollar (masalan, *"When in Rome as Romans do"*, *"To bring coal to Newcastle"* kabi);

2) Do'stlik, halollik kabi ajoyib xislatlarga chorlovchi maqollar (*"Easy come, easy go"*, *"Two heads are better than one"*, *"Live and let live"* kabi);

3) Hushyorlikka chorlovchi maqollar (*"All that glitters is not gold"*, *"Strike while the iron is hot"*, *"Haste makes waste"* kabi);

Yuqorida keltirilgan ingliz tilidagi maqollarning o'zbek tilidagi ekvivalentlarini qidirish natijasida biz ayrim holatlarda ikkala tilda ham o'xshashlik borligini, shu bilan birgalikda o'ziga xoslik mavjudligi haqidagi xulosalarga kelishimiz mumkin. Masalan, *"Better late than never"* – *"Hechdan ko'ra kech yaxshi"*, *"Strike while the iron is hot"* – *"Temirni – qizig'ida bos"* kabi o'xshashlik, *"Let the sleeping dog lie"* – *"Suv ichayotganda ilon ham tegmaydi"*, *"First came, first served"* – *"Erta turgan kishini, xudo o'nglar ishini"* kabi o'ziga xosliklar mavjud.

Maqollarni tahlil qilar ekanmiz, ularning nafaqat til, balki madaniyatning ham bir bo'lagi ekanligini anglaymiz. Qadimdan maqollar tilni tarqatishda, oqillik, donolik, ehtiyotkorlik va boshqa hayot haqiqatlari haqida o'ziga xos ma'lumotlar berishda keng qo'llanilib kelinishi kuzatiladi. Bolalarga tarbiya berish jarayonida, jamiyatda o'zini tutish qoidalarini tushuntirishda va boshqa shunga o'xshash holatlarda ham maqollar ishlatiladi. Shuningdek, ba'zida ma'lum bir holatga ta'rif berishda, uni batafsilroq va tinglovchiga tushunarliroq qilib yetkazishda ham maqollardan keng foydalaniladi[3].

Yuqoridagilardan kelib chiqib shuni ta'kidlash mumkinki, maqollarning tahlil etilishi o'ziga xos aktual muammo hisoblanadi. Chunki maqollarni o'rganish jarayonida shu tilda so'zlashuvchi xalqlarning hayot tarzi, madaniyati, dunyoqarashi haqida ma'lum bir xulosalar qilishimiz mumkin bo'ladi. Shuning uchun maqollar lug'at va

maqollar tahliliga bag'ishlangan asarlar bu sohada muhim ahamiyat kasb etadi[4].

Yurtimizda so'nggi yillarda ba'zi bir izlanishlarni hisobga olmaganda mazkur sohada yetarlicha ilmiy ishlar amalga oshirilmagan. H.Karamatov va G.Karamatovalarning "O'zbek maqollari" kitobi garchi ko'plab maqollarni o'z ichiga olgan bo'lsada, ularning birortasiga asosli ta'rif yoki kelib chiqish tarixi haqidagi ma'lumot berilmagan. Bundan tashqari, ayrim monografik ishlarni hisobga olmaganda o'zbek va boshqa xorijiy tillar maqollarining taqqoslanishiga bag'ishlangan asarlar kamchilikni tashkil etadi. Maqollarning til o'rganishdagi tutgan muhim o'rnini hisobga olganimizda bu holat afsuslanarlidir.

Xorijiy tillarda esa talaygina ishlar amalga oshirilgan. Masalan, AQShdagi Vermont universiteti professori Wolfgang Mayder paremiologiya va paremiografiya muammolariga bag'ishlangan katta ilmiy maqolasi, shuningdek mazkur muallifning "*Wise Words. Essays on the Proverbs*" nomli asari, Abadi Maykl Nirusning "*Proverbs as ESL curriculum*" nomli risolasi shular jumlasidandir. Ayrim holatlarda esa ingliz va shved, ingliz va ispan, ingliz va arab maqollari taqqosiga bag'ishlangan ilmiy risolalar ham uchrab turadi[5].

Mualliflar bu yerda garchi kam miqdordagi maqolni tahlil etishsa-da, ularning har birining kelib chiqish tarixi, ikkinchi tildagi mavjud bo'lgan ekvivalentlari va ularning paydo bo'lish tarixi haqida batafsil ma'lumot berib o'tiladi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, hozirgi zamon tilshunosligi rivojida paremiologik tadqiqotlarning tutgan o'rni beqiyosdir. Chunki, maqollarning tahlili bizga o'ziga xos ma'lumotlarni taqdim etadi-ki, biz ulardan kognitiv tilshunoslik, pragmalingsvistika va tilshunoslikning boshqa sohalarida olib borilayotgan tadqiqotlarda samarali foydalanishimiz mumkin bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Воробьев В.В. Лингвокультурология: учебное пособие. – М.: Издательство РУДН. 2006. – С. 32.
2. Гальскова Н.Д., Гез Н.И. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика учеб. 3-е изд., стер. – М.: Издательский центр Академия, 2006. – С. 13-16.

3. Дейкина А.Д., Левушкина О.Н. Роль лингвокультурологического подхода в методике преподавания русского языка как родного, как иностранного и как неродного. Вестник РУДН, серия Вопросы образования: языки и специальность, 2012, № 4. – С. 26.

ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKNING NAZARIY VA AMALIY ASOSLARI

СЕМАНТИКО-СТИЛИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ КОНЦЕПТУАЛЬНО МАРКИРОВАННОЙ ФРАЗЕОГРУППЫ (на материале толкового словаря немецкого языка)

*Д. У. Бердимуратов, Каракалпакский
государственный университет*

Считается, что «системность во фразеологии складывается из совокупности проявлений закономерных отношений между компонентами фразеологических единиц (ФЕ) [системность во внутренней структуре отдельных ФЕ как особых микросистем], между различными ФЕ, а также между фразеологией и языковой системой, её уровнями, например, лексикой [внешнее проявление фразеологической системности]... При этом фразеологическая системность отличается той специфичностью, которая вызывается вторичным (надсловным) характером образования ФЕ и сильным воздействием экстралингвистических факторов. В целом, процесс фразеологического отражения окружающей действительности осуществляется исключительно неравномерно, ибо фразеология выступает в языке не только как средство номинации, но ещё и оценочно-образного изображения мира» [А.М.Бушуй, 2010, с. 74].

Одним из организующих моментов в развитии лексико-фразеологического состава языка выступает систематизация слов и фразеологических единиц в пределах относительно замкнутых лексико-фразеологических полей, которые объединяют материал по общности той или иной семантической доминанты [Н. Arens, 2009, с. 314]. Таковой доминантой могут выступать различные концепты, например, это концепты «жизнь», «смерть», «любовь» и т. д.

Обратимся к языковому выражению концепта «смерть». Для выражения семантики лексико-фразеологических единиц, объединяемых доминантой «смерть», используются [по данным словарей немецкого языка], в основном, порядка 300 слов

различной структуры и более 670 ФЕ. Большинство ФЕ концепта «смерть» используется в разряде фразеологии высокого стиля [63]: ФЕ *vor einem Abgrund stehen (am Rande des Abgrunds stehen)* ‘быть на краю гибели’; *an der Pforte des (или zum) Jenseits stehen* ‘стоять на пороге смерти’ и т. п.

За ФЕ высокого стиля по частотности употребления следуют ФЕ концепта «смерть», используемые в разряде разговорной фразеологии - 56 ФЕ: *unter dem Boden liegen* ‘покоиться в могиле’; *jmdm. den Kopf vor die Füße legen* или *jmdn. einen (или um einen) Kopf kürzer machen* ‘отрубить голову кому-л., обезглавить кого-л.’.

ФЕ концепта «смерть» функционируют и в грубом [а также в грубопросторечном] разговорном стиле: *am Abkratzen sein* ‘подыхать, издыхать; отдавать концы’; *das Fell versaufen* ‘выпивать в память покойничка’; *zu Balken steigen* ‘сыграть в ящик; умереть’ и т. п.

Многие образцы, положенные в основу ФЕ высокого стиля концепта «смерть», строятся посредством эвфемизации [45 ФЕ]: *sein Dasein beschließen* ‘окончить свой век /умереть/’. Здесь также действуют стилистические ограничения. Некоторые из ФЕ - эвфемизмов перешли в разряд устаревших, ср.: *zur großen Armee abgehen* ‘уйти из жизни, уйти в иной мир /б.ч. о полководцах/’.

О семантическом богатстве ФЕ концепта «смерть» свидетельствует многозначность. Это, например, ФЕ с двумя значениями типа: *jmdm. geht der Atem aus* - 1. ‘кто-л. выпускает дух, находится при последнем издыхании’; 2. ‘кто-л. вылетает в трубу, остается без денег’; *vor die Hund gehen* - 1. ‘пропасть, погибнуть’; 2. ‘прогореть, вылететь в трубу’, где лишь одно из значений передает тему «смерти».

ФЕ концепта «смерть» выражают два основных инвариантных понятия. Первое из них - это явление смерти как процесса /‘умереть’/ и второе - это насильственная смерть /‘убивать’, ‘быть убитым’/. В контекстном использовании они имеют свои специфические особенности.

1. Семантическая группа, объединяющая ФЕ в пределах понятия «умереть + причина». Причины, влекущие за собой смерть могут быть различные. Это естественная или же неестественная смерть; это также просто констатация факта

смерти, различные действия, следствием которых может быть смерть, и т. п.

а) ФЕ, выражающие естественную смерть: *den Weg alles Fleisches gehen* 'идти путем всякой плоти /умереть/'; *die Augen (im Tode) schließen* 'закрыть глаза навеки /умереть/'. В ФЕ этой группы отмечается вариация глагольного компонента: *in die Ewigkeit hinüberschleppen*; *in die Ewigkeit schicken*; *in die Ewigkeit taumeln* 'уснуть навеки, почить вечным сном; отойти в небытие; послать в небытие'. Здесь может варьироваться ещё и предложный компонент: *aus der Welt gehen* и *von der Welt scheiden*.

б) ФЕ, выражающие неестественную смерть, ср.: *Hungers sterben* 'умереть голодной смертью' *in Martern sterben* 'умереть в муках [под пыткой]'; *mit Mann und Maus in Grund sinken /zugrundegehen/* 'пойти ко дну со всем своим живым и мёртвым грузом'.

в) ФЕ, выражающие концепт «смерть» через а/ констатацию ухода из жизни, изображение конца жизни: *seine Augen brechen* 'взор его меркнет, гаснет /наступает смерть/'; *sein Dasein aufgeben (beschließen)* 'окончить свой век /умереть/'; *den Geist aufgeben* 'испустить дух /умереть/'; б/ констатацию гибели, ср.: *den Tod finden* 'найти смерть, погибнуть' и ее расширенный вариант - *den Tod der Helden sterben* 'погибнуть смертью героя'; в/ констатацию риска, ср.: *sich den Hals brechen* 'сломать /себе/ шею'; *des Todes sein* 'поплатиться жизнью, не сносить головы' и г/ констатацию самоубийства: *sich (selbst) den Tod geben* 'покончить жизнь самоубийством, покончить с собой'.

2. Семантическая группа, объединяющая ФЕ с доминантой темы смерти в пределах понятия «убивать». Инвариантом семантической модели такой группы можно считать модель «убивать + мотив / или причина/».

ЛИТЕРАТУРА

1. Бушуй А. М. Системность фразеологии в аспекте деривации // Вопросы филологических наук. – Москва, 2010. – №3. – С. 74-79
2. Arens H. Sprachwissenschaft. – Freiburg und München: Karl Alber, 2009. – 488 S.

FRANSUZ TILI DIALEKTLARI

*Boboxanov Muhammadjon Yaxyaevich,
Dadaboyev Saminjon Mamajonovich
Namangan Davlat universiteti nemis va
fransuz tillari kafedrası katta o'qtuvchilari*

Dialekt va patua ... Ularning o'zi qanday tushuncha? Fransiya'dagi hududiy dialektlarning asosiy farqlari qanday va ularning soni nechta tashkil etadi? Fransiya'da qanday talaffuz, ya'ni aksent turlarini eshitish mumkin? Fransuz tili yagona rasmiy til bo'lib qolishiga qaramay Fransiya ko'pgina hududiy tillar va dialektlarga boy mamlakat hisoblanadi.

1958-yildagi Fransiya konstitutsiyasining 2-moddasida “ Fransuz tili -davlat tili” deb aniq belgilab qo'yilgan .Lekin bu Fransiya hududiy dialektlarini inkor etadi, degan tushunchani anglatmaydi, aksincha konstitutsiyaga ko'ra ular fransuz madaniy me'rosining ajralmas tarkibiy qismidir. Rasmiy Fransuz tili hududiy dialektlari bilan o'zaro hamnafasmi? Ularning uzviyligi qanday?

Bu borada hatto tilshunoslarning o'zlari ham bu bahs-munozara yuzasidan aniq javob bera olmaymiz, shunchaki milliy til negizida shakillangan kam sonli aholi tomonidan so'zlashadigan hududiy dialektlar haqida so'z yuritamiz. Dialekt kam sonli mahalliy aholi so'zlashadigan geografik hududga mansubdir. “Dialekt”so'ziga qandaydir salbiy ma'noda past nazar bilan qaramaslik lozim, chunki dialekt ham o'ziga xos grammatika,sintaksis kabi o'ziga xos xususiyatlarga ega. Ular tildagi har qanday tizimni farqlarini chetga surib qo'yadi. “Patua”so'zining ma'nosiga kelsak,hududi jihatidan juda ham kichkina bo'lgan qishloqlardagi tor doiradagi aholi so'zlashadi va ravishni ifodalash uchun foydalaniladi. Fransuz tilining o'zi ham o'z tabiatiga ko'ra lotin tili asosida shakillangan dialektdir. Tarixiy davrga nazar soladigan bo'lsak,fransuz tili siyosiy arboblardan tomonidan hukumat uchun vosita sifatida foydalanilgan, ya'ni boshqaruv tili hisoblangan. Fransuz tili, avvalo, qirol va uning atrofidagi davlat boshqaruvchilarining so'zlashuv tili bo'lib xizmat qilgan. Uzoq vaqtlar davomida fransuzlarning mahalliy dialektlarda sozlashishini ma'n etishga harakat qilib kelingan. Amaldorlarning fikricha eng to'g'ri til bu faqat qirol saroyidagina mavjud deb hisoblangan. Aynan mana shu

ta'rif XVII asrda taniqli grammatist va akademik "Klod Favr de Voila" tomonidan berilgan. Frantsuz tilining turli xillari haqida gap ketganda Fransiya qaysi dialektlar eng ko'p tarqalgan degan tabiiy savol tug'iladi. Breton tili-hind yevropa tillari oilasiga kiruvchi kelt tilidir. Bu tilda o'z hududi an'alariga sodiq hurmat bajo keltiradigan va ular sodiq bo'lgan 250000 kishi so'zlashadi. Aksincha begonalar uchun bu tilni tushunish juda ham qiyin. Masalan, erkaklar o'zlarini "Den" yoki "Gvvaz" deb atashsa, ayollar o'zlarini "Place" yoki "Maouer" deb atashadi. "Dour" so'zi suv ma'nosini ifodalaydi, "Avoir" (ega bo'lmoq) fe'li esa "Kaut" deb tarjima qilinadi. Kreol tili Fransiya'dagi eng ommaviy dialekt hisoblanib, unda 2500000 kishi so'zlashadi.

Bordo, Klermon-Ferran va Grenobl shaharlari bo'ylab shimolga qadar (frank-kontiy, vallon, gallo, pikard) kabi dialektlarni o'zida jamlangan **oil** tili bo'lsa, janubga tomon provansal, **nitsa**, **gaskon** dialektlaridan iborat **ok** tillari keng tarqalgan. Bu hududlarda yana shunday korsikan va flamand kabi frantsuz dialektlari haqida so'z yuritish ekanmiz, Fransiya'da ularning soni qanchaga yetishiga e'tibor qaratamiz.

Tilshunoslarning hisob-kitoblariga qaraganda Fransiya'da taxminan 75 taga yaqin dialekt mavjud. Ular orasidagi **okitan**, **breton**, **bask**, **korsikan**, **el'zas** dialektlari yoki ba'zi bir melenozey tillari maktablarda o'rgatiladi. Har yili Fransiya'da 400000 atrofidagi o'quvchi davlat va xususiy maktablarda regional tillarni o'rganadi.

O'quvchilarning maktabda qaysidir fanni regional tilda o'rganishlari va shu asosda bakalavr imtihoni topshirishlari muhim hisoblanadi. Agar bu tillarni qo'llab turilmasa ularning o'qitilishiga hukumat darajasida e'tibor berilmasa, Fransiya o'zining boy lingvistik xilma xiligi me'rosini butunlay yo'qotishi mumkin. Frantsuz tilini chet tili sifatida o'rganuvchilar mahalliy madaniyat va koloritini yaxshi tushunishi uchun tilidagi fonetik xususiyatlarini chuqur bilishlari lozim. Masalan, Antib atrofidagi aholi turar-joy nomlarida so'z oxiridagi undoshlarning talaffuz etilishi majburiydir, aks holda mamlakat shimolidagi talaffuz shakli anglanadi. Masalan, **Biot Vallauris** kabi geografik nomlar misolida yuqoridagi fonetik hodisani ko'rishimiz mumkin.

Aksentsiz gapirish mumkinmi? Hech qanday talaffuz xususiyatlariga ega bo'lmagan biron bir region bormi? Albatta, barcha

regionlarda ozmi-ko'pmi mahalliy dialekt ta'siri sezilib turadi. Masalan, Tuluza atrofidagi aholi so'zlashuvda unli tovushlar mahalliy okiten dialekti ta'siridagi yengil aksent bilan talaffuz etiladi. Marsel Pagnol asarlari orqali kitobxon Fransiya janubidagi dialekt aktsent qirallarini bilib oladi, yoki **Bien venu les Cristis** filmi muxlislarini shimol aktsenti bilan tanishtiradi. Eng yumshoq aktsent unchalik keng tarqalmagan bo'lmasda Fransh-Kompte hududidagi dialektda uchraydi. Bezanson va Belfort shaharlarini o'z ichiga olgan bu hudud aholisi yopiq tovushlarni ochiq talaffuz etadi, eng e'tiborli tomoni so'z oxirida o'qilmaydigan "T" xarfi to'la-to'kis talaffuz etiladi, yoki **"vingt"** sanoq soni **"vinte"** kabi o'qiladi. Amaldorlar nutqidagi aksent jiddiy kamchilik bo'lishi mumkin. Aksincha, Fransis Kabrelg', Klod Nugaro, Mirey Matg'e kabi qo'shiqchilar, Mishel Galobryu, Fernandel, Reymya kabi aktyorlar nutqida ko'p uchraydigan aksent o'ziga xosdir. Siyosiy yoki ommaviy axborot vositalari sohasidagi aksent bilan so'zlovchi kishilar kamroq uchraydi. Glottofobiya (grekcha glotta: til ma'nosini anglatadi)-qabul qilmaslik, ya'ni adabiy fransuz tili normalariga mos kelmaydigan har qanday aksent inkor etiladi. Fransuz hukumati hokimyatni qo'lda tutib turish uchun bu usulni olg'a surib keladi. Chunki, ta'lim-tarbiya sohasida kamchilik va yetishmovchilik tufayli qishloq hayoti bilan bog'liq hududiy aksentlar adabiy tilga qiyoslanganda haddan ziyod ko'payib ketgandi.

Xulosa qilib aytganda, fransuz adabiy tili mamlakatdagi dialektlar asosida, ular bilan hamohang ravishda boyib, rivojlanib boradi. Ular o'rtasidagi munosabatlar qonunga ko'ra muvofiqlashtirib nazorat qilib boriladi. Har qanday geografik makondagi adabiy tilning lug'ati boyishida dialektlar ham asosiy manbaa hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Patrick Charlot Il n'y a aucune hiérarchie de valeur à établir entre langue, dialecte et patois. *Le français dans tous les sens*. Éditions Universitaires de Dijon, 2009
2. Alain Di-Meglio, « La langue corse dans l'enseignement : données objectives et sens sociétal », *Tréma*, n° 31, 1er septembre 2009, p. 85–98 consulté le 29 janvier 2019).

3. Fernand Etti, « L'enseignement de la langue corse », *Langue française*, vol. 25, n° 1, 1975, p. 104–111 (consulté le 29 janvier 2019)
4. Patrik Charlot Til, dialekt va patois o'rtasida o'rnatish uchun qiymat ierarxiyasi yo'q. Har jihatdan frantsuz. Dijon universiteti nashrlari, 2009 yil
5. Alain Di-Meglio, "Ta'limdagi Korsika tili: ob'ektiv ma'lumotlar va ijtimoiy ma'no", *Tréma*, № 31, 2009 yil 1 sentyabr, Parij. 85–98 bet
6. Fernand Etti, "Korsika tilini o'rgatish", fransuz tili, jild. 25, Grenobl. № 1, 1975, 104–111.bet

O'LCHOV BIRLIKLARI LEKSEMALARINING LINGVISTIK TAVSIFI

Tursunov Muhammadyusuf, NamDU doktoranti

ta'lim sohasida ham ulkan o'zgarishlar, olg'a siljish jarayonlari kuzatilmoqda. Jumladan, o'zbek adabiyotining nodir asarlarini o'rganish, ularni tadqiq etish adabiyotshunoslik ilmi oldidagi dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Qadimiy meroslarimizdan biri Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romani o'z davrini voqaxodisalarini keng yoritish bilan bir qatorda adabiyotshunoslik sohasida o'rganilishi lozim bo'lgan ko'plab masalalarga boydir. Bir so'z bilan aytganda muallif shunday til birliklari, tasviriy vositalar va o'lchov birliklari nomlaridan ustalik bilan foydalanganki, ularning har biri alohida tadqiqot darajasida o'rgshanilishni taqozo etadi.

"O'lchov birligi" muayyan kattalikni miqdoran baholash uchun asos qilib olinadigan kattalikdir [1.152]. "O'lchov birligi" leksemasini tom ma'nosi bo'yicha tahlil etadigan bo'lsak, qadimgi davrda insoniyat, asosan, "organoleptik o'lchovlar", ya'ni o'zining his etish a'zolari orqali u yoki bu fizikaviy xossa bo'yicha taxminiy ma'lumotlar olgan. Bunda mana shu his etish organlari o'lchash vositasi vazifalarini

bajargan, garchand bu kabi o‘lchovlarda aniq bir qiymat olinmasa ham, har bir o‘lchashda, aniqrog‘i baholashda muayyan bir o‘lchovga nisbatan solishtirish amalga oshirilgan.

O‘lchov birliklari leksemalaridan biri vaqtni o‘lchovi leksemasidir. Payt otlarining sintagmatik imkoniyatlari vaqt o‘lchov birliklari leksemalari: sutka qismlari, hafta nomlari, oy nomlari, fasl nomlari leksik-semantik guruhlarida batafsil ko‘rsatiladi. Masalan, sutka qismlarini ifodalovchi *kun, tong, sahar, azon, bomdod, choshgoh, tush, peshin, asr, shom, xufton, tun* kabi leksemalarning sintagmatik imkoniyatlari, avvalo, ularning semantik mundarijasiga bog‘liq bo‘ladi. Masalan, Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romanida: “1264-nchi hijriya¹, dalv² oyining 17-nchisi, qishki kunlarning biri, quyosh botqan, tevarakdan shom azoni eshitiladur...” [2.7], vaqt o‘lchov birliklaridan biri sutka qismini ifodalovchi *shom* leksemasi vaqtni aniqlab, *azoni* leksemasi bilan bog‘lanib semantik jihatidan vaqtga aniqlik kirityapti.

“O‘tkan kunlar” romanida o‘lchov birliklari leksemalari uzunlik, masofa, og‘irlik, hajm, pul qiymati, sathni, butunning bo‘lagini ifodalovchi, shuningdek, sanoq son bilan birgalikda ifodalanishi, sanalmishning to‘dasini anglatuvchi va jamlov ma’nosini ifodalovchi leksema turli shakllarda ifodalanadi, har biri alohida bir o‘lchov miqdorini anglatadi hamda o‘lchov birligi leksemasi orqali narsa buyumlarning yoki shaxslarning son va miqdorini, ayrim vaqt o‘lchov birliklari alohida nomlanib bir oy muddat oralig‘ini ham ifodalab keladi. “O‘tkan kunlar” romanida: “Bizlarning xursandchilig‘imiz yo‘lida Otabek bilan birga Toshkand tushib oz qo‘llari bilan to‘yimizni o‘tkazishingizni ishonib YUsufbek hoji va qudachalari. 17-nchi savr³ oyida 1265-nichi hijriyada yozildi” [2.144]. Bu erda savr vaqt sifatida 22-apreldan 21-maygacha bo‘lgan oraliq vaqtni ifodalab keladi. 1265-nchi hijriya deganda vaqt o‘lchoq birligi sifatida 1844 milodiy yilni nazarda tutilgan.

---

¹ Melodiy 1845-46 yillar.

² Dalv – 22-yanvar-22-fevral.

³ Savr-22-aprel-22-may.

Yana bir misol: *“Xasanali chiqdi. Qosh qarayib, qorong‘u tushayozgan edi. Havo bulut, achchig‘, sovuq el to‘rt tomonga yugurar, onda-sonda qor uchqunlarini quvalab ziriqtirar edi. Eruv vaqtida yarim beldan loy kechishga to‘g‘ri keladigan ko‘chalarning loyi qatqaloqlangan, shuning uchun yurguvchi qiynalmas, aksicha olachalpoq qor pag‘alarini bosishdan vujudga kelgan oyog‘ ostidagi “g‘arch-g‘urch” tovushlari kishiga bir turlik kayf, musiqaviy engillik berar edilar”*. [2.39].

Asliyatda keltirilgan ushbu parchada “qosh qarayib”, “**qorong‘u tushayozgan**”, “**onda-sonda**”, “**eruv vaqti**” kabi vaqtni bildiruvchi leksemalar muallif tomonidan o‘z o‘rnida qo‘llanilganki, har biri o‘z o‘rinda aniq bir vaqtni ifodalab keladi. YA’ni, “qorong‘u tushayozgan” iborasi orqali kunning ikkinchi yarmi ya’ni quyosh botgan bir vaqtni anglashilib kunning qaysidir bir vaqtini ifodalab kelyapdi. “Eruv vaqti” esa endi yilning bir qismini anglatuvchi vaqt birligi sifatida qishdan chiqish paydidagi vaqt birligi sifatida qo‘llanilgan. Ushbu vaqtni ifodalovchi o‘lchoq birliklari o‘quvchida hech qanday qiyinchiliksiz aniq bir vaqtni tushunish imkonini berish bilan bir qatorda aniq bir manzarani tasavvur qilish imkonini ham beradi.

“O‘tkan kunlar” romanidagi o‘lchov birliklari leksemalari tasnifida muallif aniqlik, tarixiylik va haqqoniylik tamoyiliga amal qilgan. Ayni paytda, o‘lchov birligi leksemalari aniqlik tamoyili asosida berilishi badiiy bo‘yoqdorlikka xalal bermagan, aksincha, ular haqqoniylik, ta’sirchanlik, badiiy o‘ziga xoslikka ega. O‘lchov birliklari leksemalaridan vaqt o‘lchovi leksemasida payt otlarining sintagmatik imkoniyatlari vaqt o‘lchov birliklari leksemasi, sutka qismlari, hafta nomlari, oy nomlari, fasl nomlari leksik-semantik guruhlarda batafsil ko‘rsatilishi, sutka qismlarini ifodalovchi kun, tong sahar, azon, bomdod, choshgoh, tush, peshin, asr, shom, tun, xufton kabi leksemalaridan foydalanilgan.

Xulosa o‘rinda shuni ta’kidlash joizki, badiiy asarlarda qo‘llanilgan o‘lchov birliklari, asosan, vaqt o‘lchov birliklari o‘quvchi

uchun aynan bir vaqtni tushuntirish bilan bir qatorda o'sha davr ruhi, manzarasini ham yaqqol tushunish imkonini yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbek tilining izohli lug'ati. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi.- T.: Davlat miliy nashriyoti, 1990. – B.152.
2. Qodiriy A. O'tkan kunlar. Adabiyot va san'at nashriyoti, Toshkent, 1994 y.
3. Hamroev M. O'zbek tili, -T.: 2007. –B.143.
4. Salomov G'. «Tarjima tashvishlari», G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, -T.:1983, -B.16
5. Meliev S. Tarjima va falsafiy ma'no, Tarjima san'ati, maqolalar to'plami, 5-kitob, -T.: 1980, -B. 252.

GERMANIYA HUDUDIDAGI SUV HAVZALARI NOMLARINING PAYDO BO'LISH XUSUSIYATLARI

*Bozorova Rufina Sharopovna
Buxoro davlat universiteti
Nemis filologiyasi kafedrasi o'qituvchisi
Nematillayeva Fotima Akmal qizi
Buxoro davlat universiteti
Nemis tili ta'lim yo'nalishi 1-kurs talabasi*

Kirish. Suv havzalari nomlarini o'rganish xalqlar madaniyati va mamlakatlarning geografik nomenklaturasida, tarixiy va tabiiy hududlar, dengizlar va boshqa tabiiy ob'yektlar nomlarida qanday aks etganligi haqida ma'lumot beradi. Gidronimiyaning mifologiya, folklor, badiiy adabiyot va san'atda aks etishi nuqtai nazaridan bu fan semiotikashunoslikda keng qamrovga ega.

Tilning nominativ birligi sifatida nom boshqa turdagi so'zlarga qarama-qarshidir. Ismni boshqa turdagi lingvistik nominatsiya birliklaridan, ham ekstralingvistik, ham intralingvistikdan ajratish uchun ob'ektiv asoslar mavjud. Ekstralingvistik asos shuki, ism keng ma'noda narsa, predmetni bildiradi. Intralingvistik asos shundan

iboratki, faqat nom o'z kategoriyalarida ekstralingvistik denotatsiyalarning ob'ektiv mohiyatini - birlik / ko'plik, sintaksisdagi sub'ekt-ob'ekt munosabatlarini aks ettiradi. Ism narsaga nom beradi va shu bilan birga narsa tushunchasini ifodalaydi. Onimik lug'at til lug'atining boshqa qismlari bilan chambarchas bog'liq holda rivojlanadi. U tilda paydo bo'lgan, ijtimoiy va ishlab chiqarish munosabatlarini aks ettiruvchi yangi so'zlarni o'zlashtiradi. Hidronimlar til onomastikonining barcha sinflari ichida eng barqarori bo'lib, bu ular nomlagan predmetlarning barqarorligi bilan bog'liq.

Asosiy qism. Germaniyaning zamonaviy gidronomiyasi migratsiya natijasida paydo bo'lgan, bu davrda yangi kelganlar o'zlarining gidronimik modellarini olib kelishgan, o'zlarining o'tmishdoshlari nomlarini olishgan va o'zlashtirishgan, natijada yangi gidronimik tizimni tashkil qilishgan. Har qanday hududning gidronomiyasi ko'p tilli va turli yoshda bo'ladi. Biroq muayyan xalqning onomastik makoniga kiruvchi gidronimlarning ko'p tillilik va notekis yoshlarining namoyon bo'lishi o'ziga xos xususiyatlarga ega [1].

Aksariyat nemis gidronimlari suv havzalarining fizik-geografik xususiyatlarini belgilaydigan va atrofdagi tabiiy majmuaning xarakterli xususiyatlarini bildiradigan umumiy otlar – atamalar bo'lib hisoblanadi. Germaniyaning kelib chiqishi jihatdan har xil gidronimiyasi— qadimgi Yevropa, kelt, slavyan, germangacha, german, nemis kabi turli tarixiy nomlarni o'z ichiga oladi. Eng qadimgi gidronimlar hind-yevropalik leksikonlardir. Germaniyaning yirik suv havzalari nomlari uchun qadimgi Yevropadan kelib chiqqan 124 gidronim ajratilgan. Daryoning kattaligi va uning yoshi o'rtasida aniq bog'liqlik mavjud. Kattaroq daryolar qadimiy nomga ega. Ushbu nomlarning ko'plab Yevropa va Noyevropa tillarda yetarli etnolingvistik shaklda tarqalishi va mustahkamlanishini alohida Hind-Yevropa tillari paydo bo'lishidan oldingi davrda onimlarning paydo bo'lishi natijasida izohlash va tushunish mumkin [2].

Hozirgi Germaniya hududidagi gidronimlarning qadimgi Yevropa substrat qatlamiga mansubligi quyidagi lingvistik sabablar bilan bog'liq: a) nomni faqat nemis tiliga yoki uning oldingi german holatiga qarab etimologiyalash mumkin emasligi; b) gidronimlarning "suv", "daryo" (Wasserwort) semantik maydoniga yoki suv xususiyatlarini aks ettiruvchi lug'atga murojaat qilish; v) gidronimlarda tegishli

morfologik tuzilma, ildizning o'xshash semantikasi va o'xshash morfologik tuzilishga ega bo'lgan yozishmalar mavjudligi [3].

Qadimgi Yevropa gidronimiyasidagi eng mahsuldor ildizlar: *el-/*ol- "*oqmoq, tinmay oqmoq*", *uer-/*uor-/*ur- "suv, yomg'ir, daryo", *ser-/*sor- "*quymoq*" o'rganilayotgan ishda ko'p taqdim etiladi. *el-/*ol- ildizi bilan 15 ta hosila qayd etilgan: Ilm < Ilmina tipidagi -t- qo'shimchasi bilan - uchta hosila, Elz tipidagi -nt- qo'shimchasi bilan < Alantia - to'rtta hosila, Aller < Alara tipidagi v/~ fix -r- qo'shimchasi bilan uchta gidronim, -s- qo'shimchasi bilan Ilse < Ilsina - ikki onim, -str- qo'shimchasi bilan Alster < Alstria - uchta onim *ser-Asor- "*oqmoq*" ildizi bilan bitta Saar < Sara hosilasi belgilangan. *er-Aiog ildizi bilan to'rtta hosila hosil bo'ladi. Keltlar kelib chiqishi gidronimlari orasida "*toza, yorqin*" asosli gidronimik tur qayd etilgan. Semantik jihatdan mahsuldor kelt tipi Glan nemischa Lauter < qadimgi [h]uttar "*sof, tiniq*" sermahsul turiga mos keladi. -itz bilan slavyan makrogidronimlari kamchilikni tashkil etadi: nemis gidronimiyasida *Regnitz, Pulsnitz* kabi jami oltita hosila mavjud [4].

Xronologik jihatdan ildiz gidronimlari -aha qo'shma birikmalar bilan bir davrda paydo bo'lgan. Morfologik va so'z yasalishi nuqtai nazaridan bu nomlar asosli sifatlardir. Murakkab gidronimlar orasida -bax asosli aniqlovchi birikmalar ustunlik qiladi. Saralovchilar suv ob'ektlarini fizik-geografik xususiyatlarining ko'rsatkichlari bilan asoslashadi: *Bogenbax, Iserbax, Erdbax*. Murakkab gidronimlar orasidagi mahsuldor tuzilma tiplari suv havzasining kattaligi, fazoviy holati va belgilanishini bildiruvchi aniq va individual sifatlovchili atributiv onim nominatsiyalar bo'lib *Große Aue, Obere Argen, Schwarze/Weiße Regen* kabilardir [5].

Xulosa qilib aytganda, gidronimlar — yirik suv havzalari nomlarining semantikasi va tuzilishini o'rganish nemis toponimikasini o'rganishga qo'shilgan hissa bo'lib, bu onomastikon toifasining shakllanishiga oydinlik kiritish, borligini aniqlash imkonini beradi. Qadim zamonlardan meros bo'lib qolgan turli davrlardagi elementlar, ularning tizimli tabiati, bu substrat gidronimlarining hozirgi vaqtda qabul qilingan va tushunilgan me'yor va modellarga mos kelishiga yordam beradi.

Semantik-stratigrafik va strukturaviy onomastik tadqiqotlar ham tilshunoslik ham tarix uchun muhim ahamiyatga egadir. Geografik va tarixiy voqe'lik bilan shug'ullanuvchi onomastika tilshunoslikni

turdosh fanlar – geografiya, tarix, arxeologiya, sotsiologiya, madaniyatshunoslik bilan bogʻlaydigan ilmiy fan boʻlib hisoblanadi [6].

Nemis gidronomiyasini oʻrganish nemis leksikasining tuzilishi, uning semantikasi, stratigrafiyasi, tuzilishi va lingvokulturologiyasini oʻrganish nuqtai nazaridan yuqoridagi xulosalar chiqarish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Schmid W.P. Die alteuropäische Hydronymie: Stand und Aufgaben ihrer Erforschung//Beitr. zur Namenforschung NF 16, 1981. S. 1-12.
2. Krahe H. Sprache und Vorzeit. 1954. S.46.
3. Koß G. Namenforschung: Eine Einführung in die Onomastik. Tübingen, 1990. S.124
4. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. — М.: наука, 1973. — 366 с.
5. Greule A. Arbeits- und Darstellungstechniken des deutschen Gewässernamenbuchs. Ziegler-Windberger-Heidenkummer 2011. S.117-126.
6. Бозорова Р. Ш. “Сув” сўзи билан боғлиқ фразеологик бирликларнинг немис, ўзбек ва рус тилларидаги таҳлили //Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS). – 2022. – Т. 2. – №. 1. – С. 277-282.
7. Бозорова Р. Ш. Сув билан боғлиқ жой номларининг лисоний қатламлари таҳлили //Results of National Scientific Research International Journal. – 2022. – Т. 1. – №. 3. – С. 112-118.
8. Bozorova R. S. Interpretation of poetonims in the novel by Johann Wolfgang Goethe “The sufferings of young Werther” //scientific bulletin of Namangan State University. – 2019. – Т. 1. – №. 12. – С. 182-185.
9. Bozorova R. Гидропоэтонимларнинг немис, ўзбек ва рус тилларидаги фразеологик бирликларда акс этиши //центр научных публикаций (buxdu. Uz). – 2022. – т. 26. – №. 26.
10. Sharopovna B. R. Nomlarni tadqiq qilishda turli yondashuvlar //Miasto Przyszłości. – 2022. – Т. 30. – С. 337-339.

LUG‘ATLARNING TIPOLOGIK XUSUSIYATLARI

*Jo`rabayev Bahodir Raximovich,
Namangan davlat universiteti*

O‘tmishdan tilshunos olimlar leksik birliklarning ma’nolarini izohlash muammosi bilan shug‘ullanib kelgan bo‘lsa-da, bu muammo bugungi kunda ham muhimligicha qolmoqda. Ma’lumki, turli lug‘atlar ichida izohli lug‘atlar turi etakchilik qiladi chunki, ularning asosiy tarkibiy qismini so‘zlarni izohlash tashkil qiladi. Hozirgi vaqtgacha leksik birliklarning ma’nolarini izohlash muammosini turli nuqtai nazardan tadqiq qilishni o‘z ichiga olgan juda ko‘p ilmiy ishlar va materiallar to‘plangan. Shu bilan birga, leksik birliklarning ma’nolarini izohlash muammosiga oid adabiyotlarni sinchiklab tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, so‘z (leksika)ning ma’lum jihatlari bo‘yicha va leksik birliklarni lingvotsentrik aspektda talqin qilish muammosi etarlicha to‘liq yoritilmagan. Shu bilan birga til tizimining bo‘lagini o‘zida aks ettiruvchi, unga berilgan tavsifning zarur manzil-maqсадli sifatini ta’minlaydigan lug‘atlarni yaratishning antropotsentrik jihati hali ham izchil o‘rganilmagan. Lug‘atlar ma’lum foydalanuvchilarga mo‘ljallangan bo‘lib, ular qatorida lug‘at tilini bilmaydigan insonlar ham bo‘lishi mumkinligini inobatga olgan holda, lug‘at yaratish jarayonida ularga mos o‘zgartirishlar kiritilishi, lug‘at tavsifini antropotsentrik yo‘nalishga mos tarzda berish muammosi kun tartibida turgan masalalardan biridir.

Ma’lumki, leksikologiya va leksikografiya sohasi hamisha o‘zaro bog‘langan tarzda faoliyat olib boradi. Biroq, leksikologik tadqiqot va kuzatishlar natijalari shundan dalolat beradiki, leksikologiya sohasi turli maqsadga yo‘naltirilganligi sababli har doim ham lug‘atshunoslik (leksikografiya)da qo‘llanilmaydi. Bu muammoni hal qilishga leksikologik ob’ektlar va kategoriyalarni nazariy tavsiflash bilan shug‘ullanuvchi, leksikografiyaga yo‘naltirilgan tarmog‘i lug‘at leksikologiyasi yordam beradi. V. V. Morkovkin “lug‘atga oid leksikologiya” deganda: so‘z, so‘z birikmalari, umuman lug‘atlarning leksik qatlamiga xos bo‘lgan metalingvistik tushuncha va kategoriyalar va ularning ehtiyojdan kelib chiqib, maksimal darajada leksikografik qo‘llanilishini nazarda tutadi.

Lugʻatshunoslik leksikologiyasi bilan pedagogik tilshunoslik oʻrtasida sezilarli oʻxshashlik mavjud boʻlib, ular asosan bir xil printsiptan foydalangan holda faoliyat olib boradilar. Leksikologiya maʼlum leksikografik natijalarga erishish uchun shubhasiz, lingvotsentrik tilshunoslik va antropotsentrik soha bilan hamkorlikda ilmiy izlanishlar olib borishni taqozo etadi. Leksikografik tadqiqotlar foydalanuvchilarining ehtiyojlaridan kelib chiqqani bois, leksikografik obʼektlarga oʻziga xos yondashuv asosida, zarur boʻlganda ularni oʻzgartirishi yoki rad etishi leksikografiyaga xos emas.

Leksik maʼno tushuncha kabi inʼikos kategoriyasi boʻlib, unda nolisoniy voqelik – insonning tashqi va ichki olami aks etadi. Soʻzning leksik maʼnosi (bundan buyon matnda LM deb yuritiladi) deganda maʼnoda aks etayotgan voqeliqdagi predmet, hodisa, harakat, belgi, munosabat denotat tushuniladi. Demak, denotatning muhim belgilari, xususiyati LMda aks etadi va LM maydon tuzilishiga oʻxshash tuzilishga ega boʻladi.

Maʼnoda denotat toʻgʻridan-toʻgʻri aks etibgina qolmay, unga insonning fikrlash, anglash, oʻzlashtirish xususiyatlari ham birlashtirilgan boʻladi. Maʼnoda ifodalanayotgan narsa denotat deyiladi. Denotativ maʼno leksik birlikning oʻzi nomlayotgan voqeliqdagi narsa bilan munosabagini koʻrsatadi. Denotativ maʼno aniq narsani, muayyan hodisani (denotatni) bildiradi va «bu soʻz nimani ifodalaydi?», degan savolga javob beradi. Obʼektiv voqelik (denotat) tilda soʻzning leksik maʼnosi bilan, soʻz birikmasi, gap va matn orqali ham ifodalanishi mumkin. Soʻz birikmasida, gapda, xatto matnda ifodalanayotgan narsa-hodisalar ham keng maʼnoda denotat deyiladi. Maʼnoda denotatlar adohidaliklar tarzida emas, umumlashgan holda inʼikos etadi. Ushbular esa lisoniy maʼnoning tushuncha bilan mustahkam bogʻlikdini koʻrsatadi. Sodda qilib aytganda, denotat tushuncha orqali maʼnoga aylanadi. LM yadrosidan uzoqlashganda, majburiylik darajasi. Unga kiritilgan axborotning tabiati pasayadi va qiymatning mazmunli qismini tashkil etuvchi xususiyatlarning oʻzgaruvchanlik oʻlchovi ortadi.

Har qanday leksik maʼno muayyan belgi (nom)ga birlashtirilgan boʻladi va ular soʻzning tarkibiy qismlarini tashkil qiladi. Soʻz tarkibida maʼno lisoniy sistemada oʻziga xos mavqega ega boʻladi.

Leksik maʼno belgi-tushuncha munosabatigina emas, balki alohida til hodisasi boʻlib, voqelikning maxsus lisoniy inʼikosidir.

Lugʻat leksikologiyasi aspektidagi sema – boshqa shunga oʻxshash birliklar bilan birgalikda LM tarkibiga kiruvchi va soʻz bilan belgilangan obʼektning maʼlum bir xususiyatini (yoki ayrim xususiyatlar majmuini) aks ettiruvchi semantik (axborot) birlikdir. Lekin hamma soʻzlar ham leksik maʼnoga ega boʻlmaydi. Masalan, va, bilan, sari kabi yordamchi soʻzlar leksik maʼnoga ega emas va ular oʻz-oʻzidan leksiksemantik birlik boʻla olmaydi. Oʻzbek tilshunosligida leksik maʼnoga ega va ega boʻlmagan soʻzlarni farqlash, til va nutq hodisalarining nomlarini ajratish maqsadida leksik maʼnoga ega boʻlgan soʻzlarga nisbatan leksema atamasi qoʻllanmoqda. Demak, til leksik-semantik sistemasining asosiy birligi leksik maʼnoli soʻz yoki leksemadir.

Maʼnoni oʻrganish tarixi antik davrlardan boshlanadi. U davrlarda maʼnoga falsafiy nuqtai nazardan yondashilgan. Maʼlumki, lugʻat tuzish uchun soʻz anglatayotgan maʼno ochib berilishi lozim.

Leksikografiya semalar ham tadqiqot obʼekti, ham tadqiqot quroli hisoblanadi, chunki ular bir tomondan soʻz maʼnosining tarkibiy qismlari boʻlsa, ikkinchi tomondan, semalar yordamida yaʼni ularning koʻrsatmalari asosida soʻzlarning maʼnolari semantizatsiya qilish va ularning maʼnolarni farqlash imkonini beradi. Bu semaning asosiy xossalari leksik maʼnoga nisbatan soddaligi (bu xususiyat izohni talab qilmaydi), bir tomonlama xarakterliligi (sema – psixik obʼekt), ham moddiy jihatdan ifodalanmagan. (“fil” soʻzidagi semalarning hech biri moddiy jihatdan ifodalanmagan, biroq “fil bolasi” maʼnosidagi “filcha” semasi –cha qoʻshimchasi borligi bois moddiy ifodaga ega boʻlishi mumkin).

Semalarning ierarxik oʻrganish, ularni muhimligiga qarab integral va differentsial ajratish mumkin boʻladi.

Assotsiativ polisemiya maʼnolarning semantik strukturasi, tarkibi bir-biridan farqli va ancha uzoq boʻladi. Ushbu maʼnolar faqat assotsiativ munosabatlar asosidagina bogʻlana oladi. Masalan, **nozik** (1. nozik odam; 2. nozik did); **koʻz** (1. odamning koʻzi; 2. yogʻochning koʻzi); **tirnamoq** (1. taxtani tirnamoq; 2. yuragini tirnamoq), **lab** (1. odamning labi; 2. «chet»: supaning, anhorning labi).

Assotsiativ polisemiya tilimizda koʻp uchraydi. Demak, bunda bir leksema bilan bir biridan uzoq boʻlgan maʼnolar ifodalanadi.

Tushuncha tafakkurning asosiy shakllaridan biri boʻlib, voqelikdagi narsa-hodisalarga xos boʻlgan tasavvur va belgilarning

inson ongida umumlashgan holda in'ikos etishidir. Tushunchaning asosini voqelikdagi narsa-hodisalar tashkil qiladi. Narsa-hodisalarning belgilari inson ongida umumlashgan holda aks etadi. Ushbu tushuncha (umumlashma in'ikos) asosida leksik ma'no hosil bo'ladi. Leksik ma'noning shakllanishi jarayonida voqelikdagi narsa-hodisa haqidagi tushuncha ixcham, barcha til egalariga tushunarli holga keltiriladi va nomga (belgiga) biriktiriladi.

Tarkibning bir xilligi darajasiga ko'ra, semalar elementar (bitta xususiyatni aks ettiruvchi), elementar bo'lmagan (bir to'plam sifatida bir nechta xususiyatlarni aks ettiruvchi) va shartli elementar (bir nechta xususiyatni o'z ichiga olgan, lekin shu doirada bitta sifatida qabul qilingan)ga bo'linadi.

Ko'zda tutilgan atribut xarakteriga ko'ra semalar real atributiv va assotsiativga bo'linadi. 1960-1970 yillarda leksik ma'noning asosiy semantik (integral va differentsial) belgilaridan farqli asosiy bo'lmagan komponentlari ham ajratila boshlandi. Bunday komponentlarni assotsiativ belgilar deb nomlana boshlandi (D.N.Shmelev). Bu belgilarni V.G.Gak potentsial belgilar deb atagan. Ular orasida: ijtimoiy shartli (metro - chekish taqiqlanadi), an'anaviy shartli (ayiq - qo'pol), ideallashtiruvchi (desantchi – jasur'; talaba - quvnoq).

Polisemiya 2 belgi bo'yicha guruhlanadi: 1) hosila ma'nolarning bosh ma'no bilan munosabatiga ko'ra; 2) ma'nolarning oppozitsiyasiga ko'ra.

Hosila ma'nolarning bosh ma'no bilan munosabatiga ko'ra tilshunoslikda polisemiyaning 3 ta turi ajratiladi: radialъ, zanjirsimon, radial-zanjirsimon. Radial polisemiya barcha hosila ma'nolar bosh ma'no bilan bevosita bog'liq bo'ladi. Uning sxemasi aylana radiusiga o'xshashligi uchun radial polisemiya deb yuritiladi. Aniqlik darajasiga ko'ra, semalar sobit bo'ladi, ya'ni o'z ma'nosida doimo mavjud bo'lgan va turg'un bo'lmagan va bir vaqtning o'zida ko'p ma'noni anglatishi mumkin: o'chirmoq (ovozni, tovushni, o'tni, radioni va h.k.) - "harakatni, biror narsaning namoyon bo'lishini zaiflashtirish yoki to'xtatish".

Xulosa qilib aytish mumkinki, so'zning tizimli, to'g'ri lingvistik xususiyatlariga qarab ham, yaratilgan lug'at ishining vazifalari va parametrlariga quyidagilarni kiritish mumkin: (1) mavjud lug'atlar, kompyuter ishlanmalaridagi so'zlarning ma'nosini ko'rib chiqish; (2) ko'rib chiqilayotgan so'zlar ma'nosining sema tarkibini aniqlash,

semantik o'ziga xoslikni saqlaydigan kontekstlarni semalar yig'indisi doirasida ajratish; (3) U yoki bu sohalar uchun tuzilgan lug'atlardagi semalarning semantik xususiyatlarni aniqlashtirish, talqin qilingan birlikni bir xil kontseptualga tegishli bo'lgan boshqa birliklardan ajratish; (4) belgilangan semantik (kontseptual) elementlarning adekvat leksik ifodasini izlash; (5) sharhlash turini tanlab olish va tegishli semantik matn segmentini qurish. Keyinchalik, oldindan tuzilgan semantik matn to'g'riligi uchun sinovdan o'tkaziladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Апажев М.А. Лексикография: теория и практика. Нальчик: Эльбрус, 2005. – 384с.
2. Герд С. А. Словарное значение слова и смысл // Актуальные проблемы теоретической и прикладной лексикографии. Межвузовский сборник научных трудов. – Иваново, 1997. – С. 192- 198.
3. Карунц Р. Г. Вопросы толкования глаголов начинательного способа действия в словарях (на примере глаголов с приставкой за-). – М., 1988. – С. 119-125.
4. Правдин М. Н. Словарное толкование, научность и здравый смысл. –М., 1983. – С. 3-15.

MATNSHUNOSLIK VA DARSLIK O' RTASIDAGI BOG'LIQLIK VA UNING MATN-LINGVISTIK TAHLILI

*Abduvoxidov G'olib Gulomovich,
NamDU Nemis va frantsuz tillari
kafedrasio'qituvchisi*

Chet tili darslarida maqsadga yo'naltirilganlik muhim omildir va maqsadga erishish uchun matnlardan dars materiallari sifatida foydalaniladi. Bunda matnshunoslik darslikdagi matnni tuzilish jihatlariga e'tibor qaratadi va uning hususiyatlarini tahlil qilib boradi. Bu esa matnlarning tuzilishi uchun katta ahamiyatga ega. Kitoblardan saralab olingan matnlarning matnshunoslikka oid tahlili matnlarning ma'lum belgilari va hususiyatlari mavjud ekanligini aniqlashda yordam beradi. Tahlil natijalari shu o'rinda kitoblarga maqsadga yo'naltirilgan

holda ko'chiriladi va bu o'quv materiallarini samaradorligiga o'z hissasini qo'shadi.

Matnshunoslik rivojlanishiga qadar gap lisoniy tahlillarda eng katta birlik deb ko'rilgan. Tilshunoslik keng tarqalmagan soha bo'lganligi uchun ham tadqiqodlar asosan gap atrofida olib borilgan.

Alohida gaplarning tasnifida ishlatilgan lisoniy birliklar matnlar tahlili uchun yetarli hisoblanmagan. Matnshunoslik paydo bo'lishi gapdan yuqori bo'lgan lisoniy tuzilmalarni tasniflash imkonini yaratdi. Matn lisoniy tahlillarning eng katta birligiga aylandi.

Ma'lumki, matnshunoslik matnlar tahlili bilan shug'ullanadi. Uning tadqiqot predmeti gap emas balki matn hisoblanadi. Boshqacha qilib aytganda, lisoniy matn tahlillari matnlarda olib boriladi. Matnshunoslikning vazifasi matnlarning tuzilish belgilarini aniqlashdan iborat. Matnning qurilishi, kommunikativ vazifasi, uning ta'sirini aniqlash va tushuntirish sohaning asosiy maqsadi sanaladi. Shu orqali matn ishlab chiqishning tuzilishi haqidagi hulosalar olishni maqsad qiladi. Bu esa matn nazariyasini asoslashga hizmat qiladi. Matnshunoslik shunchaki birdan paydo bo'lib qolmagan. Uning paydo bo'lishi bosqichma-bosqich amalaga oshgan. Uning paydo bo'lishida jumla tilshunosliging o'rni bor. Shu o'rinda matn grammatikasi jumladan trasfrastik, semantik, kommunikativ-pragmatik va kognitiv-protsessual yondashuvlarining ham matnshunoslik rivojlanishidagi ahamiyati katta.

Transfrastik qarashlarda jumla tuzilish qoidalari matnga qaratiladi, semantik yondashuvlarda esa matnning o'zaro bog'liqligi mazmun jihatdan tadqiq qilinadi. Kommunikativ-pragmatik qarashlar matnning vazifasiga e'tibor qaratsa, kognitiv-protsessual yondashuvlar uchun matnning qabul qilish va uni ishlab chiqarish jarayonlari ahamiyatli deb qaraladi. Bu turlicha qarashlarni matnshunoslikda ikki asosiy yo'nalishlarga tartiblab chiqish mumkin, ya'ni lisoniy mazmunga qaratilgan matnshunoslik hamda muloqotga yo'naltirilgan matnshunoslik.

Lisoniy tizimga qaratilgan matnshunoslik lisoniy jumla metodlarini tushuntirishni maqsad qiladi. Nemis matnshunos olimi Brinker o'zining tadqiqotida matnshunoslikning vazifasi matn qurilishining qoidalri va umumiy shartlarini tizimli tasvirlash, ularning matnni tushunishdagi ahamiyati nimadan iborat ekanligi to'grisida ma'lumot beradi[1, 13-14]. Uning fikriga ko'ra muloqotga

yo'naltirilgan matnshunoslik matnlarning kommunikativ vazifasini tadqiq qilishga e'tibor qaratadi va matnlar muloqot holatlarida ishlatilsa yoki ishlatiladigan bo'lsa qanday maqsadga ergashadi degan savollarga javob izlaydi[1, 14-15].

Linguistik adabiyotlarda matnshunoslikning hilma-hil yo'nalishlarga qaratilgan turli ta'riflarini uchratish mumkin. Ta'riflashdagi hilmaxillik maqsadlarni qo'yishda ham namoyon bo'ladi. Nemis tilshunos olimlaridan hisoblangan Bussman matnshunoslikni jumladan kattaroq lisoniy qoidalar bilan shug'illanadigan tilshunoslikning sohasi sifatida tasniflaydi va matnning lisoniy birliklarini tuzilish belgilarini aniqlashni, matn nazariyasini asoslashni maqsad qiladi[3, 779].

Brinker matnshunoslikni vazifasi aniq matnlar asosida yotgan matn tuzilishining normalarini va umumiy shartlarini tizimli yoritish, hamda matn qabul qilish uchun ahamiyatini tushuntiradigan soha sifatida ifodalaydi[1, 9]. Brinker va Bussman matn tuzilishi qoida doirasida mustahkamlanishini maqsad qiladi.

Nemis tilshunoslaridan hisoblangan Heinemann va Viehweger matnshunoslikni matn tuzilishi va matn shakllanishiga bog'lanib qolgan fan sohasi sifatida qaraydi[4, 17]. Nima bo'lganda ham har bir bog'liqlikdagi matnlarni bog'liqligidan kelib chiqib kuzatish lozim. Tilshunoslarning fikrlaridan ularni Brinker va Bussmanlarga o'hshash maqsadni ko'zlamaganlarini bilish mumkin. Ular o'zlarining matnshunoslikdagi qo'ygan maqsadlaridan kelib chiqib farq qilishadi.

Matnshunoslik bittadan oshiq gaplarni qamrab olgan va shunga qaramay o'zaro bog'liq birlik sifatida kuzatiladigan matnlar, jumladan lisoniy birliklar bilan shug'ullanadi. Tilshunos olim Schach matnshunoslik matn bilan tadqiqot predmeti sifatida shug'ullanadi deb biladi[7, 57]. Sommerfeld esa, matnshunoslik ilmiy sohaning predmeti tabiiy tillarning matnlari bo'lganligi uchun matnlarni tasniflash, tartiblash va guruhlariga ajratish bilan shug'ullanishi kerak deb hisoblaydi[8, 260]. Shunga ko'ra u barcha matn ko'rinishlarini birgalikdagi mavjud belgilarini tasvirlashni, jumladan lisoniy matnni sharhlashni, tartiblashni va guruhlariga ajratishni matnshunoslikning vazifasi sifatida qaraydi.

Matn tushunchasi ko'pincha matn tasniflarida tez-tez ishlatiladi. Tilshunos Janichning fikriga ko'ra, matn gapdan katta bo'lgan mavzu jihatdan bog'langan va tugallangan mazmunli lisoniy birlikdir[5, 17-

18]. Bunda yozma fikrlar old o'rinda turadi. Matnni gaplarning zanjiri sifatida tushunish kerak. U vazifali belgilar natijasidir, jumladan mavzuviy birlikdir. Bunga ko'ra matn til munosabatlarida vositachi sifatida xizmat qiladi va bilim shartlariga asoslangan tuzilish deb tushuniladi. Bu degani matn tushunchasi ko'pgina o'zaro bog'langan gaplardan ishlab chiqiladigan yagona mavzuli matnni anglatadi.

Matnshunoslik chet tilini o'rgatish uchun muhim tarkibiy soha hisoblanadi. Tilni egallash autentik matnlarni jalb qilish va darslardagi matnshunoslik bilimlari orqali qo'llab quvvatlanadi, madaniyatlararo o'rganish imkonini beradi. O'rgatish va o'rganish uchun mo'ljallangan materiallardan til o'rganuvchilar matnshunoslik bilimlariga ega bo'lishadi va o'zining o'rganish texnikalarini rivojlantiradi. Didaktik strategiyalar ishtirokchilarga kalavani uchi sifatida xizmat qiladi. Bu orqali ular o'zlarining matn haqidagi bilimlarini yaxshilashadi va mustaqil o'rganishga bo'lgan layoqatlarini oshirishadi. Bu esa ularga o'z matnlarini ishlab chiqishga yordam beradi. O'quv nazariy harakatlarning old fonida mustaqil o'rganish turadi. Ishtirokchilar qobiliyatlarini o'zlari boshqarishlari uchun ular rag'batlantirilishi lozim. Matnlingvistikasi va til didaktikasi bir-biri bilan bog'lanmaganligi og'ir nuqta sanaladi. Bu ularning turlicha yo'nalishda ekanligini bildiradi. Shu sababli ham matn tilshunosligiga bo'lgan umid kattadir. Bu umidlarga ko'ra, soha lisoniy tadqiqot natijalarini didaktik maqsadlarda qo'llashi lozim. Chet tilini o'rgatishda ham bu boshqacha ko'rinishda bo'ladi. Bunda o'qish strategiyasining vositasi uchun tushunchalar rivojlantirilishi kutiladi.

Bunga misol: Dars jarayonining tashkil etilishi uchun qanday matnga oid faktlar old fonda turishi kerakligi, shu bilan matnlashish haqidagi bilimlar yaratilishi mumkin bo'lishligi, o'qish va yozishdagi matn tuzilishi va uning hazm qilinishi o'rtasidagi qanday bog'liqliklar borligi, lisoniy va matnga oid o'rganish samarasi fonidagi hilma-hil bo'lgan faoliyatlarni baholash zarurligi ideal holatda tushuntirilishi kerak. Biz hali ham bundan yiroqdamiz. Albatta ihtiyorimizda ko'plab matnga ta'luqli bo'lgan dars jarayonlari va didaktika ega bo'lgan bunga tegishli qonuniy yondashuvlar mavjud, lekin hali ham sohadagi muhim savollarni kengaytirishga ijozat beradigan yetarlicha matn bilan ishlashning tushunchasi mavjud emas[2,830].

Ushbu iqtibosdan darslardagi o'rganish strategiyasini ishlatish uchun didaktik ko'rsatmalarni rivojlantirish kerak ekanligini bilish

mumkin. Nemis tilshunosi Meier matnshunoslikka oid metodlarni chet tili darslarining boshidanoq darslarda (nemis tili chet tili darsi sifatidagi darslarda matn misollari va matn tuzilishlari) ishlatilishi kerak ekanligini ta'kidlaydi. Matnshunoslik nemis tilshunosi Meier nazarida chet elda tilshunoslik va nemis tilini o'rgatishda turli darajalariga mos keladigan sohadir[6].

Shunday ekan chet tili darslarida matnshunoslik tushunchalarini ishlatilishi til o'rganuvchilarga tilni o'rganishni osonlashtirgan bo'lar edi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Brinker, K. (2010). Linguistische Textanalyse. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
2. Brinker, K., Antos, G., Heinemann, W. und Sager, S. F. (2000). Text- und Gesprächslinguistik linguistics of text and conversation. Berlin: Walter de Gruyter.
3. Bußmann, H. (1990). Lexikon der Sprachwissenschaft. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag.
4. Heinemann, W. und Viehweger, D. (1991). Textlinguistik: Eine Einführung. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
5. Janich, N. (2008). Textlinguistik: 15 Einführungen. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
6. Meier, J. (2019). Textmuster und Textstrukturen im DaF-Unterricht. Lernen von und mit Texten. Zugriff von 283-294_meier_wk_mv_autor_wk_impr.rtf. Wurde am 06.03.2019 heruntergeladen.
7. Schach, A. (2016). Eine textlinguistische Untersuchung der Unternehmensgeschichte. Wiesbaden: Springer Vs.
8. Sommerfeldt, K. E. (1998). Einführung in die Grammatik der deutschen Gegenwartssprache. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

BINO-INSHOOTLAR QURILISHI TERMINOLOGIYASI VA UNING TARIXI

Rahmonberdiyeva Saida Abdulmuxamat qizi
NamMTI doktoranti

Terminologiya sohasiga bo'lgan qiziqish bir necha yillardan beri dunyo tilshunosligining eng dolzarb mavzulardan biri bo'lib kelmoqda. Butun jahon tilshunoslari qatorida o'zbek tilshunos olimlari ham terminologiya sohasiga o'z xissalarini qo'shib, juda katta qiziqish bildirishgan.

Insoniyat arxitekturaviy-qurilish faoliyatining boshlanishi paleolit davriga to'g'ri keladi va u eng oddiy tosh qurollari yordamida odamlarning o'ziga uy-joy qurishi bilan bog'liq. Yog'ochga boy joylarda konus-shakl va ikki tomonga og'ma tomli shoxlardan yasalgan chaylalar keng tarqaladi.

Arxitekturaning paydo bo'lishi so'nggi paleolit davriga to'g'ri keladi. Bu davrga kelib qurilish jarayoni faqatgina texnik faoliyat bo'lmasdan, balki odamlarning ma'naviy talablarini ham qondirishga xizmat qiladi. Oddiy konstruksiyalarga estetik tomondan ishlov berish va qurish jarayoniga badiiy-texnik talablarning kiritilishi qurilish faoliyatiga ma'lum darajada g'oyaviy-obraz tushunchasini olib kiradi. Neolit davrida tosh qurollari takomillashtirilishi bilan insoniyatning moddiy imkoniyatlari kengayadi. Bu davrga kelib yog'ochdan yasalgan uy-joylar to'g'ri burchakli shaklni qabul qilib, devorlari ustunlar va ularga biriktirilgan shox-shabbalar o'rimidan iborat edi. Xuddi shunday imoratlar Dnepr daryosi bo'yidagi Kolomiyshina 1 degan joyda topilgan. Bu imoratlar eramizdan oldingi III -I ming yillikda qurilgan. Bu joyda imoratlar 2 ta konsentrik davra shaklida joylashtirilgan: diametri 170 m aylana bo'yicha katta uylar joylashtirilgan bo'lib, aylana ichida esa kichik uylar joylashtirilgan. Bu turar joy maskani eng qadimgi muntazam shakldagi turar joy bo'lib, ibtidoiy jamoa xususiyatlari va mudofaa vazifalarini bajarishga moslashtirilgan bo'lgan. Yangi tosh davri - neolit davrida (eramizdan oldingi VI - II ming yillik) mehnat qurollari keng rivojlanishi bilan ibtidoiy jamoa a'zolari dehqonchilik va chorvadorlik bilan shug'ullana boshlashadi.

Bu davrda daryolar va ko'llar ustida qoziq qoqilib qurilgan binolar turi keng tarqalgan. Bunday turdagi imoratlarning qurilishi baliqchilik bilan shug'ullanish uchun yaxshi sharoit yaratgan. Neolit davrining so'nggi pallasida, ya'ni bronza davrida metallardan tayyorlangan har xil ish qurollari paydo bo'ldi. Xuddi shu davrda megalitik qurilmalar ham keng tarqaladi. Megalitik qurilmalar juda katta tosh bo'laklaridan qurilgan bo'lib, ular har xil diniy udumlar bilan bog'liq bo'lgan. Megalitik qurilmalar asosan uch turga bo'linadi: mengirlar, dolmenlar va kromlexlar.

Mengirlar - bu vertikal shaklda o'rnatilgan balandligi 20 metrli katta tosh bo'laklaridir. Eng katta mengirlarning og'irligi qariyb 300 tonnagacha bo'lgan. Mengirlar biron-bir tarixiy hodisa sharafiga o'rnatilgan. Dolmenlar - bu bir necha vertikal o'rnatilgan tosh va ularning usti gorizontaal tosh plitasi bilan yopilgan qurilma bo'lib, asosan, qabila boshqaruvchisi uchun qurilgan. Qabila boshlig'i o'limidan keyin shu yerda dafn etilib, dolmen maqbara vazifasini o'tagan.

Kromlexlar - megalitik qurilmalar ichida eng murakkab va kompozitsion jihatdan uyg'unlashgan inshootdir. Angliyaning Stounxendj degan joyidagi kromlex diametri 30 metr bo'lgan aylana bo'yicha qo'yib chiqilgan toshlar va uchi bir-biri bilan toshlar vositasida bog'langan inshootdir. Ichki aylanada yana uch juft vertikal toshlar joylashtirilgan bo'lib, ularning usti ham o'zaro balka orqali bog'langan. Aylananing geometrik markazida eng katta vertikal tosh joylashtirilgan. Kromlexlar qadimgi ibtidoiy jamoa uchun ibodatxona vazifasini o'tagan. Kromlexlarning aylana shakli ularning quyosh ibodatxonalari vazifasini o'taganligi ifodasidir. Ibtidoiy jamoa rivojlanishining so'nggi davrlarida mudofaa uchun mo'ljallangan qal'asimon inshootlar va ibodatxona vazifasini bajaradigan qurilmalar keng tarqaladi. Siklopik qal'alar deb nomlanuvchi qurilmalar devorlari katta o'lchamdagi vertikal toshlardan qurilgan. Yog'ochga boy joylarda esa qal'a devorlari odatda daraxtlar tanasidan yasalgan. Odatda qal'alar ikki yoki uch qator devorlar bilan o'rab olingan.

O'zbek terminologiyasining shakllanishini uch bosqichga ajratishimiz mumkin, bular qadimgi turkiy tillar terminologiyasi (VI-X), eski turkiy tillar terminologiyasi (XI-XIV), eski o'zbek adabiy tili terminologiyasi (XV-XX), bundan tashqari istiqbol davri o'zbek tili

terminologiyasi shakllangan va shu tarzda o'zbek terminologiya sohasi kundan-kunga rivojlanib borgan.

Hozirgi o'zbek adabiy tili qurilishida terminologiya sohasining alohida o'rin va mavqeyiga ega ekanligi bilan ajralib turishi hech birimizga sir emas. Terminologiyaning lug'at tarkibidagi roli juda katta bo'lib, so'z boyligining oshishiga katta hissa qo'shadi. Terminologiya sohasi zamonaviy lingvistik tadqiqotlarning dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Terminologiya barcha tillardagi so'z boylıklarining katta qismini tashkil etadi. Shu sababli, terminologiya fani tez suratda rivojlanishida davom etmoqda, chunki terminologiya tilde yangi so'zlar yasash imkonini ham beradi. Termin tushunchasiga tilshunos olimlar tomonidan turki xil ta'riflar berilgan.

Mantiqshunoslarning takidlashicha, termin bu - aniq bir obyektga tegishli tavsif (yoki tavsiflar) jamlanmasini nazarda tutuvchi va uni tatbiq etiluvchi so'z hisoblanadi. Har qanday tildagi istalgan so'z termin bo'lishi mumkin. Termin so'zi ga qisqacha tarif berib o'tadigan bo'lsak, termin so'zi (lotincha) "terminus" so'zidan olingan bo'lib, "chek", "chegara", "chegara toshi", "tugash" degan ma'nolarni bildiradi va maxsus ilmiy-texnikaviy tushunchalarni ifodalovchi so'z yoki so'z birikmalari termin hisoblanadi.

Terminologiya tushunchasi ham lotin tilidan olingan bo'lib

1) Ilm, fan, texnika, san'at, madaniyat va boshqa sohalarda qo'llanuvchi terminlar yig'indisi, majmuidir. M.: texnik terminologiya, tibbiy terminologiya, harbiy terminologiya va boshqalar.

2) Tilshunoslikning muayyan til so'z boyligida qo'llanuvchi terminlar tizimini struktur, semantik, etimologik (genetik) va funksional jihatdan o'rganuvchi sohasi.

Terminlar ilm-fanni, kasb-hunarni ifodalashiga ko'ra ikki turga: ilmiy terminlar va professional terminlarga bo'linadi. Kasb-hunarga oid so'zlar professional terminlar hisoblanadi.

Professional terminlarga: ovchilik, chorvachilik, kulolchilik, duradgorlik, binokorlik, poyabzaldo'zlik, naqqoshlik, kashtachilik terminlari kiradi. Fan, san'at, adabiyot va boshqa sohaga oid so'zlarga ilmiy terminlar deyiladi.

Qurilish terminlari: asfalt, temir, tosh, qum, g'isht, ohak, sement
Pediatriyaga oid terminlar: Abszess, Anämie, Anorexia nervosa, Antibiotikum, Antimiyotikum, Appendizitis, Atopisches

Ekzem, Balanitis. Adabiyotshunoslik terminlari: mubolag'a, jonlantirish, roman, hikoya, aruz, g'azal.

Matematikaga oid terminlar: kub, kvadrat, minus, yechim, miqdor. Fan va texnikada termin biror shaxs tamonidan sun'iy o'ylab topilgan yoki tabiiy tildan olingan maxsus so'z bo'lishi mumkin. Bunday so'zlarning qo'llanilishini tartibga solish maqsadida ilmiy tilshunos olimlar tamonidan terminlar aniqlashtiriladi yoxud chegaralanadi. Shu boisdan terminlarga muayyan talablar qo'yiladi, ushbu talablar uni umumtil, jargon hamda shevalardagi oddiy so'zlardan ajratib turadi.

“Termin” tushunchani umumiste'moldagi so'zdan farqlash uchun quyidagilarga ahamiyat berish lozim:

1. Termin – umumadabiy tilning faqat maxsus odamlargina ishlatadigan biror bir kichik guruh uchungina tanish bo'lgan so'zlar hisoblanadi. Masalan: ishlab chiqarish, fan va texnika tiliga mansub lisoniy birlik, bir so'z yoki so'z birikmalari tushuniladi;
2. Termin stilistik jihatdan neytraldir;
3. Termin bu aniq, nominative funksiyaga ega bo'lib, emotsionallik, ekspenssivlik xususiyatiga mos emas;
4. Terminning ma'nosi tushunchaga tengdir.

Aslida termin va umumadabiy tildagi so'zlarni bir biridan farqlamoqchi bo'lsak, bu borada o'sha soha bilan shug'ullangan olimlarning fikrlariga, nazaryalariga e'tibor qaratishimiz kerak. Terminologiya sohasi yangi sohalardan hisoblanmasa ham termin tarifi xususida ilmiy adabiyotlarda ko'pgina mulohazalar bildirilgan.

O.Vinokuming fikricha, termin - har doim aniq va ravshan. Terminlar sistemasi tili ongli shakllantiriladi. Zero, termin o'z-o'zidan paydo bo'lmaydi, balki u jamiyatga zarurligi, unga ehtiyoj mavjudligi bois yaratiladi.

O'zbek tilshunos olimi A.Hojiyev o'zining terminga bergan tarifida „Termin – bu fan texnika yoki boshqa sohaga oid narsa haqidagi tushunchani aniq ifodalaydigan ishlatilish doirasi maxsus sohalalar bilangina chegaralanadigan so'z yoki so'z birikmasi deb aytib

o'tgan. Bundan tashqari A. Hojiyev termin so'zini atama yasamasi bilan almashtirishning noto'g'ri ekanligi, uning sabab va oqibatlari xususida jiddiy mulohaza yuritgan edi.

V.P. Danilenkoning ta'kidlashicha, terminologiya deganda umumadabiy tilning mustaqil funksional turi, ya'ni an'anaviy fan tili (fan, ilm yoki texnika tili) nazarda tutiladi. Har bir fan yoki sohaning taraqqiyot ko'rsatkichi shu soha terminologiyasining «qat'iy ilmiy terminologiya»ga ega ekanligi bilan ham belgilanadi. Biror bir fanning qat'iy ilmiy terminologiyasi - bu biror fan doirasidagina bo'ladigan boshqa fanlarda deyarli qo'llanilmaydigan terminlarni tushunamiz.

X. Xyuell terminga shunday tarif beradi, terminologiya muayyan fanga oid terminlar yoki texnika sohasida qo'llaniladigan so'zlar yig'indisidir. Biz terminlar ma'nosini qayd etish orqali ularni fodalaydigan tushunchalarni ham qayd etamiz deb takidlab o'tgan.

Xulosa o'rnida shuni takidlab o'tishim mumkinki, ilmiy adabiyotlarda takidlanishicha, hamda olimlarning fikrlarini inobatga olgan xolda shuni aytishimiz mumkinki termin - bu malum bir fan yoki ishlab chiqarish sohasidagina qo'llaniladigan va asosan faqat o'sha soha kishilarigina tushunadigan maxsus so'zlar sifatida qaraladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Dadaboyev Hamidulla. O'zbek Terminologiyasi: o'quv qo'llanma / Hamidulla Dadaboyev. - Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2020. - 136 b.
2. Mengliyev B., Sayfullayeva R. va boshq. Milliy tilshunoslik mustaqil rivojlanish yo'lida // "Ma'rifat" gazetasi, 2007 yil 21 may; Safarov SH. Pragmalingvistika. - T.: Fan, 2008;
3. Danilenko V.P. Русская терминология: Опыт лингвистического описания. - М.: Наука, 1977. - S.157
4. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopiyasi. 2002

ENGLISH TERMS OF JARGONISMS

*Abdukhalimova Sarvinozkhon, FerSU,
English Language and Literature Faculty,
Teacher at Teaching English Language
Methodology Department ,
Sattarova Munira - 4th course student of
English language and literature faculty,
Fergana State University*

Jargon is a kind of language, a social dialect, which differs from the national language by a special lexical composition of phraseology. An essential feature of jargon is its use by certain social, professional or other groups connected by common interests. Researchers have repeatedly tried to differentiate these concepts.

Slang is often compared and confused with jargon, as it is also one of the types of colloquial speech. Usually slang differs from jargon in that it has an increased emotionality. R. Spears wrote in his research: "The concept of "slang", since the middle of the 18th century, has experienced a long period of its development, namely from the ordinary name of a criminal dialect/jargon to a universal concept that was used to denote jargonisms, colloquialisms, dialectisms and vulgarisms, namely "any non-literary or unpleasant phrase or word" (Spears, 1981). Researchers J. Eto and J. Simpson notes the following stages in the development of the semantics of this concept:

- special vocabulary or phraseology associated with a particular occupation or profession;
- a special vocabulary that is used by any group of marginals;
- mainly a colloquial sub-standard language, which includes already new and well-known words that convey non-standard meanings for listeners.

In most dictionaries, slang is referred to as jargon, as a result of which it began to be divided into various categories.¹ English and American lexicology are beginning to distinguish in speech such types as theatrical, sports, theatrical, military, religious, student and parliamentary slang, as well as neologisms, which are also often attributed to the concept of "slang". Many slang words and expressions

---

¹ Arnold, I.V. Lexicology of the modern English language / I.V. Arnold. – M.: Higher School, 1986. – 296 p.

in a few years may become part of the general or literary vocabulary, due to the dynamism of the language. The term "slang" is used in English linguistics to convey an uncoded language. For example, in English-language dictionary entries there are at least two main interpretations of the word "slang": - special speech of subgroups or subcultures of society; - vocabulary of wide use for informal communication.

Slang is divided into special and general. According to I.R. Galperin, "General slang or just slang are words and phrases used within several subcultures and widely distributed and understandable to all social strata of the population, which does not cause difficulties in interpreting and understanding the semantic content of the corresponding lexical units. This type of slang has a pronounced emotional-evaluative character with the dominance of the expressive function over the nominative one" (Galperin, 1956). Common slang sometimes has morphological, phonetic and syntactic features, but A.M. Vinokurov believes that common slang differs genetically and functionally from special slang (argot, jargon), since it is outside the literary language. Common slang has a number of features, namely: - it is used by almost all layers of society; - unchanged for a long period of time; - has a more pronounced emotional character (Vinokurov, 1983: 48-50). Special slang includes words or phrases that take place within certain subcultures, as well as words of a particular professional or class jargon. Despite the fact that jargon is often included in slang, it is opposed as a special slang to the general one. Many linguists still do not agree on whether to attribute to slang all professionalism, rude vocabulary, thieves' jargon, expressive colloquial phrases and dialectisms. Others believe that slang is opposed to a literary dictionary and does not include dialectisms, professionalism and jargon. Thus, slang words are separated into a separate group and are designated by the term "jargo". According to L.I. Antrushina, I.V. Arnold, S.A. Kuznetsova, the concepts of "jargon" and "slang" should not be considered as two different phenomena in the language, referring them to the speech of a socially and professionally conditioned group, as well as to an element of speech that does not coincide with the norm of the literary language. This is due to the fact that slang is characterized by the presence of all types of connotations, respectively, evaluative. Therefore, slang is opposed to the literary norm. The term "jargon" is

characterized by the presence of the function of concealment, the desire of native speakers to separate from society, including with the help of language. However, the terms "slang" and "jargon" function as synonyms in the meaning of "a language peculiar to a particular group of people", and therefore these concepts are often confused. However, there are different reasons for their occurrence, and, consequently, different functions.¹ Speaking of slang, it should be noted the speaker's desire to express himself most colorfully and figuratively in order to match fashion and modern trends, whereas jargon is used for the purpose of conspiracy, when the speaker seeks to communicate among other people and not be understood by others.

If jargonisms get professional reinforcement, they become inter-jargon words. So, the jargon of British military pilots during the Second World War was difficult even for the British who served in other branches of the armed forces. This is written by a prominent English stylist J. Wellings, giving an authentic passage of such jargon: "The erk who was D I-ing the kite didn't have a clue, and his oppo told him he'd better get weaving or Chieffy would tear a large strip off him. Then Corp came up in a flat spin with the gen that Groupy wanted the kite in an hour. The erk muttered that he wasn't carrying the can for anybody, that he wasn't Joe, that he couldn't care less about scrambled eggs, and that anyway he was browned off." Further J. Wellings gives his remark about this passage: "That was jargon. They understood it and those of us who were not in RAF could at least grasp its general meaning". Before analyzing this passage, it is necessary to introduce the term "narrow or pure jargon" proposed by T.M. Belyaeva and V.A. Khomyakov. According to T.M. Belyaeva and V.A. Khomyakov, everything depends on the saturation of speech with jargonisms. If they are so frequent that they make it difficult to perceive speech in general, turning it into gibberish for the uninitiated, this is pure or narrow jargon (Belyaeva, Khomyakov, 1985: 60). Here the jargon acts ritually, as if emphasizing the commonality of the military profession and the resulting corporatism at the present time. In this case, the former professional jargon for war veterans who served in the Air Force has turned into corporate jargon, which, by the way, is characteristic of other military jargon, which can only be classified as professional for a

---

¹ Vinokurov, A.M. Word formation in the peripheral layers of the vocabulary of the modern English language / A.M. Vinokurov // Questions of linguistics. – 1983. – No. 6. – pp. 102 – 110.

certain period of time. They were successfully recorded during the war and directly in the years following the war. That is, there is a process of vocabulary enrichment due to the transition of professional jargon into a layer of inter-jargon vocabulary. British and American military jargon was mainly the jargon of pilots, sailors because of the specifics of conducting military operations. Hence the predominance in the life of the British and Americans of words and expressions borrowed, first of all, from these jargons. So, from the jargon of English military pilots, such generally accepted words and expressions of expressive vernacular as: - Bloke – guy; - Everything under control – everything is under control. The analysis of professional jargons of artists has shown that they are, first of all, interesting in their etymology and at the same time differ from professional jargons of other spheres by the presence of humor and irony. For example, theatrical art is replete with the following jargon: The acting lady is an incapable actress (due to the poor performance of the vast majority of secular women and girls who go on stage); The chair warmer is a pretty actress who does little on stage except to be there; the toga game is a play on a classical theme. Consider some jargon from the cinema: Cobra – a girl with a strong aphrodisiac; Bucket bear - an elderly actress playing shattered mothers; Sheil - a romantic lover; actor playing villains; Buddy - an actor playing villains (Menken, 2006: 543). For stage and screen professionals, the above jargonisms are a kind of jargon terms, since in terms of nomination they are the only substitutes for terms that do not exist in these professions with the same subject-logical meaning of various roles. This once again proves the fallacy of the opinion of those researchers who recognize the only role for jargonisms: to be only stylistically reduced doublets (Portyannikova, 1971: 21) or to act as a "parasitic vocabulary" (Likhachev, 1964: 354). In any case, this is not confirmed in English, which is very significant.

Professional jargonisms are characterized by the presence of synonyms for the terms of a particular profession and are, as it were, their doublets. These synonyms-jargons are expressive and hardly understandable outside of professions. Professional jargonisms exist in all types of professional human activity: aviation, metallurgy, construction; there are theatrical jargonisms, cinema jargonisms, etc. The main features of professional jargon are: a) a certain practical necessity; b) the use of the secondary nature of the nomination; c) the

accuracy of the meaning (unambiguity of the term); d) use only in certain professional circles; e) fixation in special dictionaries of scientific and technical terms.

Jargonisms, along with professional terms, form an integral part of the vocabulary used by people of certain professions; apparently, they create an unusual expressive and sensual mood that is so necessary for a person. Jargonisms are usually old words with completely new mysterious meanings. The traditional meaning of the word is not essential, only the new one is important. Most jargon, both in English and in another language, is incomprehensible to people outside the social group that invented them. Jargonisms can be defined as code within code. To recognize the meaning of a word, you need a dictionary. Slang, unlike jargon, has no code. It is easily perceived and understood by all members of society. The meaning of slang is clear to any association. Jargon is the belonging of a coded language understood only by a certain social group, no association will help decoding the meaning of jargon.

REFERENCES

1. Antrushina, G.B. Lexicology of the English language / G.B. Antrushina, O.V. Afanasyeva, N.N. Morozova. – M., 2001. – 288 p.
2. Arnold, I.V. Lexicology of the modern English language / I.V. Arnold. – M.: Higher School, 1986. – 296 p.
3. Arnold, I.V. Stylistics of the modern English language / I.V. Arnold. – 2002. - 384 p.
4. Belyaeva, T.M. Non-standard vocabulary of the English language / T.M. Belyaeva, V.A. Khomyakova. - L., 1985. -136 p.
5. Vinokurov, A.M. Word formation in the peripheral layers of the vocabulary of the modern English language / A.M. Vinokurov // Questions of linguistics. – 1983. – No. 6. – pp. 102 – 110.
6. Galperin, I.R. Essays on the stylistics of the English language / I.R. Galperin // Questions of Linguistics. – 1958. – No. 4. – pp. 84-89.
7. Galperin, I.R. About the term "slang" / I.R. Galperin // Questions of Linguistics. – 1956. – No. 6. – pp. 74 – 123.

8. Devkin, V.D. Features of English colloquial speech / I.R. Devkin. – M.: Higher School, 1965. – 308 p.
9. Zhirmunsky, V.M. National language and social dialects / V.M. Zhirmunsky. – L., 1936. - 300 p.
10. Likhachev, D.S. Argotic words of professional speech / D.S. Likhachev // Development of grammar and vocabulary of the modern Russian language. – M., 1964. – P. 311 – 359.
11. Loshmanova, L.T. Jargonized vocabulary in the everyday speech of youth / L.T. Loshmanova. – M.: High School, 1975. – 21s.
12. Lukashanets, E.G. Lexical borrowings and their normative assessment / E.G. Lukashanets. – M.: High School, 1981. – 221 p.
13. Miller, A.A. To the problem of classification of non-standard vocabulary of modern English / A.A. Miller // Three lectures on slang. - M., 1970. – pp. 14-21.
14. Portyannikova, V.N. Stylistic features of youth jargonisms / V.N. Portyannikova // Theory and practice of linguistic description of colloquial speech. – M., 1975. – pp. 133 – 149.
15. Portyannikova, V.N. Some problems of the characteristics of jargonisms / V.N. Portyannikova. – M.: Higher School, 1971. – 21 p.
16. Antrushina, G.B. English lexicology / G.B. Antrushina. – M., 2001. – 190 p.
17. Arnold, I.V. The English Word / I.V. Arnold. – M., 1986. – 293 p.
18. Ayto, J. The Oxford Dictionary of Modern Slang / J. Ayto. – N.Y.: Oxford University Press, 2005. – 325 p.
19. Eble, C. Slang and Sociability: In-Group Language among College Students / C. Eble. – Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1996. – 431 p.
20. Fowler, H.W., Fowler, J.G. The king's English / H.W. Fowler, J.G. Fowler. – N.Y.: Oxford University Press, 1962. – 383 p.

LES PARTICULARITÉS GRAMMATICALES DU PRONOM EN FRANÇAIS

*Qobulov O'tkirkbek Pazlitdinovich
Andijon davlat chet tillari instituti
Fransuz tili nazariyasi va amaliyoti kafedrasi o'qituvchisi*

Les particularités grammaticales du pronom en français sont nombreuses et souvent complexes. Le pronom est un mot qui remplace un nom dans une phrase, afin d'éviter la répétition de ce nom et de faciliter la lecture. Il existe plusieurs types de pronoms en français: le pronom personnel, le pronom démonstratif, le pronom possessif, le pronom interrogatif, le pronom relatif et le pronom indéfini.[1;24]

Le pronom personnel est le plus couramment utilisé. Il est utilisé pour remplacer un nom ou un groupe nominal et indique la personne (1ère, 2ème ou 3ème) et le nombre (singulier ou pluriel). Par exemple : "Je mange une pomme" peut être remplacé par "Je la mange".

Le pronom démonstratif, quant à lui, est utilisé pour indiquer une distance dans l'espace ou dans le temps. Par exemple : "Ce livre est intéressant" peut être remplacé par "Il est intéressant".

Le pronom possessif indique une possession ou une appartenance, comme dans "Ceci est mon stylo" qui peut être remplacé par "C'est le mien".

Le pronom interrogatif est utilisé pour poser une question, comme "Qui est-ce ?"

Le pronom relatif est utilisé pour relier deux phrases et éviter une répétition inutile, comme dans "La fille qui chante est ma sœur".

Enfin, le pronom indéfini est utilisé pour remplacer un nom indéterminé, comme dans "Quelqu'un m'a appelé" qui peut être remplacé par "On m'a appelé".

Il est important de noter que les pronoms ont leur propre règle de grammaire et peuvent nécessiter un changement de forme selon le contexte.[2;123] Les pronoms personnels par exemple, ont des formes différentes pour chaque personne, genre et nombre. Ils changent également en fonction de leur rôle dans la phrase, que ce soit sujet, complément ou objet direct/indirect.

En somme, les particularités grammaticales du pronom en français demandent une certaine maîtrise de la langue ainsi qu'une

connaissance approfondie des différentes règles d'utilisation. Les pronoms sont des éléments essentiels de la langue française et leur utilisation correcte peut grandement améliorer la clarté et la fluidité de la communication écrite ou orale.[3;56]

Les pronoms en français ont plusieurs rôles importants. Tout d'abord, ils permettent de remplacer des noms ou des groupes de mots afin d'alléger le discours et d'éviter les répétitions. Les pronoms permettent également de clarifier les relations entre les différents éléments d'une phrase. Par exemple, le pronom personnel sujet indique qui est le sujet de la phrase, et le pronom objet indique qui est l'objet direct ou indirect de la phrase.

Les pronoms possèdent également des fonctions spécifiques selon leur type. Les pronoms démonstratifs servent à désigner quelque chose ou quelqu'un, tandis que les pronoms possessifs indiquent une possession ou une appartenance. Les pronoms relatifs introduisent une proposition subordonnée en se référant à un mot ou un groupe de mots de la proposition principale.[4;102]

Enfin, les pronoms sont également utilisés pour exprimer des nuances de sens ou de ton. Par exemple, les pronoms personnels peuvent être utilisés pour exprimer l'émotion ou l'impératif.[5;44]

En somme, les pronoms en français ont un rôle essentiel dans la clarté et la fluidité de la communication en français.

Il y a plusieurs problèmes liés à l'enseignement des pronoms, notamment :

1. Conjugaison : Les pronoms doivent être conjugués selon le temps, le mode et la personne. Cela peut être difficile pour les apprenants qui doivent maîtriser la conjugaison verbale française.
2. Confusion avec les articles définis et indéfinis : Les pronoms et les articles peuvent sembler identiques parfois, mais ils ont des usages différents. Les élèves peuvent confondre les deux, ce qui peut causer des erreurs dans la communication.
3. Traduction : Les pronoms français peuvent ne pas avoir de correspondance directe dans d'autres langues, ce qui peut compliquer l'apprentissage pour les apprenants dont la langue maternelle ne possède pas de pronoms similaires.
4. Usage correct : Les pronoms ont des usages différents en fonction de leur position dans la phrase et de leur fonction grammaticale. Les

élèves doivent apprendre à choisir le bon pronom en fonction du contexte et de l'intention de communication.

5. Accords : Les pronoms doivent s'accorder en genre et en nombre avec le nom auquel ils se réfèrent. Les élèves doivent apprendre à identifier le genre et le nombre des noms pour pouvoir utiliser les pronoms correctement.[6;46]

En conclusion, les particularités grammaticales du pronom en français sont importantes à connaître pour toute personne désirant maîtriser la langue française. La connaissance des différents types de pronoms et de leurs règles d'utilisation permet de s'exprimer plus clairement et avec plus de précision. L'utilisation correcte des pronoms peut également aider à fluidifier la communication en évitant les répétitions inutiles et en clarifiant le propos.[7;89] En somme, la maîtrise des particularités grammaticales du pronom en français est un atout indispensable pour une communication efficace en français.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Evelyne Siréjols, Giovanna Tempesta. Pratique grammaire A1, A2. CLE International / Sejer- Paris 2019.
2. Ludivine Glaud, Muriel Lannier, Yves Loiseau. Grammaire essentielle du français A1-2. Edition Didier, Paris 2015.
3. I. N. Popova, J. A. Kazakova. Manuel de français. Moskva, 2005.
4. E.Berard, Ch.Lavenne. Grammaire utile du français. Didier. Paris, 1991.
5. M.U.Ubaydullaev, Z.A.Aytuganova, S.O.Niyazmetova. Opinion originale 2. Manuel de français. Tachkent, 2012.
6. L.A.Abdouchukurova. Interprétation du texte. Tachkent, 2011.
7. M.Gregoire. Grammaire progressive du français.Paris, 1995.

“MATN” TOIFASI VA TASNIFI

D.Holboyeva, N.Mirzayeva.

Aslida matn nima? Ho'sh, hammamiz matn nima ekanligini bilamizmi? Matn hodisasini bir xil shakllarda bo'lmasa-da, bir ovozdan, jumla doirasidan tashqariga chiqadigan, asosan yozma iboralar ko'zda tutilgan o'z-o'zidan, tematik jihatdan bog'langan, mazmunli lingvistik

birlik sifatida ko'riladi. Matn haqidagi kundalik bilimlar matnning keng tarqalgan turlarining funktsiyalari va ko'rinishlari haqidagi bilimlarni ham o'z ichiga oladi. Tez-tez ishlatiladigan matn turlarining matn nusxalari (masalan, ariza xatlari, taklifnomalar, turli xil turdagi institutsional xatlar) ham (ko'p yoki kamroq) mos ravishda ishlab chiqarilishi va tan olinishi va ushbu matn turlarining matnlari sifatida qabul qilinishi mumkin.

Kundalik tilning ushbu topilmasi bilan endi "o'rtacha til ishtirokchilari" ning tegishli bilimlari va shu tariqa matnni tushunishni ta'minlash uchun zarur bo'lgan bilimlar bazasi o'rganildi, ajablanarlisi, biz aksariyat hollarda muvaffaqiyat qozonamiz. Biroq, biz hali erisha olmagan narsa, ilmiy nuqtai nazardan, ya'ni muammoga chuqurroq kirib borish zarur bo'lgan tizimlilik, umumlashtirish, solishtirish va ob'ektivlashtirishni istisno qiladigan qarama-qarshilik, bir so'z bilan aytganda, nazariyalash orqali bilim olishni talab qiladi. Matnni aniqlash va matn tasnifi bilan bog'liq bo'lgan bu yo'nalishdagi sa'y-harakatlar bizning matn haqidagi bilimimizni ko'p jihatdan kengaytirdi, farqladi va chuqurlashtirdi. Biroq, bu asarlar bir xil matn atamasini yaratmadi. Shartli ravishda tanlab olinadigan va reduktiv - matn atamasi, bir xil darajada muhim jihatlarni istisno qiladi va shu bilan "matn" hodisasiga mumkin bo'lgan yondashuvlarni bloklaydi. Tajriba shuni ko'rsatadiki, bunday ta'rifning xavfi yo'q, lekin matn fenomeniga yondoshadigan dastlabki savollar va kognitiv qiziqishlar juda xilma-xil bo'lib, har doim turli xil yo'nalishlarga olib keladi. Oddiy qilib aytganda, matn jumalarning birikmasi, funktsiyaga ega belgilar qatori, tematik birlik, lingvistik harakat vositasi sifatida, bilimning zaruriy shartlariga bog'liq bo'lgan konstruktsiya sifatida tushuniladi¹. Ko'rinib turibdiki, har xil nuqtai nazardan - morfologik-sintaktik, leksikologik-semantik, kognitiv, pragmatik, semiotik - faqat ma'lum jihatlar ma'lum bir kombinatsiyada, har bir holatda faqat matnning tegishli talqiniga mos keladigan tanlovda rol o'ynaydi.

Matn va matn tilshunosligi.

"Matn birligi" ya'ni to'liq matn deb qaraladigan narsa bizning matn turi haqidagi bilimimizdan kelib chiqadi. Matn birligini uning harakat kontekstidan, shuningdek, ma'lum bir matn funktsiyasini bajarishidan ham aniq ko'rsatish mumkin, lekin matn chegaralari har doim ham aniq

---

¹ Adamzik, Kirsten. Textlinguistik. Stauffenburg - Verlag. – Tübingen. 2004. – S 356.

ko'rsatilmaganligini yoddan chiqarmaslik zarur. Noaniqlik - bu tilga qarashda noaniqlikni keltirib chiqarmasligi kerak bo'lgan hodisa. Ijtimoiy jihatdan aniqlangan va tabiiy ravishda rivojlanayotgan sohada, masalan, tildan foydalanishda hodisalar o'rtasidagi mutlaq farqni kutish mumkin emas. Matn hodisasiga ochiq yondashish uchun Bogrande/Dressler tomonidan ta'riflanganidek, deyarli "klassik" bo'lib qolgan (garchi bir vaqtning o'zida tanqidga uchragan bo'lsa ham) matnlilik mezonlariga qaytish mantiqan to'g'ri keladi. Uyg'unlik, bog'liqlik, maqsadlilik, maqbullik, informativlik, situatsionlik, intertekstuallik matnning asosiy belgilaridan hisoblanadi. Hozirda bu bilan to'xtab qolmaslik kerakligi, haqiqatan ham bu mezonlarga ham tanqidiy nuqtai nazardan qarash kerakligi to'g'risida konsensus mavjud, chunki ikki muallifning ishida matn atamasining deyarli har bir muhokamasi ma'qullash yoki tanqidiy nuqtai nazardan, oddiygina takroriy ishlab chiqarish yoki davom ettirish yo'naltirilganligini esdan chiqarmaslik lozim

Matnlilik - konsentrik ravishda kengaytirilgan matn tushunchasi.

Konsentrik ravishda kengaytirilgan matn tushunchasi jumlar uchun ham ishlatilishi mumkin. Bu taxminan Beaugrande va Dresslerdagi birikish xususiyatiga mos keladi. Mualliflar, boshqa narsalar qatorida, uyg'unlikni yaratishning odatiy vositalarini keltiradilar. Ular zamon, aspekt, birikma, gap prospekti, pronominallashuv, takrorlanish, parallelizm deb hisoblaydilar va quyidagicha ta'riflaydilar: "Biz birinchi mezonni uyushish demoqchimiz. Bu tarkibiy qismlariga ta'sir qiladi, ya'ni biz eshitgan yoki ko'rgan so'zlar bir-biriga bog'lanadi. Yuzaki komponentlar grammatik shakl va shartlar orqali bir-biriga bog'liq bo'lib, yaxlitlik GRAMMATIK qoidalarga asoslanadi¹". Yuqorida aytib o'tilganidek, matn yuzasida matn tarkibiy qismlarining grammatik bog'lanishi sifatida tushuniladigan ushbu birinchi mezon bizni qabul qiluvchilarsiz, juda nomukammal tarzda amalga oshirilishi mumkin. So'zlarning shunchaki birikishi odatiy hol bo'lmagan matnlar haqida o'ylab ko'rilsa, ular uchun morfologik-sintaktik birikma elementlari to'liq yoki qisman yo'q bo'lishi mumkinligi ko'rinadi. Masalan, zamonaviy she'riyat yoki reklama matnlarida bunday ko'rinishlar bo'lishi mumkin. Bunday hollarda grammatika tor ma'noda morfologik va sintaktik qoidalar tizimi sifatida tushunilsa, yaxlitlik mezonni to'liq bo'lmagan hisoblanadi. Bunday matn haqiqatan ham muqarrar ravishda kommunikativ emas va shuning uchun matn sifatida ko'rilmassligi

---

¹ Dressler V. Sintaksis teksta / Novoe v zarubejnoj lingvistike. Vip.8. -Moskow. Progress. 1978. – S 13.

kerakmi? Unda matn hususiyatini ko'rsatadigan hususiyatlar yo'qmi? Nemis madaniyatida o'sgan va adabiyotdan xabardor barcha til ishtirokchilari bunga e'tiroz bildiradilar. Yechimni nemis tilshunoslari Beaugrande va Dresslarning asarlaridan topish mumkin. Mualliflar "matn sintaksisi" yoki "matn grammatikasi" tushunchasidan ko'ra "matn uyg'unligi"ni ancha kengroq tushunishlarini aniq qilib, o'zlarining bayonotlaridan qisman voz kechishadi. Bu kengaytma ikki omildan iborat: real vaqtda sintaktik yoki grammatik tuzilmalarning operativlashuvi va sintaksis yoki grammatikaning matnning boshqa omillari bilan o'zaro ta'siri¹.

Matn yuzasidagi jumalarni bir birlik sifatida his qiladigan tarzda bog'laydigan narsa nima ekanligini bilish, matn turini bilishning eng ichki sohasini tushunish demakdir. Matn birligini tashkil etuvchi matn-semantik munosabatlar va matn-tematik tuzilish haqidagi bilimlar birinchi navbatda matnlar bilan ishlash, matnlarning kommunikativ singdirilishi, ularning kognitiv murojaatlari, ularning semiotik xarakteri, ularning madaniy xususiyatidir.

O'zining dastlabki bosqichida (1960-yillar) matn lingvistikasi, yuqorida aytib o'tilganidek, jumla bilan bog'liq bo'lgan nuqtai nazarga e'tibor qaratadi. Masalan. matn mazmuni, lingvistik harakat, kognitiv va boshqalar faqat qisman tadqiq qilinadi. Transfrasal deb ataladigan yondashuvga amal qilinsa, matnlarni bir xil vositalar to'plami bilan tasvirlangan o'zaro bog'langan jumlarlar zanjiri deb hisoblaydi.

Matn semantik-tematik birlik sifatida.

Matn semantik-tematik birlik sifatida matn tushunchasining birinchi kengayishi uning semantik-mavzuiy sifati hisoblanadi. Matn qabul qilinganda, tushunchalar va matnning chuqur tuzilishida yotgan ushbu tushunchalar o'rtasidagi munosabatlar faollashishi kerak². Ma'noni muvaffaqiyatli yaratishning zaruriy sharti shundaki, tushunchalar ya'ni bilim turkumlari, til ishtirokchilari shuningdek ishlab chiqaruvchilar va qabul qiluvchilar birgalikda belgilab beradi. Muvofiqlik faqat matnlarning xususiyati emas, balki matn foydalanuvchisining kognitiv jarayonlarining natijasidir. Matndagi voqea va vaziyatlarni bir-biriga bog'lashning o'zi uyg'unlik munosabatlarini yaratuvchi yoki eslatuvchi operatsiyalarni faollashtiradi. Muvofiqlik matnda ifodalanishi shart emas. Agar bog'lanishlarning lingvistik ifodasi bo'lmasa, matnni qabul qiluvchi

¹ Dressler V. Sintaksis teksta / Novoe v zarubejnoj lingvistike. Vip.8. -Moskow. Progress. 1978. – S 87.

² Dressler W. Textlinguistik. Darmstadt : 1978. – S 7.

o'zining dunyo haqidagi bilimlaridan kelib chiqib ularni o'zi yaratadi. Quyidagi misolda har birimiz kundalik bilimlarimizga asoslanib osonlik bilan o'rnatishimiz mumkin bo'lgan sabab-oqibat bog'lanishi bor: *U kalitni unutib qo'yib, chilangarni chaqirdi*. Ushbu tavsif bilan matnning semantik birligi ham qabul qiluvchining mahsuli ekanligi, u nafaqat yuzaki tuzilishni tushunishi, balki uning ostida nima yotganini, o'zaro ta'sir orqali yaratilganligini aniqlashi kerakligi haqidagi g'oya bor. Bu erda qo'llaniladigan matnlilik mezoni qabul qiluvchi tomonning maqbullik mezoni hisoblanadi. Bunda qabul qiluvchining matnni yaxlit, izchil va maqsad bilan qarashga tayyorligi, ya'ni matn yuzasidagi belgilardan o'qilishi shart bo'lmagan, balki matnni to'ldirish orqali ham yaratilishi mumkin bo'lgan mazmun birligini qabul qilishga tayyorligi tushuniladi. Qabul qilish qabul qiluvchiga tegishli yagona mezon bo'lib, shuning uchun alohida ahamiyatga ega. Boshqa barcha mezonlar matn ishlab chiqarishga tegishli. Tushunish psixologiyasi nuqtai nazaridan, maqbullik bilan shug'ullanish "ma'noning doimiyligi" yaratilganligini anglatadi, ya'ni gapda kodlangan ma'lumotlardan tashqariga chiqadigan mazmunli kontekst xulosa qilinadi. Qabul qiluvchining tanish "umumiy mazmunli" tushunishiga bog'liq bo'lgan jarayon. Demak, semantik matn aloqalarini yaratishni lingvistik belgilarning oddiy dekodlashi deb tushunish mumkin emas, bu erda matn tilshunosligi tushunish psixologiyasiga amal qiladi. Semantik matn aloqalarini yaratishni lingvistik belgilar doirasidan tashqariga chiqadigan konstruktiv-ijodiy harakat sifatida ko'rish kerak.

Matnlilik - konsentrik ravishda kengaytirilgan matn tushunchasi mazmuni, ularning ma'nosi ko'p jihatdan ochiq bo'lishi va ular o'zlaridan tashqarida qo'llanilayotgan dunyoga ishora qilishi matn lingvistikasining ishonchli bilimlarining bir qismidir.

Hulosa o'rnida aytish mumkinki, matnning lingvistik kontseptsiyasining diqqat markazida matnlarning ramziyligi bo'lsa, matnlarni turli xil tematik rivojlanish natijasi sifatida ko'rib chiqishda matnlarga tegishli harakat xarakterini topish ehtimoli ko'proq bo'ladi. Matnda mavzuning rivojlanishi, ya'ni boshlang'ich nuqtasi bo'lib, asosan vaziyat omillari ta'sirida bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Adamzik, Kirsten. Textlinguistik. Stauffenburg - Verlag. – Tübingen. 2004. – 356 S.
2. Dressler V. Sintaksis teksta / Novoe v zarubejnoj lingvistike. Vip.8. – Moskow. Progress. 1978. – 416 S.
3. Dressler W. Textlinguistik. Darmstadt : 1978. – 218 S.

NEMIS VA O'ZBEK TILLARIDA INSON HARAKTARIGA HOS SIFATLAR XUSUSIDA

M.Ahmedova, N.Isaqova

Ilmda ta'kidlanishicha, go'zallik haqida juda ko'p nazariyalar, qarashlar, ta'limotlar mavjud. Ularda go'zallikning qaysidir bir tomoni, belgisi, ahamiyati qayd etiladi. Sokrat fikricha, inson uchun foydali va kerakli narsalar go'zaldir. Platon tasavvuricha, inson Go'zallikni allaqanday estetik-ruhiy kayfiyat chog'idagina idrok eta oladi. Uning ta'limotiga ko'ra, narsa va predmetlarga xos bo'lmay, insonning voqelikka ma'naviy-estetik munosabati natijasida tug'iladigan g'oya, tushunchadir. Aristotel, Didro fikriga ko'ra, narsa va hodisalardagi uyg'unlik, mutanosiblik Go'zallikni tashkil etadi. Inson narsa va hodisalarning go'zal yoki xunukligini belgilashda me'yor vazifasini o'taydi. Insoniy me'yor Go'zallikning asosidir. Kant Go'zallik asosiga kishining narsa va hodisalardan beg'araz zavq olishini qo'yadi¹.

19-20-asr jahon estetikasidagi turli falsafiy yo'nalishlar vakillari ilgari surgan g'oyaga ko'ra, go'zallik inson ruhiyati, qalbi va ma'naviyati bilan bog'liq tushunchadir. Go'zallik manbai-shaxs qalbidadir.

O'zbek tilidagi "chiroyli" so'zi estetik baho sifatida alohida buyum, narsa va shaxsni, ko'pincha tashqi belgilar va shakllarning mutanosibligi, uyg'unligini nazarda tutsa, Go'zallik. so'zi inson ongidagi tushunchani, tasavvurni, idealni ifodalaydi. Tarixiy taraqqiyot natijasida har bir xalq o'zining Go'zallik ideali va tushunchasiga ega

---

¹ Baymanov H.A. Nemis va o'zbek tillarida inson xarakter-hususiyyatiga hos sifatning qiyosiy tahlili. PhD. F.f.f.d. diss. – Toshkent 2020.

bo'ladi. Bu tushunchalardagi mushtarak insoniyma'naviy jihatlar umumbashariy Go'zallik. haqidagi tasavvurni shakllantiradi. Go'zallik. tabiat, jamiyat va insonga xos mushtarak xususiyatlarni qamrab olgan holda muayyan sharoit va hodisalar bilan bog'liq tarixiy, ijtimoiy, milliy va o'ziga xos jihatlariga ega bo'ladi. Go'zallik bor yerda albatda xunuklik bo'lishi ham tabiiydir.

Xunuklik – estetika tushunchasi. Inson go'zalligi, sha'ni, qadr-qimmatini va ideal tasavvurlarga xilof keladigan xususiyat, narsa va hodisani ifodalaydi. Go'zallikning aksi. Xunuklik kishida turli xil salbiy his tuyg'u, noxush kayfiyat, taassuf va nafrat qo'zg'atadi, yoqimsiz taassurot qoddiradi. xunuklik – o'zida nuqsonni ifodalaydi. U – insonning intellektual va iroda kuchiga bo'ysunishi mumkin bo'lgan, shaxs, jamiyat uchun to'g'ridan to'g'ri xavf tug'dirmaydigan, kelajakda insoniy imkoniyatlar doirasida shaklan yoki mazmunan ijobiy o'zgarish kasb eta oladigan muvaqqat xususiyat.

Sifatning ma'no turlari orqali har ikki til o'zbek va nemis tilini qiyoslagan holda inson harakteriga hos sifatlarni ko'rib chiqamiz.

Xarakter-xususiyat ijobiy ham, salbiy ham bo'lishi mumkin. Shunga ko'ra, xarakter-xususiyat ifodalab keluvchi sifatlar ijobiy va salbiy mazmuiga ega¹.

1) Kishiga xos ijobiy xarakter-xususiyatlarni ifodalovchi sifatlar; Masalan: Bizning qayiqda m o x i r eshkakchi bo'lmagan odam ortiqcha yuk (Abdulla Qahhor). Nadya p i sh i q va t u y g' u n qizcha edi (Oybek). Bu asl ayol haqida bironta kitob yozilmay turiboq, uning a j o y i b xayoti dostonga aylanib ketganini ko'rdim (S a i d A h m a d) . U k a m t a r i n yigit edi (O y b y e k) ; Ajratib ko'rsatilgan so'zlar nemis tilidagi höflich, schnell, intelligent, treu, sanftmütig, demütig, fröhlich, ordentlich, rein, gut kabi sifatlarga to'g'ri keladi. Masalan; «Hattet ihr schönes Wetter im Urlaub?» (Ta'tilda ob-havo yaxshi bo'ldimi?). «Sie hat ein schönes Gesicht» (U chiroyli husnga ega)

Kishiga xos salbiy xarakter-xususiyatlar. Salbiy xususiyat bildiruvchi sifatlar ko'pincha ijobiy xarakter- xususiyat bildiruvchi sifatlarning antonimlari sifatida mavjud, yahni bu gruppaga oid sifatlar kishi xarakter- xususiyatidagi yaramas, yoqimsiz tomonlarshsh ifoda etadi: toshbag'ir, shafqatsiz, quv, uquvsiz,

---

¹ Yusupov U.K. Teoreticheskie osnovi sopostovitel'noy lingvistiki. –Tashkent: Fan, 2007. – S. 336

g'ayir, tannoz, takabbur, qo'rs, mug'ombir, injiq, ikkiyuzlamachi. Bundaylarni xalq x u d b i n va manman kishilar deb to'g'ri aytadi («Saodat»), Q u v Eshonxon boyning muddaosini darrov fahmladi (Oybek). B u mug'ombir yigit ko'zlarida jilvalangan mazaxlovchi kulgi bilan do'sti Arabboyga qarab qo'ydi (PardaTursun).

Kishi xarakter-xususiyatiga oid yana shunday sifatlar borki, ularning ma'nosidan ijobiylik yoki salbiylik yaqqol bo'rtib turmaydi. Ular nutq momentiga qarab har ikkala mahno chegarasiga o'tib olishi mumkin. Masalan; loqayd, dovdir, sho'x, shaddod, yasama, o'jar, mahmadona, sinchkov, mag'rur, indamas kabi.

2) Predmet (parsa, hayvop, jonivor), holat, hodisa va shu kabilarning xarakter-xususiyatini ifodalash uchun qo'llanuvchi sifatlar: xonaki, dolzarb, dabdabali, sunhiy, tabiiy, tekin, qimmat, arzon. Umrda juda ko'p ch a r s mollarni ushlab o'rgangan Xolbek kiyikning orqa oyoqlariga chang soldi (Pirimqul Qodirov). Oldinda juda jiddiy, murakkab hayot borligini qayoqdan bila- man (Said Ahmad). Bugdoy dengizida suzib boraman; men mingan yo'rga ot go'yoki qayiq (H.Po'lat). Maqolaga juda dabdabali sarlavha qo'yilgan edi (SHarof Rashidov).

3) Kishi va predmet xususiyatlari uchun birdek qo'llanaveradigan sifatlar: ajoyib, yaxshi, yomon, zo'r, chidamli va b. Bahzi sifatlar esa yo kishi, yoki predmet belgisi uchun ko'chgan mahnoda qo'llapishi mumkin: Mas., yengil, og'ir da- gal, dardisar, bachkana, qaysar, xira, uchar kabilar.

Holat bildiruvchi sifatlar. Predmet, hodisa, inson va hayvonga xos holat yoki vaziyat turli sifatlar orqali ifodalanadi:

1) Tabiiy holat belgilari, a) ijobiy ma'noda: go'pal, qo'hlik, chiroyli, suluv, latif, qomatdor. Go'zal bir yigit eshikni qoqdi (Abdulla Qahhor). Uzi ham. Ismoiljon suqsurdek ko'xlik yigit edi (Said Ahmad); b) nuqsoniy belgilar: cho'loq, mayib, bukir, cho'tir, soqpi, xunuk, kar, qishiiq. Taqsir, bugun sahar Qo'qondan keldik, — javob berdi kattagina, iovchadan kelgan, cho'tir kiish (Oybek). Dadasi bo'lsa o qsoq, institutda to'garak mashgulotlari o'tkazardi (A s q a d M u x t o r) dalovchi sifatlar: xom, g'o'r, dumbul, pishgan, pishiq va boshq. Dumbul olcha va gilolar ichimni ko'p sidirgan (Oybek).

Nemis tilidagi «schön» hamda «hübsch» - «goʻzallik» tushunchalariga toʻxtalsak. Schön tushunchasini misollar orqali qanday maʼno ifodalashini batafsil koʻrib chiqamiz.

«Langenscheidt. Grosswörterbuch Deutsch als Fremdsprache»¹ lugʻatidagi maʼnolari:

1. «Hattet ihr schönes Wetter im Urlaub?» (Taʼtilda ob-havo yaxshi boʻldimi?), «Sie hat ein schönes Gesicht» (U chiroyli husnga ega), «Er hat eine schöne Stimme» (Uning chiroyli (yoqimli) ovozi bor).
2. «Es ist schön von ihm, dass er seiner Frau oft Blumen bringt» (Uning oʻz rafiqasiga tez-tez gullar berishi judayam yoqimli).
3. «Ein schönes Stück Arbeit» (chiroyli asar), «ein schönes Alter haben» (yaxshi qarimoq), «eine ganz schöne Strecke gelaufen sein» (butunlay ajoyib yugurish).
4. «Einen ganzen Monat ohne Fernseher – das sind ja schöne Aussichten» (televezorsiz butun oy - bu yaxshi istiqboldir).
5. Der Junge ist ganz schön clever (bu bola juda aqlli).
6. Immer schön der der Reihe nach Komm, sei jetzt schön fertig (har doim yoqimli, kecha ajoyib tugadi).
7. «Bitte schön» (arzimaydi) «Danke schön» (katta rahmat) «Schönen Tag» (yaxshi kun).

Misollardan koʻrinib turibdiki, nemis tilidagi goʻzallik tushunchalarini ifodalovchi «schön» hamda «hübsch» sifat leksemalari oʻzbek tilida maʼno jihatdan mos kelsada turli sifat leksemalar orqali ifodalanadi, bu esa oʻzbek tilida goʻzallik tushunchasini ifodalovchi sifat leksemalar nemis tiliga qaraganda samarali ekaligini koʻrsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Baymanov H.A. Nemis va oʻzbek tillarida inson xarakter-hususiyyatiga hos sifatlarning qiyosiy tahlili. PhD. Diss. Toshkent 2020. – 156 b.
2. Yusupov U.K. Teoreticheskie osnovi sopostovitelnoy lingvistiki. –Tashkent: Fan, 2007. – S. 336.
3. Langenscheidt. Grosswörterbuch Deutsch als Fremdsprache. – Berlin und Muenchen 1993.

---

¹ Langenscheidt. Grosswörterbuch Deutsch als Fremdsprache. – Berlin und Muenchen 1993.

THE TERMS OF CONCEPT, CONCEPTUAL SEMANTIC AND VERBALIZATOR FROM THE POINT OF VIEW OF LINGUISTS

*I.U. Tojiboev Namangan davlat universiteti,
Ingliz tili va adabiyoti kafedراسi tayanch doktoranti*

Introduction. It is known that as soon as a person is born, he becomes a participant and observer of the events taking place in the environment. He understands, analyzes the realities of material existence and compares, compares and observes various objects and processes. As a result, a person absorbs a certain experience and knowledge, assimilates it into his mind, and thus a conceptual picture of the world is formed in his mind, consisting of concepts of different levels of complexity and abstraction.

E.S. Kubryakova writes about the processes of conceptualization and categorization, which are important processes of such an observation: "The process of conceptualization is aimed at dividing the structure of human experience into the smallest meaningful units, while the process of categorization is similar and aimed at differentiating, classifying, differentiating the same units from each other and uniting them into relatively larger groups and categories [5; 93].

Analysis of literature on the topic. The term concept does not appear in most dictionaries of linguistics. In Russian linguistics, this term was introduced into scientific circulation by philosophers in the first quarter of the 20th century.

According to S. Askoldov, representatives of different nationalities communicate through concepts, therefore, creating and understanding concepts is a two-way communicative process. Such a system existing in the linguistic space determines the uniqueness of the national landscape of existence [1; 267-279].

The term concept is actually the Latin word *conceptus*, which means concept. This term was used in linguistics as a synonym of the word "concept" until the 80s of the last century, but today it can be seen that its interpretation has expanded compared to the term concept. N.Yu. Shvedova admits that the concept is a concept, and behind this concept there is a content that is perceived socially or subjectively,

reflects the important material, mental, and spiritual aspects of human life, has its own historical roots, and reflects the common experience of the people. [8; 603].

According to E.S. Kubryakova, the term "concept" serves as an "umbrella" for the sciences of cognitive psychology, cognitive linguistics, and linguocultural science dealing with problems such as thinking, understanding, data storage and processing [4; 34-47].

The second approach to understanding the concept is associated with the name of N.D. Arutyunova and the representatives of her school, and the semantics of the linguistic sign is the only tool in the structure of the concept.

Supporters of the third approach are D.S. Likhachev, E.S. Kubryakova and others. According to them, the concept is formed directly from the meaning of the word, is closely related to the result of life experiences in human life, and they put forward the ideas that the perception of the events in the world has an individual character.

Some researchers propose to distinguish groups of syntactic concepts along with lexical and phraseological concepts. Based on these, Professor G. Khoshimov mentions that along with lexical, phraseological, and stylistic concepts, they can be divided into "single and double" types.

The founders of such concepts enter into two types of relations with each other: a) an antonymic relation (young-old, friend-enemy, etc.); b) synonymous relationship. Concepts belonging to the first group are called paired "heteroconcepts" in linguistics, while concepts belonging to the second group can be called "homoconcepts" or "alloconcepts" [7; 65-67].

Research methodology. "Concept", which is the object of study of cognitive linguistics and linguoculturalology, is a comprehensive concept that has ontologically high generalization and the possibility of expression through different levels and means of language, creating a unique semantic field in each language.

The notion of a concept reflects the interdependence and cooperation of such sciences as logic, psychology, linguistics, and the theory of knowledge. More precisely, the concept should be interpreted with multifaceted, integrative, i.e. logical-linguistic-epistemological term functions. A concept is considered a unit of thought, based on

understanding, meaning and image, and it is called a generalization of knowledge. It is a unit with a high level of content generality.

It is known that when perceiving an objective being, feelings, intuitions, imaginations, thoughts, ideas, concepts about it are cognitive (or conceptual) in thinking through two important inseparable mental processes, i.e. conceptualization and categorization processes, i.e. It is natural to be embodied in perceptual semantics or "concepts" and directly embodied through language elements, i.e. verbal tools (verbalizers/actualizers/representatives).

“When talking about the term "semantics", it should be fundamentally distinguished from "content", and "content" from "meaning". By "semantics" we understand the typical "ma'no" in Uzbek, "znachenie" in Russian, or "meaning" in English. Content is the realization of semantics (meaning) in concrete situations in speech.

Analysis and results. It can be seen that semantics is general and has an international nature. In fact, it is divided into two main types: 1) "conceptual (or cognitive) semantics", (it is abstract mental (perceptual) semantics in thinking); 2) "linguistic semantics", this semantics is a consequence of the realization of the above-mentioned perceptual semantics through the means of language units, and is a property of language. In this sense, perceptual semantics can be called a property of thinking.

Thus, perceptual semantics as conceptual semantics forms the philosophical and logical basis of linguistic (language) semantics. They are types of semantics that require each other. Conceptual semantics is primary, and linguistic semantics is secondary. Being the result of mental and cognitive processes in thinking, it is their direct product in language and is directly manifested in language through verbal tools (verbalizers). However, it is difficult to say that the concept or conceptual semantics is always fully and completely expressed in the language through linguistic semantics, because, in our opinion, there are not enough verbalizers to realize all aspects of this concept in the language [7; 67-68].

It is worth saying that conceptual semantics, in turn, forms the direct cognitive basis of the concept in thinking. It is possible to put an equal sign between them, but in any case, the concept serves as a framed structure of conceptual semantics, not its opposite. It is worth noting that several closely related conceptual semantics -

"microconcepts" can be inside one "macroconcept" shell, about "paired concepts" and their types such as "homoconcept" and "heteroconcept". researchers also expressed important opinions [7; 69].

Therefore, it is not wrong to say that conceptual semantics or concept is the final result of certain conceptual and categorical (differentiation, comparison, sorting and sorting) processes in thinking, because it (concept) is the only means of perceiving material existence and is a direct result of conceptualization, categorization and other such complex processes. When a certain part of the objective existence is perceived at one level or another, it is embodied as conceptual semantics (s), i.e. concepts) and is directly manifested through the means of language.

Conclusions and suggestions. The logical conclusion from the above comments is that "the unity of thought and the linguistic realization of the concept that occurs as a mental phenomenon is also the result of speech thinking activity." It should be noted that "the perception of the material world requires the creation of an understanding of the perceived object - events, and later this understanding is formed as a mental model - concept and receives a material name. Linguistic memory plays the main role in the successful (successful or unsuccessful) process of this type of multi-level linguistic and psychological activity. So, in this sense, the "linguosphere" and "linguality" of the speaker of the language naturally have an important place."

It is worth noting that this or that concept can be expressed through the units of certain language levels, and some of them can be expressed through the language units of all the existing language levels listed above. In the first case, we are dealing with "microconcepts", and in the second case with "macroconcepts". can be delegated".

REFERENCES

1. Аскольдов С. А. Концепт и слово // Русская словесность: Антол. - М., 1997. - С. 267-279.
2. Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической системе языка. Воронеж, 1996, с. 71; Солнцев В.М. О соизмеримости языков.// Принципы описания языков мира. - М.: Наука, 1976. - С.105-121.

3. Ziyaev A.I. Tilda intensifikatsiya/deintensifikatsiya semantikasining lisoniy birlik va shakl paradigmalarini hosil qilishi. Filol. fan. d-ri. diss. ... avtoref. – Farg‘ona, 2020. – B. 4 - 18.
4. Кубрякова Е.С. Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика-психология-когнитивная наука // Вопросы языкознания. – М., 1994. - № 4. - С. 34 - 47.
5. Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г. Краткий словарь когнитивных терминов. – М.: Просвещение, 1996. - 139 с.
6. Степанов Ю. С. В трехмерном пространстве языка: Семиотические проблемы лингвистики, философии, искусства. - М., 1985.- С. 49 .
7. Хошимов Г.М. К теории концептов и их таксономики в когнитивной лингвистике.// Систем-структур тилшунослик муаммолари. Филология фанлари доктори, профессор Н.К.Турниёзов таваллудининг 70-йиллигига бағишланган Республика илмий-назарий конференцияси материаллари. Самарканд. 2010. Б. 65-69.
8. Шведова Н.Ю. Избранные работы. – М., 2005. - С. 603.
9. Э.Бегматов, А. Мадвалиев, Н.Махкамов, Н.Махмудов, Т.Мирзаев, Н.Тўхлиев, Д.Худайберганава, Э.Умаров, А.Ҳожиёв. “Ўзбек тилининг изоҳли луғати”. 2020-йил. 1-5-томлар.
10. “Macmillan English dictionary for advanced learners”, new edition, second edition. Malaysiya. 2007. P-1748.

FE'LLI INKOR GRAMMATIK KATEGORIYA SIFATIDA

*Toshxonov Lochinbek Tursunboevich
Andijon qishloq xo‘jalik va agrotexnologiyalar instituti
Xorijiy tillar kafedrasi katta o‘qituvchisi*

Ushbu ishda inkor tushunchasi zamonaviy ingliz tili materiallari asosida ko‘rib chiqiladi. Shuni ta’kidlash kerakki, har qanday tushunchani o‘rganishga yondashuv har doim tarixiy bo‘lishi kerak, ya’ni tushunchaning shakllanishini uning rivojlanish dinamikasini

ko'rsatishi kerak. Grammatik kategoriyalar (mohiyatiga ko'ra, tildagi hamma narsa kabi) doimo o'zgarib turadi, o'sish va rivojlanish tendensiyasini ko'rsatadi. Shunday qilib, ingliz fe'li tizimida qarama-qarshiliklar soni vaqt o'tishi bilan sezilarli darajada oshdi, shuning uchun fe'l turkimidagi so'zlarning leksiko-grammatik sinfi sifatida tobora ko'proq kategorik xususiyatlarni qabul qila boshladi. Ingliz tilida inkor kategoriyasining shakllanishi haqida gapirganda, A.I. Smirniskiyning "Qadimgi ingliz tili" (1955) va "Ingliz tilining morfologiyasi" (1959) asarlariga murojat qilamiz.

Ingliz tilining materiallarida inkor bir necha tilshunoslar tomonidan uzoq vaqt va samarali o'rganilgan, xususan, buni A.I.Smirniskiy birinchi bo'lib **not** bilan sintetik tasdiqlovchi va analitik inkor shakllari bilan ifodalangan tasdiq-inkorning maxsus grammatik morfologik kategoriyasini ajratib ko'rsatdi."Old English"¹⁸ kitobida qadimgi ingliz tilining morfologik tizimining ayrim xususiyatlarini zamonaviy ingliz tilining morfologik tizimi bilan taqqoslaganda, A.I.Smirniskiy qadimgi ingliz fe'l tizimida tasdiq-inkor kategoriyasining yo'qligini ko'rsatdi. Qadimgi ingliz tilida, zamonaviy ingliz tilidan farqli o'laroq, grammatik ma'nolarni sintetik tarzda ifodalovchi yanada rivojlangan tizim mavjud bo'lib, til rivojlanishining dastlabki davrida murakkab analitik shakllar mavjud emas edi. Binobarin, qadimgi ingliz davridagi **habban**, **don**, **sculan** kabi fe'llar kayfiyat, zamonning grammatik morfologik kategoriyalarini hosil qilish uchun ishlatilmagan va, albatta, eski ingliz tilida tasdiq-inkor kategoriyasini aniqlash haqida gap bo'lishi mumkin emas edi. Demak, tasdiq-inkorning grammatik morfologik kategoriyasi faqat sintetik tasdiqlovchi va analitik inkor (**I know** - **I don't know**, qarama-qarshilik (oppozitsiya) orqali hosil bo'ladi. Tilshunoslikda inkorni o'rganish hech qachon **do** shakli bilan chegaralanib qolmagan, ammo A.I.Smirniskiy ingliz tilida fe'lining grammatik morfologik kategoriyalari tizimidagi inkor kategoriyasning mavjudligi ko'rsatib o'tadi.

XX asrning 50-yillarida A.I.Smirniskiy tomonidan ishlab chiqilgan toifalar tizimi hozirgacha eng to'liq va keng qamrovli hisoblanadi. Ingliz tilidagi fe'l shakllar tizimida tasdiq-inkor kategoriyasi 11 toifa aniqlangan. Uning so'zlariga ko'ra, bu maxsus morfologik kategoriya ingliz tilida inkor so'zi yordamida emas, balki **do** fe'lining qo'llanilishi

---

¹⁸ Смирнитский А. И. Қадимги инглиз тили - М, 1955-йил

orqali yasaladi. So‘roq gaplar nafaqat tasdiq, balki so‘roq va inkor shakllarda ifodalanganligi uchun salbiy shakllarni uchinchi kategorik shakl deb hisoblamaslik kerak deb A.I. Smirniskiy qayd etadi.

Asarda quyidagi misol keltirilgan: *(I) don't know - Don't (I) know?*, A.I.Smirniskiyning fikricha, bu inkor shakllari boshqa kategoriyaning ifodalashga dalil bo‘lib xizmat qilgan. Morfologik tahlil asosida **don't** ko‘makchi fe‘li bilan inkorning fonetik birikmasigina emas, balki fe‘lning o‘zini o‘zgartirish ham mumkinligini ko‘rsatib, ingliz tilida maxsus kelishikli inkorga ajratib, quyidagi xulosaga keladi. Bu xodisa ko‘p fe‘llarga xosdir ... . Shunday qilib, A.I. Smirniskiy sintetik tasdiq bilan ifodalangan tasdiq-inkorning maxsus grammatik morfologik kategoriyasi va **not** bilan analitik salbiy shakllarini alohida ta’kidlaydi.

Shuni ta’kidlash kerakki, tilda inkor va tasdiq shakllarining qarama-qarshiligi faqat hozirgi va o‘tgan zamon indikativ shakllari tizimida uchraydi, shuning uchun inkorning grammatik va morfologik kategoriyasini bunday grammatik va morfologik kategoriyalar bilan bir qatarga qo‘yish mumkin emas.

A.I.Smirniskiy tomonidan ishlab chiqilgan grammatik morfologik kategoriyalar tizimi ingliz morfologiyasi sohasidagi ko‘plab tadqiqotlar uchun boshlang‘ich nuqta bo‘lib xizmat qildi. Ushbu mashhur tilshunosning asarlarida inkorning grammatik kategoriyasini funksional jihatdan tavsiflashga yangicha yondashuvlar aniqlangan bo‘lib, XX asrning 70-yillaridan til mutaxassislari tomonidan olib borilgan keyingi tadqiqotlarda to‘liq va har tomonlama o‘rganildi. Til fanining rivojlanishi nihoyatda muhimligi va inson nutqini uning tabiiy qo‘llanishida o‘rganish bu bosqichda nihoyatda muhim hisoblanadi.

Analitik shakl muammosi inkor predikatsiyasini o‘rganish tilshunoslar uchun ham muhim bo‘lib tuyuladi. Yuqorida ta’kidlab o‘tganimizdek, ingliz tilida analitik shakllarning paydo bo‘lishi yangi grammatik kategoriyalarning (jumladan, tasdiq-inkor kategoriyasi) shakllanishiga olib keldi, bunda analitik shakl qarshi-sintetik shakldan farqli o‘laroq, har doim sezilarli komponent hisoblanadi. Til va nutqdagi inkorni T.A.Komova ingliz tilining fe‘lli materiallari bo‘yicha o‘rgangan, uning shakllari tizimida inkorning fe‘l shaklini analitik shaklga aylantiradi va so‘z shakli alohida vazifasini bajaradi. Binobarin, inkor kategoriyasini ko‘rib chiqsak, bu hech qanday tasodifiy hodisa emas, birinchi navbatda, bu haqda og‘zaki inkor bilan

bog'liq holda kelishini A.I.Smirnitskiy tomonidan ushbu turkumni verbal kategoriyalar tizimida ajratganligi munosabati bilan gapirish kerak. Og'zaki inkorga alohida ehtibor fe'lining inkor bilan alohida bog'lanishi, shuningdek, har xil turdagi grammatik kategoriyalarning o'zaro ta'sir qilishi va fe'l turkumlari tizimida faoliyat ko'rsatishi bilan izohlanadi.

"Ingliz tilida fe'lining grammatik morfologik kategoriyalari tizimidagi inkor kategoriyasi" asarida inkor predikatsiyani ifodalashning barcha mumkin bo'lgan usullari chuqur va har tomonlama o'rganilgan. Inkor predikatsiyaga yaqinlashish, ya'ni ingliz tilidagi fe'ning inkor qilishdagi vazifalari haqida emas, balki faqat shakllar haqida savol tug'dirgan holda, muallif grammatik tizim va uning nutqda amalga oshirilishi o'rtasidagi munosabatni aniqlashga harakat qiladi. Inkordagi fe'ning analitik shakllarining uslubiy belgilanishi hamda ularning morfologiyasiga alohida ehtibor beriladi. Muallif tasdiqlovchidan salbiy predikatsiyaga va aksincha, mexanik transformatsiyaning mumkin emasligini ta'kidlaydi. Shunday qilib, inkor bilan kelasi zamonning kategorik shakllarining xususiyatlarini tavsiflab, T.A.Komova kelajak g'oyasini ifodalashda og'zaki inkorni o'rganishda duch keladigan qiyinchiliklarni qayta-qayta ta'kidlaydi. Muallif keng va rang-barang lingvistik materiallarni prosodik va kategorik usullar yordamida tahlil qilgach, inkorni chinakam filologik tushunish uni "nutq bilan dialektik birlikda" til fakti sifatida ko'rib chiqishdan iborat ekanligini yana bir bor ta'kidlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Komova T.A. Ingliz tilidagi fe'llarning grammatik morfologik kategoriyalari tizimida inkor kategoriyasining ifodalanishi– M, 1985-yil, 91-bet.
2. Komova T.A. Hozirgi ingliz tilidagi inkor fe'lining shakllari va vazifalari. Diss kand. psixol.nauk -M, 1977-yil
3. Axmanova O, Belenkaya V. Ingliz tilidagi fe'l zamonlarining morfologiyasi, Aspect va Taxis - M, 1975-yil.
4. Smirnitskiy A. I. Ingliz tilining morfologiyasi - M, 1959-yil, 89-91-betlar.
5. Smirnitskiy A. I. Qadimgi ingliz tili - M, 1955-yil

INKOR KATEGORIYASINING SEMANTIK MOHIYATI

Toshxonov Lochinbek Tursunboyevich
Andijon qishloq xo'jalik va agrotexnologiyalar instituti
Xorijiy tillar kafedrası katta o'qituvchisi

Ushbu leksik birliklarni sinxronlikda ko'rib chiqishni davom ettirishdan oldin, ularning ingliz tilidagi rivojlanish tarixining ba'zi faktlariga murojaat qilaylik. Shunday qilib, *nothing* olmoshiga aylanish jarayoni tilning o'z tarixi davomidagi o'zgarishlarga qanday munosabatda bo'lishi, yo'qolganlarning o'rnini bosadigan yangi shakl va so'zlar hosil qilishining qiziqarli misolidir.

"Ingliz tili tarixi bo'yicha VII-XVII asrlar adabiyoti" da A.I. Smirniskiy "Zamonaviy inglizcha so'zlar indeksi"da ta'kidlaganidek, *not* so'zi *na-wiht* (qadimgi inglizcha *nothing* - "*no thing*", *nothing*), hech narsa olmoshi esa *nan* (qadimgi ingliz tilidagi *no one*, *no*) dan olingan. O'rta va yangi ingliz tillarining birlashishi natijasida tilning rivojlanish davri *ne + an* - o'zgartirildi.

Bu o'rta va yangi ingliz tillarida sintez natijasida tilning rivojlanish davri *ne + an - none* ga aylantirilgan, keyinchalik undan *nan* *Pin3> no-thyng* hosilasi hosil bo'lgan.

Ingliz tilida nima uchun "yangi" *nothing* olmoshini shakllantirishga ehtiyoj borligini tushuntirish uchun O.Yespersenning ingliz tilidagi inkor evolyusiyasi jarayonini jamlagan ishiga murojaat qilaylik.

Shunday qilib, o'rta ingliz davrida (2) *I ne seye not shakli o'z tarqalishini oladi. Bunday holda, ne juda zaif urg'u bilan talaffuz qilinadi, bu esa keyinchalik uning butunlay yo'qolishiga olib keladi: (3) I say not. XV asrga kelib, ne deyarli yo'q bo'lib ketdi va ko'p hollarda faqat foydalanilmaydi.*

Shu sababli tilda yo'qolgan *na-wiht* so'zi o'rniga zamonaviy *nothing* ma'nosida yangi so'z hosil bo'ladi. O.Yespersen shunga o'xshash jarayonlar boshqa tillarda, xususan, nemis tilida ham sodir bo'lganligini ta'kidlaydi: fe'ldan keyin *nihtning* kuchayuvchi qo'llanishi tufayli fe'ldan oldingi inkor zarrasi, keyinroq *ne* yesa *n-yoki* eng qisqargan. Keyinchalik *niht*, *nicht*, inglizcha *not* ning analogi va inglizcha *nothing* olmoshi ma'nosida *nichtsning* paydo bo'lishiga olib keldi.

Ushbu ish doirasida biz barcha salbiy leksik birliklarning etimologiyasini batafsil tavsiflash vazifasini qo‘ymaymiz va yuqorida keltirilgan misol bilan cheklanib qolamiz, bu esa olmoshning "takroriy" shakllanishini ingliz tilida obektning *yo‘qlik* tushunchani ifodalash uchun **nothing** olmoshi qo‘llanadi. Ushbu olmoshning rivojlanish tarixi salbiy semantik so‘zlarning inson tafakkuri uchun muhimligidan ishonchli dalolat beradi va tadqiqotchilar uchun ingliz tilida salbiy so‘zlar mavjudligining kognitiv asoslari haqida savol tug‘diradi.

Shuning uchun T.A.Komova ingliz tilida olmosh so‘z turkimini hisobga olib, "I" shaxs olmoshini qandaydir xayoliy bo‘shliqning markaziga qo‘yadi, qolgan olmoshlarga esa insonning bilishi va insonni o‘rab turgan dunyoni idrok etishi olmosh jarayonlarini aks ettirishga qaratadi. Binobarin, bilish jarayoni olis olamga boradi, u ko‘rinadigan, ma'lum – *I, me, mu, mine, myself, you, we* dan ko‘ra kamroq ko‘rinadi. Muallif shu tariqa salbiy so‘zlar *po one, none, po, not, nowhere, never, nonetheless, neither, nobody, nay, nought, nonentity, nonesuch, nevermore, nevertheless, nonevent* kabi noma'lum so‘zlar dunyoda ko‘p keltirilishini ta’kidlaydi.

Inkor leksik birlik *yo‘qlik* tushunchasini aks ettiradi, shuning uchun eng avvalo, *po, nothing, none, not, nobody, neither, nowhere, never* semantik inkor manosini ifodalaydi. Shu bilan birga, ko‘rib chiqilayotgan salbiy semantikaga oid so‘zlar vaqt o‘tishi bilan sezilarli o‘zgarishlarga uchrab, o‘zgacha, baholovchi ma’no kasb etganini ta’kidlash lozim. Masalan, birinchi marta yozilishi XIV-asrga to‘g‘ri keladigan **nobody** olmoshi *Merriam-Webster's Collegiate Dictionary* (1993 yil, bundan keyin MWCD deb yuritiladi) da "nobody: no one" deb ta’riflangan.

Macmillan English Dictionary for advanced learners lug‘atida (2002, bundan keyin - MED) **nobody** olmoshi **no one** olmoshi yordamida tushuntirilgan; *Longman dictionary of contemporary English* lug‘atida (2002, bundan keyin - LDCE) **nobody** olmoshi shunga o‘xshash **no-one** olmoshi bilan ta’riflangan.

Lekin, inkor *nobody* olmoshi boshqa leksik-grammatik sinfga *otga aylanishi sodir* bo‘lgani gapning bir bo‘lagidan ikkinchi bo‘lagiga o‘zgarishi, biz ko‘rib chiqayotgan leksikografik manbalarda o‘z aksini topgan. Qayta turkumlash (yoki og‘zaki affikssiz transpozitsiya) natijasida hosila so‘zda stilistik ma’no va soyalar paydo bo‘lishi

mumkin, asl birlik esa "betaraflik va umumiy qo'llanish" bilan tavsiflanadi.

Shunday qilib, MWCD lug'atida uning ikkinchi ma'nosida *nobody* ot sifatida "*a person of no influence or consequence*" (1581 yildan keyin) ifodalangan.

Longman Language Activator lug'atida (1999, bundan keyin - LLA) "**nobody** oti "**noentity**" bilan bir qatorda "unimportant" asosiy tushunchasini bildiruvchi sohrlarning bir qismidir deb ta'riflanadi. «someone who is regarded as unimportant because they are not famous, powerful, or rich [n S usu. singular]. You wouldn't know him He's a nobody, but I fell in love with him | He hated his life. He was a poor nobody" (Boshqa lug'atlardagi ta'riflarni ham solishtirib o'tamiz. MED: "a person who is not at all important»: *I'm tired of everyone treating me like a nobody*"; Longman dictionary of contemporary English (2002, bundan keyin - LDCE): «someone who is not important and has no influence»: *I'm tired of being a nobody*.

Yuqoridagi ta'rif va misollardan ko'rinib turibdiki, so'zlarning bir turkumidan ikkinchi turkumga o'tishi natijasida inkor so'zi **anybody** taxminiy ma'no kasb yetadi. (*You wouldn't know him. He's a nobody, but I fell in love with him*), gaplarida inkor hissiy ifodani aks ettiradi. (Misollarg qarang: Uning hayotidan nafratlanmagan./ *He hated his life. He was a poor nobody, I'm tired of everyone treating me like a nobody!*).

Xuddi shunday, "*not anything, no thing* birkmasida biz olmoshni birinchi ma'noda **nothing** deb hisoblashimiz mumkin ", bunda ot so'z turkimiga o'tish natijasida "so'zning semantik o'zgarishi va ma'no o'sishi paydo bo'lgan." Shunday qilib, MWCD lug'atida, **nothing** olmosh ta'rifida uchinchi xatboshida quyidagi ma'noni anglatadi: "*one of no interest, value, or consequence <they mean nothing to me>*". **Nothing** oti yozma ravishda MWCD lug'atida neytral ma'noga qo'shimcha ravishda yozuvchilar tomonidan yozma ravishda 1535-yilda qayd etilgan. (1a. *Something that does not exist* b. *the absence of all magnitude or quantity; also zero s. nothingness*), asl olmoshning ma'nolaridan biri: "2. *someone or something of no or slight value or size*". Keyingi bosqichda (1611-yil) lug'at sifatni **nothing** ma'nosida "*of no account-worthless* " tuzatadi.

Shunday qilib, inkor olmoshlari qayta turkumlash orqali yangi so'z turkimiga o'tib, yangi ma'nolarni anglatib, boshqa vazifalarni bajaradi.

Zamonaviy ingliz tilidagi salbiy olmoshlarning ishlash xususiyatlariga kelsak, biz ularning asosiy ma'nolari haqida qisqacha "Zamonaviy ingliz tili: Morfologiya va Sintaksis" asarida ma'lumot beramiz.

1. **Nobody** olmoshi *not anyone, no person* ma'nosini bildiradi: *Nobody was at home.* 2. **Nobody** olmoshi jamiyatda hech kim bo'lmagan, foydasi yo'q shaxsni anglatishi mumkin: *They are just a bunch of nobodies.*

2. Olmosh **nothing** ma'nosini anglatishi mumkin *not anything, no single thing. Nothing (else) matters to him apart from his job. There's nothing you can do to help.* 2. **Nothing** olmoshi urg'u bilan qo'llanadi: *I used to love him but he's never to me more.*

3. **nothing** olmoshi lug'aviy jihatdan bog'langan qo'shma gaplarning bir qismi sifatida qo'llanadi: *not for nothing* "a very good reason" ma'nosini bildiradi: *Not for nothing was he called the king of Rock and Roll.*

4. **Nothing** olmoshi *nothing less than: manosida* "His negligence was nothing less than criminal."da ta'kidlangan holda ishlatiladi. T.A.Komova ergash gaplar tizimida semantik qo'shimchalarning turlarini farqlashni amalga oshirilgan bo'lib, *nay, nowise, hardly, never* (adverbs of negative implication) ravishlari orasida inkor ma'noli qo'shimchalar mavjud.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. The Macmillan Good English Handbook 1997-йил 206-bet, Куирк, Грeенбаум 1980-йил 983-бетлар, Куирк, Грeенбаум, Лeеч, Свартвиск 1980 983-бет
2. Уланова С. Б. Грамматик семантика грамматик стилистиканинг объекти сифатида (замонавий инглиз тилида шакл ва сўз ясалиши) Дисс канд.психол.наук автореферати - М, 2006-йил
3. Зиммер Э.К. Инглиз ва бошқа тилларда аффиксал инкор. Лондон - 1964-йил

SO'Z O'ZLASHUVI TARIXIDAN

*X.Raximov, NamDU
katta o'qituvchisi*

Har bir o'rganilayotgan sohaninig tarixi bo'lganidek, so'z o'zlashuvi ham o'z tarixiga ega. Qariyb uch yuz yildirki¹, tillarning o'zaro ta'siri qonuniyatlarini aniqlash, chet so'zlarning boshqa tillarga o'zlashish sabablari va xususiyatlarini o'rganish, ularning o'zlashgan tillardagi roli va vazifalarini belgilash masalalari ko'plab tilshunos olimlarni qiziqtirib kelmoqda. Biror bir til yo'qki, boshqa tillardan so'z o'zlashtirmagan bo'lsa? Ushbu masala bilan esa bugungi kunda dunyodagi deyarli barcha tilshunoslar shug'ullanib kelishmoqda. Ayniqsa, chet so'zlarning o'zlashayotgan tilning adabiy va so'zlashuv nutqiga o'tib, hayotiy va ilmiy- zaruriy narsa va hodisalarini nomlashi, qabul qiluvchi til qonuniyatlariga tezda singib ketishi, o'zlashgan til egalariga chet so'z ekanligi bilinmay xuddi ona tilinikiday bo'lib, moslashib ketishi kabi ob'yektiv faktlar so'z o'zlashuvi masalasini tilshunoslikning eng dolzarb muammolaridan biriga aylantirdi. Mustaqilikka erishganimizdan so'ng bu masalaga jiddiy yondashildi. So'z o'zlashuviga bag'ishlangan katta ilmiy ishlar, yirik tadqiqotlar yuzaga keldi, bunga misol qilib besh tomli o'zbek tilining izohli so'zlar lug'ati chop etilganligini keltirishimiz mumkin.

Chet va o'zlashgan so'zlar soni va hajmi, harekteri va mavzuviy tuzilishi, estetik o'zgarishlar assimilatsiyasi xususiyati, stilistik vazifalari kabi bir qator muammolar hozirgi o'zbek tilshunosligining tadqiqot ob'yekti bo'lib, so'z o'zlashuvi tarixi, sabablari va qonuniyatlarini keng tahlil qilishga harakat qilinmoqda.

G'arbiy Yevropa tillarining rus tiliga shu tillar va ularning rus tili orqali o'zbek tiliga ta'siri haqida ulkan ishlar qilinib, sezilarli yutuqlarga erishildi. Shuni ta'kidlab o'tish joizki, tillarning o'zaro munosabati va so'z o'zlashuvi faqat og'zaki muomalada emas balki, qardosh va chet el adabiyotlarining mutolaasida va tarjimasi faoliyatida ham keng ahamiyatga ega. Bundan tashqari o'zbek tili bilan yaqin aloqada bo'lgan tillarning o'zbek tili taraqqiyotiga ta'siri o'sha tillardan o'zbek tiliga qabul qilingan so'z va formalar, ma'no

---

¹ Heller K. Das Fremdwort in der deutschen Sprache der Gegenwart. Leipzig, s.7

va statistik ma'lumotlarning miqdorida emas, balki o'zbek tilining o'z imkoniyatlarini ham faollashtirilgan nida, ijodiy kuzatayotganida ham ko'rilmogda. Bu masalalar o'zbek tilshunosligidagi anchadan beri olimlarning diqqatini o'ziga tortib keldi. Sharqshunos olim A.K.Borokovning "O'zbek adabiy tili 1905-1917 yillarda" nomli yirik asarida olim so'z o'zlashtirishi masalalariga o'zbek tilshunosligida birinchi bo'lib katta e'tibor berdi. Biror bir xalqlarning aqliy kamolotini aniqlash uchun uning tilini o'rganishning o'zi yetarlidir, agar tilda biror fan sohasiga oid iboralar bo'lsa, bu fan ayni shu tilda gapiradigan xalq tomonidan yaratilgan deb komil ishonch bilan aytish mumkin. Va aksari, agar biror bir narsa nomi mazkur xalqning o'ziniki bo'lmay boshqa xalq tilidan olingan bo'lsa demak o'sha predmetning o'zi ham shu haqida bo'lmagan. M.Po'latov, R.Doniyorov, N.Rasulov, G.Muhammadjonova va S.Akbarovlar o'zlarining yuqorida nomlangan ilmiy ishlarida rus tili va o'zbek tilining o'zaro aloqalarining atroflicha o'rganib chiqib, rus tili orqali tilimizga boshqa tillardan kirib kelgan til birliklarini o'rganishning alohida ta'kidlashdi. Bu borada dastlabki ishlardan biri U.Usmonov va R.Doniyorovlar ning "Ruscha international so'zlarining lug'ati" bo'lib, ular o'zlashma so'zlarning lug'aviy ma'nolarini talqin etishdi. O.Usmonov va SH.Hamidovlarning "O'zbek tili leksikasi tarixidan (1981)" nomli asari chop etildi. Bu yirik tadqiqot XIX asrning oxiri XX asrning boshlarida o'zbek tili lug'ati tarkibida yuz bergan o'zgarishlarning xususan rus tilining o'zbek tili taraqqiyotiga ko'rsatgan ta'sirini yoritish masalasiga bag'ishlandi.

Qayd qilingan ishlarda asosan rus tilining o'zbek tiliga ta'siri va hamkorligi masalalari o'rganildi. O'zbek tiliga rus tili orqali G'arbiy Yevropa tillaridan kirib kelayotgan so'zlar atroflicha o'rganilmagan. O'zbek tilshunosligi uchun "bu masalalar dolzarb bo'lib, ularga ilmiy jamoatchilikning diqqat e'tiborini jalb qilish kerak. Ular ilmiy nazariy nuqtayi nazardan hal etilib o'zbek tiliga chetdan kirgan so'zlarning o'zlashtirishini tartibga tushirish lozim". Bu esa avvalo so'z o'zlashuvi sabablarini o'rganishni taqozo qiladi.

Dunyo tillarining umumiy soni ham oz emas. Hozirgi davrda 5000 dan ortiq til borligi qayd etildi. Bu tillarning har birining o'z

tarixi , taqdiri jamiyat hayotida tutgan o'zni va mavqeyi bor. Bundan tashqari ular o'zaro munosabat, hamkorlik, bir-biridan so'z qabul qilish va o'zlashtirish kabi xarakterlovchi belgi va xususiyatlarga ega. Ayniqsa, qaysi sabablarga ko'ra bir til lug'at tarkibidagi so'z ikkinchi bir tilga o'tadi, qanday qilib u qabul qiluvchi til lug'at tarkibiga o'zlashib singib ketadi kabi masalalar bugungi kunda tilshunoslarni qiziqtirib kelmoqda. Masalan:

1. Interaktiv (ингл. interaction) 1. *fiz.* o'zaro ta'sir

2. narsa (voqea, hodisa va sh.k.) ning bir-biriga ta'siri, o'zaro bog'lanishia aloqasi, munosabati, birgalikdagi, ishi, harakati. Masalan, bugungi kunda pedagoglar interaktiv usullardan foydalanib dars o'tishmoqda.

«**Onlayn**(ang.. online, otang.. on line — «nalinii») — “liniyada” ulanishga tayyor holatda.

Kreativ- ingliz tilidan olingan bo'lib, “ijod qilmoq, yaratmoq” degan ma'nolarni anglatadi.

Klaster- (ингл. cluster —yig'ish, to'plash) - 1. Yig'ish, to'plash, jamg'arish.

«**Menendjer**» - ingliz tilidan olingan bo'lib, “mudir, boshqaruvchi” degan ma'noni bildiradi.

«**Bonus**» “мукофот”

Топ- юкори

Dedlayn (ингл. deadline) —oxirgi, so'nggi muddat

Modem- Analogli signallarni diskret signallarga o'tkazib beruvchi va aksincha amal bajaruvchi texnik qurilma.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O.Jumaniyozov “O'zbek tilidagi german tillari o'zlashmalari”, Toshkent 1987”
2. Tursunov U., Muhtorov J., Raxmatullayev SH. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: O'zbekiston, 1992.

THE ROLE OF ACCOUNTING AND AUDIT TERMINOLOGY IN THE ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES IN THE LANGUAGE SYSTEM

*Azimova Dildora Makhmudjanovna,
PhD student*

Tildagi yangilanishlar zamonaviy tilshunoslikning oldiga bir qator masalalarni ko'ndalang qo'yadi. Tilning sohaviy tagsistemi o'z rivojlanishi va taraqqiyoti barobarida umumtil sistemi tarkibiga singib ketib, uning ajralmas qismiga aylanib boradi. Ilmiy-sohaviy tushunchalar o'z ifodasini so'zlar, so'z birikmalari, sintaktik konstruktsiyalarda topishga intiladi, natijada terminlar yuzaga keladi.

So'nggi yillarda —termin o'zbek va jahon tilshunosligida eng muhim tadqiqot ob'ekti bo'lib kelmoqda. To'g'ri, —termin tushunchasiga aniqlik kiritish muammosi bir necha avlod vakillari diqqat-e'tiborida bo'lgan. Biroq shuni ta'kidlash joizki, bugungi ijtimoiy hayotdagi tub burilishlar: ilm-fan rivoji, texnika taraqqiyoti, iqtisodiy islohotlar terminni tadqiq qilishni hamon taqozo etmoqda. O'z navbatida, V.M.Leychik ayni masala yuzasidan to'xtalib, shunday deydi: —Agar XX asr birinchi yarmida tilshunoslar terminni lug'at tarkibining uzoq bir periferiyasi sifatida qarashgan bo'lsa, bugungi kunda, ilmiy-texnika inqilobini boshdan kechirganimizdan keyin, unga munosabat keskin ravishda o'zgardi. Ayrim mutaxassislar hisob-kitobiga ko'ra rivojlanayotgan tillardagi yangi leksikaning 80-90%ni terminlar va boshqa maxsus LB (leksik birlik)lar tashkil etishini inobatga olish kerak, zero ko'p olimlar tomonidan e'tirof etiladigan —til intellektuallashuvi ma'lum darajada tilda maxsus leksikaning keng qo'llanishi bilan bog'liqdir.

Ingliz tili ham V.M.Leychik nazarda tutgan rivojlanayotgan tillardan biridir. Ingliz tili bugungi holatga kelgunga qadar uzoq tarixiy taraqqiyot yo'lini bosib o'tgan, turli yangilanishlar zamonida esa har jihatdan boyib, intellektuallashib bormoqda. Buning yaqqol dalili sifatida mamlakatning ichki imkoni natijasida chet eldagi iqtisodiy barqarorlik, buxgalteriya faoliyatining takomillashuvi va jamiyat haetiga singib ketayotganligini, pirovardida, ingliz tilining buxgalteriya xisobi va audit terminologiyasi shakllanganligini ko'rish mumkin. Bu jarayon har tomonlama quvonarli bo'lishiga qaramasdan, kishilar

orasida terminlarning ma'nosini tushuna olmaslik holatlari kuzatiladi. Ijtimoiy hayotdagi muhit, milliy iqtisodiyotning rivojlanishi kabilar buxgalteriya xisobi va audit terminlarini bilish, anglash ehtiyojini yuzaga keltirmoqda. Til ham jamiyat bilan birgalikda davr ta'siri ostida bo'ladi, shu bois makon va zamondagi o'zgarishlar terminologiyani tinimsiz tadqiqot ob'ektiga aylantiradi va yuqorida dolzarbligi e'tirof etilgan buxgalteriya xisobi va audit singari sohalar kesimida o'rganishni taqozo etadi.

“Termin” lotincha “terminus” so'zidan kelib chiqqan bo'lib, “oxiri”, “chegara”, “tugash” degan ma'nolarni anglatadi. Shunga bog'liq holda V.N. Shevchuk terminni “so'z”, A.A.Reformatskiy “bir ma'noli, aniq so'zlar”, V.P.Danilenko «fan va sohalar distsiplinasining aniq definitsiyasi», B.N. Golovin “o'zida muayyan kasbiy tushunchalarni ifoda etuvchi so'z”, deb ta'riflaydilar. V.M.Leychik terminni aniq va maxsus sohalar ilmida va faoliyatida umumiy, konkret yoki abstrakt tushunchalarni ifodalovchi birlik sifatida talqin etadi. Terminologiya va nomenklatura tushunchalari orasidagi munosabatlar ko'plab terminshunos olimlarning tadqiqotlarida o'z aksini topgan. A.A.Reformatskiy mazkur ikki tushunchani sinonim so'zlar deb atashga qarshi chiqqan bo'lsa, V.M. Leychik nomenklatura bir xil turdagi predmetlarni ifodalash uchun xizmat qiladigan so'zlar majmui ekaniligini, A.D.Xayutin mazkur ikki tushunchani qarama-qarshi qo'yib o'rganish maqsadga muvofiq deb ta'kidlaydilar.

Ma'lumki, termin – ko'p aspektli birlik bo'lib, bir paytning o'zida bir nechta fanning ob'ekti bo'la oladi va har bir fan termin tushunchasiga o'ziga xos belgi va xususiyatlarni kiritishga urinadi.

Taniqli o'zbek tilshunosi S.Usmonov quyidagi ta'rifni keltiradi: —Termin gapdan tashqarida olinganda ham ma'lum bir aniq ma'no ifodalaydigan so'z yoki turg'un holatdagi so'z birikmasidir”. Termin ham boshqa leksik birliklar singari atash funktsiyasiga ega. Bir guruh olimlar termin xususiyatlarini leksik birlik funktsiyasi doirasida tahlil qiladilar. U yerda termin maxsus so'z emas, balki so'zning maxsus funktsiyasi sifatida talqin qilinadi. Rus tilshunosi G.O.Vinokur mazkur yo'nalish asoschisi sifatida e'tirof etiladi. U birinchilardan bo'lib terminni maxsus funktsiyadagi so'z deb ataydi va biz nazarda tutaётgan atash funktsiyasi haqida fikr yuritadi. G.O.Vinokurning fikrini qo'llab-quvvatlagan holda H.Jamolxonov bu masalaga nisbatan quyidagicha yondashadi, darhaqiqat, terminning atash funktsiyasi asosiy belgilardan

biri. Ammo bu funktsiya ot turkumidan boshqa so'zlarga ham xos. Demak, atash funktsiyasini termin bilan so'z o'rtasidagi asosiy farq deb bo'lmaydi. Bu g'oya keyinchalik V.G.Gak, V.M. Leychik, A.I.Moiseev, B.N.Golovnlarning tadqiqotlarida ham rivojlantiriladi. D.A.Rozaryonov tomonidan o'rinli qayd etib o'tilganidek, terminning funktsional nazariyasiga ko'ra, deyarli istalgan so'z termin bo'la olishi va, aksincha, istalgan termin terminlik xususiyatini yo'qotib, umumiste'mol so'zga o'tib qolishi mumkin. Mazkur fikrdan kelib chiqib aytish mumkinki, funktsionallik nuqtai nazari tarafdorlari terminning nisbiylik xarakteri haqida fikr yuritib, terminologiya va umumiste'mol leksikasi orasidagi chegaraning shartli ekanligini isbotlashga harakat qiladilar. Biz ham ishda umumiste'mol so'zlari va terminlar o'rtasidagi chegaraning shaffofligini e'tirof etamiz.

Bizningcha, terminlarning shakllanishi mamlakatlararo munosabatlar oqibatida yuzaga keluvchi tillararo aloqa, ya'ni turli oilalarga mansub tillarning o'zaro ta'siriga bog'liq. Nolisaniy omillarning ta'siri, ayniqsa, bank-moliya terminologik sistemasida yaqqol ifodalanadi. Mazkur terminologik sohaga e'tibor uning ilmiy va amaliy faoliyatdagi ahamiyati va iste'mol darajasi bilan belgilanadi.

Buxgalteriya hisobi va audit terminologiyasini tadqiq qilishda, shubhasiz, buxgalteriya hisobi va audit tizimining paydo bo'lishiga oid tarixiy faktlar ham muhim rol o'ynaydi. Ayrim buxgalteriya hisobi va audit sohasiga oid manbalarda buxgalteriya terminining kelib chiqishiga oid xilma-xil fikrlar mavjud. Buxgalteriya hisobi va audit terminologik tizimining vujudga kelishi, shakllanishi va taraqqiyoti bevosita qadimiy davrlar, xususan, o'rta asrlar tarixi bilan ham uzviy bog'liqdir. «Buxgalter» atamasi XV asrda paydo bulgan va nemis tilidan tarjima qilganda buck— kitob, halter — tutish, ya'ni so'zma-so'z olganda kitob tutuvchi degan ma'noni anglatadi. Xisob daftarlarini yuritish bilan shutullanuvchi mutaxassislar buxgalter deb atalganlar. Ingliz tilida suzlashadigan mamlakatlarda buxgalteriya xisobi «accounting» deb nomlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Усмонов С. Ўзбек терминологиясининг баъзи масалалари. — Тошкент: Ўқитувчи, 1968. — Б.4.

2. Винокур Г.О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии// Труды Московского Института истории, философии, литературы. – т. 5. – Москва, 1939. – С.3.
3. Жамолхонов Ҳ.А. Термин, терминология ва омонимия ходисалари ҳақида баъзи бир мулоҳазалар (ботаника терминлари асосида) //Ўзбек тилшунослигининг айрим масалалари, ТДПИ, Илмий асарлар, 87-том. –Тошкент, 1972. – Б.34.
4. Розарёнов Д.А. Термин в современном художественном произведении (на материале английского языка): дисс...канд.филол.наук. – Тула, 2007. 15
5. Лейчик В.М. Проблемы отечественного терминоведения в конце XX века // Вопросы филологии. – Москва, 2000. – С.20.
6. Azimova, D. M. (2016). The real purpose of implementation of distance learning. *Молодой ученый*, (2), 763-765.
7. Azimova, D. (2021). MODERN ENGLISH TEACHER REQUIREMENTS. *Интернаука*, (20-6), 24-26.

MUNDARIJA

T/R	Muallif va maqola nomi	Sahifasi
CHET TIL O'QITISHNING DOLZARB MUAMMOLARI		
1.	<i>S.Saydaliyev</i> , Olmon tili ta'limining xalqaro (cefr) metodik asoslari.....	3
2.	<i>H.Tursunov</i> , Boshlang'ich sinf o'quvchilari kommunikativ kompetentsiyalarini shakllantirishning nazariy asoslari.....	9
3.	<i>Tursunov Z</i> , Chet til ta'limiga yangicha yondoshuv.....	14
4.	<i>Э.Мамадалиев</i> , Методы формирования дискурсивной компетенции в устной речи студентов.....	18
5.	<i>X.Bakirova</i> , Texnika oliy o'quv yurtlarida xorijiy tillarni o'qitish masalasi.....	25
6.	<i>M.Bahridinova</i> , Rolle des Kompetenzbegriffs beim Sprachenlernen.....	28
7.	<i>Sh.Boykobilova</i> , Chet tili o'qitishning dolzarb muammolari.....	31
8.	<i>Sh.Xolmatov</i> , Die rolle der selbständigen arbeit des studierenden im credit point system	40
9.	<i>D.Dadajanova</i> , Oliy ta'lim tizimida pedagogik kompetentlikning o'ziga xos xususiyatlari.....	48
10.	<i>R.Mavlanova, S.Abdug'aniyeva</i> , Entwicklung kommunikativ-pragmatischer Kompetenz.....	51
11.	<i>G.Karimova</i> , Xorijiy tillar egallash va o'rganishning o'ziga xos xususiyatlari.....	54
12.	<i>G.Tajibayev</i> , Scaffolding model of teaching English to young learners.....	58
13.	<i>M.Boboxanov, S.Dadaboev</i> , Madaniyatlararo ta'lim usuli.....	61
14.	<i>M.Rahimova</i> , Chet tillarni o'rganishda xotiraning roli.....	64
15.	<i>Saydalieva M</i> , Ingliz tilini o'qitishda og'zaki nutq kompetensiyasini shakllantirish jarayonining amaldagi holati tahlili.....	68
16.	<i>E.Atamirzayeva</i> , Fransuz tilini o'qitishda integrativ yondashuv kompetensiyalarining rivojlanish omillari.....	73
17.	<i>D.Ismatullayeva</i> , Talabalar kasbiy nutq kompetensiyasini takomillashtirishning pedagogik aspektlari.....	79

18.	<i>N.Xodjayeva</i> , Chet tili darslarida lug'at o'rgatishning aspektlari va muommalari.....	86
19.	<i>M.Zakiryayeva</i> , Learning strategies for developing speaking ability in english	91
20.	<i>M.Azimova</i> , Madaniyatlararo muloqotni o'qitishda chet tilining ahamiyati.....	94
CHET TIL TA'LIMIDA ILG'OR PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR		
21.	<i>X.Байманов</i> , Коммуникативная компетентность межкультурной коммуникации в обучении иностранному языку.....	98
22.	<i>З.Нарбекова</i> , Работа с текстом на уроке иностранного языка.....	101
23.	<i>С.Хамраходжаева</i> , Креативные письменные задания как средство развития коммуникативной компетенции студентов.....	104
24.	<i>H. Turdiyev</i> , "Aqliy hujum" metodining chet til ta'limidagi o'rni.....	107
25.	<i>R.Shodiyev, F.Ergashova</i> , Chet tilini o'rgatishda ko'rgazmalilik.....	110
26.	<i>M.Axmadaliyeva</i> , Ingliz tilini o'qitishda kinofilmlardan foydalanish.....	113
27.	<i>N.Buranova</i> , Chet til ta'limida ilg'or pedagogik texnologiyalarning o'rni.....	115
28.	<i>Sh.Jamoliddinov</i> , chet tili darslarida o'quvchilarning til ko'nikmalarini oshirishda ertaklarning o'rni.....	119
29.	<i>U. Shamshiddinov</i> , Chet til o'rgatishda hamkorlik ta'limi metodi.....	122
30.	<i>O.Turdiyev</i> , Boshlang'ich ta'lim tizimi sohasida yangi pedagogik texnologiyalarning o'rni va ahamiyati.....	125
31.	<i>M.Egamberdiyeva</i> , Chet tili ta'limida ilg'or pedagogik texnologiyalar va ulardan samarali foydalanish.....	127
32.	<i>M.Maxsutxodjayev</i> , Ingliz tilini o'qitishda post metod metodikasini ta'limda qo'llash.....	130
33.	<i>U.Qodirov</i> , Chet tili (ingliz tili)ni kulturologik yondashuvdan foydalanib o'qitishda "podkast" tushunchasining asosiy xususiyatlari.....	136

34.	<i>H.Bekchanova</i> , Chet tilini o'rganish darslarida diskurs tahlilining ahamiyati	139
35.	<i>F. Rajabboyeva</i> , Ommaviy axborat vositalarida diskurs tahlilning ahamiyati	142
36.	<i>D.Yusupova, M.Muxammadjonova</i> , Nemis tili darslarida urf-odatlarni o'rgatishni rivojlantirish texnologiyasi.....	145
37.	<i>Г.К. Хожаметова</i> , Предъявление нового грамматического материала учащимся в лицах и техниках.....	149
ILMIY VA BADIY TARJIMA MUAMMOLARI VA ADABIY ALOQALAR		
38.	<i>Z. Sadiqov</i> , O'zbek tarjimachilik tarixini davrlashtirish muammolari.....	153
39.	<i>G. Hallieva</i> , Adabiyotlararo aloqalar va multikulturalizm	156
40.	<i>A.Tursunov</i> , Mo'g'ullar emas – boburiylar saltanati.....	162
41.	<i>Н.Усманова, Л.Холияров</i> , Вопросы текста и видов перевода в переводоведении.....	166
42.	<i>М.Тоджходжыев, Ш.Нурмухамматов</i> , O'zbek tili darsliklarining xorijiy mualliflari.....	170
43.	<i>A.Ma'diyeva</i> , O'zbek zamonaviy she'riyatida obrazlarning “modern”cha tasviri va talqini.....	175
44.	<i>М.Мамашаева, М.Абдужаббарова</i> , Эпоха возрождения в Европе	179
45.	<i>D.Azimova</i> , The problem of adequately equivalent selection of accounting and auditing terms in the English and Uzbek languages	182
46.	<i>Sh.Axmedova</i> , Boburiylar ilmiy merosining fransuz tilidagi tarjimalari.....	185
47.	<i>Elmuradova G</i> , Turizm matnlari tarjimasida konsept tushunchasining ahamiyati.....	189
48.	<i>F.Nurdinova</i> , Badiiy asarlar tarjimasida peysaj va portretni aks ettirish masalasida.....	193
49.	<i>S.Abdukhalimova, G.Juraeva</i> , Metaphor as a source of semantic change	196
50.	<i>D.Yusuffjanova, M.Zulunova, I.V.Gyotening</i> „G'arbu sharq devoni“ da uchraydigan sharqona motivlar	198

51.	<i>M.Muhammadzokirova, A.Dinaliyeva</i> , Hybridity and search for purity in “white teeth” by Zadie Smith.....	201
52.	<i>M. Mamirjonova</i> , Koreys xalq og‘zaki ijodining yaratilish tarixi va uning janrlari.....	206
53.	<i>Sh.Qodirov, M.Xusanova</i> , G.E.Lessingning “Donishmand Natan” dramasida personajlar nutqining individuallashtirilishi.....	210
54.	<i>P. Маматов</i> , Природа письма в поэтологических размышлениях немецкой писательницы Герты Мюллер.....	214
55.	<i>T. Mirzayev</i> , Les énigmes dans la littérature française.....	218
56.	<i>Z.Xoliqov</i> , Rumi va ingliz sharqshunosligi.....	220
57.	<i>Z.Kholikov, Sh.Samandarov</i> , Tasawwuf and the orientalis of the great Britain Reynold Alleyne Nicholson and Arthur John Arberry.....	224
58.	<i>N.Mirzaboyeva</i> , Übersetzungsprobleme und die Lösungen.....	226
59.	<i>M.Po'latov, Sh. Jalolov</i> , Ingliz va o'zbek tillariga xos realiyalarning chog'ishtirma tadqiqi.....	231
60.	<i>M. Koraboyev</i> , Humayun-nama: Memoir of a Baburid Princess.....	236
61.	<i>N.Nortoyeva, A.Srailova</i> , Frazelogik birliklar tadqiqi va tarjimai muammolari.....	241
62.	<i>D.Nasriddinov, M.Ro'zmetova</i> , Badiiy tarjimada stilistik vositalarning o'rni.....	244
63.	<i>N.Ismatullayeva</i> , Nemis va o'zbek tillarida frazeologizmlarning semantik va lingvokulturologik tahlili.....	249
64.	<i>D.Abduraxmonova, X. Abduvohidova</i> , Pragmatikaning ifodalanishida asliyatning janr xususiyatlari.....	253
65.	<i>Q. Kaxarov</i> , Tarixiy davrlarda hayrlashuv vaziyatlarining o'ziga hos xususiyatlari.....	258
66.	<i>S. Rahmonberdiyeva</i> , Bino-inshootlari qurilishiga oid terminlarning tarjima qilish masalalari	261
67.	<i>H. Бабамуродова</i> , Межъязыковые особенности перевода...	265
68.	<i>U. Karimov</i> , The poetic features in Abdulrazak Gurnah's novel “Paradise”.....	269
69.	<i>D. Umarova</i> Fentezi olami haqida ayrim haqiqatlar.....	272

70.	<i>D. Sultonova</i> , Charlz Dikkensning "Oliver Tvistning boshidan kechirganlari" ijtimoiy-kriminal romanida yozuvchi uslubi va asar yaratilgan davr manzarasining namoyon bo'lishi.....	276
71.	<i>D.Tosheva</i> , Zahiriddin Muhammad Bobur hayoti va ilmiy me'rosi fransuz olimlari e'tibori va e'tirofida.....	280
72.	<i>U. Akromov</i> , Frazologik biriklarning tarjimasi va ularning xususiyatlari.....	285
73.	<i>F. Akromova</i> , Fransua Rable – François Rabelais.....	289
74.	<i>Z.Matxoliqova, K.Abdullaeva</i> , "Alpomish" dostoni nemischa tarjimasida xos so'zlarning berilishi.....	292
75.	<i>H.Aralov, J.Murodullayeva</i> , Gotthold Efraim Lessing dramalari tili xususida.....	294
76.	<i>H.Madolimov, Sh. Norbo'tayeva</i> , Gotthold Efraim Lessingning "Donishmand Natan" asarida poetik sintaksis.....	297
77.	<i>К. Мансурова, Д. Нарзуллаев</i> , Сказка как отражение национально-культурных особенностей восприятия окружающего мира.....	301
78.	<i>J. Najmiddinov, M.Mamadjanova</i> , Tarjima va tarjimashunoslik tarixiga nazar.....	305
79.	<i>M. Khoshimova</i> , The quiet American by graham green is one of the most significant works of anti-colonial literature.....	308
80.	<i>N.Nurmatova, Sh.Abdubannaeva</i> , Maqollar tarjimasida milliylikni aks ettirish.....	312
81.	<i>Ubaydullaev Sh, K.Mansurova</i> , Nemis va o'zbek xalq ertaklari tadqiqotlari xususida	315
82.	<i>T.Zoirova</i> , Abdulla Qahhor hikoyalarining nemischa tarjimasida personajlar nutqidagi sifat va sifatlashlarni qayta ifodalash va ulardagi badiiylilik.....	319
83.	<i>T.Alimov</i> , O'zbek, nemis va rus tillaridagi ba'zi bir taqinchoq nomlarining qiyosiy-chog'ishtirma tadqiqi.....	321
84.	<i>Z.Xolmo'minova, F.Akromova</i> , Xorijiy asarlar o'zbek tilida.....	327
85.	<i>В. Орехин-Рыжина, Д. Тоштемурова</i> , К вопросу адекватности в преподавании перевода.....	329
86.	<i>Т.Ходжаева В. Орехин-Рыжина</i> , Аудиовизуальный перевод как отдельный вид перевода.....	332

87.	<i>U. Sabirov, T.Sabirova</i> , Xos soʻzlarning oʻzbek tilidan nemis tiliga tarjima qilish hususida.....	334
88.	<i>A.Baxodirov</i> , Hozirgi zamon paremiologiyasining dolzarb muammolari.....	339
ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKNING NAZARIY VA AMALIY ASOSLARI		
89.	<i>Д. Бердимуратов</i> , Семантико-стилистический анализ концептуально маркированной фразеогруппы (на материале толкового словаря немецкого языка).....	344
90.	<i>M.Boboxanov, S Dadaboyev</i> , Fransuz tili dialektlari.....	347
91.	<i>M. Tursunov</i> , Oʻlchov birliklari leksemalarining lingvistik tavsifi.....	350
92.	<i>R.Bozorova,F. Nematillayeva</i> , Germaniya hududidagi suv havzalari nomlarining paydo boʻlish xususiyatlari.....	353
93.	<i>B. Joʻrabayev</i> , Lugʻatlarning tipologik xususiyatlari.....	357
94.	<i>Gʻ.Abdvoxidov</i> , Matnshunoslik va darslik oʻrtasidagi bogʻliqlik va uning matn-lingvistik tahlili.....	361
95.	<i>S.Rahmonberdiyeva</i> , Bino-inshootlar qurilishi terminologiyasi va uning tarixi	366
96.	<i>S.Abdukhalimova, M.Sattarova</i> , English terms of jargonisms...	371
97.	<i>Oʻ.Qobulov</i> , Les particularités grammaticales du pronom en français.....	377
98.	<i>D.Holboyeva, N.Mirzayeva</i> , “Matn” toifasi va tasnifi.....	379
99.	<i>M.Ahmedova, N.Isaqova</i> , Nemis va oʻzbek tillarida inson harakteriga hos sifatlar xususida.....	384
100.	<i>I.U. Tojiboev</i> , The terms of concept, conceptual semantic and verbalizator from the point of view of linguists.....	388
101.	<i>L Toshxonov</i> , Fe'lli inkor grammatik kategoriya sifatida.....	392
102.	<i>L. Toshxonov</i> , Inkor kategoriyasining semantik mohiyati.....	396
103.	<i>X.Raximov</i> , Soʻz oʻzlashuvi tarixidan.....	400
104.	<i>D.Azimova</i> , The role of accounting and audit terminology in the English and Uzbek languages in the language system.....	403